

ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Збірник наукових праць

**Випуск 24 (101)
2025**

Соціальна філософія та філософія історії
Філософська антропологія
Філософія культури
Історія філософії
Філософія освіти
Філософія економіки та управління
Філософія науки та техніки
Філософія спорту

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

HUMANITIES STUDIES: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 року.
Видання включено до Переліку фахових видань України: категорія «Б» з Філософії (наказ № 409 від 17.03.2020 року)

Редакційна рада:

Головна редакційної ради, головний редактор: **Воронкова Валентина**, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)
Заступник голови редакційної ради: **Андрюкайтисе Регіна**, д.соціальних н. (Ph.D), проф. (Литва, Каунас)
Заступник головного редактора: **Нікітенко Віталіна**, д-р філос. н., проф. (Україна, Запоріжжя)

Редакційна колегія:

Бутченко Тарас, д-р філос. н., проф. (Україна)
Веліс Бургос, Алекс Леандро – доктор філософії (Чілі)
Ввейхардт, Йоліта, д-р соціальних наук, проф. (Литва)
Гряблікайте Йоліта, д-р соціальних наук, доц. (Литва)
Данильян Олег, д-р філос. н., проф. (Україна)
Дієго Феліпе Арбелаз-Кампілло, доктор філософії, проф. (Колумбія)
Кивлюк Ольга, д-р філос. н., проф. (Україна)
Козловець Микола, д-р філос. н., проф. (Україна)
Лепський Максим, д-р філос. н., проф. (Україна)
Магда Джулісса Рохас-Багамон, доктор філософії, доц. (Колумбія)
Новікова Анастасія, д-р соціальних наук, доц. (Литва)
Поліщук Олександр, д-р філос. наук, проф. (Україна)
Триньяк Майя, д-р філос. н., проф. (Україна)
Едуардо Р. Сагієр – доктор філософії, незалежний дослідник (Аргентина)
Утюж Ірина, д-р філос. н., проф. (Україна)
Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа, доктор філософії, доц. (Чілі)
Технічний секретар – Сорокіна Олександра, к-т філос. н., доц. (Україна)

Концепція збірника ґрунтується на глибокому міждисциплінарному аналізі актуальних філософських проблем сучасного світу, що зазнає динамічних змін у контексті глобалізації, цифрової трансформації та штучного інтелекту. Основні рубрики охоплюють ключові напрями сучасної філософії – соціальна філософія та філософія історії; філософія освіти; філософія права, філософія економіки та управління. Збірник орієнтований на науковців, викладачів, аналітиків, студентів і всіх, хто цікавиться сучасною філософською думкою та її впливом на світові процеси.

Друкується за рішенням
Вченої ради Запорізького національного університету
(протокол № 1 від 30 вересня 2025 року)

Humanities Studies : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Випуск 24 (101). 318 с.

ISSN 2708-0390 (PRINT)
ISSN 2708-0404 (ONLINE)

HUMANITIES STUDIES

Collection of Scientific Papers

Issue 24 (101)
2025

Social Philosophy and Philosophy of History
Philosophical Anthropology
Philosophy of Culture
The History of Philosophy
Philosophy of Education
Philosophy of Economics and Management
Philosophy of Science and Technique
Philosophy of sport

Publishing house
Helvetica
2025

Humanities studies : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine:
Decision No. 2607 as of 29.08.2024.

The publication is included in the List of Professional Publications of Ukraine: category “B” in Philosophy
(order № 409 dated March 17, 2020)

Editor-in-chief, chair of the editorial board: **Valentina Voronkova**, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Deputy chair of the editorial board: **Regina Andriukaitiene**, PhD in Social Sciences, professor (Kaunas, Lithuania)

Deputy Editor-in-Chief: **Vitalina Nikitenko**, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Editorial board:

Taras Butchenko, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine)

Velis Burgos, Alex Leandro, Doctor of Philosophy (Chile)

Vveinhardt, Jolita, Doctor of Social Sciences, Professor (Lithuania)

Vienažindienė, Milita, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania)

Grybalikaitė Jolita, Ph.D in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania)

Danilyan Oleg, Doctor of Philosophic Sciences, Professor. (Ukraine)

Diego Felipe Arbeláez-Campillo, Doctor of Philosophy (Colombia)

Kivliuk Olga, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine)

Mykola Kozlovets, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine)

Maksym Lepsky, PhD in Philosophy, Professor (Ukraine)

Magda Julissa Rojas-Bagamon, PhD, Associate Professor (Colombia)

Anastasia Novikova, PhD in Social Sciences, Associate Professor (Lithuania)

Oleksandr Polishchuk, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine)

Maya Triniak, Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Professor (Ukraine)

Eduardo R. Sagier – PhD, Independent Researcher (Argentina)

Iryna Utyuzh, Doctor of Philosophic Sciences, Professor (Ukraine)

Juan Guillermo Mancilla-Sepulveda, PhD, Associate Professor (Chile)

Technical Secretary – Oleksandra Sorokina – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

The concept of the collection is based on a deep interdisciplinary analysis of the current philosophical problems of the modern world, which is undergoing dynamic changes in the context of globalization, digital transformation and artificial intelligence. The main sections cover key areas of modern philosophy – social philosophy and philosophy of history; philosophy of education; philosophy of law; philosophy of economics and management. The collection is aimed at scientists, teachers, analysts, students and everyone who is interested in modern philosophical thought and its influence on world processes.

Published by the decision: Council of the Zaporizhzhia National University
(Protocol 1, dated September 30, 2025)

Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia :
Publishing house “Helvetica”, 2025. 24 (101). 318 p.

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

1. БУРАШНИКОВА, ОЛЕНА. ФІЛОСОФІЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОСТІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	9
2. ВЕРСТИН, АНДРІЙ. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ «ПОСТПРАВДИ» У ГЛОБАЛІЗОВАНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	22
3. ГРАМЧУК, МАРИНА. РОЗУМНЕ МІСТО ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН.....	30
4. ДЗЬОБАНЬ, ОЛЕКСАНДР, КРОТЮК, ВАСИЛЬ. МЕТАФОРИЧНІСТЬ РОЗУМІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	39
5. ДОЛЬСЬКА, ОЛЬГА, ГОНЧАРЕНКО, ЄВГЕН. ФЕНОМЕН ПОСТКАПІТАЛІЗМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОБОТИ Ш. ЗУБОФФ «THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE AT THE NEW FRONTIER OF POWER»).....	52
6. LEPSKYI, MAKSYM. EFFECTS THAT ORIENT BEHAVIOR IN CONFLICT NEGOTIATIONS: A SOCIO-PHILOSOPHICAL, SOCIO-CULTURAL, AND PSYCHO-SEMANTIC ANALYSIS.....	62
7. ОПРЯ, ПОЛІНА. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РУХУ: ВІД ТЕОРІЇ МОРІСА МЕРЛО-ПОНТІ ДО ТЕАТРАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ЖАКА ЛЕКОКА.....	71
8. ПАВЛОВА, ТЕТЯНА, ПАВЛОВ, РОМАН. ГІБРИДНА ПРАВОВА ОНТОЛОГІЯ В ЕПОХУ СМАРТ-КОНТРАКТІВ: ПРАКТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	81
9. ПАЛАГУТА, ВАДИМ. МОДАЛЬНА ВЛАДА У КОНТЕКСТІ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ.....	92
10. ПАНЬКО, ОКСАНА, ПЛІШ, АНДРІЙ. ПРОБЛЕМА САМОСТІ: «Я» ЯК БАГАТОСТРУКТУРНИЙ ФЕНОМЕН.....	103
11. РИЖОВА, ІРИНА, ПАВЛЮК, ОЛЬГА, ЗАХАРОВА, СВІТЛАНА, МОСЕНДЗ, ОКСАНА, КОРСУНСЬКИЙ, ВІКТОР. РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ДИЗАЙНУ МІСТА В ЕПОХУ П'ЯТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	110
12. САГАЙДАК, ІЛЛЯ. НОВІ РЕАЛІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН.....	123
13. СМІРНОВ, ЄВГЕН, СИНЕНКО, АНТОН, КУДІНОВ, ІГОР. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІВСТЬ».....	132
14. СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА. ФАКТОРИ ДОВІРИ ДО ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ.....	149
15. ФЕНЬ, МАКСИМ. ПРОФІЛАКТИКА СТИГМАТИЗАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ ЯК ЗАПОРУКА ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У СИТУАЦІЇ COVID-19.....	156
16. KHVOINYTSKA-PEREIIMA, KHRYSTYNA. CYBERFEMINISM: PHILOSOPHICAL REFLECTION ON GENDER, TECHNOLOGY, AND DIGITAL SUBJECTIVITY.....	162
17. ЧАЙКА, ІРИНА, ЦОКУР, ЄВГЕН, КРАВЧЕНКО, РОМАН. ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ.....	168

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

18. VAREIKAITĒ, VIKTORIJA, ANDRIUKAITIENĒ, REGINA, SEMAL, NATALIA. APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE IN THE ACTIVITIES OF A SPORTS FEDERATION.....	176
19. КАРПЕЦЬ, ЛЮБОВ, ХАУСТОВА, МАРИНА. ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ МОВИ Й ЖИТТЄТВОРЧОСТІ.....	188

20. КОРЖ, ГАННА. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ТА ДИЗАЙН-ОСВІТА У ФОРМУВАННІ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	195
21. КОРНІЄНКО, СВІТЛАНА. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРАКТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	201
22. РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ. Г. СКОВОРОДА І М. ГОГОЛЬ: ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	209
23. РИЖОВА, ІРИНА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИЗАЙНУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ.....	215
24. СИВОХОП, ЕДУАРД, БІЛОГУР, ВЛАДА, СЕМАЛЬ НАТАЛІЯ. ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ТА ПРАКТИЧНО ОРІЄНТОВАНА ДИСЦИПЛІНА 21-ГО СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС.....	227
25. ТЕРЕПИЩИЙ, СЕРГІЙ. ВІД ТЕХНОКРАТИЗМУ ДО ЦИФРОВОГО ГУМАНІЗМУ: ЦІННОСТІ ІТ-ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ОСВІТНЬОМУ ЛАНДШАФТІ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	240
26. ТРИНЯК, МАЙЯ, РУДЕНКО, СВІТЛАНА. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ОСВІТИ.....	248

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

27. SVAJŪNAS, NAVICKAS, INESA, BAGUŽIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF PERSONAL DISABILITY.....	254
28. GABIJA, EIČINAITĖ, AIDANAS, PERKUMAS, INESA, BAGUŽIENĖ. CHALLENGES OF ADOPTION LEGAL REGULATION AND POSSIBLE SOLUTIONS.....	262
29. DALIA, PERKUMIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. THE INFLUENCE OF MODERN COMMUNICATION IN CREATING THE ADDED VALUE OF REAL ESTATE.....	270

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

30. ВЕНГЕР, ОЛЬГА, ЖИХАР, ГЛІБ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ.....	280
31. МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ, ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА, ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ, НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА, ГАРБАР, ГАЛИНА. ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ.....	288
НАШІ АВТОРИ.....	301
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ.....	314

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

1. OLENA, BURASHNIKOVA. DIGITALIZATION OF THE TAX SYSTEM AS A NEW PHILOSOPHY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	9
2. ANDRIY, VERSTYN. PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF «POST-TRUTH» IN GLOBALISED SOCIETIES.....	22
3. MARINA, GRAMCHUK. THE SMART CITY AS A PHILOSOPHICAL PHENOMENON.....	30
4. OLEXANDER, DZOBAN, VASYL, KROTIUK. METAPHORICAL UNDERSTANDING OF THE INFORMATION SOCIETY.....	39
5. OLGA, DOLSKA, IEVGEN, GONCHARENKO. THE PHENOMENON OF POST-CAPITALISM (BASED ON THE WORK OF SH. ZUBOFF «THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE AT THE NEW FRONTIER OF POWER»).....	52
6. LEPSKYI, MAKSYM. EFFECTS THAT ORIENT BEHAVIOR IN CONFLICT NEGOTIATIONS: A SOCIO-PHILOSOPHICAL, SOCIO-CULTURAL, AND PSYCHO-SEMANTIC ANALYSIS.....	62
7. POLINA, OPRYA. PHENOMENOLOGY OF MOVEMENT: FROM THE THEORY OF MAURICE MERLEAU-PONTY TO THE THEATRICAL PRACTICE OF JACQUES LECOQ.....	71
8. TETIANA, PAVLOVA, ROMAN, PAVLOV. HYBRID LEGAL ONTOLOGY IN THE ERA OF SMART CONTRACTS: A PRACTICAL-PHILOSOPHICAL RECONCEPTUALIZATION OF RESPONSIBILITY AND JUSTICE.....	81
9. VADIM, PALAHUTA. MODAL POWER IN THE CONTEXT OF PERFORMATIVITY IN PHILOSOPHY.....	92
10. OKSANA, PANKO, ANDRII, PLISH. THE PROBLEM OF SELFHOOD: THE «I» AS A MULTI-STRUCTURED PHENOMENON.....	103
11. IRYNA, RYZHOVA, OLGA, PAVLIUK, SVITLANA, ZAKHAROVA, OKSANA, MOSENDZ, VIKTOR, KORSUNSKYI. DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN URBAN DESIGN IN THE ERA OF THE FIFTH INDUSTRIAL REVOLUTION.....	110
12. ILLIA, SAHAIDAK. NEW REALITIES OF UKRAINE'S ECONOMIC POLICY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES.....	123
13. YEVHEN, SMIRNOV, ANTON, SYNENKO, IGOR, KUDINOV. DEFINITION OF THE CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL IRRESPONSIBILITY.....	132
14. OLEKSANDRA, SOROKINA. FACTORS OF TRUST IN INFORMATION IN THE MODERN SOCIETY: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....	149
15. MAXYM, FEN. PREVENTION OF STIGMATIZATION IN SOCIETY AS A MEANS OF OVERCOMING HUMAN ESTRANGEMENT IN THE TIME OF COVID-19.....	156
16. KHVOINYTSKA-PEREIMA, KHRYSTYNA. CYBERFEMINISM: PHILOSOPHICAL REFLECTION ON GENDER, TECHNOLOGY, AND DIGITAL SUBJECTIVITY.....	162
17. IRYNA, CHAIKA, YEVHEN, TSOKUR, ROMAN, KRAVCHENKO. INTERNAL ORGANIZATIONAL VALUES AS A FACTOR OF THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL COMMUNICATIONS IN TRANSNATIONAL ECONOMIC ORGANIZATIONS: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....	168

PHILOSOPHY OF EDUCATION

18. VAREIKAITĖ, VIKTORIJA, ANDRIUKAITIENĖ, REGINA, SEMAL, NATALIA. APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE IN THE ACTIVITIES OF A SPORTS FEDERATION.....	176
--	------------

19. LYUBOV, KARPETS, MARYNA, KHAUSTOVA. EDUCATION AS A SPACE FOR THE INTERACTION OF LANGUAGE AND LIFE-CREATION.....	188
20. GANNA, KORZH. LIFE CREATIVITY AND DESIGN EDUCATION IN SHAPING THE EDUCATIONAL TRAJECTORY OF AN INDIVIDUAL	195
21. SVITLANA, KORNIENKO. NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION AS A SOCIOCULTURAL PRACTICE OF PRESERVING AND FORMING IDENTITY UNDER CONTEMPORARY CHALLENGES.....	201
22. NATALIYA, RADIONOVA. HRYHORII SKOVORODA AND MYKOLA GOGOL: ON THE PROBLEM OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION.....	209
23. IRYNA, RYZHOVA. METHODOLOGY OF DESIGN RESEARCH AS A SOCIAL PHENOMENON.....	215
24. EDUARD, SIVOHOP, VLADA, BILOHUR, NATALIA, SEMAL. PHILOSOPHY OF SPORTS AS AN INTERDISCIPLINARY AND PRACTICALLY ORIENTED DISCIPLINE OF THE 21ST CENTURY: MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE.....	227
25. SERHII, TEREPIYSHCHYI. FROM TECHNOCRACY TO DIGITAL HUMANISM: VALUES OF IT EDUCATION IN UKRAINE IN THE EDUCATIONAL LANDSCAPE OF THE NETWORK SOCIETY.....	240
26. MAYA, TRYNYAK, SVITLANA, RUDENKO. FORMING A CULTURE OF INTEGRITY AS A COMPONENT OF DESIGN EDUCATION.....	248

PHILOSOPHY OF LAW

27. SVAJŪNAS, NAVICKAS, INESA, BAGUŽIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF PERSONAL DISABILITY.....	254
28. GABIJA, EIČINAITĖ, AIDANAS, PERKUMAS, INESA, BAGUŽIENĖ. CHALLENGES OF ADOPTION LEGAL REGULATION AND POSSIBLE SOLUTIONS.....	262
29. DALIA, PERKUMIENĖ, RUSLAN, LIUDSKIJ. THE INFLUENCE OF MODERN COMMUNICATION IN CREATING THE ADDED VALUE OF REAL ESTATE.....	270

PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

30. OLGA, VENGER, GLEB, ZHYKHAR. METHODS OF CAREER DEVELOPMENT OF EMPLOYEES IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AT AN INDUSTRIAL ENTERPRISE.....	280
31. NATALIYA, METELENKO, VALENTYNA, VORONKOVA, VIKTORIYA, OGLOBLINA, VITALINA, NIKITENKO, HALINA, HARBAR. DIGITAL TECHNOLOGIES FOR THE CIRCULAR ECONOMY: EU EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	288
LIST OF AUTHORS.....	301
REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES.....	314

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

УДК 336.2:004.9:141.7:330.3

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-01>

ФІЛОСОФІЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОСТІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

БУРАШНІКОВА, ОЛЕНА¹

Анотація

У статті розглянуто цифровізацію податкової системи як нову філософію державності сталого розвитку. Податкова система, колись прив'язана до паперових декларацій, фізичних офісів і повільних процедур, нині входить у фазу глибокої цифрової трансформації. Цей процес не є простою технологічною модернізацією – він знаменує нову філософію державності. Суть цієї нової філософії полягає в інтеграції податкових механізмів у концепцію сталого розвитку. Мета дослідження – осмислити цифровізацію податкової системи не лише як технічний інструмент модернізації, а як нову парадигму державності, що поєднує прозорість, справедливість та сталість у взаєминах між державою, громадянами та економікою. Завдання: 1. Дослідити цифровізацію податкової системи як прояв трансформації суспільного договору між владою та громадянами. 2. Проаналізувати філософські засади податкової справедливості в умовах цифрової епохи. 3. Визначити роль цифрових технологій у формуванні культури податкової свідомості та відповідальності. 4. Оцінити цифрову податкову систему як механізм гармонізації економічних інтересів і соціальної стабільності. У цьому сенсі цифровізація оподаткування це початок як новий спосіб бути державою, здатною мислити довгими горизонтами й діяти так, щоб економічна раціональність узгоджувалася з гідністю людини та межами планети. Підкреслюється, що сучасні податки виходять за межі суто фіскальної функції та стають інструментом формування соціальної довіри, економічної рівноваги та демократичних цінностей. Особливу увагу приділено впливу Big Data, штучного інтелекту, блокчейну на процеси адміністрування та контролю у податковій сфері. Обґрунтовано, що цифрова податкова система здатна забезпечити не лише ефективне управління фінансовими потоками, а й сприяти становленню нової податкової культури, де сплата податків розглядається як форма участі у спільному розвитку суспільства. Робота пропонує теоретичні підходи та практичні рекомендації щодо впровадження цифрових інновацій у сферу оподаткування з урахуванням принципів сталого розвитку. У цьому сенсі цифровізація оподаткування демонструє новий спосіб діяти так, щоб економічна раціональність узгоджувалася з гідністю людини, тому цифрова податкова система є не лише технічним інструментом ефективного адміністрування, а й стратегічним напрямом розвитку суспільства. Вона поєднує інноваційні технології з принципами соціальної справедливості та прозорості, створюючи умови для зміцнення довіри між державою, бізнесом і громадянами.

Ключові слова: цифровізація, податкова система, сталий розвиток, податкова культура, державність, мережеве суспільство, інформаційний контроль, цифрові платформи, справедливість, довіра до держави.

Постановка проблеми. Держава XXI століття стоїть на порозі цивілізаційного перелому. Колись її влада ґрунтувалася на контролі над територією, ресурсами і населенням, але тепер значна частина економічної активності вийшла за межі простору і часу, оселившись у цифрових мережах. Прибутки народжуються не на фабриках, а в алгоритмах, не на полях, а в хмарних серверах. У цій новій реальності цифровий податок постає не просто як інструмент поповнення бюджету, а як символ нової соціальної угоди. Це – спроба повернути

економічну справедливість у світ, де капітал може переміщатися миттєво, а держава залишається прив'язаною до фізичних меж. Філософія цифрового оподаткування тісно переплітається з ідеєю сталого розвитку. Якщо класичний податок підтримував армію, дороги та інфраструктуру, то цифровий має потенціал фінансувати майбутнє: освіту, екологічні технології, збереження біорізноманіття, інновації. Він стає актом відповідальності не лише перед громадянами сьогодні, але й перед поколіннями, які ще не народилися. Тут формується нова роль держави – вона вже не просто наглядчак і збирач данини, а архітектор справедливого цифрового простору. Така держава поєднує принципи етики, екології та економіки, інтегруючи

¹ Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: burasnikoval@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0806-1767>

податкову політику у загальнолюдський проєкт виживання та процвітання. Таким чином, цифрові податки – це не лише фінансовий механізм, а філософський виклик. Вони змушують нас запитати: що таке держава у світі, де кордони розмиті, а відповідальність має глобальний вимір? І чи зможемо ми, озброєні технологіями, використати їх не для розділення, а для спільного майбутнього? У світі, де економічні процеси дедалі більше переносяться у цифровий простір, держава змушена переосмислювати власну природу та інструменти управління. Податкова система, колись прив'язана до паперових декларацій, фізичних офісів і повільних процедур, нині входить у фазу глибокої цифрової трансформації. Цей процес не є простою технологічною модернізацією – він знаменує нову філософію державності. Суть цієї нової філософії полягає в інтеграції податкових механізмів у концепцію сталого розвитку. Якщо раніше податки розглядалися передусім як інструмент наповнення бюджету, то тепер вони стають частиною стратегічної архітектури, яка поєднує економічну ефективність, соціальну справедливість і екологічну відповідальність. Цифровізація дозволяє забезпечити повну прозорість податкових потоків; створити персоналізовану взаємодію між громадянином і державою; зменшити втрати від корупції та тіньових схем; спрямовувати ресурси на довгострокові суспільні цілі, пов'язані з Цілями сталого розвитку ООН. З філософської точки зору, цифрова податкова система стає мостом між теперішнім і майбутнім. Вона уособлює ідею відкритої та підзвітної держави, яка не лише збирає податки, а й перетворює їх у інвестиції в майбутнє – від розвитку «зеленої» енергетики до модернізації освіти та охорони здоров'я. У такому контексті податкова цифровізація – це не просто зміна інструментів, а новий етап суспільного договору, де держава і громадяни спільно формують простір економічної та соціальної гармонії. Це – еволюція державності від механізму контролю до механізму партнерства у творенні сталого майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея соціального контракту, яку розвивали Гоббс, Локк і Руссо, ґрунтувалася на угоді між громадянами та державою: люди відмовлялися від частини своєї свободи та ресурсів в обмін на безпеку, правопорядок і спільне благо. У цифрову епоху ця угода переживає радикальне оновлення. Сьогодні податкова система дедалі більше переходить у сферу цифровізації, де діють автоматизовані платформи, електронні декларації, блокчейн-реєстри та штуч-

ний інтелект у фінансовому моніторингу. Це не лише технічна модернізація – це зміна самої природи податкового договору. У класичній моделі платник податків часто залишався у стані напівпрозорості, так як він бачив, як гроші йдуть, але не завжди – куди. Цифровізація ж створює можливість для нової прозорості, у контексті якої кожна транзакція може бути відстежена, кожен платіж спрямований у конкретну суспільну ціль, кожен громадянин може бути безпосереднім свідком того, як його внесок перетворюється на дороги, школи, екологічні програми. Такий оновлений соціальний контракт має дві ключові риси: 1) взаємна довіра, підкріплена цифровими технологіями, які мінімізують корупцію та зловживання. 2) спільна відповідальність, коли громадяни та держава діють у єдиному інформаційному просторі, розуміючи, що ресурси – це спільний фонд майбутнього. У цьому сенсі податкова цифровізація стає не просто технічним рішенням, а новою філософією державності, де технологія служить етиці, а етика – сталому розвитку. Це крок до світу, де соціальний контракт перестає бути абстрактною ідеєю і набуває матеріальної, відчутної, прозорої форми у цифровому вимірі. (Короткий філософський огляд підготовлено для читачів gptonline.ai – платформи ідей та інструментів для сучасних дослідників.)

Література останніх років сходиться в одному, що цифровізація оподаткування перестає бути технічним проєктом і входить у філософію державності як спосіб переосмислення соціального контракту. Класичні інтуїції Гоббса, Локка й Руссо про обмін свободи на захист і порядок отримують нову конфігурацію: громадянин делегує не лише частину ресурсів, а й фрагменти своєї цифрової ідентичності – дані, поведінкові сліди, транзакції. У цьому контексті податковий обов'язок перетворюється на комунікацію довіри, де прозорість потоків і підзвітність інститутів стають моральною валютою сучасної держави.

Дослідження, що обговорюють електронну звітність, e-invoicing, «звітність у реальному часі», пропонують подвійне прочитання. З одного боку, цифрові технології обіцяють ефективність, в основі якої менше транзакційних витрат, швидше адміністрування, точніше виявлення ухилень, ширша база оподаткування. З іншого – породжують онтологічну напругу між приватністю та спільним благом. Література, натхненна етикою даних і критичною теорією, свідчить про те, якщо держава бачить «усе», то її обов'язок – не просто

збирати, а самообмежуватися, вписуючи технологічну потугу у рамки прав людини, процедурної справедливості та пропорційності втручання.

Філософська рефлексія над цифровим оподаткуванням дедалі частіше апелює до поняття видимих інвестицій: податки мають не зникати в бюрократичній непрозорості, а повертатися до громадян у формі відчутних публічних благ – «зелених» інфраструктур, інклюзивної освіти, цифрової медицини. Література, що працює на перетині публічної політики та політичної філософії, описує це як перехід від фіскальної експлуатації до фіскальної взаємності, націленої на прозорі дашборди витрат, участь громадян у бюджетуванні, алгоритмічну аудиторію рішень. Сталий розвиток у такій оптиці – не додаток до податкової системи, а її телос, тобто цільова раціональність, що зшиває економічне з екологічним і соціальним.

Водночас, корпус робіт про глобальну податкову координацію (мінімальні ефективні ставки, перерозподіл прав оподаткування цифрових гігантів) виносить на поверхню проблему справедливості масштабу. Якщо цифровий капітал мобільніший за держави, то легітимність податкового порядку потребує не лише національного, а й транснаціонального консенсусу. У філософських термінах це нагадує пошук «космополітичної справедливості», де суверенітет перестає бути синонімом ізоляції й набуває рис спів-суверенності – здатності діяти спільно задля колективного виживання. Тут же з'являється мотив податкової гігієни, в основі якої гармонізація правил.

Окремий пласт літератури про технологічну етику, а саме штучний інтелект у ризик-аналізі, блокчейн у НДС-ланцюгах, відкриті API між бізнесом і податковими органами. З точки зору філософії це питання не «що вміє машина», а «за якими цінностями вона налаштована». Публікації наполягають на принципах *privacy-by-design*, пояснюваності моделей, запобіганні алгоритмічній дискримінації. Нерівність даних – коли великі платформи володіють епістемічною перевагою – стає новою формою асиметрії влади, що потребує демократичних інституцій контролю, етичних наглядових рад і прозорих процедур аудитів.

Таким чином, узагальнення літератури підводить до трьох тез. По-перше, цифрова податкова система – моральна інфраструктура довіри, де прозорість і підзвітність не менш важливі, ніж збір доходів. По-друге, її легітимність ґрунтується на трикутнику справедливості: внутрішній (між громадянами), інтергенераційній (між поколіннями)

та міжнародній (між державами). По-третє, її успіх залежить від етичного налаштування технологій і демократичних процесів, що роблять дані інструментом емансипації, а не контролю. У цьому сенсі цифровізація оподаткування це початок як новий спосіб бути державою, здатною мислити довгими горизонтами й діяти так, щоб економічна раціональність узгоджувалася з гідністю людини та межами планети. Цифровізація податкової системи як нова філософія державності сталоного розвитку охоплює як емпіричні дослідження, так і філософський аналіз технологій, державності та сталоного розвитку.

Tim Jackson поглиблює концепцію сталоного розвитку, заперечуючи правило необмеженого зростання та пропонуючи нову економічну парадигму, де «процвітання» відходить від матеріального накопичення до філософської основи «нової державності» (Tim Jackson, 2017). Lucas Chancel розглядає нерівність як екологічну і соціальну проблему; обґрунтовує, що податкові інструменти повинні враховувати поєднання кліматичної справедливості та рівності (Lucas Chancel, 2020).. Робота Marga Hoek «Tech for Good: Imagine Solving the World's Greatest Challenges» тримає фокус на технологіях як засобі досягнення сталоного розвитку та резонує з ідеєю цифровізації податків як етичного імперативу (Marga, Hoek., 2024). Mark Coeckelbergh аналізує цифрові фінансові технології та їх вплив на відповідальність і дистанціювання в глобальних економічних системах, в основі яких ключове розуміння податків як цифрової практики (Coeckelbergh, 2015). Тема цифровізація податкової системи розроблена в статтях (Череп, Воронкова, 2024), (Воронкова, Бурашнікова, 2024).

Виділення невирішених раніше аспектів проблеми. Цифровізація податкової системи сьогодні постає як фундаментальна трансформація не лише адміністративних процесів держави, а й самої філософії державності, де алгоритмічне управління та автоматизація стають новими формами соціальної взаємодії між владою і громадянином. У цьому контексті податкова система перестає бути простим механізмом збору ресурсів і перетворюється на інтелектуальну платформу, здатну моделювати економічні, соціальні та екологічні процеси, визначати пріоритети сталоного розвитку та формувати нові стандарти взаємодії суспільства і держави. Однак цифровізація водночас відкриває глибинні соціально-філософські проблеми, які залишаються невирішеними і вимагають критичного осмислення.

Перш за все, вона ставить під сумнів поняття справедливості та рівності у взаєминах держави і громадянина. Цифрові технології створюють нові бар'єри доступу до податкових сервісів, поглиблюючи соціальні та економічні нерівності, водночас формуючи нові моделі взаємодії, у яких довіра до автоматизованих алгоритмів стає критичною умовою функціонування системи. Питання прозорості алгоритмів, можливості їх етичного контролю та відповідальності за прийняті рішення лишається відкритим, породжуючи дискусії про межі автономії державних цифрових платформ та право громадянина на захист власних даних.

Економічний вимір цифровізації також демонструє суперечливість процесів. З одного боку, автоматизація податкового адміністрування дозволяє знизити витрати, підвищити ефективність збору податків та скоротити бюрократичні процедури, з іншого – вона ставить перед малим і середнім бізнесом нові виклики адаптації до цифрових стандартів та технологічних вимог. Крім того, невирішеним залишається питання, яким чином цифрова податкова система може бути ефективним інструментом стимулювання соціально відповідального підприємництва та зеленої економіки, поєднуючи економічну ефективність з принципами сталого розвитку.

Технологічна перспектива демонструє ще більш складні проблеми, пов'язані із кібербезпекою, захистом персональних даних, інтеграцією різномірних платформ та автономністю алгоритмів. Кожна з цих проблем містить у собі глибокі етичні та правові дилеми: як забезпечити контроль за алгоритмічними рішеннями, хто нести відповідальність за помилки системи, і як балансувати між ефективністю цифрового адміністрування та правом громадянина на приватність (Воронкова, Бурашнікова, 2024).

Правова сфера також залишається недосконалою: національні та міжнародні нормативні акти ще не створюють достатньої основи для регулювання цифрових податків, не визначено механізмів оскарження рішень автоматизованих систем, а колізії між контролем і приватністю продовжують породжувати складні соціальні та юридичні виклики. Ці аспекти підкреслюють філософську проблему трансформації самої держави, де традиційна бюрократична модель поступається місцем гнучкій, прозорій і технологічно орієнтованій системі, яка має потенціал формувати нові цінності суспільства.

Отже, цифровізація податкової системи – це не просто технічна модернізація, а радикальна трансформація філософії державності, яка ставить нові орієнтири для сталого розвитку. Вона відкриває перспективи поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної стійкості, проте одночасно потребує глибокого осмислення етичних, соціальних, технологічних і правових аспектів. Остаточне формування нової парадигми державності у цифрову епоху вимагає інтеграції гуманістичних цінностей із технологічними інноваціями, створюючи умови для формування суспільства, здатного поєднувати автоматизовану ефективність з принципами справедливості, прозорості та сталого розвитку (Череп, Воронкова, 2024).

Постановка завдання. Мета дослідження – осмислити цифровізацію податкової системи не лише як технічний інструмент модернізації, а як нову парадигму державності, що поєднує прозорість, справедливість та сталість у взаєминах між державою, громадянами та економікою. Завдання:

1. Дослідити цифровізацію податкової системи як прояв трансформації суспільного договору між владою та громадянами.

2. Проаналізувати філософські засади податкової справедливості в умовах цифрової епохи.

3. Визначити роль цифрових технологій у формуванні культури податкової свідомості та відповідальності.

4. Оцінити цифрову податкову систему як механізм гармонізації економічних інтересів і соціальної стабільності.

Методологія. Цифровізація податкової системи постає не лише як технологічний прорив, але як нова філософія державності, що вкорінюється у логіку сталого розвитку. Сама природа податкових відносин змінюється: від вертикалі влади та примусу, характерної для модерних національних держав, ми поступово переходимо до мережевої взаємодії, де громадянин сприймається не як об'єкт контролю, а як суб'єкт партнерства. У цифровій реальності податки стають не лише обов'язком, а й формою участі в колективному творенні державності. **Постструктуралістська методологія** дозволяє побачити, що цифрова податкова система є дискурсивним конструктом, у якому мова, символи та алгоритми не просто описують реальність, а творять її. Податковий «тягар» перетворюється на сервіс, адміністрування на комунікацію, контроль на взаємну прозорість. Деконструкція традиційних уявлень відкриває нову багатозначність,

адже податок уже не є лише актом відчуження частини доходу на користь держави, а радше жестом довіри до інституцій, які через цифрові інтерфейси стають ближчими та більш зрозумілими. Тут народжується новий дискурс влади – влади не як примусу, а як сервісності, що розчиняється у щоденних практиках електронної взаємодії (Coeckelbergh, 2015).

Постфеноменологічний підхід, своєю чергою, дозволяє осягнути досвід платника податків як досвід, опосередкований технологіями. Людина більше не має справи з чиновником, вона взаємодіє з інтерфейсом, який стає «обличчям держави». Цифрові кабінети, мобільні додатки, автоматизовані нагадування – усе це формує новий горизонт сприйняття податкової реальності. Технологія більше не є нейтральною, так як вона сама «вчить» громадянина відповідальності, дисциплінує його ритм життя, але водночас робить цей досвід більш прозорим і менш травматичним. Держава у цифровому вимірі з'являється не як караючий апарат, а як набір сервісів, які інтегруються в буденність і стають непомітними, але від того ще більш впливовими. У такому баченні цифровізація податкової системи – це не просто реформа адміністрування, а радикальна трансформація самого смислу державності. Податок стає символом взаємної довіри, технологія – посередником між людиною і владою, а прозорість – новою формою соціального договору. Саме у цій взаємодії, у постструктуралістській деконструкції старих понять і у постфеноменологічному аналізі досвіду, народжується нова філософія держави, держава як мережевий простір, що поєднує ефективність, справедливість і сталість розвитку. І в цій філософії податки вже не тягар, а шлях до гармонійного співжиття суспільства та інституцій, людини та технології, економіки та екології.

Постструктуралізм акцентує увагу на деконструкції дискурсу влади та мовних практиках, через які вибудовується податкова політика. Мова податкового адміністрування – не лише інструмент комунікації, а й спосіб конструювання довіри чи недовіри між державою та громадянами. Деконструкція «податкового тягаря» – заміна дискурсу примусу на дискурс партнерства й сервісності. Множинність інтерпретацій у тому, що цифровізація дозволяє створити індивідуалізований досвід взаємодії (персоналізовані сервіси, чат-боти, електронні консультації). Влада і контроль – податкова система в цифровій формі стає не лише інструментом примусу, а й засобом

«м'якого управління», де контроль зливається із сервісністю.

Постфеноменологія розглядає цифрові технології як посередників досвіду, що змінюють сприйняття податкової системи громадянами. Технологічне посередництво – платник податків взаємодіє не безпосередньо з чиновником, а з інтерфейсом електронної системи. Це трансформує уявлення про державу (від «репресивної» до «сервісної»). Інкorporація технологій – мобільні застосунки, електронні кабінети стають частиною щоденного життя, «вбудовуються» в соціальну практику громадян. Феноменологія прозорості – завдяки цифровим технологіям дії держави стають більш видимими, а отже – підзвітними суспільству. Технології як носії цінностей – цифровізація не лише оптимізує процеси, а й «навчає» платника певній поведінці: чесності, відповідальності, співпраці.

Синтез методологій: постструктуралізм дозволяє розкрити приховані смисли та ідеологічні конструкції податкової політики; постфеноменологія показує, як технології змінюють досвід платника податків**, формуючи нові практики взаємодії з державою. Разом ці підходи створюють цілісне бачення, у контексті якого цифрова податкова система – не просто набір інструментів, а соціально-технологічний простір, де конструюється нова державність. Методологічне поєднання постструктуралістського та постфеноменологічного аналізу дозволяє розглядати цифровізацію податкової системи як філософію державності, що змінює не лише механізми адміністрування, а й сам спосіб мислення про державу, податки та громадянську відповідальність.

Діалектичний метод у контексті цифровізації податкової системи може стати тим стрижнем, який поєднує постструктуралістський і постфеноменологічний підходи. Якщо постструктуралізм відкриває множинність смислів і деконструює усталені дискурси влади, а постфеноменологія аналізує технологічно опосередкований досвід громадянина, то діалектика вводить динаміку їхнього взаємного переходу, внутрішнього розвитку й суперечностей, які рухають процес уперед. З погляду діалектики цифрова податкова система постає як єдність протилежностей. Вона водночас є інструментом контролю та простором довіри, репресивним механізмом і сервісною платформою, формою примусу та засобом самореалізації громадянського обов'язку. Ці суперечності не є випадковими, вони становлять внутрішню логіку

розвитку державності в умовах цифровізації. Саме в їхньому напруженні народжується нова якість: перехід від вертикальної держави до горизонтальної мережевої взаємодії.

Діалектичний метод дозволяє також осмислити взаємозв'язок дискурсивного та досвідного вимірів. Те, що у постструктуралістському аналізі постає як деконструкція мови влади, у постфеноменології проявляється в досвіді інтерфейсної взаємодії. Діалектика показує, що ці два виміри не існують ізольовано: мова творить досвід, а досвід змінює мову. Кожна електронна форма, кожен інтерфейс – це не лише технічний посередник, а й матеріалізація дискурсу, який у свою чергу формує свідомість платника. Таким чином, поєднання трьох підходів створює цілісне бачення. Постструктуралізм надає інструменти для критичного аналізу смислів і влади, постфеноменологія описує трансформацію досвіду в умовах технологічного посередництва, а діалектика виявляє внутрішні суперечності та динаміку їхнього розвитку. Усе разом дозволяє розглядати цифровізацію податкової системи не як сукупність технічних інновацій, а як процес народження нової державності, що виникає у взаємодії мови, досвіду та історичної необхідності. У цій методологічній єдності цифрова податкова система відкривається як поле боротьби й синтезу: боротьби між старою логікою контролю та новою логікою партнерства, між традиційною уявою про державу як караючу силу та новим образом держави як сервісної мережі. І саме діалектичний рух цих протилежностей утворює нову філософію державності сталого розвитку.

Постановка завдання.

1. Цифровізація податкової системи як прояв трансформації суспільного договору між владою та громадянами. Суспільний договір, у класичній традиції політичної філософії, завжди передбачав баланс між владою та громадянами: держава забезпечує безпеку, правопорядок і блага, а громадяни натомість погоджуються делегувати частину своїх ресурсів і свобод. Податкова система є найбільш очевидним і матеріалізованим інструментом цього договору, адже саме через неї визначається, якою мірою громадянин підтримує державу і як держава звітує перед ним. У цифрову епоху цей договір зазнає докорінної трансформації. Якщо раніше податкові відносини ґрунтувалися на ієрархічній моделі примусу та контролю, то цифровізація поступово змінює їх у напрямку прозорості, сервісності та взаємної довіри. Онлайн-кабінети платників податків, автоматизована звітність, інте-

грація електронних реєстрів і використання аналітичних технологій не лише підвищують ефективність адміністрування, але й змінюють сам спосіб комунікації між державою та громадянином. Тепер громадянин отримує не лише обов'язок, а й зручний інструмент реалізації цього обов'язку. Він бачить, як держава використовує його кошти, може відстежувати рух бюджетних ресурсів і взаємодіяти з владою в цифровому середовищі. Таким чином, податковий процес поступово перетворюється з акту примусу на акт співучасті у формуванні публічних благ (Marga, Hoek, 2024).

Цифровізація також уможливіло нову форму довіри. Якщо раніше вона будувалася на авторитеті інституцій і страху перед санкціями, то сьогодні її основою стає прозорість даних, швидкість сервісів і мінімізація людського чинника. Громадянин довіряє не лише чиновнику, а й алгоритму, системі, інтерфейсу. Це означає, що сам суспільний договір переходить у новий вимір: від персоналізованої взаємодії з представниками влади до абстрактного, але більш стабільного партнерства з цифровою державою. Отже, цифровізація податкової системи є не лише технічним удосконаленням, а й виявом трансформації суспільного договору. Вона сигналізує про зміну ролей і очікувань: держава постає як сервісний партнер, а громадянин як активний співучасник. І саме в цьому проявляється нова філософія державності, де податки стають не стільки обтяженням, скільки формою участі у спільному проекті сталого розвитку.

Суспільний договір у класичній політичній філософії завжди передбачав взаємні обов'язки та права між державою і громадянами. Держава гарантує безпеку, правопорядок та публічні блага, а громадяни делегують частину своїх ресурсів і свобод. Податкова система є найбільш очевидним матеріалізованим інструментом цього договору, адже через неї визначається, якою мірою громадянин підтримує державу, і як держава звітує перед ним. У цифрову епоху суспільний договір зазнає докорінної трансформації. В авторській статті відмічається, що якщо раніше податкові відносини базувалися на ієрархії та примусі, то цифровізація спрямовує їх у бік прозорості, сервісності та взаємної довіри. Онлайн-кабінети платників податків, автоматизована звітність, інтеграція електронних реєстрів і аналітичних систем дозволяють громадянину не просто виконувати обов'язок, а активно взаємодіяти з державою (Бурашнікова, 2023).

Класичні теорії суспільного договору допомагають зрозуміти цю трансформацію. Гоббс

у «Левіафані» описує суспільний договір як передачу владних повноважень абсолютному суверену заради захисту життя, де податки виступають примусовою платою за безпеку. Локк розглядає податки як легітимне делегування ресурсів для забезпечення загального блага, підкреслюючи права громадян та обмеження державної влади. Руссо ж акцентує на участі громадян у формуванні колективної волі, де податки стають елементом реалізації загальної свободи та колективної відповідальності. Сучасні інтерпретації суспільного договору підкреслюють не лише легітимність влади, а й механізми довіри та прозорості, що набувають особливої значущості у цифрову епоху.

Цифровізація податкової системи перетворює податкові відносини з примусових у партнерські. Автоматизовані сервіси зменшують бюрократію та людський фактор, дозволяючи громадянину відстежувати використання державних коштів, контролювати бюджет і брати участь у формуванні публічних благ. Податки перестають бути лише обтяженням і стають засобом активної участі у розвитку суспільства. Довіра до держави тепер будується не лише на авторитеті чиновників, а й на прозорості даних та ефективності алгоритмів. Цифрові платформи створюють нову форму взаємодії: персоналізоване партнерство між громадянином і державою трансформується у системне, стабільне і передбачуване. Податки набувають філософського значення як інструмент колективної відповідальності та сталого розвитку.

На думку А. Череп, В. Воронкової, цифровізація податкової системи є не просто технічним удосконаленням, а глибинною трансформацією суспільного договору. Держава постає як сервісний партнер, а громадянин – як активний співучасник, що реалізує свої права і обов'язки у новому цифровому просторі. Цей процес формує нову філософію державності, де податки стають формою участі у спільному проєкті суспільного добробуту, а не лише примусовим зобов'язанням (Череп, Воронкова, 2024)..

2. Філософія цифровізації податкової системи як нова основа сталого розвитку та нової моделі державності.: онтологія, гносеологія, аксіологія, соціально-економічний і глобально-цивілізаційний вимір. З урахуванням усіх п'яти вимірів (онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, соціально-економічного та глобально-цивілізаційного) цифровізація податкової системи виступає комплексною системою, яка відображає онтологію, гносеологію,

аксіологію, соціально-економічний і глобально-цивілізаційний вимір.

Філософія цифровізації податкової системи у контексті державності та сталого розвитку розкриває глибинні зміни в уявленнях про сутність державного управління, економічної справедливості та соціальної довіри. Йдеться не лише про технічну модернізацію фіскальних механізмів, а про формування нової парадигми державності, у якій цифрова податкова система постає фундаментальним чинником прозорості, відповідальності та стійкого розвитку суспільства.

О. Кивоюк, В. Воронцова відмічають, що онтологічний вимір філософії цифровізації податкової системи полягає у переосмисленні самої природи державності: держава стає «цифровою», а податкове адміністрування – її базовим каналом взаємодії з громадянами та бізнесом. Податки втрачають образ примусового обов'язку й набувають статусу інтегративного механізму соціальної справедливості, підтримки публічних благ та забезпечення сталого розвитку. Онтологічний вимір – цифровізація податкової системи змінює саму сутність держави як організму: держава перетворюється на «цифрову державність», де податкова сфера стає одним із головних каналів взаємодії держави й громадянина (Кивоюк, Воронкова, 2024).

Гносеологічний вимір – цифрові технології в податковій сфері є інструментами пізнання та контролю економічної діяльності. Вони забезпечують прозорість, аналітичність і прогнозування у фіскальній політиці. Гносеологічний вимір відображає роль цифрових технологій у пізнанні економічних процесів і формуванні нових практик управління. Штучний інтелект, блокчейн та великі дані забезпечують ефективний аналіз податкових потоків, прогнозування доходів бюджету, виявлення корупційних ризиків та тіньових схем. Таким чином, податкова система перетворюється на інструмент раціонального пізнання й упорядкування економіки.

Аксіологічний вимір зосереджується на ціннісних орієнтирах. Цифровізація сприяє утвердженню принципів справедливості, прозорості, довіри та відповідальності. Податки стають не лише фінансовим зобов'язанням, а й моральним актом участі громадянина у суспільному розвитку. Зникає відчуженість між державою та платником податків, натомість формується нова культура партнерства. Аксіологічний вимір – цифровізація податкової системи не лише технічний процес, а й ціннісна трансформація, оскільки вона фор-

мує нові стандарти справедливості, прозорості, довіри до влади й відповідальності громадян.

Соціально-економічний вимір визначається впливом цифровізації на розвиток економіки та соціальної стабільності. Системи е-аудиту, електронні декларації та автоматизоване адміністрування зменшують витрати бізнесу, підвищують конкурентоспроможність економіки, створюють стимули для інвестицій. Водночас цифрова податкова система виступає потужним інструментом боротьби з тіньовою економікою, що є умовою стійкого розвитку. Як зауважує В. Нікітенко, соціально-економічний вимір – цифровізація зменшує тіньову економіку, підвищує ефективність адміністрування, створює умови для інвестицій і сталого розвитку (Нікітенко, 2024).

Глобально-цивілізаційний вимір окреслює включеність національної податкової системи у світовий простір. У добу глобалізації цифровізація забезпечує гармонізацію податкових стандартів, інтеграцію до міжнародних інформаційних мереж, підвищення фінансової безпеки та зміцнення позицій держави у глобальній економіці. Глобально-цивілізаційний вимір – цифрова податкова система інтегрує державу у світовий простір, де ключовими стають міжнародні стандарти, обмін даними та гармонізація податкової політики.

Отже, цифровізація податкової системи є не просто модернізацією фіскальних інструментів, а глибинною трансформацією державності, яка забезпечує баланс між ефективністю управління, справедливістю розподілу та принципами сталого розвитку. Філософія цифровізації податкової системи у контексті державності та сталого розвитку розкривається як багатовимірна модель, у якій онтологічний аспект формує **нову сутність державності**, гносеологічний – нову методологію пізнання економіки, аксіологічний – нову систему цінностей, соціально-економічний – нові механізми зростання та стабільності, а глобально-цивілізаційний – нову роль держави у світовій системі. У результаті цифрова податкова система стає не лише інструментом управління фінансами, а й філософською основою сталого розвитку та нової моделі державності.

3. Філософські засади податкової справедливості в умовах цифрової епохи. Податкова справедливість є фундаментальним елементом політичної та економічної філософії, оскільки вона відображає баланс між правами та обов'язками громадян і держави. У класичних концепціях

суспільного договору, запропонованих Гоббсом, Локком та Руссо, податки розглядалися не лише як інструмент фінансування держави, а й як символ взаємної відповідальності. Гоббс трактував податки як обов'язкову плату громадян за захист їхнього життя і майна з боку суверена, підкреслюючи природу податкових відносин як примусових і ієрархічно організованих. Локк, навпаки, наголошував на легітимності державної влади лише за умови добровільного делегування ресурсів громадянами для забезпечення загального блага, що формує правову основу податкової справедливості. Руссо ж акцентував на участі громадян у формуванні колективної волі, де податки стають проявом спільної відповідальності та реалізації загальної свободи (Теоретико-методологічні основи, 2024).

У цифрову епоху ці класичні засади зазнають суттєвої трансформації. Цифровізація податкових процесів змінює природу взаємодії між державою та громадянами, перетворюючи її з ієрархічної та примусової на прозору, сервісну та взаємно довірливу. Онлайн-кабінети платників податків, автоматизовані системи обліку, інтегровані електронні реєстри та аналітичні алгоритми створюють новий інформаційний простір, у якому громадянин отримує не лише обов'язок сплачувати податки, а й інструмент для контролю та участі у формуванні державного бюджету. Цей процес сприяє формуванню нової форми податкової справедливості, заснованої на прозорості, передбачуваності та доступності інформації, що забезпечує довіру до державних інституцій та до алгоритмів, які здійснюють обробку податкових даних.

Філософська інтерпретація цифрової податкової справедливості передбачає, що держава виступає не лише як регулятор, але й як сервісний партнер, який забезпечує доступ громадянина до зрозумілих і ефективних механізмів виконання податкових зобов'язань. Громадянин, у свою чергу, реалізує свої права через участь у цифровому середовищі, контролюючи розподіл бюджетних ресурсів та оцінюючи ефективність державних рішень. Податки, таким чином, перестають бути лише примусовим платежем і набувають функції активної громадянської участі у побудові суспільного добробуту. Цифрова трансформація також створює нові етичні та філософські виклики. Важливо забезпечити рівний доступ до цифрових податкових сервісів, уникати алгоритмічних упереджень, гарантувати безпеку даних та запобігти можливому зловживанню технологіями.

Податкова справедливість у цьому контексті набуває багатовимірного характеру: вона включає не лише розподільчі аспекти, а й аспекти процедурної чесності, прозорості, участі та довіри, що стають фундаментом легітимності державної влади в цифрову епоху.

Таким чином, філософські засади податкової справедливості в умовах цифрової епохи поєднують класичні принципи взаємної відповідальності та прав громадян із сучасними вимогами до прозорості, ефективності та довіри у цифрових процесах. Податки перетворюються на форму співучасті у спільному проекті розвитку суспільства, де цифрові технології забезпечують не лише виконання зобов'язань, а й створення умов для активного громадянського контролю та колективного управління державними ресурсами, формуючи нову філософію справедливості у постіндустріальному цифровому суспільстві.

4. Роль цифрових технологій у формуванні культури податкової свідомості та відповідальності. Цифрові технології стали ключовим чинником трансформації суспільних відносин, включно з взаємодією громадян та держави в сфері оподаткування. Формування культури податкової свідомості та відповідальності у сучасному суспільстві безпосередньо пов'язане з тим, наскільки ефективно цифрові платформи можуть забезпечити прозорість, доступність інформації та зрозумілість податкових процедур. У класичній традиції суспільного договору податки розглядалися як інструмент делегування ресурсів громадянами для забезпечення загального блага, а їх сплата залежала від легітимності державної влади та рівня довіри до інституцій. Цифровізація, поєднуючи технологічні та соціальні аспекти, створює нові умови для розвитку податкової культури, перетворюючи примусову взаємодію на усвідомлений процес участі у формуванні суспільного добробуту. Цифрові інструменти дозволяють громадянам отримувати доступ до детальної інформації про податкові зобов'язання та бюджетні витрати держави, що підвищує рівень інформованості та розуміння суті податків. В авторській статті відзначається, що онлайн-кабінети платників податків, інтегровані електронні сервіси та мобільні застосунки створюють зручний і прозорий канал комунікації, у якому кожен користувач може відстежувати рух бюджетних коштів, перевіряти правильність нарахувань та взаємодіяти з державою в режимі реального часу. Така інтерактивність сприяє формуванню у громадян

відчуття відповідальності, оскільки вони не лише виконують обов'язки, а й усвідомлюють їх соціальну значущість (Бурашнікова, 2023).

Філософський аспект цієї трансформації полягає у зміні характеру податкової взаємодії: від примусової, ієрархічної моделі, де довіра будувалася на авторитеті чиновників, до цифрової моделі, де довіра спирається на прозорість алгоритмів, ефективність сервісів та зрозумілість процедур. Громадяни починають сприймати податки не як тягар, а як інструмент участі у колективному управлінні державними ресурсами, що формує нову етику взаємодії та громадянської відповідальності. Цифрові технології, таким чином, стають платформою для навчання, формування ціннісних орієнтацій і розвитку навичок свідомого громадянства у сфері фінансової дисципліни. Разом із тим, цифровізація створює й нові виклики. Необхідно враховувати нерівність доступу до цифрових сервісів, ризики алгоритмічних упереджень та безпеку персональних даних. Податкова свідомість та відповідальність у цифрову епоху включає не лише знання правил і процедур, а й розуміння етичних принципів, що лежать в основі оподаткування, та усвідомлення власної ролі у забезпеченні стабільності суспільного договору.

Таким чином, роль цифрових технологій у формуванні культури податкової свідомості та відповідальності полягає у створенні прозорих, інтерактивних та доступних механізмів комунікації між державою та громадянами. Вони сприяють підвищенню рівня довіри, розвитку усвідомленості щодо сплати податків, формуванню відповідального ставлення до державних ресурсів та участі у колективному управлінні суспільним добробутом. У цьому сенсі цифрові платформи стають не просто інструментом адміністрування податків, а середовищем для розвитку громадянської культури та етичної відповідальності у постіндустріальному цифровому суспільстві.

5. Цифрова податкова система як механізм гармонізації економічних інтересів і соціальної стабільності. Як відзначається у монографії «Теоретико-методологічні основи», у сучасному світі податкова система вже не може розглядатися виключно як технічний механізм наповнення державного бюджету. В умовах цифровізації, глобалізації та трансформації соціально-економічних відносин вона набуває філософського та концептуального виміру. Податки стають не лише інструментом регуляції економіки, а й засобом

гармонізації інтересів держави, бізнесу та громадянського суспільства. Особливої актуальності набуває створення цифрової податкової системи, яка поєднує технологічні інновації (Big Data, штучний інтелект, блокчейн) із принципами соціальної справедливості, прозорості та довіри. Вона покликана забезпечити не лише ефективне адміністрування, але й формування нової податкової культури, де сплата податків розглядається як форма участі у спільному розвитку. Таким чином, питання цифрової податкової системи виходить за межі суто економічної проблематики і стає механізмом соціальної стабільності та філософським проектом майбутнього, де податки інтегруються у сферу етики, політики й суспільних цінностей (Теоретико-методологічні основи, 2024).

Отже, цифрова податкова система є не лише технічним інструментом ефективного адміністрування, а й стратегічним напрямом розвитку суспільства. Вона поєднує інноваційні технології

з принципами соціальної справедливості та прозорості, створюючи умови для зміцнення довіри між державою, бізнесом і громадянами. Її впровадження сприятиме формуванню нової податкової культури, де податки сприйматимуться не як примусовий обов'язок, а як усвідомлений внесок у спільний розвиток. У цьому контексті цифрова податкова система стає не лише економічним інструментом, а й філософською концепцією майбутнього, яка визначає баланс між економічною ефективністю, соціальною стабільністю та демократичними цінностями

Висновок. У сучасних умовах цифровізації економіки податкова система має стати не лише інструментом збору доходів до бюджету, а й фундаментом довіри між державою, бізнесом і громадянами. Її цифрова трансформація відкриває широкі можливості для підвищення прозорості, зниження рівня тіньової економіки та створення справедливого конкурентного середовища. Проте

Таблиця 1

Філософські, соціальні та концептуальні виміри цифровізації податкової системи

Філософський аспект	Змістовне наповнення	Концептуальний вимір	Соціально-економічний результат
Актуальність	Людство переходить у фазу цифрової цивілізації, де класичні податкові моделі втрачають ефективність.	Ідея цифрової держави як нової форми суспільного договору.	Усвідомлення необхідності реформ і довіри до нових механізмів.
Гармонізація інтересів	Цифрова система знімає суперечність між державою, бізнесом і громадянами: прозорість та автоматизація мінімізують конфлікт.	Концепт симбіозу інтересів: податки як форма партнерства, а не примусу.	Баланс економічних інтересів, зростання добровільності сплати податків
Справедливість	Податки стають видимим проявом соціальної рівності: кожен робить свій внесок і бачить, куди спрямовані ресурси.	Ідея соціальної рівноваги через прозорий перерозподіл.	Зниження соціальної напруги, зростання довіри до влади.
Соціальна стабільність	Цифрові технології гарантують чесний і відкритий розподіл ресурсів, що перетворює державу з «карального» апарату на партнера.	Концепт інклюзивності: доступ до ресурсів та послуг для кожного.	Справедливий розподіл доходів, посилення соціальної інтеграції.
Актуалізація у XXI столітті	Штучний інтелект, Big Data, блокчейн відкривають нові горизонти контролю та прогнозування податкових потоків.	Ідея цифрового гуманізму: технології як інструмент служіння людині.	Стійкість економічної системи та готовність до глобальних викликів.
Етичний вимір	Податкові дані – це водночас ресурс і ризик, тому цифровізація вимагає захисту приватності.	Концепт цифрової етики: баланс між прозорістю та правами людини.	Довіра до системи, захист від зловживань.
Філософія майбутнього	Податкова система стає не лише економічним, а й культурним явищем, що формує нові цінності суспільства.	Ідея податкової культури: податки як моральний обов'язок і спільне благо.	Формування відповідального громадянського суспільства.

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень.

для досягнення цих результатів потрібні чітко визначені практичні кроки, які охоплюють інституційний, бізнесовий, суспільний та міжнародний рівні.

1. Створення єдиної цифрової податкової платформи. Це забезпечить автоматизовану взаємодію з митними, фінансовими та соціальними реєстрами. Такий крок зменшить бюрократичні бар'єри та підвищить ефективність адміністрування. Впровадження Big Data та штучного інтелекту. Завдяки цим технологіям можна виявляти ризикові операції, прогнозувати податкові надходження та знижувати рівень ухилення від оподаткування. Захист персональних даних. Необхідно вдосконалити законодавство про кібербезпеку та розробити стандарти конфіденційності, щоб платники податків мали довіру до нових систем.

2. Стимулювання цифровізації обліку. Держава може надавати податкові пільги компаніям, що переходять на електронні форми обліку та звітності. Це сприятиме підвищенню продуктивності бізнесу. Зменшення бюрократичного навантаження. Перехід до повністю електронної звітності дозволить скоротити кількість перевірок та витрат часу підприємців. Партнерство бізнесу і держави. Важливо створити спільні електронні бази для обміну інформацією між підприємцями та податковими органами, що дозволить швидше вирішувати спірні питання.

3. Формування нової податкової культури. Проведення інформаційних кампаній, онлайн-курсів та інтерактивних лекцій допоможе змінити ставлення громадян до податків як до спільного внеску в розвиток держави. Прозорість використання податкових коштів. Створення електронних порталів, де громадяни можуть відстежувати, як витрачаються їхні податки, підвищить рівень довіри до держави. Участь громадян у формуванні податкової політики. Використання інструментів e-democracy (онлайн-опитування, петиції, громадські обговорення) дозволить зробити податкову політику більш демократичною.

4. Вивчення зарубіжного досвіду. Приклад Естонії, де податкова система повністю інтегрована у цифрове середовище, може стати орієнтиром для реформ. Співпраця у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Міжнародний обмін інформацією дозволить контролювати транснаціональні компанії та запобігати офшорним схемам. Уніфікація стандартів звітності. Розробка єдиних цифрових протоколів для податкових органів різних країн спростить роботу міжнародного бізнесу

та сприятиме глобальній економічній інтеграції. Розвиток цифрової податкової системи потребує комплексного підходу, що включає технологічні інновації, інституційні зміни та розвиток податкової культури. Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить створити ефективну, прозору та соціально справедливу систему оподаткування, яка відповідатиме викликам XXI століття.

Проведене дослідження показало, що цифрова податкова система є не лише механізмом підвищення ефективності адміністрування, а й ключовим інструментом соціально-економічної стабільності. Вона здатна забезпечити прозорість фінансових потоків, зменшити рівень тіньової економіки, сформувану нову податкову культуру, засновану на принципах довіри, відповідальності та співучасті громадян у розвитку держави. Застосування сучасних технологій – Big Data, штучного інтелекту, блокчейну – відкриває нові можливості для податкового контролю, аналітики й прогнозування, але водночас вимагає посилення правового регулювання, захисту персональних даних і етичного використання інформації. Таким чином, цифрова податкова система має розглядатися як комплексний філософський і практичний проект майбутнього, де поєднуються економіка, право та суспільні цінності.

Перспективи подальших досліджень. Подальший науковий пошук може бути спрямований у таких напрямках:

1. Правові аспекти цифрового оподаткування – дослідження механізмів захисту даних, юридичної відповідальності та етичних норм використання інформаційних технологій у податковій сфері.

2. Економічна ефективність – аналіз впливу цифрової податкової системи на інвестиційний клімат, розвиток малого й середнього бізнесу та зростання ВВП.

3. Соціальна складова – вивчення рівня довіри громадян до держави в умовах цифровізації та можливостей формування нової податкової культури.

4. Міжнародний досвід – порівняльний аналіз моделей цифрового оподаткування в різних країнах із метою визначення оптимальної стратегії для національних умов.

5. Технологічні інновації – дослідження потенціалу блокчейну, штучного інтелекту та смарт-контрактів у сфері автоматизації податкового адміністрування.

Список використаних джерел

Бурашнікова О.С. Міжнародний досвід цифровізації у податковій сфері. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 14 (91). 220 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-17>

Воронкова В.Г., Бурашнікова О.С. Синергетична методологія дослідження цифрових інструментів ефективного функціонування податкової системи. Цифрова економіка та економічна безпека. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2024. Вип. 1(10) С.60-66.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-6

Кивлюк О., Воронкова В. Philosophical approaches to understanding of the nature of artificial intelligence and its place in society. Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference. С.26. <http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/120>

Nikitenko V., Voronkova V., Kyvliuk O., Oleksenko, R., Suhenko V.. Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2024. Вип.19 (96). Р. 67–76. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>

Теоретико-методичні основи забезпечення соціально-економічної безпеки економіки України в умовах діджиталізації бізнес-процесів : колективна монографія / А. В. Череп, В. Г. Воронкова, І. М. Дашко, Ю. О. Огренич, О. Г. Череп.– Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 202 с. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-424-8>

Череп А., Воронкова В. Вплив штучного інтелекту на соціально-економічну безпеку України в контексті сучасних євроінтеграційних реалій. Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference С.79. <http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/120>

Tim Jackson. Prosperity Without Growth: Foundations for the Economy of Tomorrow. London: Routledge, 2017, 2nd ed.

Lucas Chancel. Unsustainable Inequalities: Social Justice and the Environment. Cambridge, MA: Belknap Press / Harvard University Press, 2020.

Marga Hoek. Tech for Good: Imagine Solving the World's Greatest Challenges. Routledge, 2024.

Mark Coeckelbergh. Money Machines: Electronic Financial Technologies, Distancing, and Responsibility in Global Finance. Ashgate, 2015.

References

Burashnikova, O. S. (2023). Mizhnarodnyy dosvid tsyfrovizatsiyi u podatkoviy sferi. Humanities Studies: Collection of Scientific Papers (Ed. V. Voronkova), 14(91), 220. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-17>

Voronkova, V. H., & Burashnikova, O. S. (2024). Synerhetychna metodolohiya doslidzhennya tsyfrovyykh instrumentiv efektyvnoho funktsionuvannya podatkovoyi systemy. Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 1(10), 60–66. [<http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/301/287>

Kyvlyuk, O., & Voronkova, V. (2024). Philosophical approaches to understanding of the nature of artificial intelligence and its place in society. In Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference p. 26.

<http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/120>

Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O., Oleksenko, R., & Suhenko, V. (2024). Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. Humanities Studies: Collection of Scientific Papers, 19(96), 67–76. <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>

Cherap, A. V., Voronkova, V. H., Dashko, I. M., Ohrenych, Y. O., & Cherap, O. H. (2024). Teoretyko-metodychni osnovy zabezpechennya sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky ekonomiky Ukrayiny v umovakh didzhytalizatsiyi biznes-protseviv: kolektyvna monohrafiya. L'viv–Torun': Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-424-8>

Cherap, A., & Voronkova, V. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na sotsial'no-ekonomichnu bezpeku Ukrayiny v konteksti suchasnykh yevrointehratsiynykh realiiv. In Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference p. 79. <http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/120>

Jackson, T. (2017). Prosperity without growth: Foundations for the economy of tomorrow (2nd ed.). Routledge.

Chancel, L. (2020). Unsustainable inequalities: Social justice and the environment. Belknap Press, Harvard University Press.

Hoek, M. (2024). Tech for good: Imagine solving the world's greatest challenges. Routledge.

Marga, Hoek (2024). Tech for Good: Imagine Solving the World's Greatest Challenges. Routledge.

Coeckelbergh, M. (2015). Money machines: Electronic financial technologies, distancing, and responsibility in global finance. Ashgate.

OLENA, BURASHNIKOVA – PhD student, Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: burasnikoval@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0806-1767>

DIGITALIZATION OF THE TAX SYSTEM AS A NEW PHILOSOPHY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

The article discusses the digitalization of the tax system as a new philosophy of sustainable development. The tax system, once tied to paper declarations, physical offices, and slow procedures, is now entering a phase of profound digital transformation. This process is not simply a technological modernization -it marks a new philosophy of statehood. The essence of this new philosophy lies in the integration of tax mechanisms into the concept of sustainable development. The aim of the study is to understand the digitization of the tax system not only as a technical tool for modernization, but as a new paradigm of statehood that combines transparency, fairness, and sustainability in relations between the state, citizens, and the economy. Objectives: 1. To examine the digitization of the tax system as a manifestation of the transformation of the social contract between the government and citizens. 2. To analyze the philosophical foundations of tax justice in the digital age. 3. To determine the role of digital technologies in shaping a culture of tax awareness and responsibility. 4. To evaluate the digital tax system as a mechanism for harmonizing economic interests and social stability. In this sense, the digitization of taxation is the beginning of a new way of being a state, capable of thinking long-term and acting in such a way that economic rationality is consistent with human dignity and the limits of the planet. It is emphasized that modern taxes go beyond the purely fiscal function and become an instrument for building social trust, economic balance, and democratic values. Particular attention is paid to the impact of Big Data, artificial intelligence, and blockchain on administration and control processes in the tax sphere. It is argued that a digital tax system can not only ensure effective management of financial flows, but also contribute to the establishment of a new tax culture, where tax payment is seen as a form of participation in the common development of society. The paper offers theoretical approaches and practical recommendations for the implementation of digital innovations in the field of taxation, taking into account the principles of sustainable development. In this sense, the digitization of taxation demonstrates a new way of acting so that economic rationality is consistent with human dignity, which is why a digital tax system is not only a technical tool for effective administration but also a strategic direction for the development of society. It combines innovative technologies with the principles of social justice and transparency, creating conditions for strengthening trust between the state, business, and citizens.

Key words: digitalization, tax system, sustainable development, tax culture, statehood, network society, information control, digital platforms, justice, trust in the state.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 25.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 15.09.2025

How to cite: Бурашнікова, Олена. Філософія цифровізації податкової системи у контексті державності та сталого розвитку. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 9–21
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-01>

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ «ПОСТПРАВДИ» У ГЛОБАЛІЗОВАНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

ВЕРСТИН, АНДРІЙ¹

Анотація

У сучасному інформаційному просторі феномен постправди становить системну загрозу для основ раціонального дискурсу та демократичних інститутів. Метою дослідження є проведення комплексного аналізу та синтезу ключових передумов постправди для формування цілісної концептуальної моделі, що дозволить пояснити її системний характер. Ця стаття присвячена комплексному аналізу та синтезу ключових передумов виникнення та поширення цього явища, з метою відійти від фрагментованого розуміння проблеми. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, який поєднує філософські, соціально-політичні, економічні та когнітивні аспекти. Виявлено, що постправа є наслідком взаємодії кількох чинників: філософської релятивізації істини постмодернізмом; технологічних зрушень, що призвели до інфодемії, ехокамер та фільтрувальних бульбашок у соціальних медіа; зростання економічної нерівності та зниження суспільної довіри; а також когнітивних упереджень, які змушують людей шукати інформацію, що підтверджує їхні існуючі переконання. Усі ці фактори взаємодіють, створюючи середовище, в якому емоції та особисті думки стають вагомішими за об'єктивні факти. Висновки підкреслюють нагальну потребу в розробці цілісних стратегій протидії цьому явищу для збереження засад критичного мислення у суспільстві. Таким чином, постправа є не просто брехнею, а симптомом глибокої системної кризи. Це явище руйнує основи раціонального політичного та суспільного дискурсу, підриваючи здатність громадян критично мислити та приймати обґрунтовані рішення, що становить пряму загрозу для демократичних інститутів. Метою роботи було не просто перерахувати ці передумови, а створити цілісну концептуальну модель, що пояснює їхній взаємозв'язок. У результаті аналізу було виявлено, що поява постправди є наслідком одночасного впливу технологічних, філософських, соціально-економічних та когнітивних зрушень. Незважаючи на проведений аналіз, феномен постправди залишає багато питань, що потребують подальшого вивчення. Незважаючи на проведений аналіз, феномен постправди залишає багато питань, що потребують подальшого вивчення, які мають перейти від теоретичного аналізу до розробки ефективних механізмів протидії.

Ключові слова: історія філософії, методологія, пізнання, ідея, культура, цінності, ідентичність, комунікація, пост-права, суспільство, глобалізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі інформаційно-комунікаційні технології створили безпрецедентну кризу істини, відому як феномен постправди. Ця проблема полягає не лише в поширенні відвертої брехні, а й у системному розмиванні меж між фактами та особистими думками, що підриває здатність суспільства до раціонального дискурсу. У загальному вигляді це явище становить серйозну загрозу для основних інститутів демократії, суспільної довіри та соціальної згуртованості.

Вирішення цієї проблеми пов'язане з низкою важливих наукових і практичних завдань. Насамперед, існує нагальна потреба в міждисциплінарних дослідженнях, що аналізуватимуть складну взаємодію філософських, технологічних,

економічних та когнітивних чинників, які сприяли появі постправди. На практичному рівні, розуміння цих передумов є критично важливим для розробки ефективних механізмів протидії дезінформації, підвищення медіаграмотності громадян та відновлення довіри до експертних знань і традиційних медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про багатогранність проблеми постправди та пропонує комплексні підходи до її осмислення. Автори спираються на міждисциплінарні джерела, які розглядають феномен з філософської, соціо-політичної та когнітивної перспектив.

Зокрема, філософські основи проблеми досліджують М. Конрад та С. Дик (Conrad, 2023; Dyk, 2022), які пов'язують постправду з постмодерністською релятивізацією істини та політичним популізмом, що використовує цю ідеологічну парадигму. Л. Дорош (Дорош, 2022) та М. Вацура

¹ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
E-mail: andriiverstyn8@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6958-852X>

(Vacura, 2020) у своїх роботах вказують на важливу роль економічних змін та політичної поляризації, що створює сприятливий ґрунт для маніпуляцій, які базуються на емоціях, а не на фактах. Крім того, Л. Озкан (Özcan, 2023) на основі ідей Ганни Арендт аналізує, як політична влада свідомо трансформує факти в думки, щоб уникнути незручної правди.

Дослідження також акцентують на когнітивних і психологічних передумовах. І. Пухта (Пухта, 2022) та С. Левандовські (Lewandowsky, 2017) аналізують роль когнітивних упереджень, таких як упередження підтвердження та ефект Даннінга-Крюгера, що робить індивідів уразливими до дезінформації. А. Конделло (Condello, 2019) звертає увагу на критичну проблему недостатньої епістемічної довіри до експертів, що підриває здатність суспільства розрізняти обґрунтовані знання.

У контексті пошуку шляхів вирішення проблеми, А. Міхаліду та Г.-Й. Тренц (Michailidou, 2021) пропонують переосмислити роль журналістики: від простого «охоронця істини» до її «медіатора». Це передбачає, що довіра до медіа має ґрунтуватися не на претензії на абсолютну істину, а на прозорих процедурах перевірки фактів. У цьому ж ключі Т. Кондратюк-Антонова та ін. (Kondratyuk-Antonova, 2025) досліджують, як філософська думка може сприяти аналізу дезінформації, надаючи інструменти для захисту свідомості від маніпуляцій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених окремим аспектам феномену постправди, все ще існує потреба в їх комплексному та інтегрованому аналізі. Більшість публікацій зосереджуються на конкретних чинниках – або на технологічних (соціальні медіа), або на когнітивних (упередження мислення), або ж на політичних та філософських (популізм, постмодернізм). Це призводить до фрагментованого розуміння загальної картини.

Ця стаття присвячена заповненню цієї прогалини. Її метою є не просто перерахувати відомі передумови, а систематизувати їх та проаналізувати, як ці різномірні чинники взаємодіють і підсилюють один одного. Замість розгляду кожного аспекту окремо, ми зосереджуємося на створенні цілісної концептуальної моделі, що пояснює, як у сукупності філософські зрушення, економічні зміни, технологічні інновації та психологічні

особливості створюють унікальне середовище, в якому постправа може не просто існувати, а й процвітати. Таким чином, робота пропонує не новий елемент у мозаїці, а загальну рамку для її осмислення, що дозволить ефективніше розробляти стратегії протидії.

Методологія дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на системному аналізі та синтезі, а також на міждисциплінарному підході. Це дозволяє поєднати філософські, політичні, економічні та когнітивні аспекти, щоб комплексно вивчити та осмислити феномен постправди. Такий підхід забезпечує цілісне розуміння взаємозв'язків між різними передумовами явища.

Об'єктом дослідження є феномен постправди як складне соціо-політичне явище сучасного інформаційного суспільства.

Предметом дослідження є сукупність взаємопов'язаних передумов та чинників, що обумовлюють формування та поширення феномену постправди.

Метою дослідження є проведення комплексного аналізу та синтезу ключових передумов постправди для формування цілісної концептуальної моделі, що дозволить пояснити її системний характер.

Завданнями дослідження, необхідними для досягнення поставленої мети, є:

1. Визначити та концептуалізувати феномен постправди в контексті сучасного інформаційно-комунікаційного середовища.
2. Ідентифікувати та проаналізувати ключові філософські, політичні, економічні, технологічні та когнітивні передумови, що сприяли виникненню постправди.
3. Дослідити взаємозв'язки та взаємний вплив цих різномірних чинників.
4. Систематизувати отримані результати в єдину концептуальну рамку для цілісного розуміння феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище, зокрема платформи соціальних медіа, суттєво змінило динаміку поширення інформації. Незважаючи на позитивні наслідки, пов'язані зі зростанням доступності інформації, цей процес спричинив експоненційне збільшення обсягів неперевіраних даних. Алгоритми фільтрації та персоналізації, що застосовуються пошуковими системами та соціальними мережами,

обмежують різноманітність джерел, сприяючи формуванню ізольованих інформаційних екосистем (Дорош, 2022, С. 15).

Щоб краще зрозуміти сутність постправди, недостатньо лише визначити її як явище, де емоції та особисті переконання переважають над фактами. Фундаментально важливо з'ясувати її передумови, що сформували сприятливий культурний клімат для її поширення. Провідні дослідники, як-от Д'Анкона, Ферраріс і Макінтайр, вважають, що постправда є небажаним, але неминучим наслідком постмодерністської думки, оскільки саме вона забезпечила теоретичну легітимність цьому феномену. Як зазначає Ферраріс, постмодернізм став ідеологічним попередником, а постправда – його виродженим плодом. Відповідно, популізм виступив каталізатором політичного поширення постправди, яка знайшла благодатний ґрунт завдяки запереченню постмодернізмом інтелектуальних цінностей епохи Просвітництва (Giachelle, 2022, Р. 15-16).

У політичному дискурсі дезінформація та пропаганда стали інструментами для просування ідеологічних програм. Зростаюча політична поляризація суспільства, посилена популістськими та антиелітарними рухами, підриває засади раціональної аргументації. Як зазначають Дж. Хопкін і Б. Розамонд, відмова від традиційних принципів доказовості є характерною рисою сучасного політичного дискурсу. Успіх застосування постправди в політичній сфері також пов'язаний із віддаленням партійних еліт від соціальних інтересів виборців, що послаблює інституційні зв'язки та сприяє поширенню маніпулятивних наративів (Дорош, 2022, С. 15).

Виникнення постправди є результатом взаємодії численних чинників, що руйнують традиційні основи суспільної думки. Насамперед, це зумовлено соціально-технологічними змінами, зокрема впливом соціальних медіа, які посилили політичну поляризацію та сприяли поширенню дезінформації. На філософському рівні, постмодернізм підірвав віру в об'єктивну істину, замінивши її прагматичними критеріями, такими як емоційна привабливість інформації. Цей процес посилюється когнітивними упередженнями, що змушують людей вибірково сприймати лише ту інформацію, яка підтверджує їхні існуючі переконання. У сукупності ці фактори призводять до зниження довіри до експертів та інституцій, а фейкові новини ефективно заповнюють інформаційний вакуум, підриваючи здатність суспіль-

ства до раціонального дискурсу (Kondratyuk-Antonova, 2025, Р. 428).

Основною передумовою виникнення постправди є розвиток інформаційних технологій, особливо соціальних медіа. Цифрова революція призвела до інфомедії та хаосу, в якому фейкові новини та дезінформація поширюються швидше, ніж достовірна інформація. Соціальні медіа значно впливають на суспільство, оскільки дозволяють маніпулювати емоціями та особистими поглядами, що часто базуються на страху, а не на фактах. Крім того, алгоритми персоналізації створюють «фільтрувальні бульбашки» та «ехо-камери», в яких люди отримують лише ту інформацію, що підтверджує їхні існуючі переконання. У результаті відбувається знецінення об'єктивних фактів та зниження довіри до традиційних медіа, що створює сприятливі умови для поширення фейків, а також для втручання в політичні процеси (Porzuczek, 2022, Р. 65-67).

Поширення дезінформації часто відбувається з метою досягнення комерційної вигоди та обслуговування корпоративних інтересів. Медіа-компанії, орієнтуючись на максимізацію прибутку, надають перевагу контенту, який має високий емоційний резонанс і відповідає уподобанням аудиторії. Крім того, зростання економічної нерівності посилює соціальну напругу та політичну поляризацію, створюючи сприятливі умови для розповсюдження дезінформації. Довіра до наукових інституцій та результатів досліджень підривається у зв'язку зі збільшенням ролі приватного сектору у фінансуванні наукової діяльності, що може створювати ризики фінансової упередженості. Комунікаційні практики, такі як «перебільшення» наукових висновків або створення «хибного балансу», компрометують об'єктивність наукового пізнання та його надійність (Дорош, 2022, С. 15-16).

Згідно з філософією Ганни Арентс, однією з ключових передумов виникнення постправди є тривале протистояння між фактичною істиною та політичною владою. Арентс стверджувала, що фактична істина, на відміну від раціональної, є більш вразливою до політичних атак, оскільки вона не має трансцендентальної основи. Політична влада, вважаючи незручними фактичні небезпечними, має схильність перетворювати їх на думки, тим самим розмиваючи межу між цими поняттями. Це стає можливим через контингентну природу фактів, які хоч і відбулися, але могли б бути іншими, і тому є вразливими до маніпуляцій.

У результаті, коли зникає спільний фактологічний консенсус, свобода думки стає фарсом. Ця тенденція, що проявляється в прагненні прирівняти факти до особистих думок, є однією з головних передумов сучасної ситуації постправди, яка загрожує самій стабільності реальності (Özcan, 2023, P. 15-17).

Виникнення постправди значною мірою пов'язане з недостатнім рівнем епістемічної довіри громадян до надійних експертних авторитетів. Ця відсутність довіри суперечить ідеалу «доброго громадянина», який у демократичному суспільстві повинен демонструвати раціональність, розсудливість та відповідальність. Згідно з цією концепцією, в умовах епістемічної залежності (залежності від знань інших) громадяни мають довіряти науково обґрунтованим і загальноновизнаним висновкам. Недотримання цього принципу призводить до поширення необґрунтованих переконань, що створюють ризики для суспільства. Таким чином, основною передумовою є відхилення від ідеалу публічного обговорення, заснованого на раціональних аргументах та об'єктивних даних, що підкреслює необхідність переосмислення понять раціональності та розсудливості у сучасному епістемічному контексті (Condello, 2019, P. 121-122).

Сприйнятливості до інформаційного впливу багато в чому зумовлена когнітивними упередженнями. Центральним з них є упередження підтвердження (confirmation bias), що змушує індивіда шукати і сприймати лише ту інформацію, яка підтверджує його вже існуючі переконання. Цей неусвідомлюваний ефект призводить до вибіркового ставлення до інформаційних джерел. Наслідком цього є поляризація поглядів: обговорення в групах однодумців не призводить до пошуку істини, а, навпаки, радикалізує позиції. Ці процеси живлять феномен постправди, оскільки люди прагнуть зберегти психологічний комфорт, уникаючи інформації, яка суперечить їхнім поглядам (Пухта, 2022, С. 17-18).

На додаток до розвитку інформаційних технологій, посилення постправди зумовлене значними економічними та політичними змінами. Деіндустріалізація та економічна глобалізація призвели до зростання нерівності, породжуючи розчарування у значній частині виборців. Це створило ідеальну цільову аудиторію для популістських політиків. Одночасно відбувся перехід влади від традиційних політичних інститутів до технократів, що, на думку деяких дослідників,

призвело до «спорожнення політики». Це зсунуло фокус політичних кампаній на штучно викликану «моральну паніку» навколо таких тем, як імміграція чи злочинність, що стало важливою передумовою для формування політики постправди (Vacura, 2020, P. 10-11).

Іншою важливою передумовою є соціальна залежність індивіда від групи, що проявляється в «ілюзії знання». Люди схильні плутати колективні знання з власними, що призводить до завищеної оцінки своєї компетентності. Це підсилюється ефектом Даннінга-Крюгера, коли некомпетентні особи не усвідомлюють своєї некомпетентності, але висловлюють свою думку вкрай впевнено. У сучасному інформаційному просторі це призвело до появи «диванних експертів» та ворожого ставлення до фахових знань. У сукупності ці когнітивні та соціальні механізми створюють сприятливі умови для маніпуляції суспільною свідомістю та поширення дезінформації (Пухта, 2022, С. 17-18).

Ще одним фундаментальним джерелом постправди є проникнення постмодерністської філософії з академічного середовища в інші сфери суспільного життя, зокрема в політику. Вона забезпечила теоретичне підґрунтя для релятивізації істини. Водночас, зростаюча недовіра до рішень, що приймаються технократами, які замінили ринкову саморегуляцію, стає каталізатором для поширення постправди. Наприклад, у Європі євроскептичні партії часто використовують міфи про регуляторні рішення ЄС, щоб підірвати довіру до централізованих інституцій. Таким чином, поєднання філософської релятивізації з невдоволенням від технократичного управління створює сприятливе середовище, де думки та емоції стають важливішими за факти (Vacura, 2020, P. 11).

Феномен постправди виникає внаслідок системних зрушень у суспільному сприйнятті науки та політики, що розмивають усталені категорії та практики. Ці зміни та інтенсифікації можна згрупувати за кількома ключовими темами. По-перше, спостерігається послаблення колективних значень, які раніше забезпечували спільний контекст для фактів. По-друге, відбувається стирання кордонів між фундаментальними поняттями, такими як факт і цінність, наука і політика, що є невід'ємною частиною сучасних аналізів постправди та пов'язано як з ненавмисним, так і з умисним творенням незнання. По-третє, важливу роль відіграють зміни у «політиці часу», що характеризуються інтенсивною орієнтацією

на майбутнє та економічною вимогою швидкості, що притаманно сучасній технонауді та неолиберальній економіці. Ці взаємопов'язані тенденції створюють нове середовище, де традиційні основи пізнання та комунікації стають недостатніми, що й спричиняє появу феномену постправди (Rommetveit, 2021, P. 4).

Однією з передумов постправди є довготривале зниження соціального капіталу та довіри до інституцій з 1960-х–70-х років. Це проявляється у зменшенні кількості близьких друзів та зниженні інтересу до громадських справ. Паралельно зросла важливість фінансової забезпеченості на тлі збільшення економічної нерівності. Ця нерівність, у свою чергу, є каталізатором політичної поляризації, що призводить до ідеологічного розколу суспільства, де люди віддають перевагу проживанню в ідеологічно однорідних громадах. Зростання нерівності підсилює політичну поляризацію, що особливо виражено в асиметричному зміщенні консерваторів вправо. Це ілюструє приклад дебатів про зміну клімату, де заперечення наукового консенсусу було результатом цілеспрямованих зусиль, фінансованих корпораціями. Як наслідок, знизилася довіра до науки серед консерваторів, що поширюється на такі питання, як вакцинація. Дослідження також показують, що прихильники консервативних поглядів можуть бути більш схильними вірити в псевдоглибокі твердження та інформацію про загрози. Усе це робить суспільство вразливим до поширення дезінформації та постправди (Lewandowsky, 2017, P. 357-359).

Проблематика виникнення постправди часто пов'язується з філософськими течіями, зокрема, з постмодернізмом. Деякі критики звинувачують постмодернізм у релятивізації істини, що нібито послабило західні цінності та призвело до епістемологічної кризи. Водночас, більш витончені погляди, як-от Бруно Латура, вказують на те, що постмодерністська критика, яка займалася викриттям «режимів істини» та деконструкцією фактів, сьогодні виявилася безсилою перед обличчям нової форми влади, яка вже не приховується за авторитетом науки чи об'єктивної істини. На думку Латура, постмодерністська теорія стала жертвою власного успіху: радикальні сили опанували її мову, щоб атакувати наукові знання, як це відбувається, наприклад, із кліматологією. Таким чином, виникає парадоксальна ситуація, коли стратегії критики, що колись боролися проти влади, тепер використовуються консервативними

силами, які перейняли мантию «радикальної критики» та використовують її для підризу довіри до експертів та фактів (Conrad, 2023, P. 18-20).

Розвиток соціальних медіа та цифровізація кардинально змінили процес медіації істини, підірвавши традиційну модель, де журналісти виступали простими трансляторами фактів. Тепер істина розглядається не як зовнішній, об'єктивний факт, а як нестабільний результат пошуку, перевірки та публічного обговорення інформації. Довіра до журналістики ґрунтується не на претензії на «абсолютну істину», а на їхній здатності переконливо відбирати та оцінювати надійні джерела. При цьому, довіра в публічній сфері не є результатом однастайності, а, навпаки, виникає через конкуренцію думок та можливість критикувати інформацію. Хоча фейкові новини прагнуть підірвати довіру, вони одночасно створюють нову довіру до своїх альтернативних наративів. Поява гібридних медіа-культур змушує відмовитися від простого розмежування функціональних і дисфункціональних медіа-ефектів, оскільки навіть недовіра може бути формою політичного опору та каталізатором для відновлення суспільної стійкості (Michailidou, 2021, P. 1343-1345).

Посилення феномену постправди зумовлено появою нової популістської «гри в правду», що цілеспрямовано розмиває межу між фактами та думками. Це підриває основи політичного мислення, оскільки засноване на фактах змагання, що є суттю демократії, втрачає свою актуальність. Криза фактів, прискорена популістськими силами, вимагає від критичної науки не лише викриття відвертої брехні, а й аналізу прихованої, що вкорінена у системних конвенціях. Для протидії цим процесам необхідно посилити роль освіти та прозорість політичної комунікації, зосереджуючи увагу на аргументах, а не на обмеженнях, щоб відновити умови для формування обґрунтованої громадської думки (Dyk, 2022, P. 48-49).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження підтверджує, що феномен постправди є не тимчасовим відхиленням, а системним явищем, зумовленим конвергенцією низки складних чинників. Метою роботи було не просто перерахувати ці передумови, а створити цілісну концептуальну модель, що пояснює їхній взаємозв'язок. У результаті аналізу було виявлено, що поява постправди є наслідком одночасного впливу технологічних, філософських, соціально-економічних та когнітивних зрушень.

На технологічному рівні цифрова революція та розвиток соціальних медіа призвели до «інфодемії» та створення «фільтрувальних бульбашок» і «ехокамер». Це сприяло поширенню дезінформації, яка, апелюючи до емоцій, стала більш впливовою, ніж традиційні медіа. На філософському рівні, постмодернізм підірвав віру в об'єктивну істину, забезпечивши теоретичне підґрунтя для релятивізації фактів. Цю ідеологічну нішу вміло зайняв популізм, який, як зазначала Ганна Арендт, має схильність свідомо трансформувати факти в думки.

На соціально-економічному рівні, зростання нерівності та зниження соціального капіталу породили масове розчарування та недовіру до політичних еліт і традиційних інститутів. Цей вакуум став ідеальним середовищем для поширення маніпулятивних наративів. Нарешті, на когнітивному рівні, людські упередження, зокрема упередження підтвердження, змушують індивідів вибірково сприймати інформацію, що підтверджує їхні вже існуючі переконання. Це у поєднанні з недостатнім рівнем епістемічної довіри до експертів робить суспільство надзвичайно вразливим.

Таким чином, постправа є не просто брехнею, а симптомом глибинної системної кризи. Це явище руйнує основи раціонального політичного та суспільного дискурсу, підриваючи здатність громадян критично мислити та приймати обґрунтовані рішення, що становить пряму загрозу для демократичних інститутів.

Незважаючи на проведений аналіз, феномен постправи залишає багато питань, що потребують подальшого вивчення. По-перше, подальші дослідження мають перейти від теоретичного аналізу до розробки ефективних механізмів протидії. Необхідно розробити та протестувати освітні програми з медіаграмотності, а також запропонувати законодавчі та етичні рамки для регулювання платформ соціальних медіа без обмеження свободи слова.

По-друге, існує потреба в глибших емпіричних дослідженнях для кількісного вимірювання впливу різних чинників. Наприклад, порівняльний аналіз поширення фейкових новин у різних політичних системах, що відрізняються рівнем свободи преси та інституційною довірою, може надати цінну інформацію.

По-третє, важливим напрямом є дослідження ролі штучного інтелекту у виробництві та поширенні дезінформації. Поява генеративних моделей створює нові виклики, які не були враховані в попередніх дослідженнях, що вимагає переосмислення методів виявлення та протидії фейкам.

Нарешті, варто зосередитися на філософсько-етичних аспектах проблеми. Які моральні та етичні наслідки для суспільства має втрата спільного фактологічного простору? Як відновити довіру до інститутів у світі, де правда стала лише однією з багатьох думок? Ці питання є ключовими для майбутніх наукових розвідок.

Список використаних джерел

- Дорош Л. Чинники та тенденції посилення проявів постправи у сучасній політичній практиці. *Політичні науки*. 2022. Vol. 8, № 1. С. 13-18. DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2022.01.013>
- Пухта І. Когнітивні передумови «постправи». *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Вип. 29. С. 14-22. DOI: <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.2>
- Condello A., Andina T. *Post-Truth, Philosophy and Law*. Abingdon: Routledge, 2019. 189 p.
- Conrad M. *Pyrhönen Europe in the Age of Post-Truth Politics*. Populism, Disinformation and the Public Sphere. *Gewerbestrasse: Palgrave Studies in European Political Sociology*. 2023. 264 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8>
- Dyk S. *Post-Truth, the Future of Democracy and the Public Sphere*. *Theory, Culture & Society*. 2022. Vol. 39, № 4. P. 37-50. DOI: <https://doi.org/10.1177/02632764221103514>
- Giachelle A. *Post-truth and mass communication*. Master's Degree in Management. 2022. 92 p.
- Kondratyuk-Antonova T., Lytvyn T., Boyko S., Halushchak M., Kostenko D. *Post-Truth Philosophy and Truth Analysis in the Era of Disinformation and Fake News*. *Studies in Media and Communication*. 2025. Vol. 13, № 1. P. 429-440. DOI: <https://doi.org/10.11114/smc.v13i1.7480>
- Lewandowsky S., Ecker U. C. H., Cook J. *Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the «Post-Truth» Era*. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. 2017. Vol. 6. P. 353-369.
- Michailidou A., Trenz H.-J. *Rethinking journalism standards in the era of posttruth politics: from truth keepers to truth mediators*. *Media, Culture & Society*. 2021. Vol. 43, № 7. P. 1340-1349. DOI: <https://doi.org/10.1177/01634437211040669>
- Özcan L. *Political truth, epistemological challenges of populism and post-truth*. Degree of master of arts in the department of philosophy. 2023. 133 p.

Porzuczek E. An analysis of selected factors behind the development of the post-truth phenomenon in politics in the contemporary world. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*. 2022. Vol. 1 (72). P. 63-78. URL: <https://open.icm.edu.pl/items/491651a1-55a3-4778-9e1b-21dd7bb75a91>

Rommetveit K. Introduction: Post-truth – another fork in modernity’s path. 2021. 30 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429053061-1>

Vacura M. Emergence of the Post-truth Situation – Its Sources and Contexts. *Disputatio. Philosophical Research Bulletin*. 2020. Vol. 9, № 13. P. 2-17.

References

Dorosh, L. (2022). Factors and trends in the strengthening of post-truth manifestations in modern political practice. *Political Sciences*, 8(1), 13–18. <https://doi.org/10.23939/shv2022.01.013>

Pukhta, I. (2022). Cognitive preconditions of «post-truth». *Bulletin of Lviv University. Series of Philosophical Sciences*, 29, 14–22. <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.2>

Condello, A., & Andina, T. (2019). *Post-truth, philosophy and law*. Routledge.

Conrad, M. P. (2023). Europe in the age of post-truth politics: Populism, disinformation and the public sphere. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8>

Dyk, S. (2022). Post-truth, the future of democracy and the public sphere. *Theory, Culture & Society*, 39(4), 37–50. <https://doi.org/10.1177/02632764221103514>

Giachelle, A. (2022). Post-truth and mass communication (Master’s thesis). Master’s Degree in Management.

Kondratyuk-Antonova, T., Lytvyn, T., Boyko, S., Halushchak, M., & Kostenko, D. (2025). Post-truth philosophy and truth analysis in the era of disinformation and fake news. *Studies in Media and Communication*, 13(1), 429–440. <https://doi.org/10.11114/smc.v13i1.7480>

Lewandowsky, S., Ecker, U. C. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the «post-truth» era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353–369. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>

Michailidou, A., & Trenz, H.-J. (2021). Rethinking journalism standards in the era of post-truth politics: From truth keepers to truth mediators. *Media, Culture & Society*, 43(7), 1340–1349. <https://doi.org/10.1177/01634437211040669>

Özcan, L. (2023). Political truth, epistemological challenges of populism and post-truth (Master’s thesis). Department of Philosophy.

Porzuczek, E. (2022). An analysis of selected factors behind the development of the post-truth phenomenon in politics in the contemporary world. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 1(72), 63–78. <https://open.icm.edu.pl/items/491651a1-55a3-4778-9e1b-21dd7bb75a91>

Rommetveit, K. (2021). *Introduction: Post-truth – another fork in modernity’s path*. In *Post-truth*, 1–30. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429053061-1>

Vacura, M. (2020). Emergence of the post-truth situation – Its sources and contexts. *Disputatio. Philosophical Research Bulletin*, 9(13), 2–17.

ANDRIY, VERSTYN – PhD candidate (Doctor of Philosophy),
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
E-mail: andriiverstyn8@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6958-852X>

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF «POST-TRUTH» IN GLOBALISED SOCIETIES

Abstract

In the modern information space, the phenomenon of post-truth poses a systemic threat to the foundations of rational discourse and democratic institutions. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis and synthesis of the key premises of post-truth to form a holistic conceptual model that will explain its systemic nature. This article is devoted to a comprehensive analysis and synthesis of the key prerequisites for the emergence and spread of this phenomenon, with the aim of moving away from a fragmented understanding of the problem. The study is based on an interdisciplinary approach that combines philosophical, socio-political, economic and cognitive aspects. It is found that post-truth is the result of the interaction of several factors: the philosophical relativisation of truth by postmodernism; technological shifts that have led to the infodemic, echo chambers and filter bubbles in social media; growing economic inequality and declining public trust; and cognitive biases that make people seek information that confirms their existing beliefs. All of these factors interact to create an environment in which emotions and personal opinions are more important than objective facts. The findings underscore the urgent need to develop holistic strategies to counter this phenomenon in

order to preserve the foundations of critical thinking in society. Thus, post-truth is not just a lie, but a symptom of a deep systemic crisis. This phenomenon destroys the foundations of rational political and social discourse, undermining the ability of citizens to think critically and make informed decisions, which poses a direct threat to democratic institutions. The aim of the work was not simply to list these prerequisites, but to create a holistic conceptual model that explains their relationship. As a result of the analysis, it was found that the emergence of post-truth is a consequence of the simultaneous influence of technological, philosophical, socio-economic and cognitive shifts. Despite the analysis, the phenomenon of post-truth leaves many questions that require further study. Despite the analysis conducted, the post-truth phenomenon leaves many questions that require further study, which should move from theoretical analysis to the development of effective countermeasures.

Key words: history of philosophy, methodology, cognition, idea, culture, values, identity, communication, post-truth, society, globalisation.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 15.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 15.09.2025

How to cite: Верстін, Андрій. Передумови формування «постправди» у глобалізованих суспільствах. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 22–29

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-02>

РОЗУМНЕ МІСТО ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН

ГРАМЧУК, МАРИНА¹

Анотація

У статті здійснено філософсько-культурологічний аналіз феномену «розумного міста» як багатовимірного явища, що виходить за межі технічних та інфраструктурних проєктів і постає як простір свободи, відповідальності та співбуття. Показано, що smart city у сучасному світі функціонує не лише як інструмент цифровізації та оптимізації міських процесів, а як лабораторія нових соціальних практик, моральних орієнтацій і культурних смислів. Розглянуто класичну традицію осмислення міста: від античного polis, який у Аристотеля був формою реалізації людської природи як істоти політичної та етичної, до української філософської думки Григорія Сковороди, що підкреслює значення «сродної праці» та внутрішньої гармонії як засад колективного життя. У статті показано, що ідея smart city втілює цю спадкоємність, пропонуючи сучасний простір для реалізації екзистенційного й етичного виміру людського буття. Особливу увагу приділено європейським моделям smart city (Барселона, Копенгаген, Відень), які інтерпретуються кризь призму ідей Ганні Арєндт про «простір появи» та Юргена Габєрмаса про «публічну сферу». Наголошено, що смарт-урбанізм у Європі є не лише технічною стратегією, а й філософією співжиття, де технології стають інструментом комунікативної раціональності, соціальної справедливості та екологічної відповідальності. Підкреслено, що в європейському контексті «розумність» міста визначається мірою справедливості, інклюзії та здатністю підтримувати гідність людини, а не лише кількістю сенсорів чи алгоритмів. У роботі виявлено відмінності між європейським і українським дискурсами smart city. Якщо європейська модель ґрунтується на тривалій традиції міста як простору сталості та громадянської етики, то українська концепція перебуває на етапі пошуку власного ціннісного коду. Для України smart city постає не лише як інструмент модернізації та цифрової інтеграції у європейський простір, але й як екзистенційна відповідь на виклики війни, глобалізації та трансформаційного суспільства. У цьому сенсі український досвід може набути універсального значення, демонструючи, що смарт-урбанізм не зводиться до технічної ефективності, а є боротьбою за гідність, свободу й творення нових форм співбуття.

Таким чином, стаття показує, що «розумне місто» слід розуміти як філософський феномен, у якому переплітаються технологія, культура, етика та історична пам'ять. Його майбутнє визначатиметься не лише технічним прогресом, а насамперед тим, наскільки міський простір здатен бути середовищем для автентичного існування, етичної взаємодії та розвитку людських чеснот.

Ключові слова: розумне місто, smart city, філософія міста, Європа, Україна, Аристотель, Сковорода, Арєндт, Габєрмас, урбанізм, свобода, відповідальність.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті розвиток міст відбувається в умовах радикальних трансформацій: глобальної цифровізації, кліматичних змін, зростання урбанізації та викликів безпеки. Концепт «розумного міста» стає не лише технічною відповіддю на потреби управління інфраструктурою, а й філософсько-культурним феноменом, що поєднує технологічні інновації з гуманістичними та етичними вимірами.

По-перше, швидке поширення технологій штучного інтелекту, Інтернету речей, великих даних і блокчейну змінює не тільки управління міськими системами, а й сам характер соціальних відносин, формуючи нові виклики для приватності, свободи та публічної сфери.

По-друге, в умовах кліматичної кризи та ресурсних обмежень міста стають ключовими просторами для реалізації політики сталого розвитку, циркулярної економіки та екологічної відповідальності. Саме тут постає завдання поєднання технологічної раціональності з етикою гармонії між людиною, природою та техносферою.

По-третє, для України, яка переживає наслідки війни й прагне до європейської інтеграції, розбудова «розумних міст» є не лише питанням модернізації інфраструктури, а й формуванням нової ідентичності міського простору як середовища довіри, співжиття та демократичної комунікації.

По-четверте, європейський досвід smart-урбанізму засвідчує, що «розумне місто» розглядається як простір реалізації спільного блага, інклюзивності та прозорості, що створює підґрунтя для осмислення міста не лише як технічної системи, а як філософського феномену, який

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

E-mail: marinagramchuk@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6655-6114>

інтегрує культурні традиції, соціальні практики та ціннісні орієнтири.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного філософського аналізу «розумного міста» як явища, що поєднує технології, культуру та гуманістичні принципи у контексті глобальних трансформацій та українського досвіду відновлення і євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковому дискурсі останнього десятиліття концепт «розумного міста» дедалі частіше розглядається не лише як технічна інновація, а як багатовимірне явище, що інтегрує технологічні, соціальні та культурно-філософські виміри.

По-перше, у працях західних дослідників (Hollands, 2008; Townsend, 2013; Batty, 2018) акцент робиться на тому, що smart city – це насамперед середовище управління даними, де цифрові технології (AI, IoT, big data) стають інструментом регуляції соціальних і економічних процесів. При цьому наголошується на ризиках технологічної детермінованості та втрати автономії людини.

По-друге, у філософських і культурологічних дослідженнях (Graham & Marvin, 2001; Sassen, 2011) підкреслюється, що «розумне місто» є простором нових соціальних практик, де цифрова інфраструктура визначає форми комунікації, структуру довіри та ідентичності. Особлива увага приділяється питанням приватності, прозорості та етики цифрового управління.

По-третє, європейські програми (EU Smart Cities Marketplace, Horizon Europe) демонструють прагнення поєднати smart-урбанізм із принципами сталого розвитку та громадянської участі. Це відкриває перспективу розгляду розумного міста як політичного та ціннісного феномену, орієнтованого на колективне благо.

В українському контексті тематика smart city представлена переважно у працях, що зосереджені на практичних аспектах цифровізації управління та модернізації інфраструктури (Шевчук, 2020; Гриценко, 2022). Водночас філософський аналіз лишається недостатньо розробленим: питання антропологічних вимірів, етики алгоритмів, феноменології міського простору потребують подальшого осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є філософське осмислення феномену «розумного міста» як багатовимірного явища, що поєднує технологічні, соціальні та культурні виміри, а також визначення ключових концептуальних підходів

до його інтерпретації в умовах глобальних трансформацій і українського контексту.

Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння smart city у сучасній науковій літературі – від технократичного до гуманітарного.

2. Визначити філософські та культурологічні виміри «розумного міста», зокрема його антропологічний, етичний та феноменологічний аспекти.

3. Дослідити співвідношення технологічної раціональності та гуманістичних цінностей у концепті smart city.

4. Окреслити український контекст розвитку «розумних міст» у світлі європейської інтеграції, воєнних викликів та перспектив повоєнного відновлення

Методологія дослідження. Методологічну основу статті становить міждисциплінарний підхід, що поєднує елементи філософського аналізу, системного бачення та порівняльних досліджень. «Розумне місто» розглядається як феномен, що виходить за межі інженерних рішень і постає у філософському контексті взаємодії людини, технологій та культури.

Використання феноменологічного та антропологічного аналізу дає змогу простежити, як цифрові інновації змінюють структуру повсякденного досвіду, комунікаційні практики та соціальну організацію міського простору. Компаративний підхід дозволяє зіставити технократичні й гуманітарні моделі smart city, виявити розбіжності у трактуванні ролі технологій, прозорості, інклюзивності та етичних засад управління містом.

Кейс-стаді сучасних європейських і українських проєктів у сфері smart-урбанізму дає підстави для аналізу того, як конкретні ініціативи втілюють різні концептуальні підходи. Контент-аналіз стратегічних документів і наукових публікацій дозволяє виявити, яким чином у дискурсі формується уявлення про «розумне місто» – як простір технологічної раціональності чи як культурно-ціннісне середовище.

Застосування такої методології дає змогу осмислити розумне місто як багатовимірний феномен, у якому поєднуються технологічні інновації, соціальні практики та гуманістичні орієнтири.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі феномен «розумного міста» виходить далеко за межі технічного чи управлінського підходу, постаючи одним із ключових символів нової епохи, де людське буття дедалі тісніше взаємодіє з цифро-

вим середовищем. Якщо в індустріальну добу місто розглядалося передусім як економічний і політичний центр, то сьогодні воно стає також простором духовного, культурного та комунікативного розвитку. У цьому сенсі «смарт-урбанізм» – це не просто модернізація інфраструктури, а якісно новий спосіб мислення про місто як цілісний організм, що поєднує технологію, культуру та філософію.

Актуальність дослідження зумовлена низкою чинників. По-перше, глобальні виклики XXI століття – від кліматичної кризи до демографічних змін – вимагають нових підходів до організації міського простору. По-друге, технології Інтернету речей, штучного інтелекту, великих даних і цифрових платформ відкривають можливості для кардинальної трансформації міського середовища, проте водночас ставлять питання про межі свободи, приватності і роль людини у технологічному світі. По-третє, культурологічний та філософський виміри розвитку міст дозволяють осмислити «розумне місто» не лише як утилітарний проект, а як простір формування нових ідентичностей, соціальних практик та ціннісних орієнтацій. Європейський контекст набуває особливої ваги, адже саме європейські міста першими почали інтегрувати ідеї сталого розвитку, гуманістичних цінностей і технологічних інновацій у єдину концепцію. Приклади Барселони, Амстердама, Відня та Стокгольма демонструють, що «розумне місто» може стати не лише ефективним механізмом управління ресурсами, а й середовищем, у якому технології служать людині, а не навпаки. Тут технологічна раціональність набуває філософського виміру – як пошук балансу між матеріальним і духовним, локальним і глобальним, індивідуальним і суспільним.

Метою статті є філософсько-культурологічне осмислення феномену «розумного міста» як багатовимірного явища, що поєднує цифрові інновації, гуманістичні цінності та методологічні засади сталого розвитку. Завдання полягає у:

- аналізі концептуальних підходів до розуміння «розумного міста» у філософії та культурології;
- виявленні ключових культурних і ціннісних вимірів європейських моделей смарт-урбанізму;
- розкритті ролі філософії міста у формуванні методологічних основ сталого розвитку;
- узагальненні європейського досвіду як прикладу інтеграції технологій і гуманістичних принципів.

Дослідження орієнтується не лише на інфраструктурні чи технічні аспекти «розумного

міста», а передусім на його культурно-філософський сенс, що відкриває перспективи для формування нової парадигми урбанізму в епоху глобальних трансформацій.

Сьогодні дискусії про майбутнє міського розвитку дедалі частіше переходять із площини урбаністики та економічної стратегії у сферу філософського осмислення. Концепт «розумного міста» втрачає суто технічний вимір і постає як спроба досягнути глибші смисли співіснування людини, природи й техносфери. У цьому сенсі постіндустріальні моделі урбанізації в різних частинах світу стають не тільки практичними сценаріями, а й проєкціями філософського бачення майбутньої цивілізації.

В азійській традиції помітний вплив має підхід, розроблений Й. Генгом, Т. Фуджітою, Х. Парком, А. Чіу та Д. Хуїсін. Його центральна ідея полягає у формуванні так званої «екологічної промисловості», що ґрунтується на принципах запобігання та відновлення. Йдеться не просто про управління екологічними ризиками, а про мислення міста як системи, здатної до саморегенерації й передбачення загроз. У філософському плані це перегукується з уявленням про місто-організм, яке живе завдяки гармонії з природним середовищем. Інший напрямок відображає концепція «міського метаболізму», запропонована С. Улгаті та А. Зукаро. Місто тут розглядається як живе тіло, що постійно продукує, споживає та трансформує ресурси. Це не лише опис матеріально-енергетичних потоків, а й спроба з'ясувати, чи здатне міське середовище витримати власну динаміку зростання. «Розумність» міста в такій перспективі постає як уміння підтримувати баланс між економічними, соціальними та природними потоками. Європейська наукова традиція (П. Гізелліні, К. Чіалані, С. Улджіаті) робить наголос на «зеленій моделі розвитку». Тут ключовим чинником виступає не лише технологічне оновлення, а й моральна відповідальність мешканців та інституцій. Місто постає не як набір будівель і сервісів, а як морально зорієнтована спільнота, у якій кожен учасник відчуває свою залученість у процес збереження довкілля. У фінансовому аспекті показовим є європейський проект JESSICA, досліджений М. та К. Надлер. Його сенс полягає у переході від разових дотацій до інструментів фінансового інжинірингу. Завдяки цьому кошти, інвестовані в міські програми, повертаються й знову спрямовуються на розвиток. Така практика може бути витлумачена як «економічна

пам'ять міста» – здатність не лише використовувати ресурси, а й створювати спадковий потенціал для наступних поколінь. Американські дослідники Т. Хаас і Х. Вестлунд пропонують концепції «міст-потоків», «відкритих міст» та «ефемерного урбанізму». В їхньому баченні місто не має жорстких меж і постає радше як процес, ніж як структура. Воно перебуває у постійному становленні, змінюючись разом із людьми та соціальними практиками. У такій логіці «розумне місто» означає гнучкість, готовність адаптуватися й приймати мінливість як онтологічну умову буття. В українському контексті важливою є концепція кластерного підходу (Ю. Шаров, І. Чикаренко), що розглядає місто як взаємопов'язану мережу інституцій. Попри зовнішні виклики, цей підхід акцентує на співпраці та партнерстві, де конкуренція поєднується з колективною відповідальністю за розвиток міського простору.

Таким чином, розумне місто як філософський феномен постає не як сукупність цифрових сервісів чи інфраструктурних проєктів. Воно є формою буття, в основі якої лежать регенеративність, етична відповідальність, колективна пам'ять і здатність до безперервної трансформації. У глобальних концепціях, від Сходу до Заходу, можна побачити не лише технічні моделі управління, а й онтологічні уявлення про майбутнє людського співіснування. Формування концептуальних засад розвитку великих міст у філософському та культурологічному вимірах неможливе без звернення до розуміння глибокої закономірності історичного процесу. Якщо у класичних соціальних науках пріоритетним було управління процесами урбанізації через інструменти менеджменту та економічного планування, то у філософії акцент зміщується на аналіз міста як особливого буттєвого простору, де поєднуються природне, соціальне й духовне.

Закони і закономірності міського розвитку у цьому контексті постають не лише як правила управлінської раціональності, але як універсальні структури буття, що віддзеркалюють діалектику взаємодії природи, культури та людської спільноти. «Закони» тут – це прояви універсальних принципів гармонії та взаємопов'язаності, тоді як «закономірності» – конкретні, історично зумовлені форми їх втілення у соціальному житті. Саме тому розвиток міської спільноти не можна зводити до сукупності господарських процесів: він є процесом культурного становлення, у якому проявляються смисли історії та спрямованість людського духу. У такому вимірі місто постає

як складна соціо-еколого-культурна система, де технічні інновації та економічні процеси лише віддзеркалюють більш глибокі ціннісні та онтологічні структури. Загальносистемні закономірності міського розвитку – це не лише причинно-наслідкові зв'язки, але й феномени співбуття, які розкривають імовірнісний характер історичного процесу. Як підкреслює сучасна філософія науки, місто завжди є простором відкритих можливостей, де закономірність не детермінує майбутнє, а окреслює горизонти становлення.

Відповідно, планомірний і комплексний розвиток міста слід розглядати через призму концепції сталого розвитку, але не лише як політичну декларацію чи набір цілей, а як філософію відповідальності. Ця філософія вимагає гармонізації трьох вимірів:

- економічного (раціональне використання ресурсів, забезпечення гідного життя),
- соціального (справедливість, інклюзія, збереження культурної спадщини),
- екологічного (відповідальність перед природою та майбутніми поколіннями).

У філософському сенсі ця тріада є сучасною формою античної ідеї «калокагатії» – гармонійного поєднання доброго, корисного і прекрасного. Вона відображає не стільки утилітарні завдання управління, скільки онтологічний обов'язок людства перед самим собою та планетою. Модель smart city у такій перспективі – це не лише технологічний проєкт, а простір реалізації людської свободи й креативності. Інститути, що виникають у результаті розвитку міста, не є лише адміністративними структурами, а символізують нові форми соціальності й нові горизонти культури. Таким чином, «розумне місто» постає як лабораторія філософії сучасності, де переплітаються інновації, цінності та історична пам'ять. У зазначеному сенсі філософське осмислення міста виходить далеко за межі урбаністики як прикладної науки. Ще Георг Зіммель у своїй праці «Велике місто і духовне життя» підкреслював, що місто не лише організовує соціальні відносини, але й формує новий тип чуттєвості, нову структуру індивідуальної свідомості. Міська культура, на його думку, характеризується «інтенсифікацією нервового життя» та пануванням раціональності, що водночас відкриває горизонти свободи й породжує небезпеку відчуження. З іншого боку, Мартін Гайдеггер розглядав простір (і зокрема міський простір) як спосіб буття людини у світі. Місто тут постає не як механічне зібрання будівель та інфраструктур, а як

«місце проживання буття» – locus, де людина укорінюється у світі через культуру, мову та символічні форми. У цьому сенсі розуміння «розумного міста» повинно виходити не з кількості датчиків чи алгоритмів, а з питання: чи дозволяє воно людині залишатися людиною, чи створює простір автентичності? Анрі Лефевр у своїй концепції «права на місто» наголошував, що місто є простором виробництва не лише матеріальних благ, а й соціальних відносин. Для нього урбанізація – це не технічний чи економічний процес, а творення нової «урбанної цивілізації», у якій людина має право не лише на житло чи роботу, але й на повноцінну участь у творенні міського простору. У цьому сенсі концепт smart city можна розглядати як нову форму боротьби за «право на місто» – але вже у вимірі цифрової епохи, де до матеріальних і культурних ресурсів додаються ще й інформаційні. Юрген Габермас у своїй теорії комунікативної дії розглядав простір міста як арену публічності, де можлива раціональна комунікація між громадянами. Якщо у класичному місті такою ареною була площа чи форум, то у сучасному smart city постає питання: чи стають цифрові технології новим простором комунікації, чи вони лише посилюють споживачькі практики та контроль? Таким чином, розвиток міста у філософському сенсі тісно пов'язаний з якістю публічного діалогу та здатністю зберігати демократичні форми співіснування. У культурологічному вимірі місто завжди було символом «синтезу культури» (О. Шпенглер). У «Занепаді Європи» він вважав місто вершиною розвитку цивілізації, де досягає апогею культура, але водночас зароджується її занепад. Ця амбівалентність і сьогодні актуальна: smart city може стати як каталізатором нової культури співбуття, так і простором надмірної технократизації та втрати гуманістичних сенсів. У вітчизняній та східноєвропейській традиції місто осмислюється не тільки як соціально-економічний феномен, а й як духовний простір, у якому втілюється особливий культурний досвід. Дмитро Чижевський, аналізуючи духовну історію України, підкреслював, що культурний розвиток завжди має форму «діалогу Сходу і Заходу». Це особливо видно в міському просторі, де зіштовхуються й переплітаються різні цивілізаційні впливи. У цьому сенсі українське місто не можна зрозуміти без урахування його пограничного характеру: воно водночас належить до європейського культурного кола й несе в собі спадщину візантійсько-слов'янської традиції. Саме ця «пограничність» робить його лабораторією

культурного синтезу. Сергій Кримський розглядав місто як простір «екзистенціальної зустрічі» людини з історією. Він наголошував, що сучасні форми урбанізації не можна зводити лише до технічних чи економічних факторів: вони мають сенс лише тоді, коли вписуються у духовні горизонти людського існування. Для Кримського місто – це не тільки «машина прогресу», а й осередок смислів, у якому людина знаходить (або втрачає) власну ідентичність. Лев Шестов, хоча й не займався урбаністикою безпосередньо, через свої роздуми про свободу та екзистенційний вибір дозволяє по-новому побачити проблему smart city. У його філософії місто постає як метафора «світу необхідності», де людина підпорядковується законам раціональності. Але завжди залишається простір для «неочікуваного» – для свободи, для прориву за межі технологічної детермінації. Це важливе нагадування: справді «розумне місто» не може існувати без простору свободи. У ширшому східноєвропейському контексті варто згадати Карла Ясперса, який розвивав ідею «осьового часу». У його інтерпретації великі міста можна розглядати як сучасні «осьові простори» – місця, де формується новий світогляд і де людство здійснює цивілізаційний поворот. Таке бачення резонує з нинішнім етапом переходу до цифрової культури та глобальної урбанізації. Нарешті, у сучасному українському гуманітарному дискурсі місто дедалі частіше розуміється як місце пам'яті (за П'єром Нора). Урбаністичний простір зберігає культурні шари, символи та архітектурні «тексти», які стають підґрунтям для формування ідентичності. У цьому вимірі smart city має не лише генерувати майбутнє, а й дбайливо інтегрувати минуле.

У контексті глобалізації та інформатизації місто постає не лише як територіальна одиниця чи інфраструктурний вузол, але як актор світової історії. Міжнародна кооперація, яку сьогодні розглядають переважно через економічну призму (інвестиції, конкурентоспроможність, технологічне оновлення), у філософському вимірі постає як процес культурного діалогу та синтезу. Участь міст у глобальних мережах – це не тільки шлях до підвищення їхнього економічного статусу, а й новий спосіб розкриття їхньої ідентичності. Локалізація глобальної економіки означає, що місто перетворюється на простір, де перетинаються світові і локальні смисли. Це вже не «копія» національної держави, а своєрідна «філософія регіону», яка може реалізуватися у кількох формах: місто як квазі-держави (із власними сим-

волами, політикою, брендом), як квазі-корпорація (економічний суб'єкт зі своєю стратегією розвитку), як ринок (простір глобальних обмінів) чи як соціум (спільнота, що вибудовує унікальні форми співжиття).

У зазначеному підході «місто-бренд» постає не лише як маркетинговий проєкт, а як феномен культури. Маріуполь, Відень чи Барселона – це не просто географічні назви, а знаки, які акумулюють у собі певні образи, символи й смисли, що стають зрозумілими у глобальному масштабі. Бренд міста – це вже не економічна категорія, а символічний ресурс, що працює на рівні колективної уяви.

Європейська практика окреслює п'ять принципів, які формують методологію міського розвитку – програмність, партнерство, субсидіарність, концентрацію та компліментарність. Вони, проте, можуть бути переосмислені і філософськи:

- програмність як визнання міста проєктом, що завжди перебуває у становленні;
- партнерство як принцип співбуття різних культур і смислів;
- субсидіарність як довіра до локального виміру, де «велике» спирається на «мале»;
- концентрація як зосередження енергії спільноти у певному просторі;
- компліментарність як гармонія і доповнюваність відмінностей.

З огляду на вищезазначене, міжнародна відкритість міста – це не лише шлях до економічного зростання, а й онтологічний виклик: у глобальній економіці місто повинне віднайти власний голос, поєднуючи у собі локальність і універсальність, унікальність і відкритість, історичну пам'ять і майбутні можливості.

Вітчизняний і Європейський дискурс.

Термін Smart City сьогодні став глобальним символом пошуку нових форм міського життя, однак його смислове наповнення в різних культурних і соціально-політичних контекстах відрізняється. В Україні сама термінологічна система перебуває на стадії становлення: переклад «розумне місто» ще не має остаточної нормативної фіксації й не повністю охоплює багатозначність англійського smart, яке включає не лише «інтелектуальний», а й «гнучкий», «адаптивний», «соціально відповідальний». Це засвідчує, що для українського дискурсу ключовим залишається питання: яким чином технологічні інновації можуть поєднуватися з етичними, культурними й гуманістичними смислами міського розвитку.

Європейська традиція осмислення Smart City значно більше наголошує на філософії спільного блага та інклюзії. Тут місто постає як простір не лише технічної оптимізації, але й соціальної справедливості та екологічної відповідальності. Проєкти у Барселоні, Амстердамі чи Відні демонструють, що смарт-урбанізм розглядається як спосіб забезпечення більшої прозорості у взаємодії влади й громади, збереження природного середовища та створення умов для «людського виміру» міста. Фактично, йдеться про реалізацію давньої європейської традиції філософії співжиття (convivencia), де місто розуміється як «дім буття» для різних культур, спільнот і форм життя.

В Україні ж концепція Smart City часто постає у вигляді фрагментарних проєктів цифровізації – від електронного врядування до розвитку смарт-інфраструктури. З одного боку, це свідчить про прагнення інтегруватися у глобальні процеси, з іншого – відображає своєрідний «екзистенційний пошук» українського міста. Тут важливо не лише впровадити технології, а й знайти власний ціннісний код, що визначатиме, яким саме буде «розумне місто»: інструментом бюрократичного контролю чи простором для свободи, довіри й співтворчості. Філософський вимір цієї проблеми полягає у зіставленні двох моделей. Європейська модель смарт-урбанізму тяжіє до ідеї сталості, рівноваги та гуманістичного балансу. Українська ж поки тяжіє до пошуку – вона відкрита, гнучка, але водночас вразлива перед ризиком зведення Smart City лише до технологічного фасаду. У цьому сенсі український контекст дає унікальну нагоду не просто копіювати західні зразки, а розвинути власну філософію міста як простору свободи, відповідальності та національної ідентичності.

Отже, Smart City в Україні та Європі – це не лише різні рівні технологічного розвитку, а й різні горизонти смислу. Якщо для Європи він уже інтегрований у традицію «екологічної раціональності» та «громадянської етики», то для України – це простір творення, де сама категорія «розумності» ще перебуває у процесі філософського наповнення. Отже, порівняння українського та європейського вимірів Smart City показує, що йдеться не лише про різні рівні технологічної зрілості, а й про різні культурні горизонти. Європейська модель ґрунтується на тривалій традиції філософії міста як спільного дому – від античної polis до сучасних концепцій сталого розвитку. У цьому контексті «розумність» міста визначається не кількістю

сенсорів чи алгоритмів, а мірою справедливості, солідарності й екологічної відповідальності.

В Україні ж ідея Smart City часто має характер проекту «наздоганяючої модернізації». Вона пов'язана з прагненням інтегруватися у європейський простір, але водночас із пошуком власного сенсу. Умови війни та трансформаційного суспільства загострюють це питання: розумне місто для українців – це не лише про цифрові сервіси, а про здатність вижити, зберегти людську гідність і водночас творити нові моделі співбуття. Філософськи це можна розуміти як різницю між «інструментальною розумністю» та «екзистенційною розумністю». Для Європи Smart City – це інструмент досягнення збалансованого майбутнього. Для України – це ще й відповідь на питання «як бути», «як вистояти» та «як не втратити себе» в глобальному світі. У цьому сенсі український досвід може мати універсальне значення: він показує, що смарт-урбанізм не зводиться до технічної оптимізації, а є боротьбою за саму можливість людського буття у місті.

Таким чином, «розумне місто» постає не лише як проект урбаністики чи технологій, а як філософський феномен свободи й відповідальності. Воно поєднує раціональність техносфери, чутливість до природи та здатність людини до співжиття й творення. Саме цей синтез і визначатиме майбутнє як України, так і Європи. У цьому контексті доцільно звернутися до класичної філософської традиції, яка розглядала місто не лише як фізичний простір, а як особливу форму соціального й етичного буття.

Для Аристотеля місто (polis) – це не просто місце проживання, а форма співбуття, у якій людина реалізує себе як істоту політичну й етичну. Він писав, що поза містом людина може бути або звіром, або богом, але не людиною. У цьому сенсі Smart City – не лише набір технологій, а нова форма polis, де розумність вимірюється не лише технічними рішеннями, а й тим, наскільки вони сприяють добродієчному життю громадян. Таким чином, це означає, що місто розумне тоді, коли воно створює умови для етичної взаємодії, справедливості та розвитку людських чеснот. Ця ідея знаходить своє продовження й у вітчизняній філософській традиції. Так, Григорій Сковорода, розмірковуючи над гармонією людини й світу, наголошував на «сродній праці» як основі справжнього щастя та соціальної злагоди. Для нього простір співжиття – це не лише зовнішнє середовище, а передусім внутрішній світ людини, який

має бути влаштований у відповідності до природи та духовних потреб.

У цьому сенсі Smart City можна осмислити як сучасний «сад божественних пісень», де технології стають інструментом для розкриття людського покликання й творення спільного добра. Європейські Smart Cities розгортають цю традицію у нових формах. У цьому сенсі вони близькі до того, що Ганна Арендт називала «простором появи» – місцем, де людина стає видимою в дії й слові, де справжня політика починається з комунікації й співбуття. Smart City – це не технічний артефакт, а сцена, на якій громадяни знову й знову творять своє спільне життя. Тут доречно згадати і Юргена Габермаса з його концепцією «публічної сфери». У європейських «розумних містах» технології працюють саме як умови для комунікативної раціональності: цифрові платформи, відкриті дані, системи прозорого врядування не лише оптимізують процеси, а й утворюють простір довіри та дискусії. Барселона з її цифровою демократією постає як лабораторія «деліберативного polis», де рішення набувають легітимності через діалог. Копенгаген із його екологічними стратегіями уособлює «раціональність співіснування», коли місто мислиться як комунікація не лише між людьми, а й між людиною та природою. Відень же можна побачити як модель «соціального договору в дії», де цифрові рішення гарантують справедливий доступ до ресурсів. У цій перспективі європейський Smart City постає як простір, де технічний розум інтегрується в етику співжиття, а політика повертає собі справжній сенс – бути мистецтвом творення спільного світу. Саме така оптика відкриває шлях і для України: поєднати античне розуміння polis, Сковородинську філософію «сродності» та європейську комунікативну раціональність, щоб розумне місто стало не технологічною утопією, а живою спільнотою свободи й відповідальності.

Концепт «розумного міста» виходить далеко за межі технічного чи інженерного розуміння. У сучасному філософському дискурсі він постає як багатовимірний феномен, у якому поєднуються технологічні інновації, соціальні практики та гуманістичні цінності. Аналіз останніх досліджень показав, що у західному академічному середовищі smart city здебільшого розглядається як простір управління даними та інфраструктурної оптимізації, тоді як гуманітарні підходи акцентують увагу на етиці, інклюзивності та нових формах соціальної комунікації. Український контекст виявляє амбівалентність: з одного боку, акцент на

практичній цифровізації управлінських процесів («Дія», «Prozorro», локальні smart-програми), з іншого – недостатня розробленість філософсько-культурних вимірів концепту. Для України у період відновлення та європейської інтеграції важливим завданням є формування власної моделі «розумного міста», що поєднуватиме технологічну раці-

ональність із принципами демократії, відкритості та соціальної справедливості.

Отже, «розумне місто» варто розглядати як нову парадигму міського буття, що інтегрує технології, культуру і гуманізм, формуючи підґрунтя для сталого й інклюзивного розвитку в умовах глобальних трансформацій.

Список використаних джерел

- Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. Київ: Основи, 2000. 280 с.
- Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1.– 532 с.
- Graham, S., Marvin, S. *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*. London: Routledge, 2001.
- Hollands, R. G. Will the real smart city please stand up? *City*. 2008. Vol. 12(3). P. 303–320.
- Townsend, A. M. *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. New York: W. W. Norton & Company, 2013.
- Batty, M. Artificial intelligence and smart cities. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*. 2018. Vol. 45(1). P. 3–6.
- Sassen, S. *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 2011.
- Shevchuk V. Цифровізація міського управління в Україні: тенденції та виклики. *Державне управління: теорія та практика*. 2020. №2. С. 45–52.
- Гриценко О. Smart city у вітчизняному дискурсі: інфраструктурний та соціальний аспекти. *Філософські обрії*. 2022. Т. 47, №1. С. 89–97.
- European Commission. EU Smart Cities Marketplace [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/>
- European Commission. Horizon Europe. Framework Programme for Research and Innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon-europe/>
- European Commission. Destination Earth (DestinE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/destination-earth>
- Міністерство цифрової трансформації України. Портал та застосунок «Дія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://diia.gov.ua>
- ДП «Прозорро». Система публічних закупівель Prozorro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua>
- Kyvliuk O., Voronkova V. Philosophical approaches to understanding of the nature of artificial intelligence and its place in society. *Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024. Virtual Conference*. P. 26. – URL: <http://dspace.lsu.lt/handle/123456789/120>
- Nikitenko V., Voronkova V., Kyvliuk O., Oleksenko R., Suhenko V. Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Helvetica*, 2024. Issue 19(96). P. 67–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>

References

- Arystotel (2000). *Polityka / Per. z davn'ohr*. Kyiv: Osnovy. 280 s.
- Skovoroda H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv: 2 t*. Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 532 s.
- Graham, S., Marvin, S. (2001). *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*. London: Routledge.
- Hollands, R. G. (2008). Will the real smart city please stand up? *City*. Vol. 12(3). 303–320.
- Townsend, A. M. (2013). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. New York: W. W. (2013). Norton & Company, 2013.
- Batty, M. (2018). Artificial intelligence and smart cities. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*. 45(1). 3–6.
- Sassen, S. (2011). *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press..
- Shevchuk, V. (2020). *Tsyfrovizatsiia miskoho upravlinnia v Ukraini: tendentsii ta vyklyky. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2. 45–52.
- Hrytsenko O. (2022). Smart city u vitchyznianomu dyskursi: infrastruktturnyi ta sotsialnyi aspekty. *Filosofski obrii*. 47. 1. 89–97.

European Commission. EU Smart Cities Marketplace [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/Ministerstvo_tsyfrovoi_transformatsii_Ukrainy.Portal_ta_zastosunok_«Diia»_Elektronnyi_resurs. – Rezhym dostupu: <https://diia.gov.ua>
DP «Prozorro». Systema publichnykh zakupivel Prozorro [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://prozorro.gov.ua>

Kyvliuk, O., Voronkova, V. (2024). Philosophical approaches to understanding of the nature of artificial intelligence and its place in society. *Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts*, 14th–15th of May, 2024. Virtual Conference. 26. – URL: <http://dspace.lsu.lt/handle/123456789/120>

Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O., Oleksenko, R., Suhenko, V. (2024). Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporizhzhia: Helvetica, 2024. 19(96). 67–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>

MARINA, GRAMCHUK – postgraduate student at the Department of Philosophy,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: marinagramchuk@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6655-6114>

THE SMART CITY AS A PHILOSOPHICAL PHENOMENON

Abstract

The article presents a philosophical and cultural analysis of the phenomenon of the “smart city” as a multidimensional entity that goes beyond technical and infrastructural projects, emerging as a space of freedom, responsibility, and coexistence. It demonstrates that the smart city today functions not only as a tool of digitalization and optimization of urban processes but also as a laboratory of new social practices, moral orientations, and cultural meanings. The classical tradition of understanding the city is explored: from the ancient polis, which Aristotle interpreted as the natural form of realizing human nature as a political and ethical being, to the Ukrainian philosophical thought of Hryhorii Skovoroda, who emphasized the importance of “congenial labor” and inner harmony as the foundations of collective life. The article argues that the idea of the smart city embodies this heritage, offering a contemporary space for the realization of the existential and ethical dimensions of human existence. Particular attention is paid to European smart city models (Barcelona, Copenhagen, Vienna), interpreted through the lens of Hannah Arendt’s concept of the “space of appearance” and Jürgen Habermas’s idea of the “public sphere.” It is highlighted that European smart urbanism is not merely a technological strategy but also a philosophy of coexistence, where technology becomes an instrument of communicative rationality, social justice, and ecological responsibility. It is emphasized that, in the European context, the “rationality” of a city is measured not by the number of sensors or algorithms, but by its capacity to foster justice, inclusiveness, and the dignity of its citizens. The study reveals the differences between European and Ukrainian discourses on smart cities. While the European model is grounded in a long-standing tradition of the city as a space of sustainability and civic ethics, the Ukrainian concept remains in search of its own value code. For Ukraine, the smart city is not only a tool of modernization and digital integration into the European space but also an existential response to the challenges of war, globalization, and societal transformation. In this sense, the Ukrainian experience can acquire universal significance, showing that smart urbanism is not limited to technical efficiency but constitutes a struggle for dignity, freedom, and the creation of new forms of coexistence. Thus, the article argues that the “smart city” should be understood as a philosophical phenomenon where technology, culture, ethics, and historical memory intertwine. Its future will be determined not only by technological progress but, above all, by the extent to which the urban space can become an environment for authentic existence, ethical interaction, and the development of human virtues.

Key words: smart city, philosophy of the city, Europe, Ukraine, Aristotle, Skovoroda, Arendt, Habermas, urbanism, freedom, responsibility.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.07.2025
Accepted date 15.08.2025
Published date 05.09.2025

How to cite: Грамчук, Марина. Розумне місто як філософський феномен. *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 30–38

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-03>

УДК 1:316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-04>

МЕТАФОРИЧНІСТЬ РОЗУМІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

ДЗЬОБАНЬ, ОЛЕКСАНДР¹
КРОТЮК, ВАСИЛЬ²

Анотація

Актуальність теми полягає у тому, що метафори формують спосіб мислення, визначають цінності й стратегії розвитку інформаційного середовища. Вони допомагають пояснити складні процеси у доступній формі та впливають на суспільну свідомість. **Метою статті** є уточнення ключових характеристик інформаційного суспільства на базі наявних метафор його тлумачення та показ причинно-наслідкового зв'язку між розвитком «продуктів» інформаційного суспільства і бурхливим зростанням технологій в інформаційній сфері. Різноманітність поглядів на феномен «інформаційне суспільство» породжує безліч варіантів концептуальних метафор: «технотронна ера» (Зб. Бжезінський); «зріле суспільство» (Д. Габор); «технологічне суспільство» (Ж. Елюль); «суперіндустріальне суспільство» (Е. Тоффлер); «постсучасне суспільство» (Ж.-Ф. Ліотар), які також як інші метафори, що застосовуються до сучасного суспільства. Вони підкреслюють характерні особливості, вносять доповнення, але в цілому актуалізують розуміння сукупності процесів, що впливають на розвиток суспільства, як системи. Концептуалізація даної теми через метафори відкриває шлях до міждисциплінарного осмислення: соціологічного, філософського, культурологічного. Адже інформаційне суспільство не можна звести лише до технологій, воно включає символічні, комунікативні та ціннісні виміри. Метафоричний підхід не є заміною строгого аналізу, а навпаки доповнює його, надаючи дослідникам інструмент для глибшого розуміння трансформацій сучасного світу. У статті показано, що фундаментальне для філософії та соціології поняття «суспільство» у процесі створення й розвитку теоретичних конструкцій, що дають змогу описати зміни, які відбуваються на конкретному етапі розвитку людської цивілізації, доповнювалося метафоричними термінами, за допомогою яких окреслювали тимчасові межі, визначали відмітні риси соціальної системи. Окреслено найсуттєвіші аспекти вивчення інформаційного суспільства (технологічний, символічний, культурний, психологічний, глобалізаційний і політичний), виокремлено узагальнюючі ознаки інформаційного суспільства. Зроблено висновок, що сучасне інформаційне суспільство часто описується не лише через строгі наукові дефініції, а й за допомогою метафор, які відображають складність і багатовимірність цього феномена. Метафоричність дозволяє глибше зрозуміти природу інформаційних процесів: наприклад, суспільство як «мережа», «організм», «дзеркало», «ринок знань» чи навіть «кіберпростір». Вони підкреслюють характерні особливості, вносять доповнення, але в цілому актуалізують розуміння сукупності процесів, що впливають на розвиток суспільства, як системи.

Ключові слова: суспільство, інформаційне суспільство, технології, комунікації, мережеві комунікації, інформація, мережі, соціальна структура, метафора.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За минулі півстоліття саме поняття «інформаційне суспільство» міцно увійшло не тільки в науковий тезаурус, а й у публіцистику, а суперечки з приводу його визначення не вщухають. Більшість критиків цієї концептуальної метафори закидають теоретикам минулого століття технологічний детермінізм і односторонній підхід.

Будь-який соціум, кардинально відмінний від його історичних попередників, передусім харак-

теризується новою якістю людського життя, що породжує «нову людину» та якісно нову соціальну структуру. В інформаційному суспільстві ця нова якість полягає у забезпеченні кожної особи будь-якими знаннями, що зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та ін.) Тобто основна ідея інформаційного суспільства у соціогуманітарному вимірі полягає у досягненні нової фази розвитку – «суспільства знань» і забезпечення для всіх рівного доступу до них. Отже, поняття інформаційного суспільства відображає об'єктивну тенденцію в соціальній еволюції, коли інформація (знання) стає однією з основних цінностей у житті людей.

Зміни, що відбулися в результаті комп'ютеризації за останні 30 років виявилися такими глибокими й масштабними, що вони тор-

¹ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

E-mail: a.dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

² Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, Україна)

E-mail: krotiukvasyl@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5606-069X>

кнулися серцевини соціального буття, самого способу життя людей. Ці соціальні зміни знайшли теоретичне висвітлення у низці нових концепцій суспільного розвитку, що з'явилися в кінці ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Результати аналізу наукових джерел дають змогу констатувати, що сучасне суспільство трактується поліаспектно як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Кінець ХХ початок ХХІ ст. привнесли нові метафори та нові концепції у визначення суспільства. Існуючі в соціологічному тезаурусі концептуальні метафори, що визначають суспільство, мають яскраво виражений глобальний характер і є джерелом виникнення гарячих дискусій.

Наприклад, змістовний хаос, що виник при «жонглюванні» поняттями «модерніті»/ «постмодерніті» наприкінці ХХ ст. призвів до появи таких концептуальних метафор, як: «радикалізоване модерніті», «де-традиціоналізація» (Giddens, 1991); «реконструйоване модерніті» (Smart, 2016); «модерніті-для-себе (modernity for itself)» (Bauman, 1992).

Паралельно з ними розвиваються концепти «мережеве суспільство» (Van Dijk, 2006; Castells, 2004), «інформаційне суспільство» (Masuda, 1983; Bell, 1980; Castells, 1996).

ХХІ століття не внесло ясності у визначення ключової метафори сучасного суспільства, концептуальними залишаються метафори початку цього століття: «індивідуалізоване суспільство», «післясучасність» (З. Бауман); «космополітичне суспільство», «друга сучасність» (У. Бек); «мобільне суспільство» (Д. Уррі), «електронно-цифрове суспільство» (Д. Тапскотт), «технотронне суспільство» (Зб. Бжезинський), «техносуспільство» (Б. Гейтс), «програмоване суспільство» (А. Турен).

«Друге народження» отримало популярне в епоху Емілія Дюркгейма, а потім надовго забуте поняття «складне суспільство». Можна сказати, що з приводу поділу суспільства на просте і складне – це єдино досягнутий консенсус серед дослідників соціальної реальності. Причому, цей консенсус існує саме у визнанні структурної складності (структурної диференціації), яка супроводжує перехід від однієї форми суспільства до іншої та має відмінні ознаки.

Сучасне суспільство трактується поліаспектно як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. привнесли нові

метафори та нові концепції у визначення суспільства. Існуючі в соціологічному тезаурусі концептуальні метафори, що визначають суспільство, мають яскраво виражений глобальний характер і є джерелом виникнення гарячих дискусій.

Таким чином, навіть поверхневе знайомство з таким широким спектром підходів до розуміння інформаційного суспільства дає всі підстави констатувати, що сьогодні постає потреба в уточненні концептуальної рефлексії сутності інформаційного суспільства з урахуванням нових метафор та нових концепцій у його визначенні.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є уточнення ключових характеристик інформаційного суспільства на базі наявних метафор його тлумачення та показ причинно-наслідкового зв'язку між розвитком «продуктів» інформаційного суспільства і бурхливим зростанням технологій в інформаційній сфері.

Реалізація поставленої мети не передбачає дискусії з приводу визначення сучасного суспільства в якійсь концептуальній метафорі, однак протягом викладення матеріалу відстоюватиметься авторська позиція, що саме збірний образ інформаційного суспільства, відображений у різних теоретичних підходах, слугує опорою для уточнення характерних особливостей інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фундаментальне для філософії та соціології поняття «суспільство» у процесі створення і розвитку теоретичних конструкцій, що дають змогу описати зміни, які відбуваються на конкретному етапі розвитку людської цивілізації, доповнювалось метафоричними термінами, за допомогою яких окреслювали темпоральні межі, визначались відмінні риси соціальної системи.

Американський психолог Джуліан Джейнс, який досліджував еволюцію людської свідомості, визначав метафоризацію однією з найважливіших здібностей людини осмислювати та розширювати розуміння світу, як природного, так і соціального. З його точки зору створення образу для осмислення невідомого і малозрозумілого феномена є можливим коли «абстрактні концепти формуються за допомогою конкретних метафор» (Jaynes, 1976).

Евристичний потенціал метафори як когнітивного механізму якнайповніше розкрили в сучасній теорії метафори Дж. Лакофф і М. Джонсон, аргу-

ментувавши це тим, що «наша повсякденна понятійна система, в рамках якої ми думаємо і діємо, по суті своїй є метафоричною» (Lakoff, Johnson, 1980). Під цим поняттям зазначені автори мають на увазі прозовий або поетичний вираз, що є концептом, який вживають у непрямому значенні, щоб виразити експліцитний смисл асоціативного образу поняття. Для повного розуміння сенсу концептуальної метафори необхідно враховувати темпоральні особливості, що пов'язані з економічним, політичним, культурним життям країни і суспільства загалом.

На наш погляд, концептуальну метафору можна правильно зрозуміти у тому разі, якщо акцент робиться не на самому понятті (наприклад, на суспільстві), а на формі вираження специфічних особливостей поняття в конкретний період часу, що її можна описати за допомогою позначення метафоричних ознак цього поняття. Це те, що П'єр Бурдьє називав функцією «персоналіфікуючої акцентуації» (Bourdieu, 1980, 2004).

У різний час, кожен великий соціальний теоретик обґрунтовував свій підхід до розуміння суспільства, його виникнення та еволюції. Як підстави для розрізнення типу соціального устрою пропонували такі.

Цивілізаційний підхід (К. Ясперс, А. Тойнбі) на основі використання як базового метафоричного поняття «цивілізація», що є доволі невизначеним і розмитим, розуміється скоріше інтуїтивно, окрім того, не піддається суворому й однозначному визначенню. Даний підхід пов'язаний із визначенням закономірностей якісних змін соціокультурного стану та розвитку суспільства під час зміни різних історичних типів державного устрою; позначенням цивілізації як особливого типу людських спільнот, що викликає певні асоціації у царині культури: релігії, звичаїв, живопису, архітектури.

Формаційний підхід, який акцентує увагу на способі виробництва матеріальних благ і характері виробничих відносин (К. Маркс). Цей підхід певною мірою можна розглядати як такий, що доповнює цивілізаційний підхід, оскільки у всесвітньому історичному процесі обов'язково спостерігаються факти синхронного (паралельного) співіснування різних формацій (метафора) та цивілізацій і їхніх перетинів у процесі розвитку.

Еволюційний підхід, згідно з яким суспільство метафорично уподібнюється біологічному організмові, еволюціонує у своєму розвитку, що веде до структурної організованості, гнучкої

соціальної організації та має тенденцію до досягнення рівноваги, балансу сил (Г. Спенсер).

Підхід, що орієнтується на тип домінуючої форми соціальної солідарності: механічна/органічна (Е. Дюркгейм). Стан суспільства може бути нормальним або патологічним, залежно від ступеня солідарності (метафора) в ньому. Механічна солідарність – в архаїчних, примітивних суспільствах: за принципом «свій/чужий», схожістю мови, звичаїв, віри тощо. Органічна солідарність – у розвинених суспільствах: диференціація суспільних функцій на основі поділу праці, інтеграція-взаємозалежність одна від одної.

Підхід, що орієнтується на тип панування (М. Вебер). Вебер розглядав суспільство не на основі солідарності, а як результат боротьби за владу й утримання панування. Метафора панування ґрунтується на покорі, претензії на легітимність такого роду примушення і підпорядкуванні встановленому порядку; визнанні влади тих, хто управляє, над керованими. Панування поділяється М. Вебером виходячи з «мотивів покорі» на типи: легальне, патріархальне, харизматичне. Відповідно до цього поділу він розглядав легітимність політичної влади, виокремив різні типи соціальної дії та обґрунтував, що легальний тип панування є найбільш придатним для індустріального суспільства.

Підхід, що орієнтується на спосіб добування засобів до існування. Відповідно до цього підходу, еволюція суспільства безпосередньо пов'язана з розвитком технологій і способів виробництва матеріальних благ; впливає на всі сфери суспільного життя; поділяється на просте суспільство мисливців і збирачів, садівниче, аграрне і промислове; осібно виокремлено «гібридні суспільства», що займаються рибальством і морським промислом (Г. Ленські і Дж. Ленські).

Хвильова концепція (Е. Тоффлер). Тоффлер розвиває ідею трьох хвиль (стадій) розвитку суспільного устрою, які призводять до глобальних зрушень в організації життя суспільства; аграрна, індустріальна і постіндустріальна хвиля змінюють одна одну, але найсильнішою є остання і пов'язана вона з технічною революцією. Саме ця хвиля забезпечила якісний стрибок та еволюційну трансформацію всіх сторін суспільного життя в середині ХХ ст. і веде до створення нового типу інформаційно-технологічного суспільного устрою.

Слід наголосити, що кожен із означених підходів характеризується своєю метафоричністю

в описанні суспільних особливостей того чи іншого етапу суспільного розвитку, має свої сильні та слабкі сторони й кожне із суспільств має суттєві, з огляду на цілі дослідника, ознаки та характеристики.

У середині ХХ ст. набув широкого поширення поділ суспільства на традиційне (доіндустріальне), індустріальне й постіндустріальне. Принципи поділу закладені А. Туреном, У. Ростом, Р. Ароном, Д. Беллом. Вони підготували підґрунтя для осмислення якісно нового стану суспільства, пов'язаного з науково-технічною революцією та інформаційним вибухом. Наука перетворюється на продуктивну силу, стає основним чинником розвитку і збереження суспільства.

Ідея, що з'явилася на початку ХХ ст. (А. Пенті), а в 50-ті роки введений у науковий обіг термін «постіндустріальне суспільство» (Д. Рісмен), спричинили міждисциплінарні дискусії в науковій спільноті з приводу «аналітичної конструкції» теорії постіндустріального суспільства. Деніел Белл по праву вважається основоположником цієї концепції. Завдяки йому дослідники в різних галузях знання розширили межі як самого поняття постіндустріального суспільства (за допомогою метафор «постіндустріальний капіталізм/соціалізм»; «конвенційний/екологічний постіндустріалізм»), так і чинників, що визначають соціальні зміни у процесі переходу від однієї форми суспільства до іншої.

Стрімке й масове поширення комп'ютерів та Інтернету у 1980-1990 рр. ХХ ст., збільшення виробництва і споживання інформації послугувало підставою для позначення нового феномена розвитку суспільства, що позначається у взаємозв'язку з інформаційною революцією та інформаційним вибухом. Передумовою масової інформатизації суспільства була НТР.

У науковий обіг концептуальна метафора «інформаційне суспільство» у 1950-1960-х рр. ХХ ст. увійшла завдяки американському і японському економістам Ф. Махлупу і Т. Умесао. І хоча обидва автори прийшли до цієї ідеї майже одночасно, відмінність у підходах є доволі суттєвою, хоча й використовують вони в обох випадках опору на економічну складову. Фріц Махлуп прогнозував настання «економіки знань» і розглядав як основний критерій інформаційного суспільства частку нематеріального (інформаційного) капіталу у зростанні ВВП. Він зарахував до галузі, що виробляє інформацію, СМК, освіту, комп'ютерне виробництво, видавничу

справу, право і спробував визначити їхню економічну цінність.

Продовжуючи розвиток цього напрямку, М. Порат вніс визначення «інформаційна економіка», Т. Стоуньєр – «інформаційне багатство», розглядаючи інформаційні ресурси як основну економічну цінність, найбільше потенційне джерело багатства суспільства.

Марк Порат доводить зростання інформаційної діяльності на прикладі американського суспільства. Він обґрунтовує ідею «інформаційної економіки», роблячи узагальнювальний висновок про те, що США є суспільством, у якому чільне місце посідає діяльність із виробництва інформаційного продукту та інформаційних послуг, а також громадське та приватне (вторинний інформаційний сектор) діловодство. Ключова ідея його концепції – зростання знань (інформаційний продукт). Це зростання відбувається в результаті прогресу інформаційних технологій і в цьому сенсі точка зору М. Пората має спільні риси з концепцією Ф. Махлупа (Machlup, 1962).

Японський варіант концепції «інформаційне суспільство» Т. Умесао і його послідовників Ю. Хаяші, Ю. Іто, Т. Сакаїї має прикладний характер, оскільки був спрямований на розв'язання внутрішніх економічних завдань тільки Японії. У даній концепції автори спиралися на теорію «інформаційного вибуху», яка пов'язана зі зростанням комп'ютеризації. Завдяки цьому процесу доступність і кількість інформації збільшується, рутинна праця знижується, автоматизація виробництва зростає, і разом з ним виробництво інформаційного продукту, що стає рушійною силою розвитку суспільства, і, як результат – якісні зміни в економіці (Пилипчук, Дзьобань, 2014; Дзьобань, 2013; Інформаційне суспільство, 2017).

Д. Белл із натхненням сприйняв нову концептуальну метафору і конвергував свою концепцію постіндустріального суспільства з ідеями інформаційного суспільства, пояснивши, що в даному терміні відображено нову назву постіндустріального суспільства. Він підкреслював, що в цьому новому «постіндустріальному інформаційному суспільстві» – саме інформація стає основою соціальної структури.

Соціологічний аспект його праці ґрунтується на вже наявному в працях попередніх теоретиків метафоричному уявленні про суспільство як про живий організм, у якому існує свій порядок обміну інформацією між клітинами, нейронами мозку, свій обмін речовин. Відмінною особли-

вістю інформаційного обміну в сучасному суспільному організмі стає вплив технологічного чинника.

Соціальні, політичні, культурні сфери постіндустріального суспільства в концепції Д. Белла, піддаються трансформації під впливом двох ключових чинників: «знаннева революція» – зростання теоретичного знання і «кібернетична революція» – створення, контроль, оцінка технологічної діяльності. Модернізація, яку більшість соціальних науковців «постіндустріального суспільства» розглядає як сукупний процес перетворень у всіх сферах (технологічній, економічній, соціальній, політичній тощо), спрямований загалом на удосконалення суспільної системи, набуває в теорії «інформаційного суспільства» нових способів. Основним чинником перетворень суспільного устрою визнається створення й використання індустрії інформації (комп'ютерів, мікроелектроніки, комунікаційно-обчислювальних мереж, національних і міжнаціональних баз даних) (Bell, 1980; Белл, 1996).

Слід зазначити, що починаючи з 1960-х рр. ХХ ст. і до сьогодні все розмаїття акцентів у тлумаченні інформаційного суспільства розвивалося в напрямках, пов'язаних із вивченням окремих аспектів цього феномена, з позицій, яких дотримувалися автори в тій науковій царині, в якій вони здійснювали дослідження. Опис напрямів досліджень дає змогу окреслити ключові характеристики інформаційного суспільства. Тож, можна окреслити найсуттєвіші аспекти вивчення інформаційного суспільства.

1. Технологічний. У цьому аспекті особливе значення мають праці авторів у царині теорії інформації та кібернетики: К. Шеннона, Г. Найквіста, Р. Хартлі, Н. Вінера, В. Ешбі, С. Голдмана, С. Ллойд. Вони приділяли увагу насамперед технічним проблемам передачі даних, елімінуючи змістовну складову. Найповніше суть підходу окреслив С. Ллойд: «кожна революція у сфері обробки інформації пов'язана з тією чи іншою новою технологією – це комп'ютер, книга, мозок, ДНК. Ці технології дають змогу записувати й обробляти інформацію відповідно до певних правил» (Ллойд, 2019).

Для формування нових концептуальних метафор у визначенні суспільства їхні праці мають важливе значення, оскільки розроблені ними моделі технічних систем для передачі даних послугували основою для застосування аналогії до соціальної системи. Крім того, ключові харак-

теристики технічної системи, такі як автономність, самоорганізація, децентралізація, налагоджена взаємодія між елементами системи, почали використовуватися соціальними дослідниками під час вивчення феномена інформації та впливу техніко-технологічної складової в інформаційному обміні всередині соціальної системи. Саме технологічний аспект нового суспільного устрою підкреслювали як ключовий усі наступні теоретики інформаційного суспільства.

Наприклад, Д. Белл зазначав, що в прийдешньому столітті вирішального значення для економічного і соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального устрою, який ґрунтується на телекомунікаціях (Bell, 1980). Але, не можна не відзначити той вплив, який, на думку Д. Белла, нові технології виробництва і поширення інформації здійснюють на сферу зайнятості. Необхідність у ручній праці, зайнятість на виробництві зменшується, натомість зростає зайнятість у сфері інформаційної праці. Загалом, відмінними рисами інформаційного суспільства, Д. Белл визначав кількісне зростання та змістовне значення інформації, що посилює роль знання, впливає на розвиток сфери послуг у сфері інформаційних комунікацій, нерозривно пов'язаних із розвитком технологій.

У цьому ж напрямі розвиває свої ідеї й Е. Тоффлер, наголошуючи на ролі та цінності інформації в епоху третьої хвилі (інформаційне суспільство), що пов'язана з еволюцією техніки та технологій, яка збільшує інформаційний обмін і впливає на розвиток знаннєвої сфери (Toffler, 1981).

Ведучи мову про розвиток концептуальних метафор, пов'язаних з операціоналізацією поняття «інформаційне суспільство», неможливо обійти увагою підхід, запропонований впливовим іспанським соціологом Мануелем Кастельсом. Він наголошував, що в новому соціальному укладі зростаюча інтеграція між думками й машинами ліквідує розрив між людськими істотами й машинами і особливу увагу звернув на те, що стає вирішальною рисою у суспільстві. У новому інформаційно-технологічному устрої, який він позначив концептуальною метафорою «інформаційне суспільство», він виокремив наступні суттєві ознаки:

– інформація стає технологічною сировиною, і відповідно розвиток технологій впливає на виробництво інформації;

– «ефект технології»: розвиток нових технологій в інформаційному просторі соціуму впливає на всі сфери людського життя, це взаємопов'язані та взаємозалежні явища;

– інформаційні технології – це ресурс суспільства, саме їхній розвиток забезпечує потенційну можливість як позитивних, так і негативних тенденцій соціальних змін;

– «мережева логіка» розвитку: революція інформаційних технологій, що стали відправним пунктом в аналізі складнощів становлення нової економіки, суспільства і культури, створила фундамент для формування нового глобального мережевого суспільства. Відмітна риса мережі – гнучкість, здатність до трансформації, швидка модифікація суспільних інститутів та організацій, перегрупування структурних елементів суспільної системи;

– «глобальна економіка» формується як єдина система, в якій основні види економічної діяльності та їхні складові організуються в глобальному масштабі, або безпосередньо, або з використанням розгалуженої мережі;

– «якості» інформаційно-технологічної парадигми: конвергенція комунікаційних засобів і технологій, інтенсивність інформаційного впливу, складність взаємодій, всеосяжність мережевої структури, зняття часових обмежень, адаптивність людського ресурсу.

По суті, М. Кастельс розвиває свою ідею інформаційного суспільства у руслі економіко-технологічної концепції, і пропонує нову концептуальну метафору «інформаціональне суспільство» з двох причин. По-перше: щоб провести «аналітичне розмежування» понять інформаційне та інформаціональне суспільство і показати сполучні ланки одного ланцюга способу виробництва і способу розвитку. Процес виробництва неможливий без високотехнологічного забезпечення інформаційним обміном новими знаннями. Новий інформаційний спосіб розвитку забезпечується тільки через створення дедалі складніших технологій зі збирання, опрацювання, обміну та генерування інформації і відповідно продукування знань. По-друге, для того, щоб позначити межі інформаційно-технологічної парадигми у вузько окресленому темпоральному просторі соціуму.

Соціальна структура суспільства, на думку М. Кастельса, зазнала значної трансформації, оскільки інтенсивність і частота взаємодій між двома соціальними положеннями виявляються

коротшими, коли обидві вони виступають як вузли мережевої структури.

Загалом, М. Кастельс, відкидаючи сам термін «інформаційне суспільство» та пропонуючи свою концептуальну метафору, вирішальною рисою суспільства визначає створення інформаційних мережевих структур, за допомогою яких вибудовуються нові комунікації, виникають нові форми взаємодій та все це має всеосяжний глобальний характер.

2. *Символічний, культурний, психологічний аспекти* інформаційного суспільства неодноразово підкреслювалися, розвивалися і розробляються зараз із соціологічних позицій. На початковому етапі значну роль відіграли праці таких західних соціологів-теоретиків, як П. Бурдьє, Ж. Бодрійяр, Ж.-Ф. Ліотар, М. Кастельс та ін. Зокрема, Ж. Бодрійяр робив акцент на тому, що в новій інформаційній цивілізації достаток знаків створює хаотичні смислові конструкції, симулякри (віртуальні аналоги реальності). Кожна людина, обираючи за власним розсудом знакові форми, наповнює їх власним смислом. Це призводить до «втрати реальності» не тільки смислу, а й значущості символічних репрезентацій.

Дослідження симуляції реальності набуло розвитку в працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Виник новий напрям, пов'язаний із вивченням ефектів та особливостей віртуалізації суспільства. Суть її в тому, що відбувається симуляція соціальної реальності, людина занурюється в нову віртуальну реальність, вживаючись у неї, а іноді й роблячи її сенсом свого життя. Перспективою такого переходу, як зазначалося нами раніше, можуть стати нові зв'язки і відносини між людьми, підпорядковані дії законів віртуального світу образів. Це накладає відбиток на всі сфери соціального життя, економічну, політичну, культурну тощо (Bytiak, Danilyan, Dzeban, Kalynovskyi, Finin, 2021; Данильян, Дзьобань, 2016; Дзьобань, 2024).

Метафорично висловився з приводу віртуалізації М. Кастельс, висловивши, що основою життя в мережевому суспільстві стає світ «усюдисущих аватарів», знищується саме поняття часу, стираються всі можливі просторові кордони. Віртуальна реальність стає «інформаційним двійником» реальності існуючої (Castells, 2004). Дослідники акцентують свою увагу на вивченні трансформацій соціальних відносин у реальному та віртуальному світі особливого комунікативного простору – Інтернету. Вивчаються вплив

Інтернету на поведінку соціальних спільностей та окремого індивіда, оцінюються наслідки нової «мережевої реальності». Усе це нерозривно пов'язане з техніко-технологічною складовою інформаційного суспільства і не може розглядатися незалежно від екстенсивного розвитку сучасних інформаційних технологій, що накладають відбиток на фрагментарний характер образного, смислового сприйняття дійсності у свідомості людини.

Інформаційні технології мають значний вплив на соціальні та культурні процеси, де особливе значення надається символічному характеру та знаковій цінності інформації (Данильян, Дзьобань, 2020; Данильян, Дзьобань, 2022). Симуляція дійсності, на думку Ж. Бодрійяра, функціонує на основі «структурного закону цінності» (Baudrillard, 1968), коли символічний процес виробництва та споживання цінностей та смислів формує нові потреби. Новий тип споживання виникає через символічні відносини комунікативного обміну, у якому всі речі, події, знаки набувають людини індивідуалізовану символічну цінність. У таких відносинах вибудовується та задовольняється індивідуальна система потреб «здійснюється систематична діяльність та універсальний відгук на зовнішні впливи, на ньому ґрунтується вся система нашої культури» (Baudrillard, 1996).

Культурна модифікація в інформаційному суспільстві пов'язується з ускладненням мережевої соціальної організації суспільства. Інтенсивність та різноманіття «культурних обмінів», що визначається основними принципами мережевої організації, які стають «ризоматичними» та характеризуються безладністю, випадковістю, хаотичністю, нелінійністю.

Мережева культура за висловом М. Кастельса опредметнюється в «гіпертексті». Інформаційна мозаїка стає надмірною, спотворення, інтерпретації, реінтерпретації, стиснення, розширення, копіювання, дублювання тощо, процедури кодування інформації під час трансформації їх у повідомлення визначаються інтересами груп та спільнот, як на локальному, так і на глобальному рівнях (Castells, 2004).

Психологічний аспект інформатизації пов'язаний із кількісним зростанням споживання інформації через основні канали масової комунікації ЗМІ та Інтернет. Надмірність та фрагментарність інформації призводить до її поверхневого сприйняття. Як зазначає Е. Тоффлер, надзбу-

дження на сенсорному рівні збільшує спотворення, з яким сприймаємо реальність, когнітивне (на рівні свідомості) надзбудження створює перешкоди нашої здатності «думати» (Toffler, 1984). Уламки вражень у свідомості індивіда виникають у результаті так званого «інформаційного навантаження». Це метафоричне «бомбардування свідомості», що наростає в глобальному інформаційному просторі, веде людей до масової апатії, психозу, втрати здатності приймати раціональні (адекватні) рішення, до спалахів насильства, політики нігілізму, алармізму та інших негараздів (Toffler, 1984).

Елвін Тоффлер підкреслює, що коли індивід поринув у ситуацію, що швидко й хаотично змінюється швидко, або в напхане новинами середовище, точність його передбачення стрімко падає. Він не може більше робити розумні коригувальні оцінки, від яких залежить раціональна поведінка (Toffler, 1984). Дезорієнтація людини в інформаційному просторі означає, що важливою стає здатність до адаптації в реальності, яка швидко змінюється. Вперше цей стан, який Е. Тоффлер назвав «шок майбутнього», було описано в 60-х роках ХХ ст. Маршаллом Маклюеном у зв'язку зі швидким розвитком та поширенням телебачення (McLuhan, 1994).

Зазначений шок окрім іншого зумовлений і трансформацією комунікативного поля суспільства. Сьогодні простежується нерозривний зв'язок сучасних комунікацій з аспектами дисциплінування, безпеки та постпаноптичного контролю як культурної практики в епоху цифровізації (Kovalenko, Meliakova, Kalnytskyi, Nesterenko, 2023). Крім того, ці автори у своїй іншій статті пишуть про значення цифрової культури для соціальних трансформацій, що мають сьогодні тенденцію перформативної взаємодії цільових агентних спільнот, активність яких відбувається у тому числі й у віртуальних публічних просторах (Kovalenko, Meliakova, Kalnytskyi, Nesterenko, 2023), що суттєво ускладнює комунікативні практики. Суттєву роль тут відіграють і процеси діджиталізації, які посилюються пандеміями, соціально-економічним локдауном, війнами і, як наслідок, ізоляцією людини, онлайн-взаємодією (Meliakova, Kovalenko, Kalnytskyi, Kovalenko, 2021).

Зростання телекомунікаційних технологій і створення нових способів психологічного впливу на свідомість людини, що послідувало за цим, послужило відправною точкою інтервен-

ції в масову свідомість через технології інформаційної війни як метафори. На сьогоднішній день головною зброєю такої війни є інформація. Інформаційна війна пов'язана з використанням інформації для управління/маніпулювання масовою свідомістю. Якщо зважати на те, що інформаційний вплив за допомогою ЗМІ та Інтернету відбувається практично щомиті, повсюдно, то слід визнати, що більш потужної зброї за всю історію розвитку людство не застосовувало.

Інформаційна війна, як спосіб досягнення політичних, економічних, ідеологічних цілей іншими, відмінними від війни (як збройного конфлікту) засобами є тотальною за своєю природою. Засоби масової інформації стали тиражувати такий ефективний термін, підбравши до нього безліч епітетів: «війна XXI століття», «нова зброя», «війна нового типу», «насильство над свідомістю», «медіа-агресія» та інші.

У XXI ст. термін «інформаційна війна» вийшов зі сфери суто політичного та публіцистичного дискурсу та став самостійною дефініцією у науковому дискурсі. Слід наголосити, що виникнення даного феномену стало можливим лише в новому високотехнологічному суспільстві, в якому швидкість, тотальність, масштабованість інформаційного обміну не піддається порівнянню з попереднім індустріальним етапом розвитку. І це можна розглядати як ще одну характерну особливість інформаційного суспільства.

3. *Глобалізаційний та політичний аспекти інформаційного суспільства* актуалізуються на початку XXI ст. і пов'язано це з цілеспрямованою діяльністю глобальних гравців на «світовій шахівниці» (Зб. Бжезинський).

Відмінні риси інформаційного суспільства на даному напрямі досліджень визначаються тотальністю і універсальністю його природи. Створення інформаційного суспільства – це процес розвитку держав, формування нових міждержавних зв'язків з урахуванням прийняття глобальних економічних, управлінських, політичних рішень.

Три вектори задають вивчення нової глобальної риси інформаційного суспільства. По-перше, зростає роль політичної влади. Як стверджує М. Кастельс, формування нової (глобальної) економіки, заснованої на соціально-економічних змінах і технологічній революції, певною мірою залежатиме від політичних процесів, що відбуваються в державі, у тому числі, ініційованих нею самою (Castells, 1996). Інформація стає стратегічним ресурсом і «головним аргументом» політики.

По-друге, формуються міжнародні та національні концепції розвитку інформаційного суспільства. Початок століття ознаменувався проголошенням міжнародної офіційної програми розвитку глобального інформаційного суспільства, яка увійшла в історію як Окінавська Хартія (2000). Ключове завдання у цій програмі полягає у стимулюванні і сприянні переходу до інформаційного суспільства й у реалізації його повних економічних, соціальних і культурних переваг. Основний принцип – всі люди повсюдно, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства.

Ідеальна модель побудови інформаційного суспільства була сформульована в Декларації ООН 12 грудня 2003 року: орієнтована на інтереси людей, відкрита для всіх і спрямована на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен міг би створювати інформацію та знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватися ними, з тим, щоб дати окремим особам, громадам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку, підвищуючи якість свого життя на основі цілей та принципів Статуту ООН і дотримуючись у повному обсязі та підтримуючи Загальну декларацію прав людини.

По-третє, масштабність, швидкість і драматичність виникнення та поширення терористичних викликів та загроз у планетарному масштабі породжується науково-технічним розвитком інформаційних технологій та диктує світовій спільноті необхідність створення адекватних способів захисту, моделей «інформаційної безпеки» (Information society, 2021; Information security, 2023). Характерною особливістю терористичних атак з використанням мережевої стратегії є так звана «миттєва війна» з тривалим вражаючим ефектом. Окремі країни вже не можуть розглядатися як ізольовані гравці на загальному «полі битви». Їхні інтереси перетинаються, нові типи взаємодій актуалізуються під впливом глобальної загрози знищення всього світу.

У центрі сучасних дискусій соціальних вчених, як зазначає Ф. Уебстер, перебувають зміни (Webster, 1993). Насамперед, змінився вектор вивчення – від технології до людини, тобто до тих людей, які є провідниками інформації. Зміни, що виникли наприкінці минулого століття і що актуалізувалися на початку XXI століття, як вважає Ф. Уебстер, пов'язані з тим, що дослідницький

інтерес більше спрямований на вивчення наступних аспектів:

- яких форм набуває інформація;
- як інформація впливає на соціальні, економічні, політичні відносини у суспільстві;
- як змінюється спосіб життя людей під впливом споживаної інформації.

Ф. Уебстер класифікував створені у ХХ ст. визначення інформаційного суспільства та позначив п'ять основних його типів. Він вважає, що наявні визначення інформаційного суспільства або недостатньо розгорнуті, або неточні, або страждають обома пороками. Усі концепції – технологічна, економічна, пов'язана зі сферою зайнятості, просторова чи культурна – дають нам вельми проблематичні поняття щодо того, що власне представляє інформаційне суспільство і як його визначити.

Загалом він акцентує увагу на тому, що всі існуючі теорії інформаційного суспільства спираються на переконання: суспільство стає інформаційним, оскільки в ньому циркулює все більше інформації. Але, кількісне зростання виробництва та споживання інформації, на його думку, не призвело до виникнення інформаційного суспільства і ми маємо справу лише з припущенням, що кількісне збільшення – неясно, яким чином, – трансформується у якісну зміну соціальної системи (Webster, 1993). Таке розуміння з його погляду відповідає технократичним переконанням їх авторів та спрощеному аналізу інформаційної сфери, оскільки вони визнають першопричиною змін суспільної системи, особливу роль техніки та технологій.

Критикуючи всі існуючі теорії, Ф. Уебстер вказує на конкретні «соціологічні дефекти» у роботах Д. Белла, хоча й визнає практичну спрямованість його робіт. Але при цьому він різко висловлюється з приводу його ключової характеристики інформаційного суспільства: зростання кількості та значення інформації.

У найзагальнішому вигляді, роботу Ф. Уебстера можна визначити як якісну історіографію. Він досить глибоко досліджував передумови виникнення самого поняття «інформаційне суспільство», оцінив найбільш відомі концепції, але при цьому порівняльний аналіз різних підходів у його роботі страждає на ту ж однобокність, в якій він звинувачує своїх колег.

Варто зазначити, що сам Ф. Уебстер, то погоджуючись, то «відхрещуючись» від терміна «інформаційне суспільство», виявля-

ється надто суб'єктивним у своїх уподобаннях. Здебільшого його протиставлення одних підходів іншим спираються на тезу, що ключовою рисою інформаційного суспільства є теоретичне знання. Критикуючи своїх колег за «соціологічні дефекти», які, по суті, він вбачає у тому, що вони зосередилися на пошуку будь-якого кількісного заходу інформатизації: інформаційних технологій, вартості інформації, кількості зайнятих в обслуговуванні інформаційної сфери, підрахунку знаків та значень тощо, він сам потрапляє в ту ж односторонню пастку. Наводячи переконливі аргументи в обґрунтуванні нової характеристики інформаційного суспільства – теоретичного знання – він є так само одностороннім, як і ті, кого він критикує. Крім того, його підхід до визначення самого теоретичного знання настільки туманний і неточний, що не дозволяє інтерпретувати його як переконливий доказ: він стверджує, що теоретичне знання слід вважати «характерною рисою сучасності», «визначальною рисою світу» (Webster, 1993). Найзагальніші питання, які напрошуються після знайомства з його роботою: чому треба скептично ставитися до ідеї інформаційного суспільства? Чому не можна розглядати всі концепції, кожна з яких є новою «цеглиною» у побудові теорії інформаційного суспільства, збагачуючи її новими атрибутами виходячи з принципу додатковості?

Доробки Ф. Уебстера тут наведені з тією метою, щоб, по-перше, показати, наскільки суб'єктивними й суперечливими бувають погляди різних учених на один і той самий феномен, і, по-друге, щоб, підкреслити, що технологічне ХХ ст. вже внесло свої корективи у розвиток нового типу суспільного устрою, але його інформаційний вплив поки не уявляється можливим квантифікувати з усіх боків.

Повертаючись до визначень сучасного суспільства, варто наголосити, що загально визнаного тлумачення поняття інформаційне суспільство досі не отримало. Дискусії з приводу закріплення за цим науковим терміном якогось однозначного трактування призвели до ще більшої метафоричності та невизначеності.

Отже, різноманітність поглядів на феномен «інформаційне суспільство» породжує безліч варіантів концептуальних метафор: «техно-тронна ера» (Зб. Бжезінський); «зріле суспільство» (Д. Габор); «технологічне суспільство» (Ж. Елюль); «суперіндустріальне суспільство» (Е. Тоффлер); «постсучасне суспільство» (Ж.-

Ф. Ліотар), які також як інші метафори, що застосовуються до сучасного суспільства. Вони підкреслюють характерні особливості, вносять доповнення, але в цілому актуалізують розуміння сукупності процесів, що впливають на розвиток суспільства, як системи.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З усіх вищенаведених концепцій, підходів, ідей та метафор можна виділити узагальнюючі ознаки інформаційного суспільства:

- умовою зародження інформаційного суспільства є створення та розвиток інформаційних технологій;

- інформація – стратегічний ресурс суспільства як на мікрорівні (індивідів, груп), так і на макрорівні (нації, держави, світ). Інформація впливає на соціальні, економічні, політичні відносини у суспільстві; спосіб життя людей змінюється під впливом споживаної інформації. Інформація стає стратегічним ресурсом;

- результатом застосування інформаційних технологій є тотальність, масштабність, швидкість, глобальний характер інформаційних взаємодій;

- ризики, що глобалізуються, виклики інформаційного суспільства, які мають дифузне поширення, є доказом амбівалентності потенціалу інформаційно-технологічного розвитку;

- характерними рисами інформаційного суспільства є індивідуалізація, глобалізація, фрагментація дійсності та соціально-політичної поведінки індивідів, руйнація суспільних зв'язків, ерозія інституційної системи, криза громадянськості, світовий безлад та інші негативні явища;

- «інформаційна економіка» – результат перетворень інфосфери, в якій інформаційно-комунікаційні технології відіграють вирішальну роль у процесі суспільного виробництва, розподілу та споживання суспільних благ;

- новим видом комунікації в інформаційному суспільстві, з допомогою якого виникають нові форми взаємодій, є мережа, яка має всеосяжний глобальний характер.

Цілком очевидно, що подальші наукові розвідки суспільних проблем задля досягнення їх максимальної адекватності соціокультурним реаліям мають враховувати зазначені узагальнюючі ознаки інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

- Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. 1996. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html>.
- Данильян О. Г., Дзьобань О. П. “Симулякр”: концептуалізація феномена у постнеокласичній філософії. *Інформація і право*. 2016. № 2 (17). С. 66-76.
- Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. 2022. № 1 (40). С. 9-20.
- Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Трансформації цінностей в інформаційному суспільстві: багатовимірність та різнопорядковність. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2020. № 3 (46). С. 28-43.
- Дзьобань О. П. Інформаційно-цифровий континуум як соціокультурний феномен: до проблеми концептуалізації. *Інформація і право*. 2024. № 2 (49). С. 62-75.
- Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: монографія. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
- Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія / за ред. д. філософ. н., проф. В.Г.Воронкової. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. 292 с.
- Ллойд С. Програмуючи Всесвіт. Космос – квантовий комп'ютер / пер. з англ. М. Репан. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 256 с.
- Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір: монографія. Ужгород: ТОВ “ІВА”, 2014. 282 с.
- Baudrillard J. Symbolic exchange and death. 1968. URL: <http://www.after1968.org/app/webroot/uploads/01SymbolicExchangeDeathLow.pdf>.
- Baudrillard J. The system of objects. 1996. URL: https://monoskop.org/images/2/28/Baudrillard_Jean_The_system_of_objects_1996.pdf.
- Bauman Z. Intimations of Postmodernity. 1992. URL: <https://www.bol.com/nl/nl/p/intimations-of-postmodernity/9200000005077642/>.
- Bell D. The social framework of the information society. *The Microelectronics Revolution*. Blackwell, Oxford, 1980. P. 500-549.
- Bourdieu P. Questions de sociologie. Paris: Minuit, 1980. 268 p.;

- Bourdieu P. Esquisse pour une auto-analyse. Paris: Raisons d’agir éd., 2004. 141 p.
- Bytiak Y. P., Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalynovskiy Y. Yu., Finin H. I. Cyberspace and virtual reality as characteristics of the information society. *Revista Inclusiones*. 2021. Vol. 8. № 1. P. 332-349.
- Castells M. Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. 2004. URL: <https://annenbergl.usc.edu/sites/default/files/2015/04/28/Informationalism%2C%20Networks%20and%20the%20Network%20Society.pdf>.
- Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society. Oxford (UK): Blackwell Publishers, 1996. 328 p.
- Giddens A. The Consequences of Modernity. 1991. URL: <https://www.amazon.nl/-en/Anthony-Giddens/dp/0804718911>.
- Information security in modern society / A. P. Getman (ed.), O. G. Danilyan, O. P. Dzeban, Y. Y. Kalynovskiy, E. A. Kalnytskyi. LAP Lambert Academic Publishing, 2023. 195 p.
- Information society and information security / A. Getman (ed.), O. Danilyan, O. Dzeban, Y. Kalynovskiy. LAP Lambert Academic Publishing, 2021. 125 p.
- Jaynes J. The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind. Boston: Houghton Mifflin, 1976. 467 p.
- Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. From a Subject to an Agent, from Society to Community in Conditions of the Market of Identities, Abilities and Freedoms. *Cogito*. 2023. Vol. 15. Iss. 4. P. 30-59.
- Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. Postpanopticon: Control and Media in the New Digital Reality. *Filosofija, Sociologija*. 2023. Vol. 34 (3). P. 219-227.
- Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago; London; The Univ. of Chicago Press, 1980. 276 p.
- Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. New York: Princeton, 1962. 283 p.
- Masuda Y. The information society as post-industrial society. Washington: World Future Society, 1983. 171 p.
- McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. 1994. URL: <https://www.amazon.com/Understanding-Media-Extensions-Marshall-McLuhan/dp/0262631598?asin=0262631598&revisionId=&format=4&depth=1>.
- Meliakova Y., Kovalenko I., Kalnytskyi E., Kovalenko H. Performativity and self-exploitation: body significance in late capitalist era. *Cogito*. 2021. Vol. 13. Iss. 4. P. 7-29.
- Smart B. Modern Conditions. Postmodern Controversies. 2016. URL: <https://philpapers.org/rec/SMAMCP>.
- Toffler A. Future Shock. London: Bantam, 1984. 108 p.
- Toffler A. The Third Wave. Toronto (etc.): Bantam Books, 1981. 394 p.
- Van Dijk J. The Network Society: Social Aspects of New Media. 2006. URL: https://books.google.nl/books?id=b7ktTPViYMC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Webster F. Theories of Information Society. 1993. URL: <https://typeset.io/pdf/theories-of-the-information-society-2e4432tztu.pdf>.

References

- Bell, D. (1996). Prykhyd postindustrialnoho suspilstva. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html>.
- Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2016). “Symuliakr”: kontseptualizatsiia fenomena u postneoklasychnii filosofii. *Information and law*. № 2 (17). C. 66-76.
- Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2022). Informatyzatsiia yak atrybut informatsiinoho suspilstva: vid retrospektsii do suchasnoi refleksii. *Information and law*. № 1 (40). C. 9-20.
- Danylian, O.H., Dzoban, O.P. Transformatsii tsinnosti v informatsiinomu suspilstvi: bahatovymirnist ta riznoporjadkovist. *Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy*. 2020. № 3 (46). C. 28-43.
- Dzoban, O.P. (2024). Informatsiino-tsyfrovyy kontynuum yak sotsiokulturnyy fenomen: do problemy kontseptualizatsii. *Information and law*. № 2 (49). C. 62-75.
- Dzoban, O.P. (2013). Filosofia informatsiinoho prava: svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady. Kharkiv: Maidan.
- Informatsiine suspilstvo v sviti ta Ukraini: problemy stanovlennia ta zakonomirnosti rozvytku (2017) / V.H.Voronkova (Ed.). Zaporizhzhia: Vyd-vo ZDIA.
- Lloid, S. (2019). Prohamuiuchy Vsesvit. Kosmos – kvantovyy komp’iuter. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozwillia.
- Pylypchuk, V.H., Dzoban, O.P. (2014). Informatsiine suspilstvo: filosofsko-pravovyy vymir. Uzhhorod: TOB “IBA”.
- Baudrillard, J. (1968). Symbolic exchange and death. URL: <http://www.after1968.org/app/webroot/uploads/01SymbolicExchangeDeathLow.pdf>.
- Baudrillard, J. (1996). The system of objects. URL: https://monoskop.org/images/2/28/Baudrillard_Jean_The_system_of_objects_1996.pdf.
- Bauman, Z. (1992). Intimations of Postmodernity. URL: <https://www.bol.com/nl/nl/p/intimations-of-postmodernity/920000005077642/>.
- Bell, D. (1980). The social framework of the information society. *The Microelectronics Revolution*. Blackwell, Oxford, P. 500-549.

- Bourdieu, P. (1980). Questions de sociologie. Paris: Minuit.
- Bourdieu P. (2004). Esquisse pour une auto-analyse. Paris: Raisons d’agir éd.
- Bytiak, Y.P., Danilyan, O.G., Dzeban, A.P., Kalynovskyi, Y.Yu., Finin, H.I. (2021). Cyberspace and virtual reality as characteristics of the information society. *Revista Inclusiones*. Vol. 8. № 1. P. 332-349.
- Castells, M. (2004). Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. URL: <https://annenbergh.usc.edu/sites/default/files/2015/04/28/Informationalism%2C%20Networks%20and%20the%20Network%20Society.pdf>.
- Castells, M. (1996). The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1: The Rise of the Network Society. Oxford (UK): Blackwell Publishers.
- Giddens, A. (1991). The Consequences of Modernity. URL: <https://www.amazon.nl/-/en/Anthony-Giddens/dp/0804718911>.
- Information security in modern society (2003) / A.P. Getman (ed.), O.G. Danilyan, O.P. Dzeban, Y.Y. Kalynovskyi, E.A. Kalnytskyi. LAP Lambert Academic Publishing.
- Information society and information security (2001) / A. Getman (ed.), O. Danilyan, O. Dzeban, Y. Kalynovskyi. LAP Lambert Academic Publishing.
- Jaynes, J. (1976). The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind. Boston: Houghton Mifflin.
- Kovalenko I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko K. (2023). From a Subject to an Agent, from Society to Community in Conditions of the Market of Identities, Abilities and Freedoms. *Cogito*. Vol. 15. Iss. 4. P. 30-59.
- Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko, K. (2023). Postpanopticon: Control and Media in the New Digital Reality. *Filosofija, Sociologija*. Vol. 34 (3). P. 219-227.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. Chicago; London; The Univ. of Chicago Press.
- Machlup, F. (1962). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. New York: Princeton.
- Masuda, Y. (1983). The information society as post-industrial society. Washington: World Future Society.
- McLuhan, M. (1994). Understanding Media: The Extensions of Man. URL: <https://www.amazon.com/Understanding-Media-Extensions-Marshall-McLuhan/dp/0262631598?asin=0262631598&revisionId=&format=4&depth=1>.
- Meliakova, Y., Kovalenko, I., Kalnytskyi, E., Kovalenko, H. (2021). Performativity and self-exploitation: body significance in late capitalist era. *Cogito*. Vol. 13. Iss. 4. P. 7-29.
- Smart, B. (2016). Modern Conditions. Postmodern Controversies. URL: <https://philpapers.org/rec/SMAMCP>.
- Toffler, A. (1984). Future Shock. London: Bantam.
- Toffler, A. (1981). The Third Wave. Toronto (etc.): Bantam Books.
- Van Dijk, J. (2006). The Network Society: Social Aspects of New Media. URL: https://books.google.nl/books?id=b7ktTPViYMC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Webster, F. (1993). Theories of Information Society. URL: <https://typeset.io/pdf/theories-of-the-information-society-2e4432tztu.pdf>.

OLEXANDER, DZOBAN – Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

VASYL, KROTIUK – PhD, Associate Professor,
Head of the Department of Psychology and Pedagogy,
Ivan Kozhedub National Air Force University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: krotiukvasyl@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5606-069X>

METAPHORICAL UNDERSTANDING OF THE INFORMATION SOCIETY

Abstract

The relevance of the topic lies in the fact that metaphors shape the way of thinking, determine the values and strategies for the development of the information environment. They help to explain complex processes in an accessible form and influence public consciousness. The aim of the article is to clarify the key characteristics of the information society on the basis of existing metaphors for its interpretation and to show the cause-and-effect relationship between the development of the «products» of the information society and the rapid growth of technologies in the information

sphere. The diversity of views on the phenomenon of the «information society» gives rise to many variants of conceptual metaphors: «technotronic era» (Coll. Brzezinski); «mature society» (D. Gabor); «technological society» (J. Ellul); «superindustrial society» (E. Toffler); «postmodern society» (J.-F. Lyotard), which are also like other metaphors applied to modern society. They emphasize the characteristic features, make additions, but in general actualize the understanding of the set of processes that affect the development of society as a system. Conceptualization of this topic through metaphors opens the way to interdisciplinary understanding: sociological, philosophical, cultural. After all, the information society cannot be reduced only to technologies, it includes symbolic, communicative and value dimensions. The metaphorical approach is not a substitute for rigorous analysis, but rather complements it, providing researchers with a tool for a deeper understanding of the transformations of the modern world. The article demonstrates that the fundamental concept of «society» in philosophy and sociology, during the creation and development of theoretical frameworks that describe changes occurring at specific stages of human civilization's development, has been supplemented by metaphorical terms. These terms delineate temporal boundaries and define distinctive features of the social system. The most significant aspects of studying the information society are identified (technological, symbolic, cultural, psychological, globalization, and political), and the general characteristics of the information society are highlighted. The article shows that the concept of «society», fundamental to philosophy and sociology, in the process of creating and developing theoretical constructs that allow describing changes occurring at a specific stage of the development of human civilization, was supplemented by metaphorical terms, with the help of which temporal boundaries were outlined, distinctive features of the social system were determined. The most significant aspects of the study of the information society (technological, symbolic, cultural, psychological, globalization and political) are outlined, and generalizing features of the information society are highlighted. The conclusion is made that the modern information society is often described not only through strict scientific definitions, but also with the help of metaphors that reflect the complexity and multidimensionality of this phenomenon. Metaphoricity allows for a deeper understanding of the nature of information processes: for example, society as a «network», «organism», «mirror», «knowledge market» or even «cyberspace». They emphasize characteristic features, make additions, but in general actualize the understanding of the set of processes that influence the development of society as a system.

Key words: society, information society, technology, communications, network communications, information, networks, social structure, metaphor.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 15.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 25.09.2025

How to cite: Дзьобань, Олександр, Кротюк, Василь. Метафоричність розуміння інформаційного суспільства. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 39–51

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-04>

ФЕНОМЕН ПОСТКАПІТАЛІЗМУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОБОТИ Ш. ЗУБОФФ «THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE AT THE NEW FRONTIER OF POWER»)

ДОЛЬСЬКА, ОЛЬГА¹
ГОНЧАРЕНКО, ЄВГЕН²

Анотація

Актуальність теми у тому, що сьогодні особливого значення набуває пошук характеру опису розвитку сучасного інформаційного суспільства з метою виходу на нові методологічні підходи його розуміння і, як слідство, його бачення, перш за все, на шляху його майбутнього. Будь-яка методологічна база, що стосується аналітики суспільних відносин має спиратися на певні філософські теорії, концепції, а краще – підходи. Аналіз сучасного суспільства в такій постановці питання стає вкрай складним завданням, оскільки вже майже двадцять п'ять років наукова спільнота не має кількісного показника великих за об'ємом і складних за логікою роздумів робіт. Однак є роботи окремих авторів, чий роздуми, висновки і підходи мають ввійти до скарбниці філософської думки сучасності. Один із авторів такої оцінки – американська дослідниця, професорка гарвардського університету Шошанна Зубофф, відома своїми науковими відкриттями ще з нульових років ХХІ ст. Її позиція, оцінка та характеристика пізньої форми капіталізму, яку вона позначає як «посткапіталізм», має особливий «кольоровий окрас», він виділяється своєю свіжістю і щільністю думки. **Мета дослідження полягає в ознайомленні із останньою роботою Ш. Зубофф, із демонстрацією основних тенденцій, підґрунтях, конкретних локації зародження нового типу капіталізму – наглядного капіталізму. Завдання дослідження:** 1) з'ясувати сутність та характеристики пізнього капіталізму, за ідеями Ш. Зубофф; 2) окреслити механізми активізації інформаційно-комунікативних технологій, формування їхнього впливу на характеристики пізнього капіталізму; 3) обґрунтувати поняття «наглядний капіталізм», показати його концептуалізацію у якості методології опису інформаційного суспільства нового покоління і нового підходу, в якому органічно поєдналися соціологічні, антропологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри сучасного соціуму. 4) сформувати концептуалізацію опису інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. з метою вийти на новий ракурс і суспільства або пізнього капіталізму. Глибокий аналіз привів авторку до висновків про характеристику пізнього капіталізму як наглядового. У статті пропонується розгляд основних положень, категорій та стратегії розвитку посткапіталізму за матеріалами її роботи «Наглядний капіталізм»; дається короткий аналіз кожної частини книги; підводяться підсумки прочитаного матеріалу. **Методологія дослідження** ґрунтується на системно-структурному підході, аналітично-історичному, на методології аналізу повсякдення з метою активного залучення соціологічних, економічних, антропологічних, інформаційно-технологічних, психологічних даних. **Висновки.** Спираючись на антропологічні, соціологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри впливу інформаційно-комунікативних технологій вона сформувала цілісну, концептуально обґрунтовану методологію опису сучасного інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. Останнє дає можливість вийти на новий ракурс бачення розвитку суспільства (в її термінології «пізнього» або «наглядного» капіталізму), що, без сумніву, збагачує теоретичну базу сучасної науки.

Ключові слова: «наглядний капіталізм» (посткапіталізм), методологія дослідження суспільства, цифровий світ, влада, нематеріальні чинники, інформаційно-комунікаційні технології, середовище цифрових кампаній.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Актуальність теми у тому, що сьогодні особливого значення набуває пошук характеру опису розвитку сучасного інформаційного суспільства

з метою виходу на нові методологічні підходи його розуміння і, як слідство, його бачення, перш за все, на шляху його майбутнього. Це активізує характер традиційного аналітико-системного підходу, але вже на ґрунті нового категоріально-понятійного апарату. Це стає вкрай необхідним завданням у філософії та суспільних науках, оскільки аналіз суспільства завжди є актуальною темою, в якій перетинаються філософські, соціологічні, антропологічні дослідження, концептуальні розбудови, системно-аналітичні пошуки тощо, тощо. Для цього виникає потреба проана-

¹ Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
E-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

² Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
E-mail: ievgen.goncharenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

лізувати останні публікації з метою «вловити» ту логіку пошуку з боку науковців, на яку вони спиралися в останні роки, підгрунття, на яких розвиваються особливості сучасного суспільства, центральні тренди та реперні точки цих особливостей. Виникає також потреба у термінологічних пошуках щодо назви сучасного капіталізму, оскільки останній став тією формою суспільного устрою, яка має силу у сьогоденні світового масштабу. Мета такого аналізу, огляду стосується виходу на головні позиції та характеристики капіталізму, який все ще залишається не проаналізованим у контексті інформаційно-комунікаційних трансформацій. Однак є роботи окремих авторів, чії роздуми, висновки і підходи мають ввійти до скарбниці філософської думки сучасності. Один із авторів такої оцінки – американська дослідниця, професорка гарвардського університету Шошанна Зубофф, відома своїми науковими відкриттями ще з початкових років ХХІ ст. Її позиція, оцінка та характеристика пізньої форми капіталізму, яку вона позначає як «посткапіталізм», має особливий «кольоровий окрас», він виділяється своєю свіжістю і щільністю думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Тема суспільства присутня вже з Античності, набула систематичного аналізу із часів Модерну, але концептуальний розвиток, зокрема капіталізму, був представлений роботами К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, М. Горкгайма та ін. Не можна не згадати роботи історико-теоретичного аналізу капіталізму із елементами антропологічного підходу, представлені роботами Ф. Броделя (французька школа Анналів), ідеями та роботами його послідовника І. Валлерстайна, який розробив методологію світ-системного аналізу, однак у своїх подальших роботах були висунуті та обґрунтовані теоретичні висновки про некоректність запропонованого ним методу щодо сучасної ситуації. Наприкінці 1980-х років ХХ ст. його ідеї були представлені у роботах «Історичний капіталізм: капіталістична цивілізація», а трохи пізніше «Європейський універсалізм: риторика влади» (Wallerstein, 2006. 152 p.; Wallerstein, 1995. 144 p.).

Сучасна соціальна філософія представлена величезним матеріалом, яка є і захоплюючою і драматичною водночас: З. Бауман, М. Кастальс, Е. Гідденс, Н. Луман та ін. Навіть ідеї Ф. Фукуями про апофеоз ліберально-демократичного устрою

капіталізму знайшли своє місце у загальному полотні філософської думки сучасності. Величезний інтерес становлять роботи сучасних аналітиків соціально-філософського напрямку, які активізували свої пошуки саме інформаційного суспільства. Прикладом можуть стати роботи Е. Тоффлера про наймовірні зсуви людства у ХХІ ст. (Тоффлер, 2000. 480 с.).

Не можна не згадати і роботи вітчизняних учених (Я. Тарароєв, О. Городиська, О. Дольська (Tararoev, Horodyska, Dolska, 2025, с.93-108); В. Воронкова (Воронкова, Венгер, 2020, с. 159-177; Воронкова, 2015., с.13-24; Воронкова, Нікітенко, 2022. 460 с.), В. Нікітенко (Воронкова, Нікітенко, 2022. 460 с.) та ін., у центрі уваги яких не лише особливості розвитку сучасного капіталізму, а і пошуки коріння виникнення його економіки. У прикладі може стати аналіз інформаційного суспільства В. Воронкової: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація та рівень її використання кардинальним чином впливають на економічний розвиток і соціокультурні зміни в суспільстві. На нашу думку, інформаційне суспільство все глибше проникає в усі сфери сучасного соціуму – економічну, військову, медичну, екологічну, політико-адміністративну, медійно-комунікаційну, науково-освітнянську, культурну» (Воронкова, Венгер, 2020, с. 159-177). Автори згодні в одному, що серед головних трендів є: 1) урбанізація; 2) міграція; 3) інформатизація суспільства та проникнення нових телекомунікаційних технологій в усі сфери життя. Але за рахунок чого йде такий потужний вплив інформаційно-комунікаційних, можна сказати натисків, на суспільство, на людину? Це питання, яке залишалося до сьогоднішнього дня відкритим.

Особливий пласт робіт цього ракурсу присвячений неолібералізму: Д. Джоунз («Розвиток неоліберальної політики») (Jones., 2012. 432p.), Т. Флеу («Народження біополітики Мішеля Фуко») (Flew, 2012, P. 44-65), Е. Бергін (Burgin, 2012. 280 p.), Г. Кріппенер (Krippner, 2011. 240 p.) та ін. Ці вчені створили основу прочитання робіт, у яких аналізується економічний і соціально-антропологічний контексти наслідків роботи провідних світових компаній та корпорацій, які працюють із інформаційними технологіями. Т. Флеу, наприклад, вважає, що неолібералізм є однією з найпоширеніших концепцій у соціальних науках. Крім того, він є одним із найвпливовіших факторів, що сформували механізми оформлення державної політики (Flew, 2012, P. 44-65). А Деніел Стедман Джонс описує тран-

сатлантичну історію становлення неоліберальної політики, простежуючи сходження неолібералізму від академічності міжвоєнної Європи до верховенства за часів Рейгана та Тетчер. Він стверджує, що в перемозі політики вільного ринку не було нічого неминучого. Неоліберальний прорив далеко не є історією простого тріумфу правих ідей, він залежав від економічних криз 1970-х років та визнання необхідності нової політики політичними лівими. Він торкається шляху неолібералізму до влади, який почався в міжвоєнній Європі, центр якого після 1945 змістився до Сполучених Штатів, особливо до Чикаго та Вірджинії, де він набув простої ясності, яка перетворилася на безкомпромісне політичне послання (Д. Джоунз «Розвиток неоліберальної політики» (Jones., 2012. 432р.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Старі концепції інформаційного суспільства не зачіпають питання того, за рахунок чого потужний вплив інформаційно-комунікаційних технологій визначають характер життя соціуму, не виписують механізми такого потужного впливу не тільки на соціологічні характеристики, але і на сьогодення, на буття сучасної людини. Отже потрібні нові шляхи, ракурси пошуку особливостей такого різноманітного за характером процесу інформатизації. Сьогодні в науці необхідними стають нові методи і підходи, що відповідають інноваційно-інформаційному та цифровому суспільству. Цікавими стають роздуми сучасних науковців у галузі соціології, кримінології, антропології, навіть географії (данина працям Ф. Броделя) тощо, що і об'єднує відомих науковців з метою розширити та вдосконалити сучасну дискусію про суспільство на ґрунті роздумів про приватний та держаний бізнес, про сучасну політику, про роль неолібералізму, про управління, менеджмент, про освіту та ін. Мета таких пошуків полягає в наступному: потрібен новий методологічний підхід до аналізу сучасного розвитку інформаційного суспільства.

Мета статті – проаналізувати одну із останніх робіт Ш. Зубофф і дати короткий аналіз кожної частини книги, підводячи підсумки прочитаного матеріалу. Це дасть можливість розглянути основні категорії, поняття, положення щодо стратегії розвитку посткапіталізму за матеріалами роботи «Наглядовий капіталізм».

Вирішення цілей статті:

1) з'ясувати сутність та характеристики пізнього капіталізму, за ідеями Ш. Зубофф;

2) окреслити механізми активізації інформаційно-комунікативних технологій, формування їхнього впливу на характеристики пізнього капіталізму;

3) обґрунтувати поняття «наглядовий капіталізм», показати його концептуалізацію у якості методології опису інформаційного суспільства нового покоління і нового підходу, в якому органічно поєдналися соціологічні, антропологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри сучасного соціуму.

4) сформулювати концептуалізацію опису інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. з метою вийти на новий ракурс і суспільства або пізнього капіталізму.

Методологія дослідження ґрунтується на системно-структурному підході, аналітично-історичному, на методі збору фактичного матеріалу, який завжди виступає «повітрям» вченого і представляє одну із головних форм емпіричного рівня наукового пізнання. Логіка такої методології прийшла із природознавчих наук, але знайшла свою реалізацію і в науках гуманітарного напрямку. Тому активними стали системно-соціологічний, системно-антропологічний, системно-економічний, інформаційно-технологічний та психологічний наголоси відносно розгляду повсякдення сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Роботи Ш. Зубофф за межами Сполучених Штатів все ще залишаються маловідомими. Вона професорка Гарвардського університету, має потужний список наукових праць (Дольська, 2023, с 23-27). Слухаючи ранні інтерв'ю, які вона давала у нульових роках ХХІ ст., можна припустити, що Зубофф йшла до своїх основних ідей поступово, «за відчуттями» (якщо проаналізувати її ранні висловлювання в Інтернеті), які спочатку були трохи «розмитими», але пізніше пролунали вже чіткими в її основній роботі «Епоха наглядового капіталізму». Однак вже в останніх роботах вона чітко описує основні науково-концептуальні позиції, підкреслює методологічні підходи, якими вона користувалася, пропонує величезний за масштабами фактичний матеріал і робить висновки, до яких вона йшла досить довгий час. В центрі її уваги – капіталізм та його трансформації у сучасному періоді історичного розвитку. Краще, якщо йти за авторкою, «нової епохи капіталізму».

Початок аналізу такої складної і динамічної системи господарювання, як капіталістична, свого часу започаткував А. Сміт. За законом А. Сміта, якщо є замкнута система, у ній рівень розподілу праці визначається самою цією системою. Є «хутір», він не взаємодіє зі світом, у ньому відбувається натуралізація господарства, тобто системі не потрібні зовнішні зв'язки. Згодом рівень розподілу праці зростав, систем ставало більше, що означало: розподіл праці стає все глибшим явищем. Весь розвиток господарювання після XVII-XVIII ст. – це конкуренція систем, що розширюються: якісь зникають, якісь зміцнюються. Наприклад, у XIX ст. французька система (після Наполеона) впала, а до кінця XIX ст. безперечно було зафіксовано три системи: англійська, німецька, американська. Як наслідок, створилися конкуруючі зони. Однак знову «втручається» закон: якщо вони не ростуть, то наслідком стає криза.

Теоретичні висновки про поведінку системи капіталістичного укладу було зроблено К. Марксом: якщо розширення системи неможливе, то капіталізм скінченний, і якщо є бажання розвиватися далі, необхідно змінити економічну модель. К. Маркс та Ф. Енгельс звернули увагу, що нові форми капіталізму переплітаються зі старими. Саме тому виникає потреба протиставлення чогось саме досягненням Модерну. У роботі «Німецька ідеологія» вони порушили питання про те, як виникають нові суспільства (Маркс, Енгельс, 1959. 603 с.). На їхню думку, клас висловлює нові інтереси (це і ілюзія, і інтерес). Все відбувається миттєво: цінності стають дуже розмитими, на їхній основі закладається картина світу, яка і починає претендувати на істинність. На її основі вже можна «конструювати» новий світ, нову спільноту, нове суспільство, адже будь-яка картина світу – це інтелектуальна зброя, яка може у будь-який час «перерости в організаційну, політичну, ідеологічну» (Маркс, Енгельс, 1959. 603 с.).

У XX ст. з'явилися зовсім нові економічні зони, ланцюжки взаємодій суспільних систем ускладнилися, отже, ризики зросли. Все більшого значення набувають інформація та інформаційне знання, на що і звернула увагу американська дослідниця. Вона задається запитанням: ми визначаємо тип суспільства за допомогою типу соціально-економічних відносин, але як визначається тип стосунків у ньому? За об'єктом присвоєння додаткової вартості, тобто: хто володіє і чим володіє – той,

хто розподіляє їх. У рабовласницькому суспільстві об'єктом присвоєння були людські тіла; у феодальному – земля, у ранніх формах капіталізму – уречевлена праця. Ш. Зубофф також турбується питанням, що виступає об'єктом присвоєння у пізній формі капіталізму (посткапіталізм). Саме тому у центрі її уваги опинилася діяльність п'яти провідних компаній США, які працюють із Інтернетом та соціальними мережами (Apple, Google, Amazon, Microsoft, Facebook). У своїх роздумах вона відштовхувалася від досліджень Майкла Дженсена і Вільяма Маклінга («Теорія фірми: поведінка менеджерів, витрати з боку агентів і структура власності») (Polanyi, 2001, 360р.), Карла Поланьї («Велика трансформація» (Polanyi, 2001. 360р.), «Ідеї неофеодалізму» Мілана Зафіровського (Zafirovski, 2007. P. 393-427), З. Баумана «Поточна сучасність» (Bauman, 2000. 228 p.; Bauman, 1998. 136 p.) та ін.

Деякі слова про методи, якими користується американська дослідниця, вони і дозволили їй висловити новаторські ідеї. Поруч із методологією дослідження суспільного життя присутні результати антропологічних пошуків Г. Аренд, Т. Адорно, К. Поланьї, С. Мілгрема та ін. Можна із впевненістю сказати, що в її працях антропологія перетинається із феноменологією, психологією та філософією повсякдення.

Мета її роботи – «картографувати нову логіку та її функціонування» (Zuboff, 2019, p. 29), логіку нового капіталізму. Ш. Зубофф розрізняє капіталізм і наглядовий капіталізм, межа між якими визначається цілями та методами збору даних. Саме тому в центрі її уваги п'ять провідних інтернет-гігантів. Усі п'ять (Apple, Google, Amazon, Microsoft, Facebook) практикують капіталізм, але у чистому вигляді не всі вони є елементами наглядового капіталізму. За її думкою, багато чого залежить від часового фактору. Наглядний капіталізм був винайдений у Кремнієвій долині, в Google. Це суто американський винахід: «капіталізм спостереження був винайдений у Сполучених Штатах: у Кремнієвій долині та в Google. Це робить його американським винаходом, який, як і масове виробництво, став глобальною реальністю» (Zuboff, 2019, p. 29).

Авторка постійно звертається до термінів *інструментальність*, *інструментальна влада*, розглядаючи їх крізь опцію тоталітаризму. Треба нагадати про ідею інструментального розуму, яка теж була висунута саме на ґрунті ідей тоталітаризму М. Горькаймером. «Розум, його соціокуль-

турне призначення і функціональне визначення, зміна типів раціональності є тими темами, якими Горкгаймер займався протягом усього життя. Він одним з перших в історії західноєвропейської філософської думки простежив за метаморфозами розуму у нових посткласичних контекстах» (Култаєва, 2002, 2006. с. 6).

Філософія індустріального суспільства – це філософія суб'єктивного розуму, в якій останній є виключно «здатністю розраховувати ймовірність і координувати вибрані кошти з цією метою». Він немає розумної у собі і для себе мети. Іншими словами, «мислення тепер може служити будь-якій меті – порочній чи добрій. Воно – інструмент усіх соціальних дій, встановлювати норми соціального чи приватного життя йому не дано, бо норми встановлені іншими. Розум уже не шукає об'єктивних та універсальних істин, щоб зорієнтуватися на них, він має справу з інструментами для вже цієї мети... все вирішує «система», інакше кажучи, – влада. У формалістичному аспекті суб'єктивного розуму, як показано позитивізмом, важливим є момент залежності його від об'єктивного змісту. Інструментальний аспект та гетерономний зміст підкреслено прагматизмом. Розум цілком поневолений соціальним процесом. Єдиним критерієм стала інструментальна цінність, функція якої панування над людьми і природою» (Горкгаймер, М., 2006, с. 17).

«Формалізація розуму призводить до таких соціальних практик, як «панування задля панування». Останнє має руйнівні наслідки як для самої людини, так і для природи. Процес самознищення людини, її екологічне відчуження мають парадоксальний характер: суб'єктивізація і формалізація процесу самозбереження перетворює його на процес самознищення» (Горкгаймер, М., 2006 с. 17). Така діагностика М. Горкгаймера повністю справдилася у добу посткапіталізму, коли під одними гаслами були приховані зовсім інші. Ось як оцінює інструменталізм Горкгаймер: «Які ж наслідки має формалізація розуму? Справедливість, рівність, щастя, толерантність – усі ці поняття, що в попередніх століттях, як уже згадувалося, були притаманні розуму або ним санкціонувались, втратили своє духовне коріння. Вони все ще залишаються метою і цілями, але вже не існує раціональної інстанції, яка мала б право встановлювати їх цінність та зводити їх із об'єктивною реальністю. Завдяки апробації в різних важливих історичних документах вони ще можуть насолоджуватися певним престижем,

а деякі з них навіть увійшли до Основного закону найбільших країн. А проте, їм бракує ствердження розумом у його сучасному сенсі... Чим більше сили втрачає поняття розуму, тим воно легше переходить до ідеологічної маніпуляції і навіть до найнахабнішої брехні» (Горкгаймер, М., 2006, с. 37).

Ідея про нову логіку та її економічне значення щодо масового виробництва, відому як фордизм, переноситься в нові умови існування суспільства, культури. Йдеться про новий цифровий світ. Ш. Зубофф посилається на роботи Еріка Шмідта та Джерела Коена [18], в яких поставлено наголос на «здатності» нового світу змінювати світогляд. У цифровому світі, у культурі цифри усі матеріальні цінності вже захоплені, тому «необхідно організувати боротьбу за духовний вплив», за соціальний, культурний, емоційний вплив. Як наслідок з'являються нові цифрові феодалі, тому опис їхньої сили та влади, механізмів їх реалізації на практиці, а саме – об'єкт присвоєння в посткапіталізмі – став об'єктом дослідження Ш. Зубофф.

Американська професорка нагадала про визначення культури капіталізму, як «фаустівської». І це не випадково. Епоха Відродження, що принципово змінила західноєвропейську картину світу і представила новий погляд на людину, віру в безмежні можливості її волі та розуму, явила перший найбільш інтенсивний порив фаустівських домагань, що знаменував початок першого періоду фаустівської культури, підготовленого століттями пізнього середньовіччя. Глибокий інтерес до людської індивідуальності, що зумовило тенденцію до ідентифікації людського та божественного і започаткувало богоборчі устремління фаустівського духу, було програмно зафіксовано вже в трактаті Піко делла Мірандолли «Мова про гідність людини» (Мірандола, Джованні Піко делла, 2013. С. 44–64). Епоха Відродження таким чином знаменувала початковий етап відокремлення знання від моралі.

Вільнодумство нерідко поєднувалося із забобонами, хімія ще не відокремилася від алхімії, астрономія від астрології, медицина від емпіричного знахарства та лікування заклинанням, чорній магії протиставлялася магія «природна» («натуральна») – результат проникнення в «таємниці» природи та оволодіння ними. А будь-який експеримент мав на увазі наукові завдання: робити золото, лікувати від усіх хвороб, створити «еліксир життя» або «філософський камінь». Шукання істини, безкорислива жага до знань нерідко пере-

пліталися з корисливими, земними цілями: мати успіх, шану, багатство та славу, які могли дати астрологу, алхіміку чи медику його покровителі. На цьому ґрунті в XVI ст. і з'явилася легенда про Фауста, вченого, який уклав угоду з дияволом заради володіння абсолютним знанням. Фігура Фауста, з одного боку, стала символом дерзання людського духу, але, з іншого, – людство засудило Фауста, чим відобразилася суперечність ренесансної епохи, що спричинили кризу гуманістичної картини світу.

Феномен фаустовської культури не випадково присутній у роздумах Зубофф, бо в центрі сучасної культури опинився феномен угоди. І не випадково у посткапіталізмі розгорнулася боротьба за традиційні християнські цінності як протиставлення руйнівним концепціям, представленими гендерними ідеологіями, увагою до сексуальних меншин, протиставлення їх традиційним сім'ям, розхитування традиційних відносин між чоловіками та жінками. Боротьба за християнські цінності, їх збереження та сакральність стали наслідком боротьби за збереження досягнень раннього Модерну.

Саме тому у пізньому Модерні, за висновками Ш. Зубофф, об'єктом присвоєння стають поведінка, цінності, цілі, тобто нематеріальні цінності – інтелектуально-духовні. Новий світ, позбавлений традиційних цінностей християнства, залишає населення без імунної системи, без ДНК культурного масштабу. Контроль над нематеріальними чинниками стає головним завданням нового світу. У прикладі може стати всім відома аксіома того, що дитина, яка виховується у традиційній сім'ї з любов'ю і яка має досвід спілкування з однолітками у дворі (де можливе з'ясування стосунків у вигляді живого спілкування, а не «віртуального словесного мордобію»), більш стійка до маніпуляцій і дуже складно піддається різного роду моральній кривизні. З іншого боку, технологічні та економічні сили настільки впливають на психіку, що повна оцінка наглядового капіталізму можлива лише як результат критичного аналізу його наслідків, шрамів нашого повсякденного життя.

Тобто відбувається процес знеособлення людини, тому головна мета її роботи – показати, як власність на інтелектуально-духовні цінності перетворюється на владу загального характеру.

У першій частині авторка досить ґрунтовно розбирає основні категорії, з якими працює, дає визначення наглядовому капіталізму, звертає

увагу, що для його розуміння є проблема змішування наглядового капіталізму та технологій, які він використовує. Статути наглядового більше відповідають такі компанії, як Google, Microsoft і Facebook. Тому для аналізу дослідження ДНК наглядового капіталізму їх брати більш зручно.

«Наглядовий капіталізм – це не технологія; це логіка, одухотворення якої здійснюється технологія, і що приводить її в дію. Наглядовий капіталізм – це ринкова форма, яка неймовірна поза цифровим середовищем, але вона не дорівнюється «цифрі»... Цифрова реальність може набувати різних форм залежно від соціальної та економічної логіки, яка дає їй життя. Капіталізм, а не технологія встановлює ціну підпорядкування і безпорадності» (Zuboff, 2019, p. 21). Тому в центрі її уваги два великих блоки досліджень: 1) основи, походження, ранній розвиток капіталізму; 2) фактичний матеріал, обстановка та її аналіз, як наглядовий капіталізм дебютував і досяг успіху. Показано, що багато положень, уявлень про «зручність» або подання та переконання про послуги як безкоштовні приймалися на віру. Тому в центрі уваги феномен цифрової середи, яка ототожнюється із впевненістю її прийняття, введення її вдома, її прирівнюваність до повсякденності побуту.

Центральними точками в цьому процесі виступають індивідуалізація і наш досвід її формування як індивідів, що самовизначаються, з одного боку, і суворого соціального середовища, з іншого. Режим неоліберальної ринкової економіки, який систематично підриває почуття власної гідності, та потреба у самовизначенні (Zuboff, 2019, p. 24). Вона стверджує: «Біль і розчарування, що народжуються цим протиріччям, і стали тими умовами, які штовхнули нас за допомогою та підтримкою до інтернету і зрештою змусили підкоритися драконівській угоді з наглядовим капіталізмом» (Zuboff, 2019, p. 24).

В першій частині вона досить ґрунтовно вивчає джерела та перші кроки наглядового капіталізму в Google: механізми його роботи, перший початок розвитку того, що стане його основоположними економічними імперативами та «законами руху». Далі приходять до висновку, що дійсною запорукою успіху компанії служить радикальні соціальні відносини, які вона оголосила доконаним фактом, починаючи із зневажливого ставлення до межі особистого людського досвіду та моральної цілісності автономного індивіда. «Натомість наглядові капіталісти затвердили своє право на вторгнення

на свій розсуд, узурпуючи індивідуальні права щодо прийняття рішень на користь одностороннього нагляду та самовільного вилучення людського досвіду заради чужого прибутку» (Zuboff, 2019, p. 26).

У другій частині вона досліджує «міграцію» наглядного капіталізму з онлайн-середовища в реальний світ внаслідок конкуренції за доступ до передбачень. Вона досліджує цей новий реаліті-бізнес, коли усі боки людського досвіду використовуються як сировина, що переробляється на поведінкові дані, смаки. «Найбільш надійна сировина для передбачень утворюється у результаті втручання в наш досвід, яке спрямовує нашу поведінку у бік, що відповідає комерційним інтересам наглядних капіталістів. Нові автоматизовані протоколи впливу на людську поведінку і зміни його розробляються на широку ногу, в міру того як засоби виробництва підпорядковуються новим і більш складним експериментам Facebook зі змінами емоцій користувачів подібно до гри покемон, що народилася у надрах Google і яка побудована на технології доповненої реальності» (Zuboff, 2019, p. 26).

Третя частина присвячена вивченню інструментальної влади та її прояву у вигляді повсюдно поширеної сенсорної та мережевої комп'ютерної інфраструктури. Вона пише: «інструментаризм – безпрецедентний вид влади, який вислизав від нашого розуміння частково тому, що був схильний до синдрому «безкінного екіпажу», що дорівнюється до значення «відсутності будь-якого договору». Ось як вона це пояснює: «Отже, давайте визначимося з нашими орієнтирами. Варіан тут прославляє не нову форму договору, а радше остаточне вирішення проблеми тривалої невизначеності, яка є *raison d'être* «договору» як засобу «приватного замовлення». Фактично, використання слова «договір» у формулюванні Варіана є прекрасним прикладом синдрому безкінного екіпажу. Винахід Варіана є безпрецедентним і не може розумітися просто як ще один вид договору. Фактично, це знищення договору; цей винахід краще розуміти як відсутність договору» (Zuboff, 2019, p. 26).

Першу міграцію необхідно розуміти як міграцію з реального світу до віртуального. А друга пов'язана зі зміцненням фокусу нового характеру експлуатації та контролю суспільства. «Подібно до того як інду-

стріальне суспільство уподібнювали машині, що добре функціонує, так і інструментальне суспільство представляється людським втіленням системи машинного навчання: єдиний розум вулика, в якому кожен елемент навчається і діє в угоді з усіма іншими елементами» (Zuboff, 2019, p. 26).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Американська дослідниця Ш. Зубофф пропонує новий погляд на посткапіталізм, вводячи новий термін для його фіксації – *наглядний*, сутність якого полягає у «добровільному» використанні нових інформаційно-комунікативних технологій та активному «втручання» у життя, унаочненому великими корпоративними інформаційними кампаніями. Механізмом його реалізації стає саме наше повсякдення у вигляді нової реальності – віртуальної. Економічні та соціальні конфлікти, глибокі кризи стають тією сценою, на якій «наглядний капіталізм» дебютував і прийшов до своєї слави як головний чинник розвитку капіталізму. «Наглядний капіталізм» – не випадковий продукт роботи інженерів-конструктивістів сучасного суспільства, це злая мутація капіталізму, яка «навчилася» використовувати історичні умови для дій та свого захисту.

Мета усіх робіт Ш. Зубофф, зокрема праці «Епоха наглядного капіталізму», – розробити концепції та підходи, які дають можливість вивчати засоби щодо змін поведінки людини за нових умов, перш за все, цифровізації суспільства, віртуалізації реальності і дозволили б побачити закономірності у тому, що здається розрізненими поняттями, явищами та фрагментами риторики та практики. І це їй вдалося.

Спираючись на антропологічні, соціологічні, економічні, психологічні, інформаційно-технологічні виміри впливу інформаційно-комунікативних технологій вона сформувала цілісну, концептуально обґрунтовану методологію опису сучасного інформаційного суспільства, що виступає новою методологією при аналізі сучасного суспільства. Останнє дає можливість вийти на новий ракурс бачення розвитку суспільства (в її термінології «пізнього» або «наглядного» капіталізму), що, без сумніву, збагачує теоретичну базу сучасної науки.

Список використаних джерел

Воронкова, В. Г. & Венгер, О. М. Формування концепції адміністративного менеджменту в умовах стрімкого розвитку технологій, стохастичності та адаптації до змін. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць*. Гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. Вип. 3 (80). 159-177.

- Воронкова, В. Г., Соснін О.В. Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 60. С. 13-24.
- Воронкова, В. Г., Нікітенко, В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. 460 с.
- Горкгаймер, М. Критика інструментального розуму. Київ: ППС, 2002, 2006. 282 с.
- Дольська, О. О. Навіщо нам концепт картина світу у ситуації, коли реальність шокує? *Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару «Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції»*. Практичні студії 4–6 травня 2023 р. Харків, НТУ «ХПІ», 2023 р. С. 23-27.
- Култаєва, М. Д. Передмова перекладача // Горкгаймер Макс. Критика інструментального розуму. Київ: ППС, 2002, 2006. 282 с.
- Маркс, К. і Енгельс, Ф. Повне зібрання творів. 50 тт. Київ, 1958-1985 (переклад з 2-го російського видання]. Т. 3. 1959. 603 с.
- Мірандола, Джованні Піко делла. Промова про гідність людини ; [пер. з лат. Назарія Назарова] // Всесвіт. 2013. № 11–12. С. 44–64.
- Тоффлер, Е. Третя хвиля. Київ: «Всесвіт», 2000. 480 с. URL: <https://archive.org/details/TheThirdWave-Toffler> (дата звернення 23.04.2025)
- Bauman, Z. *Globalizations: The Human Consequences*. Cambridge University Press, 1998. 136 p.
- Bauman, Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000. 228 p.
- Burgin, Angus. *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets Since the Depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. 280 p.
- Flew, T. “Michel Foucault’s The Birth of Biopolitics and Contemporary NeoLiberalism Debates”, *Thesis Eleven* 108, №1, 2012. P. 44-65.
- Jensen, M. C. and Meckling, W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics* 3, № 4, 1976, pp. 305-360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- Jones, D. S. *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012. 432p.
- Krippner, G. R. *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 2011. 240 p.
- Polanyi, K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon, 2001. 360p.
- Schmidt, E. and Cohen, J. *The New Digital Age: Transforming Nations, Businesses, and Our Lives*. New York: Vintage, 2014. 368p.
- Tararoev, J., Horodyska, O. and Dolska, O. (2025) From Universe to Society: Developing a Methodological Approach. *Philosophy and Cosmology*, Vol. 34, 93-108. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/6>
- Wallerstein, I. *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: The New Press, 2006. 152 p.
- Wallerstein, I. *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London: Verso, 1995. 144 p.
- Zafirovski, M. «“Neo-Feudalism” in America Conservatism in Relation to European Feudalism». *International Review of Sociology* 17. № 3. 2007. P. 393-427.
- Zuboff, S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2019. 704 p.

References

- Voronkova, V. H., & Venher, O. M. (2020). Formuvannia kontseptsii administratyvnoho menedzhmentu v umovakh strimkoho rozvytku tekhnolohii, stokhastychnosti ta adaptatsii do zmin. *Humanities Studies: Zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 3(80), 159–177). Zaporizhzhia: ZNU.
- Voronkova, V. H., & Sosnin, O. V. (2015). Formuvannia informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Vykyk chy potreba chasu. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 60, 13–24). [in Ukrainian]
- Voronkova, V. H., & Nikitenko, V. O. (2022). Filosofiia tsyfrovoy liudyny i tsyfrovoho suspilstva: Teoriia i praktyka (Monohrafiia). Lviv–Torun: Liha-Pres.ro[in Ukrainian]
- Horkhaimer, M. (2002, 2006). *Krytyka instrumentalnoho rozumu*. Kyiv: PPS.
- Dolska, O. O. (2023). Navishcho nam kontsept kartyna svitu u sytuatsii, koly realnist shokuie? In *Materialy Mizhnarodnoho nauково-metodychnoho seminaru. Liudyna / svit na rozdorizhzi: tekhnolohii, resursy, sotsialni instytutsii* (Praktychni studii, 4–6 travnia 2023 r., 23–27). Kharkiv: NTU «KhPI».
- Kultaieva, M. D. (2002, 2006). *Peredmov a perekladacha*. In M. Horkhaimer, *Krytyka instrumentalnoho rozumu*. Kyiv: PPS.[in Ukrainian]
- Marks, K., & Enhels, F. (1959). *Povne zibrannia tvoriv* (Vol. 50, T. 36). Kyiv: 1958–1985.
- Mirandola, D. P. della. (2013). *Promova pro hidnist liudyny* [Nazariia Nazarova, Trans. from Latin]. *Vsesvit*, 11–12, 44–64.

- Toffler, E. (2000). *Tretia khvyliia*. Kyiv: Vsesvit. <https://archive.org/details/TheThirdWave-Toffler>
- Bauman, Z. (1998). *Globalizations: The human consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press. [in English]
- Burgin, A. (2012). *The great persuasion: Reinventing free markets since the depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Flew, T. (2012). Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and contemporary neoliberalism debates. *Thesis Eleven*, 108(1), 44–65.
<https://doi.org/10.1177/0725513611421481>
- Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4)
- Jones, D. S. (2012). *Masters of the universe: Hayek, Friedman, and the birth of neoliberal politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Krippner, G. R. (2011). *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Boston, MA: Beacon Press. [in English]
- Schmidt, E., & Cohen, J. (2014). *The new digital age: Transforming nations, businesses, and our lives*. New York, NY: Vintage.
- Tararoev, J., Horodyska, O., & Dolska, O. (2025). From universe to society: Developing a methodological approach. *Philosophy and Cosmology*, 34, 93–108. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/6>
- Wallerstein, I. (2006). *European universalism: The rhetoric of power*. New York, NY: The New Press. [in English]
- Wallerstein, I. (1995). *Historical capitalism with capitalist civilization*. London, UK: Verso.
- Zafirovski, M. (2007). Neo-feudalism” in American conservatism in relation to European feudalism. *International Review of Sociology*, 17(3), 393–427. <https://doi.org/10.1080/03906700701574323>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York, NY: PublicAffairs.

OLGA, DOLSKA – Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

IEVGEN, GONCHARENKO – PhD student at the Department of Philosophy
of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: ievgen.goncharenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

**THE PHENOMENON OF POST-CAPITALISM (BASED ON THE WORK OF SH. ZUBOFF
«THE AGE OF SURVEILLANCE CAPITALISM: THE FIGHT FOR A HUMAN FUTURE
AT THE NEW FRONTIER OF POWER»)**

Abstract

The relevance of the topic is that today the search for a description of the development of the modern information society in order to come up with new methodological approaches to its understanding and, as a consequence, its vision, first of all, on the path of its future, is of particular importance. Any methodological basis related to the analytics of social relations must be based on certain philosophical theories, concepts, or better yet, approaches. The analysis of modern society in such a formulation of the question becomes an extremely difficult task, since for almost twenty-five years the scientific community has not had a quantitative indicator of large-scale and logically complex reflections of works. However, there are works by individual authors whose reflections, conclusions, and approaches should enter the treasury of philosophical thought of our time. One of the authors of such an assessment is the American researcher, Harvard University professor Shoshanna Zuboff, known for her scientific discoveries since the early 2000's. Her position, assessment, and characterization of the late form of capitalism, which she designates as “postcapitalism,” has a special “color,” it stands out for its freshness and density of thought. **The purpose** of the research is to familiarize

yourself with the latest work of Sh. Zuboff with a demonstration of the main trends, foundations, and specific locations of the emergence of a new type of capitalism – surveillance capitalism. The objectives of the study: 1) to clarify the essence and characteristics of late capitalism, according to the ideas of Sh. Zuboff; 2) to outline the mechanisms of activation of information and communication technologies, the formation of their influence on the characteristics of late capitalism; 3) to substantiate the concept of «surveillance capitalism», to show its conceptualization as a methodology for describing the information society of a new generation and a new approach, in which the sociological, anthropological, economic, psychological, information and technological dimensions of modern society are organically combined. 4) to form a conceptualization of the description of the information society, which acts as a new methodology in the analysis of modern society. in order to reach a new perspective and society or late capitalism. A deep analysis led the author to conclusions about the characterization of late capitalism as surveillance. The article proposes a consideration of the main provisions, categories, and strategies for the development of post-capitalism based on the materials of her work «Surveillance Capitalism»; a brief analysis of each part of the book is given; the results of the material read are summarized. **The research methodology** is based on a systemic-structural approach, analytical-historical, on the methodology of everyday life analysis with the aim of actively involving sociological, economic, anthropological, information-technological, and psychological data. Conclusions. Based on the anthropological, sociological, economic, psychological, information and technological dimensions of the impact of information and communication technologies, she has formed a holistic, conceptually sound methodology for describing the modern information society, which acts as a new methodology for analyzing modern society. The latter makes it possible to reach a new perspective of the vision of the development of society (in her terminology of «late» or «supervisory» capitalism), which, without a doubt, enriches the theoretical basis of modern science.

Key words: «surveillance capitalism» (post-capitalism), methodology for studying society, digital world, power, intangible factors, information and communication technologies, digital campaign environment.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 05.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 25.09.2025

How to cite: Дольська, Ольга, Гончаренко, Євген. Феномен посткапіталізму (за матеріалами роботи Ш. Зубофф «The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power»). HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 52–61

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-05>

**EFFECTS THAT ORIENT BEHAVIOR IN CONFLICT NEGOTIATIONS:
A SOCIO-PHILOSOPHICAL, SOCIO-CULTURAL,
AND PSYCHO-SEMANTIC ANALYSIS**

LEPSKYI, MAKSYM¹

Abstract

The article provides a socio-philosophical analysis of the phenomenon of effects that orient behavior in conflict negotiations in socio-cultural and psycho-semantic dimensions. Despite the intensive development of negotiation theory and practice, contemporary scholarly discourse reveals the absence of a comprehensive conceptual model capable of integrating the multiple dimensions of this phenomenon into a cohesive analytical framework. First, there remains a lack of systematic explanation regarding the interplay between rational and irrational components of negotiators' behavior. Most existing studies emphasize rational-instrumental approaches, which presuppose a linear, causal relationship among strategies, tactics, and outcomes. However, emotional-motivational, impulsive, and subconscious aspects of behavior often remain marginal or are addressed in a fragmented manner. This narrow focus significantly limits the analytical potential of research, particularly given that, in real-world negotiations, irrational factors frequently shape the course and dynamics of interaction. Five effects are identified – impulse, ambition, victory, outcome, and relationship – which act as hidden regulators of interaction dynamics and can form both constructive and destructive scenarios. Modern scientific research has updated holistic models that are relevant to the evolving conditions of the real world and capable of integrating rational and irrational factors, the psycho-semantic profile of effects, and socio-cultural variability. A methodological framework is proposed that integrates socio-philosophical, socio-cultural, and topological approaches to studying the limits of rationality, the structure of effects, and their impact on the effectiveness of conflict negotiations. The article demonstrates that reflective and culturally sensitive management of effects reduces the risk of conflict escalation and increases the stability of agreements. The article outlines directions for further research, particularly the development of diagnostic tools and models of participatory effects management in complex negotiations. The analysis confirms that the effects of momentum, ambition, victory, outcome, and relationships constitute more than just the emotional backdrop of negotiation – they act as key regulators of its dynamics. These effects influence interaction patterns, strategic choices, the evolution of communication, and the quality and longevity of the agreements reached.

Key words: negotiations, behavioral effects, social philosophy, momentum, ambition, victory, outcome, relationships, conflict, peacemaking.

Statement of the Problem. In contemporary global dynamics, negotiations have become one of the primary instruments for conflict management and the pursuit of mutually beneficial solutions across political, economic, social, and cultural domains. The urgency of comprehending the nature of negotiations is heightened by the current international system's inability to deter aggression through diplomatic means. This situation underscores the pressing need to explore the conditions, capacities, and prospects for conducting negotiations during conflicts of varying scales, as well as in post-conflict reconciliation processes.

Traditional analytical approaches often emphasize rational strategies and tactical techniques, while overlooking the implicit psychological and socio-cultural factors that shape the behavior of stakeholders and decision-makers. Among such factors are

the so-called effects that guide behavior – subtle, yet influential elements that determine the dynamics, quality, and effectiveness of negotiations. Neglecting these effects leads to the erosion of crucial semantic and value-based contexts, increases the risk of conflict escalation, and undermines the durability of achieved agreements.

The relevance of this research stems from the need to integrate socio-philosophical and psycho-semantic perspectives in the study of negotiation effects. Such integration facilitates a deeper understanding of the underlying nature and mechanisms of these effects, expanding both the theoretical foundation and applied potential of negotiation science.

Thus, analyzing the effects that guide behavior in negotiations holds both theoretical importance and practical value for enhancing the effectiveness of diplomatic efforts and strengthening peacebuilding strategies.

Statement of the Problem. In contemporary global dynamics, negotiations have become one

¹ Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: waysensey@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5604-641X>

of the primary instruments for conflict management and the pursuit of mutually beneficial solutions across political, economic, social, and cultural domains. The urgency of comprehending the nature of negotiations is heightened by the current international system's inability to deter aggression through diplomatic means. This situation underscores the pressing need to explore the conditions, capacities, and prospects for conducting negotiations during conflicts of varying scales, as well as in post-conflict reconciliation processes.

Traditional analytical approaches often emphasize rational strategies and tactical techniques, while overlooking the implicit psychological and socio-cultural factors that shape the behavior of stakeholders and decision-makers. Among such factors are the so-called effects that guide behavior – subtle, yet influential elements that determine the dynamics, quality, and effectiveness of negotiations. Neglecting these effects leads to the erosion of crucial semantic and value-based contexts, increases the risk of conflict escalation, and undermines the durability of achieved agreements.

The relevance of this research stems from the need to integrate socio-philosophical and psycho-semantic perspectives in the study of negotiation effects. Such integration facilitates a deeper understanding of the underlying nature and mechanisms of these effects, expanding both the theoretical foundation and applied potential of negotiation science.

Thus, analyzing the effects that guide behavior in negotiations holds both theoretical importance and practical value for enhancing the effectiveness of diplomatic efforts and strengthening peacebuilding strategies.

Analysis of Recent Research and Publications.

A systematic understanding of behavioral aspects relevant to negotiations can be traced back to Vilfredo Pareto's concept of "derivatives" (Pareto, 1978, pp. 89–93; Pareto, 1935, pp. 1435–1436). Within the framework of sociological analysis, he described remnants of past experience – myths, fears, superstitions – as persistent patterns of behavior that continue to shape present actions, even when their original cause has disappeared. Pareto integrated sociology and psychology, conceptualizing "derivatives" as subconscious regulators of social interaction, which in the context of negotiations correspond to the impulse effect (Лепський, 2024, С. 84-88).

A major development in the second half of the 20th century was the emergence of the Harvard School

of Negotiation, led by R. Fisher, W. Ury, and B. Patton (Fisher, Ury & Patton, 2011), which introduced the concept of principled negotiation. Their models – win–win, win–lose, lose–lose – evaluated outcomes through the lens of party interests and objective criteria. Central to their approach was the victory effect, aimed at achieving mutually beneficial solutions.

During the late 1980s and 1990s, Donald Trump (Trump, 2004) became notable for his use of agenda-expansion techniques to reach agreements without loss of face for either side, effectively blending the victory effect with the relationship effect. Around the same time, Gavin Kennedy's British School of Negotiation (Kennedy, 2008) conceptualized negotiation as a bargaining process centered on measurable outcomes, thereby prioritizing the outcome effect.

At the turn of the millennium, Johan Galtung (Galtung, 2004, Webel & Galtung, 2007, Galtung & Fischer 2013.) advanced a model of conflict transformation rooted in non-coercive, mutually acceptable solutions, where the relationship effect was elevated above short-term strategic gains. Similarly, Friedrich Glasl (Glasl, 1999) developed a framework outlining nine stages of conflict escalation, including the "together into the abyss" stage, which dramatizes the destructive potential of an unchecked victory effect.

Marshall Rosenberg's theory of nonviolent communication (Rosenberg, 2015) further contributed by advocating for empathetic listening, clear articulation of needs, and the avoidance of blame, laying the groundwork for a stable relationship effect in negotiations.

John Paul Lederach (Lederach, 1997) deepened this trajectory through his model of conflict transformation in divided societies, integrating social philosophy, anthropology, and cultural mediation. He envisioned negotiation as a multi-level process – from political elites to grassroots communities – where the relationship effect is key to sustainable peace.

In recent decades, negotiation studies have evolved into an interdisciplinary field, with growing attention to emotional dynamics, cross-cultural variations, and mechanisms of shared value creation. These dimensions directly reflect the interplay of impulse, ambition, victory, outcome, and relationship effects.

Contemporary scholarship exemplifies this trend. A study by S. Benetti, E. Ogliastri, and A. Caputo (Benetti, Ogliastri & Caputo, 2021) analyzes distributive and integrative strategies in cross-cultural

settings in the United States and Italy, revealing how cultural norms influence manifestations of victory and relationship effects. Work by A. Caputo and colleagues proposes a shift from resource allocation to value creation, drawing on game theory and pro-social motivation, thereby actualizing the outcome effect and cooperative dimensions of the victory effect.

An interdisciplinary review by E. J. Boothby, G. Cooney, and M. E. Schweitzer (Boothby, Cooney & Schweitzer, 2023) explores the interconnection of emotional, cognitive, and group processes, highlighting how impulse and ambition effects intersect with dynamics of power and identity. A systematic review by M. T. Sikorski and A. Albrecht (Sikorski & Albrecht, 2025) underscores the importance of cultural sensitivity and adaptability in fostering trust during cross-cultural negotiations, with the relationship effect emerging as a core success factor. Research by M. C. PérezYus and colleagues (PérezYus et al., 2020) confirms that enhancing emotional competence transforms the impulse effect and strengthens the relationship effect, thus increasing negotiation effectiveness.

In summary, the current state of research confirms the growing relevance of transitioning from narrow instrumental negotiation models to multidimensional frameworks. In such models, the effects of impulse, ambition, victory, outcome, and relationships are viewed as interrelated variables that shape both immediate results and the long-term sustainability of agreements.

The success of a negotiation frequently depends not on formal logic alone, but on the ability to recognize these embedded effects – rooted in personality, culture, strategy, and situational context. This makes the study of effects that guide behavior in negotiations both theoretically significant and practically necessary for advancing the effectiveness of diplomacy and peacebuilding.

Highlighting Unresolved Parts of the Problem.

Despite the intensive development of negotiation theory and practice, contemporary scholarly discourse reveals the absence of a comprehensive conceptual model capable of integrating the multiple dimensions of this phenomenon into a cohesive analytical framework.

First, there remains a lack of systematic explanation regarding the interplay between rational and irrational components of negotiators' behavior. Most existing studies emphasize rational-instrumental approaches, which presuppose a linear, causal

relationship among strategies, tactics, and outcomes. However, emotional-motivational, impulsive, and subconscious aspects of behavior often remain marginal or are addressed in a fragmented manner. This narrow focus significantly limits the analytical potential of research, particularly given that, in real-world negotiations, irrational factors frequently shape the course and dynamics of interaction.

Second, a fully developed socio-cultural and psycho-semantic profile of the key behavioral effects is still lacking. Many analyses treat effects superficially, failing to uncover their internal structure, semantic fields, typological variations, and conditions of activation. Such oversimplification expands the domain of uncertainty within negotiations. Without such profiling, it becomes impossible to develop diagnostic tools for identifying, measuring, and anticipating the influence of specific effects on negotiation processes.

Third, the socio-cultural variability of behavioral effects across contexts remains underexplored. Many existing models are based on assumptions of behavioral universality, often overlooking culture-specific distinctions in perceptions of power, status, trust, emotional expression, and social roles. This approach relegates cultural specificity to a secondary factor, even though in many situations it serves as a key determinant of acceptable and effective behavioral strategies.

Moreover, there is a critical shortage of empirical tools for diagnosing effects in the context of real-time negotiations. Most existing methodologies are adapted from psychological testing or sociological surveys and fail to reflect the dynamic, interactive nature of negotiation exchanges. As a result, the capacity to conduct precise measurement and timely adjustment of negotiation strategies is significantly constrained.

The Purpose and Objectives of the Article.

The purpose of this article is to explore the nature, defining characteristics, and typology of the effects that guide behavior in negotiations, with particular attention to their socio-cultural and psycho-semantic contexts. It also aims to identify the mechanisms through which these effects influence the effectiveness and sustainability of negotiation processes. The anticipated outcome is the development of a conceptual foundation for designing diagnostic and management tools applicable in negotiation practice.

The specific objectives of the research are as follows:

To define the limits of rationality in negotiation processes and to identify the domains in which irrational factors play a decisive role;

To analyze the structural composition of behavioral effects, incorporating their motivational, emotional, and cognitive dimensions;

To uncover the core content of major types of effects, along with their semantic fields and the conditions under which they are activated during negotiations;

To explain the functional role of these effects in shaping effective and durable agreements, as well as in mitigating the risk of conflict escalation.

Research Methodology. The methodological foundation of this article integrates socio-philosophical, socio-cultural, and topological approaches. This combination provides a multidimensional framework for comprehensively understanding negotiations as a space where worldview structures are formed, contested, and co-developed.

Within the socio-philosophical perspective, negotiations are conceptualized not merely as instrumental procedures for achieving rationally defined goals, but as dynamic phenomena wherein the participants engage in a mutual exchange of world-perception, world-feeling, world-understanding, and world-picture. Each of these layers functions as a responsive stratum of worldview, influenced by negotiation effects that imprint specific interpretive patterns onto the participants' experience of reality.

The worldview in negotiation processes emerges through direct experiential interaction – sensory, emotional, and communicative impressions – that initiate predispositions toward trust or distrust, openness or defensiveness. It reflects the emotional-value backdrop of negotiations, where certain effects (such as impulse or victory) may enhance the willingness to cooperate or, conversely, provoke resistance. On the cognitive-interpretive level, participants evaluate incoming information through the lens of personal knowledge, expectations, and strategic frameworks. The resulting world-picture serves as an integrated model of social reality, reinforcing behavioral patterns and shaping long-term attitudes toward the other party. In this domain, negotiation effects become crucial determinants of future interaction strategies, particularly in recurring or protracted conflicts.

The socio-cultural approach highlights the inseparability of the social and cultural dimensions within negotiations. The social is viewed as the dynamic network of relationships,

connections, and communicative exchanges between actors, continuously reproduced through direct interaction and collective activity. The cultural, in turn, is seen as the durable outcome of this process – embodied in memory, norms, and value systems – which manifests as culturally conditioned behavioral automatisms. In conflictual interactions, such automatisms function as “cultural reflexes,” shaping permissible forms of emotional expression, argumentation, and strategic maneuvering. Thus, the socio-cultural lens elucidates how cultural patterns emerge from lived interaction and subsequently condition the behavioral expectations and responses of negotiation participants.

The topological approach is employed to investigate the spatial-semantic configuration of the negotiation process. In this context, negotiations are interpreted as a multidimensional space in which actors navigate between zones of conflict and resolution, tension and alignment, control and openness. Behavioral effects function as “topological nodes” – energetic focal points that restructure the configuration of the negotiation field depending on their intensity, direction, and influence. This perspective reveals how both rational and irrational, conscious and subconscious factors jointly shape the architecture of the negotiation space, influencing the likely trajectories of the parties' engagement.

Together, these methodological perspectives support a critical and reflexive interpretation of negotiations – not merely as technical procedures for agreement-making, but as deep arenas of meaning-making, value exchange, and the strategic construction of shared futures. Within this interpretive framework, behavioral effects are not peripheral; rather, they constitute pivotal mechanisms that influence decisions, define the space of interaction, and co-produce enduring worldviews.

Presentation of the main research material with justification of the obtained scientific results

1. The Limits of Rationality and Irrationality in Negotiations. In most classical theories, the negotiation process is interpreted as an activity aimed at achieving rationally formulated goals, implemented through the selection of optimal strategies and tactics. This approach assumes predictability in participants' behavior and presumes that communication can be entirely governed by logic. However, real-world negotiation practice reveals a far more complex dynamic: rational factors interact with irrational ones, forming a field

of decision-making shaped not only by objective data but also by subjective, emotional, and subconscious impulses.

These impulses, known as behavioral effects, are often invisible yet highly influential. Although we tend to believe that negotiations are guided by logic, interests, and positions, a significant portion of the process is defined by an unseen architecture of effects and their social gravity. These forces, though not part of the intellectual map, determine the trajectory of negotiations. Effects do not pursue goals, follow commands, or arrange themselves logically – they emerge as consequences, much like shadows cast without direct light.

In management theory, it is standard to distinguish between controllable factors and those independent of the subject's will. In negotiations, this distinction is realized through the interplay of objective factors (external, structural, resource-based) and subjective factors (perception, emotion, consciousness, and values). Often, negotiators' behavior exceeds the boundaries of pure rationality.

From a socio-philosophical perspective, the boundary between rational and irrational does not appear as a rigid line but as a fluid zone where worldviews intersect. Rationality encompasses purposeful planning, logical argumentation, and analytical assessment. Irrationality reflects intuition, emotion, cultural norms, and subconscious responses shaped by personal and collective memory. These components interact continuously: irrationality may either disrupt or enhance rational planning, while rational frameworks can help interpret or regulate irrational impulses.

The socio-cultural perspective reveals this interaction through the fusion of social and cultural dimensions. The social dimension manifests in live interpersonal interaction, while the cultural dimension accumulates long-term experiences encoded in norms, values, and automatisms. In conflict negotiations, these automatisms can either facilitate constructive dialogue or provoke emotional escalation that defies rational control.

Topologically, the boundary between rationality and irrationality resembles a turbulence zone – a dense field where meanings, emotions, and strategies intertwine. Within this zone, established negotiation paths may suddenly shift due to unexpected emotional reactions, changes in trust levels, or perceived threats. It is here that effects such as impulse, ambition, hope for victory, outcome, and relationship are most vividly activated, often transcending deliberate planning.

Therefore, rationality and irrationality in negotiation constitute a multilayered, interdependent system. A nuanced understanding of their interplay is essential for developing a holistic theory of negotiations – one capable of explaining how decisions emerge under tension and uncertainty.

2. Structure of Behavioral Characteristics of Effects. Effects that orient behavior in conflict negotiations exhibit a complex, multidimensional structure encompassing cognitive, emotional, motivational, and culturally embedded components. These effects are not random or chaotic; each has an internal organization manifested through consistent reaction patterns and behavioral strategies. Understanding this structure is critical for analyzing how negotiations evolve and for designing effective tools to influence their trajectory.

From a socio-philosophical perspective, the structure of effects emerges at the intersection of world-perception, world-feeling, world-understanding, and worldview. At the perceptual level, effects appear as direct signals – intonation, gestures, reaction speed, and body language. World-feeling colors these signals emotionally, evoking sympathy, interest, or mistrust. World-understanding interprets them through the lens of prior experiences and strategic aims. Finally, the worldview integrates these impressions into long-term attitudes that shape behavior in subsequent negotiations.

Socioculturally, behavioral effects possess both universal and culturally specific features. Basic emotional reactions – defensiveness, cooperation, competition – are shared across cultures, but the modes of their expression, thresholds of acceptability, and related values vary. For instance, the victory effect in individualistic cultures may entail personal triumph and overt displays of superiority, while in collectivist contexts it may involve face-saving and the integration of success into shared outcomes.

Within the topological framework, effects form 'nodes' in the negotiation space – points of concentrated emotional and cognitive activity that shape possible paths for interaction. The impulse effect, for example, may swiftly escalate conflict, whereas the relationship effect can reorient negotiations toward consensus and collaboration.

Importantly, effects are not goal-oriented results but post-factum consequences – sometimes anticipated, other times spontaneous. They may be conditioned by culture or triggered by subtle cues, operating independently of deliberate intention. Their unconscious nature grants them power, especially in

prolonged or recurring conflicts, where patterns may persist beneath awareness.

Vilfredo Pareto's notion of «derivatives» (Pareto, 1976, p.180-181) – residual myths, fears, and past experiences – illustrates this concept. People may act based on deep-seated cultural residues without remembering their origins. Such archetypal effects govern behavior implicitly and may derail negotiations for seemingly insignificant reasons that hold symbolic or unconscious weight.

Behavioral effects share four defining characteristics:

1) Behaviorism – effects manifest as irrational actions or automatisms rather than deliberate strategies. Sometimes, inaction itself distorts the negotiation space. Behaviorism represents a mode of being within conflict, not a planned activity.

2) Unconsciousness – effects operate below the threshold of conscious regulation. The actor may not be aware of why they act in a certain way; behavior arises from hidden logics rather than conscious decision-making.

3) Rationalization – following the effect-driven behavior, actors create logical justifications post-factum. This retrospective logic serves to legitimize the action but emerges only after the impulse has passed.

4) Value Dominance – effects reflect temporary hegemonies of specific values (e.g., power, profit, dignity, security) that take precedence over others based on situational context. What seems most important may shift depending on the negotiation climate.

These characteristics enable us to assess the intensity and direction of effects within the negotiation environment. They interact, transform, and combine into dynamic profiles that shape behavior beyond rational control. For example, ambition may supersede profit, or security may become paramount. Effects form fluid constellations rather than fixed roles.

The internal structure of each effect typically includes:

- a trigger – a cue that activates the effect (e.g., a remark, facial expression, or unexpected proposal);
- a behavioral response – automatic or near-automatic actions taken in reaction to the trigger;
- a cognitive interpretation – mental framing that aligns the behavior with the negotiator's internal worldview;
- a socio-cultural modifier – the cultural filter that adjusts behavior to socially accepted norms within a given context.

Together, these elements form consistent yet adaptable patterns that influence negotiation processes on both conscious and subconscious levels. Analyzing them allows researchers and practitioners to move beyond superficial descriptions and engage with the deep architecture of strategic behavior.

3. Contents of the Main Types of Effects

Impulse Effect. The impulse effect is characterized by a sudden and seemingly spontaneous shift in behavior – an unfiltered response that bypasses internal censorship. In negotiations, this often manifests as abrupt remarks, changes in tone, or expressive gestures that emerge before conscious regulation can occur. It is a limbic system response (Kohlrieser, 2006, pp.199-201), where the rational mind temporarily yields to emotional reactivity.

Experienced negotiators distinguish themselves not by suppressing these impulses, but by transforming them into constructive signals. The art of 'cultivating the impulse' lies in giving emotional responses a form that supports dialogue rather than disrupts it.

Ambition Effect. The ambition effect reflects the drive for achievement, status, and recognition. It encompasses self-confidence, public image, and personal or collective goals. In many cultures – such as in Japanese diplomacy – preserving face is essential for trust-building. Offending one's dignity undermines the potential for sustainable agreements.

Ambition may inspire forward movement and assertiveness but also carries risks of rigidity, tunnel vision, and dominance-seeking. In negotiations, it can transform the process into a contest for prestige, obstructing mutual solutions. The challenge lies in maintaining healthy ambition without allowing it to obscure the purpose of dialogue.

Victory Effect. The victory effect arises from the perception of prevailing in negotiation. It generates confidence and motivation, but may also foster arrogance or strategic inflexibility. Some victories are visible and explicit; others are subtle and internal. While success can provide momentum, failure to integrate the victory effect tactfully may alienate the other party or create long-term imbalance.

Victory can also act as a psychological anchor for future interactions, potentially leading to phantom triumphs or setting the stage for retaliatory behavior.

Outcome (Result) Effect. The outcome effect is linked to rational calculation and the tangible or intangible results of the negotiation process. These include signed agreements, resource exchanges, reputational gains, and strengthened trust. This effect

reflects not only what has been achieved but how meaningful and complete the negotiation feels to participants.

It aligns with reasoned, interest-based bargaining, where emotional displays are moderated and decisions are grounded in analysis, feasibility, and future implementation.

Relationship Effect. The relationship effect is the connective tissue of negotiations. It manifests in tone, nonverbal cues, listening dynamics, and small relational gestures (Arbinger Institute, 2015, Arbinger Institute, 2015B, Rosenberg, 2015). These relational elements often outlast formal agreements and shape future cooperation or tension. Even in conflict, this effect may act as a bridge if parties can recognize each other as co-navigators in a difficult process.

Nurturing the relationship effect supports resilience, adaptability, and long-term peacebuilding – especially in culturally sensitive or post-conflict environments.

4. The Role of Effects in the Effectiveness and Sustainability of Negotiations. Effects in negotiations are not incidental psychological phenomena; they are structural forces that shape the very architecture of the negotiation process. Like wind shifting the sails of a vessel, effects can redirect the course of interaction – sometimes advancing the process toward resolution, other times pushing it off course.

These effects play a dual role in determining effectiveness. On one hand, they function as catalysts, activating latent resources, enhancing motivation, sharpening focus, and encouraging creative or unconventional solutions. On the other hand, they can become obstacles – impulse turning into aggression, ambition muting empathy, victory breeding hubris, or outcome becoming fixated on narrow gain while overlooking the broader picture.

Sustainability refers to the long-term viability of agreements. Effects are deeply embedded in the interactional fabric and influence whether trust continues after a deal is signed. They affect whether parties remain open to future dialogue or default to suspicion. For example, if the relationship effect is neglected in favor of a short-term victory effect, an agreement may appear strong on paper but prove fragile under pressure.

The interaction between effects is equally critical. Momentum may energize ambition, but if unmoderated, it could damage the relationship effect. Conversely, when the outcome effect is

aligned with emotional and cultural expectations, victory can transform from individual gain into shared accomplishment, reinforcing durable cooperation. Thus, effects should be seen not only as variables in momentary decisions but as long-range tools for strategic management. Their intentional integration into negotiation practice enables the crafting of agreements that are resilient to future tensions and balanced between goal attainment and relationship preservation.

Conclusions and Prospects for Further Research. The analysis confirms that the effects of momentum, ambition, victory, outcome, and relationships constitute more than just the emotional backdrop of negotiation – they act as key regulators of its dynamics. These effects influence interaction patterns, strategic choices, the evolution of communication, and the quality and longevity of the agreements reached.

Operating on both conscious and subconscious levels, effects serve as integrators of social, cultural, rational, and irrational elements. Their impact extends beyond the signing of agreements; they shape future willingness to cooperate and the capacity to respond to emerging challenges. The sustainability of negotiations relies on how effectively these effects are balanced and harmonized within the participants' shared worldview.

The practical value of these findings lies in viewing effects not as uncontrollable variables, but as potential tools for strategic negotiation management. Conscious attention to effects can support the development of robust solutions that acknowledge both instrumental interests and the emotional-cultural context of interaction.

Future research directions include the development of empirical methods for identifying and diagnosing effects during real-time negotiation; the creation of psycho-semantic profiles with attention to cultural modifiers; the analysis of effect dynamics in complex, multi-phase negotiations; the application of participatory effect-management models in peacebuilding, political, and business contexts; and the exploration of topological patterns that illustrate how managed effects can support transitions from conflict to resolution.

Incorporating the knowledge of effects into negotiation theory and practice is not only an academic endeavor – it is a necessary step toward improving communication effectiveness under conditions of tension, mistrust, and cultural diversity.

References

- Arbinger Institute. (2015a). *Leadership and self-deception: Getting out of the box* (2nd ed.). Berrett-Koehler Publishers.
- Arbinger Institute. (2015b). *The anatomy of peace: Resolving the heart of conflict* (Expanded 2nd ed.). Berrett-Koehler Publishers.
- Benetti, S., Ogliastri, E., & Caputo, A. (2021). Distributive/integrative negotiation strategies in cross-cultural contexts: A comparative study of the USA and Italy. *Journal of Management & Organization*, 27(4), 786–808. <https://doi.org/10.1017/jmo.2020.47>
- Boothby, E. J., Cooney, G., & Schweitzer, M. E. (2023). Embracing complexity: A review of negotiation research. *Annual Review of Psychology*, 74, 299–332.
- Fisher, R., Ury, W., & Patton, B. (2011). *Getting to yes: Negotiating agreement without giving in* (2nd ed.). Penguin Books.
- Galtung, J. (2004). *Transcend and transform: An introduction to conflict work*. Pluto Press.
- Galtung, J., & Fischer, D. (2013). Conflict transformation by peaceful means (The Transcend Method). In J. Galtung, *Springer Briefs on Pioneers in Science and Practice* (Vol. 5, 59–69). https://doi.org/10.1007/978-3-642-32481-9_5
- Glassl, F. (1999). *Confronting conflict: A first aid kit for handling conflict*. Hawthorn Press.
- Kennedy, G. (2008). *Everything is negotiable: How to get a better deal every time*. Random House Business Books.
- Kohlrieser, G. (2006). *Hostage at the table: How leaders can overcome conflict, influence others, and raise performance*. Wiley.
- Lepskiy, M. A. (2024). *Criminal profiling and politics: Monograph*. TsNSD.
- Pérez-Yus, M. C., Ayllón-Negrillo, E. A., Delsignore, G., Magallón-Botaya, R., Aguilar-Latorre, A., & Oliván-Blázquez, B. (2020). Variables associated with negotiation effectiveness: The role of mindfulness. *Frontiers in Psychology*, 11, 1214.
- Rosenberg, M. B. (2015). *Nonviolent communication: A language of life* (2nd ed.). PuddleDancer Press.
- Sikorski, M. T., & Albrecht, A. (2025). Trust in the context of intercultural negotiations: A systematic review. *Negotiation and Conflict Management Research*, 18(1), 1–41.
- Trump, D. J., & Schwartz, T. (2004). *The art of the deal*. Physicalbook.
- Webel, C., & Galtung, J. (Eds.). (2007). *Handbook of peace and conflict studies* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203089163>

МАКСИМ, ЛЕПСЬКИЙ – доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: waysensey@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5604-641X>

ЕФЕКТИ, ЩО ОРІЄНТУЮТЬ ПОВЕДІНКУ ПІД ЧАС ПЕРЕГОВОРІВ З КОНФЛІКТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ, СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ТА ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

У статті подано соціально-філософський аналіз феномену ефектів, що орієнтують поведінку у переговорах у соціокультурному та психосемантичному вимірах. Незважаючи на інтенсивний розвиток теорії та практики переговорів, сучасний науковий дискурс демонструє відсутність комплексної концептуальної моделі, здатної інтегрувати численні виміри цього явища в цілісну аналітичну структуру. По-перше, залишається брак систематичного пояснення взаємодії між раціональними та ірраціональними компонентами поведінки учасників переговорів. Більшість існуючих досліджень наголошують на раціонально-інструментальних підходах, які передбачають лінійний причинно-наслідковий зв'язок між стратегіями, тактикою та результатами. Однак емоційно-мотиваційні, імпульсивні та підсвідомі аспекти поведінки часто залишаються маргінальними або розглядаються фрагментарно. Цей вузький фокус значно обмежує аналітичний потенціал досліджень, особливо враховуючи те, що в реальних переговорах ірраціональні фактори часто формують хід та динаміку взаємодії. Виокремлено п'ять ефектів – імпульс, амбіція, перемога, результат і стосунки, – які виступають прихованими регуляторами динаміки взаємодії та можуть формувати як конструктивні, так і деструктивні сценарії. Сучасні наукові дослідження оновлюють холістичні моделі, релевантні до нових умов реального світу, здатні інтегрувати раціональні й ірраціональні чинники, психосемантичний профіль ефектів і соціокультурну варіативність. Запропоновано методологічну рамку, що об'єднує соціально-філософський, соціокультурний і топологічний підходи до вивчення меж раціональності, структури ефектів та їхнього впливу на результативність переговорів. Показано, що рефлексивне та культурно чутливе управління ефектами знижує ризик ескалації конфлікту й підвищує стабільність домовленостей. Окрес-

лено напрями подальших досліджень, зокрема розробку діагностичних інструментів і моделей партисипативного управління ефектами у складних переговорних процесах. Аналіз підтверджує, що вплив імпульсу, амбіцій, перемоги, результату та стосунків становить більше, ніж просто емоційний фон переговорів – вони виступають ключовими регуляторами їхньої динаміки. Ці ефекти впливають на моделі взаємодії, стратегічний вибір, розвиток комунікації, а також якість і довговічність досягнутих угод.

Ключові слова: переговори, поведінкові ефекти, соціальна філософія, імпульс, амбіція, перемога, результат, стосунки, конфлікт, миротворення.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 17.07.2025

Accepted date 19.08.2025

Published date 17.09.2025

How to cite: Lepskyi, Maksym. Effects that orient behavior in conflict negotiations: a socio-philosophical, socio-cultural, and psycho-semantic analysis. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 62–70
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-06>

УДК 111.32:165.62(430)+792(44)

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-07>

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РУХУ: ВІД ТЕОРІЇ МОРІСА МЕРЛО-ПОНТІ ДО ТЕАТРАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ ЖАКА ЛЕКОКА

ОПРЯ, ПОЛІНА¹

Анотація

У статті досліджено феноменологічну концепцію тіла Моріса Мерло-Понті як необхідну умову людського досвіду, зосереджуючись на амбівалентній природі тіла як суб'єкта (Leib) та об'єкта (Körper). Наукова проблема полягає у відсутності системного аналізу, що поєднує філософську теорію Мерло-Понті з театральною практикою Жака Лекока. Метою є доведення їх глибинної структурної спорідненості через аналіз концепції руху. Методологія ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує феноменологічний, герменевтичний та компаративістський методи. Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше продемонстровано, як практичні принципи Лекока – ундуляція, зворотна ундуляція та розкриття, а також використання нейтральної маски – є практичним втіленням та підтвердженням теорії Мерло-Понті про конкретний та абстрактний рух. Результати показують, що рух є не просто фізичним переміщенням, а інтенціональним актом. Методи Лекока розглядаються як інструменти «практичної феноменології», де нейтральна маска функціонує як театральне ероще, що змушує актора до творчого абстрактного руху. Практичне значення полягає у збагаченні театральної педагогіки філософським обґрунтуванням та наданні філософії емпіричного матеріалу для осмислення тілесності. Отже, театр є простором, у якому взаємодія абстрактного і конкретного рухів стає особливо очевидною. Конкретний рух як безпосередня взаємодія зі світом і абстрактний рух як створення нових світів показують горизонт можливостей досвіду, який може переживати тіло і брати участь у створенні нових його форм. Особливий інтерес становить аналіз позиційності в театральному просторі через призму феноменології Мерло-Понті. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні цього підходу на інші театральні системи ХХ століття, які також ставили тіло в центр своєї уваги (наприклад, Єжи Гротовського, Еудженіо Барбі). Крім того, цікавим напрямом є застосування феноменологічного аналізу руху до сучасних перформативних практик, танцювального театру та цифрового мистецтва, де проблема тілесності та її репрезентації набуває нових, ще більш складних вимірів.

Ключові слова: тіло, рух, феноменологія, Моріс Мерло-Понті, Жак Лекок, театр, тілесність, сприйняття, абстрактний рух, конкретний рух.

Актуальність та постановку проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних наукових, а особливо в міждисциплінарних, дискурсах постає питання про покращення тілесних та розумових здібностей. Найчастіше ці роздуми виникають як виклик, який необхідно вирішити або щонайменше визначити для подальшого вирішення. У сучасності питання про існування людини без тіла, хоч і набуває популярності в трансцендентних та цифрових дискурсах, стикається з фундаментальним філософським запереченням: тіло є необхідною умовою не лише для реального досвіду, а й для пізнання як такого. Проблема, що водночас є і відповіддю, полягає в парадоксальній природі тіла: воно є і суб'єктом, що пізнає світ, і об'єктом, який можна пізнавати. Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими завданнями полягає в необхідності подолання

картезіанського дуалізму «свідомість-тіло», який досі впливає на наукове мислення. Складність розуміння тіла як цілісної психофізичної єдності зумовлена суперечністю в його частинах, що і складають ціле. Психічне і фізіологічне завжди постають як протилежності по різні боки нашого життя, які утворюють між собою баланс. Це дозволяє конструювати глибокі роздуми про тілесність як таку, що є ключовою для філософії, психології та когнітивних наук, і, головне, зосередити увагу на феномені руху та його відношенні до тіла з урахуванням його амбівалентності. Адже в нашому випадку рух визначає і проявляє себе через тілесний вимір.

Зв'язок із практичними завданнями проявляється в багатьох сферах, але ця стаття звукує дослідження до виконавських мистецтв, зокрема театру. Театральна практика є унікальною лабораторією, де тіло актора стає головним інструментом вираження, комунікації та створення сенсу. Філософське осмислення тілесності й руху може суттєво збагатити театральну педагогіку та режисуру, а аналіз театральних

¹ Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна)

E-mail: opryapolina@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0397-704X>

методик, зі свого боку, надає емпіричний матеріал для філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Початком шляху до вирішення проблеми є роздуми феноменологів-класиків, які запропонували новий погляд на тілесність. Зокрема, розрізнення тілесності на два модули запропонував Едмунд Гуссерль, який виділив *Leib* (Я-як-тіло пережите, тіло-суб'єкт) та *Körper* (тіло-як-об'єкт). Ключовою фігурою, традиція якої проходить крізь статтю, є французький філософ Моріс Мерло-Понті. У своїй праці «Феноменологія сприйняття» він долає гуссерліанський дуалізм, розглядаючи тіло-об'єкт (*corps objectif*) та живе тіло (*le corps propre*) не як протилежності, а як взаємопов'язані модули єдиного тілесного буття-у-світі. Мерло-Понті вводить поняття «тілесної схеми» та «інтенціональної дуги», підкреслюючи, що рух є первинним способом надання сенсу (*Sinngebung*) та конституювання світу. Його розрізнення конкретного та абстрактного руху стає центральним аналітичним інструментом у цій статті.

Український дослідник Іван Шпітун дослідив історико-філософський шлях концепту «тілесність», що дало повний огляд проблеми. Українські авторки Ірина Починок та Ірина Григорків-Коротчук провели аналіз феномену тілесності у філософсько-антропологічній перспективі, що підтвердило значущість цієї теми для багатьох досліджень, включно з мистецтвом.

З боку театральної практики стаття спирається на методологію французького театрального режисера, теоретика і педагога Жака Лекока. Його книга «Поетичне тіло» («The Moving Body») є основним джерелом для аналізу практичного виміру руху. Його педагогіка, зокрема три фундаментальні принципи руху та метод нейтральної маски, є унікальним матеріалом для осмислення тілесної виразності, що знаходить точки дотику з ідеями Мерло-Понті. Щодо сучасних українських дослідників, то допоміжною ланкою є статті таких авторів, як Ірина Герц та Галина Ніколаї, які застосували ідеї Мерло-Понті при дослідженні хореографії, адже саме хореографія є виразним проявом тілесного життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних досліджень тілесності у філософії Мерло-Понті та значну кількість праць, присвячених театральній системі Жака Лекока, досі бракує системного

аналізу, який би безпосередньо поєднував ці дві сфери. Існуючі дослідження або розглядають філософію Мерло-Понті в теоретичному ключі й застосовують її у сферах філософії чи психології, або аналізують методіку Лекока з позицій театрознавства. Такий підхід обмежує погляд на вимір тілесності як з боку філософії, так і театрознавства, адже їхній синтез допоможе виявити приховані елементи і парадокси, що виникають у кожній зі сфер.

Частиною загальної проблеми є відсутність детального порівняльного аналізу, який би показав, що практичні принципи руху Лекока та його робота з нейтральною маскою є, по суті, практичним втіленням і підтвердженням філософських концепцій Мерло-Понті, зокрема його теорії про конкретний та абстрактний рух. Ця стаття присвячена саме заповненню цієї прогалини – наведенню мостів між філософською теорією тілесності та її практичною реалізацією в театральній педагогіці.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує інструментарій філософії та театрознавства. Провідним є феноменологічний метод, що полягає в застосуванні ключових понять феноменології (тіло-суб'єкт *Leib* та тіло-об'єкт *Körper*, тілесна схема, інтенціональність, *epoché*) для аналізу структури тілесного досвіду. Завдяки цьому тіло та його можливість існування – рух – постають як первинний акт надання сенсу, що виходить із досвіду переживання власного тіла. Іншими важливими методами є герменевтичний та компаративістський. Перший використовується для інтерпретації філософських текстів та інших теоретико-практичних робіт. Другий допомагає визначити та розмежувати ключові поняття дослідження, як-от «конкретний рух», «абстрактний рух», «тілесна схема», «нейтральність», що є необхідною умовою для побудови логічної та послідовної аргументації.

Об'єкт дослідження: процес взаємозв'язку між феноменологічною концепцією тілесності та практикою європейського фізичного театру ХХ століття.

Предмет дослідження: структурна спорідненість між теорією конкретного та абстрактного руху Моріса Мерло-Понті та її практичним втіленням у принципах руху й методі нейтральної маски Жака Лекока.

Метою статті є дослідження концепції руху в театральній практиці Жака Лекока через при-

зму феноменології тіла Моріса Мерло-Понті для доведення їхньої глибинної структурної спорідненості. З цього випливають такі **завдання статті**:

1) Окреслити феноменологічне розуміння тіла як амбівалентної єдності суб'єкта (*Leib*) та об'єкта (*Körper*);

2) Проаналізувати концепцію Мерло-Понті про конкретний та абстрактний рух як ключ до розуміння тілесної інтенціональності та творчості;

3) Розглянути три фундаментальні принципи руху (ундуляція, зворотна ундуляція, розкриття) та метод нейтральної маски в педагогічній системі Жака Лекока;

4) Провести порівняльний аналіз та продемонструвати, як практичні методи Лекока реалізують та ілюструють філософські ідеї Мерло-Понті, представляючи театр як простір «практичної феноменології».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Припущення про можливість людського існування без тіла набуває трансцендентного характеру. У нашому дослідженні ми виходимо з позиції, що тіло є необхідною умовою існування реального досвіду, а отже, стверджуємо не лише неможливість існування людини без тіла, але й, що більш суттєво, неможливість бути суб'єктом пізнання. Тіло виступає однією з умов пізнання навколишніх об'єктів, з якими ми стикаємося у світі та які постають перед нами як щось зовнішнє. Якщо зробити крок назад і звернути увагу не на навколишні об'єкти, а на те, за допомогою чого ми маємо можливість їх пізнавати, то виявимо, що не лише навколишній світ постає перед нами як об'єкти, але й власне тіло (*le corps propre*) постає перед нами як об'єкт. Що таке об'єкт? Це «щось зовнішнє, що знаходиться попереду, кинуте вперед, поставлене перед нами як проблема» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 438-439). Тому наше власне тіло завжди виступатиме як проблема пізнання, водночас маючи в собі можливість її вирішення. З одного боку, ця можливість полягає в тому, що власне тіло є безпосереднім «Я». З іншого боку, тіло є чимось, що не піддається повному контролю свідомості. Ця невідконтрольність проявляється, наприклад, у спонтанній жестикуляції або неусвідомлюваних позах під час розмови, коли тілесна мова виступає одночасно нашим несвідомим та свідомим, утворюючи контакт з Іншим. Таким чином, тілесність конститується як

спільна точка, що одночасно є і суб'єктом (те, завдяки чому можливе пізнання), і об'єктом (те, що пізнається) для самої себе.

Виявлена амбівалентність тілесного досвіду підтверджується рефлексією німецького феноменолога Едмунда Гуссерля. Хоча дослідження тілесності не було центральним у його філософії, виявлення дуалістичної природи тіла стало важливим етапом у розвитку феноменології загалом. Гуссерль розкриває складний взаємозв'язок між сприйняттям як даністю чуттєвого досвіду та психофізичною єдністю людського існування. У феноменології Гуссерля тіло представлено у двох фундаментальних модусах. Перший модус – це Я-як-тіло пережите (*Leib*), тобто тіло в його безпосередній даності «зсередини», що є центром орієнтації та джерелом будь-якого досвіду (Husserl, 1952). Це та частина тіла, яка не є виключно матеріально проявленою. Це той імпульс, завдяки якому ми можемо відчути своє тіло як те, що відчуває для самого себе. Другий модус – тіло-як-об'єкт (*Körper*), завдяки якому ми вибудовуємо відношення між речами, відчуваємо їхню присутність через матеріальні характеристики: важкість, гладкість, гостроту (Husserl, 1952).

Два модуси взаємопов'язані: завдяки тому, що ми маємо візуальне й тактильне тіло, ми можемо поставити питання: завдяки чому воно можливе як те, що відчуває? Через те, що ми маємо тіло-як-об'єкт (*Körper*), ми можемо вибудовувати тактильні відносини з речами як ще з однією стороною можливого пізнання. Щоб це відношення відбулось, необхідно щось, що відгороджує нас від навколишніх об'єктів, проводить межу для усвідомлення, щоб поставити питання: яка межа між мною та іншим? Це можливо завдяки переживанню себе як того, хто має Я-як-тіло пережите (*Leib*), для того, щоб зайняти об'єктивну позицію задля можливості пізнання.

Мерло-Понті, розвиваючи свої ідеї щодо тілесності з феноменологічної перспективи, вводить поняття «власного тіла» (*le corps propre*), яке відповідає гуссерлівському *Leib* (Мерло-Понті, 2001, с. 113). Його метафора показує принципово нове розуміння тілесності: «Власне тіло перебуває у світі як серце в організмі: воно постійно підтримує життя видимого спектаклю, оживляє його і живить зсередини, утворюючи з ним єдину систему» (Мерло-Понті, 2001, с. 113). Мерло-Понті завдяки художньому прийому акцентує увагу на тілі як на дієвому началі, що прагне взаємодіяти

зі світом. Завдяки перцептивним органам чуття ми можемо впливати на речі, доповнюючи горизонт їхніх можливостей та утворюючи систему живого досвіду.

Тіло-як-об'єкт (*Körper*) у гуссерліанському сенсі відповідає розумінню «тіло-об'єкт» (*corps objectif*) у Мерло-Понті та постає як фізична структура, доступна для зовнішнього спостереження, вимірювання та наукового аналізу. Однак, як підкреслює Мерло-Понті, «тіло мене не покидає... Якщо об'єкт – це якась незмінна структура, то він є таким не всупереч зміні перспектив, але в самій цій зміні, або через неї» (Мерло-Понті, 2001, с. 128). Мерло-Понті дотримується тут традиційного підходу до об'єкта як до чогось, що має сталість. Але насправді об'єкт, як ми і сказали вище, – це завжди проблема, завжди те, що ми не можемо осягнути повністю, тому що цей принцип будується на відмінності. Принцип відмінності лежить в основі процесу пізнання. Саме тут ми проводимо розрізнення, маємо можливість відчувати зіткнення. Ця межа є тим, що утворює не сталість, а рух і постійну залученість.

Суттєва відмінність підходу Мерло-Понті від підходу Гуссерля полягає в подоланні дуалістичного розуміння тілесності. Як зазначає Елізабет Баєр, Мерло-Понті розглядає тіло-об'єкт не як протилежність живому тілу, а як один із модусів його прояву у світі (Pollard, 2018). Таке співіснування можливе через тілесне втілення, де рух є початковою точкою введення тіла і навколишніх об'єктів у поле взаємодії: «Моторність, узятя в чистому вигляді, вже здатна до найпростішого покладання сенсу (*Sinngebung*), навіть якщо надалі думка та сприйняття простору звільняються від моторності та буття у просторі, все одно для того, щоб ми могли помислити простір, необхідно спочатку бути включеним у нього завдяки нашому тілу та мати первинну модель перенесень, еквіваленцій та ідентифікацій, яка перетворює простір на об'єктивну систему та дає змогу нашому досвіду бути досвідом об'єктів, відкриватись якомусь “в-собі”. Моторність є первісною сферою, в якій народжується сенс усіх операцій означування в репрезентативному просторі» (Мерло-Понті, 2001, с. 170).

Перш ніж ми починаємо сприймати простір, ми активно включаємося в нього через рух. Це означає, що наше розуміння простору є результатом нашої активної взаємодії. Моторний досвід дозволяє нам створювати внутрішню «карту» простору, яка включає інформацію про відстані,

напрямки, перешкоди та можливості для дії. Це все те, що не існує без взаємодії людини та світу, і цей першочерговий поштовх виходить із внутрішньої дії тіла-суб'єкта, яка проявляється через рух.

У результаті, якщо тіло є необхідною умовою людського досвіду, то рух виступає тим, що робить цей досвід живим. Очевидно, що йдеться не про фізичне переміщення в просторі, а про глибший феномен: рух як акт введення людини у світ, що відкриває можливість для пізнання та взаємодії з Іншим.

Рух у феноменології Моріса Мерло-Понті. Для розуміння сутнісного зв'язку між тілесністю та рухом показовим є граничний випадок – тіло, позбавлене руху, тобто мертве тіло (труп), що є радикальною трансформацією тілесності. Мартін Гайдеггер характеризує такий стан як «більше-вже-не-буття-у-світі» (Heidegger, 1967, с. 238). У цьому випадку відбувається фундаментальний перехід: тіло втрачає статус тіла-суб'єкта (*le corps propre*) і залишається тільки в модусі тіла-об'єкта (*corps objectif*). Цей приклад демонструє, що рух – не просто характеристика тіла, а умова його існування як живого.

Мерло-Понті виводить два типи рухів: абстрактний і конкретний. Тут рух постає не як фізичне переміщення в просторі, а як інтенціональний акт, спрямований на предмет, що конституює особливу форму тілесної присутності у світі. Як зазначає філософ, рух «відновлює оригінальне значення простору і часу» (Мерло-Понті, 2001, с. 168), тобто наше фундаментальне розуміння категорій простору і часу є тілесно вкоріненим. Активна взаємодія зі світом через рух дозволяє нам повернутися до цього первинного, більш безпосереднього та змістовного досвіду. Це цілком відповідає розумінню феноменологічного підходу загалом, де ми постійно повинні звертатися до нашого досвіду та повертатися «назад до самих речей» (Husserl, 1900).

Конкретний рух (*Greifen*) характеризується Мерло-Понті як «рух у собі» (Мерло-Понті, 2001, с. 165). Він доцентровий, безпосередньо пов'язаний з наявною ситуацією та актуальним тілом, на якому розгортається дія. Конкретний рух має характер безпосередньої відповіді на вимоги навколишнього середовища, він ініціюється зовнішніми стимулами і значною мірою є механістичним. Цей рух можна охарактеризувати як реактивний – він не створює нових смислів, а відповідає на вже наявні.

Абстрактний рух (*Zeigen*), навпаки, визначається як «рух для себе» (Мерло-Понті, 2001, с. 165). Він відцентровий, спрямований на уявний об'єкт, і тому вимагає здатності конструювати уявний простір, перебуваючи при цьому в актуальному. Абстрактний рух не просто реагує на наявну ситуацію, а створює нову. У цьому сенсі він є «актом творчості, який передбачає посилену інтенцію тілесного положення до абстрактних ситуацій» (Мерло-Понті, 2001, с. 151).

Відмінність між абстрактним і конкретним рухом має фундаментальне значення для розуміння суб'єктивності у феноменології Мерло-Понті. Якщо конкретний рух актуалізується у звичній ситуації і має характер майже автоматичної відповіді на зовнішні стимули, то абстрактний рух вимагає активного конструювання смислів і свідчить про здатність суб'єкта дистанціюватися від безпосередньо даного. Кінетична ініціатива як спосіб повернення до безпосередності, що не потребує раціоналістичного обґрунтування, щоразу проявляється дорефлексивно. Саме абстрактний рух показує здатність людини звертатися до самої себе, виступати «для себе», що є умовою можливості свідомості як такої.

Абстрактний і конкретний рухи не є ізольованими модусами тілесної присутності. Подібно до тіла-суб'єкта і тіла-об'єкта, вони взаємозумовлені та доповнюють одне одного: «Абстрактне спирається на конкретне, але те конкретне, яке у нас є, існує завдяки абстрактному, тому що без нього ми не могли б конкретизувати що-небудь» (Мерло-Понті, 2001, с. 135). Цей діалектичний зв'язок вказує на складну структуру тілесної інтенціональності, яка не зводиться ні до чисто механістичного функціонування, ні до абстрактного мислення.

Феноменологічний аналіз руху виявляє особливу релевантність у контексті театральної практики. Театр як простір естетичного досвіду є сферою, в якій абстрактний і конкретний рухи набувають особливої сили та рефлексії для конструювання усвідомлення себе. Театральна дія за своєю суттю функціонує одночасно на двох рівнях: конкретному й абстрактному. Завдяки унікальному простору та ситуації рух конструюється заново. Абстрактний характер театрального простору полягає в тому, що театр не тільки переносить нашу свідомість у штучно створений світ, який може відсилати до різних історичних подій чи ситуацій, а й звертає увагу на рух як першопочаток усвідомлення себе та речей. Створення

такої абстрактності, в якій проявляється конкретне, потребує особливої здатності людини повертатися у стан «наївності», тобто в дорефлексивний стан.

Ця особливість театрального простору стає особливо помітною в сучасному перформативному театрі, де рухи є основним способом взаємозв'язку з глядачем. Актор у цьому контексті постає як суб'єкт, що активно конструює уявний простір і втілює абстрактні ситуації в тілесному акті, які безпосередньо впливають на тілесну актуальність. Кожен абстрактний рух актора є творчим актом, у якому він заново конструює своє положення в просторі, створюючи нову моторну схему, спрямовану зсередини назовні. Такі рухи дозволяють глядачеві поглянути на актуальні ситуації збоку, впізнати в них власний досвід.

Рух у театральної практиці Жака Лекока. Досліджувати рух без тілесної практики неможливо. Вище ми вже змогли знайти спільні точки перетину феноменологічних ідей про рух і театральної практики. Тепер для підтвердження цього зауваження слід звернутися до театрального теоретика і практика Жака Лекока, погляд якого на рух із театральної перспективи ми розглянемо.

На початку ХХ століття театральної практик Жак Лекок зацікавився дослідженням тілесності й руху в театрі. Своєрідність його підходу багато в чому пояснюється його шляхом у мистецтво. Як він сам свідчить: «Я прийшов у театр через спорт. У сімнадцять років я відкрив для себе геометрію руху, займаючись на паралельних і горизонтальних брусах у паризькому гімнастичному клубі “En Avant”» (переклад наш. – П. О.). Це визнання вказує на найважливіший момент у формуванні його методології: розуміння абстрактної природи чистого руху, вільного від повсякденної функціональності.

Примітно, що Лекок описує свій досвід руху в термінах, близьких до феноменологічної редукції: «Виконуючи ці фізичні рухи, я відчував незвичайні відчуття, які можна було перенести в повсякденне життя. Дорогою додому в метро я прокручував їх у голові. Тоді я відчував усі ритми ідеально, набагато краще, ніж у реальності» (Лесоq, 2002, с. 3). Ця здатність до розумового повернення до тілесного досвіду, його інтеріоризація та подальше переосмислення є глибоко феноменологічними за своєю суттю і співзвучними з методом Мерло-Понті. Лекок за допомогою фізичних вправ допомагав здобути розу-

міння руху, а за допомогою театру – драматичну виразність, що надалі привело його до визначення «режисер з руху» і до відкриття Л.Е.М. (Лабораторії вивчення руху). Цікаве спостереження: Лекок вважав театр можливістю драматичної виразності, тоді як Мерло-Понті як феноменолог писав про виразність тіла як про «справжній виразний простір» (Лесоq, 2002, с. 194).

Центральним елементом методології Лекока є три фундаментальні принципи тілесного руху, які можна розглядати як онтологічні модуси існування. Їхній детальний аналіз дозволяє побачити глибинні зв'язки з феноменологічною концепцією тіла Мерло-Понті. Це: ундуляція, зворотна ундуляція, розкриття.

Лекок визначає ундуляцію як «перший рух людського тіла, що лежить в основі всього пересування» (Лесоq, 2002, с. 75). Це хвилеподібний рух, який виявляється в усіх формах природної локомоції: «Риби у воді ундулюють для руху вперед. Змії в траві також ундулюють. Дитина навколішки теж ундулює, і люди у вертикальному положенні продовжують ундулювати» (Лесоq, 2002, с. 75). Ключова характеристика ундуляції – її спрямованість від опори до розповсюдження по всьому тілу, що перетинається з концепцією «тілесної схеми» Мерло-Понті, коли тіло адаптується до ситуації та реагує на неї. Тіло розуміється як єдиний проєкт щодо світу, а рух починається від точки контакту із землею і спрямовується до предмета. Цей перший поштовх, перше відчуття опори, запускає весь механізм тілесності, готової до дії. Ундуляція як основа ходьби чи повзання безпосередньо пов'язана з наявною ситуацією та фізичним середовищем. Вона є способом тіла взаємодіяти із землею, долати простір, реагувати на гравітацію. Це відповідає характеристиці конкретного руху як руху «в собі», тісно пов'язаного з актуальним тілом та обставинами, в яких воно діє. Маючи початковий вектор, людина отримує уявлення про рух, і ундуляція як фундаментальний ритм живого тіла в русі несе в собі це первинне усвідомлення власної дії та присутності у світі, що є основою будь-якого досвіду.

Другий принцип – зворотна ундуляція – є «тим самим рухом, але інвертованим. Замість того, щоб починатися від опори ніг на землю, він починається з голови, яка ініціює рух» (Лесоq, 2002, с. 75). Зворотна ундуляція дозволяє акторові пережити альтернативну модальність тілесного існування, де точкою відліку стає не опора на землю (тіло як об'єкт, підпорядкований гравітації),

а інтенціональний рух, ініційований сприйняттям (тіло як суб'єкт). Цей рух несе в собі відцентровий імпульс – спрямовується назовні від центру сприйняття та наміру. Це відповідає ідеї тіла як *Leib* – живого, сприймаючого тіла-як-суб'єкта, центру досвіду та інтенції, що найяскравіше проявляється через можливість абстрактних рухів. Рух, що йде від голови, є тілесним вираженням певного наміру, сприйняття чи ідеї. Тіло стає не просто інструментом переміщення, а носієм смислу, який активно проєктується у простір. Саме тому ми можемо провести паралель між зворотною ундуляцією та абстрактним рухом. Ці процеси відкривають тіло, яке створює смисл через свою активність, формує «інтенціональну дугу», а не звичку. Зворотна ундуляція, інвертуючи базовий локомоторний патерн, є актом подолання звички. Вона вимагає свідомого переналаштування тілесної схеми, активного пошуку нових координацій. Абстрактний рух за своєю суттю потребує такої здатності – не просто використовувати тілесну схему, а грати з нею, модифікувати її, знаходити нові можливості для тілесної виразності. Це вихід за межі автоматизму до свідомої тілесної творчості. Коли рух ініціюється не зовнішньою необхідністю (дійти до точки), а внутрішнім імпульсом (ідея, емоція, сприйняття), тіло стає безпосереднім медіумом вираження цього стану.

Третій принцип – розкриття – «балансує між двома попередніми рухами, відкриваючись із центру» (Лесоq, 2002, с. 75). Лекок описує його конкретну форму: «Воно починається з положення навпочіпки і відкривається до положення “високого хреста” – вертикального, зі з'єднаними ногами і руками, витягнутими вище горизонталі» (Лесоq, 2002, с. 76). Цей принцип демонструє синтез обох вищеописаних модусів; це перехід, який породжує подальшу дію, утворюючи цілісність, що локалізується в його частинах. «Розкриття» буквально означає «показати приховане». Кожен елемент не може існувати окремо: ундуляція не має сенсу без зворотної ундуляції, і навпаки. Це сам принцип руху, який існує завдяки опору двох сил. Цей принцип можна розглядати як діалектичний синтез двох попередніх, де тіло одночасно вкорінене у світі й трансцендує його. У феноменологічних термінах розкриття реалізує парадоксальну природу втіленої свідомості, яка, за Мерло-Понті, одночасно є частиною світу і конституює його.

Ми не знаємо, чи ґрунтувався Лекок на положеннях Мерло-Понті, але можемо простежити

хіазматичну схему їхніх ідей. Розгляд концепції абстрактних і конкретних рухів у Мерло-Понті знаходить своє підтвердження та доповнення у трьох принципах руху Жака Лекока. Ця теоретична частина переступає межу і виходить у простір театральної практики, якою займався Лекок. Його театральний тілесний прийом – нейтральна маска – підтверджує наші міркування.

Яка відмінність між маскою і нейтральною маскою? Маска – це те, що фіксує певний вираз, приймає одне положення і визначає настрій персонажа, будь то ненависть, радість, відчай чи роздратування. Це фіксація внутрішнього піку, вираженого зовнішніми жестами. Нейтральна маска – це основа всіх інших масок. З одного боку, вона не виражає абсолютно жодної емоції. З іншого, через свою нерухомість, фіксуючи «ніщо», вона надає гнучкості всьому стану і вираженню. Тобто першочерговою точкою тепер є не обличчя як найдраматичніша частина тіла, а інші його частини. Нейтральна маска – це нульова точка, яка дає можливість виразитися чомусь іншому, звернути увагу на інший спосіб вираження внутрішнього стану.

Такий метод, позбавляючи актора можливості використовувати міміку – найзвичніший і часто реактивний (близький до конкретного руху) спосіб вираження емоцій, – змушує його шукати інші шляхи. Усунення автоматизму лицьового вираження змушує по-новому подивитися на тілесність. Коли один елемент нейтралізується, тілесна схема порушується, і щоб наново відновити цілісність тілесного вираження, необхідно повернутися до первинного відчуття динаміки. Лекок намагався нейтралізувати обличчя для активізації тіла, щоб ідентифікувати елементи зовнішнього (вітер, вода, предмети частого вжитку) для співвідношення з екзистенцією людини. Недарма він наводить цитату Гастона Башляра: «Я використовую метод перенесення, який полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на природній динаміці, жестах дії, тваринах, матеріалах, використати їх для виразних цілей, щоб досягти кращого виконання людської природи» (Bachelard, 1957, с. 45).

Перенесення – це творчий акт. Актор не відтворює завчений жест, а створює нову виразність, знаходячи несподівані зв'язки між динамікою світу і людським станом. Це рух, який створює, а не просто відповідає. Рух, народжений через перенесення, виходить із внутрішньої інтенції актора втілити певну якість. Він спрямований на вираження, на показ (*Zeigen*), він існує «для

себе» (для вираження), а не «в собі» (як функціональна дія). Сам метод ґрунтується на ідеї, близькій до Мерло-Понті: тіло здатне розуміти світ не тільки інтелектуально, а й через пряме кінестетичне сприйняття та емпатію до динаміки навколишнього.

Цей процес є первинним етапом у генезі сили уяви, яка ініціює формування «універсального поетичного усвідомлення» (Bachelard, 1957, с. 47) як інструменту для глибшого осягнення людської екзистенції. Це розгортається в театральному просторі, який постає своєрідною лабораторією інтеракції конкретного та абстрактного. Поглиблене усвідомлення актором власного тіла, його позиціонування в просторі та здатності до виходу за межі буденних рухів, зокрема через прийом нейтральної маски та методу перенесення, розширює його перформативні можливості. Це, зі свого боку, надає актору більшої свободи у відтворенні образів та переживань, які мають емоційний вплив на глядача. Рух за своєю природою є драматичним, і саме він конститує драматизм самого простору. Він виступає семантичним маркером ситуацій або подій, у межах яких розгортається діалог, необхідною передумовою якого є кінетична активність.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, театр є простором, у якому взаємодія абстрактного і конкретного рухів стає особливо очевидною. Конкретний рух як безпосередня взаємодія зі світом і абстрактний рух як створення нових світів показують горизонт можливостей досвіду, який може переживати тіло і брати участь у створенні нових його форм.

Особливий інтерес становить аналіз позиційності в театральному просторі через призму феноменології Мерло-Понті. У театрі можна виділити дві фундаментальні позиції: глядача й актора. Кожна з них характеризується своєю специфічною формою тілесної інтенціональності. Глядач перебуває в позиції спостерігача, на якого впливають за допомогою тіла і спектаклю. Його тіло може бути залучене в дію, але не тому, що він активно проектує це залучення, а тому що театральне середовище афіціює його. Глядач, таким чином, перебуває переважно в модусі конкретного руху, реагуючи на стимули, що надаються театальною виставою. Актор, навпаки, виступає як творець простору, активно впливаючи на уявний світ, який конструюється в кожен момент дії. Він захоплює увагу глядачів, комунікує з ними.

У цьому сенсі актори виступають як рухові елементи цієї системи, що впливають на глядачів за допомогою абстрактних рухів і ситуацій.

Ця двоїстість позицій у театральному просторі відповідає двом фундаментальним способам тілесної присутності у світі, які виділяє Мерло-Понті: бути у світі як об'єкт серед об'єктів (*corps objectif*) і бути у світі як втілений суб'єкт, що активно конструює свій досвід (*le corps propre*). Аналіз театральної методології Жака Лекока через призму феноменології Моріса Мерло-Понті дозволяє побачити глибинне співзвуччя між практичним театральним досвідом і філософським осмисленням тілесності. Це співзвуччя не випадкове: обидва мислителі, кожен у своїй галузі, прагнули подолати картезіанський поділ свідомості й тіла, суб'єкта й об'єкта, повертаючись до початкової єдності тілесного буття-у-світі.

Три принципи тілесного руху Лекока (ундуляція, зворотна ундуляція і розкриття) можна розглядати як практичну онтологію втіленого існування, що реалізує феноменологічне розуміння тіла як суб'єкта сприйняття і дії. Нейтральна маска в практиці Лекока виступає як художній інструмент, що провокує і вимагає від актора саме того типу руху, який Мерло-Понті описує як абстрактний. Вона функціонує як інструмент своєрідної театральної *epoché*, що дозволяє акторові повернутися до дорефлексивного тілесного досвіду, долаючи нашарування соціальних конструктів. Прибираючи звичні виражальні засоби (обличчя), маска змушує тіло стати джерелом творчого, інтенціонального руху, що конструює

смисли та уявні ситуації, що і є суттю концепції абстрактного руху у феноменології Мерло-Понті. Таким чином, театральна практика Жака Лекока є не лише ефективною методологією підготовки акторів, але й своєрідною практичною феноменологією драматичного тіла, що доповнює й збагачує філософські осяяння Моріса Мерло-Понті. У цьому синтезі теорії і практики, філософії і театру відкривається новий вимір розуміння тілесності як фундаментального способу людського буття-у-світі.

Отже, абстрактний рух у театрі стає не запереченням конкретного, а його трансценденцією, що дозволяє виявити приховані виміри повсякденного досвіду. Це співзвучно з думкою Мерло-Понті про те, що абстрактний рух не заперечує тілесну вкоріненість у світі, а перетворює її, відкриваючи нові можливості взаємодії з реальністю. У театральній практиці Лекока ця філософська ідея знаходить конкретне втілення, дозволяючи акторові використовувати абстрактні рухи для глибшого проникнення в сутність людського існування.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні цього підходу на інші театральні системи ХХ століття, які також ставили тіло в центр своєї уваги (наприклад, Єжи Гротовського, Еудженіо Барбі). Крім того, цікавим напрямом є застосування феноменологічного аналізу руху до сучасних перформативних практик, танцювального театру та цифрового мистецтва, де проблема тілесності та її репрезентації набуває нових, ще більш складних вимірів.

Список використаних джерел

- Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
- Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. А. Вахтель. Київ : Темпора, 2021. 304 с.
- Герц І. І., Ніколаї Г. Ю. Тілесність як концепт виразності в музичному та хореографічному мистецтві. Південноукраїнські мистецькі студії. 2024. № 3. С. 89–95.
- Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
- Починок І. Б., Григорків-Коротчук І. Р. Феномен тілесності в контексті філософського дискурсу. Перспективи : соціально-політичний журнал. 2024. № 2. С. 37–45.
- Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук ; НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- Шпітун І. І. Історико-філософське обґрунтування концепту «тілесність»: від античності до сьогодення. Перспективи : соціально-політичний журнал. 2023. № 4. С. 104–123.
- Bachelard G. La Poétique de l'espace. Paris : Presses Universitaires de France, 1957. 214 p.
- Heidegger M. Sein und Zeit. 11. Auflage. Tübingen : Niemeyer, 1967. 437 S.
- Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution / Hrsg. von M. Biemel. Den Haag : Martinus Nijhoff, 1952. 462 S. (Husserliana: Edmund Husserl – Gesammelte Werke, Bd. IV).

- Husserl E. Logische Untersuchungen. Erster Teil: Prolegomena zur reinen Logik. Halle : Max Niemeyer, 1900. 258 S.
- Lecoq J. The Moving Body (Le Corps Poétique): Teaching Creative Theatre / J. Lecoq, J-G. Carasso, J. Bradby. London ; New York : Routledge, 2002. 128 p.
- Pollard C. Merleau-Ponty and Embodied Cognitive Science : PhD Thesis / C. Pollard. Geelong : Deakin University, 2018. 296 p.

References

- Huserl, E. (2020). Ideas for a Pure Phenomenology and Phenomenological Philosophy: Book One. General Introduction to a Pure Phenomenology [Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології]. Kharkiv: Folio.
- Huserl, E. (2021). Cartesian Meditations. An Introduction to Phenomenology [Картезіанські медитації. Вступ до феноменології]. Kyiv: Tempora.
- Herts, I. I., & Nikolai, H. Yu. (2024). Corporeality as a concept of expressiveness in musical and choreographic art [Тілесність як концепт виразності в музичному та хореографічному мистецтві]. Pivdennoukrainski mystetski studii [South Ukrainian Art Studios], (3), 89–95.
- Merlo-Ponti, M. (2001). Phenomenology of Perception [Феноменологія сприйняття]. Kyiv: Ukrainskyi Tsentru dukhovnoi kultury.
- Pochynok, I. B., & Hryhorkiv-Korotchuk, I. R. (2024). The phenomenon of corporeality in the context of philosophical discourse [Феномен тілесності в контексті філософського дискурсу]. Perspektvyvy : sotsialno-politychnyi zhurnal [Perspectives : socio-political journal], (2), 37–45.
- Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). Philosophical Encyclopedic Dictionary [Філософський енциклопедичний словник]. Kyiv: Abrys.
- Shpitun, I. I. (2023). Historical and philosophical substantiation of the concept of «corporeality»: from antiquity to the present [Історико-філософське обґрунтування концепту «тілесність»: від античності до сьогодення]. Perspektvyvy : sotsialno-politychnyi zhurnal [Perspectives : socio-political journal], (4), 104–123.
- Bachelard, G. (1957). La Poétique de l'espace. Paris: Presses Universitaires de France.
- Heidegger, M. (1967). Sein und Zeit (11th ed.). Tübingen: Niemeyer.
- Husserl, E. (1952). Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution (M. Biemel, Ed.). Den Haag: Martinus Nijhoff. (Husserliana: Edmund Husserl – Gesammelte Werke, Vol. IV).
- Husserl, E. (1900). Logische Untersuchungen. Erster Teil: Prolegomena zur reinen Logik. Halle: Max Niemeyer.
- Lecoq, J., Carasso, J-G., & Bradby, J. (2002). The Moving Body (Le Corps Poétique): Teaching Creative Theatre. London; New York: Routledge.
- Pollard, C. (2018). Merleau-Ponty and Embodied Cognitive Science (PhD Thesis). Deakin University, Geelong.

POLINA, OPRYA – PhD Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
E-mail: opryapolina@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0397-704X>

PHENOMENOLOGY OF MOVEMENT: FROM THE THEORY OF MAURICE MERLEAU-PONTY TO THE THEATRICAL PRACTICE OF JACQUES LECOQ

Abstract

The article investigates Maurice Merleau-Ponty's phenomenological concept of the body as a necessary condition for human experience, focusing on the body's ambivalent nature as both a subject (*Leib*) and an object (*Körper*). The scientific problem lies in the lack of systematic analysis connecting Merleau-Ponty's philosophical theory with the theatrical practice of Jacques Lecoq. The aim is to prove their deep structural affinity by analyzing the concept of movement. The methodology is based on an interdisciplinary approach, combining phenomenological, hermeneutic, and comparative methods. The scientific novelty of the work is in demonstrating for the first time how Lecoq's practical principles—undulation, inverse undulation, and eclosion (unfolding), along with the use of the neutral mask—serve as a practical embodiment and confirmation of Merleau-Ponty's theory of concrete and abstract movement. The results show that movement is not merely physical displacement but an intentional act. Lecoq's methods are viewed as tools of «practical phenomenology,» where the neutral mask functions as a theatrical *epoché*, compelling the actor towards creative, abstract movement. The practical significance lies in enriching theatre pedagogy with a philosophical foundation and providing philosophy with empirical material for understanding corporeality. Thus, the theater is a space in which the interaction

of abstract and concrete movements becomes particularly evident. Concrete movement as a direct interaction with the world and abstract movement as the creation of new worlds show the horizon of possibilities of experience that the body can experience and participate in the creation of its new forms. Of particular interest is the analysis of positionality in theatrical space through the prism of Merleau-Ponty's phenomenology. The prospects for further research lie in expanding this approach to other twentieth-century theatrical systems that also put the body at the center of their attention (for example, Jerzy Grotowski, Eugenio Barba). In addition, an interesting direction is the application of phenomenological analysis of movement to contemporary performative practices, dance theater and digital art, where the problem of corporeality and its representation acquires new, even more complex dimensions.

Key words: body, movement, phenomenology, Maurice Merleau-Ponty, Jacques Lecoq, theatre, corporeality, perception, abstract movement, concrete movement.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 12.06.2025

Accepted date 17.07.2025

Published date 12.08.2025

How to cite: Опря, Поліна. Феноменологія руху: від теорії Моріса Мерло-Понті до театральної практики Жака Лєкока. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 71–80
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-07>

УДК 17:340.1:004

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-08>

ГІБРИДНА ПРАВОВА ОНТОЛОГІЯ В ЕПОХУ СМАРТ-КОНТРАКТІВ: ПРАКТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ

ПАВЛОВА, ТЕТЯНА¹ПАВЛОВ, РОМАН²

Анотація

У роботі досліджується трансформація правових концепцій в епоху смарт-контрактів, акцентуючи увагу на переосмисленні відповідальності та справедливості в гібридній правовій онтології. Метою статті є розвиток концептуальних засад гібридної правової онтології для аналізу трансформації відповідальності та справедливості в контексті смарт-контрактів, спрямований на осмислення якісно нових форм правової реальності, що виникають на перетині людського та алгоритмічного начал. У роботі використано міждисциплінарний підхід, що інтегрує філософсько-правовий аналіз з елементами системної теорії, критичної теорії алгоритмів і постфеноменологічного дослідження технологій. Методологічну основу складають концепції правового плюралізму, теорії агентності та підходи аналітичної філософії права до проблем відповідальності. Обґрунтовано, що смарт-контракти створюють гібридну правову онтологію, де традиційні категорії індивідуальної відповідальності замінюються розподіленими формами агентності. Виявлено фундаментальну суперечність між алгоритмічною логікою процедурної справедливості та людськими потребами в субстантивній справедливості. Встановлено, що відновне правосуддя виявляється несумісним з детермінованим виконанням смарт-контрактів. Отримала подальший розвиток концептуалізація феномену правового плюралізму в блокчейн-екосистемах через співіснування різних нормативних порядків. Результати дослідження розвивають філософсько-правову теорію цифрової епохи через концептуалізацію гібридної онтології як нової форми правового буття, що збагачує розуміння агентності, відповідальності та справедливості в умовах людино-машинної взаємодії. Отримані результати створюють теоретичні підстави для розробки нових регулятивних механізмів, що враховують розподілену природу відповідальності в блокчейн-системах, формування етичних принципів проектування справедливих алгоритмічних систем і створення гібридних інститутів правосуддя. Запропоновано концептуальне бачення гібридної правової онтології як теоретичної рамки для аналізу якісно нових правових феноменів. Обґрунтовано поняття розподіленої агентності для опису колективної відповідальності в децентралізованих системах. Запропоновано підхід до розуміння алгоритмічної справедливості через призму обмежень формальних систем. Потрібна розробка конкретних механізмів операціоналізації гібридної правової онтології в регулятивній практиці, створення нових інституційних форм для реалізації розподіленої відповідальності та дослідження можливостей інтеграції відновного правосуддя в алгоритмічні системи.

Ключові слова: правова онтологія, філософія права, блокчейн, розподілена відповідальність, алгоритмічна справедливість, управління ризиками, децентралізоване управління, культура управління.

Актуальність та постановку проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливим науковими і практичними завданнями. Смарт-контракти є не просто технологічною інновацією, а якісно новим феноменом правової реальності, що вимагає перегляду фундаментальних категорій філософії права. Традиційна правова теорія ґрунтується на чітко визначених онтологічних категоріях: індивідуальний суб'єкт як носій прав і обов'язків, лінійна темпоральність правових процесів, чітка атрибуція відповідальності кон-

кретним акторам, справедливість як результат людського судження. Смарт-контракти підривають кожну з цих категорій, створюючи гібридні форми правового буття, що не вписуються в традиційні дихотомії суб'єкт/об'єкт, людське/нелюдське, правове/технічне.

Центральна проблема полягає в тому, що смарт-контракти існують одночасно як технічні артефакти і як правові інструменти, як продукти людського задуму і як автономні агенти, як втілення детермінованої логіки і як простір непередбачених емерджентних ефектів. Дана онтологічна подвійність породжує каскад проблем у сферах відповідальності та справедливості.

Проблема відповідальності набуває особливої гостроти в контексті розподілених систем. Хто несе відповідальність за наслідки виконання

¹ Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-3573>

² Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

E-mail: r.pavlov.dnu@gmail.com,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2730>

смарт-контракту: розробник алгоритму, творець платформи, користувачі системи, або сама технологічна інфраструктура? Традиційна модель індивідуальної відповідальності, заснована на чіткому каузальному зв'язку між дією та її наслідками, виявляється неадекватною в умовах складних технологічних екосистем, де результат є продуктом взаємодії безлічі факторів і акторів.

Не менш проблематичним є питання справедливості в алгоритмічному контексті. Чи може код бути справедливим? Чи здатні формальні системи втілювати принципи справедливості, традиційно пов'язані з людським судженням, емпатією та розумінням контексту? Смарт-контракти обіцяють процедурну справедливість через рівне застосування правил, але залишається відкритим питання про можливість субстантивної справедливості – справедливості результатів, а не тільки процедур.

Особливу складність представляє проблема відновного правосуддя в контексті незмінних алгоритмічних систем. Традиційне право надає численні механізми виправлення помилок, перегляду рішень, відновлення порушених відносин. Смарт-контракти, що виконуються автоматично і незворотно, виключають можливість таких коригувань, створюючи режим «права без милосердя».

Наукова значимість проблеми визначається необхідністю розробки нової концептуальної рамки для розуміння правових феноменів цифрової епохи. Існуючі теоретичні інструменти, створені для аналізу традиційних правових систем, виявляються недостатніми для осмислення гібридних форм права, що виникають на перетині людського та алгоритмічного.

Практична значимість пов'язана з наростаючим впровадженням смарт-контрактів у різні сфери соціального життя. Від фінансових послуг технологія рухається до управління інтелектуальною власністю, організації праці, регулювання екологічних зобов'язань. Кожне розширення сфери застосування загострює потребу в адекватних теоретичних засадах для регулювання та етичної оцінки таких систем. Складність гібридної правової онтології та смарт-контрактів створює значні бар'єри для їх розуміння широкою аудиторією. Аналогічно до того, як комікси використовуються для популяризації наукових ідей (Hudoshnyk & Krupskyi, 2022), візуальні наративи можуть сприяти кращому розумінню взаємодії технологій і права в цифрову епоху.

Філософсько-правове значення дослідження полягає в необхідності переосмислення базових категорій права в світлі технологічних трансформацій. Як показує досвід попередніх технологічних революцій, проста адаптація існуючих правових інститутів виявляється недостатньою. Потрібне фундаментальне переосмислення природи права, його онтологічних основ та епістемологічних передумов.

Таким чином, проблема гібридної правової онтології в епоху смарт-контрактів є не вузькотехнічним завданням адаптації права до нової технології, а фундаментальним викликом філософії права, що вимагає розробки нових концептуальних інструментів для розуміння правової реальності XXI століття. Від успіху такого переосмислення залежить здатність створити правові інститути, адекватні складності та динамізму сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спираються автори. Проблематика відповідальності та справедливості в контексті смарт-контрактів розробляється на перетині декількох дослідницьких традицій, кожна з яких вносить свій внесок у розуміння гібридної природи сучасних правових систем.

Марк Лемлі та Брайан Кейсі (Lemley & Casey, 2019) представили впливовий підхід до аналізу правових проблем в автоматизованих системах. Вони підкреслюють, що в складних технологічних екосистемах, таких як системи штучного інтелекту (ШІ) і робототехніка, відповідальність не може бути легко приписана одному учаснику, а розподіляється між безліччю сторін – розробниками, власниками, операторами та іншими. Хоча автори не використовують термін «розподілена відповідальність» буквально, їхні ідеї вказують на необхідність переходу від традиційної моделі індивідуальної відповідальності до більш гнучких правових механізмів, що враховують спільний внесок учасників. Даний підхід пропонує переосмислити засоби правового захисту, роблячи їх застосовними до епохи автоматизації.

Хелен Ніссенбаум (Nissenbaum, 1996) у своєму фундаментальному аналізі «проблеми багатьох рук» показала, як комп'ютеризація створює ситуації, де безліч акторів вносять вклад у результат, роблячи неможливою чітку атрибуцію відповідальності. Її робота заклала теоретичні основи для розуміння моральної та правової відповідаль-

ності в розподілених системах, які виявилися особливо релевантними для блокчейн-технологій.

Карен Йеунг (Yeung, 2018) розвиває комплексний аналіз «алгоритмічного регулювання», виділяючи такі його ключові характеристики, як непрозорість ціннісних виборів, відсутність традиційних процесуальних гарантій і ризики дискримінації. Її дослідження демонструє, як алгоритми стають новою формою регулятивної влади, що діє через технологічне примушення замість правових норм.

Френк Паскуале (Pasquale, 2015) попереджає про ризики непрозорих алгоритмічних систем прийняття рішень. Його аналіз особливо важливий для розуміння проблем справедливості в смарт-контрактах, які, незважаючи на відкритість коду, часто функціонують як «чорні скриньки» для звичайних користувачів.

Гюнтер Тойбнер (Teubner, 2018) розвиває ще більш радикальний підхід, пропонуючи концепцію «цифрових персон» – автономних алгоритмічних агентів, що володіють квазі-правосуб'єктністю. З цієї точки зору, смарт-контракти можуть розглядатися не просто як інструменти, а як новий вид правових акторів, що вимагає відповідного правового визнання.

Карен Барад (Barad, 2007) пропонує концепцію «агентного реалізму», де агентність не є властивістю окремих сутностей, а виникає в процесі їх взаємодії. Стосовно смарт-контрактів це означає, що правова агентність виникає не у людини або у коду окремо, а в процесі їх взаємодії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Незважаючи на багатство існуючих досліджень, залишається недостатньо опрацьованою проблема онтологічного статусу гібридних правових систем. Більшість робіт або аналізують технічні аспекти смарт-контрактів з позицій комп'ютерних наук та інженерії, або критикують їх з позицій традиційної правової теорії, намагаючись втиснути нові феномени в старі категоріальні рамки. Технічні дослідження фокусуються на питаннях безпеки, масштабованості та функціональності, ігноруючи філософсько-правові імплікації технології. Правові дослідження, в свою чергу, часто обмежуються спробами застосування існуючих доктрин до нових феноменів, не враховуючи їх якісну специфіку.

Відсутній систематичний аналіз того, як смарт-контракти створюють якісно нові форми правового буття, що вимагають нових онтологіч-

них категорій. Існуючі дихотомії право/неправо, суб'єкт/об'єкт, людське/технічне виявляються неадекватними для опису гібридних феноменів, які одночасно є і не є правом у традиційному розумінні. Більш того, недостатньо уваги приділяється аналізу того, як ці гібридні системи трансформують саму природу правової реальності, створюючи нові форми агентності, відповідальності та справедливості. Філософсько-правова теорія потребує концептуального оновлення, здатного охопити складність і неоднозначність правових феноменів цифрової епохи, не зводити їх ні до суто технічних, ні до традиційно правових категорій. Саме цю фундаментальну прогалину в теоретичному осмисленні гібридної природи сучасного права покликано заповнити дане дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою статті є розвиток концептуальних основ гібридної правової онтології для аналізу трансформації відповідальності та справедливості в контексті смарт-контрактів, спрямований на осмислення якісно нових форм правової реальності, що виникають на перетині людського та алгоритмічного начал. Дане дослідження прагне подолати обмеженість традиційних правових категорій через розгляд нових концептуальних інструментів, адекватних гібридній природі сучасних правових систем. У цьому контексті особлива увага приділяється аналізу розподіленої агентності як нової форми правової суб'єктності, де відповідальність не локалізується в окремих індивідах, а розподіляється в складних мережах людино-машинної взаємодії. Крім того, робота досліджує фундаментальні обмеження алгоритмічної справедливості, виявляючи протиріччя між процедурною рівністю коду і субстантивними вимогами справедливості, вкоріненими в людському досвіді. Важливим аспектом дослідження стає концептуалізація правового плюралізму в блокчейн-екосистемах, де різні нормативні порядки, такі як державне право, правові норми, засновані на криптографії, соціальні норми, співіснують і взаємодіють, створюючи складну правову топологію. Також обґрунтовуються теоретичні підстави для створення нових інституційних форм, здатних інтегрувати переваги алгоритмічної ефективності з фундаментальними цінностями правової культури. Таким чином, дослідження є спробою створення теоретичної рамки для розуміння та регулювання правових феноменів цифрової епохи, заснованої на

визнанні їх гібридної природи та вимагає нових підходів до класичних проблем філософії права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз гібридної правової онтології в епоху смарт-контрактів вимагає радикального переосмислення базових категорій правової теорії. Центральна теза цього дослідження полягає в тому, що смарт-контракти створюють якісно нову форму правового буття, яка не може бути адекватно зрозуміла в рамках традиційних дихотомій. Така гібридна онтологія породжує фундаментальні трансформації в розумінні відповідальності, справедливості та самої природи правової реальності, вимагаючи розробки нових концептуальних інструментів для їх аналізу.

Розподілена відповідальність у гібридних правових системах. Традиційна правова доктрина відповідальності ґрунтується на чіткому каузальному зв'язку між дією індивідуального суб'єкта та її правовими наслідками. Ця модель передбачає можливість ідентифікації конкретної особи, чії дії або бездіяльність призвели до певного результату, та атрибуції їй відповідної відповідальності. Смарт-контракти фундаментально підривають таку модель, створюючи ситуації, де результат є продуктом складної взаємодії безлічі факторів і акторів. Як цифрові об'єкти, смарт-контракти мають нормативну силу, що виходить за рамки традиційного права. Онтологія таких об'єктів (Pavlova & Pavlov, 2024a) дозволяє краще зрозуміти їх гібридну природу.

В обговоренні складнощів, пов'язаних з автономними системами (Lemley & Casey, 2019), підкреслюється, що розподіл відповідальності між різними учасниками ускладнює застосування традиційних юридичних підходів. Такий аспект особливо яскраво проявляється в децентралізованих фінансових системах. Розглянемо типовий смарт-контракт в екосистемі децентралізованих фінансів (DeFi). Його функціонування залежить від розробника протоколу, аудитора безпеки, творців блокчейн-платформи, операторів вузлів мережі, постачальників даних (оракулів), інтерфейсних додатків і, нарешті, користувачів. Кожен з цих акторів вносить свій внесок у загальну систему, але жоден не має повного контролю над результатом.

Якщо в такому контракті відбувається збій, що призводить до втрати коштів, хто повинен нести відповідальність? Розробник протоколу міг допустити помилку в коді, але часто код поши-

рюється як відкрите програмне забезпечення без будь-яких гарантій. Аудитор міг пропустити вразливість, але обсяг його відповідальності зазвичай обмежений контрактом на надання послуг. Оператори вузлів виконують код автоматично, не маючи можливості оцінити його зміст. Користувачі взаємодіють з системою, але можуть не володіти технічними знаннями для розуміння ризиків. Це ситуація, де безліч акторів вносять вклад в результат, роблячи неможливою чітку атрибуцію відповідальності (Nissenbaum, 1996). У контексті смарт-контрактів ця проблема ускладнюється кількома факторами: псевдонімною багатьох учасників, транскордонним характером блокчейн-мереж, складністю технологічних залежностей і відсутністю централізованого контролю. Проблема ускладнюється темпоральним аспектом. У традиційному праві відповідальність часто пов'язана з моментом прийняття рішення або вчинення дії. У смарт-контрактах часовий розрив між написанням коду і його виконанням може становити місяці або роки. Чи змінюється відповідальність розробника з часом? Чи повинен він нести відповідальність за непередбачені способи використання його коду?

Більш того, смарт-контракти часто взаємодіють один з одним несподіваними способами, створюючи емерджентні ефекти, які не могли бути передбачені окремими розробниками. Концепція «композиційності» в DeFi (Harvey et al., 2021) описує, як різні протоколи можуть комбінуватися для створення нових фінансових продуктів. Але хто несе відповідальність за ризики, що виникають при таких комбінаціях?

Визнання обмеженості традиційної моделі індивідуальної відповідальності в контексті смарт-контрактів вимагає розробки нових концептуальних підходів. На основі ідей Лемлі та Кейсі (Lemley & Casey, 2019) можна розглянути модель, де відповідальність розподіляється між усіма учасниками системи пропорційно їхньому внеску та можливостям контролю. Дана модель ґрунтується на декількох принципах. Принцип пропорційності передбачає, що відповідальність повинна бути пропорційна здатності актора впливати на результат. Розробник критично важливого компонента несе більшу відповідальність, ніж користувач, який просто взаємодіє з готовою системою. Принцип доступності інформації враховує рівень технічних знань і доступ до інформації про ризики. Професійні розробники несуть більшу відповідальність, ніж звичайні користу-

вачі. Принцип вигоди пов'язує відповідальність з отриманою вигодою від участі в системі. Ті, хто більше виграє від функціонування смарт-контрактів, повинні нести більшу частку відповідальності за їх ризики. Принцип превентивних можливостей фокусується на здатності запобігти шкоді. Актор, який міг запобігти шкоді з найменшими витратами, несе більшу відповідальність. Однак застосування на практиці таких принципів стикається з серйозними труднощами. Як виміряти «внесок» у складній системі? Як оцінити «доступність інформації» в умовах швидко розвиваючихся технологій? Як розподілити відповідальність у часі, враховуючи еволюцію системи?

Альтернативний підхід пропонує концепція «колективної відповідальності», що розвивається в роботах з етики технологій (Jonas, 1984). З цієї точки зору, всі учасники екосистеми смарт-контрактів (розробники, аудиторі, користувачі, регулятори) поділяють колективну відповідальність за створення і підтримку безпечної і справедливої системи. Такий підхід вимагає розробки нових інституційних механізмів. Можливі страхові пули, де всі учасники вносять внески пропорційно своїй участі в системі. Компенсаційні фонди можуть створюватися для відшкодування збитків від збоїв системи. Системи взаємного моніторингу можуть забезпечувати колективний нагляд за безпекою.

Проблема відповідальності в смарт-контрактах нерозривно пов'язана з питанням про природу агентності в гібридних людино-машинних системах. Традиційна правова теорія визнає агентність тільки за людськими суб'єктами (і деякими колективними утвореннями). Але що відбувається, коли машини починають приймати рішення, які мають правові наслідки?

З точки зору концепції «цифрових персон» (Teubner, 2018), досить складні смарт-контракти можуть мати форму агентності, відмінну від людської, але тим не менш релевантну для правового аналізу. Така перспектива піднімає фундаментальні питання. Чи може алгоритм нести відповідальність? Які критерії повинні використовуватися для атрибуції агентності штучним системам? Як співвідноситься алгоритмічна агентність з людською відповідальністю творців і користувачів?

Концепція «агентного реалізму» (Barad, 2007) стосовно смарт-контрактів може сприйматися в контексті того, що правова агентність виникає в складній мережі відносин між розробниками,

кодом, користувачами, технологічною інфраструктурою та соціальним контекстом. Така реляційна перспектива пропонує новий спосіб мислення про відповідальність. Замість пошуку окремих відповідальних суб'єктів доцільно аналізувати конфігурації відносин, які виробляють певні ефекти. Відповідальність стає не властивістю індивідів, а характеристикою мереж взаємодії.

Це має важливі практичні наслідки. Регулювання повинно фокусуватися не тільки на окремих акторах, а на архітектурі взаємодій. Механізми відповідальності повинні враховувати мережевий характер сучасних технологічних систем. Етичні принципи повинні поширюватися на проектування систем взаємодії, а не тільки на поведінку окремих учасників.

Алгоритмічна справедливість та її філософські основи. Смарт-контракти обіцяють втілення ідеалу процедурної справедливості через рівне та передбачуване застосування правил. Код не робить різниці між користувачами на основі їхнього соціального статусу, раси, статі чи інших характеристик, оскільки він виконується однаково для всіх. Така формальна рівність видається привабливим рішенням деяких проблем дискримінації, які можуть бути присутніми в традиційних правових системах.

Однак таке розуміння справедливості стикається з фундаментальними обмеженнями. Як показує Йеунг (Yeung, 2018), алгоритмічне регулювання часто приховує ціннісні вибори за фасадом технічної нейтральності. Кожен алгоритм втілює певну концепцію справедливості, але вона рідко піддається демократичному обговоренню або філософській рефлексії. Розглянемо простий смарт-контракт для автоматичного кредитування. Алгоритм може надавати кредити на основі таких об'єктивних критеріїв, як розмір застави, кредитна історія, дохід. Формально це здається справедливим. Але що, якщо дані «об'єктивні» критерії систематично виключають певні групи населення? Що, якщо вони відтворюють історичні патерни дискримінації, вбудовані в дані?

Проблема ускладнюється різницею між процедурною і субстантивною справедливістю. Процедурна справедливість фокусується на рівності процесу, оскільки всі повинні розглядатися за однаковими правилами. Субстантивна справедливість фокусується на справедливості результатів – розподіл благ і обтяжень повинен бути справедливим по суті (Rawls, 1971).

Смарт-контракти можуть забезпечити процедурну справедливість, але залишається відкритим питання про субстантивну справедливість. Рівне застосування несправедливих правил не створює справедливості. Більш того, формальна рівність може посилювати фактичну нерівність, якщо вихідні позиції учасників радикально відрізняються.

Особливо проблематичною є відсутність в алгоритмах здатності до контекстуального судження. Традиційне правосуддя визнає, що формальне застосування правил не завжди призводить до справедливих результатів. Суддя може врахувати пом'якшувальні обставини, особливі потреби сторін, ширший соціальний контекст. Смарт-контракти позбавлені такої гнучкості.

Аристотелівське розрізнення між «справедливістю розподілу» і «коригувальною справедливістю» (Aristotle, 2019) також виявляється проблематичним в алгоритмічному контексті. Алгоритми можуть бути запрограмовані для певного типу розподілу, але вони не здатні до коригувальних суджень, які враховують унікальні обставини конкретних випадків.

Сучасна теорія правосуддя все більше уваги приділяє відновлювальному підходу, який фокусується на усуненні шкоди та відновленні відносин, а не тільки на покаранні (Zehr et al., 2022). Відновне правосуддя розглядає правопорушення як шкоду відносинам, що вимагає зцілення через діалог, взаєморозуміння і, де можливо, примирення. Смарт-контракти виявляються принципово несумісними з принципами відновного правосуддя. Їх механічна логіка виконання не може враховувати каяття, прощення або прагнення до відновлення відносин. Код виконується безвідносно до людських емоцій, відносин і контексту, що співвідноситься з ідеями Лемлі та Кейсі (Lemley & Casey, 2019) щодо обмежень автономних систем.

Це створює ризик дегуманізації правових відносин. Як попереджає Джулі Коен (Cohen, 2019), надмірна автоматизація права може призвести до втрати його основної функції – регулювання людських відносин з урахуванням їх складності та контексту. Право без людського виміру перестає бути правом у повному розумінні цього слова. Розглянемо ситуацію, де смарт-контракт автоматично стягує штраф за прострочення платежу. У традиційній системі кредитор міг би пробачити прострочення, враховуючи обставини боржника, наприклад хворобу, втрату роботи,

сімейні проблеми. Смарт-контракт виконається незалежно від таких обставин, потенційно погіршуючи становище вразливої сторони. Більш того, відновне правосуддя вимагає участі всіх зацікавлених сторін у процесі пошуку рішення. Такий процес за своєю природою є відкритим, творчим, непередбачуваним. Алгоритми, навпаки, слідуєть заздалегідь визначеній логіці, виключаючи можливість творчого пошуку рішень.

Деякі дослідники (Werbach & Cornell, 2017) розглядають технологічні рішення даної проблеми, пропонуючи підхід, при якому в смарт-контракти вбудовуються механізми для управління суперечками і змінами після їх виконання. Контракт може включати положення про арбітраж, багатосторонній підпис для внесення змін або автоматичні компенсації. Однак такі рішення повертають елемент людського судження і довіри, підриваючи ідеал повністю автоматизованого виконання. Вони створюють гібридні системи, які поєднують алгоритмічну ефективність з людською гнучкістю, але за рахунок ускладнення і потенційних точок відмови.

Фундаментальна проблема алгоритмічної справедливості може полягати в самій спробі формалізувати справедливість. Як показали теореми про неможливість в теорії соціального вибору (Arrow, 2012), не існує системи агрегації індивідуальних переваг, яка б задовольняла всім розумним критеріям справедливості одночасно.

У контексті алгоритмів дана проблема проявляється в тому, що різні визначення справедливості часто виявляються математично несумісними. Алгоритм не може одночасно забезпечувати рівність можливостей, рівність результатів і пропорційність заслуг. Вибір між різними концепціями справедливості є неминуче ціннісним, політичним вибором. Більш того, теореми Курта Геделя про неповноту (Gödel, 1931) показують, що будь-яка досить складна формальна система, така як алгоритм, не може бути одночасно повною і несуперечливою. Іншими словами, завжди будуть існувати ситуації або випадки, які алгоритм не зможе вирішити однозначно. У таких випадках потрібне зовнішнє судження, що виходить за рамки можливостей формальної системи, що робить повну алгоритмізацію справедливості неможливою.

Людвіг Вітгенштейн (Wittgenstein, 2009) стверджував, що дотримання правил – це не суто механічний процес. Воно завжди включає інтерпретацію, що залежить від контексту і культурних

практик (або «форми життя»). Справедливість як застосування правил також вимагає врахування нюансів конкретної ситуації, що неможливо повністю формалізувати в алгоритмі. Людське судження необхідне для розуміння і адаптації правил до реальних обставин. Для подолання обмежень алгоритмічної справедливості може бути необхідний підхід *ethics by design*, який, як зазначають Pavlova і Pavlov (2024b), дозволяє інтегрувати етичні принципи на етапі проектування цифрових систем. Це не означає, що алгоритми не можуть сприяти справедливості, оскільки вони можуть усувати деякі форми необґрунтованих рішень і дискримінації, забезпечувати послідовність у застосуванні правил, робити процеси більш прозорими і передбачуваними. Але вони не можуть замінити людське судження в питаннях справедливості. Визнання таких обмежень вимагає більш скромного розуміння ролі алгоритмів у правових системах. Вони повинні розглядатися як інструменти, що підтримують людське судження, а не замінюють його, що вимагає розробки гібридних систем, які поєднують алгоритмічну ефективність з людською мудрістю.

Правовий плюралізм та онтологічна гібридність. Блокчейн та смарт-контракти створюють нові форми правового плюралізму, де різні нормативні порядки співіснують та взаємодіють в одному соціальному просторі. Державне право, система торгового права, звичаєве право різних спільнот і те, що Примавера Де Філіппі та Аарон Райт (De Filippi & Wright, 2018) називають «*lex cryptographica*», утворюють складну екосистему регулювання, де кожен порядок має свою логіку, свої механізми примусу і свою сферу застосування. *Lex cryptographica* є особливо цікавим феноменом – це правовий порядок, заснований не на інституційному примусі, а на криптографічних і економічних механізмах. Блокчейн як управлінська технологія (Pavlov et al., 2024) підкреслює його роль у створенні автономних систем координації, що є основою для *lex cryptographica*. Правила такого порядку вбудовані в код протоколів і виконуються автоматично, незалежно від волі державних інститутів або традиційних правових авторитетів. Цей новий правовий порядок має кілька унікальних характеристик. Він є транснаціональним, функціонує однаково в усіх юрисдикціях, де доступний інтернет. Він заснований на консенсусі учасників мережі, а не на суверенній владі держави. Його правила виконуються через технологічне примушення, а не через

загрозу санкцій. Він є відкритим для участі всіх, хто володіє необхідними технічними засобами.

Однак цей порядок не існує у вакуумі. Він взаємодіє з традиційними правовими системами складними і часто суперечливими способами. Користувачі смарт-контрактів залишаються суб'єктами національного права своїх юрисдикцій. Спори, що виникають у зв'язку зі смарт-контрактами, можуть розглядатися в традиційних судах. Регулятори намагаються поширити свою юрисдикцію на блокчейн-активності.

Тойбнер (Teubner, 2018) аналізує ситуацію з блокчейном через призму теорії систем, розглядаючи різні правові порядки як автопоетичні системи (Luhmann, 1986), які відтворюють себе через власні операції. Блокчейн створює нову автопоетичну систему, що оперує через код і криптографічні протоколи, а не через традиційні правові комунікації. Взаємодія таких систем може створювати простір, де різні правові порядки перетинаються, конфліктують і взаємно адаптуються. У ньому норми можуть перекладатися між системами, трансформуватися і набувати нових значень.

Відносини між *lex cryptographica* і традиційним правом характеризуються складною діалектикою автономії і залежності. З одного боку, блокчейн-системи прагнуть до автономії від державного регулювання, створюючи власні механізми координації і примусу. З іншого боку, вони залишаються залежними від традиційної правової інфраструктури в багатьох аспектах (De Filippi & Wright, 2018; De Filippi et al., 2024). Така залежність проявляється на декількох рівнях. На фізичному рівні блокчейн-мережі залежать від інтернет-інфраструктури, яка регулюється національними правовими системами. На економічному рівні криптовалюти часто обмінюються на фіатні валюти через регульовані біржі. На соціальному рівні користувачі блокчейну залишаються членами традиційних правових спільнот. Більш того, сама можливість функціонування *lex cryptographica* залежить від певних правових гарантій, що надаються традиційними системами – захисту приватної власності, свободи договору, права на недоторканність приватного життя. Парадоксальним чином, автономія від права залежить від права.

Конфлікти між різними правовими порядками створюють складні питання юрисдикції та застосовного права. Якщо смарт-контракт, створений в одній юрисдикції, виконується в іншій і зачіпає

інтереси суб'єктів з третьої, яке право має застосовуватися? Традиційні принципи міжнародного приватного права виявляються недостатніми для вирішення таких колізій. Деякі юрисдикції намагаються вирішити цю проблему через пряме регулювання блокчейн-технологій, а інші вибирають більш ліберальний підхід, прагнучи залучити блокчейн-інновації. Однак спроби прямого регулювання стикаються з фундаментальними труднощами. Децентралізована природа блокчейну робить його стійким до цензури і контролю. Транснаціональний характер мереж створює проблеми координації між різними регуляторами. Швидка еволюція технології випереджає можливості традиційного нормотворення.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Проведене дослідження виявило фундаментальну трансформацію правової реальності в епоху смарт-контрактів, що вимагає розробки нової онтологічної рамки для розуміння правових феноменів цифрової епохи. Центральна теза дослідження полягає в тому, що смарт-контракти створюють гібридну правову онтологію, де традиційні категорії права (суб'єктність, відповідальність, справедливість) набувають якісно нових характеристик, що не вкладаються в класичні теоретичні рамки.

Аналіз проблеми відповідальності показав неадекватність традиційної моделі індивідуальної атрибуції в контексті розподілених технологічних систем. «Проблема багатьох рук» у смарт-контрактах вимагає переходу від пошуку єдиного відповідального суб'єкта до розуміння відповідальності як характеристики складних мереж взаємодії. Концепція розподіленої агентності, що розглядається в роботі, пропонує перспективу, де відповідальність не локалізується в окремих індивідах, а розподіляється в мережах людино-машинної взаємодії пропорційно можливостям

контролю, доступу до інформації та одержуваній вигоді.

Дослідження алгоритмічної справедливості виявило фундаментальну суперечність між процедурною рівністю коду та субстантивними вимогами справедливості. Смарт-контракти можуть забезпечити формальну рівність у застосуванні правил, але виявляються нездатними до контекстуального судження, врахування пом'якшуючих обставин і реалізації принципів відновного правосуддя. Це не технічне обмеження, яке може бути подолано вдосконаленням алгоритмів, а фундаментальна характеристика формальних систем, що випливає з їх природи.

Аналіз правового плюралізму в блокчейн-екосистемах показав особливості нового правового порядку *lex cryptographica*, який співіснує і взаємодіє з традиційними правовими системами, створюючи складну правову топологію. Даний порядок характеризується транснаціональністю, автоматизованим виконанням і консенсуальною легітимністю, але залишається залежним від традиційної правової інфраструктури в багатьох аспектах.

Гібридна правова онтологія не означає простого співіснування традиційного права та алгоритмічних систем. Вона передбачає їх взаємну трансформацію, в процесі якої виникають якісно нові форми правового буття. Розуміння та напрямок цієї трансформації є одним із ключових завдань правової теорії та практики XXI століття. Майбутнє права визначатиметься здатністю створити продуктивний синтез між ефективністю алгоритмічних систем і цінностями правової культури – справедливістю, людською гідністю, можливістю виправлення помилок. Цей синтез вимагає не відмови від технологічних можливостей, а їх осмисленої інтеграції в ширшу систему людських цінностей і соціальних цілей.

Список використаних джерел

- Aristotle. *Nicomachean Ethics*. (T. Irwin, Trans.; Third edition). Indianapolis: Hackett Publishing, 2019. 444 p.
- Arrow K. J. *Social Choice and Individual Values* (3rd ed). New Haven: Yale University Press, 2012. 124 p.
- Barad K. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press, 2007. 524 p. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12101zq>
- Cohen J. E. *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York: Oxford University Press, 2019. 366 p.
- De Filippi P., Wright A. *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Cambridge: Harvard University Press., 2018. 300 p.
- De Filippi P., Reijers W., Mannan M. *Blockchain Governance*. Cambridge: The MIT Press., 2024. 226 p.
- Gödel K. Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. *Monatshefte für Mathematik und Physik*. 1931. Vol. 38, № 1. P. 173-198. doi: <https://doi.org/10.1007/BF01700692>.

- Harvey C. R., Ramachandran A., Santoro J. DeFi and the Future of Finance. Hoboken: John Wiley & Sons, 2021. 208 p.
- Hudoshnyk O., Krupskyi O. P. Science and comics: from popularization to the discipline of Comics Studies. *History of Science and Technology*. 2022. Vol. 12, № 2. P. 210-230. doi: <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2022-12-2-210-230>
- Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 263 p.
- Lemley M. A., Casey B. Remedies for Robots. *The University of Chicago Law Review*. 2019. Vol. 86, № 5. P. 1311-1396. doi: <https://www.jstor.org/stable/26747441>
- Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems. *Sociocybernetics Paradoxe* / eds. F. Geyger, J. van der Zowen. Thousand Oaks: Sage, 1986. P. 172-192.
- Nissenbaum H. Accountability in a Computerized Society. *Science and Engineering Ethics*. 1996. Vol. 2, № 1. P. 25-42. doi: <https://doi.org/10.1007/BF02639315>
- Pasquale F. The Black Box Society: The Secret Algorithms that Control Money and Information. Cambridge: Harvard University Press, 2015. 311 p.
- Pavlov R., Zarutskya O., Pavlova T., Grynko T., Levkovich O., Hordieieva-Herasymova L. Blockchain as a Management Technology: Institutionalization of Crypto-Assets and Transformation of Entrepreneurial Models Using the Example of Ethereum. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Vol. 6, № 59. P. 151-166. doi: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.6.59.2024.4529>
- Павлова Т., Павлов Р. Онтологія цифрових об'єктів і технологічна нормативність: нові перспективи для цифрової етики. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2024. Vol. 7, № 1. P. 86-96. doi: <https://doi.org/10.15421/342419>
- Павлова Т., Павлов Р. Етика by design та переосмислення суб'єкт-об'єктних відносин у цифрову епоху. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2024. Vol. 7, № 2. P. 88-99. doi: <https://doi.org/10.15421/342447>
- Rawls J. A Theory of Justice (Rev. ed). Cambridge: Harvard University Press, 1971. 986 p.
- Teubner G. Digital Personhood? The Status of Autonomous Software Agents in Private Law. *Ancilla Iuris*. 2018. 35-78. URL: https://www.anci.ch/articles/Ancilla2018_Teubner_35.pdf
- Werbach K., Cornell N. Contracts Ex Machina. *Duke Law Journal*. 2017. Vol. 67, № 2. P. 313-382.
- Wittgenstein L. Philosophical Investigations (4th ed., P. M. S. Hacker & J. Schulte, Trans.). Oxford: Wiley-Blackwell, 2009. 321 p.
- Yeung K. Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation. *Regulation & Governance*. 2018. Vol. 12, № 4. P. 505-523. doi: <https://doi.org/10.1111/rego.12158>
- Zehr H., Amstutz L. S., MacRae A., Pranis K. The Big Book of Restorative Justice: Four Classic Justice & Peacebuilding Books in One Volume (Revised and Updated). New York: Good Books, 2022, 358 p.

References

- Aristotle. *Nicomachean Ethics*. (2019). (T. Irwin, Trans.; Third edition). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Arrow, K. J. (2012). *Social Choice and Individual Values* (3rd ed). New Haven: Yale University Press.
- Barad, K. (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12101zq>
- Cohen, J. E. (2019). *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York: Oxford University Press
- De Filippi, P., & Wright, A. (2018). *Blockchain and the Law: The Rule of Code*. Cambridge: Harvard University Press.
- De Filippi, P., Reijers, W., & Mannan, M. (2024). *Blockchain Governance*. Cambridge: The MIT Press.
- Gödel, K. (1931). Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. *Monatshefte für Mathematik und Physik*, 38(1), 173-198. <https://doi.org/10.1007/BF01700692>
- Harvey, C. R., Ramachandran, A., & Santoro, J. (2021). *DeFi and the Future of Finance*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hudoshnyk, O., & Krupskyi, O. P. (2022). Science and comics: from popularization to the discipline of Comics Studies. *History of Science and Technology*, 12(2), 210-230. <https://doi.org/10.32703/2415-7422-2022-12-2-210-230>
- Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lemley, M. A., & Casey, B. (2019). Remedies for Robots. *The University of Chicago Law Review*, 86(5), 1311-1396. <https://www.jstor.org/stable/26747441>
- Luhmann, N. (1986). The Autopoiesis of Social Systems. In F. Geyger, & J. van der Zowen (Eds.), *Sociocybernetics Paradoxe* (pp. 172-192). Thousand Oaks: Sage.

- Nissenbaum, H. (1996). Accountability in a Computerized Society. *Science and Engineering Ethics*, 2(1), 25-42. <https://doi.org/10.1007/BF02639315>
- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms that Control Money and Information*. Cambridge: Harvard University Press
- Pavlov, R., Zarutskya, O., Pavlova, T., Grynko, T., Levkovich, O., & Hordieieva-Herasymova, L. (2024). Blockchain as a Management Technology: Institutionalization of Crypto-Assets and Transformation of Entrepreneurial Models Using the Example of Ethereum. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(59), 151-166. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4529>
- Pavlova, T., & Pavlov, R. (2024a). Ontology of Digital Objects and Technological Normativity: New Perspectives for Digital Ethics. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 7(1), 86-96. <https://doi.org/10.15421/342419>
- Pavlova, T., & Pavlov, R. (2024b). Ethics by Design and Reconsideration of the Subject-Object in the Digital Era. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 7(2), 88-99. <https://doi.org/10.15421/342447>
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice* (Rev. ed). Cambridge: Harvard University Press.
- Teubner, G. (2018). Digital Personhood? The Status of Autonomous Software Agents in Private Law. *Ancilla Iuris*, 35-78. https://www.anci.ch/articles/Ancilla2018_Teubner_35.pdf
- Werbach, K., & Cornell, N. (2017). Contracts Ex Machina. *Duke Law Journal*, 67(2), 313-382.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical Investigations* (4th ed., P. M. S. Hacker & J. Schulte, Trans.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Yeung, K. (2018). Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation. *Regulation & Governance*, 12(4), 505-523. <https://doi.org/10.1111/rego.12158>
- Zehr, H., Amstutz, L. S., MacRae, A., & Pranis, K. (2022). *The Big Book of Restorative Justice: Four Classic Justice & Peacebuilding Books in One Volume* (Revised and Updated). New York: Good Books.

TETIANA, PAVLOVA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-3573>

ROMAN, PAVLOV – Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship
and Enterprise Management, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
E-mail: r.pavlov.dnu@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2730>

HYBRID LEGAL ONTOLOGY IN THE ERA OF SMART CONTRACTS: A PRACTICAL- PHILOSOPHICAL RECONCEPTUALIZATION OF RESPONSIBILITY AND JUSTICE

Abstract

The paper explores the transformation of legal concepts in the era of smart contracts, with a focus on rethinking responsibility and justice within a hybrid legal ontology. The purpose of the article is to develop the conceptual foundations of a hybrid legal ontology to analyze the transformation of responsibility and justice in the context of smart contracts, aiming to comprehend qualitatively new forms of legal reality that emerge at the intersection of human and algorithmic principles. The study adopts an interdisciplinary approach, integrating philosophical-legal analysis with elements of systems theory, critical algorithm theory, and post-phenomenological research on technology. The methodological framework is based on concepts of legal pluralism, agency theory, and approaches from analytical philosophy of law to the challenges of responsibility. It is argued that smart contracts establish a hybrid legal ontology in which traditional categories of individual responsibility are replaced by distributed forms of agency. The study identifies a fundamental contradiction between the algorithmic logic of procedural justice and human needs for substantive justice. It is established that restorative justice is incompatible with the deterministic execution of smart contracts. The conceptualization of legal pluralism in blockchain ecosystems is further advanced through the coexistence of diverse normative orders. The research findings contribute to the philosophical-legal theory of the digital age by conceptualizing hybrid ontology as a new form of legal existence, thereby enriching the understanding of agency, responsibility, and justice in the context of human-machine interaction. The results provide a theoretical basis for developing new regulatory mechanisms that account for the distributed nature of responsibility in blockchain systems, establishing ethical principles for designing fair algorithmic systems, and creating hybrid justice institutions. A conceptual vision of hybrid legal ontology is proposed as a theoretical

framework for analyzing qualitatively new legal phenomena. The concept of distributed agency is substantiated to describe collective responsibility in decentralized systems. An approach to understanding algorithmic justice through the limitations of formal systems is suggested. The study highlights the need for developing specific mechanisms to operationalize hybrid legal ontology in regulatory practice, creating new institutional forms to implement distributed responsibility, and exploring possibilities for integrating restorative justice into algorithmic systems.

Key words: legal ontology, philosophy of law, blockchain, distributed responsibility, algorithmic justice, risk management, decentralized governance, management culture.

© The Author(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 12.07.2025

Accepted date 17.08.2025

Published date 12.09.2025

How to cite: Павлова, Тетяна, Павлов, Роман. Гібридна правова онтологія в епоху смарт-контрактів: практично-філософське переосмислення відповідальності та справедливості. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 81–91

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-08>

МОДАЛЬНА ВЛАДА У КОНТЕКСТІ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ

ПАЛАГУТА, ВАДИМ¹

Анотація

Актуальність. У статті аналізується модальна влада як специфічний владний режим, яка нормує, що є допустимим і необхідним. Основною функцією модальної влади є встановлення контролю над «ситуацією істинності», що передбачає вплив не лише на поведінку та вчинки індивідів, а й визначає їхню активність у соціально-політичному полі. Виходячи з критики класичних моделей влади, автор зосереджується на тих формах впливу, які спрямовані не лише на контроль над діями індивідів, а й на продукування модальних структур – можливостей, зобов'язань, заборон і потенційностей. Перформативність розглядається як один із центральних механізмів модальності індивідів, завдяки якому легітимізуються рамки допустимого та неприпустимого. Це дозволяє модальній владі формувати горизонти мислення та буття індивідів, що забезпечує закріплення й розширення владних режимів, переводячи їх із соціального поля потенційного в соціальну реальність. **Метою статті** є дослідження диспозитивів модальної влади, які базуються на перформативних мовних актах, що формують рамки можливого/неможливого, необхідного/бажаного, і які визначають сприйняття індивідами соціальної реальності та самих себе. **Методологія** дослідження базується на компаративному аналізі, філософській герменевтиці та феноменологічному методі. **Результати досліджень.** Розгляд модальної влади у світлі перформативних мовних дій дає змогу реконструювати більш тонку та непомітну форму впливу, яка не оперує прямими заборонами чи безпосереднім насильством, а конструює саму структуру можливого, як управління модальностями людського буття. Досліджено перформативність як домінуючий фактор модальної влади. Це дозволяє інтерпретувати владу не як зовнішній примус, а як результативну й конститутивну силу, що завжди має безпосереднього та масового адресата. Відтак, модальна влада вбудовується в онтологію суб'єкта. Проведений аналіз дозволяє розглядати перформативність як своєрідний вид модального примусу, що виходить за межі звичних дискурсів влади. Саме через таку дослідницьку оптику у подальших дослідженнях можна переосмислити багато політичних і соціальних конфліктів у суспільстві, акти виключення індивідів, а також стратегії супротиву й трансгресії. А також, дослідити перформативність як інструмент опору та вислизання індивідів від владних режимів та розглянути концепт «алгоритмічної модальності». Ця концептуалізація відкриває новий погляд на формування сучасної суб'єктності.

Ключові слова: модальна влада, ситуація (пост)істини, біополітика, індивід, населення, дискурс, перформативний поворот, перформативність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Однією з актуальних проблем сучасного неоліберального суспільства західного зразка є проблема вдосконалення біополітичних владних засобів контролю за рахунок подальшого вдосконалення нормативних структур управління суспільством. При вивченні цієї проблеми акценти постійно змінюються, бо сучасне неоліберальне суспільство швидко трансформується за рахунок поглиблення процесів цифровізації і медіалізації. Це зумовлює суттєву перебудову біополітичної стратегії в напрямі поширеного використання цифрових технологій для управління звичайними індивідами з метою підтримки порядку та спокою у суспільстві. Одним з шляхів проведення біополітики є модальна влада, яка орієнтована на

реалізацію керуючих впливів на пересічних громадян. Більш того, вона намагається при цьому контролювати не тільки дії, вчинки та поведінку індивідів, а й їх бажання та очікування, робити їх селекцію та розподілення на необхідні, обов'язкові, дозволені, з одного боку, та небажані, недозволені, небезпечні, з іншого, які потребують заборони. Тобто, її сутність полягає у встановленні нормативних владних режимів істини/постістини, які працюють на рівні формування у людей допустимих і бажаних уявлень про можливе, необхідне та допустиме у суспільстві, які стають стійкими стереотипами. Ці владні режими забезпечуються цілою низкою відповідних механізмів, які налаштовані на формування у індивідів потрібних передбачуваних думок, устремлень та дій. Вагомого значення для модальної влади набувають саме перформативні механізми, які допомагають звичайним індивідам сформувати очікувані від них з боку влади уявлення про навколишній світ, соціальну реальність, сформу-

¹ Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)
E-mail: palaguta@ua.fm
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

вати власну суб'єктність та ідентичність. Отже, перформативність мови та мовленнєвих (дискурсивних) практик є тим універсальним механізмом, який забезпечує функціонування модальної влади. В свою чергу, модальна влада як неявна, тіньова форма влади суттєво впливає на формування індивіда, забезпечуючи існування індивіда в сучасній ситуації постістини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивчення особливостей модальної влади в контексті феномену перформативності можна умовно розподілити на два напрямки, які в сьогоденні вже дуже важко розділити один від одного, тобто, вони широко взаємозв'язані між собою та отримали назву «перформативного повороту». Розробці парадигми перформативного повороту в соціально-гуманітарних науках присвячені роботи Е. Фішер-Ліхте (Fischer-Lichte, 2004), Д. Бахманн-Медік (Bachmann-Medick, 2016) та інших дослідників. Однак, генеза цього напрямку починається з розробки теорії перформативів, яка була започаткована британським аналітичним філософом мови Дж. Остінім (Austin, 1975; 1990) та його американським колегою Дж. Сьорльом (Searle, 1970). Стосовно вивчення співвідношення механізмів влади та процесів суб'єктивності, теорія перформативів зазнала суттєві корегування та доповнення з боку таких відомих мислителів як М. Фуко (Foucault, 1969; 1971; 2004A; 2004B), Е. Бенвеніста (Benveniste, 1966), Ж.-Л. Нансі (Nancy, 2000), Ж. Дерріда (Derrida, 2001), Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі (Deleuze & Guattari, 1980; Deleuze, 1995).

Одночасно з теорією перформативів у соціально-гуманітарних науках набуває свого розвитку теорія перформансу, вагомий внесок в її становлення зробили такі відомі дослідники як В. Тернер (Turner, 1977; 1982; 1988), К. Вульф (Wulf, 2004; 2005), Х. У. Гумбрехт (Gumbrecht, 2004), Х. Йоас (Joas, 1992), та інші дослідники. Тому, складно уявити сучасний розвиток теорії перформативів без її поєднання з теорією перформансу, де значну роль відіграють роботи сучасних філософів Дж. Агамбена (Agamben, 2010; 2011; 2013; 2017, 2019), Дж. Батлер (Butler, 1997A; 1907B; 1999; 2015; 2020), М. Хардт та А. Негрі (Hardt & Negri, 2012). Синтез обох цих напрямків забезпечує дослідження феномену перформативності у сьогоденні, зокрема, при вивченні функціонування модальної влади. Розробкам теоретичних положень модальної влади присвячені

роботи американського філософа та соціолога С. Фуллера (Fuller, 2018; 2020).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Попри широку розробку проблематики влади у класичній політичній філософії та в сучасних інтерпретаціях біополітики, дисциплінарних практик і гвернаментальності, питання модальної влади як особливого владного режиму залишаються недостатньо концептуалізованими. Здебільшого дослідження акцентували увагу на владних стратегіях контролю над поведінкою індивідів і населення, але залишили поза межами аналізу ті механізми, які впливають на формування самих можливостей і неможливостей соціальної дії. У цьому сенсі недостатньо з'ясованою є специфіка модальних структур – таких, що визначають горизонти допустимого, зобов'язального чи забороненого – і їхня роль у стабілізації соціальної реальності. Ще одним невирішеним аспектом є недостатня увага до перформативності як ключового механізму модальності, який переводить мовленнєві акти з потенційної площини у дійсність, формуючи рамки соціального досвіду. У сучасній гуманітарній думці відсутня розгорнута теорія взаємодії між модальною владою та перформативними практиками, що водночас визначають і межі мислимого, і горизонти буття індивіда.

Об'єкт дослідження – модальна влада як знаряддя управління та контролю, які встановлюють норми та межі – що можливо або неможливо, вірогідно або заборонено пересічним індивідам та загалом населенню.

Предмет дослідження – перформативні мовленнєві акти як знаряддя обмеження та розширення модального соціального поля, що забезпечує функціонування модальної влади.

Мета статті в загальному виді є дослідження диспозитивів модальної влади які базуються на перформативних діях, зокрема на перформативних реченнях, які формують для індивідів *рамок* можливого/неможливого, реального/ймовірного, необхідного/бажаного, що визначає їх сприйняття соціальної реальності та самого себе.

Завдання статті: визначити специфіку модальної влади у соціально-політичному просторі; розглянути механізм перформативних висловлювань та дій у здійсненні модальної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтування отриманих наукових результатів. Це уявлення про сутність модальної влади

як *влади-знання* було вперше висунуто давньо-грецьким філософом Платоном, і своє остаточне оформлення воно отримало у його діалозі «Держава». Саме істина як така, представлена «царем-філософом» у вигляді перформативного веління, хоча й є лише однією з можливостей серед передбачуваних, але постає як необхідна умова, яка набуває статусу належного для реалізації намірів, дій і вчинків інших громадян держави. Це багато в чому пояснює, чому Платон з відвертою неприязню ставився до софістів і драматургів давньогрецького театру як до творців інших можливих світів, здатних ввести в оману пересічних громадян у розумінні того, що в суспільстві дозволене, а що ні, та підлягає цензурі та забороні (Fuller, 2018, pp. 25–52). Модальна влада визначає ситуацію істини – уявлення про реальність як єдиний, загальноприйнятий усіма громадянами образ світу та соціальної дійсності. Зрештою, представники модальної влади здійснюють контроль над тим, що інші громадяни повинні вважати можливим у здійсненій реальності.

Водночас існують і інші – альтернативні можливості уявлення дійсності, які ставлять під сумнів чи навіть заперечують єдину істину, що встановлює й окреслює межі між можливим і неможливим. Вони пропонують інше розуміння істини. Більше того, істини може бути дуже багато, і вони також мають можливості для реалізації в дійсності. Ось тоді і виникає *постістина* як альтернатива істині, що передбачає різні варіанти її здійснення – у нашому розумінні різні ігрові модуси. Інакше кажучи, прибічники постістини не лише усвідомлюють, який хід зробити в тій чи іншій конкретній грі, в якій вони беруть участь у певний момент, але й міркують над тим, у яку саме гру вони зараз грають та прораховують можливі модуси гри у майбутньому. На відміну від прихильників істини, які грають за вже існуючим правилами, прибічники постістини прагнуть ці правила змінити. А це означає, що в залежності від знання того, яка саме гра ведеться на даний момент часу, деякі сторони набувають перевагу в порівнянні з іншими. Інакше кажучи, прибічники постістини призупиняють дію традиційної передумови про те, що її учасники мають спільну реальність, а отже, й спільне розуміння умов можливості істини. Платон визнавав, що таке можливе, але наголошував: добре організоване суспільство повинно обмежувати ситуацію постістини його елітою, яка тільки одноосібно визначає умови її

існування як законні та справедливі для всього суспільства.

Водночас владним елітам необхідно усвідомити ймовірність реалізації постістини в реальності та, відповідно до цього розуміння, застосувати модальну владу для реалізації істини, адже завжди існує можливість здійснення постістини як іншого варіанта модальної влади. На цю обставину варто звернути особливу увагу. Більше того, як прибічники істини, так і їхні опоненти завжди прагнуть займати домінуючу метапозицію в тому чи іншому модусі гри та нав'язати супротивникові свою метамову й металогіку – зі своїми правилами, які й визначають сутність самої картини реальності (суперництво левів як носіїв істини та лисиць як прибічників постістини, згідно з класифікацією італійського економіста та соціолога, В. Парето (Pareto. 1984)).

Іншими словами, певна картина майбутнього може видаватися неможливою, якщо ми не знаємо правил, які здатні зробити її реальною. Але та ж сама картина точно може здатися необхідною, якщо ми впевнені, що знаємо правила. Разом з тим, «необхідне» припущення може ґрунтуватися на нашому попередньому знанні про те, що ми знаємо, що діятиме специфічно інший набір правил, а тому ми зобов'язуємося грати за ними ще до їхнього формального оголошення.

Це доволі проблематична стратегія модальної влади, своєрідне самоздійснюване пророцтво, яке може взагалі не справдитися, якщо модус гри раптово зміниться. По суті, воно є «перформативним» у тому сенсі, що те, що виконується в теперішньому, допускає ймовірність майбутнього за принципом «ніби-то», тобто бажану думку – дія не стільки як прогноз на майбутнє, скільки виконання в реальності сьогодення тут і зараз. І коли О. фон Бісмарк наголошував, що політика (а влада – її завжди невід'ємний атрибут) – це завжди мистецтво можливого, то тим самим він негласно визнавав платонівське відкриття: будь-яка влада врешті-решт ґрунтується на модальній владі не лише як формі контролю, але й як ефективний засіб формування уявлень і думок пересічних громадян про навколишню соціальну реальність та світ у цілому.

Відомо, що модальність у філософії та логіці розглядається як категорія, що визначає поняття дійсності, можливості, необхідності та похідних від них категорій типу обов'язковості, ймовірності, випадковості тощо. На стику дійсності теперішнього та реалізації можливостей у май-

бутньому здійснюються й розгортаються владні впливи модальної влади. Вона передбачає не лише встановлення різноманітних норм чи приписів щодо того, що слід вважати істинним або хибним, але й пролонгує, що є можливим і неможливим, необхідним і випадковим, бажаним і забороненим. Інакше кажучи, вона встановлює стандарт, що проявляється у здатності цензурувати те, що саме вважається *обов'язково* можливим, а що – ні, для сприйняття, розуміння та орієнтації на майбутні дії громадян.

При розгляді феномену перформативності у світлі модальної влади необхідно з'ясувати, яке значення він набув у біополітиці. Як відомо, *суверенітальність* – «*управління людьми*» (фр. *gouvernementalité*) – є одним із ключових диспозитивів модальної влади, зорієнтованої на створення відповідних практик і технік, покликаних здійснювати формування бажань, мислення та поведінки індивідів у напрямку, що запланований біополітичними імперативами – сувереністю, урядунням, політичною раціональністю, прогнозуванням, регулюванням, рефлексивним управлінням тощо (Dean, 2010). Відомо, що формування диспозитивів біополітики має тривалу новоевропейську історію, яка бере початок у XVII–XVIII століттях і передбачає модель управління, що протягом майже чотирьох століть постійно формується, розвивається та зазнає численних трансформацій. Саме з того часу й ведеться відлік сучасної біополітики. Значною мірою це було висвітлено завдяки дослідженням М. Фуко, зокрема його книгами та лекціями у Коледж де Франс (Foucault, 1976; 2004A; 2004B). Однак, за думкою Ж. Дельоза, яку він висловив в одному із своїх останніх інтерв'ю – «*Post scriptum do суспільств контролю*» «Зараз ми вже живемо не у дисциплінарному суспільстві. «Контроль» – ось слово ... нового монстра, а Фуко визнає за ним наше найближче майбутнє» (Deleuze, 1995, р.213). Зараз в мерезовому суспільстві виникли нові форми залежності індивідів від модальної влади, а саме ті, про які казали М. Хардт та А. Негрі – заборгований, медіазалежний, піднаглядний та представлений владою (Hardt & Negri, 2012).

В контексті теми цієї статі розглянемо механізм дії перформативних висловлювань як мовленнєвих дій. Тому, в межах дослідження модальної влади коротко окреслимо віхи становлення концепту перформативності у філософії. Так, британський філософ мови Дж. Остін та його

американський колега Дж. Сьорль досліджували особливий тип мовленнєвих висловлювань – перформативи, як протилежність констативам (*constative vs. performative*). Перформативи є доволі різноманітними у процесі комунікації – клятви, накази, обіцянки, прохання, різного роду імперативи («я повинен», «я хочу», «я можу»), вимоги, наречення, застереження, зобов'язання, переконування тощо. Вони не описують наявний стан речей, а створюють факти самим актом їх проголошення (Austin, 1977; Austin, 1990; Searle, 1970). Адже ці висловлювання не лише повідомляють щось, а й водночас здійснюють ту дію, про яку повідомляють. Інакше кажучи, вони є автореферентними, оскільки їхнє значення та дія збігаються і в будь-якому разі вони творять соціальну реальність, про яку висловлюються. Дж. Остін показав, що такий тип висловлювань не підпадає під критерії логіки, яка поділяє всі судження на істинні та хибні, проте в повсякденній мові їхня роль є надзвичайно значущою. Далі французький психолінгвіст Е. Бенвеніст поєднав обидва аспекти висловлювання у влучній формулі: перформативне висловлювання є таким не тому, що воно може змінити становище окремого індивіда, а тому, що воно *саме по собі* є дією, воно *вже* допущено у світ. «Висловлювання є дією; той, хто його здійснює, вчиняє дію, промовляючи його» (Benveniste, 1966, р. 251). Він також уточнює механізм функціонування мови як такої: мова влаштована таким чином, що дозволяє кожному мовцеві, коли він позначає себе як *я*, ніби привласнювати собі *мову цілком* (Benveniste, 1966, р. 296) у «живому теперішньому». Зокрема, аналізуючи концепт наказу в Остіна як перформатива, Бенвеніст наголошує, що імператив «не є денотативним і не має на меті передати певний зміст; він має прагматичний характер і спрямований на вплив на слухача, змушуючи його поводитися певним чином». Інакше кажучи, він не є у повному сенсі слова дієслівним часом, а радше становить собою «голу семантему», яка за наявності особливої інтонації використовується як форма закляття.

При цьому вже не має жодного значення, що перформативне висловлювання не досягне своєї мети та виявиться лише «порожніми словами». Іншими словами, навіть якщо не виконано цілу низку позалінгвістичних умов – інституційного або соціального характеру – для реалізації перформативних висловлювань, або якщо індивід просто відмовляється від власних слів.

Згодом французька постструктуралістська філософія внесла корективи у розуміння феномену перформативності. Так, М. Фуко розглядав акти висловлювань як мікроелементи дискурсивних формацій, наголошуючи: «ми виявляємо висловлювання там, де не можемо визнати наявності пропозицій; ми знаходимо висловлювань більше, ніж можемо ідентифікувати як *speech acts*. $\diamond$ Висловлювання – це єдність *іншого роду*, аніж пропозиція, судження чи мовленнєвий акт» (Foucault, 1969, pp. 168, 172). Інакше кажучи, у Фуко перформативні висловлювання включені до диспозитивів, тобто є тим елементом, що продукує суб'єктивації, що визначають їх як частину механізму управління. Самі ж диспозитиви становлять мережу, що пронизує все суспільство зверху донизу. Диспозитиви завжди вписані у відносини модальної влади.

Ще на один суттєвий аспект перформативних висловлювань звернув увагу Ж. Дерріда. Французький філософ відстоював тезу про те, що всі форми соціальних зв'язків є вторинними щодо події мовлення, оскільки суб'єкт відповідальності, той суб'єкт, якому можна приписати відповідальність, не передує зверненню до Іншого, а, навпаки, утворюється в самому цьому зверненні (Derrida, 2002: 46–54). Отже, мовленнєве висловлювання є передусім етичним актом для суб'єкта: він здійснює власну суб'єктність у самому мовленнєвому акті, що накладає на нього відповідальність, а не ґрунтується на попередньому знанні всіляких умов та умовностей його виголошення, на які робили наголос аналітики філософії мови. Ж. Дерріда розглядає перформативність водночас у двох площинах: у площині філософії суб'єкта, його етичної складової, що акцентує увагу на події виробництва суб'єктивності, та у площині політичній.

Важливий момент до розуміння перформативності крізь досвід тілесності запропонував Ж.-Л. Нансі. Досвід тіла акумулює в собі водночас і «мову тіла», і «тілесність мови» на рівні продукування простору мовної та колективної тілесності. З цього приводу він писав: «політика перестає бути турботою про інкорпорований сенс: радше, вона починається і завершується тілами» (Nancy, 2000, p.55.). Колективною тілесністю можна легко управляти та контролювати, адже «справа не в тому, існують чи не існують справедливість і несправедливість, рівність і нерівність, свобода і ув'язнення: йдеться не про те, щоб надати цим речам значення, а про те, щоб надати їм місце [і

місця] та навіть виміряти [хай навіть вони є безмірними]» (Nancy, 2000, p.56).

Таким чином, французькі постмодерністи суттєво розширили межі застосування перформативних висловлювань, розглядаючи їх на рівні філософії суб'єкта та соціально-політичної філософії.

Наочною ілюстрацією розширеного розуміння перформативності є також дослідження німецької школи філософії культури та філософської антропології. Так, у поняття перформативності К. Вульф включає соціальну й культурну дію – це більше, ніж здійснення наміру, воно лежить в основі соціальної онтології (Wulf, 2005). Актуальним моментом у цій концепції перформативності є те, що розуміння перформативного характеру дій здійснюється переважно в тілесних *практиках інсценування та виконання* (Wulf, 2004, s. 146), а також про художнє виконання або *перформанс*, що має свої три, по-різному сформовані елементи – «матеріальність, медійність та естетику виконання» (Wulf, 2004, s. 149). Йдеться про об'єднання всіх аспектів перформативності під егідою людської дії, що збирає або конструює тілесність: «У центрі тут перебуває соціально й культурно сформоване тіло та перформативне практичне знання, закарбоване в ньому; це знання тілесне, ігрове, ритуальне й водночас історичне та культурне; воно виникає у ситуаціях *face-to-face* і *семантично неоднозначне*; воно естетичне й утворюється в мімесисних процесах; воно має компоненти уявного, *містить надлишок значень*, його неможливо звести до цілераціональності; воно знаходить свій вияв у інсценуваннях та виконаннях у повсякденному житті» (Wulf, 2004, c. 149).

Подібною концепції перформативності дотримуються його німецькі колеги Х. Йоас (Joas, 1992), Х.-У. Гумбрехт (Gumbrecht, 2004). Дослідницька оптика німецької соціально-філософської школи дозволяє зрозуміти, як перформативність пов'язана з виконанням певних ритуалів, що залучають у те, що відбувається, різноманітні тілесні практики, значення яких не зводиться ані до інтенціональності, ані до функціональності. Тобто перформативні висловлювання, як правило, пов'язані з перформансом, що досліджує Е. Фішер-Ліхте (Fischer-Lichte, 2004).

У контексті дослідження модальної влади крізь призму перформативних висловлювань видається доцільним розглянути теорію перформативності Дж. Батлер. Як відомо, американська дослідниця зробила вагомий внесок у розвиток

цієї теорії, зокрема вона запропонувала нову інтерпретацію проблеми гендеру у своїх ранніх працях (Butler, 1997A; Butler, 1997B; Butler, 1999). Безперечно, концепція перформативності Дж. Батлер з її наголосом на тілесних перформативних діях та процесах утілення істотно доповнює аналітичну теорію перформативності Дж. Остіна та Дж. Серла. Справді революційним став її підхід до гендерної проблематики, де обґрунтовується ідея про те, що жодного початкового цисгендерного поділу на чоловіче та жіноче за фактом народження не існує. Навпаки, йдеться про динамічне та контекстуально зумовлене практичне встановлення гендерних ролей, яке передбачає їхнє живе виконання, що постфактум призводить до їх закріплення, подібного до театрального перформансу. Відтак тілесність індивіда не апелює до біологічної основи, а постає результатом безперервного перформативного процесу відтворення гендерних норм. Але при цьому закріплення антропологічних відчуттів і уявлень є наслідком постійно здійснюваних практичних дій, що здебільшого мають дисциплінарно-примусовий характер (див. Butler, 1997A).

З одного боку, ця концепція перформативності орієнтується на можливості зміни індивідом власної ідентичності, виходячи з розуміння гендеру як соціокультурного конструкту сучасності. З іншого боку, гендер постає похідним від диспозитивів модальної влади, яка спрямовує індивідів через «правильно» вибудований тілесний перформанс і його перформативні мовленнєві акти. Саме вона визначає, що є прийнятним, а що ні, запроваджуючи у сучасному суспільстві так звану *політику ідентичності* як фільтр можливого й бажаного та встановлюючи цю постправду як легітимну політичну й соціальну норму. Диспозитиви модальної влади майже повністю усувають безпосереднє насильство, у тому числі й у сфері сексуальності, проте завдяки тонко сконструйованій політиці ідентичності здійснюють контроль, створюючи водночас ілюзію відсутності єдиного джерела влади.

У цьому сенсі, як спадкоємиця дослідницької оптики М. Фуко, американська вчена відстоює позицію, згідно з якою влада існує всюди, де є соціальні відносини. Пронизуючи повсякденність, вони задають дискурсивні практики, що безперервно формують тілесність індивідів. Безперечно, Дж. Батлер не заперечує перформативної сили мовлення, проте для неї тіла є винятково дискурсивними, подібно до того, як

це розуміє Ж.-Л. Нансі. І, вочевидь, не випадково дослідниця покладає надію на трансформаційний потенціал перформативного підходу. Йдеться про те, що якщо влада полягає у тому, як вона виконується рядовими учасниками масових перформативних зібрань, то виникає сподівання, що усвідомлена й цілеспрямована трансформація перформативних практик може змінювати й самі диспозитиви влади у напрямку їх позитивного перетворення.

У своїх останніх працях (Butler, 2015; Butler, 2020) Дж. Батлер досліджує вже можливості перформативності самої політики. Так, звертаючись до масових протестів останніх років у західному світі, дослідниця робить спробу виявити в них глибинні підвалини радикальної демократії. Остання апелює до зібрання індивідів у масу, що формує в публічному просторі безсловесні колективні тіла. Ці масові скупчення набувають значної політичної ваги як дієва сила *ненасильницького* характеру. Самим фактом виходу у публічний простір вони здійснюють перформативне висловлювання, навіть якщо позбавлені права голосу та піддані дегуманізації (Butler, 2015). Логіка тут доволі прозора: присутні на масових політичних зібраннях скупчення тіл заявляють про себе як про народ – без будь-якої опори чи претензії на офіційну владу. Йдеться про безпосередню, а не представницьку форму демократії, механізми якої не репрезентативні, а перформативні. Водночас таке зібрання передуює формулюванню політичних вимог, не має єдиної ідентичності й не може бути редуковане до якоїсь політичної організації.

Дж. Батлер вважає, що їхня прекарність, або вразливість, – під якою розуміється тілесна, психічна й економічна уразливість, характерна для багатьох соціальних груп у сучасному суспільстві, – не утворює самостійного політичного суб'єкта. На її думку, таким суб'єктом стає саме «зібрання» (*assembly*). Водночас прекарність дає змогу перетворити власну слабкість на силу, а саме – погоджуючись із власним становищем, згідно з яким ніякого повнокровного життя немає взагалі, жодне життя не є повноцінним, оскільки воно завжди вже вразливе, ушкоджене, неповне й позначене браком, – і тому йдеться про те, щоб пред'явити цю нестачу повного життя, зробити її предметом перформативної дії для того, щоб її якось позитивно змінити. Існує необхідність винести цю нестачу на рівень перформативного дійства, зробивши її предметом дії з перспективою певної позитивної трансформації.

Йдеться тут про постійні афекти обділеності правами та благами, про втрату відчуття суверенності власного життя, що парадоксальним чином охоплює у сучасному біополітичному світі багатьох індивідів. Це змушує зовсім різні соціальні групи вступати в ситуативні альянси, які уможливають перформативну трансформацію в позитивну політичну енергію, коли «ми знову спостерігаємо форми театралізованої політики, що стверджує власну силу й водночас демонструє межі, накладені на цю силу» (Butler, 2015, р. 214).

Але чи не є це утопічною або навіть ідеалістичною позицією в оцінці потенціалу офіційної влади, яка нібито буде спокійно споглядати за цими ненасильницькими політичними процесами? Хіба модальна влада дозволить пересічним індивідам у такий спосіб визначати для себе плани можливого й бажаного в майбутньому? Безперечно, правила тілесного перформансу «зібрань», так само як і політика гендерної ідентичності, перебувають під контролем модальної влади.

В іншій дослідницькій перспективі феномен перформативності аналізує Дж. Агамбен. Італійського філософа цікавить засадниче питання: що наділяє слова здатністю трансформуватися у конкретні дії чи факти? Свої дослідження автор розгортає на прикладі такої групи перформативів, як *накази, клятви, славослів'я*, і переконливо показує, що всі вони мають магіко-сакральне походження, тобто ґрунтуються на архаїчних магічних шарах мови, досліджуючи первинний зв'язок між словами та речами, який слід уважати магічно-перформативним (Agamben, 2005, р. 171).

Так, магічні корені італійський мислитель убачає у наказі, що як мовленнєвий акт черпає свою силу саме в архаїчній ритуальній конвенції, відповідно до якої сакральні слова й є магічними діями, тобто власне заклинаннями (Agamben, 2019). Розглядаючи наказ як імператив, дослідник доходить висновку, що перформатив відображає в мові той історичний час, коли відношення між словами і речами не було апофантичним, тобто не мало форми індикатива, а набувало форми перформатива. Згідно з дослідженням наказу, Агамбен робить висновок, що монотеїзм успадковує й абсолютизує магію наказу, перетворюючи її на креаціоністські формули Божого Слова, яке творить світ із нічого, на формулу Завіту та формулювання Заповідей. Іншими словами, саме імператив як «гола семантика» або смислова

одиниця виражає чисте онтологічне відношення мови й світу, що й знаходить своє відображення у наказі (Agamben, 2019).

До речі, у дещо іншій дослідницькій перспективі Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у праці *«Тисяча плато»*, розглядаючи перформативи в контексті зростання значущості прагматики мови, висловлюють тезу у перформативному напрямі, що «мова створена не для того, щоб вірити, а для того, щоб підкорятися і вселяти покору», а також що формальна «лінгвістика є ніщо поза прагматикою (семіотичною чи політичною), яка визначає реалізацію умов мови та використання мовних елементів» (Deleuze & Guattari, 1980; Deleuze, 1995).

Аналогічні дослідження були проведені Дж. Агамбеном і під час вивчення *клятви* або *клятвених обіцянок*, що також становлять одну з найяскравіших різновидів перформативних висловлювань. Показово, що італійський філософ демонструє, як генеалогічно сучасне право сягає архаїчних клятвених формул. Подібна генеалогія приводить дослідника до думки, що право можна визначити як поле, в якому вся мова загалом прагне набути перформативної сили (Agamben, 2005; Agamben, 2010). Перформативний характер притаманний і всіляким *славослов'ям* у політичній та релігійній сферах, які підтримують авторитет релігійних і політичних лідерів (Agamben, 2011; Agamben, 2013).

Сумлінно досліджуючи перформативний соціокультурний та релігійний досвід наказів, клятв і славослов'їв, Дж. Агамбен доходить висновку, що мова у своїй основі є не пропозиційною, а, навпаки, перформативною. Дескриптивність як підґрунтя констативів виявляється вторинною, похідною від феномена перформативності. Найхарактерніше ж у дослідженнях перформативів те, що в них простежується тенденція, згідно з якою ці типи мовленнєвих висловлювань і форм поведінки поступово витісняють собою онтологію твердження у багатьох сферах політичного й соціального життя – незалежно від того, чи йдеться про наказ, клятву або славослов'я, які продукує й відтворює модальна влада. Наприклад, наказ набуває форми поради, побажання, запрошення, співпраці тощо. Однак у всіх своїх нових диспозитивах модальна влада зберігає свою домінуючу та спрямовуючу роль.

Перформативні висловлювання у сучасному світі формують політичну реальність, продукують нові соціальні порядки, задають параме-

три суб'єктності. Адресатом перформативного висловлювання завжди є спільнота, яка може бути представлена не лише присутньою в певній конкретній ситуації, але й окреслена у віртуальний спосіб. Саме тому перформативність задає нові перспективи для формування сучасної політичної, соціальної й індивідуальної реальності, що є сприятливим ґрунтом для реалізації технологій модальної влади.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розгляд модальної влади у світлі перформативних мовленнєвих висловлювань дає змогу реконструювати більш тонку та непомітну форму впливу, яка не оперує прямими заборонами чи насильством у тій чи іншій формі, а конструює саму структуру можливого. Через перформативні мовленнєві акти встановлюються не лише норми поведінки, але й межі мислимого й немислимого, вимовного й замовчуваного.

Модальна влада функціонує як режим влади нового типу – не як управління передусім через тілесність, як це уявлялося М. Фуко та його численним послідовникам, а як управління модальностями буття, що дозволяють переводити перформативи в індикативи або навіть у констативи. Перформативність тут постає як підґрунтя для легітимації, натуралізації чи трансгресії модальних структур. Це дозволяє інтерпретувати владу не як зовнішній примус, а як результативну й конститутивну силу, що завжди має безпосереднього адресанта та масового адресата. Відтак, модальна влада вбудовується в онтологію суб'єкта, в його уявлення, думки, сприйняття, емоційні стани тощо.

Проведений аналіз дозволяє розглядати перформативність як своєрідний вид модального

примусу. Саме через таку дослідницьку оптику можна переосмислити багато політичних і соціальних конфліктів між владою різних типів і населенням, акти виключення, а також стратегії спротиву й трансгресії, які виходять за межі звичних дискурсів влади, включаючи в поле аналізу мовчання, недомовленість, бажаність, неможливість і неочевидність як найважливіші інструменти модальної влади у XXI столітті.

У подальших дослідженнях доцільно детальніше розглянути механізми модальної влади, які дозволять запровадити й розширити при дослідженні заявленої проблематики концепт «алгоритмічної модальності» та його складових. Ця концептуалізація відкриває новий погляд на формування сучасної суб'єктності, дає змогу краще зрозуміти процеси десуб'єктивації та доволі примарну суверенність сучасних індивідів, що наочно демонструють такі соціально-політичні процеси, як гендерна нормативність, прекарність, політкоректність, цифрова цензура та багато інших, які прагне контролювати модальна влада.

Зазначений тип влади поступово модифікує модули можливого й неможливого, необхідного й випадкового. Типовим прикладом дії алгоритмічної модальної влади є «вікна Овертона». Очевидно, що в сучасну цифрову епоху умови суверенності індивідів визначаються вже не стільки громадянськими інститутами держави, скільки алгоритмічними структурами цифрових технологій, які поступово й непомітно модифікують модули можливого й необхідного. Відтак, алгоритмічна модальність постає новою формою структурної залежності індивідів і населення загалом, що потребує окремого ретельного філософського аналізу.

Список використаних джерел

- Agamben, G. (2005). *The Time That Remains: A Commentary on the Letter to the Romans*. Stanford University Press. 216 p.
- Agamben, G. (2010). *The sacrament of language: An archaeology of the oath*. Stanford, California: Stanford University Press and Polity Press. 79.
- Agamben, G. (2011). *The Kingdom and the Glory: For a Theological Genealogy of Economy and Government*. (L. Chiesa & M. Mandarini, Trans.). Stanford University Press. 328.
- Agamben, G. (2013). *Opus Dei: An Archaeology of Duty* (A. Kotsko, Trans.). Stanford, CA: Stanford University Press. 164. <https://doi.org/10.1515/9780804788564>
- Agamben, G. (2019). What is a command? In *Creation and Anarchy: The Work of Art and the Religion of Capitalism* (pp. 51–65). Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503609273-005>
- Austin, John L. (1975). *How to Do Things with Words: Second Edition (The William James Lectures)*. Harvard University Press. 192.
- Austin, John L. (1990). *Philosophical Papers*. Clarendon Press. 320.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural Turns: New Orientations in the Study of Culture*. Berlin, Boston: De Gruyter. 311. <https://doi.org/10.1515/9783110402988>

- Butler, Judith. (1997A). *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford University Press. 230.
- Butler, J. (1997B). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York; London: Routledge. 185.
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge. 221.
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Harvard University Press. 248.
- Butler, J. (2020). *The Force of Nonviolence: An Ethico-Political Bind*. Verso Books. 224.
- Benveniste, E. (1966). *Problemes de linguistique generale, 1*. Paris: Gallimard. 636.
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society (2nd ed.)*. London, UK: SAGE Publications. 294.
- Deleuze, Gilles., & Guattari, Félix. (1980). *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2. LES ÉDITIONS DE MINUIT*. 648.
- Deleuze, Gilles. (1995) *Negotiations: 1972-1990 (European Perspectives: a Series in Social Thought & Cultural Criticism)*. Columbia Univ Pr. 221.
- Derrida J. (2002). *Declarations of Independence // Derrida J. Negotiations: interventions and interviews, 1971–2001*. Stanford: Stanford University Press. pp. 46–54.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Ästhetik des Performativen*. Suhrkamp Verlag. 376.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard. 275.
- Foucault, M. (1976). *La Volonté de savoir. Histoire de la sexualité, Tome 1*. Paris, France: Éditions Gallimard. 211.
- Foucault (2004A). *La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978- 1979)*. Eds. Bertani, M. & Fontana, A. Gallimard; Paris: Seuil. 368 p.
- Foucault, M. (2004B). *Sécurité, Territoire, Population. Cours au College de France (1977-1978)*. Eds. Bertani, M. & Fontana, A. Gallimard; Paris: Seuil. 456 p.
- Fuller, S. (2018) *Post-Truth. Knowledge as a Power Game*. London; New York: Anthem Press. 368.
- Fuller, S. (2020). *A Player's Guide to the Post-Truth Condition: The Name of the Game (Key Issues in Modern Sociology)*. Anthem Press. 140 p.
- Gumbrecht, H.-U. (2004). *Produktion von Präsenz: Was nicht gesagt werden kann*. Suhrkamp Verlag.
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *Subjective figures of the crisis*. In *Declaration (Chapter 1)*. New York, NY: Argo Navis.
- Joas, H. (1992). *Die Kreativität des Handelns*. Suhrkamp Verlag. 415.
- Nancy, Jean-Luc. (2000). *Corpus. METAILIE*. 140.
- Pareto, V. (1984) *Powers Ch. H. The Life and Times of Vilfredo Pareto // Introduction to the Transformation of Democracy*. New Brunswick. 156.
- Searle, J.R. (1970). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 166.
- Wulf, Christoph. (2004). *Anthropologie: Geschichte – Kultur – Philosophie*. Rowohlt Taschenbuch. 288.
- Wulf, C. (2005). *Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual*. Transcript Verlag. 178.

References

- Agamben, G. (2005). *The time that remains: A commentary on the letter to the Romans*. Stanford University Press.
- Agamben, G. (2010). *The sacrament of language: An archaeology of the oath*. Stanford University Press; Polity Press.
- Agamben, G. (2011). *The kingdom and the glory: For a theological genealogy of economy and government (L. Chiesa & M. Mandarini, Trans.)*. Stanford University Press.
- Agamben, G. (2013). *Opus Dei: An archaeology of duty (A. Kotsko, Trans.)*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804788564>
- Agamben, G. (2019). *What is a command? In Creation and anarchy: The work of art and the religion of capitalism/ Stanford University Press, 51–65. https://doi.org/10.1515/9781503609273-005](https://doi.org/10.1515/9781503609273-005*
- Austin, J. L. (1975). *How to do things with words (2nd ed.)*. Harvard University Press.
- Austin, J. L. (1990). *Philosophical papers*. Clarendon Press.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural turns: New orientations in the study of culture*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110402988>
- Butler, J. (1997a). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford University Press.
- Butler, J. (1997b). *Excitable speech: A politics of the performative*. Routledge.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Butler, J. (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. Harvard University Press.
- Butler, J. (2020). *The force of nonviolence: An ethico-political bind*. Verso Books.
- Benveniste, É. (1966). *Problèmes de linguistique générale (Vol. 1)*. Gallimard.

- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie 2* Les Éditions de Minuit.
- Deleuze, G. (1995). *Negotiations: 1972–1990* (European perspectives: A series in social thought & cultural criticism). Columbia University Press.
- Derrida, J. (2002). *Declarations of independence*. In J. Derrida, *Negotiations: Interventions and interviews, 1971–2001*, Stanford University Press. 46–54.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Ästhetik des Performativen*. Suhrkamp Verlag.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Gallimard.
- Foucault, M. (1976). *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité*. Vol. 1. Éditions Gallimard.
- Foucault, M. (2004a). *La naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France (1978–1979)*. (M. Bertani & A. Fontana, Eds.). Gallimard/Seuil.
- Foucault, M. (2004b). *Sécurité, territoire, population: Cours au Collège de France (1977–1978)* (M. Bertani & A. Fontana, Eds.). Gallimard/Seuil.
- Fuller, S. (2018). *Post-truth: Knowledge as a power game*. Anthem Press.
- Fuller, S. (2020). *A player's guide to the post-truth condition: The name of the game* (Key issues in modern sociology). Anthem Press.
- Gumbrecht, H.-U. (2004). *Produktion von Präsenz: Was nicht gesagt werden kann**. Suhrkamp Verlag.
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *Subjective figures of the crisis*. In *Declaration*. Chap. 1. Argo Navis.
- Joas, H. (1992). *Die Kreativität des Handelns*. Suhrkamp Verlag.
- Nancy, J.-L. (2000). *Corpus*. Métailié.
- Pareto, V. (1984). *Powers, Ch. H. The life and times of Vilfredo Pareto*. In *Introduction to the transformation of democracy*. New Brunswick.
- Searle, J. R. (1970). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Wulf, C. (2004). *Anthropologie: Geschichte – Kultur – Philosophie*. Rowohlt Taschenbuch.
- Wulf, C. (2005). *Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual*. Transcript Verlag.

VADIM, PALAHUTA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy
of the National University of Technology (Dnipro, Ukraine)
E-mail: palaguta@ua.fm
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

MODAL POWER IN THE CONTEXT OF PERFORMATIVITY IN PHILOSOPHY

Abstract

Relevance. The article analyzes *modal power* as a specific regime of power that regulates what is considered permissible and necessary. The primary function of modal power is the establishment of control over the «truth situation», which presupposes influence not only on the behavior and actions of individuals but also on the determination of their activity within the socio-political field. Proceeding from the critique of classical models of power, the author focuses on those forms of influence aimed not only at controlling the actions of individuals but also at producing modal structures – possibilities, obligations, prohibitions, and potentialities. *Performativity* is examined as one of the central mechanisms of the modalization of individuals, through which the boundaries of the permissible and the impermissible are legitimized. This allows modal power to shape the horizons of thought and existence of individuals, ensuring the consolidation and expansion of power regimes by translating them from the social field of the potential into social reality. **Purpose of the article** is to investigate the dispositifs of modal power that are based on performative speech acts, which construct the framework of the possible/impossible, necessary/desirable, and which define individuals' perception of social reality and of themselves. **Methodology.** The research is grounded in comparative analysis, philosophical hermeneutics, and the phenomenological method. **Results.** Considering modal power in the light of performative speech acts makes it possible to reconstruct a subtler and less visible form of influence that does not operate through direct prohibitions or immediate violence but instead constructs the very structure of the possible, as a mode of governing the modalities of human existence. Performativity is examined as a dominant factor of modal power. This enables an interpretation of power not as an external coercion but as a productive and constitutive force that always addresses both individuals directly and the masses collectively. Consequently, modal power becomes embedded in the ontology of the subject. The analysis undertaken allows us to conceptualize performativity as a peculiar form of modal compulsion that transcends conventional discourses of power. Through such a research optic, further studies may reconceptualize numerous political and social conflicts within society, acts of exclusion of individuals, as well as strategies of resistance and transgression. Moreover, this

approach makes it possible to investigate performativity as an instrument of resistance and of individuals' escape from power regimes, and to consider the concept of «algorithmic modality». This conceptualization opens a new perspective on the formation of contemporary subjectivity.

Key words: modal power; situation of post-truth; biopolitics; individual; population; discursive practices; performative turn; performativity.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 12.07.2025

Accepted date 12.08.2025

Published date 15.09.2025

How to cite: Палагута, Вадим. Модальна влада у контексті перформативності у філософії. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 92–102

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-09>

УДК [1+159.9]:[612.82+530.145]

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-10>**ПРОБЛЕМА САМОСТІ: «Я» ЯК БАГАТОСТРУКТУРНИЙ ФЕНОМЕН****ПАНЬКО, ОКСАНА¹****ПЛІШ, АНДРІЙ²****Анотація**

Розглядається проблема самості у філософських та наукових концепціях – дуалізм, панпсихізм, ілюзіонізм, фізикалізм, квантова теорія тощо. Методологічною основою статті є порівняльний аналіз філософських і наукових підходів. Використано метод порівняльного аналізу (філософських концепцій Р. Декарта, Д. Локка, Ж.-П. Сартра із сучасними науковими підходами, зокрема А. Дамазіо, Д. Деннета, Г. Нортгоффа). Аналізуються дані з нейронаук для підтвердження або спростування цих теорій; здійснене узагальнення – інтеграцію різних ідей у гіпотезу, що поєднує нейробиологічні, психологічні та філософські аспекти. На основі аналізу класичних та сучасних ідей стосовно пояснення виникнення самості обґрунтовується, що «Я» є багаторівневою структурою, яка постає на перетині нейронних процесів, соціального досвіду, емоційно-вольових процесів, нарративної саморефлексії, сенсопризначення. Така позиція включає філософські підходи, зокрема, підкреслюється роль волі (Ж.-П. Сартр), пам'яті (Дж. Локк), дані наукових досліджень, які виходять за рамки матеріалістичних пояснень самості та показують актуальність традиційного дуалістичного трактування проблеми, де основою ідентичності «Я» є душа як основа для свідомості, інтелекту та волі. З'ясовано, що воля є однією з головних властивостей самості: вона виступає внутрішньою силою, яка формує та зберігає її цілісність об'єднуючи тілесний та соціальний досвід, пам'ять і розум завдяки чому «Я» є не фіксованим й формується у вільних актах та усвідомлених виборах. Висновок. Проблема самості належить до наукових питань, які не мають однозначного тлумачення, тому її слід розглядати з урахуванням різних підходів і концепцій. Аналіз філософсько-наукових концепцій показує, що самість є багаторівневим феноменом, який охоплює нейрофізіологічну основу, емоційне опрацювання досвіду, нарративну саморефлексію, мислення, волю, пошук сенсу й водночас є проявом душі, що розглядається як фундаментальної підстави самості. Такий підхід потребує подальших наукових досліджень, їх ретельного аналізу та розробки більш удосконалених теорій.

Ключові слова: проблема самості, дуалізм, панпсихізм, ілюзіонізм, фізикалізм, квантова теорія, проблема «Я», саморефлексія.

Постановка проблеми Проблема природи «Я» належить до найскладніших у філософії та науці; у XXI ст., в умовах стрімкого розвитку нейро-технологій, штучного інтелекту коли постало питання створення свідомого штучного інтелекту природа суб'єкта, свідомості та самості отримує значну увагу науковців. Під «самістю» або «Я» ми розуміємо істотне, невіддільне від даного суб'єкта, його ідентичності, невідчужуваної унікальної сутності. Існує багато наукових підходів, теорій щодо проблеми формування самості, що часто пов'язується з проблемою сутності та походження свідомості – чи є вона незмінною душею, нарративною конструкцією, нейронною схемою, проявом волі, ілюзією тощо. Актуальним завданням для філософії та науки є аналіз та переосмислення класичних та сучасних наукових підходів,

даних наукових досліджень та створення узагальнюючих концепцій.

Мета статті – з'ясувати природу феномену самості як особистісної ідентичності, простежити шляхи її формування згідно поширених філософських, наукових підходів та даних нейронаук. Завдання: розглянути основні філософські і наукові пояснення «Я»: Р. Декарта, Д. Локка, екзистенціалізм, фізикалізм, панпсихізм, дуалізм та ін. щодо сутності «Я»; навести емпіричні дані, які підтверджують чи ставлять під сумнів поширені трактування самості й пов'язаною з нею свідомості; на підставі цього запропонувати узагальнююче пояснення «Я».

Виклад основного матеріалу. До найбільш відомих концепцій «Я» у філософії належить підхід Р. Декарта який вважав, що «Я» є мислячою субстанцією незалежною від тіла і факт мислення («Cogito, ergo sum») та є беззаперечним доказом існування суб'єкта. Декартова інтроспекція наголошує на здатності суб'єкта рефлексувати про себе, у зв'язку з чим «Я» постає як конструкт у мозку, що формує єдине самосприйняття

¹ Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

E-mail: oksana-panko@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1185-5664>

² Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

E-mail: andrii.plish.ir.2022@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0242-558X>

(Gallagher, 2000). Дуалістичний розподіл світу на *res cogitans* (мисляча річ) і *res extensa* (просторова річ) стверджує, що розум може існувати без тіла, а тіло без розуму ні, ототожнюючи особистість із нематеріальною душею яка усвідомлює себе безпосередньо в актах мислення (Cottingham, 1991).

Концепція Р. Декарта про нематеріальну сутність «Я» викликає застереження в епоху нейронаук оскільки мозкоцентризм, поширений в сучасній науці, заперечує існування ідеального суверенного «Я», трактуючи його лише як явище свідомості, що виникає внаслідок роботи мозку та тіла. Фізикалізм стверджує, що розум, свідомість, самість є фізичними та пояснюються фізичними процесами – невіддільні від фізіології мозку і ураження певних зон кори, нейрохімічні дисбаланси змінюють усвідомлення людиною себе. Прибічники цього підходу підтверджують його даними нейронаук, зокрема, Г.Нортгофф пов'язує самосвідомість із особливостями мозкової активності у стані спокою (внутрішньої, фонові активності). Дослідження показують, що кортикальні середні структури (передньомедіальна й передньої поясної кори) значною мірою залучені в обробку самосприйняття: саме ці зони активні, коли людина думає про себе чи мріє (мережа “default mode”). Г.Нортгофф припускає, що «Я» корелює з тим, як мозок спонтанно організовує свою роботу за відсутності зовнішніх стимулів, базова активність мозку лежить в основі всіх процесів, пов'язаних із самосприйняттям. Ця ідея називається «базовою моделлю суб'єктності»: відчуття власності на думки й образи виникає завдяки цьому внутрішньому фону. Цей підхід вказує на біологічні механізми самості, зокрема роль середніх структур (самокореляція у дефолт-мережі), що підтверджують існування нейронних корелятивів самосвідомості (Gallagher, 2000).

На нашу думку, ці кореляції є лише відображенням, а не причиною «Я», яке тісно пов'язаним із режимом мозку «за замовчуванням», що є лише його підґрунтям. При всій важливості мозкової активності справжня «суб'єктність» виростає не лише з внутрішнього світу нейронів, а й із тілесно-соціального контексту, який цей внутрішній світ наповнює.

До фізикалізму належить трактування самості, свідомості як ілюзії мозку, результату неточного усвідомлення власного мозку і нейронних операцій, а не як унікальної реальності (Frankish, 2021). Проте, така модель виглядає непереконливою, оскільки недостатньо даних наукових

досліджень які б підтвердили створення мозком ілюзії «Я».

Важливим фактором формування «Я» є також вплив соціального середовища та тіла, наприклад, під час тривалої медитації змінюється «фонова» активність мозку та самосприйняття – це демонструє що закладений у мозку базовий механізм «Я» проявляється залежно від конкретних чинників, таких як спонтанні почуття чи соціальний досвід. Дослідження дзеркальних нейронів показують, що самість формується не ізольовано, а у взаємодії з іншими: люди несвідомо «віддзеркалюють» емоції, наміри та дії інших людей, що створює основу для почуттів та соціальної самосвідомості (Rizzolatti, Sinigaglia, 2008).

Про цей взаємозв'язок вказує концепція А.Дамазіо, за якою «Я» виникає внаслідок тісної взаємодії мозку, тіла та середовища. Він запропонував багаторівневу модель самості: прото-«Я» – неусвідомлена нейронна карта стану організму, певна схема, на основі якої конструюються відчуття себе; сутнісне «Я» – первинне усвідомлення себе «тут і тепер» та автобіографічне «Я» як нарратив, сукупність спогадів і самопрезентацій. А.Дамазіо підкреслює роль емоцій у формуванні свідомих переживань: «Я» виникає з інтеграції тілесних почуттів, емоцій та їхньої рефлексії мозком. Переконавання що мозок «прослуховує» тіло й будує на цьому «Я», формує фундаментальні структури самосвідомості підтверджують наукові дослідження, які засвідчують активацію медіальної префронтальної кори яка контролює емоції і відчуття себе у завданнях з особистісною інформацією (Damasio, 1999).

Концепція смості як нарративного конструкту Д. Деннета стверджує, що самість є не реальною субстанцією, вважаючи уявний центр особистісної історії «центром тяжіння нарративу», де мозок створює множину «чернеток» сприйняття і спогадів, а єдине «Я» є результатом об'єднання цих історій у послідовну оповідь, як певна теоретична конструкція (Dennett, 1992). Ідея Деннета про «центральну нарративну гравітацію» звертає увагу на те, що людина постійно переписує свою самоідентичність, прикладами чого є погляд на дитинство з дорослого віку, складання автобіографії, що вказують співіснування різних версій «Я». Проте, варто визнати, що хоча значна частина самості є сукупністю розповідей і реконструкцій пам'яті, відомі випадки коли люди змінюють своє «Я» радикально, наприклад, після важкої хвороби, що важко пояснити лише стабільністю

нарративу. Слід також брати до уваги випадки невідповідності «Я» оповіданню (деформовані спогади, дуальні ідентичності), що вказують на те що самість є не готовим а динамічним процесом творення оповіді.

Згідно із панпсихізмом ментальне/психічне є фундаментальним й присутнє скрізь у природі (Goff, Seager, Allen-Hermanson, 2022). На думку Г. Стросона фізикалізм передбачає панпсихізм і уся фізична матерія – це енергія, яка містить у собі досвід (Strawson, (2006). Таким чином він поєднує науковий підхід із визнанням того, що свідомий досвід присутній і в неживих елементах різної форми, матерії, а не раптово «народжується» у складних мізках. Панпсихізм пропонує альтернативний середній шлях між матеріалізмом і дуалізмом, не вдаючись до містики, заповнюючи певну прогалину у поясненні як матеріальні процеси пов'язуються з переживаннями, суб'єктивним досвідом. Цю проблему Д.Чалмерс визначив як «важку проблему свідомості» для пояснення свідомого досвіду: чому його фізичне опрацювання породжує суб'єктивний досвід? Він вважає що теорія свідомості повинна вважати досвід фундаментальним та потребує додавання чогось фундаментального до існуючої онтології, оскільки у фізичній теорії все є сумісне з відсутністю свідомості. Свою позицію він називає натуралістичним дуалізмом: на його думку, можна додати якусь абсолютно нову нефізичну ознаку, з якої можна вивести досвід, проте важко зрозуміти, яка це ознака оскільки досвід залежить від фізичних процесів, проте цю залежність не можна вивести лише з фізичних законів. Тому він схильний вважати сам досвід фундаментальною ознакою світу, поряд з масою, зарядом та простором/часом (Chalmers, 1995). Д.Чалмерс розглядає панпсихізм як потенційне вирішення цієї проблеми, адже в цій теорії психічні властивості є фундаментальними і присутніми у всіх фізичних об'єктах, що дозволяє пояснити походження свідомості як базову рису природи, а не просто результат складних мозкових процесів. Панпсихізм ставить свідомість яка тісно взаємопов'язана з самістю в основу фізичної реальності, що допомагає частково подолати розрив між фізичним і ментальним тим самим формуючи цілісну картину, проте, існує недостатньо експериментальних підтверджень того, що атоми чи молекули мають найменшу форму свідомого досвіду, та як з «частинок свідомості» складається єдине переживання, суб'єктивний досвід.

Квантова теорія пов'язує свідомість та самість з квантовими процесами у нейронах в яких певні структури – мікротрубочки можуть здійснювати квантові обчислення, а «об'єктивне колапсування» їхніх квантових станів породжує моменти свідомого досвіду. Цю теорію підтверджує дослідження яке показало, що препарат, який стабілізує мікротрубочки, значно уповільнює втрату свідомості у щурів під дією анестетика, що розцінюється як свідчення ролі мікротрубочок у виникненні свідомості (Khan, 2024). Квантові теорії залишаються також недостатньо дослідженими, більшість нейробіологів надалі дотримуються погляду, що мозок функціонує за класичними законами фізики і такі експериментальні результати слід розглядати з обережністю: хоча вони демонструють вплив мікротрубочок на ефект анестезії, це не доводить саму природу свідомості і самості. Загалом, ідеї квантової теорії вимагають додаткових переконливих доказів оскільки, як зауважує Д.Чалмерс, вони припускають існування свідомості та використовують її для пояснення квантових процесів, проте у кращому випадку ці теорії розповідають нам щось про фізичну роль, яку може відігравати свідомість і нічого нам не кажуть про те, як вона виникає (Chalmers, 1995: 212).

Матеріалістичні пояснення походження свідомості та самості, підкреслюючи їх зв'язок із мозком не беруть до уваги деякі інші властивості свідомості, зокрема те, що людина із втратою пам'яті чи частини мозку може залишатися собою і інтелект та воля не ототожнюється з роботою мозку. Наукові дослідження підтверджують дуалістичну концепцію показуючи що свідомість, самість не є чимось матеріальним, зокрема відсутність у людей при народженні значних частин мозку часто не впливає на якість життя а наявність важких рухових та мовленнєвих порушень поєднується із збереженням свідомості та особистості. Проводячи операції на головному мозку у стані пробудження В.Пенфілд поставив питання виявлення осередків у мозку пов'язаних з абстрактним мисленням й довів, що цей аспект розуму не міститься у мозку: на відміну від центрів руху, пам'яті, емоцій, слухових, зору він не знайшов жодних осередків мислення, абстрактної думки. На думку науковця у сфері нейронаук М.Егнора, мозок є необхідний для нормального функціонування інтелекту та волі, однак є не їхнім органом, а інструментом душі яку в руслі томізму вважає оживляючим чинни-

ком. Він дотримується позиції дуалізму за яким людина поєднує матеріальне: тіло, рух, відчуття, пам'ять, емоції та духовне: інтелект та свободу волі, підтвердженням чого є приклади навколо-смертного досвіду існування «Я» окремо від тіла (Is The Soul Real, 2025).

Важливим аспектом який притаманний «Я» є неперервність пам'яті, на що вказував Дж.Локк: самобутність особи обумовлена ідентичністю свідомості – вона визначається тим, як її сприйняття та досвід зберігаються у пам'яті – особа залишається тією ж, доки вона зберігає спогади про попередні дії. «Я» розуміється як потік усвідомлених переживань, тісно пов'язаних із пам'яттю. За уявним експериментом Дж.Локка, коли душа переходить у інше тіло, «особа» переходить разом зі свідомістю, тобто те, що саме вона думає і пам'ятає, а не нерухомі атрибути тіла (Locke, 2017). Теорія Дж.Локка підтверджується науковими даними: численні дослідження пам'яті підтверджують її важливу роль у самосвідомості: без спогадів втрачається «місток» між минулим і теперішнім «Я». Значення пам'яті як зв'язку між «Я вчора» та «Я сьогодні» є незаперечним, однак цей підхід не враховує всю складність мозкових процесів, зокрема вразливість пам'яті – амнезія істотно руйнує цілісність особистості, відомі експерименти Е. Лофтуса показують ненадійність пам'яті, її схильність до маніпуляцій спогадами за допомогою навіювання та дезінформації. Водночас, при цьому часто деякі риси («волева» чи «емоційна» складові) залишаються стабільними: дані досліджень засвідчують, що навіть з втратою пам'яті деякі пацієнти зберігають відчуття себе, наприклад впізнають родичів чи важливі для себе предмети, що вказує на емоційні та тілесні складові ідентичності. Тому, на нашу думку, Локкове «Я» варто доповнити іншими факторами: волею, соціальним досвідом, емоційним тлом, переконаннями, тілесністю.

За відомим підходом Ж.-П. Сартра немає заздалегідь даної сутності «Я»: людина самотійно створює себе через свободу вибору – «існування випереджає сутність» – спочатку людина існує у світі як суб'єкт, а лише потім конструює свою природу. Суб'єкт постає насамперед реалізацією свободи та відповідальності, створює себе завдяки власному вибору (Sartre, 2013). Сартрівський акцент на свободі, де суб'єкт є творцем себе, підкреслює роль волі і намірів,

проте з точки зору нейронаук абсолютна свобода виглядає проблематично, оскільки рішення часто виникають на підсвідомому рівні та залежать від багатьох обставин. Хоча сьогодні багато науковців, наприклад Р.Сапольські, С.Харріс заперечують існування свободи волі, на наш погляд, свобода волі, хоча і не абсолютна, проте існує. Це, зокрема, підтверджує відоме дослідження щодо свободи волі Б.Лібета – у ситуації прийняття рішення виникає спалах у мозку за півсекунди до нього, що на перший погляд підтверджує зумовленість рішень мозком та хімічними механізмами, однак, коли на прохання пацієнти змінювали свої рішення, спалахи у мозку не виникали, на підставі чого Б.Лібет зробив висновок, що людина має вільний вибір який не має жодної мозкової активності та є незалежним від мозку. В.Пенфілд, характеризуючи проведені ним операції на відкритому мозку у стані пробудження зауважив, що пацієнти завжди могли розрізнити між **індукованими** (викликаними) і **довільними** рухами й що вільна воля не є функцією мозку, міститься не в мозку, а в самому суб'єкті (Is The Soul Real?, 2025). На переконання М.Егнора, хоча мозок необхідний для нормального функціонування інтелекту та волі, він не є їхнім органом. Мозок, вважає М.Егнор, є органом руху, сприйняття, пам'яті та емоцій, він є необхідний, проте недостатній для інтелекту чи волі, дає змогу тренувати, вправляти інтелект і волю, які походять не з мозку, а від душі, яку в руслі томізму вчений трактує як оживляючий принцип: тому сили душі духовні а не матеріальні (Is The Soul Real?, 2025).

Вищезазнані теорії пояснення виникнення свідомого «Я» висвітлюють різні аспекти та дають на нашу думку підставу вважати що самість постає на перетині нейронних процесів, пам'яті, волі, соціального та тілесного досвіду, проте не зводиться лише до них. Ця гіпотеза поєднує акцент Дж.Локка на пам'яті з концепціями волі та смислу й органічним тілесним аспектом А.Дамазіо. Таке розуміння «Я» як багаторівневого феномену передбачає фізичну основу – нейрокореляти, що існують специфічні мозкові мережі самосвідомості, зокрема як медіальна префронтальна кора й поясна кора (Gallagher, 2000), (Northoff, 2016), що працюють у зв'язку з тілом (сенсорна інтеграція) (Damasio, 1999). Іншим рівнем свідомого «Я» є психічні процеси: «Я» включає пам'ять, емоції та наміри. Пам'ять є «мостом» між минулим і теперішнім «Я» (як підкреслював Дж.Локк),

але до неї додаються мотиви волі і сенсу (Ж.-П. Сартр). Соціальний контекст також є важливим рівнем та умовою виникнення «Я», що формується у процесі взаємовідносин з іншими людьми за посередництвом культури; соціальне оточення надає сенс індивідуальним спогадам і проектам, де людина створює власний наратив про себе у діалозі з іншими. «Я» є динамічною субстанцією, що поєднує тіло, пам'ять, емоції, волю і свідомість у цілісний досвід: суб'єкт інтерпретує досвід не як пасивні переживання, а активні, де пам'ять та воля формують смисл та цілісність. Ці складові нерозривно поєднані між собою і не можуть існувати відокремлено, що призведе до втрати цілісності «Я». Важливість цих рівнів ілюструють випадки глибокої амнезії коли у пацієнтів втрачається пам'ять, однак вони часто зберігають самоцінність, бажання допомогти близьким, що свідчить про збереження волі та «нарративного ядра». Втрата волі навіть при збереженій пам'яті призводить до колапсу особистості, – це підтверджує, що свідоме «Я» потребує пам'яті і волі яка пояснює здатність людини до самореалізації та автономних виборів, прагнення до мети надає психологічної цілісності. Також, беручи до уваги вищенаведені дані наукових досліджень, варто зробити наголос на зв'язку пам'яті та волі з душею, як основи свідомості та самості.

Висновки. Проблема самості належить до наукових питань, які не мають однозначного тлумачення, тому її слід розглядати з урахуван-

ням різних підходів і концепцій. Якщо класичні філософські концепції ставлять основний акцент на мислення, пам'ять, то сучасні наукові підходи більше уваги приділяють зв'язку «Я» з мозком. Складність проблеми зумовила поширення інших теорій, пов'язаних з фізикалістською парадигмою – квантової, панпсихізму тощо, що ґрунтуються на даних наукових досліджень. Водночас, односторонність фізикалістської парадигми, що акцентує залежність «Я» від мозку, а також нехтування даними, які не вписуються в її рамки або їй суперечать, зумовлюють потребу в більш ґрунтовному розгляді альтернативних підходів. Серед таких підходів – дуалістичний, який вважає духовну сутність, душу основою самості, свідомості, та невід'ємних їхніх проявів, зокрема мислення і волі. Розуміння самості потребує врахування наукових досліджень, які вказують на те, що такі характеристики свідомого «Я», як мислення та воля, хоч і мають зв'язок із мозковими процесами, однак не зводяться до них повністю – як це демонструє, зокрема, феномен навколосмертного досвіду. Аналіз філософсько-наукових концепцій показує, що самість є багаторівневим феноменом, який охоплює нейрофізіологічну основу, емоційне опрацювання досвіду, нарративну саморефлексію, мислення, волю, пошук сенсу й водночас є проявом душі, що розглядається як фундаментальної підстави самості. Такий підхід потребує подальших наукових досліджень, їх ретельного аналізу та розробки більш удосконалених теорій.

Список використаних джерел

- Chalmers, D. J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), 200–219.
- Cottingham, J. (ред.). *The Philosophical Writings of Descartes, Vol. III* (Descartes, R., 1991) – 432.
- Damasio, A. (1999). *The Feeling of What Happens*. 386.
- Dennett, D.C. (1992). The Self as a Center of Narrative Gravity. *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. 103–115.
- Frankish, K. (2021). *Illusionism about Phenomenal Consciousness: Explaining the Illusion*. *Review of Philosophy and Psychology*, 13, 427–453.
- Gallagher, S. (2000). Philosophical Conceptions of the Self. *Trends in Cognitive Sciences*. 4(1), 14–21.
- Goff, P., Seager, W., Allen-Hermanson, S. (2022). *Panpsychism*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Is The Soul Real? A Neurosurgeon Explores The Evidence (2025). Dallas Conference on Science & Faith). <https://www.youtube.com/watch/41bIJ7hYbLs>
- Khan, S. (2024). *Microtubule-Stabilizer Epothilone B Delays Anesthetic-Induced Unconsciousness in Rats*. *eNeuro*, 11(8): ENEURO.0291-24.
- Locke, John (2017). Personal Identity. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Northoff, G. (2016). *Brain and Self: Toward a Neurophilosophy of Subjectivity*. World Scientific.
- Rizzolatti, G., Sinigaglia, C. (2008). *Mirrors in the Brain: How Our Minds Share Actions and Emotions*. Oxford University Press. 256.
- Sartre, Jean-Paul (2013). *Existentialism Is a Humanism*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Bergson, H. (2021). *Henri Bergson*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Strawson, G. (2006). *Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism*. *Journal of Consciousness Studies*, 13(10–11), 3–31.

References

- Chalmers, D. J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), 200–219.
- Cottingham, J. (Ed.). (1991). *The philosophical writings of Descartes* (Vol. 3). Cambridge University Press.
- Damasio, A. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. Harcourt Brace.
- Dennett, D. C. (1992). The self as a center of narrative gravity. In F. Kessel, P. Cole, & D. Johnson (Eds.). *Self and consciousness: Multiple perspectives* (pp. 103–115). Erlbaum.
- Frankish, K. (2021). Illusionism about phenomenal consciousness: Explaining the illusion. *Review of Philosophy and Psychology*, 13, 427–453. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00557-8>
- Gallagher, S. (2000). Philosophical conceptions of the self: Implications for cognitive science. *Trends in Cognitive Sciences*, 4(1), 14–21. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(99\)01417-5](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(99)01417-5)
- Goff, P., Seager, W., & Allen-Hermanson, S. (2022). Panpsychism. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2022 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/panpsychism>
- Is the soul real? A neurosurgeon explores the evidence. (2025, February). Dallas Conference on Science & Faith. <https://www.youtube.com/watch?v=41bIJ7hYbLs>
- Khan, S. (2024). Microtubule-stabilizer Epothilone B delays anesthetic-induced unconsciousness in rats. *eNeuro*, 11(8), ENEURO.0291-24. <https://doi.org/10.1523/ENEURO.0291-24.2024>
- Locke, J. (2017). Personal identity. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2017 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/identity-personal>
- Northoff, G. (2016). *Brain and self: Toward a neurophilosophy of subjectivity*. World Scientific.
- Rizzolatti, G., & Sinigaglia, C. (2008). *Mirrors in the brain: How our minds share actions and emotions*. Oxford University Press.
- Sartre, J.-P. (2013). Existentialism is a humanism. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2013 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/existentialism-humanism>
- Bergson, H. (2021). Henri Bergson. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2021 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/bergson>
- Strawson, G. (2006). Realistic monism: Why physicalism entails panpsychism. *Journal of Consciousness Studies*, 13 (10–11), 3–31.

OKSANA, PANKO – Associate Professor, Department of Philosophy,
Lviv Polytechnic National University, (Lviv, Ukraine)
E-mail: oksana-panko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1185-5664>

ANDRII, PLISH – Fourth-Year Student Department
of Computerized Automation Systems Lviv Polytechnic National University (Lviv Ukraine)
E-mail: andrii.plish.ir.2022@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0242-558X>

THE PROBLEM OF SELFHOOD: THE «I» AS A MULTI-STRUCTURED PHENOMENON

Abstract

This article addresses the problem of selfhood within philosophical and scientific frameworks, including dualism, panpsychism, illusionism, physicalism, quantum theory, and others. The methodological foundation of the study is a comparative analysis of philosophical and scientific approaches. The method involves a systematic comparison of classical philosophical theories (R. Descartes, J. Locke, J.-P. Sartre) with contemporary scientific perspectives, particularly those of A. Damasio, D. Dennett, and G. Northoff. Neuroscientific data are examined to support or refute these theories, followed by a synthesis that integrates diverse ideas into a hypothesis combining neurobiological, psychological, and philosophical dimensions. Based on the analysis of both classical and contemporary views regarding the origins of selfhood, the article argues that the “I” is a multi-layered structure that emerges at the intersection of neural processes, social experience, emotional-volitional dynamics, narrative self-reflection, and meaning-making. This position incorporates various philosophical insights, emphasizing, in particular, the role of will (J.-P. Sartre) and memory (J. Locke), as well as scientific findings that go beyond strictly materialist explanations of selfhood. These findings underscore

the continued relevance of the traditional dualist perspective, which regards the soul as the foundation of consciousness, intellect, and will, and thus of personal identity. It is argued that will constitutes one of the central properties of the self: it functions as an inner force that shapes and sustains the integrity of the self by integrating bodily and social experience, memory, and reason. Accordingly, the “I” is not a fixed entity but one that is formed through free acts and conscious choices. Conclusion. The problem of selfhood belongs to scientific issues that do not have an unambiguous interpretation, therefore it should be considered taking into account different approaches and concepts. Analysis of philosophical and scientific concepts shows that selfhood is a multilevel phenomenon that encompasses a neurophysiological basis, emotional processing of experience, narrative self-reflection, thinking, will, search for meaning and at the same time is a manifestation of the soul, which is considered as the fundamental basis of selfhood. Such an approach requires further scientific research, their careful analysis and development of more advanced theories.

Key words: problem of selfhood, dualism, panpsychism, illusionism, physicalism, quantum theory, problem of «I», self-reflection.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 09.07.2025

Accepted date 12.08.2025

Published date 09.09.2025

How to cite: **Панько, Оксана, Пліш, Андрій.** Проблема самості: «Я» як багатоструктурний феномен. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 103–109

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-10>

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ДИЗАЙНУ МІСТА В ЕПОХУ П'ЯТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

РИЖОВА, ІРИНА¹
ПАВЛЮК, ОЛЬГА²
ЗАХАРОВА, СВІТЛАНА³
МОСЕНДЗ, ОКСАНА⁴
КОРСУНСЬКИЙ, ВІКТОР⁵

Анотація

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що вона є ключовим фактором для побудови міст майбутнього – міст, які будуть не лише функціональними та ефективними, а й екологічно стійкими, соціально інклюзивними та орієнтованими на добробут людини. Інтеграція інноваційних технологій у міський дизайн дозволяє відповісти на сучасні виклики урбанізації та створити середовище, що відповідає принципам П'ятої промислової революції.

Основна мета статті полягає у створенні людиноцентричних, сталих та стійких міст. Це включає: 1) підвищення якості життя; 2) екологічну стійкість; 3) економічний розвиток; 4) соціальну інклюзивність; 5) адаптивність та стійкість до викликів; 6) ефективне управління містом. **Методи дослідження.** Для аналізу розвитку інноваційних технологій у сфері дизайну міста в епоху П'ятої промислової революції широко використовуються методи структурно-системного, структурно-функціонального аналізів. Дослідження розвитку інноваційних технологій у сфері дизайну міста в епоху П'ятої промислової революції вимагає багатогранного підходу орієнтованим на людиноцентричність та сталість, дозволить отримати повне та достовірне розуміння складної взаємодії між технологіями, міським середовищем та суспільством. **Результат дослідження.** Industry 5.0 є промисловою революцією з акцентом на людину. Це еволюція, що підтримує людську творчість і доповнює її механічною ефективністю, створюючи екосистему, де люди та машини працюють разом більш продуктивно для швидкого вирішення складних завдань. Вона здатна значно пом'якшити проблеми, з якими стикається Industry 4.0. В Industry 5.0 головним пріоритетом стає людський фактор. Наукове співтовариство твердо підтримує цінності Industry 5.0, а сучасні дослідження пропонують ранні ідеї про те, як цей порядок денний може сприяти сталому розвитку. **Висновки.** Кожен етап промислової революції має значні зміни у технологіях, економіці та суспільстві. Розуміння цих етапів допомагає як осмислити минуле, а й прогнозувати майбутнє розвитку промисловості та технологій.

Ключові слова: інноваційні технології, дизайн міста, Індустрія 5.0, штучний інтелект, цифровізація, «розумне місто», технологія 5G, сталий розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Людство ХХІ століття переживає четверту промислову революцію та є свідком технологічних та економічних змін,

пов'язаних з інтеграцією у діяльність таких інновацій як штучний інтелект, блокчейн, Інтернет речей, криптовалюти, засоби автоматизації тощо.

Оптимізація процесів за допомогою цих досягнень суттєво вплинула на значущість людини у виконанні багатьох завдань у різних галузях, що викликало значне занепокоєння та протест серед працівників. Проте п'ята промислова революція поверне увагу до людства. П'ята промислова революція передбачає повернення робітників у виробничі цехи та об'єднання людського інтелекту, творчих здібностей з можливостями машини для підвищення ефективності процесів. У той час як головна проблема в Індустрії 4.0 – це автоматизація, Індустрія 5.0 передбачає синергію між людьми та автономними машинами. Впровадження та використання інноваційних технологій потребує синхронізації зі стратегічним та бюджетним плануванням на основі формування ефективної системи управління гос-

¹ Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

E-mail: 17design2017@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

² Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

E-mail: polonia.nick@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2099-3743>

³ Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

E-mail: arconzp@meta.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6952-2558>

⁴ Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

E-mail: mosendz.oxana@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-2179>

⁵ Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

E-mail: witanas@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

подарськими процесами та з урахуванням ресурсних можливостей та обмежень, що сприятиме переходу виробництва на якісно новий рівень. П'ята промислова революція (Industry 5.0) являє собою нову еру, де технології не просто автоматизують процеси, а й гармонійно інтегруються з людськими можливостями, фокусуючись на сталості, людиноцентричності та стійкості. У сфері міського дизайну це означає перехід від простої функціональності до створення інтелектуальних, адаптивних та екологічно чистих міст, які покращують якість життя їхніх мешканців. Метою цього розвитку є створення міського середовища, яке є не тільки технологічно просунутим, але й соціально відповідальним та екологічно збалансованим. Кожен етап промислової революції представляє значні зміни у технологіях, економіці та суспільстві. Розуміння цих етапів допомагає як осмислити минуле, а й прогнозувати майбутнє розвитку промисловості та технологій.

Мета дослідження. Основна мета дослідження інноваційних технологій у міській дизайн в епоху П'ятої промислової революції полягає у створенні людиноцентричних, сталих та стійких міст. Це включає:

1) підвищення якості життя: створення комфортного, безпечного та здорового середовища для мешканців, з доступом до якісних послуг та можливостей;

2) екологічна стійкість: зменшення вуглецевого сліду, оптимізація споживання ресурсів, розвиток зелених зон та впровадження відновлюваних джерел енергії;

3) економічний розвиток: створення нових робочих місць, стимулювання інновацій та залучення інвестицій через розвиток «розумних» інфраструктур;

4) соціальна інклюзивність: забезпечення рівного доступу до технологій та міських послуг для всіх верств населення, зменшення цифрового розриву;

5) адаптивність та стійкість до викликів: здатність міста швидко адаптуватися до змін клімату, демографічних зрушень, економічних криз та інших непередбачених обставин; 6) ефективне управління: використання даних та технологій для прийняття обґрунтованих рішень, оптимізації процесів та підвищення прозорості управління містом.

Методи дослідження. Для аналізу розвитку інноваційних технологій у сфері дизайну міста в епоху П'ятої промислової революції широко

використовуються методи структурно-системного, структурно-функціонального аналізів. Дослідження розвитку інноваційних технологій у сфері дизайну міста в епоху П'ятої промислової революції вимагає багатогранного підходу орієнтованими на людиноцентричність та сталість, дозволить отримати повне та достовірне розуміння складної взаємодії між технологіями, міським середовищем та суспільством

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Промислова революція (від англ. industrial revolution) була предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, філософів, соціологів, проте в економічній теорії не склалося єдиного трактування поняття «промислова революція». А.Тойнбі визначав промислову революцію як процес заміни середньовічної системи регламентації, якому були підпорядковані виробництво та розподіл конкуренцією (Тойнбі, 1898). А. Сен-Сімон вважав, що промислова революція – це перехід від феодальної та теологічної системи до системи промислової та наукової (Сен-Сімон, 1948). П.Манту зазначає, що «промислова революція є розширення раніше стислих сил, раптове розпускання і пишне зростання зародків, що залишалися до того часу в прихованому чи дрімаючому стані» (Манту, 1937). На думку П.Манту, необхідно розглядати промислову революцію з трьох точок зору: технічної, економічної та соціальної.

Послідовники еволюційних теорій (наприклад, Ф. Енгельс, А. Тойнбі, У. Росту, О. Меддісон) припускали, що промислова революція є одним з етапів поступового розвитку людського суспільства, пройшовши через який воно повністю трансформується, змінюючи соціально-економічний уклад. Циклічні теорії визначають промислову революцію як із циклів підйому світової економіки (Й. Шумпетер, Р. Камерон). На нашу думку суть промислової революції XXI ст. можна визначити так: якісні зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом революції в техніці, технології, способі з'єднання людини із засобами праці.

Перш ніж перейти до виявлення особливостей п'ятої промислової революції, необхідно дати короткий опис чотирьом попереднім їй.

1. Перша промислова революція 1789 р. XVIII ст. (Індустрія 1.0).

Перша промислова революція почалася у Великій Британії в середині XVIII ст. і була

викликана важливими технічними винаходами та інноваціями, пов'язаними з використанням енергії пари, а також механізацією текстильної промисловості. Відбувся розвиток текстильних фабрик та впровадження ткацьких машин, з'явилися залізниці та пароплави, що сприяло покращенню транспортної інфраструктури, збільшилася чисельність робітничого класу, а також відбулася міграція населення із сільських районів до міст. Завдяки впровадженню нового промислового обладнання та розвитку енергетичних технологій значно збільшилася продуктивність праці, а люди та товари отримали можливість переміщатися на великі відстані за менше годин (Demir, Cıcibaş, 2019). Основними характеристиками Індустрії 1.0 стали стрімке зростання продуктивних сил з урахуванням великої машинної промисловості, і навіть утвердження капіталізму як панівної світової системи господарства і прискорення урбанізації.

2. Друга промислова революція 1870 р. Кінець XIX ст. – початок XX ст. (Індустрія 2.0).

Друга промислова революція почалася 1870 р. і безпосередньо пов'язана із застосуванням принципів поділу праці та розвитком масового виробництва. Поява електричних, механічних та електронних пристроїв значно покращила виробничі системи. Використання конвеєрного виробництва дозволило масове виготовлення товарів. Її початком і водночас ключовою подією вважатимуться використання Г.Фордом конвеєра, завдяки якому вдалося як створити масовий ринок, а й зробити доступним автомобіль. Крім того, на початок XIX ст. електрика стала основним джерелом енергії. У цей час також спостерігався розвиток багатьох управлінських програм, які дозволили підвищити ефективність виробничих потужностей. Розроблено нові матеріали, такі як сталь та синтетичні полімери. Встановлення профспілок та поліпшення умов праці.

Друга промислова революція створила не тільки металорізальні верстати, поточне виробництво, електрика, телефон, радіо, комп'ютер, автомобіль та авіацію. Її породженням стала також нова «людина-праця» – учасник виробничого процесу, масовий працівник, у діяльності якого навички розумової праці були пріоритетними. Тільки такий виконавець міг орієнтуватися у інформаційних умовах промислового виробництва, що безпрецедентно ускладнилися. Одночасно відбувалися якісні структурні перетворення суспільства.

У другій половині XX століття можливості індустріального суспільства, стали вичерпуватися, натикаючись на жорсткі обмежувальні межі впливу на природне середовище. Колосальна матеріаломісткість та енергоємність економічних систем, глобальні масштаби виробничого комплексу на тлі прогресуючого зростання населення планети виявилися несумісними з реальною несучою здатністю локальних екосистем та біосфери в цілому. При цьому головною проблемою стає, як за Першої промислової революції, не дефіцит природних ресурсів – з цим індустріальна технологічна основа навчилася справлятися, зокрема, шляхом заміщення одних вихідних матеріальних ресурсів іншими. Набагато складніше виявилось вирішити проблеми деградації локальних екосистем та біосфери в цілому, які забезпечують формування асиміляційного потенціалу планети, а також руйнування енергетичної системи Землі, внаслідок надвиробництва енергії людиною.

Друга промислова революція досягла своєї кульмінації, коли з'явилися потокові лінії масового виробництва стандартних товарів споживання. Електрика стала єдиною енергетичною основою, що приводить у рух весь різноманітний парк машин і обладнання. Високий рівень інформатизації виробничої основи дозволив значною мірою полегшити процеси виготовлення продукції та управління складними технологічними системами. Одночасно був дано поштовх розвитку науки, колосального підвищення освітнього рівня населення та формування автоматизованих основ переробки інформації.

3. Третя промислова революція 1969 р. XX ст. – початок 2000 р. (Індустрія 3.0).

Третя промислова революція почалася 1969 р. з появою перших програмованих логічних контролерів та розвитком інформаційних технологій, у тому числі і різних ІТ – систем. Вони дозволили розпочати процес автоматизації та роботизації виробництва, тим самим повністю замінюючи людську працю машинним або як мінімум полегшуючи завдання робітників під час виконання складних завдань. Введення частково автоматизованих систем управління (АСУ) у виробничих процесах стало основою для розвитку Індустрії 3.0, що дозволило збільшити обсяги виробництва.

Впровадження ІТ-технологій дозволило здійснювати обробку та зберігання великих обсягів даних. Технологія обробки інформації еволюціонувала від універсальної електронно-обчис-

лювальної машини до об'єднаних мереж персональних комп'ютерів, пошукових систем та електронної торгівлі. Зв'язок перестав залежати від стаціонарних телефонів і перейшла до використання мобільних телефонів. Відбулося розширення міжнародної торгівлі та створення глобальних ланцюжків поставок, а також змінилася структура зайнятості та зростання значущості знань та навичок. Індустрія 3.0 сприяла бурхливому економічному зростанню усєї світової економіки, проте деякі галузі промисловості досі перебувають саме на етапі третьої промислової революції.

Третя промислова революція, покликана вирішити проблему глобальної екологічної кризи. Необхідною умовою є радикальна дематеріалізація індустріального метаболізму, що, зрештою, має супроводжуватися істотним зниженням енергоємності та матеріаломісткості забезпечення процесів життєдіяльності людини. Для Третьої промислової революції ходом історії була задана інша мета: на новому витку соціально-енергетичного розвитку повернутися до гармонії з природою через трансформацію виробничих систем, екологізацію суспільного устрою та стилю життя та перетворення самої людини. У цих умовах потрібно прагнути не до збільшення масштабів, потужностей та форм суспільного виробництва, а до їхньої мініатюризації, що супроводжується зростанням продуктивності, збільшенням функціональних можливостей, підвищенням ефективності економічних систем.

Як і в двох попередніх промислових революціях, у Третій – трансформаційні зрушення зазнають усі три групи системоформуючих факторів економічних систем: матеріально-енергетичні, інформаційні та синергетичні. Однак на сучасному етапі естафета лідерства переходить до синергетичних факторів. Однією з найважливіших завдань трансформації матеріально-енергетичної основи економіки під час Третьої промислової революції є її гармонізація з природним середовищем. Завдання екологічної гармонізації матеріально-енергетичної основи обумовлює необхідність переходу на речовини, що органічно поєднуються з екосистемним метаболізмом, і замкнуті цикли використання ресурсів. У ході Третьої промислової революції передумови формування «зеленої» економіки закладаються через триєдину систему взаємодії матеріально-енергетичних, інформаційних та синергетичних факторів.

4. Четверта промислова революція 2010 р. XXI ст. (Індустрія 4.0).

Четверта промислова революція (що отримала також назву Індустрія 4.0), логічно продовжує траєкторію Третьої промислової революції, в якій рушійною силою розвитку соціально-економічних систем є синергетична основа. Об'єктами інтеграційних синергетичних процесів стають не лише керовані людиною технічні системи, а й самі кіберфізичні системи без безпосередньої участі людини.

Мета Індустрії 4.0 не відрізняється від попередніх промислових революцій. В основному, це досягнення масового виробництва за допомогою нових технологій. У цьому сенсі технологія є драйвером для промислової революції. Взаємозв'язок виробничих систем з інформаційними технологіями призвів до появи Індустрії 4.0, яка впровадила такі інновації, як адитивне виробництво, інтеграцію Інтернету речей (IoT), великі дані та хмарні обчислення у виробничих процесах. З'явилися системи, які поєднують фізичний та цифровий світ, що дозволяє керувати процесами у реальному часі. Використання роботів та автоматизації для підвищення ефективності виробництва. Застосування аналітики для оптимізації процесів та прийняття обґрунтованих рішень. Четверта промислова революція безпосередньо пов'язана з найбільш трендовими технологіями останніх десятиліть: а) Інтернет речей; б) хмарні обчислення; в) технології роботи з великими даними; г) робототехніка; д) штучний інтелект. Перераховані вище технології зазвичай приймаються як основні технології, що підтримують Індустрію 4.0, але існують і інші технології, наприклад, 3D-друк. Вже сьогодні стає реальністю масове використання 3D-принтерів на виробництві та у побуті. Це створює передумови для широкого використання адитивних (від англ. add – додавати) технологій, які створюють матеріальні предмети послідовним нарощуванням матеріальних субстанцій, а не «відсіканням непотрібного», на чому були засновані субстративні методи, що існували раніше виробництва. Перехід на адитивні методи виробництва супроводжується також революцією у матеріалознавстві. Сьогодні матеріали все більше перетворюються з речових субстанцій, характеристики яких досягаються під час тривалих виробничих процесів, у «конструкції», необхідні властивості яких закладаються безпосередньо у процесі виробництва їх виробів.

Сьогодні все більш виразно вимальовуються завдання, які мають вирішувати інформаційне забезпечення сучасного матеріалознавства, орієнтоване на використання 3D-принтерів: а) збільшення складності та різноманіття виробів; б) екологізація речовинної основи матеріалів, що використовуються через максимальне наближення їх до природної основи; в) максимальне зниження вартості матеріалів та вартості обладнання, що працює із цими матеріалами (3D-принтерів).

Цифровізація та цифрова трансформація економіки виступає закономірним етапом четвертої промислової революції. Як зазначає В.Воронкова «INDUSTRY 4.0 швидко стає новою нормою у виробництві. Більше того, щоб будувати та експлуатувати промислову індустрію сучасного виробництва, цифрові технології необхідно розглядати як каталізатор зростання. Цифровізація, детермінована INDUSTRY 4.0, змінює методи планування, виробництва, використання та обслуговування товарів» (Воронкова, 2023 с.9).

З іншого боку, четверта промислова революція викликає ризик появи негативних соціальних наслідків, наприклад зростання безробіття серед фахівців із середнім рівнем компетенцій. Крім того, витрати на впровадження згаданих технологій, таких як Інтернет речей, робототехніка та великі дані, надто високі та недоступні для багатьох підприємств малого та середнього бізнесу, в результаті вони перебувають у невідповідному становищі, порівняно з великими корпораціями.

5. П'ята промислова революція 2020 р. XXI ст. (Індустрія 5.0).

Попередня революція підкреслює створення виробничих підприємств на інтелектуальні об'єкти з підтримкою Інтернету речей, які використовують когнітивні обчислення і з'єднуються через хмарні сервери, п'ята промислова революція буде зосереджена на возз'єднанні людини та машини та відкритті нових способів спільної роботи для збільшення ресурсів та підвищення ефективності виробництва. Поєднання людського інтелекту з точністю та ефективністю машин стало основою Індустрії 5.0, яка представила складніші технології, такі як взаємодія даних мережевих датчиків і роботів. Наголос зроблено на взаємодію людини та машини, з акцентом на підтримку працівників. Впроваджуються практики, спрямовані на охорону навколишнього середовища та соціальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Світ стоїть на порозі нових глобальних змін, викликаних технологічним прогресом і дедалі більшою увагою до етичного компоненту розвитку. У 2025 році багато видозмін досягнуть свого піку, впливаючи на різні аспекти життя – це буде час викликів, інновацій та можливостей, які вимагатимуть гнучкості та готовності до адаптації

Індустрія 5.0 буде співпрацею між людьми та інтелектуальними системами, такими як роботи. При цьому йдеться про роботи, які допомагають людям працювати краще та швидше, використовуючи передові технології: Інтернет речей, великі дані та технології віртуальної реальності. Люди та системи діятимуть як партнери, а не як конкуренти. На цьому етапі розвитку промисловості машини візьмуть на себе всі монотонні, повторювані завдання, тоді як люди нестимуть відповідальність за творчу бік, тим самим підвищуючи контроль за системами та рівнем якості виробництва у всіх напрямках. Індустрія 5.0 націлена на об'єднання зазначених когнітивних обчислювальних здібностей з людським розумом та винахідливістю у спільних процесах. Однак четверта і п'ята промислові революції, такі близькі одна до одної, насправді можуть розглядатися як одна. Індустрія 4.0 може включати як підключення, так і взаємодія людини і машини, оскільки одним із стовпів Індустрії 4.0 є робототехніка та штучний інтелект. Штучний інтелект (ШІ) стає наріжним каменем сучасного прогресу, трансформуючи як окремі галузі, а й підхід до вирішення складних завдань. У 2025 році ШІ активно впроваджуватиметься в нові сфери, що зробить його ще потужнішим інструментом для створення інновацій.

У медицині: допомагає створювати індивідуальні плани лікування на основі генетичних даних та історії хвороб пацієнта; аналізує великі масиви медичних даних, що дозволяє швидше та точніше виявляти патерни, важливі для ранньої діагностики захворювань; скорочує час розробки нових ліків, моделюючи їх ефективність та можливі побічні ефекти.

У бізнесі: автоматизує рутинні завдання, такі як управління інвентарем, обробка фінансових операцій; прогнозує зміни на ринках, адаптує маркетингові кампанії до індивідуальних потреб клієнтів та підвищує ефективність управлінських рішень; моніторить обладнання для запобігання поломкам та оптимізації витрат.

У повсякденному житті: дозволяє розумним помічникам адаптуватися до стилю життя користувачів, надаючи персональні рекомендації або допомогу в реальному часі; подорожує більш безпечними та ефективними, скорочуючи пробки та знижуючи рівень викидів внаслідок розвитку автономних транспортних засобів; допомагає створювати персоналізовані навчальні програми в галузі освіти, які враховують темп та стиль навчання кожного учня.

Природним продовженням робототехніки та штучного інтелекту буде співпраця людини та машини. Індустрія 5.0 базується на біоекономіці. Грамотне використання біологічних ресурсів у промислових цілях допоможе досягти балансу між екологією, промисловістю та економікою. Біоекономіка матиме вирішальне значення для створення стійкої економіки та може навести до фундаментальних змін у галузях.

Industry 5.0 є промисловою революцією з акцентом на людину. Це еволюція, що підтримує людську творчість і доповнює її механічною ефективністю, створюючи екосистему, де люди та машини працюють разом більш продуктивно для швидкого вирішення складних завдань (Shaji George A., Novan George A.S. 2020). Вона здатна значно пом'якшити проблеми, з якими стикається Industry 4.0. В Industry 5.0 головним пріоритетом стає людський фактор. Наукове співтовариство твердо підтримує цінності стійкості Industry 5.0, а сучасні дослідження пропонують ранні ідеї про те, як цей порядок денний може сприяти сталому розвитку. Сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Концепція сталого розвитку стала однією з найважливіших парадигм сучасності, що формує глобальні дискусії та стратегії у відповідь на виклики XXI століття. Як зазначає С.Мигаль «Сталий розвиток суспільства – це концепція діяльності людини і гармонії з природою, забезпечення якості життя людей і захисту інтересів майбутніх поколінь» (Мигаль, 2014, с.46). Вона виникла як усвідомлення того, що поточні моделі економічного зростання та споживання є нежиттєздатними у довгостроковій перспективі, оскільки вони виснажують природні ресурси, руйнують екосистеми та посилюють соціальну нерівність. Сталий розвиток пропонує шлях до гармонійного співіснування людства з природою, забезпечуючи добробут

нинішніх поколінь без шкоди для можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

П'ята промислова революція значно змінить світ. Розглянемо, які саме можливості та загрози вона здатна принести промисловим працівникам та галузям, та як вона вплине на екологію і суспільство. Однією з найважливіших парадигм, що характеризують Індустрію 5.0, є зміщення акценту з технологічного прогресу де підхід, повністю орієнтований на людину. Це означає, що промисловість повинна враховувати соціальні обмеження, що, у свою чергу, має низку наслідків щодо безпечного та сприятливого робочого середовища, поваги до прав людини та вимог до кваліфікації працівників. Люди є основними користувачами розумних пристроїв та послуг, покращення умов проживання та підвищення якості життя – дві основні цілі розумних міст. Важливою характеристикою Індустрії 5.0 є те, що технології створюються для людей, а не навпаки – працівник не повинен постійно адаптуватися до технології, що постійно розвивається, він отримує більше прав та можливостей, а робоче середовище стає більш інклюзивним. Для досягнення цієї мети працівники мають бути тісно залучені до розробки та впровадження нових промислових технологій, включаючи робототехніку та штучний інтелект (Alkhatib, 2021).

П'ята промислова революція визначатиметься новою та розширеною цілеспрямованістю, що виходить за рамки виробництва товарів та послуг для отримання прибутку. Ця більш широка мета складається з трьох основних елементів: орієнтованість на людину, стабільність та стійкість. Стабільність означає скорочення споживання енергії та викидів парникових газів з метою зниження рівня виснаження та деградації природних ресурсів, забезпечення потреби нинішніх поколінь, не наражаючи на небезпеку потреби майбутніх поколінь. Такі технології, як штучний інтелект і адитивне виробництво можуть відіграти велику роль у цьому процесі за рахунок оптимізації ресурсоефективності та мінімізації відходів. Під стійкістю розуміється необхідність підвищення ступеня стійкості промислового виробництва, щоб воно могло забезпечувати та підтримувати критично важливу інфраструктуру під час кризи.

Кінець XX – початок XXI ст. ознаменувався активним зростанням урбанізованих територій, міських агломерацій, мегаполісів, функціонування яких повністю змінило не тільки зовнішній вигляд ландшафтів, але й зруйнувало природні

екологічні ланцюжки обміну речовин, докорінно змінивши характер і напрямок процесів, що в них колись відбувалися. Виникла гостра потреба екологічного аналізу нової ситуації і розроблення інноваційних технологій в сучасному місті. Сучасне місто – це рушійна сила економіки країни, осередок культури й освіти, майданчик для реалізації технологічних та соціальних інновацій. З огляду на це нині значно посилюється конкуренція міст, адже розвиток комфортної інфраструктури безпосередньо впливає на економічні показники міста, визначає його привабливість для кваліфікованих спеціалістів та інвесторів. Великі міста завжди були й залишаються центрами розвитку цивілізації. Перед сучасними містами постає багато викликів і серед них чи не найскладніший – поєднати комфорт та соціальну привабливість для містян з розвинутою інфраструктурою, екологічною безпекою та швидким розвитком інноваційних технологій (Рижова, 2025). Концепція «розумних міст» швидко перетворюється з футуристичної ідеї на відчутну реальність, що рухається технологічними досяг-

неннями. Створення «розумного» міста передбачає комплексні соціальні та технологічні трансформації, що уможливаються шляхом розвитку сучасних інноваційних технологій, розроблення нових стандартів енергоефективності та появи нової якості відносин між громадою та місцевою владою. Розумне місто – це сучасна модель міської трансформації, в якій інформаційні технології дозволяють вирішити найскладніші проблеми, якісно змінити систему управління і створити умови для розвитку громади і кожної людини, а також людини з обмеженими можливостями в сучасному соціумі (Гнедюк, 2021). Мета розумного міста – покращити якість життя громадян, підвищити ефективність міських операцій та послуг, а також забезпечити стійкість.

Технологія 5G є фундаментальною для розвитку «розумних міст», оскільки вона забезпечує надвисоку швидкість передачі даних, низьку затримку та можливість підключення величезної кількості пристроїв Інтернету речей (IoT). Це відкриває шлях до інноваційних технологій у багатьох сферах міського життя (Don Rosenberg, 2018).

Таблиця 1

Приклади Розумних Міст 5G

Лондон (Великобританія)	Столиця Великої Британії активно впроваджує «розумні» рішення. Це включає розумні світлофори, системи моніторингу трафіку та платіжні системи для громадського транспорту. Вуличне освітлення автоматично регулює яскравість залежно від потреби. Лондон також інвестує у розширену мережу 5G та оптичного волокна.
Барселона (Іспанія)	Барселона прагне стати 5G – розумним містом, впроваджуючи програму, яка інтегрує та координує місцеві ініціативи, пов'язані з цифровою трансформацією міських послуг. Місто використовує 5G для управління трафіком у реальному часі, підвищення громадської безпеки та надання розширених медичних послуг через телемедицину.
Берлін (Німеччина)	Берлін фокусується на стимулюванні досліджень та розробок технологій 5G. Місто прагне створити інноваційне середовище та технологічну інфраструктуру, яка зможе забезпечити 5G-досвід для мешканців.
Сінгапур	Сінгапур є піонером у використанні 5G, розвиваючи комплексні рішення для розумного міста, що охоплюють різні аспекти, від транспорту до громадської безпеки.
Сеул (Південна Корея)	Сеул впровадив систему управління дорожнім рухом на основі 5G, яка використовує дані в реальному часі для оптимізації потоків транспорту, що значно скоротило час у дорозі та викиди вуглекислого газу.
Стокгольм (Швеція)	У Стокгольмі 5G дозволило розвинути систему підключеної охорони здоров'я, яка пропонує телемедицину та послуги віддаленого моніторингу пацієнтів, покращуючи доступ до медичної допомоги.
Мілан (Італія)	Мілан бачить себе як «розумне місто майбутнього» з майже нульовими витратами, повною переробкою відходів та технологіями, що покращують якість життя громадян.
Нью-Йорк (США)	Нью-Йорк робить великі кроки до того, щоб стати одним з найпросунутіших розумних міст світу, впроваджуючи інновації, такі як розумні датчики якості води, інтелектуальні сміттєві компактори та розгорнуті технології LPWAN (Low-Power Wide Area Network), а також системи громадської безпеки на основі 5G.

Джерело: сформовано авторами.

Поняття «інноваційні технології» відіграє роль культуротворчої категорії і роль регулятивного засобу культуротворчості у сфері дизайну. Інноваційні технології необхідні для формування дизайн-концепції як основної образної ідеї майбутнього об'єкта проектного задуму дизайнера щодо конкретних інноваційних цілей та технологій, які відбивають художнє проектне мислення дизайнера про явища розвитку сучасного дизайну. Інноваційні технології дають можливість створити цілісну ідеальну концепцію майбутнього об'єкта й описати його кількісні та якісні характеристики. Модернізація сучасного дизайну просторово-предметного середовища залежать від інноваційних технологій, націлених на перетворення сучасного дизайну завдяки впровадженню інновацій у проектну дизайнерську діяльність. Це практично застосування нового дизайнерського знання та їх втілення в інноваційні технології, що сприяють розвитку сучасного дизайну, базуються на нових прийомах, способах та техніках дизайнерської діяльності, яка має культуротворчу природу. Сутність інноваційної технології не вичерпується смыслом нововведення, вона означає що розвиток дизайну слід розглядати як соціокультурне явище. На практиці це означає вихід за межі чисто економічних підходів і створення умов для реалізації інновацій у сферу дизайну, який є культуротворчим, креативним, інноваційним. Інноваційна діяльність у сфері дизайну – це комплексна діяльність, яка включає в себе сукупність наукових, технологічних, освітянських, організаційних, фінансових та інших заходів, які в своїй сукупності приводять до дизайнерського результату, який має комерційний успіх.

Основні сфери застосування 5G у розумних містах:

1. Інтелектуальні транспортні системи, в основі яких 5G забезпечить обмін даними в реальному часі між підключеними транспортними засобами та міською інфраструктурою, що робить рух безпечнішим та ефективнішим. Це включає автономні транспортні засоби, розумні світлофори та оптимізацію трафіку.

2. Підвищення громадської безпеки та служб екстреної допомоги, в основі якої завдяки 5G можливе впровадження систем розумного відеоспостереження, аналізу відео в реальному часі та швидке розгортання ресурсів для реагування на надзвичайні ситуації.

3. Ефективне управління енергією, у контексті якої 5G сприяє впровадженню відновлюва-

них джерел енергії та «розумних» енергомереж, які динамічно регулюють розподіл енергії на основі попиту та доступності, зменшуючи втрати та оптимізуючи споживання.

4. Розумне управління відходами, в основі яких системи розумного поводження з відходами, які контролюють рівень заповнення сміттєвих баків та оптимізують збір, сприяють підвищенню ефективності та економії ресурсів.

5. Охорона здоров'я, націлена на те, що 5G дозволяє розвивати телемедицину, дистанційний моніторинг пацієнтів та навіть проведення хірургічних процедур на відстані з високою точністю.

6. Виробництво та промисловість, у контексті якої 5G дає змогу впроваджувати розумні системи моніторингу та обслуговування, сприяючи підвищенню якості продукції та запобігаючи можливим збоям в обладнанні, наприклад, через цифрові двійники фабрик.

7. Доповнена та віртуальна реальність (AR/VR), яка сприяє тому, що завдяки низькій затримці та високій пропускній здатності 5G, AR/VR додатки стають більш доступними та реалістичними, що має застосування в освіті, туризмі та роздрібній торгівлі.

Ці приклади демонструють, як 5G стає каталізатором для перетворення міст на більш інтелектуальні, стійкі та комфортні місця для життя. Розумне місто – це міське середовище, що використовує сучасні технології (ІКТ, ІоТ, Big Data, AI) для покращення якості життя, ефективності міських послуг, сталого розвитку та залучення громадян. Основна мета розумного міста індустрії 5.0, це а) підвищення ефективності управління; б) зменшення споживання ресурсів; в) покращення безпеки; г) створення комфортних умов для мешканців д) економічний розвиток. Розумне місто – це міське середовище, що використовує сучасні технології (ІКТ, ІоТ, Big Data, AI) для покращення якості життя, ефективності міських послуг, сталого розвитку та активного залучення громадян. Основна мета розумного міста індустрії 5.0: включає: а) підвищення ефективності управління; б) зменшення споживання ресурсів; в) покращення безпеки; г) створення комфортних умов для мешканців; д) забезпечення економічного розвитку.

Технологія 5G важлива для розумного міста, так як це п'яте покоління бездротового зв'язку. Основні характеристики 5G: 1) висока швидкість передачі даних – до 10 Гбіт/с (у 10-100 разів швидше 4G); 2) надзвичайно низька затримка

(latency) – менше 1 мс; 3) масивна пропускна здатність – підтримка підключення мільйонів пристроїв на км²; 4) надійність, що спроіє високій стабільності з'єднання.

Технологія 5G важлива для розумного міста вона служить основою для ефективної роботи IoT-пристроїв, дозволяє обробляти величезні обсяги даних у реальному часі; забезпечує надійне з'єднання для критично важливих застосувань (автономний транспорт, екстрені служби); відкриває нові можливості для інновацій та сервісів.

Виклики та перспективи розвитку технології 5G для розумного міста. Впровадження 5G вимагає значних інвестицій в інфраструктуру та розбудову мережі IoT, що ставить перед суспільством питання раціонального використання ресурсів і довгострокових стратегій розвитку. Не менш важливим є оновлення нормативно-правової бази, адже нові технології потребують адекватного законодавчого середовища, яке б урівноважувало інновації та безпеку. Одним із ключових викликів стає подолання цифрового розриву, адже рівний доступ до технологій – це не лише економічна, а й соціальна умова справедливості в майбутньому місті. Нарешті, етичні аспекти застосування штучного інтелекту та сис-

тем масового спостереження відкривають фундаментальне питання: де проходить межа між безпекою та свободою людини?

Перспективи розвитку 5G і далі. Майбутнє розумних міст постає як рух до нових горизонтів: подальший розвиток 5G і поступовий перехід до 6G обіцяють ще глибший рівень взаємопов'язаності. Інтеграція з квантовими обчисленнями та блокчейн-технологіями формуватиме нову парадигму безпеки й довіри. Зростання кількості «розумних» сервісів та їх персоналізація трансформує міський простір на середовище, що чутливо реагує на потреби кожного мешканця. А створення «цифрових двійників» міст відкриває шлях до більш свідомого й гармонійного планування, де віртуальне стане лабораторією майбутнього, а реальність – полем його втілення. Отже, технологія 5G є критично важливою технологією для реалізації концепції розумного міста. Вона відкриває безпрецедентні можливості для покращення якості життя, ефективності міських послуг та сталого розвитку. Для успішного впровадження необхідний комплексний підхід, що включає інвестиції, співпрацю та вирішення питань безпеки та конфіденційності. Майбутнє міст – це розумні міста, побудовані на основі 5G.

Таблиця 2

Ключові сфери застосування 5G у Розумному місті

Назва	Сфери застосування 5G у Розумному місті
Транспорт та мобільність	Автономний транспорт (автомобілі, дрони, громадський транспорт). «Розумні» світлофори та системи управління трафіком. Паркувальні системи на основі IoT. Логістика та управління доставкою.
Громадська безпека	Системи відеоспостереження високої роздільної здатності з функціями розпізнавання. Дрони для моніторингу та реагування на надзвичайні ситуації. Оперативний зв'язок для екстрених служб.
Енергетика та комунальні послуги	«Розумні» електромережі (Smart Grids) для оптимізації споживання та розподілу енергії. Датчики для моніторингу якості повітря та води. Системи «розумного» освітлення. Оптимізація збору та переробки відходів.
Охорона здоров'я	Моніторинг пацієнтів у реальному часі. Роботизована допомога в медичних закладах. Дистанційна медицина та телехірургія.
Освіта та культура	Доповнена та віртуальна реальність (AR/VR) для навчання та дозвілля. «Розумні» бібліотеки та музеї. Доступ до високошвидкісного Інтернету у навчальних закладах.
Державне управління та громадянські послуги	Збір та аналіз даних для прийняття рішень. Платформи для електронного урядування. Системи інтерактивного інформування громадян.

Джерело: сформовано авторами.

Майбутнє сталого розвитку в розумних містах буде характеризуватися подальшою інтеграцією технологій, посиленням акценту на циркулярній економіці та ще більшим залученням громадян.

Гіперпідключеність та 5G/6G, націлене на те, що розширення мереж 5G та впровадження 6G дозволить ще більшій кількості пристроїв бути підключеними, забезпечуючи передачу даних у реальному часі та відкриваючи нові можливості для автономних систем та розширеної реальності.

Цифрові двійники міст, у контексті яких відбувається створення віртуальних моделей міст, які відображають фізичне середовище в реальному часі. Це дозволить міським планувальникам тестувати різні сценарії (наприклад, вплив нової дороги на трафік або ефективність енергозберігаючих заходів) перед їх реалізацією, оптимізуючи ресурси та мінімізуючи ризики.

Штучний інтелект та машинне навчання, який буде відігравати ще більшу роль в оптимізації всіх аспектів міського життя – від прогнозування погодних аномалій та управління стихійними лихами до персоналізації міських послуг та оптимізації використання ресурсів.

Циркулярна економіка, націлена на перехід від лінійної моделі «виробництво-споживання-утилізація» до циркулярної, де відходи розглядаються як ресурси. Розумні міста будуть використовувати технології для сприяння повторному використанню, переробці та відновленню матеріалів.

Кліматична стійкість, так як з огляду на зростаючу загрозу зміни клімату, розумні міста будуть інвестувати в інфраструктуру, стійку до екстремальних погодних явищ (наприклад, розумні системи управління повеннями, адаптивні будівлі) та використовувати дані для прогнозування та пом'якшення наслідків.

Громадянська взаємодія та співтворчість, націлена на те, що майбутні розумні міста будуть ще більше зосереджені на залученні громадян до процесу створення та управління містом. Платформи для спільного прийняття рішень, краудсорсингу ідей та громадського моніторингу стануть нормою.

Зелена інфраструктура, в основі якої інтеграція природи в міське середовище через «зелені» дахи, вертикальні ферми, міські сади та розширені паркові зони не тільки покращить екологію, але й підвищить якість життя та добробут мешканців.

Індустрія 5.0, має реалізувати перспективи передової цифровізації, великих даних та штуч-

ного інтелекту, підкреслюючи водночас ту роль, яку ці технології можуть відіграти у задоволенні нових та невідкладних потреб у промислових, соціальних та екологічних ландшафтах. Як зазначає І.Рижова Цифрові технології сприяють розвитку екологічно чутливих підходів до ландшафтного дизайну, допомагаючи зменшити вплив на природу та забезпечити створення стійких та енергоефективних ландшафтів. Цифрові технології відкривають нові можливості для просування ландшафтних проєктів через соціальні мережі, віртуальні тури та інші онлайн-платформи. Це допомагає ландшафтним дизайнерам привертати нових клієнтів та демонструвати свою креативність (Рижова, 2023. с. 90).

Сталий розвиток у розумному місті – це не просто тренд, а нагальна необхідність для забезпечення життєздатного майбутнього наших міських центрів. Це комплексна концепція, що вимагає інтеграції передових технологій з глибоким розумінням економічних, соціальних та екологічних вимірів сталості. Хоча шлях до повністю сталих розумних міст сповнений викликів, таких як фінансування, кібербезпека та соціальна прийнятність, потенційні переваги значно переважають ці перешкоди. Завдяки інноваційним технологіям, таким як IoT, великі дані, AI та відновлювані джерела енергії, міста можуть оптимізувати використання ресурсів, зменшити свій екологічний слід, підвищити ефективність послуг та покращити якість життя для всіх своїх мешканців.

Успішні приклади по всьому світу демонструють, що це досяжна мета. Ключ до успіху полягає в цілісному підході, який включає сильне лідерство, міжвідомчу співпрацю, активне залучення громадян та гнучкість у адаптації до нових технологій та викликів. Розумне місто майбутнього буде не тільки технологічно просунутим, але й глибоко вкоріненим у принципах справедливості, інклюзивності та екологічної відповідальності, створюючи процвітаючі та стійкі спільноти для нинішніх і майбутніх поколінь.

Висновки. Кожен етап промислової революції має значні зміни у технологіях, економіці та суспільстві. Розуміння цих етапів допомагає як осмислити минуле, а й прогнозувати майбутнє розвитку промисловості та технологій. Industry 4.0 привнесла цілу низку нових технологій, таких як 3D-друк, штучний інтелект, доповнена реальність, блокчейн та кібербезпека. У період пандемії COVID-19 Industry 4.0 запропонувала цифрові рішення для низки ключових проблем, створивши

зв'язки між фізичним, цифровим та біологічним середовищами.

Industry 5.0 поєднує людський інтелект з точністю та ефективністю машин, що працюють на основі штучного інтелекту, у сфері промислового виробництва. Вона створена для вирішення тих проблем, з якими зіткнулася Industry 4.0 через посилення людино-центричності та орієнтацію на задоволення суспільних потреб. Ця концепція допомагає усунути розрив між виробничими процесами та реальними потребами суспільства. Промислова революція 5.0 вимагає впровадження складніших систем,

таких як інтеграція даних з мережними датчиками, розумні будинки, роботи та інші інтелектуальні технології

Впровадження цих технологій несе з собою і виклики, такі як питання приватності даних, кібербезпеки, необхідність значних інвестицій та забезпечення соціальної справедливості, щоб уникнути поглиблення нерівності. Однак, з правильним підходом та стратегічним плануванням, інноваційні технології П'ятої промислової революції мають потенціал трансформувати наші міста в більш розумні, стійкі та придатні для життя простори для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

Demir K.A., Cicibaş H. The next industrial revolution: Industry 5.0 and discussions on Industry 4.0. Industry 4.0 from the MIS Perspective / edited by S. Gülseçen, Z.A. Reis, M. Gezer, Ç. Erol. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. 2019. Pp. 247–260.

Цифрова трансформація промислового менеджменту: теорія і практика : монографія за ред. д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкової, д. е. н., проф. Н. Г. Метеленко. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. 816 с.

Shaji G A., Hovan A.S. Industrial revolution 5.0: the transformation of the modern manufacturing process to enable man and machine to work hand in hand. *Seybold Report*. No. 15 (9). 2020. Pp. 214–234.

Мигаль С. П., Мигаль С. П., Дида І. А., Казапнцева Т.Є. Біоніка в дизайні просторово-предметного середовища: навч. посібник. Львів: *Видавництво Львівської політехніки*, 2014. 228 с

Рижова І., Павленко Т., Антипенко Є., Єншуєва Т. Урбоекологічні особливості формування зеленої архітектури в умовах сталого розвитку. *Сучасні проблеми архітектури і містобудування*. Київ: КНУБА, 2024. Вип. 68. С. 163-179.

Alkhatib R., Lebby R. (2021). Digital manufacturing and the Fifth Industrial Revolution // *Analyzing Future Applications of AI, Sensors, and Robotics in Society* / edited by T.H. Musiolik and A.D. Cheok. Hershey, PA: IGI Global. 2021. 69–86. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-3499-1.ch005>

Рижова І., Захарова С., Павлюк О., Харченко К., Северін К. Дизайн середовища як гармонія комфорту, екологічності та інноваційних технологій. *Humanities Studies: збірник наукових праць*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Випуск 22 (99). С.104 -117

Гнедюк В. Л. Тенденції розвитку технологій розумних будинків і їх використання людьми з обмеженими можливостями в сучасному соціумі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. Том 32 (71) № 6. 2021. С.56-61

Don Rosenberg. How will 5G internet change the world? [Електронний ресурс]. 2018. 18 січня. – URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/the-world-is-about-to-become-even-more-interconnected-here-s-how> (дата обращения 10.08.2025).

Рижова І., Антипенко Є., Северін К., Пасічна Т. Бобровський І. Вплив цифрових технологій на розвиток ландшафтного дизайну. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип.17 (94). С.89-104.

References

Demir, K. A., & Cicibaş, H. (2019). The next industrial revolution: Industry 5.0 and discussions on Industry 4.0. In S. Gülseçen, Z. A. Reis, M. Gezer, & Ç. Erol (Eds.), *Industry 4.0 from the MIS perspective*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. 247–260.

Voronkova, V. H., & Metelenko, N. H. (Eds.). (2023). *Tsyfrova transformatsiya promyslovoho menedzhmentu: teoriya i praktyka*. Liha-Pres.

Shaji, G. A., & Hovan, A. S. (2020). Industrial revolution 5.0: The transformation of the modern manufacturing process to enable man and machine to work hand in hand. *Seybold Report*. 15(9). 214–234.

Myhal', S. P., Myhal', S. P., Dyda, I. A., & Kazapntseva, T. Ye. (2014). Bionika v dyzayni prostorovo-predmetnoho seredovyschcha. *Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki*. 228.

Ryzhova, I., Pavlenko, T., Antypenko, Y., & Yenshuyeva, T. (2024). *Urboekolohichni osoblyvosti formuvannya zelenoyi arkhitektury v umovakh staloho rozvytku. Suchasni problemy arkhitektury i mistobuduvannya*, Kyiv: KNUBA. 68, 163–179.

Alkhatib, R., & Lebby, R. (2021). Digital manufacturing and the Fifth Industrial Revolution. In T. H. Musiolik & A. D. Cheok (Eds.), *Analyzing future applications of AI, sensors, and robotics in society IGI Global*. 69–86. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-3499-1.ch005>

Ryzhova, I., Zakharova, S., Pavlyuk, O., Kharchenko, K., & Severin, K. (2025). Dyzayn seredovyshcha yak harmoniya komfortu, ekolohichnosti ta innovatsiynykh tekhnolohiy. *Humanities Studies*. Zaporizhzhya: Vydavnychy dim «Hel'vetyka». 22(99), 104–117.

Hnediyuk, V. L. (2021). Tendentsiyi rozvytku tekhnolohiy rozumnykh budynkiv i yikh vykorystannya lyud'my z обмеzhenymy mozhlyvostyamy v suchasnomu sotsiumi. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Tekhnichni nauky*, 32 (71/6), 56–61.

Rosenberg, D. (2018, January 18). How will 5G internet change the world? World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/the-world-is-about-to-become-even-more-interconnected-here-s-how>

Ryzhova, I., Antypenko, Y., Severin, K., Pasichna, T., & Bobrovs'kyi, I. (2023). Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohiy na rozvytok landshaftnoho dyzaynu. *Humanities Studies*, Zaporizhzhya: Vydavnychy dim «Hel'vetyka». 17(94), 89–104.

IRYNA, RYZHOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor,
Head of the Department of Design of the National University,
Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: 17design2017@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

OLGA, PAVLIUK – Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Design Department of the National University,
Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: polonia.nick@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2099-3743>

SVITLANA, ZAKHAROVA – PhD in Philosophy,
Associate Professor of the Design Department, National University
of Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: arconzp@meta.ua,
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6952-2558>

OKSANA, MOSENDZ – Doctor of the Philosophy,
field of study Culture and Art Associate Professor,
head of Department of Fine Arts and Design,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
E-mail: mosendz.oxana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-2179>

VIKTOR, KORSUNSKYI – Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor Department of Fine Arts and Design,
Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine (Dnipro, Ukraine)
E-mail: witas@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN URBAN DESIGN IN THE ERA OF THE FIFTH INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract

The relevance of this problem lies in the fact that it is a key factor for building the cities of the future – cities that will be not only functional and efficient, but also environmentally sustainable, socially inclusive, and oriented towards human well-being. The integration of innovative technologies into urban design allows us to respond to modern challenges of urbanization and create an environment that adheres to the principles of the Fifth Industrial Revolution. The main

goal of the article is to create human-centric, sustainable, and resilient cities. This includes: 1) improving the quality of life; 2) environmental sustainability; 3) economic development; 4) social inclusiveness; 5) adaptability and resilience to challenges; 6) effective city management. Research methods. Structural-system and structural-functional analyses are widely used to analyze the development of innovative technologies in the field of city design in the era of the Fifth Industrial Revolution. Research into the development of innovative technologies in the field of city design in the era of the Fifth Industrial Revolution requires a multifaceted approach focused on human-centricity and sustainability, which will provide a complete and reliable understanding of the complex interaction between technologies, the urban environment, and society. Research result. Industry 5.0 is an industrial revolution with a human focus. It is an evolution that supports human creativity and complements it with mechanical efficiency, creating an ecosystem where people and machines work together more productively to quickly solve complex problems. It is capable of significantly mitigating the problems faced by Industry 4.0. In Industry 5.0, the human factor becomes the main priority. The scientific community firmly supports the values of Industry 5.0's sustainability, and current research offers early insights into how this agenda can contribute to sustainable development. Conclusions. Each stage of the industrial revolution brings significant changes in technology, economy, and society. Understanding these stages helps not only to comprehend the past but also to predict the future development of industry and technology.

Key words: innovative technologies, city design, Industry 5.0, artificial intelligence, digitalization, «smart city», 5G technology, sustainable development.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 10.07.2025

Accepted date 19.08.2025

Published date 10.09.2025

How to cite: Рижова, Ірина, Павлюк, Ольга, Захарова, Світлана, Мосендз, Оксана, Корсунський, Віктор. Розвиток інноваційних технологій у сфері дизайну міста в епоху п'ятої промислової революції. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 110–122
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-11>

УДК 330.021:339.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-12>

НОВІ РЕАЛІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

САГАЙДАК, ІЛЛЯ¹

Анотація

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад формування економічної політики України в умовах сучасних глобальних трансформацій, цифрової економіки та соціальної турбулентності. Автор спирається на міждисциплінарні дослідження, що поєднують економічні, соціологічні й філософські підходи. Проаналізовано післявоєнну економічну політику України, враховуючи глобалізацію та міжнародну інтеграцію, цифровізацію економіки та суспільства, зростаючу невизначеність та турбулентність та відповіді на них, що орієнтують світову економічну політику на соціальну справедливість та інклюзивність, геополітичну стабільність та безпеку, гнучкість і стійкість економічних систем тощо. Обґрунтовано, що відповідність економічної політики «духу епохи» означає її гнучкість, адаптивність та орієнтацію на сучасні виклики та можливості, які формують розвиток світової економіки. Розглянуто низку переваг глобалізації безпосередньо для економічної політики, таких як сприяння економічному зростанню через відкриття нових ринків, підвищення ефективності виробництва та конкуренції, що змушує компанії підвищувати якість продукції та знижувати витрати. Виявлено негативні наслідки, виклики та ризики глобалізації: економічна нерівність, що виявляється у зростаючій залежності бідніших країн від індустріальних розвинених країн, загальний несправедливий розподіл багатства через концентрацію капіталу у великих компаніях і фінансових центрах, збільшення соціальної нерівності у всьому світі. Здійснено аналіз цифровізації економіки, що передбачає розвиток нових технологій, цифрової економіки, автоматизації та штучного інтелекту, та зростаюча діджиталізація усіх суспільно-політичних процесів. З'ясовано, що наслідком глобалізації є соціальна турбулентність та зростаюча невизначеність, які акумулюючи соціально негативні наслідки глобалізації, цифровізації та певних економічних та політичних процесів, на нашу думку, здебільшого визначають «загальний дух епохи». Економічна політика України має бути гнучкою, адаптивною та орієнтованою на сучасні глобальні виклики. Вона повинна враховувати глобалізацію, цифровізацію, соціальну турбулентність та зростаючу невизначеність. Глобалізація відкриває нові можливості для інтеграції та економічного зростання, проте водночас посилює соціально-економічну нерівність, залежність від транснаціональних корпорацій і створює екологічні ризики.

Ключові слова: економічна політика, глобалізація, цифровізація, соціальна турбулентність, міжнародна інтеграція, світовий розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується складними та взаємопов'язаними глобальними змінами, серед яких особливо виділяються глобалізація, технологічна революція, екологічні виклики, а також економічні та політичні кризи. Враховуючи ці зміни, Україні необхідно пристосувати свою економічну політику до нових реалій, зокрема до сучасних глобальних тенденцій і викликів. Відповідність (обумовленість) економічної політики загальному «духу епохи», велінню часу передбачає її орієнтацію на глобальні соціально-економічні, технологічні, екологічні та політичні процеси. Основні аспекти цієї відповідності ми вбачаємо у тому,

що вона має враховувати глобалізацію та міжнародну інтеграцію, цифровізацію економіки та суспільства, зростаючу невизначеність та турбулентність. Зупинимося на цих аспектах більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Важливими для нашого дослідження є низка наукових праць, що використовувались як теоретичне підґрунтя дослідження, присвячені аналізу трансформаційних процесів у світовій економіці та суспільстві. Зокрема мова йде про науковий доробок зарубіжних і вітчизняних учених, які досліджують проблеми глобалізації, регіоналізації та економічної фрагментації (Верменич, 2021; Гриценко, 2021; Дернава, Боровик, 2024; Одотюк, 2021; Пітулей, 2014; Intriligator, 2004), становлення цифрової економіки та її вплив на соціально-економічні системи (Апалькова, 2015; Гавриленко, Тарасенко,

¹ Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

E-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8622-3704>

2021; Гудзь, 2018 Tapscott, 1995; Mesenbourg, 2001; Negroponte, 1996), а також соціальної турбулентності й зростання невизначеності в умовах сучасних кризових явищ (Зубов, Кривега, 2015; Кубальський, 2022; Панченко, 2021; Yanitsky, 2011).

Таким чином, автор спирається на міждисциплінарні дослідження, що поєднують економічні, соціологічні й філософські підходи, формуючи цілісне бачення нових умов функціонування суспільно-економічних систем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значний науковий доробок, присвячений вивченню глобалізаційних процесів, цифрової трансформації та соціальної турбулентності, низка аспектів досі залишається недостатньо розробленою. Зокрема, у сучасній літературі обмежено представлено комплексні підходи до інтеграції цих трьох факторів у єдину концептуальну рамку економічної політики. Переважна більшість досліджень акцентує увагу або на економічних вигодах і ризиках глобалізації, або на окремих технологічних аспектах цифровізації, тоді як питання їх взаємодії в умовах зростаючої невизначеності залишаються фрагментарними.

Недостатньо дослідженими залишаються й механізми адаптації національних економік, зокрема української, до умов багатопольярного та фрагментованого світового розвитку, а також інструменти забезпечення інституційної стійкості в умовах постійних кризових викликів. Відсутня цілісна методологія, яка б дозволяла одночасно враховувати вплив глобальних трендів, цифрових інновацій та соціальної турбулентності на формування державної економічної політики.

Саме ці невирішені аспекти й визначають наукову новизну та практичну значущість означеного дослідження, адже воно спрямоване на пошук шляхів формування адаптивної та стійкої економічної політики України відповідно до вимог сучасної епохи.

Методи дослідження. Методологічною основою статті є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Зокрема, застосовано методи аналізу та синтезу – для виявлення сутнісних характеристик глобалізаційних процесів, цифрової трансформації та соціальної турбулентності; системний підхід – для узагальнення взаємозв'язків між зазначеними чинниками та їх впливу на формування економічної полі-

тики. Метод порівняльного аналізу використано для оцінки міжнародного досвіду адаптації національних економік до умов фрагментованої глобалізації й цифровізації. Історико-логічний метод застосовано для простеження еволюції наукових підходів до проблеми. Для формування висновків використано методи узагальнення та прогнозування, що дали змогу визначити перспективні напрями розвитку економічної політики України у відповідності до сучасних викликів.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад формування економічної політики України в умовах сучасних глобальних трансформацій, цифрової економіки та соціальної турбулентності.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено такі **завдання**:

- 1) проаналізувати наукові підходи до розуміння сутності глобалізаційних, регіоналізаційних та фрагментаційних процесів;
- 2) розкрити вплив цифрової трансформації на розвиток економічних систем і суспільних відносин;
- 3) охарактеризувати феномен соціальної турбулентності та невизначеності як чинника формування державної політики;
- 4) дослідити особливості адаптації української економіки до умов багатопольярного світу та цифровізації;
- 5) визначити напрями удосконалення економічної політики України з урахуванням сучасних викликів і ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізація світової економіки, що розгортається з кінця минулого сторіччя шляхом «значного розширення світової торгівлі та всіх видів обміну у міжнародній економіці при явно вираженій тенденції до зростаючої відкритості, інтегрованості та відсутності кордонів» [15, р. 486]; передбачає необхідність враховувати міжнародні економічні зв'язки, торговельні угоди, роль транснаціональних корпорацій та економічних блоків, а також підвищення мобільності робочої сили та людського капіталу. Завдяки глобалізації «економічні та політичні відносини як між окремими державами, так і між людьми стають дедалі інтенсивнішими. Обмін відбувається не лише у сфері політики та економіки, але також у галузі технології та науки, культури та суспільства» (Гриценко, 2021, с. 98), що у свою чергу сприяє

взаєморозумінню між народами, розширенню культурного діалогу та толерантності, доступ до різноманітних джерел інформації та освіти, підвищення міжнародної співпраці у сфері науки, культури та екології.

Дослідники глобалізації, які традиційно приділяють ключову увагу саме економічному змісту глобалізації, головною її рушійною силою вважають транснаціональні компанії (ТНК), які «забезпечують не менше половини світового промислового виробництва та понад дві третини обсягу світової торгівлі» (Одотюк, 2021).

Як відомо, глобалізація має низку переваг безпосередньо для економічної політики, таких як сприяння економічному зростанню через відкриття нових ринків, підвищення ефективності виробництва та конкуренції, що змушує компанії підвищувати якість продукції та знижувати витрати, «залучення іноземних інвестицій та розвиток міжнародної торгівлі, сприяння технологічному прогресу та спільне вирішення глобальних проблем» (Дернова, Боровик, 2024, с. 254). Вона також сприяє підвищенню добробуту населення за рахунок доступу до дешевших товарів і послуг та їх широкого асортименту, адже у глобалізованому світі виробники товарів та послуг можуть їх пропонувати де завгодно. Лібералізація торгівлі у свою сприяє розширенню виробництва та експорту. З цими процесами безпосередньо пов'язано створення нових робочих місць та підвищення кваліфікації робочої сили як ключові сприятливі наслідки залучення іноземних інвестицій. Економічна інтеграція, що дає змогу країнам, що розвиваються, залучати інвестиції та створювати нові робочі місця, сприяє покращенню рівня життя населення, з чим у непрямої спосіб пов'язано поширення соціальних гарантій, розширення доступу до освіти, медицини та соціальних послуг.

З іншого боку, глобалізація неминує супроводжується певними негативними наслідками, викликами та ризиками. Ключовим пунктами критики глобалізації традиційно постає економічна нерівність, що виявляється у зростаючій залежності бідніших країн від індустріальних розвинених країн, загальний несправедливий розподіл багатства через концентрацію капіталу у великих компаніях і фінансових центрах, збільшення соціальної нерівності у всьому світі, адже не усі країни, компанії у межах однієї країни та робітники однієї компанії у рівній мірі залучені до глобалізації.

Чимало країн, що розвиваються, в значній мірі виключені з глобалізації через брак технологій та ресурсів. Вони можуть брати участь у глобалізації лише як покупці певних споживчих товарів, що виробляються в промислово розвинутих країнах. Навіть якщо у розвинених країнах створюються робочі місця, то вони часто низькооплачувані, а умови праці вкрай несприятливі. Створення нових робочих місць у недорогих країнах-виробниках закономірно призводить до скорочення робочих місць у заможних індустріальних країнах (Пітулей, 2014). Такий масовий перехід виробництв у країни з дешевшою робочою силою призводить до закриття заводів у розвинених країнах та зростання безробіття в традиційних промислових центрах. Натомість у країнах, куди переміщується виробництво, відчутний дефіцит кадрів через високий рівень трудової міграції. Все це породжує нестабільність ринку праці та поширення нестандартних форм зайнятості, таких як фріланс та тимчасові контракти.

Глобальне переміщення виробництва впливає не лише на ринок праці, але посилює залежність окремих країн від глобальних виробничих ланцюгів, які можуть порушуватися через геополітичні конфлікти та пандемії, що загрожує стабільності постачання товарів, й має негативний вплив на довкілля. Саме з глобалізацією пов'язують виснаження природних ресурсів через надмірну експлуатацію в країнах, що розвиваються, збільшення викидів парникових газів через глобальні виробничі ланцюги, дефорестацію, забруднення води та ґрунтів через індустріальні виробництва та споживання. Навіть міжнародний та постійно зростаючий рух товарів, що посилюється в наслідок цих процесів, також шкодить навколишньому середовищу

При цьому держави в умовах глобалізації втрачають суверенітет й важелі контролю над ключовими галузями господарства. Вони обмежені у своїй економічній політиці через міжнародні економічні організації (МВФ, СОТ, Світовий банк), які можуть диктувати умови реформ. Багато економічних рішень ухвалюються великими міжнародними корпораціями, а не національними урядами, які все більше втрачають контроль над стратегічними секторами економіки через іноземні інвестиції.

Окрім того, посилення соціальної нерівності внаслідок глобалізації відчувається всередині країн: вигоду від глобалізації отримують транснаціональні корпорації та висококваліфіковані пра-

цівники, тоді як низькокваліфіковані робітники можуть втрачати роботу через аутсорсинг. Великі корпорації витісняють дрібний і середній бізнес, що знижує рівень конкуренції усередині країни, а глобальні бренди витісняють місцевих виробників, що зменшує різноманітність продукції на ринку.

Натомість підсилюється глобальна конкуренція, яка сама по собі є одним із ключових глобальних викликів для економічної політики, що впливає на ринкову динаміку, інноваційний розвиток, зайнятість та економічну стійкість держав. Зростання конкуренції зумовлює глобалізація ринків, коли окремі компанії змушені конкурувати не лише на внутрішньому, а й на світовому рівні, технологічні прориви, коли автоматизація, штучний інтелект і цифровізація посилюють конкурентний тиск, змінюючи традиційні бізнес-моделі, ріст економік, що розвиваються – Китай, Індія, Південно-Східна Азія та інші країни набирають силу, створюючи жорсткішу конкуренцію для традиційних лідерів. Навіть перехід до «зеленої» економіки зумовлює зростаючу конкуренцію за ресурси, інвестиції та нові ринки екологічних технологій змінює структуру економічної політики.

Отже, брак технологій та ресурсів, залежність країн, що розвиваються від експорту сировини та дешевої робочої сили, негативні наслідки для навколишнього середовища та монополія глобальних корпорацій (Гриценко, 2021, с. 98), зростання глобальної конкуренції, що загрожує економічній стійкості окремих держав, – інші пункти критики, що безпосередньо пов'язанні зі збільшенням нерівності.

Противники глобалізації вже багато років протиставляють її зворотнім процесам – регіоналізації та локалізації. У цьому зв'язку з'явилося гібридне поняття глокалізації, що зводиться до «включення локальних співтовариств та територій в розгалужену мережу світового господарства й відповідної політики» (Верменич, 2021, с. 220). Втім останнім часом у якості противаги глобалізації світової економіки все частіше згадується інша категорія – економічна фрагментація, що має зовсім іншу конотацію. Фрагментацію світової економіки О. Плотніков характеризує як «процес її дезінтеграції, деуніфікації і формування геоekonomічних блоків з власними економічними стандартами, системами регулювання експортно-імпортних операцій, визначенням нових резервних валют і систем платежів» (Плотніков, 2023,

с. 34). Наслідком фрагментації світової економіки, що виникає унаслідок непередбачуваних глобальних потрясінь таких як пандемія, війна та стихійні лиха, що виникають час від часу, є те, що «світ стає поділеним на геоekonomічні блоки із змінами центрів економічного впливу, сфер використання тих чи інших валют тощо» (Плотніков, 2024, с. 88).

Якою б не була подальша доля глобалізації не можна заперечувати той факт, що вона породила низку феноменів, які очевидно й далі будуть визначати розгортання світової економічної політики. Серед них ключову роль відіграє **цифровізація економіки**, що передбачає розвиток нових технологій, цифрової економіки, автоматизації та штучного інтелекту, та зростаюча діджиталізація усіх сусіпільно-політичних процесів.

Зазначимо, що появу терміну «цифрова економіка» (digital economy) пов'язують з іменами американських вчених Дона Тапскотта та Ніколаса Негропонта, які у своїх працях 1995 та 1996 рр. відзначили переваги застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій як фактору становлення нової економіки (Tapscott, 1995; Negroponte, 1996). Цифрова економіка, яку як зазначає О. Гудзь, ще називають інтернет-економікою, новою економікою, або веб-економікою, передбачає «виробництво, продаж і постачання продуктів за допомогою інформаційно-комунікаційних мереж» (Гудзь, 2018).

Важливими складовими цифрової економіки згідно Томасу Месенбургу є: підтримуюча інфраструктура (апаратне забезпечення, програмне забезпечення, телекомунікації, мережі); електронний бізнес (будь-які процеси, які організація проводить через комп'ютерні мережі); електронна комерція (реалізація товарів он-лайн) (Mesenbourg, 2001).

Цифровізація економіки сприяє економічному зростанню та підвищенню продуктивності, що забезпечує автоматизація бізнес-процесів, що підвищує ефективність роботи підприємств, оптимізацію витрат через зменшення потреби в ручній праці та скорочення часу на виконання завдань, а також створення нових галузей цифрової економіки (наприклад, FinTech, e-commerce, big data). За переконанням В. Апалькової вона постає «найважливішим двигуном інновацій, конкурентоспроможності і економічного розвитку» (Апалькова, 2015, с. 13) будь-якої країни.

Окрім того, цифровізація розширює можливості доступу до інформації та знань через

онлайн освіти та дистанційне навчання, відкриті дані та електронні ресурси та широкий обмін інформацією. Вона забезпечує доступність товарів та послуг та комфорт у повсякденному житті. Як зазначають Н. Гавриленко та І. Тарасенко, «новітні технології, інтелектуальні програми та інші інновації у цифровій економіці можуть підвищити якість послуг та вирішити проблеми у різних сферах господарювання» (Гавриленко, Тарасенко, с. 39). Зокрема, розповсюдження електронних послуг (e-government, e-banking) спрощують взаємодію з державою та фінансовими установами, розвиток онлайн-шопінгу та доставки економить час та зусилля споживачів, а розумні міста (Smart City) підвищують якість життя через цифрове управління транспортом, екологією та комунальними послугами. Широке використання урядами і бізнесом цифрових практик сприяє переосмисленню усього спектру діяльності й відкриває багато нових її напрямів. Серед них розширення можливостей працевлаштування через уможливлення гнучких форм зайнятості (фріланс, дистанційна робота, цифрові платформи), розширення ринку праці за рахунок можливості працювати на міжнародному рівні та створення нових професій у сфері ІТ, кібербезпеки та аналізу даних, підвищення ефективності управління та державних послуг передусім засобами електронного урядування, які скорочують бюрократію та підвищують прозорість влади.

Разом з тим цифровізація несе в собі певні загрози та негативні наслідки. Зокрема, як зазначає Н. Гавриленко та І. Тарасенко, «до інформації державних та бізнес-структур зростає інтерес зацікавлених, конкуруючих організацій чи служб, що породило таке явище, як кібератаки. У результаті втручання сторонніх у мережі/сервери держав, підприємств та приватних осіб виникає загроза витоку інформації, зокрема про ведення бізнесу, перебіг грошових операцій, бази даних та тієї, що стосується приватного життя людей» (Гавриленко, Тарасенко, с. 40).

Окрім загроз кібербезпеці та приватності, цифровізація зумовлює залежність від технологій та загрожує втраті робочих місць. Через автоматизацію певних виробничих процесів чимало професій втрачають свою актуальність, а працівники змушені перекваліфікуватися. Цифровізація також породжує психологічні та соціальні виклики через залежність від соціальних мереж, зменшення міжособистісної комунікації, перевантаження інформацією. Зростаюча

діджиталізація усіх сфер людського буття, зазначає О. Панченко, сприяє утвердженню небаченого раніше тотального нагляду, породжуючи тим самим феномен цифрового насильства. «Зібрана інформація про користувачів різних сервісів без їх повідомлення накопичується в глобальних цифрових структурах. Усюдисущий нагляд збирає стільки даних, скільки можливо, створюючи цифрову версію всевидючого паноптіка, всюди вимірюються і відстежуються майже всі аспекти фізичного і ментального функціонування людини» (Панченко, 2021, с. 174).

Окрім того, досвід сучасних тоталітарних або неототалітарних систем, передусім росії та Китаю, демонструє розповсюдження цифрового авторитаризму, коли технології використовуються для контролю та стеження за громадянами та маніпуляції через соцмережі та фейкові новини. Як зазначають С. Пирожков, Н. Хамітов та інші автори національної доповіді «Збереження і розвиток країни в умовах війни та миру», «громадянам країн з неототалітарними тенденціями, які активно і вільно дискутують у соціальних мережах, здається, що це є результатом їхньої свободи думки і волі. Насправді, в більшості випадків ними керує воля безлічі модераторів, які спрямовують «вільні» дискусії, виконуючи волю явних або таємних суб'єктів політичної влади» (Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь, с. 20).

Отже, цифровізація – це ключовий тренд сучасності, який має величезний потенціал для економічного, соціального та наукового розвитку. Водночас вона несе серйозні ризики, пов'язані з безпекою, нерівністю, втручанням у приватне життя та екологічними викликами. Успіх цифрової трансформації залежить від ефективного регулювання, цифрової грамотності та балансу між технологічними інноваціями та етичними стандартами.

Ще одним наслідком глобалізації є соціальна турбулентність та зростаюча невизначеність, які акумулюючи соціально негативні наслідки глобалізації, цифровізації та певних економічних та політичних процесів, на нашу думку, здебільшого визначають «загальний дух епохи». Поняття турбулентності відносно суспільних процесів набуло широкого застосування на початку нового тисячоліття. Представники суспільних та філософських наук почали вживати категорії «турбулентні часи» (Yanitsky, 2011), «епоха турбулентності» (Панченко, 2021), «соціальна тур-

булентність» (Зубов, Кривега, 2015), «соціально-турбулентний простір» (Кубальський, 2022).

О. Яницький власне застосовує термін «турбулентні часи», який охоплює життя суспільства всеосяжного ризику, який можна співставити з «загальним духом епохи». Автор доводить, що людство живе в ризикованому середовищі: ядерна війна здатна знищити всі форми життя на планеті; одна катастрофа накладається або породжує іншу; тероризм, обтяжений бідністю та ісламським фундаменталізмом, є ще однією формою всеосяжного та непередбачуваного ризику тощо. Окрім того, за переконанням дослідника, «турбулентні часи» означають геополітичні зрушення, що супроводжуються переформатуванням центрів влади, поширенням «заморожених конфліктів», обтяжується масовими протестними рухами, що охопили багато країн і регіонів світу. Отже, «турбулентність», зазначає дослідник, «означає зміну кінцевих цілей. Зростання населення світу та дефіцит харчування, тероризм, етнічні та національні конфлікти, природні та техногенні катастрофи змушують змінювати кінцеві цілі світового розвитку: безпека як кінцева мета замінила мрію про вічне процвітання» (Yanitsky, 2011, p. 188).

Вітчизняний психолог О. Панченко зазначає, що «простежується синергетичний ефект накладення минулих (невирішених) проблем і нових глобальних викликів: один катаклізм «наповзає» на інший, міжкризові періоди скорочуються, а вихід із чергової кризи стає затяжним, більшість конфліктів не вирішується, а лише «заморожується». Існуючий баланс взаємин між людиною і природою, людиною та соціумом, соціумом і державою внаслідок турбулентних явищ та метаморфоз може бути порушений, унаслідок чого виникає хаос і непередбачуваність подій» (Панченко, 2021, с. 170).

Кубальський О. соціальною турбулентністю пояснює «наступні виклики глобалізованого світу: нерівномірно розподілений фінансовий капітал, різноманітність культур і життєвого укладу, розширення інформаційного середовища людині, що супроводжується маніпуляціями масовою свідомістю, цифровим насильством і несправедливістю, змінами взаємовідносин між людством та біосферою, стиранням роздільних ліній між станом війни і миру» (Кубальський, 2022, с. 51).

Дійсно, у сучасному світі нестабільність стала майже постійним явищем через політичні конфлікти, економічні кризи, соціальні протести,

епідемії, міграційні процеси тощо. Глобалізація призводить до швидкого поширення криз з однієї країни на інші, як наприклад під час фінансової кризи 2008 року. Події останніх десятиліть доводять, що швидко поширюються не лише фінансові кризи, але й будь-які негативні тенденції та впливи на глобальне суспільство та світову економіку в цілому. «Нещодавні та поточні події, такі як COVID-19, криза вартості життя, збройна агресія росії проти України неухильно підривають економічні здобутки все більшої частини населення світу, де зростає розбіжність між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Це, у свою чергу, викликає численні геополітичні ризики, створюючи подальшу загрозу безпеці та стабільності суспільств у всьому світі» (Дернова, Боровик, 2024, с. 254-255).

Зростання невизначеності ускладнює прогнозування економічних процесів через швидкі зміни у політичному, соціальному та технологічному середовищі, а соціальна нестабільність викликає посилення протестних настроїв, зростання поляризації суспільства, що впливає на державну політику та довіру до інституцій. Невизначеність підсилюється через трансформацію ринку праці – автоматизація, цифровізація, демографічні зміни та міграція створюють нові виклики для зайнятості та соціального захисту, глобальні ризики – пандемії, економічні війни, санкції, кліматичні кризи роблять необхідною більш адаптивну та антикризову економічну політику та фінансова нестабільність – волатильність ринків, боргові кризи та зміни в макроекономічних умовах посилюють ризики для економічної стійкості.

Формування економічної політики за таких умов вимагає гнучкості та адаптивності, тобто здатності швидко реагувати на зміну обставин, вироблення антикризових механізмів, які часто передбачають посилення механізмів підтримки уразливих груп населення та економічних секторів, диверсифікації ризиків – тобто мінімізації залежності від окремих ринків чи секторів, зміцнення інституцій – підвищення довіри до держави, економічних реформ та фінансових систем, соціального діалогу, що передбачає активне залучення громадськості та бізнесу до формування економічних рішень.

Відповідями економічної політики на зростаючі виклики соціальної турбулентності постають соціальна справедливість та інклюзивність, геополітична стабільність та безпека, а також гнучкість і стійкість економічних систем. Зокрема,

соціальна справедливість та інклюзивність в умовах зростаючої невизначеності постає ключовим антикризовим механізмом економічної політики у глобальному вимірі. Це означає, що економічна політика має орієнтуватися на зменшення нерівності, підтримку вразливих груп населення та створення рівних можливостей. Геополітична стабільність та безпека вимагає від економічних стратегій врахування світових криз, конфліктів, міграційних процесів, а також потребу у зміцненні економічної безпеки держави. Й нарешті, гнучкість і стійкість економічних систем передбачає адаптацію до глобальних ризиків, таких як пандемії, фінансові кризи, продовольчі та енергетичні виклики тощо.

Отже, соціальна турбулентність та невизначеність суттєво змінюють підходи до економічної політики та управління, роблячи їх більш стратегічними, стійкими та орієнтованими на швидке реагування на виклики сучасного світу. Відповідність економічної політики «духу епохи» означає її гнучкість, адаптивність та орієнтацію на сучасні виклики та можливості, які формують розвиток світової економіки.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Економічна політика України має бути гнучкою, адаптивною та орієнтованою на сучасні глобальні виклики. Вона повинна враховувати глобалізацію, цифровізацію, соціальну турбулентність та зростаючу невизначеність. Глобалізація відкриває нові можливості для інтеграції та економічного зростання, проте водночас посилює

соціально-економічну нерівність, залежність від транснаціональних корпорацій і створює екологічні ризики. Цифровізація виступає потужним драйвером інновацій, підвищує продуктивність і сприяє розвитку нових форм зайнятості, але разом із тим породжує виклики для кібербезпеки, стабільності ринку праці та соціальних відносин. Соціальна турбулентність, спричинена глобальними кризами та швидкими трансформаціями, формує нову реальність, що вимагає стратегічних та антикризових підходів.

Відповідями економічної політики на сучасні виклики мають стати соціальна справедливість та інклюзивність, зміцнення геополітичної стабільності та безпеки, підвищення гнучкості й стійкості національної економіки. Такий підхід дозволить забезпечити відповідність економічної стратегії України «духу епохи» та її здатність ефективно реагувати на глобальні трансформації.

Майбутні наукові розвідки мають бути спрямовані на розробку комплексної методології інтеграції глобалізаційних, цифровізаційних та соціально-турбулентних факторів у формування економічної політики. Перспективними є дослідження адаптаційних механізмів української економіки в умовах багатополярного та фрагментованого світу, аналіз інституційної стійкості та інструментів мінімізації ризиків у кризових ситуаціях. Важливим напрямом також виступає пошук шляхів зменшення соціально-економічної нерівності, посилення інклюзивності та досягнення балансу між технологічними інноваціями й етичними стандартами цифрового суспільства.

Список використаних джерел

- Апалькова В. В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Менеджмент інновацій. 2015. Вип. 4. С. 9-18.
- Верменич Я. Глобалізація vs локалізація: діалектика взаємодії у сучасному світі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. С. 207-224.
- Гавриленко Н. Г., Тарасенко І. О. Сучасні тенденції цифровізації економіки: проблеми та перспективи розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2021. № 3 (47). 1 т. С. 36-46.
- Гриценко В. Глобалізація: переваги та недоліки. *Матеріали VI науково-методичного міжнародного Круглого столу «Світова самоізоляція, як можливість переосмислення»*, Одеса (Україна) – Бенгбу (Китай) 8 червня 2021. Одеса. С. 97-102.
- Гудзь О. Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2 (24). URL: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1878> (дата звернення: 2.02.2025).
- Дернова І. А., Боровик Т. М. Глобальні виклики: економічний та соціальний аспект. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2024. №2(12). С. 246-257.
- Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, Е. М. Лібанова, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 220 с.

Зубов В. О., Кривега Л. Д. Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. *Актуальні проблеми філософії і соціології*. 2015. Вип. 8. С. 66–68.

Кубальський О. Сутність та основні вислики соціально-турбулентного простіру сучасної цивілізації. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed.V. Voronkova. Zaporozhzhia: Publishing house “Helvetica”, 2022. 12 (89). P. 47–52.

Одотюк І.В. Глобалізація та локалізація: від теорії до практики. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2021. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/10.pdf. (дата звернення: 1.02.2025).

Панченко О. Епоха турбулентності і суспільні метаморфози як фактори ризиків державного управління. *Ефективність державного управління*. 2021. Вип. 2 (63). Ч.1. С. 170–182.

Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності. Вісник Прикарпатського університету. *Філософські і психологічні науки*. 2014. Вип. 18. С. 104–109.

Плотніков О. Фрагментація світової економіки як умова розвитку національних інтересів України. «Другі Гальчинські читання». *Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції* (31.10.2024 р., м. Київ). К.: НІСД, С. 88–90. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-01/tezi-gch-2-verstka_gotove_22.pdf (дата звернення: 2.02.2025).

Плотніков О. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 31–42.

Intriligator, M. D. Globalization of the world economy: potential benefits and costs and a net assessment. *Journal of Policy Modeling*. 2004. Elsevier, vol. 26(4). P. 485–498.

Mesenbourg T. L. Measuring the Digital Economy / US Bureau of the Census, Suitland, MD. 2001. URL: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/workingpapers/2001/econ/umdigital.pdf>. (дата звернення: 2.02.2025).

Negroponte. Being Digital. Knopf. Paperback edition, Vintage Books, 1996.

Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995. 342p.

Yanitsky, O. N. Turbulent Times what does it mean. *Russian Sociology in Turbulent Times* / Ed. by V.A. Mansurov. Moscow: RSS, 2011, pp. 188–192. URL: <https://www.fnisc.ru/publ.html?id=2193&printmode> (дата звернення: 3.02.2025).

References

Apalkova, V. V. (2015). The concept of digital economy development in the European Union and prospects for Ukraine. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Innovation Management*, (4), 9–18.

Vernenych, Ya. (2021). Globalization vs localization: Dialectics of interaction in the modern world. *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 207–224.

Havrylenko, N. H., & Tarasenko, I. O. (2021). Modern trends of economy digitalization: Problems and development prospects. *Internauka. Series: Economic Sciences*, 3(47, Vol. 1), 36–46.

Hrytsenko, V. (2021, June 8). Globalization: Advantages and disadvantages. In *Proceedings of the VI International Round Table “World self-isolation as an opportunity for rethinking”* (pp. 97–102). Odesa–Bengbu.

Hudz, O. Ye. (2018). Digital economy: Changing values and management guidelines of enterprises. *Economics. Management. Business*, 2(24). <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1878>.

Dernova, I. A., & Borovyk, T. M. (2024). Global challenges: Economic and social aspect. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Problems of Growth*, 2(12), 246–257.

Pyrozhekov, S. I., Khamitov, N. V., Holovakha, Ye. I., Dembitskiy, S. S., Libanova, E. M., Skrypniuk, O. V., & Stoitskiy, S. V. (Eds.). (2024). *Preservation and development of Ukraine in conditions of war and peace: National report*. Kyiv: Institute of State and Law, NAS of Ukraine.

Zubov, V. O., & Kryveha, L. D. (2015). Social turbulence as a basis for changes in the worldview of modern man. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*, (8), 66–68.

Kubalskiy, O. (2022). Essence and main challenges of the socio-turbulent space of modern civilization. In V. Voronkova (Ed.), *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers* (Vol. 12(89), pp. 47–52). Zaporozhzhia: Helvetica.

Odotyuk, I. V. (2021). Globalization and localization: From theory to practice. *Efektivna Ekonomika*, (11). http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/10.pdf.

Panchenko, O. (2021). The era of turbulence and social metamorphoses as risk factors of public administration. *Efficiency of Public Administration*, 2(63, Part 1), 170–182.

Pitulei, V. (2014). Globalization as a defining phenomenon of modernity. *Bulletin of the Precarpathian University. Philosophical and Psychological Sciences*, (18), 104–109.

Plotnikov, O. (2024, October 31). Fragmentation of the world economy as a condition for the development of Ukraine’s national interests. In *Proceedings of the Second Halchynsky Readings International Conference* (pp. 88–90). Kyiv: NISS. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-01/tezi-gch-2-verstka_gotove_22.pdf.

Mesenbourg, T. L. (2001). *Measuring the digital economy*. U.S. Bureau of the Census. <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/workingpapers/2001/econ/umdigital.pdf>.

Negroponte, N. (1996). *Being digital*. Vintage Books.

Tapscott, D. (1995). *The digital economy: Promise and peril in the age of networked intelligence*. McGraw-Hill.

Yanitsky, O. N. (2011). Turbulent times: What does it mean. In V. A. Mansurov (Ed.), *Russian sociology in turbulent times* (pp. 188–192). Moscow: RSS. <https://www.fnisc.ru/publ.html?id=2193&printmode>.

ILLIA, SAHAIDAK – PhD in Economics,
Doctoral Candidate at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education, and Educational Policy
Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: i.v.sahaidak@udu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8622-3704>

NEW REALITIES OF UKRAINE’S ECONOMIC POLICY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

Abstract

The aim of the article is to substantiate the theoretical and methodological principles of the formation of economic policy in Ukraine in the context of modern global transformations, the digital economy and social turbulence. The author relies on interdisciplinary research that combines economic, sociological and philosophical approaches. This paper analyzes Ukraine’s post-war economic policy in the context of globalization and international integration, digitalization of the economy and society, increasing uncertainty and turbulence, and responses to these challenges that reorient global economic policy towards social justice and inclusivity, geopolitical stability and security, as well as flexibility and resilience of economic systems. It is argued that aligning economic policy with the «spirit of the times» implies its flexibility, adaptability, and focus on modern challenges and opportunities that shape the development of the global economy. Several advantages of globalization for economic policy are considered, such as fostering economic growth through access to new markets, increasing production efficiency, and boosting competition, which forces companies to improve product quality and reduce costs. Negative consequences, challenges, and risks of globalization are also identified: economic inequality manifested in the growing dependence of poorer countries on industrially developed ones, the overall unfair distribution of wealth due to capital concentration in large corporations and financial centers, and the rising social inequality worldwide. An analysis of the digitalization of the economy is conducted, including the development of new technologies, the digital economy, automation, and artificial intelligence, as well as the growing digitalization of all socio-political processes. It is revealed that the consequences of globalization include social turbulence and increasing uncertainty, which, by accumulating the negative social outcomes of globalization, digitalization, and certain economic and political processes, largely define the «general spirit of the age». Ukraine's economic policy must be flexible, adaptive, and focused on modern global challenges. It must take into account globalization, digitalization, social turbulence, and growing uncertainty. Globalization opens up new opportunities for integration and economic growth, but at the same time it increases socio-economic inequality, dependence on transnational corporations, and creates environmental risks.

Key words: economic policy, globalization, digitalization, social turbulence, international integration, global development.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.07.2025
Accepted date 19.08.2025
Published date 10.09.2025

How to cite: Сагайдак, Ілля. Нові реалії економічної політики України в контексті глобальних змін. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 123–131
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-12>

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІВІТЬ»

СМІРНОВ, ЄВГЕН¹
СИНЕНКО, АНТОН²
КУДІНОВ, ІГОР³

Анотація

У статті здійснено соціально-філософське дослідження корпоративної соціальної безвідповідальності як окремого соціального феномена, що потребує власної категоріальної дефініції. **Актуальність теми** зумовлена зростанням кількості міжнародних досліджень у цій сфері та одночасною відсутністю належної розробки поняття у вітчизняному науковому полі. **Метою статті** є уточнення змісту поняття «корпоративна соціальна безвідповідальність» через аналіз її атрибутивних властивостей, соціального контексту функціонування та епістемологічних викривлень. Встановлено, що у випадках корпоративної безвідповідальності суспільство схильне приписувати відповідальність за шкоду не лише фактичним виконавцям, а й організації як моральному агенту, через атрибуцію умислу або навмисного ігнорування обов'язків. Виявлено, що безвідповідальна корпоративна поведінка є не лише наслідком індивідуальних порушень, а формою інституціоналізованої практики, яка відтворюється через нормативну відносність, інформаційну асиметрію та репутаційний ризик. Здійснено типологію напрямів дослідження корпоративної соціальної безвідповідальності, серед яких виокремлено концептуальний, організаційний, психологічний, міжкультурний, мнемонічний, галузевий та нормативно-правовий. З'ясовано, що у межах міжнародного дискурсу корпоративна соціальна безвідповідальність дедалі частіше трактується як багатовимірне явище, що поєднує матеріальні, символічні та структурні форми шкідливих дій. Запропоновано робоче визначення корпоративної соціальної безвідповідальності, засноване на логіко-гносеологічному аналізі її атрибутивних характеристик. Оцінено вплив культурного середовища, правового вакууму та управлінських практик на формування відповідних моделей поведінки. У висновках підкреслено необхідність подальшої теоретичної артикуляції поняття як передумови для його практичної операціоналізації. Доведено, що корпоративна соціальна безвідповідальність – це системна, інституціоналізована форма дії комерційної організації, яка виявляється у свідомому чи індіферентному порушенні етичних, правових або соціальних норм, що завдає шкоди широкому колу зацікавлених сторін або суспільству в цілому, супроводжується моральною атрибуцією наміру або відповідальності з боку соціального оточення, та відбувається в умовах інформаційної асиметрії, репутаційного ризику і нормативної відносності.

Ключові слова: корпоративна соціальна безвідповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, соціальна шкода, моральна відповідальність, транснаціональна корпорація, репутаційний ризик, інституціоналізована практика, категоріальний аналіз, інформаційна асиметрія, атрибуція наміру.

Вступ. Проблематика корпоративної соціальної безвідповідальності як об'єкта наукового аналізу актуалізується в умовах зростання моральних, екологічних та соціальних ризиків, спричинених комерційною діяльністю транснаціональних компаній і локальних корпоративних структур. Попри те, що протягом останніх десятиліть концепт корпоративної соціальної відповідальності набув великої популярності в академічному, політичному та управлінському середовищі,

його контрапункт – корпоративна соціальна безвідповідальність – значно рідше фігурує в дослідницькому фокусі, особливо в контексті україномовної гуманітарної думки. Це створює епістемологічну асиметрію, коли «позитивна» сторона корпоративної діяльності детально нормалізується, тоді як негативна – або замовчується, або редукується до юридичних порушень чи управлінських помилок. У межах вітчизняного інтелектуального простору термін «корпоративна соціальна безвідповідальність» майже не представлений як окремий концепт. Його застосування здебільшого зводиться до описових характеристик неетичної поведінки компаній або ж до фрагментарного критичного аналізу окремих кейсів (наприклад, забруднення довкілля, недотримання прав працівників або маніпуляції у мар-

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: tlmretreat@i.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0000-0958-7192>

² Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: anthony.synenko@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0005-0163-0383>

³ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: ikudinov@cisr.org.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7785-1637>

кетингу). Водночас англomовна академічна традиція вже понад два десятиліття формує змістовне поле для осмислення цього явища – як теоретичного, так і практичного. У працях вчених з галузі етики, управління, соціології та філософії корпоративна соціальна безвідповідальність виступає не лише як порушення норм, а як складова логіки капіталістичної ринкової динаміки. Що дозволяє трактувати її не як виняток, а як передбачуваний результат взаємодії між економічними стимулами, нормативним вакуумом і політичною невідповідальністю. У цьому контексті соціально-філософський аналіз феномену корпоративної соціальної безвідповідальності стає надзвичайно актуальним і перспективним. Адже концептуалізація корпоративної соціальної безвідповідальності не лише дозволяє виявити приховані механізми завдання шкоди, а й сприяє формуванню нового етичного горизонту, в якому бездіяльність, ігнорування або цинічна раціоналізація з боку компаній перестають бути поза межами критики.

Мета дослідження – визначити особливості конструювання мисленнєвих моделей феномену корпоративної соціальної безвідповідальності.

Метод дослідження – контент-аналіз. Було здійснено систематизацію понад 50 англomовних публікацій із міждисциплінарної площини (філософія, соціологія, управління, право), з метою реконструкції атрибутивних ознак феномену корпоративної соціальної безвідповідальності. Особлива увага приділена філософському моделюванню понять, їхній семантичній структурі та соціокультурному контексту виникнення.

Відправною точкою дослідження було твердження про те, що корпоративна соціальна безвідповідальність – це не лише сукупність шкідливих практик, а концепт, що має власний змістовий, моральний та інституційний статус. Методологія дослідження побудовано на таких підходах: 1) онтологічний, що дозволив розглядати безвідповідальність як реальний соціальний феномен, а не лише як відсутність відповідальності; 2) гносеологічний, орієнтований на критичний перегляд змісту поняття у світлі наявного дискурсу, та 3) категоріальний, що забезпечив аналіз поняття через призму його атрибутивних ознак. Застосування цих підходів дало змогу сформулювати робоче визначення корпоративної соціальної безвідповідальності як складного, багатовимірного і контекстуально зумовленого явища.

Предметом дослідження виступає феномен корпоративної соціальної безвідповідальності

як соціокультурна, етична та інституційна практика, що завдає шкоди заінтересованим сторонам. Для його визначення автором узагальнено існуючі підходи в англomовному науковому дискурсі та здійснено класифікацію публікацій за сімома напрямками: концептуальним, організаційним, психологічним, інтеркультурним, мнемонічним, галузевим та нормативно-правовим. Такий підхід дозволяє комплексно осмислити предмет дослідження, враховуючи як його теоретико-понятійне підґрунтя, так і прикладну багатовимірність. У межах українського академічного поля поняття корпоративної соціальної безвідповідальності переважно відсутнє як аналітична категорія, що зумовлює необхідність його концептуальної артикуляції й онтологізації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Інтерес до дослідження феномену корпоративної соціальної безвідповідальності зростає з кожним роком.

Аналізуючи хронологічний розподіл наукових публікацій, присвячених феномену корпоративної соціальної безвідповідальності, які було досліджено в рамках нашої роботи, можна стверджувати про поступове зростання академічного інтересу до цієї проблематики впродовж останніх п'ятнадцяти років. Втім, починаючи з 2022 року, простежується певний спад. Ймовірним поясненням цього може бути глобальний зсув дослідницьких пріоритетів, викликаний масштабною політичною та безпековою трансформацією світу, що переорієнтувала увагу багатьох дослідників на вивчення нових ризиків.

Узагальнення існуючих підходів до вивчення корпоративної соціальної безвідповідальності засвідчує високий рівень диференціації наукового поля, що охоплює як теоретико-методологічні проблеми, так і прикладні виміри цього феномена. Нами було визначено щонайменше сім аналітичних напрямів.

Перший напрямок (концептуальний) зосереджується на філософському осмисленні сутності корпоративної соціальної безвідповідальності, її відношенні до соціальної відповідальності та гносеологічній структурі поняття. Дослідники в цьому напрямі аналізують моральний статус корпорацій, природу корпоративного зла, методологічні засоби вивчення негативних практик бізнесу та внутрішні суперечності між декларованими і реальними нормами поведінки компаній (Wagner, Bicen, & Hall, 2008; Sionneau, 2010; Lulewicz-Sas, 2013; Krkac, 2019; Chen et al., 2020;

Рис. 1. Розподіл досліджуваних публікацій за роком видання

Clark, Riera, & Iborra, 2021; Surdu, & Nardella, 2021; Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022; Merkbawi, Rhodes, & Dalton, 2024; Tan, Wu, & Zhong, 2024).

Другий (організаційний) напрям досліджень корпоративної соціальної безвідповідальності зосереджується на вивченні внутрішніх і зовнішніх чинників, що обумовлюють ухвалення безвідповідальних рішень у межах функціонування компаній. У центрі уваги – управлінські, структурні, стратегічні та інституційні умови, що сприяють виникненню практик, які завдають шкоди стейкхолдерам (Wu, 2013; Chiu, & Sharfman, 2016; Kim, & Schifeling, 2016; Chen et al., 2018; Hamann, 2019; Küberling-Jost, 2019; Corciolani, Nieri, & Tuan, 2020; Conrad, & Holtbrügge, 2021; Zhong, Ren, & Ren, 2021; Zhong, Ren, & Song, 2021; Afrin, Peng, & Bowen, 2022; Harjotoa, Hoepnerb, & Lid, 2022; Riera, & Iborra, 2023; Mol, & Lee, 2024).

Третій напрям (психологічний або поведінковий) охоплює дослідження, що фокусуються на когнітивних та емоційних реакціях різних аудиторій на події, викликані соціальною безвідповідальністю бізнес-структур. Зокрема, йдеться про ставлення споживачів до брендів після репутаційних скандалів, моральну оцінку корпоративних рішень, а також вплив інформаційного середовища на зміни у ставленні до відповідних компаній (Carvalho, Muralidharan, & Varuji, 2014; Nuttens, 2017; Burhan, & Kalinga, 2018; Mokuu, & Obonyo, 2018; Wang, & Li, 2019; Merath, & Bode, 2019; Mombeuil, & Zhang, 2020; Sun, & Huang, 2020; Antonetti, Crisafulli, & Tuncdogan, 2020; Swaen, Demoulin, & Pauwels-Delassus, 2020; Kanuri, Houston, & Andrews, 2020).

Четвертий напрям досліджує феномен у глобальному та міжкультурному контексті, де фіксуються неоднозначність поведінки транснаціональних корпорацій (ТНК) у різних інституційних середовищах, особливо в країнах із нерозвиненим або слабким правовим полем. Увага приділяється культурним відмінностям, механізмам адаптації стратегій компаній, а також конфліктам між локальними і глобальними нормативними режимами (Giuliani, Macchi, & Fiaschi, 2014; Malik et al., 2019; Brammer, Nardella, & Surdu, 2021; Nardella, & Brammer, 2021; Hoepner, Li, & Muzanenhano, 2021; Nardella, Surdu, & Brammer, 2022; Razali et al., 2022).

П'ятий кластер концентрується на питаннях соціального забування, мнемонічної реконструкції минулого та формування корпоративної спадщини після випадків корпоративної соціальної безвідповідальності. Дослідники аналізують, як компанії переписують наративи минулого, відтворюють або змінюють свою ідентичність та впливають на колективну пам'ять через стратегічну комунікацію, що дозволяє їм уникати відповідальності у довгостроковій перспективі (Mena et al., 2015; Rintamäki, & Sorsa, 2016a; Rintamäki, & Sorsa, 2016b).

Шостий напрям досліджень корпоративної соціальної безвідповідальності сформувався як кейс-орієнтований кластер, що зосереджується на аналізі практик корпоративної соціальної безвідповідальності у межах конкретних галузей – енергетики, фармацевтики, охорони здоров'я, агропромисловості, медіа тощо. У цій підгрупі виявляється значний тематичний і географічний

діапазон, який дозволяє виявити специфіку проявів безвідповідальності залежно від соціального, інституційного та регіонального контексту (de la Cuesta, 2012; George, Kuye, & Onokala, 2012; Alcadipani, & de Oliveira Medeiros, 2020; Ferguson, Brown, & Boyd, 2020; Hawn, 2021; Sörensson et al., 2021; Yacobian, Turner, & Zaima, 2022).

Нарешті, останній напрям охоплює дослідження правових і регуляторних механізмів попередження корпоративній соціальній безвідповідальності. У межах цього напрямку аналізуються аспекти фіскальної прозорості, роль міжнародного та європейського права, а також ефективність інституцій у стримуванні компаній від ухилення від соціальних обов'язків. Особливу увагу приділено співвідношенню між добровільними нормами та обов'язковими регуляціями в боротьбі з корпоративною безвідповідальністю (Kleinau, Kretzmann, & Zülch, 2014; Vavrečka, & Štěpánek, 2015; Prinz, 2017; Gerged, Kehbuma, & Beddewela, 2024).

Представлений нами розподіл досліджень сформовано виключно на основі аналізу англomовних наукових публікацій. Вітчизняна академічна традиція поки що практично не репрезентує тематику корпоративної соціальної безвідповідальності як окремих предмет дослідження. В українському науковому дискурсі це поняття або зовсім не артикулюється, або згадується побіжно в контексті ширших досліджень, присвячених або соціальній відповідальності (особистості, організації чи підприємства), або проблемам, що є результатами безвідповідального ставлення (корпоративному шахрайству, корупції та іншим формам зловживання посадовими обов'язками) (див., наприклад, Яцина, 2025).

Таким чином, можна констатувати брак систематизованих підходів до осмислення феномену корпоративної соціальної безвідповідальності у вітчизняному середовищі, що робить запропоноване дослідження особливо актуальним у науковому полі України.

Результати дослідження. Перейдемо безпосередньо до мети нашого дослідження, а саме формулювання робочого визначення терміну «корпоративна соціальна безвідповідальність» шляхом аналізу атрибутивних ознак, що виявляються у змістах знайдених нами публікацій. Подальший виклад ґрунтується на узагальненні авторських підходів, які, хоча й репрезентують різні дослідницькі парадигми, дозволяють реконструювати

спільне концептуальне ядро цього складного соціального явища.

У дослідженні Алькадіпані та Де Олівейра Мейдейрос (Alcadipani, & de Oliveira Medeiros, 2020) здійснено критичний аналіз понять корпоративної соціальної безвідповідальності та корпоративних злочинів у світлі традиції критичних досліджень менеджменту і постколоніальних підходів. Автори стверджують, що сучасна наукова парадигма надає перевагу вивченню корпоративної соціальної відповідальності, водночас маргіналізуючи аналіз системних форм шкоди, заподіяної корпораціями внутрішнім і зовнішнім стейкхолдерам.

Корпоративна соціальна безвідповідальність визначається авторами як етично неприйнятна поведінка, що завдає шкоди. На їх думку, переважна частина літератури трактує корпоративну соціальну безвідповідальність як наслідок застарілих управлінських практик, слабого контролю з боку рад директорів або недостатньої інтеграції корпоративної соціальної відповідальності у бізнес-стратегії. При цьому корпоративна соціальна безвідповідальність розглядається як антипод корпоративній соціальній відповідальності у дихотомічному континуумі, де остання відіграє роль етичного орієнтира. Однак така опозиція, за логікою критичного підходу, є ідеологічною конструкцією, що слугує легітимізації корпоративної влади шляхом маркування окремих інцидентів як відхилення від норми, ігноруючи системні чинники. Корпоративна соціальна безвідповідальність тим самим не розглядається як органічний продукт самої сутності корпорацій, орієнтованих на максимізацію прибутку, а подається як виняток із правила.

Автори також аналізують концепцію корпоративного злочину, під яким розуміються дії, що порушують кримінальне право або заподіюють шкоду суспільству в інституційно дозволеному полі. Автори критикують переважно нормативну орієнтацію досліджень у цій галузі, де корпоративний злочин подається як результат індивідуальних відхилень (теорія «поганого яблука») або організаційної дисфункції, яку можна виправити регуляторними механізмами. Вони зазначають, що така перспектива не ставить під сумнів саму капіталістичну логіку прибутковості, в межах якої виникають і корпоративна соціальна безвідповідальність, і корпоративне злочинство.

Автори стверджують, що дискурси відповідальності/безвідповідальності та корпоративних

злочинів є західноцентричними, що ігнорують геополітичні асиметрії між Глобальною Північчю і Півднем. Вони показують, що транснаціональні корпорації, діючи на територіях постколоніальних держав, часто продовжують колоніальні практики, завдаючи шкоди місцевим громадам, руйнуючи середовище, та порушуючи права корінного населення. Такі дії іноді подаються як «безвідповідальність» замість визнання їхнього насильницького характеру. Автори впроваджують концепт некрокапіталізму, що описує системне підпорядкування життя логіці смерті через корпоративні практики, що спричиняють виснаження, переміщення та смерть у Глобальному Півдні.

Зрештою, дослідження наголошує, що опис корпоративної шкоди в термінах «безвідповідальності» або «злочину» часто маскує системну експлуатацію, здійснювану корпораціями, замість того, щоб викривати глибинну логіку домінування, притаманну капіталістичній корпоративній структурі. Корпоративна соціальна безвідповідальність і корпоративні злочини подаються як відхилення, тоді як у рамках критичного підходу вони розглядаються як наслідок самої природи корпорацій. Тому автори закликають до критичної ревізії поняття корпоративної соціальної безвідповідальності і корпоративного злочину, що дозволило б не лише виявляти випадки шкоди, а й ставити під сумнів легітимність ідеологій, що виправдовують домінування корпоративних структур у сучасному світі.

У дослідженні Джилл Кюберлінг-Йост (Küberling-Jost, 2019) корпоративна соціальна безвідповідальність розглядається як динамічний і багаторівневий процес, що формується через послідовності подій, рішень і стратегій, які мають негативний вплив на зацікавлених сторін або довкілля. Корпоративна соціальна безвідповідальність визначається авторкою як практика, що суперечить законам і загально визнаним етичним стандартам, зокрема, це порушення основних прав людини, трудових стандартів та корпоративного управління. На думку авторки, корпоративна соціальна безвідповідальність це системне, а не індивідуальне явище.

У результаті метааналізу двадцяти випадків корпоративної безвідповідальності авторка виокремлює два процесуальні шляхи: проактивний та реактивний. Проактивний шлях характеризується початковою залученістю до безвідповідальних практик із наступним радикальним відходом від них та глибокою трансформацією організації.

Реактивний шлях, навпаки, передбачає поступову інституціоналізацію безвідповідальності через системне повторення практик, що залишаються непокараними, та опір зміні навіть після розгласу. У межах кожного з цих шляхів Кюберлінг-Йост виділяє три фази розвитку: інституціоналізацію, проблематизацію та адаптацію, які наповнені різними механізмами самопідкріплення, що діють на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Авторка окреслює два ключові механізми, які визначають результативність подолання корпоративної соціальної безвідповідальності: кардинальний («deep-route detachment») для організації, що здатні до радикальної трансформації, і поверховий («surface-route decoupling») для тих, хто вдається до косметичних змін. Останній механізм особливо яскраво простежується у випадках, коли організації впроваджують етичні кодекси лише для відвертання уваги («window dressing»), не змінюючи при цьому своїх структур і практик. У проактивному шляху організації приймають нову ідентичність і залучають нових носіїв цінностей, тоді як у реактивному – зберігається залежність від старих зв'язків, норм і зразків поведінки.

Авторка підкреслює, що безвідповідальність формується не лише на рівні особистих моральних вад, а й через організаційні структури, політику винагород, інституційні умови та міжорганізаційні зв'язки. Її аналіз показує, що впливові гравці, включно з державними акторами та медіа, можуть відігравати роль у як відтворенні, так і в порушенні систем безвідповідальності.

В цілому дослідження ставить під сумнів редукаціоністські пояснення й наголошує на необхідності інтегративного підходу до аналізу безвідповідальної поведінки корпорацій, включаючи можливості її подолання через структурну рефлексію, зміни в управлінні та вплив зацікавлених сторін.

Цікавою з точки зору визначення сутності корпоративної соціальної безвідповідальності виявилася робота Крістіяна Крчач (Krcas, 2019), який здійснює концептуальне переосмислення більш широкого поняття «соціальна безвідповідальність», порівнюючи його прояви серед людей і потенційну можливість виникнення аналогічної поведінки в штучному інтелекті. В основі дослідження лежить гіпотеза, що навіть якщо штучний інтелект коли-небудь буде здатен до соціально безвідповідальної діяльності, рівень такої безвідповідальності буде значно нижчим порівняно

з людським. Автор виходить із прагматичної етики, в якій мораль визначається як сукупність звичних дій у певній культурі, і на цій основі моделює відповідальність та безвідповідальність як людей, так і машин.

Кркач наводить розгорнуту типологію соціальної безвідповідальності людей, яка включає формальні (територіальні, часові, за групами стейкхолдерів) та субстанційні (ідеологічні, помилкові, професійні) типи. Корпоративна соціальна безвідповідальність трактується як навмисне порушення основ бізнесу, професійних стандартів, процедур, етичних кодексів або політик корпоративної соціальної відповідальності, здійснене з певним рівнем знань, мотивації та доступності дій. Основним шляхом запобігання корпоративної соціальної безвідповідальності вважається не стільки боротьба з її наслідками, скільки обмеження умов, за яких її здійснення стає можливим, зокрема усунення можливостей, які створюють зовнішнє середовище.

Порівнюючи людську і потенційну машинну безвідповідальність, автор стверджує, що штучний інтелект не здатен до актів соціальної безвідповідальності у людському сенсі, оскільки не має намірів, етичної рефлексії чи моральних стратегій уникнення відповідальності. Однак уявлення про помилки штучного інтелекту часто хибно трактуються як моральні порушення, що спричинено страхами і проєкціями людей. Навіть у випадках, коли штучний інтелект чинить помилково, такі дії є інструментально невдалими, але не субстанційно безвідповідальними, що суттєво відрізняє їх від людських дій, які мають моральну мотивацію.

Кркач моделює можливість появи нових норм моралі у паралельному розвитку двох нових видів – удосконалених людей і штучного інтелекту, спроможного до самонавчання. Автор припускає, що в умовах зближення функціональних можливостей нових людей і штучного інтелекту, моральності обох сторін також можуть зблизитися, що відкриває перспективу концептуального переходу від людської етики до гібридної або нової форми моральної раціональності. У цьому контексті розгляд штучного інтелекту як інструменту зменшення корпоративної соціальної безвідповідальності – навіть без розуміння корпоративної соціальної відповідальності – стає не лише допустимим, але й прагматично бажаним.

Таким чином, людська корпоративна соціальна безвідповідальність є глибоко вкоріненою, системною і лише частково піддається змен-

шенню. В свою чергу, штучний інтелект – навіть у випадку помилок – є менш схильним до безвідповідальної поведінки і здатен відігравати значну роль у запобіганні людській корпоративній соціальній безвідповідальності.

Дослідження Кларк, Рієра та Іборра (Clark, Riera, & Iborra, 2021) присвячено аналізу усталеної практики ототожнення корпоративної соціальної безвідповідальності як антоніма корпоративної соціальної відповідальності, підкреслюючи, що таке бачення створює методологічні розмитості у трактуванні змісту цих понять. Автори стверджують, що корпоративна соціальна безвідповідальність повинна бути осмислена як самостійна концепція, що має власні детермінанти, ознаки та виміри, зокрема шкоду, намір та реакцію на вчинене.

Концептуальне ядро дослідження складає аналіз трьох ключових «сірих зон»: (1) відмінність між шкодою і користю, (2) роль намірів компанії, (3) характер і спосіб виправлення шкоди. Зокрема, перша «сіра зона» зумовлена традиційною логікою, згідно з якою відсутність шкоди ототожнюється з користю, що, на думку авторів, є концептуально хибним. Друга «зона» пов'язана з амбівалентністю наміру: шкода може бути спричинена як навмисно, так і через недбалість, що має різні моральні наслідки. Третя постає навколо питання, чи може виправлення – добровільне або примусове – перетворити акт корпоративної безвідповідальності на прояв відповідальності?

Автори пропонують альтернативну модель корпоративної соціальної безвідповідальності, яка не базується на континуумі між відповідальністю і безвідповідальністю, а розглядає її через призму трьох параметрів: ступінь спричиненої шкоди, наявність умислу та характер виправлення. У цій моделі найвищий рівень корпоративної соціальної безвідповідальності відповідає ситуації, коли компанія свідомо спричиняє значну шкоду (наприклад, загибель людей) і не вживає жодних заходів для її виправлення. Така типологія дозволяє розрізнити прояви безвідповідальності за ступенем морального і соціального осуду.

Дослідники критикують ті визначення корпоративної соціальної відповідальності, які допускають легітимацію шкідливої поведінки шляхом виправлення або іміджевих кампаній. На думку авторів, саме така практика призводить до скептичного відношення до соціальної відповідальності корпорацій та сприяє корпоративному лицемірству. Вони вказують, що виправлення

після вчинення шкоди не має автоматично виводити організацію з поля корпоративної соціальної безвідповідальності і що тип виправлення (символічне чи субстантивне, добровільне чи примусове) має враховуватись при оцінці ступеня безвідповідальності.

Автори стверджують, що феномен корпоративної соціальної безвідповідальності потребує концептуальної автономії та емпіричної операціоналізації, яка враховує не лише наслідки, а й суб'єктивну мотивацію та реакції організації. Замість того щоб бачити безвідповідальність як дзеркальне відображення відповідальності, вони пропонують її розгляд як окрему категорію із власними нормативними межами. Такий підхід дає змогу уникнути плутанини у класифікації дій компаній, сприяє точнішому виміру проявів безвідповідальності та формує основу для подальших досліджень у цьому напрямі.

Наступні автори (Brammer, Nardella, & Surdu, 2021; Nardella, & Brammer, 2021; Surdu, & Nardella, 2021; Nardella, Surdu, & Brammer, 2022) пропонують комплексний підхід до аналізу корпоративної соціальної безвідповідальності, враховуючи інституційну складність міжнародного бізнес-середовища. Вони відзначають відсутність чіткого визначення корпоративної соціальної безвідповідальності у науковій літературі і критикують спрощене уявлення про неї як винятково шкідливу для компаній практику. Замість цього, автори стверджують, що складне поєднання формальних і неформальних інституцій у різних ринках може призводити до неоднозначного сприйняття однієї й тієї ж поведінки як відповідальної або безвідповідальної залежно від контексту.

Запропоноване авторами визначення корпоративної соціальної безвідповідальності охоплює як дії, так і бездіяльність компаній, що порушують очікування зацікавлених сторін, правові норми та інституційні логіки, як у країні походження компанії, так і в країнах її присутності. Автори підкреслюють важливість інституційної неоднорідності, яка дозволяє транснаціональним корпораціям експлуатувати «сірі зони» між формальними та неформальними регуляторами. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти динаміку корпоративної соціальної безвідповідальності і пов'язати її з конкретними випадками безвідповідальної поведінки, як-от експлуатація трудових ресурсів або уникнення сплати податків.

Значну увагу приділяють автори тим формальним інституціям, які втілюють законо-

давче середовище та мають потенціал стримувати безвідповідальність бізнесу через санкції, однак ефективність яких на практиці виявилась обмеженою. Через складну структуру транснаціональних корпорацій і принцип обмеженої відповідальності, накладення санкцій часто ускладнюється або відкладається. З іншого боку, неформальні інституції, зокрема громадські рухи, медіа та активісти, виступають як альтернативні механізми стримування, формуючи репутаційні ризики для компаній.

Автори розробили матрицю, за якою існує чотири типи ринкових контекстів за силою формальних і неформальних стримуючих факторів. У ринках із сильними обома типами інституцій соціальна безвідповідальність корпорацій найменш імовірна, тоді як у слабких – навпаки, надзвичайно поширена. У випадках домінування лише одного типу інституцій, ефективність стримування безвідповідальності корпорацій залежить від здатності суб'єктів діяти колективно, ідентифікувати порушення та чинити тиск на компанії. Тому автори підкреслюють необхідність врахування динаміки інституційного середовища, ролі інституційного арбітражу та різноманітності мотивацій компаній у міжнародних ринках під час дослідження феномену корпоративної безвідповідальності.

У дослідженні Рієри та Іборра (Riera, & Iborra, 2023) розглядається зв'язок нарцисизму керівників корпорацій (CEO) із рівнем корпоративної соціальної безвідповідальності, що визначається як навмисне завдання шкоди соціальним, економічним чи екологічним аспектам життєдіяльності суспільства. Згідно з позицією авторів, стратегічні рішення компаній формуються відповідно до досвіду, цінностей і особистісних рис керівників. Корпоративна соціальна безвідповідальність пов'язується з браком емпатії, егоїзмом і відсутністю турботи про наслідки дій для інших сторін.

Автори приділяють особливу увагу нарцисизму як ключовій рисі керівників корпорацій, що потенційно призводить до корпоративної соціальної безвідповідальності. Нарцисизм визначається через поєднання самозакоханості, демонстративності, прагнення до влади, переоцінки власних здібностей і нехтування інтересами інших. Така особистісна конфігурація, як стверджується, може схилити керівників до ухвалення рішень, які шкодять стейкхолдерам і порушують соціальні норми. Крім того, концентроване володіння владою в руках одного керівника посилює цей ризик,

зменшуючи ймовірність колективного прийняття рішень та контролю з боку ради директорів. Саме брак диверсифікації в ухваленні рішень і домінування індивідуальної волі керівника автори вважають додатковим джерелом корпоративної соціальної безвідповідальності.

Для підтвердження / спростування гіпотез автори дослідили 84 іспанських компаній, які були визнані винними або підозрювались у соціально шкідливих діях згідно з Кримінальним кодексом Іспанії. Для оцінки рівня корпоративної соціальної безвідповідальності було розроблено шкалу на основі експертних оцінок з урахуванням шкоди від конкретних правопорушень. Індикатори нарцисизму керівників компаній визначались за вторинними джерелами (профілі у LinkedIn), а централізація влади оцінювалася за структурою ради директорів, розподілом посад і контролем власності. Побудована модель підтвердила гіпотези про позитивний вплив нарцисизму та централізації влади керівників компаній на рівень корпоративної соціальної безвідповідальності.

На думку авторів, корпоративна соціальна безвідповідальність – це самостійне поняття, що має власні специфічні передумови. Вони пропонують трактування корпоративної соціальної безвідповідальності як дії, що заподіює шкоду навмисно або з нехтуванням можливих наслідків, підкреслюючи роль наміру у відмінності між корпоративною соціальною відповідальністю та, відповідно, безвідповідальністю.

Алойс Принц (Prinz, 2017) досліджує феномен корпоративної соціальної безвідповідальності, зосереджуючи увагу на її взаємозв'язку з порушенням прав людини транснаціональними корпораціями (ТНК) у країнах з низьким рівнем розвитку. Корпоративна соціальна безвідповідальність розглядаються автором як дії бізнесу щодо отримання прибутку за рахунок порушення прав людини («робити зло, досягаючи успіху в бізнесі»). У протиставлення цьому розглядається міжнародна корпоративна соціальна відповідальність, яка трактується як добровільне надання додаткових соціальних благ ТНК у країнах перебування («робити добро, досягаючи успіху у бізнесі»).

Автор виходить із припущення, що базові права людини виступають найнижчим порогом допустимості поведінки бізнесу, а їх дотримання – обов'язком кожної компанії незалежно від місця діяльності. Коли держави не здатні або

не бажають гарантувати ці права, корпоративна соціальна безвідповідальність виникає в результаті змов бізнесу з урядом країни, що порушує права громадян. Така змова класифікується як експлуатаційний режим. У таких випадках компанії, які не хочуть стати співучасниками, повинні щонайменше утриматися від корпоративної соціальної безвідповідальності (режим «уникнення зла») або ж вжити проактивних заходів через міжнародну корпоративну соціальну відповідальність (режим «робити добро»).

Прінц виокремлює п'ять режимів функціонування корпорацій: експлуатаційний, уникнення зла, робити добро, робити найкраще і класичний капіталістичний. У залежності від того, чи спроможна держава забезпечувати регулювання, компанії або мають доповнювати її зусилля, або змушені самостійно заповнювати нормативну прогалину. При цьому корпоративна соціальна безвідповідальність може бути компенсованою шляхом певної відповідальної активності, але така компенсація є лише реактивною формою поведінки.

Економічні міркування автора засновані на припущенні, що репутаційні втрати через соціальну безвідповідальність мають більший ефект, ніж потенційні репутаційні вигоди від відповідальної поведінки. Це пояснюється феноменом психологічної переваги негативного над позитивним. Унаслідок цього компанії швидше реагують на ризики безвідповідальності, ніж прагнуть реалізувати відповідальну поведінку заради позитивного іміджу. Утім, деякі форми корпоративної соціальної відповідальності можуть слугувати інструментом обмеження для входу нових гравців і маніпулювання ринком, що в окремих випадках також можна розглядати як безвідповідальну поведінку.

У підсумку Принц доходить висновку, що головною метою компаній залишається отримання прибутку, однак це не має відбуватись за рахунок зниження суспільного добробуту. Корпоративна соціальна безвідповідальність порушує цей баланс, а тому має бути під контролем через обов'язкове регулювання. Водночас добровільна міжнародна корпоративна соціальна відповідальність є прийнятною формою відповідального бізнесу лише за умови, що вона не суперечить інтересам суспільства та не перешкоджає національному регулюванню.

Дослідження Елізи Джуліані, К'яри Маккі та Давіде Фіаші (Giuliani, Macchi, & Fiaschi, 2014)

аналізує зміст корпоративної соціальної безвідповідальності через призму міжнародного права, в першу чергу, принципів ООН з бізнесу і прав людини, які закріплюють негативний обов'язок корпорацій не завдавати шкоди. Автори підкреслюють, що корпорації можуть бути не лише прямими виконавцями, а й співучасниками порушень, зокрема через своїх постачальників і партнерів. Зокрема, запропонована класифікація передбачає поділ на шість типів безвідповідальної поведінки: прямі й непрямі порушення абсолютних (*non-derogable* – таких, що не можуть бути обмежені в будь-якому випадку) прав, прямі й непрямі порушення умовних (*derogable* – таких, що можуть бути обмежені) прав, а також прямі і непрямі неетичні дії.

Емпірична частина дослідження спирається на дані щодо транснаціональних компаній із розвинених країн і країн BRIC, засвідчуючи зростання кількості як прямих, так і опосередкованих зловживань. Автори демонструють, що порушення умовних прав людини трапляються частіше, ніж абсолютних, а непрямі порушення з боку третіх сторін, таких як постачальники, мають тенденцію до зростання. Через аналіз конкретних кейсів (*British Petroleum, Shell, Novartis, Lenovo* та інших) ілюструється кожен з шести типів корпоративної соціальної безвідповідальності.

На думку авторів, диференційований підхід дозволяє точніше аналізувати причини та наслідки безвідповідальної поведінки, реакцію зацікавлених сторін і символічну практику корпоративної соціальної відповідальності. Зокрема, підкреслюється, що серйозні порушення абсолютних прав можуть викликати значно сильнішу реакцію аудиторії, ніж менш серйозні дії. Такий поділ також відкриває нові горизонти для аналізу стратегій міжнародної організації бізнесу і трансферу практик між штаб-квартирами і дочірніми структурами.

Робота Кармен Валор, Паоло Антонетті та Гжегожа Засуви (*Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022*) присвячена дослідженню реакціям споживачів на корпоративну соціальну безвідповідальність. Хоча автори не дають власного нормативного визначення корпоративної соціальної безвідповідальності, але демонструють, що ядром цього феномену є моральне порушення, сприйняте як таке, що шкодить широкому колу зацікавлених сторін. Вони аналізують 131 публікацію і 197 емпіричних досліджень, розподілених за двома основними теоретичними моделями:

одна пояснює, чому споживачі карають компанії за безвідповідальність, інша – чому компаніям вдається уникати покарання. Дослідники акцентують увагу на чотирьох концептуальних «сліпих зонах» у дослідженнях корпоративної соціальної безвідповідальності: брак уваги до механізмів усвідомлення корпоративної соціальної безвідповідальності, обмежений аналіз процесів обробки інформації, недостатня оцінка споживачами власної здатності діяти та розрив між наміром покарати і реальною поведінкою.

Покарання, як стверджується у першій моделі, є наслідком когнітивних оцінок (шкоди, вини, неетичності, навмисності) та емоцій (гніву, огиди, презирства), які активуються внаслідок цих оцінок. Як стверджують автори, сприйняття тяжкості порушення суттєво впливає на бажання карати компанію, підвищує ймовірність бойкоту або негативного висловлювання. Натомість друга модель показує, що більшість споживачів не вдаються до покарання, вдаючись до стратегій моральної дезактивації, морального розмежування або брендової поблажливості. Ці механізми дозволяють споживачам виправдати бездіяльність, навіть якщо вони визнають аморальність вчинку компанії.

Автори приділяють особливу увагу чинникам, що впливають на сприйняття корпоративної соціальної безвідповідальності, серед яких – тяжкість порушення, подібність жертви до самого споживача, попередня репутація компанії, культурні чинники та моральний характер споживача. Зокрема, попередній досвід споживача з брендом може як зменшувати ймовірність покарання (через лояльність), так і підсилювати його (у випадку відчуття зради або гіпокризії). Тому автори підкреслюють, що корпоративна соціальна безвідповідальність не є дзеркальним відображенням соціальної відповідальності: ці конструкції можуть співіснувати в межах одного бренду, що ускладнює споживчі оцінки.

Висновки. Аналіз змісту публікацій дозволяє визначити такі атрибутивні характеристики корпоративної соціальної безвідповідальності.

По-перше, визначено, що корпоративна соціальна безвідповідальність передбачає наявність шкоди – прямої або опосередкованої. Більшість дослідників наголошують, що поведінка компанії стає безвідповідальною, коли її наслідком є шкода індивідам, спільнотам, докільню або суспільному добробуту загалом (*Riera & Iborra, 2023; Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022; Brammer, Nardella, & Surdu, 2021; Giuliani, Macchi, & Fiaschi, 2014*).

По-друге, корпоративна соціальна безвідповідальність завжди передбачає наявність наміру: безвідповідальність не є просто ненавмисним упущенням чи випадковою подією, а має чіткий вольовий намір або свідому бездіяльність. Рієра та Іборра (Riera, & Iborra, 2023) наполягають, що «погана дія» в корпоративному сенсі обов'язково передбачає «поганий намір». Навіть інституційне ігнорування або пасивність є формою безвідповідальності, якщо компанія могла втрутитися, але не зробила цього (Brammer, Nardella, & Surdu, 2021).

По-третє, корпоративна соціальна безвідповідальність залежить від соціального контексту і нормативної обумовленості, яка передбачає, що ті самі дії можуть трактуватися як безвідповідальні або прийнятні залежно від інституційного середовища (Brammer, Nardella, & Surdu, 2021; Prinz, 2017). Ця характеристика прямо апелює до філософського уявлення про нормативний плюралізм: безвідповідальність є контекстуальною, а не універсальною категорією, її межі рухливі, залежно від сили формальних та неформальних правил.

По-четверте, моральна атрибуція поведінки, що виводить корпоративну соціальну безвідповідальність з суто юридичної площини в морально-філософську (Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022). Споживачі не реагують на шкоду автоматично – вони карають компанію лише тоді, коли вважають її дії аморальними, а не просто некоректними.

По-п'яте, інституційна співучасть (complicity) – як і з корупційною поведінкою, корпоративна соціальна безвідповідальність неможлива без змови між бізнесом і владою (Prinz, 2017).

По-шосте, наявність соціально вразливих об'єктів шкоди – як правило, це маргіналізовані групи (країни), діти, жінки або представники етнічних меншин (Giuliani, Macchi, & Fiaschi, 2014; Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022). Це не просто «порушення» абстрактних норм,

а структурне посилення вже наявної соціальної нерівності.

Сьоме, інформаційна асиметрія, що дозволяє компаніям приховувати або мінімізувати інформацію про власну безвідповідальність. Більшість споживачів навіть не знають про безвідповідальну поведінку брендів – не через байдужість, а через відсутність прозорості та системну маніпуляцію з боку корпорацій (Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022).

Восьма атрибутивна ознака стосується форми безвідповідальної поведінки, яка може мати не лише фізичні, але й символічні чи культурні наслідки. Наприклад, пропаганда гендерних стереотипів у рекламі або експлуатація культурних образів також входить до сфери корпоративної соціальної безвідповідальності (Valor, Antonetti, & Zasuwa, 2022).

І, нарешті, остання атрибутивна характеристика – це корпоративна суб'єктність як етична фікція: компанії розглядаються не як інструменти дій окремих осіб, а як незалежні суб'єкти (агенти), здатні як до відповідальної поведінки, так і до гріха (Riera, & Iborra, 2023; Prinz, 2017).

Враховуючи проаналізовані праці авторів, можемо запропонувати наступне робоче визначення: корпоративна соціальна безвідповідальність – це системна, інституціоналізована форма дії комерційної організації, яка виявляється у свідомому чи індиферентному порушенні етичних, правових або соціальних норм, що завдає шкоди широкому колу заінтересованих сторін або суспільству в цілому, супроводжується моральною атрибуцією наміру або відповідальності з боку соціального оточення, та відбувається в умовах інформаційної асиметрії, репутаційного ризику і нормативної відносності. Така дія може мати матеріальні, символічні або структурні форми, бути спрямованою безпосередньо чи опосередковано, й існує в складній взаємодії з інституційним середовищем, у якому компанія функціонує.

Список використаних джерел

Яцина, Ю. О. (2025). Інноваційні аналітико-статистичні технології попередження корупції в державі. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з політології. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 292 с.

Afrin, Rafia, Peng, Ni, Bowen, Frances. (2022) The Wealth Effect of Corporate Water Actions: How Past Corporate Responsibility and Irresponsibility Influence Stock Market Reactions. *Journal of Business Ethics*, Volume 180, 105–124. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04881-6>

Alcadipani, Rafael, de Oliveira Medeiros, Cíntia Rodrigues. (2020) When Corporations Cause Harm: A Critical View of Corporate Social Irresponsibility and Corporate Crimes. *Journal of Business Ethics*, Volume 167, 285–297. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04157-0>

- Antonetti, Paolo, Crisafulli, Benedetta, Tuncdogan, Aybars. (2021) “Just Look the Other Way”: Job Seekers’ Reactions to the Irresponsibility of Market-Dominant Employers. *Journal of Business Ethics*, 174, 403–422. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04623-0>
- Brammer, Stephen, Nardella, Giulio, & Surdu, Irina. (2021) Defining and Deterring Corporate Social Irresponsibility: Embracing the Institutional Complexity of International Business. *Multinational Business Review*, Volume 29, No. 3, 301–320. URL: <https://doi.org/10.1108/MBR-02-2021-0011>
- Burhan, Ahmad Mtengwa, Kalinga, Mayasa Mussa. (2018) Perceptions of Stakeholders in Corporate Social Responsibility and Irresponsibility in Tanzania. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Volume 8, Issue 9, 988–1003. URL: <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i9/4674>
- Carvalho, Sergio W., Muralidharan, Etayankara, Bapuji, Hari. (2015) Corporate Social ‘Irresponsibility’: Are Consumers’ Biases in Attribution of Blame Helping Companies in Product–Harm Crises Involving Hybrid Products? *Journal of Business Ethics*, Volume 130, Issue 3, 651–663. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2258-9>
- Chen, Chung-Jen, Guo, Ruey-Shan, Hsiao, Yung-Chang, Chen, Kuo-Liang. (2018) How business strategy in non-financial firms moderates the curvilinear effects of corporate social responsibility and irresponsibility on corporate financial performance. *Journal of Business Research*, Volume 92, 154–167. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.030>
- Chen, Zhifeng, Hang, Haiming, Pavelin, Stephen, Porter, Lynda (2020) Corporate Social (Ir)Responsibility and Corporate Hypocrisy: Warmth, Motive and the Protective Value of Corporate Social Responsibility. *Business Ethics Quarterly*, Volume 30, Issue 4, 486–524. URL: <https://doi.org/10.1017/beq.2019.50>
- Chiu, Shih-Chi, Sharfman, Mark. (2018) Corporate Social Irresponsibility and Executive Succession: An Empirical Examination. *Journal of Business Ethics*, Volume 149, 707–723. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3089-7>
- Clark, Cynthia E., Riera, Marta, Iborra, María. (2021) Toward a Theoretical Framework of Corporate Social Irresponsibility: Clarifying the Gray Zones Between Responsibility and Irresponsibility. *Business & Society*, Volume 61, Issue 6, 1473–1511. URL: <https://doi.org/10.1177/00076503211015911>
- Conrad, Marcus, Holtbrügge, Dirk. (2021) Antecedents of corporate misconduct: A linguistic content analysis of decoupling tendencies in sustainability reporting. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, Volume 30, 538–550. URL: <https://doi.org/10.1111/beer.12361>
- Corciolani, Matteo, Nieri, Federica, Tuan, Annamaria. (2020) Does involvement in corporate social irresponsibility affect the linguistic features of corporate social responsibility reports?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(2), 670–680. URL: <https://doi.org/10.1002/csr.1832>
- de la Cuesta, Marta, Valor, Carmen, Holgado, Pablo. (2012) Irresponsibility through Corporate Eyes: Reporting of Human Rights Compliance by Spanish Listed Companies. *International Journal of Business and Management*, Volume 7, Issue 4, 69–83. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v7n4p69>
- Ferguson, Jodie, Brown, Brian, Boyd, D. Eric (2020) A conceptualization of corporate social (ir) responsibility and moral intensity in the supply chain. *Journal of Business & Industrial Marketing*, Volume 35, No. 3, 602–611. URL: <https://doi.org/10.1108/JBIM-01-2019-0031>
- George, Olusoji James, Kuye, Owolabi Lateef, Onokala, Uchechi Chioma. (2012) Corporate Social Irresponsibility (CSI) a Catalyst to the Niger Delta Crisis: The Case of Nigerian Oil Multinational Companies versus the Militants of Niger Delta Region of Nigeria. *Journal of Management Research*, Volume 4, Issue 2, 205–215. URL: <http://dx.doi.org/10.5296/jmr.v4i2.1186>
- Gerged, Ali Mefteh, Kehbama, Kadmia M., Beddewela, Eshani S. (2024) Corporate social responsibility disclosure and corporate social irresponsibility in emerging economies: Does institutional quality matter? *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 34(3), 852–870. URL: <https://doi.org/10.1111/beer.12683>
- Giuliani, Elisa, Macchi, Chiara, Fiaschi, Davide. (2014) The social irresponsibility of international business: A novel conceptualization In *International Business and Sustainable Development. Progress in International Business Research*, Volume 8, 141–171. URL: [http://dx.doi.org/10.1108/S1745-8862\(2013\)0000008012](http://dx.doi.org/10.1108/S1745-8862(2013)0000008012)
- Hamann, Ralph. (2019) Dynamic De-responsibilization in Business–Government Interactions. *Organization Studies*, Volume 40, Issue 8, 1193–1215. URL: <https://doi.org/10.1177/0170840618815927>
- Harjotoa, Maretno A., Hoepnerb, Andreas G.F., Lid, Qian. (2022) A stakeholder resource-based view of corporate social irresponsibility: Evidence from China. *Journal of Business Research*, Volume 144, 830–843. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.025>
- Hawn, Olga. (2021) How media coverage of corporate social responsibility and irresponsibility influences cross-border acquisitions. *Strategic Management Journal*, Volume 42, Issue 1. 58–83. URL: <https://doi.org/10.1002/smj.3212>
- Hoepner, Andreas G. F., Li, Qian, Muzanhenamo, Penelope. (2020) Corporate Social Irresponsibility of African Firms Across the Continent: Does Leaving the Path of Social Responsibility Hurt Shareholder Value? URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3245952>

- Kanuri, Vamsi K., Houston, Reza, Andrews, Michelle. (2020) Firms behaving badly? Investor reactions to corporate social irresponsibility. *Business and Society Review*, Volume 125, 41-70. URL: <https://doi.org/10.1111/basr.12193>
- Kim, Suntae, Schifeling, Todd. (2016) Varied Incumbent Behaviors and Mobilization for New Organizational Forms: The Rise of Triple-Bottom Line Business amid Both Corporate Social Responsibility and Irresponsibility. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2794335>
- Kleinau, Christina, Kretzmann, Christian, Zülch, Henning. (2014) The pursuit of malevolence – Minimizing Corporate Social Irresponsibility to maximize social welfare. Leipzig Graduate School of Management. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2493183>
- Krkac, Kristijan. (2019) Corporate social irresponsibility: humans vs artificial intelligence. *Social Responsibility Journal*, Volume 15, No. 6, 786-802. URL: <https://doi.org/10.1108/SRJ-09-2018-0219>
- Küberling-Jost, Jill A. (2021) Paths of Corporate Irresponsibility: A Dynamic Process. *Journal of Business Ethics*, Volume 169, 579–601. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04263-z>
- Lulewicz-Sas, Agata. (2013) Corporate social responsibility versus social irresponsibility. Theory approach. In Lulewicz-Sas, Agata (ed) *Corporate social (ir)responsibility*. Białystok : Agencja Wydawnicza EkoPress, 9-22. URL: [https://pbc.biaman.pl/Content/30247/Corporate_social_\(ir\)responsibility.pdf](https://pbc.biaman.pl/Content/30247/Corporate_social_(ir)responsibility.pdf)
- Malik, Azam, Alam, Izhar, Faridi, Mohammad Rishad, Ayub, Sohail. (2019) Corporate social irresponsibility towards the planet: a study of heavy metals contamination in groundwater due to industrial wastewater. *Social Responsibility Journal*, Volume 16, Issue 6, 793-807. URL: <https://doi.org/10.1108/SRJ-10-2018-0252>
- Mena, Sébastien, Rintamäki, Jukka, Fleming, Peter, Spicer, André. (2015) On the forgetting of corporate irresponsibility. *Academy of Management Review*, Volume 41, Issue 4, 51-100. URL: <https://doi.org/10.5465/amr.2014.0208>
- Merath, Maximilian, Bode, Christoph. (2019) How do buyers respond to corporate social irresponsibility of suppliers? In Bode, Christoph, Bogaschewsky, Ronald, Eßig, Michael, Lasch, Rainer, Stölzle, Wolfgang (Hrsg.) *Supply Management Research, Advanced Studies in Supply Management*. Springer. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-658-23818-6>
- Merkbawi, Rayan, Rhodes, Carl, Dalton, Bronwen. (2024) Political Corporate Social Irresponsibility and Lebanon's Garbage Mountain. *Business & Society*, Volume 63, Issue 8, 1757–1793. URL: <https://doi.org/10.1177/00076503241254549>
- Mokua, Juniter Kwamboka, Obonyo, Duke D. (2018) Corporate Social Irresponsibility and Purchase Intention: The Mediating role of Corporate Reputation and Consumer Attitude. *International Journal of Research in Business and Social Science*, Volume 7, Issue 2, 30-46. URL: <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v7i2.884>
- Mol, Michael J., Lee, Sun Hye. (2024) What produces corporate social irresponsibility in offshore outsourcing? The effects of interorganizational relationship governance and institutional distance. *Journal of International Business Studies*, Volume 55, 577–592. URL: <https://doi.org/10.1057/s41267-023-00664-5>
- Mombeuil, Claudel, Zhang, Bin. (2020) Authentic or cosmetic: stakeholders' attribution of firms' corporate social responsibility claims. *Social Responsibility Journal*, Volume 17, Issue 6, 756-775. URL: <https://doi.org/10.1108/SRJ-07-2019-0248>
- Nardella, Giulio, & Brammer, Stephen. (2021) Corporate social responsibility, irresponsibility, and the multinational enterprise environment. In Mellahi, Kamel, Meyer, Klaus, Narula, Rajneesh, Surdu, Irina, Verbeke, Alain (eds). *The Oxford Handbook of International Business Strategy*. Oxford University Press, 401-420. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198868378.013.20>
- Nardella, Giulio, Surdu, Irina, & Brammer, Stephen. (2023) What happens abroad, stays abroad? Exploring how corporate social irresponsibility in domestic and international markets influences corporate reputation. *Journal of World Business*, Volume 58, Issue 4, 1-16. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2022.101420>
- Nuttens, Robin. (2017) The impact of supplier corporate social irresponsibility on MNEs sales performances: a consumer approach. MSc program in Management and International Business. Master's thesis. Aalto University School of Business, 157 p. URL: <https://aaltodoc.aalto.fi/server/api/core/bitstreams/b4a685bd-a392-4fb7-b95b-9a17892631d8/content>
- Prinz, Aloys. (2017) Chapter 20. Enlightened International Corporate Social Responsibility, Corporate Social Irresponsibility, and Human Rights. In Rendtorff, J.D. (ed.), *Perspectives on Philosophy of Management and Business Ethics, Ethical Economy*. Studies in Economic Ethics and Philosophy 51, Springer International Publishing AG, 333-355. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46973-7_20
- Razali, Mohd Waliuddin Mohd, Sandimalai, Shantny, Lee, Damien Iung Yau, Lunyai, Janifer. (2022) Corporate Social Responsibility (CSR) Disclosure and Tax Planning: A Study on Malaysian Listed Companies. *International Business Research*, Volume 15, Issue 10, 30-38. URL: <https://doi.org/10.5539/ibr.v15n10p30>
- Riera, Marta, Iborra, Maria. (2023) Looking at the darker side of the mirror: the impact of CEO's narcissism on corporate social irresponsibility. *European Journal of Management and Business Economics*, Volume 34, Issue 1, 67-87. URL: <https://doi.org/10.1108/EJMBE-09-2022-02892023>

Rintamäki, Jukka, Sorsa, Ville-Pekka. (2016) Contesting the legacy of a dead organization: Collective memory, legacy organizational identity, and occupational identity. In Rintamäki, Jukka. (2016) *Collective memory and corporate irresponsibility : A collection of essays*. Helsinki : Aalto University, 166-203. URL: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Rintamäki, Jukka, Sorsa, Ville-Pekka. Forgetting the unforgivable: corporate irresponsibility and memory work strategies. In Rintamäki, Jukka. (2016) *Collective memory and corporate irresponsibility : A collection of essays*. Helsinki : Aalto University, 102-129. URL: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Rintamäki, Jukka. (2016) *Collective memory and corporate irresponsibility : A collection of essays*. Helsinki : Aalto University, 208 p. URL: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Sionneau, Bernard. (2010) Legitimizing corporate global irresponsibility: Origins, contexts and vectors of the market modern newspeak. *Journal of Global Responsibility*, Volume 1, Issue 2, 330-365. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/20412561011079434>

Snider, Laureen. (2020) Corporate Law, Capitalist Law, and the Potential for Empowerment? *Journal of White Collar and Corporate Crime*, Volume 1, Issue 1, 72-76. URL: <https://doi.org/10.1177/2631309X19875421>

Sörensson, Anna, Grigore, Georgiana, Lundström, Anders, Stancu, Alin, Tesfaye, Besrat. (2021) What Happens to Corporate Responsibility in a Worldwide Health Emergency? In Sörensson, Anna, Tesfaye, Besrat, Lundström, Anders, Grigore, Georgiana, Stancu, Alin (Editors). *Corporate Responsibility and Sustainability during the Coronavirus Crisis*. Palgrave Macmillan, Cham. 1-12. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-73847-1_1

Sun, Meijui, Huang, Ming-Chang. (2022) Does CSR reputation mitigate the impact of corporate social irresponsibility? *Asian Business & Management*, Volume 21, 261–285. URL: <https://doi.org/10.1057/s41291-020-00134-y>

Surdu, Irina, Nardella, Giulio. (2021) What Are the Outcomes of Corporate Social Irresponsibility (CSI)? The Disconnect Between CSI Theory and CSI Practice. In Sörensson, Anna, Tesfaye, Besrat, Lundström, Anders, Grigore, Georgiana, Stancu, Alin (Editors). *Corporate Responsibility and Sustainability during the Coronavirus Crisis*. Palgrave Macmillan, Cham. 57-74. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-73847-1_4

Swaen, Valérie, Demoulin, Nathalie, Pauwels-Delassus, Véronique. (2021) Impact of customers' perceptions regarding corporate social responsibility and irresponsibility in the grocery retailing industry: The role of corporate reputation. *Journal of Business Research*, Volume 131, 709-721. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.016>

Tan, Xiaoxia, Wu, Xiaojie, Zhong, Xi. (2024) Corporate Social Irresponsibility in Business: A Systematic Literature Review and Future Agenda. *Management and Organization Review*, Volume 20, 2–28. URL: <https://doi.org/10.1017/mor.2023.42>

Valor, Carmen, Antonetti, Paolo, Zasuwa, Grzegorz. (2022) Corporate social irresponsibility and consumer punishment: A systematic review and research agenda. *Journal of Business Research*, Volume 144, 1218-1255. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.063>

Vavrečka, Jan & Štěpánek, Petr. (2015) Respect of EU Law? Supranational Aspects of Corporate Social Irresponsibility. *The 9th International Days of Statistics and Economics*, Prague, September 10-12, 1631-1642. URL: https://msed.vse.cz/msed_2015/article/30-Vavrecka-Jan-paper.pdf

Wagner, Tillmann, Bicen, Pelin, Hall, Zachary R. (2008) The dark side of retailing: towards a scale of corporate social irresponsibility. *International Journal of Retail & Distribution Management*, Volume 36, Issue 2, 124-142. URL: <https://doi.org/10.1108/09590550810853075>

Wang, Stephanie Lu, Li, Dan. (2019) Responding to public disclosure of corporate social irresponsibility in host countries: Information control and ownership control. *Journal of International Business Studies*, Volume 50, 1283–1309. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00224-w>

Wu, Jie. (2014) The Antecedents of Corporate Social and Environmental Irresponsibility. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. Volume 21, 286–300. URL: <https://doi.org/10.1002/csr.1335>

Yacobian, Marianne Marar, Turner, Frances, Zaima, Janis K. (2022) At the Intersection of Corporate Social Irresponsibility, Gender, and Race: Millennial and Gen Z Consumer Loyalty. *Archives of Business Research*, Volume 10, Issue 2. 186-211. URL: <http://dx.doi.org/10.14738/abr.102.11757>.

Zhong, Xi, Ren, Liuyang, & Ren, Ge. (2021) Founder CEOs, personal incentives, and corporate social irresponsibility. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*: Volume 31, Issue 1, 17-32. URL: <https://doi.org/10.1111/beer.12389>

Zhong, Xi, Ren, Liuyang, Song, Tiebo. (2022) Beyond Market Strategies: How Multiple Decision-Maker Groups Jointly Influence Underperforming Firms' Corporate Social (Ir) responsibility. *Journal of Business Ethics*, Volume 178, 481–499. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04796-2>

References

Yatsyna, YU. O. (2025). Innovatsiyni analityko-statystychni tekhnolohiyi poperedzhennya koruptsiyi v derzhavi. *Dysertatsiya na zdobuttya stupenya doktora filosofiyi z politolohiyi*. Zaporizhzhya : Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet, 292 s.

- Afrin, Rafia, Peng, Ni, Bowen, Frances. (2022) The Wealth Effect of Corporate Water Actions: How Past Corporate Responsibility and Irresponsibility Influence Stock Market Reactions. *Journal of Business Ethics*, Volume 180, 105–124. URL: <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04881-6>
- Alcadipani, R., & de Oliveira Medeiros, C. R. (2020). When corporations cause harm: A critical view of corporate social irresponsibility and corporate crimes. *Journal of Business Ethics*, 167, 285–297. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04157-0>
- Antonetti, P., Crisafulli, B., & Tuncdogan, A. (2021). Just look the other way: Job seekers' reactions to the irresponsibility of market-dominant employers. *Journal of Business Ethics*, 174, 403–422. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04623-0>
- Brammer, S., Nardella, G., & Surdu, I. (2021). Defining and deterring corporate social irresponsibility: Embracing the institutional complexity of international business. *Multinational Business Review*, 29(3), 301–320. <https://doi.org/10.1108/MBR-02-2021-0011>
- Burhan, A. M., & Kalinga, M. M. (2018). Perceptions of stakeholders in corporate social responsibility and irresponsibility in Tanzania. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(9), 988–1003. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i9/4674>
- Carvalho, S. W., Muralidharan, E., & Bapuji, H. (2015). Corporate social 'irresponsibility': Are consumers' biases in attribution of blame helping companies in product-harm crises involving hybrid products? *Journal of Business Ethics*, 130(3), 651–663. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2258-9>
- Chen, C.-J., Guo, R.-S., Hsiao, Y.-C., & Chen, K.-L. (2018). How business strategy in non-financial firms moderates the curvilinear effects of corporate social responsibility and irresponsibility on corporate financial performance. *Journal of Business Research*, 92, 154–167. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.030>
- Chen, Z., Hang, H., Pavelin, S., & Porter, L. (2020). Corporate social (ir)responsibility and corporate hypocrisy: Warmth, motive and the protective value of corporate social responsibility. *Business Ethics Quarterly*, 30(4), 486–524. <https://doi.org/10.1017/beq.2019.50>
- Chiu, S.-C., & Sharfman, M. (2018). Corporate social irresponsibility and executive succession: An empirical examination. *Journal of Business Ethics*, 149, 707–723. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3089-7>
- Clark, C. E., Riera, M., & Iborra, M. (2021). Toward a theoretical framework of corporate social irresponsibility: Clarifying the gray zones between responsibility and irresponsibility. *Business & Society*, 61(6), 1473–1511. <https://doi.org/10.1177/00076503211015911>
- Conrad, M., & Holtbrügge, D. (2021). Antecedents of corporate misconduct: A linguistic content analysis of decoupling tendencies in sustainability reporting. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 30, 538–550. <https://doi.org/10.1111/beer.12361>
- Corciolani, M., Nieri, F., & Tuan, A. (2020). Does involvement in corporate social irresponsibility affect the linguistic features of corporate social responsibility reports? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27*(2), 670–680. <https://doi.org/10.1002/csr.1832>
- de la Cuesta, M., Valor, C., & Holgado, P. (2012). Irresponsibility through corporate eyes: Reporting of human rights compliance by Spanish listed companies. *International Journal of Business and Management*, 7(4), 69–83. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v7n4p69>
- Ferguson, J., Brown, B., & Boyd, D. E. (2020). A conceptualization of corporate social (ir) responsibility and moral intensity in the supply chain. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 35(3), 602–611. <https://doi.org/10.1108/JBIM-01-2019-0031>
- George, O. J., Kuye, O. L., & Onokala, U. C. (2012). Corporate social irresponsibility (CSI) a catalyst to the Niger Delta crisis: The case of Nigerian oil multinational companies versus the militants of Niger Delta region of Nigeria. *Journal of Management Research*, 4(2), 205–215. <http://dx.doi.org/10.5296/jmr.v4i2.1186>
- Gerged, A. M., Kehbama, K. M., & Beddewela, E. S. (2024). Corporate social responsibility disclosure and corporate social irresponsibility in emerging economies: Does institutional quality matter? *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 34(3), 852–870. <https://doi.org/10.1111/beer.12683>
- Giuliani, E., Macchi, C., & Fiaschi, D. (2014). The social irresponsibility of international business: A novel conceptualization. In *International Business and Sustainable Development*. *Progress in International Business Research*, 8, 141–171. [http://dx.doi.org/10.1108/S1745-8862\(2013\)0000008012](http://dx.doi.org/10.1108/S1745-8862(2013)0000008012)
- Hamann, R. (2019). Dynamic de-responsibilization in business–government interactions. *Organization Studies*, 40(8), 1193–1215. <https://doi.org/10.1177/0170840618815927>
- Harjoto, M. A., Hoepner, A. G. F., & Li, Q. (2022). A stakeholder resource-based view of corporate social irresponsibility: Evidence from China. *Journal of Business Research*, 144, 830–843. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.025>
- Hawn, O. (2021). How media coverage of corporate social responsibility and irresponsibility influences cross-border acquisitions. *Strategic Management Journal*, 42(1), 58–83. <https://doi.org/10.1002/smj.3212>

- Hoepner, A. G. F., Li, Q., & Muzanhenamo, P. (2020). Corporate social irresponsibility of African firms across the continent: Does leaving the path of social responsibility hurt shareholder value? <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3245952>
- Kanuri, V. K., Houston, R., & Andrews, M. (2020). Firms behaving badly? Investor reactions to corporate social irresponsibility. *Business and Society Review*, 125, 41–70. <https://doi.org/10.1111/basr.12193>
- Kim, S., & Schifeling, T. (2016). Varied incumbent behaviors and mobilization for new organizational forms: The rise of triple-bottom line business amid both corporate social responsibility and irresponsibility. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2794335>
- Kleinau, C., Kretzmann, C., & Zülch, H. (2014). The pursuit of malevolence – Minimizing corporate social irresponsibility to maximize social welfare. Leipzig Graduate School of Management. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2493183>
- Krkac, K. (2019). Corporate social irresponsibility: Humans vs artificial intelligence. *Social Responsibility Journal*, 15*(6), 786–802. <https://doi.org/10.1108/SRJ-09-2018-0219>
- Küberling-Jost, J. A. (2021). Paths of corporate irresponsibility: A dynamic process. *Journal of Business Ethics*, 169, 579–601. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04263-z>
- Lulewicz-Sas, A. (2013). Corporate social responsibility versus social irresponsibility: Theory approach. In A. Lulewicz-Sas (Ed.), *Corporate social (ir)responsibility*, 9–22. Białystok: Agencja Wydawnicza EkoPress. [https://pbc.biaman.pl/Content/30247/Corporate_social_\(ir\)responsibility.pdf](https://pbc.biaman.pl/Content/30247/Corporate_social_(ir)responsibility.pdf)
- Malik, A., Alam, I., Faridi, M. R., & Ayub, S. (2019). Corporate social irresponsibility towards the planet: A study of heavy metals contamination in groundwater due to industrial wastewater. *Social Responsibility Journal*, 16(6), 793–807. <https://doi.org/10.1108/SRJ-10-2018-0252>
- Mena, S., Rintamäki, J., Fleming, P., & Spicer, A. (2015). On the forgetting of corporate irresponsibility. *Academy of Management Review*, 41(4), 51–100. <https://doi.org/10.5465/amr.2014.0208>
- Merath, M., & Bode, C. (2019). How do buyers respond to corporate social irresponsibility of suppliers? In C. Bode, R. Bogaschewsky, M. Eßig, R. Lasch, & W. Stölzle (Eds.), *Supply Management Research, Advanced Studies in Supply Management*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-23818-6>
- Merkbawi, R., Rhodes, C., & Dalton, B. (2024). Political corporate social irresponsibility and Lebanon's garbage mountain. *Business & Society*, 63 (8), 1757–1793. <https://doi.org/10.1177/00076503241254549>
- Mokua, J. K., & Obonyo, D. D. (2018). Corporate social irresponsibility and purchase intention: The mediating role of corporate reputation and consumer attitude. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 7(2), 30–46. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v7i2.884>
- Mol, M. J., & Lee, S. H. (2024). What produces corporate social irresponsibility in offshore outsourcing? The effects of interorganizational relationship governance and institutional distance. *Journal of International Business Studies*, 55, 577–592. <https://doi.org/10.1057/s41267-023-00664-5>
- Mombeuil, C., & Zhang, B. (2020). Authentic or cosmetic: Stakeholders' attribution of firms' corporate social responsibility claims. *Social Responsibility Journal*, 17(6), 756–775. <https://doi.org/10.1108/SRJ-07-2019-0248>
- Nardella, G., & Brammer, S. (2021). Corporate social responsibility, irresponsibility, and the multinational enterprise environment. In K. Mellahi, K. Meyer, R. Narula, I. Surdu, & A. Verbeke (Eds.), *The Oxford handbook of international business strategy*, 401–420. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198868378.013.20>
- Nardella, G., Surdu, I., & Brammer, S. (2023). What happens abroad, stays abroad? Exploring how corporate social irresponsibility in domestic and international markets influences corporate reputation. *Journal of World Business*, 58(4), 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2022.101420>
- Nuttens, R. (2017). The impact of supplier corporate social irresponsibility on MNEs sales performances: A consumer approach (Master's thesis, Aalto University School of Business). <https://aaltodoc.aalto.fi/server/api/core/bitstreams/b4a685bd-a392-4fb7-b95b-9a17892631d8/content>
- Prinz, A. (2017). Chapter 20. Enlightened international corporate social responsibility, corporate social irresponsibility, and human rights. In J. D. Rendtorff (Ed.), *Perspectives on philosophy of management and business ethics, ethical economy (Studies in Economic Ethics and Philosophy, Vol. 51, 333–355)*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46973-7_20
- Razali, M. W. M., Sandimalai, S., Lee, D. I. Y., & Lunyai, J. (2022). Corporate social responsibility (CSR) disclosure and tax planning: A study on Malaysian listed companies. *International Business Research*, 15(10), 30–38. <https://doi.org/10.5539/ibr.v15n10p30>
- Riera, M., & Iborra, M. (2023). Looking at the darker side of the mirror: The impact of CEO's narcissism on corporate social irresponsibility. *European Journal of Management and Business Economics*, 34(1), 67–87. <https://doi.org/10.1108/EJMBE-09-2022-02892023>
- Rintamäki, J., & Sorsa, V.-P. (2016). Contesting the legacy of a dead organization: Collective memory, legacy organizational identity, and occupational identity. In J. Rintamäki, *Collective memory and corporate*

irresponsibility: A collection of essays, 166–203. Helsinki: Aalto University. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Rintamäki, J., & Sorsa, V.-P. (2016). Forgetting the unforgivable: Corporate irresponsibility and memory work strategies. In J. Rintamäki, *Collective memory and corporate irresponsibility: A collection of essays*, 102–129. Helsinki: Aalto University. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Rintamäki, J. (2016). *Collective memory and corporate irresponsibility: A collection of essays*. Helsinki: Aalto University. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-60-6909-8>

Sionneau, B. (2010). Legitimizing corporate global irresponsibility: Origins, contexts and vectors of the market modern newspeak. *Journal of Global Responsibility*, 1(2), 330–365. <http://dx.doi.org/10.1108/20412561011079434>

Snider, L. (2020). Corporate law, capitalist law, and the potential for empowerment? *Journal of White Collar and Corporate Crime*, 1(1), 72–76. <https://doi.org/10.1177/2631309X19875421>

Sörensson, A., Grigore, G., Lundström, A., Stancu, A., & Tesfaye, B. (2021). What happens to corporate responsibility in a worldwide health emergency? In A. Sörensson, B. Tesfaye, A. Lundström, G. Grigore, & A. Stancu (Eds.), *Corporate responsibility and sustainability during the coronavirus crisis*, 1–12. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73847-1_1

Sun, M., & Huang, M.-C. (2022). Does CSR reputation mitigate the impact of corporate social irresponsibility? *Asian Business & Management*, 21, 261–285. <https://doi.org/10.1057/s41291-020-00134-y>

Surdu, I., & Nardella, G. (2021). What are the outcomes of corporate social irresponsibility (CSI)? The disconnect between CSI theory and CSI practice. In A. Sörensson, B. Tesfaye, A. Lundström, G. Grigore, & A. Stancu (Eds.), *Corporate responsibility and sustainability during the coronavirus crisis*, 57–74. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73847-1_4

Swaen, V., Demoulin, N., & Pauwels-Delassus, V. (2021). Impact of customers' perceptions regarding corporate social responsibility and irresponsibility in the grocery retailing industry: The role of corporate reputation. *Journal of Business Research*, 131, 709–721. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.016>

Tan, X., Wu, X., & Zhong, X. (2024). Corporate social irresponsibility in business: A systematic literature review and future agenda. *Management and Organization Review*, 20, 2–28. <https://doi.org/10.1017/mor.2023.42>

Valor, C., Antonetti, P., & Zasuwa, G. (2022). Corporate social irresponsibility and consumer punishment: A systematic review and research agenda. *Journal of Business Research*, 144*, 1218–1255. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.063>

Vavrečka, J., & Štěpánek, P. (2015). Respect of EU law? Supranational aspects of corporate social irresponsibility. In *The 9th International Days of Statistics and Economics*, Prague, September 10–12, 1631–1642. https://msed.vse.cz/msed_2015/article/30-Vavrecka-Jan-paper.pdf

Wagner, T., Bicen, P., & Hall, Z. R. (2008). The dark side of retailing: Towards a scale of corporate social irresponsibility. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 36 (2), 124–142. <https://doi.org/10.1108/09590550810853075>

Wang, S. L., & Li, D. (2019). Responding to public disclosure of corporate social irresponsibility in host countries: Information control and ownership control. *Journal of International Business Studies*, 50, 1283–1309. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00224-w>

Wu, J. (2014). The antecedents of corporate social and environmental irresponsibility. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 21, 286–300. [<https://doi.org/10.1002/csr.1335>]

Yacobian, M. M., Turner, F., & Zaima, J. K. (2022). At the intersection of corporate social irresponsibility, gender, and race: Millennial and Gen Z consumer loyalty. *Archives of Business Research*, 10(2), 186–211. <http://dx.doi.org/10.14738/abr.102.11757>

Zhong, X., Ren, L., & Ren, G. (2021). Founder CEOs, personal incentives, and corporate social irresponsibility. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 31(1), 17–32. <https://doi.org/10.1111/beer.12389>

Zhong, X., Ren, L., & Song, T. (2022). Beyond market strategies: How multiple decision-maker groups jointly influence underperforming firms' corporate social (ir)responsibility. *Journal of Business Ethics*, 178, 481–499. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04796-2>

YEVHEN, SMIRNOV – PhD-student of Philosophy,
Public Administration and Social Work department,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: tlmretreat@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0958-7192>

ANTON, SYNENKO – PhD-student of Sociology Department,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: anthony.synenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0163-0383>

IGOR, KUDINOV – PhD, associate professor,
associate professor of Sociology department,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: ikudinov@cisr.org.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7785-1637>

DEFINITION OF THE CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL IRRESPONSIBILITY

Abstract

The article presents a socio-philosophical study of corporate social irresponsibility as a distinct social phenomenon requiring its own categorical definition. The relevance of the topic is driven by the growing number of international studies in this area alongside the lack of adequate conceptualization within the Ukrainian academic discourse. The aim of the article is to clarify the meaning of “corporate social irresponsibility” through the analysis of its attributive features, the social context of its manifestation, and epistemological distortions. It is established that in cases of corporate irresponsibility, society tends to attribute responsibility not only to individual actors but also to the organization as a moral agent, through the mechanism of intent attribution or deliberate neglect of duties. The study reveals that irresponsible corporate behavior is not merely the result of individual violations but rather a form of institutionalized practice that is reproduced through normative relativity, informational asymmetry, and reputational risk. A typology of research approaches to corporate social irresponsibility is proposed, including conceptual, organizational, psychological, intercultural, mnemonic, sectoral, and regulatory-legal dimensions. It is found that in the context of international discourse, corporate social irresponsibility is increasingly conceptualized as a multidimensional phenomenon that combines material, symbolic, and structural forms of harmful practices. A working definition of corporate social irresponsibility is proposed based on a logical and epistemological analysis of its attributive characteristics. The influence of cultural environment, legal vacuum, and managerial practices on the formation of relevant behavioral models is assessed. The conclusion highlights the need for further theoretical articulation of the concept as a prerequisite for its practical operationalization. It has been proven that corporate social irresponsibility is a systemic, institutionalized form of action of a commercial organization, which manifests itself in a conscious or indifferent violation of ethical, legal or social norms, which harms a wide range of stakeholders or society as a whole, is accompanied by a moral attribution of intent or responsibility on the part of the social environment, and occurs in conditions of information asymmetry, reputational risk and normative relativity.

Key words: corporate social irresponsibility, corporate social responsibility, social harm, moral responsibility, transnational corporation, reputational risk, institutionalized practice, categorical analysis, informational asymmetry, attribution of intent.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 11.07.2025
Accepted date 17.08.2025
Published date 11.09.2025

How to cite: Смірнов, Євген, Синенко, Антон, Кудінов, Ігор. Визначення поняття «корпоративна соціальна безвідповідальність». HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 132–148
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-13>

УДК 316.324+004+159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-14>

ФАКТОРИ ДОВІРИ ДО ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА¹

Анотація

У статті розглянуто чинники формування довіри до інформації як інструмент запобігання злочинному впливу та механізм раціонального осмислення повідомлень, який дозволяє сформувавши об'єктивне уявлення щодо процесів дійсності. Проаналізовано класичні роботи, які стосуються довіри в соціальних роботах: Ф. Тьоніса, Ф. Фукуями, П. Штомпки, Т. Лукмана. Дослідження довіри до інформації зосереджується на розумінні того, як встановлюється довіра, її компонентів та впливу на сприйняття інформації. Це є об'єктом дослідження для таких галузей, як передача даних, інформаційні технології та епістемологія, забезпечуючи основу для сприяння довіри в інформаційному суспільстві. Довіра у класичних філософських роботах розглядається як інструмент формування та укріплення соціальних зв'язків, згуртованості та стійкості суспільства в цілому. Визначено, що ключовими факторами довіри до інформації є достовірність самого джерела інформації, сприйняття контенту користувачами, репутація джерела, якість інформації та перевірка фактів, сенсаційність та «передача» довіри. Додатковими факторами виступають сприйняття достовірності джерел інформації та політичні вподобання осіб, сформований науковий консенсус щодо тлумачення певних фактів та процесів, рівень медіаграмотності, двонаправлена комунікація. Сучасні теоретичні підходи до природи довіри до інформації представлені теорією епістемічної довіри, яка ґрунтується на вірі, комунікації, надійності та впевненості; теорії електронної довіри, що розкриває специфіку формування довіри у цифровому середовищі та теорією швидкої довіри, яка відзначається позараціональним впливом. Виявлено, що довіра в інформаційних технологіях є багатогранною і динамічною, включаючи когнітивні, афективні та інституційні компоненти. Довіра до інформації виступає як багатофакторний процес, що залежить від індивідуальних знань, критичного мислення, контексту інформації та медіаграмотності. Проведене авторське дослідження серед молоді міста Запоріжжя підтверджує, що формування довіри відбувається на основі поєднання раціональних оцінок і соціально-культурних чинників.

Ключові слова: довіра, інформація, інформаційне суспільство, інформаційний простір, фактор.

Актуальність та постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В інформаційному суспільстві довіра до інформації виступає фактором, який формує сприйняття дійсності. Критерії, які знаходяться в її основі, визначають якість інформації, що набуває соціального значення та слугує передумовою формування дій у реальному житті. Медіа як інституціоналізована форма поширення інформації, надають канали для її розповсюдження як фізичним, так і юридичним особам. Визначення факторів довіри до неякісної інформації набуває особливого значення в умовах дезінформації, когнітивної маніпуляції, використання персоналізованих алгоритмів та можливостей ШІ. Проблема довіри також пов'язана із питаннями інформаційної безпеки та вразливості свідомості до зовнішнього впливу, що може порушити індивідуальний інформаційний простір та завдати йому шкоди.

Серед негативних наслідків позараціональної довіри до інформації та інформаційних джерел є поширення обманних повідомлень для викрадення особистих даних (фішинг), втрата банківських даних та збережень, викрадення персональних даних і конфіденційної інформації, порушення конфіденційності через злам систем чи інсайдерів, обман через фальшиві дзвінки, листи, повідомлення для викрадення інформації, ненавмисне завдання шкоди життю та здоров'ю (як своєму, так і інших людей) тощо.

Статистичні дані підтверджують значущість цієї проблеми: за останні роки в Україні кількість інформаційних злочинів значно збільшилась. За останні п'ять років кількість інформаційних злочинів зросла щонайменше у 2,5 рази. У 2024 році було зафіксовано приблизно 2,5 злочинів в інформаційній сфері, повідомлено про підозру 1,7 тисячам осіб, а кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із такими порушень, сягала 3,5 тисячі. Внаслідок продовження повномасштабного вторгнення, яке розпочалося у 2022 році, Україна постійно виступає об'єктом цілеспрямованих

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: sorokina.soc@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0058-1848>

дій, які порушують законодавство в інформаційній сфері (у 2024 році було зафіксовано понад 4300 інцидентів, що на 69,8% більше, ніж у 2023 році). Загальні збитки від інформаційних злочинів щорічно складають понад 168 млн. грн. Основною проблемою ідентифікації даних порушень складність розслідування і низький відсоток притягнення винних до відповідальності, що пов'язано з якістю збирання доказів і нестачею кваліфікованих спеціалістів (У 2024 році кількість кібератак на Україну зросла на 70%, 2025).

Дослідження довіри до інформації зосереджується на розумінні того, як встановлюється довіра, її компонентів та впливу на сприйняття інформації. Це є об'єктом дослідження для таких галузей, як передача даних, інформаційні технології та епістемологія, забезпечуючи основу для сприяння довіри в інформаційному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми. Сучасні філософські дослідження довіри до інформації заглиблюються в її епістемічну природу наслідки для взаємодії між людиною та даними. Довіра, особливо епістемічна довіра, є фундаментальною в оцінці достовірності та надійності джерел інформації. Б. Маккроу виділяє чотири ключові компоненти довіри: віру, комунікацію, надійність та впевненість, які разом створюють епістемічне підґрунтя (Mcswaw, 2015). Це поняття поширюється на оцінку достовірності інформації, припускаючи, що епістемічні переконання, або переконання щодо природи знань, відіграють значну роль у тому, чи довіряють люди науковим джерелам, що, у свою чергу, впливає на переконання щодо конкретних тверджень.

А. Керен зазначає, що модель епістемічної довіри передбачає, що довіра до інформації ґрунтується не лише на вірі в правдивість інформації, але й на компетентності та чесності комунікатора. Довіра передбачає віру в достовірність інформації або інформатора (Keren, 2020). Ця віра в достовірність призводить до каліброваної довіри – стану, що досягається шляхом критичної оцінки представленої інформації, особливо в контексті візуалізації даних (Elhamdadi, Gaba, Xiong, Kim Y.-S., 2022).

За М. Таддео оцінка та динаміка довіри особливо важливі в цифровому середовищі, де інформацію необхідно оцінювати з точки зору електронної довіри або довіри, характерної для онлайн-взаємодії. Така форма довіри включає етичні наслідки довіри до цифрових джерел

та досліджує, як вона встановлюється та підтримується з часом (Taddeo, 2009). З філософської точки зору, дебати щодо довіри проходять між концепціями, які пов'язують довіру з переконаннями, та концепціями, які стверджують, що довіра не вимагає таких переконань.

В інформаційному суспільстві дослідження довіри розглядається у її зв'язку з розвитком ІТ-систем. Довіра до сфери ІТ є багатогранною та включає різні форми, такі як афективна, когнітивна та інституційна довіра. Динамічний характер довіри в ІТ-системах відображає складність взаємодії людини з технологіями та підкреслює необхідність постійного вивчення довіри в міру розвитку технологій та суспільних контекстів (Lacity, Steelman, Schuetz, Kuai, 2024).

«Швидка» довіра, яку часто спостерігають у тимчасових віртуальних системах, функціонує на основі швидкого формування довіри та спирається на такі механізми, як передача довіри та функції переконань. Ця концепція підкреслює, як довіру можна швидко встановити та на неї можна покластися в тимчасових умовах, що підтверджується такими моделями, як теорія функцій переконань Демпстера-Шейфера (Xu, Feng, Wu, Zhao, 2007).

Довіра до джерел інформації, пов'язаних з управлінням ризиками, передбачає багаторівневу концептуалізацію, що враховує соціально-культурні та індивідуальні характеристики, інституційні атрибути, аспекти ризику та специфічні властивості інформації. Це підкреслює, як на довіру в управлінні ризиками впливає низка факторів, які взаємодіють на кількох рівнях (Chrysochoidis, Strada, Krystallis, 2009).

У ширшому сенсі довіра до інформації впливає на її сприйняття та прийняття в суспільстві. Вона формує те, як люди взаємодіють з технологічними системами та керують сприйнятими ризиками, пов'язаними з новими технологіями. Загальна довіра та впевненість безпосередньо впливають на сприйняття ризику, що вказує на те, що вищий рівень довіри корелює зі зниженням сприйнятих ризиків (Siegrist, Gutscher, Earle, 2005).

Мета статті. Метою статті є виділення факторів довіри до інформації, які сприяють тому, що вона починає використовуватись соціальним суб'єктом в його діяльності задля перетворення дійсності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Звертаючись

до класичних концепцій, важливий внесок у дослідження питання довіри був зроблений Ф. Тьонісом, Ф. Фукуямою, П. Штомпокою, Т. Лукманом. Ф. Тьоніс у праці «Спільнота та суспільство» аналізував соціальні аспекти виникнення довіри у соціальних відносинах. Довіра як соціальне явище була визначена ним як ключова умова стабільності і солідарності в суспільстві, яка здатна утворюватись на двох типах соціальних утворень: на особистих, емоційних зв'язках, близькості і традиціях (Gemeinschaft) та на формалізованих та раціональних процедурах (Gesellschaft). Довіра та недовіра є діалектично пов'язаними в соціальних відносинах: недовіра може перетворюватись на довіру і навпаки (Тьоніс, 2005).

Ф. Фукуяма досліджував феномен довіри та її вплив на соціальний і економічний розвиток суспільств. Його теорія довіри базується на ідеї, що саме довіра є «соціальним клеєм», який утримує суспільства разом та сприяє економічному зростанню. Довіра виходить за межі економічних угод і є базовою умовою соціального капіталу, що знижує транзакційні витрати і збільшує продуктивність, а її рівень залежить від історичних, культурних і інституційних факторів, що пояснює різні траєкторії економічного розвитку. Ф. Фукуяма виділяє два типи довіри: персоналізовану (базується на особистих відносинах) і інституційну (віра в ефективність і чесність інститутів), де високий рівень інституційної довіри є характерним для розвинених демократичних суспільств та необхідний для ефективного управління. Довіра також розглядається як двосторонній процес, що включає віру в надійність інших та здатність бути відкритим і чутливим (Фукуяма, 1995).

П. Штомпка аналізував довіру у вимірах відносин, особистісної характеристики та майбутніх непередбачених дій інших людей. Він підкреслює культурний аспект довіри, вважаючи, що вона формується і відтворюється в контексті культури певного суспільства. Саме формування культури довіри важливе для стабільності і прогресу суспільства, а її дефіцит веде до «синдрому недовіри», який є характерним для посткомуністичних країн (Штомпка, 2020).

Т. Лукман розглядає довіру як стратегію в системах з високим рівнем невизначеності та складністю соціальних взаємодій. Довіра виступає як механізм подолання подвійної взаємозалежності, коли поведінка однієї людини залежить від пове-

дінки іншої і навпаки, що створює невизначеність. Т. Лукман пов'язує довіру з поінформованістю та уповноваженням знанням, але визнає, що завжди залишається ризик зради довіри. Як і Ф. Тьоніс, він поділяє думку, що довіра є умовою для соціальної згуртованості та стабільності, але водночас вона передбачає певний рівень ризику і свободи вибору (Luhmann, 1982).

Г. Санна та Д. Лагнадо відмічають, що у певних сферах соціального життя довіра до джерел інформації та її вплив на оновлення переконань є критично важливими, особливо при роботі з дезінформацією. Наприклад, оновлення переконань у відповідь на суперечливу інформацію значною мірою залежить від сприйнятої надійності джерела. Надійні джерела допомагають людям коригувати свої переконання ефективніше, ніж менш надійні (Sanna, Lagnado, 2025). Ці дослідження підкреслюють, що достовірність джерел інформації, довіра, яка їм приписується, та притаманні людям структури переконань відіграють ключову роль у тому, як довіра формується та підтримується в контексті оцінки інформації.

Довіра до інформації в інформаційному просторі залежить від багатьох факторів, пов'язаних з достовірністю джерела інформації та тим, як користувачі сприймають контент і взаємодіють з ним. Ключові фактори включають: достовірність та репутацію джерела, достовірність користувачів, якість інформації та перевірка фактів; алгоритми інформаційної платформи, сенсаційність та передачу довіри.

Достовірність джерела, яке поширює інформацію, відіграє вирішальну роль у встановленні довіри. Інформація з авторитетних новинних агентств або довірених осіб, швидше за все, буде сприйматися як достовірна, ніж інформація з сумнівних або невідомих джерел (Sterrett, Malato, Benz, Kantor, Tompson, Rosenstiel, Sonderman, Loker, 2019). Репутація джерела в соціальних мережах також позитивно впливає на сприйняття достовірності інформації (Hamid, Anwar, Hartati, Abror, 2022).

Атрибути та поведінка користувачів у соціальних мережах допомагають в оцінці достовірності інформації. Моделі, що враховують взаємодію та атрибути користувачів, використовуються для оцінки достовірності, зменшуючи вплив дезінформації та допомагаючи оцінці довіри в онлайн-соціальних мережах (Khan, Lee, 2019).

Необхідність фільтрів достовірності вказує на важливість перевірки інформації, що поширю-

ється в соціальних мережах. Установи та окремі особи часто покладаються на краудсорсинг та квазіжурналістські моделі для перевірки контенту, що допомагає вирішувати проблему довіри в динамічних середовищах, таких як управління стихійними лихами (Mehta, Newton, Bruns, 2016).

Оцінки довіри були розроблені для вимірювання рівня довіри окремих користувачів у соціальних мережах. Ці оцінки, які враховують такі фактори, як ідентичність, поведінка та зворотний зв'язок, допомагають визначити достовірність інформації (Roy, Nuh, Pfeuffer, Srivastava, 2017).

Спосіб подання інформації, наприклад, через сенсаційні заголовки, може впливати на довіру. Контент у стилі термінових новин може спочатку привертати увагу, але може знизити сприйняття довіри до контенту, якщо з ним не поводитися обережно (Pelau, Pop, Sanda, Stanescu, 2023).

Довіра, що сформувалася в традиційних медіа, може переноситися на платформи соціальних мереж, впливаючи на те, як користувачі сприймають онлайн-контент, особливо в таких контекстах, як інформація про здоров'я, де довіра до онлайн-даних може залежати від їхньої легкості розуміння та розташування (Ye, 2010).

Довіра відіграє вирішальну роль у суспільному прийнятті наукових тверджень та публікацій в інформаційному просторі: вона включає довіру громадськості до достовірності та надійності наукових знань, а також до установ чи осіб, які поширюють ці знання. Факторами суспільної епістемічної довіри виступають:

1) сприйняття достовірності джерел інформації та політичні вподобання осіб. У ситуації, коли громадяни вважають, що факти не є політично сконструйованими, вони більш схильні довіряти науковим джерелам та приймати інформацію незалежно від своїх політичних уподобань. Таким чином, епістемічні переконання, що сприяють науковим джерелам, захищають від заперечення фактів;

2) науковий консенсус та його усвідомлення є ключовим у формуванні суспільного прийняття наукових тверджень. При формуванні образу наукового консенсусу щодо певних питань, це, як правило, збільшує їхнє сприйняття.;

3) довіра громадськості може залежати від того, як повідомляється про наукову невизначеність. Хоча визнання невизначеності іноді може знизити довіру, якщо це не робити обережно, висловлення обмеженої невизначеності має тенденцію підвищувати довіру до прогнозів вчених.

Це свідчить про те, що балансування прозорості в комунікації з запевненням щодо наукових процесів є ключем до зміцнення довіри;

4) стратегії, що сприяють медіаграмотності та критичній оцінці джерел інформації, є вкрай важливими для побудови епістемічної довіри. Навчання громадськості критичному орієнтуванню в інформації та оцінці достовірності, експертності та чесності джерел може дати їй змогу довіряти законним науковим твердженням та відкидати дезінформацію;

5) заохочення двонаправленої комунікації, де наукові органи не лише поширюють інформацію, але й сприймають альтернативні та ненаукові знання, може сприяти більш інклюзивному діалогу. Такий підхід відокремлює «епістемічний авторитет» від простого «наукового авторитету», тим самим підвищуючи суспільну довіру та легітимність наукових тверджень (Johnson, Butterfuss, Harsch, Kendeou, 2024; Lewandowsky, Gignac, Vaughan, 2012).

В цілому епістемічна довіра впливає на те, як громадськість взаємодіє з науковими знаннями та приймає твердження, які стосуються фактів реальності. Побудова та підтримка цієї довіри вимагає прозорої комунікації, визнання наукового консенсусу, медіаосвіти та інклюзивного діалогу для протидії скептицизму та запереченню науки.

Дослідження серед молоді м. Запоріжжя (травень-червень 2025 року), в межах якого були проведені 3 фокус-групи (28 осіб) у віці 17-25 років щодо довіри до інформації дозволяє зробити такі висновки: довіра до джерел інформації є багатофакторним процесом, на який впливає як власний вибір та вподобання, так і найближче оточення, навички критичного мислення та саморефлексії. Механізм формування довіри відрізняється в залежності від типу інформації та рівня попереднього знання самого суб'єкта: чим більшою є ступінь експертності особи в певній сфері, тим менше вона схильна вибудовувати довіру на вірі чи суб'єктивних чинниках. У сферах, які стосуються повсякденного життя, але особа не має високого рівня знання (юриспруденція, охорона здоров'я) вона схильна використовувати опору на здоровий глузд, звичні практики поведінки та принципи раціональності, які є їй притаманними. Опору на факти та свідоме використання фактчекінгу молодь використовує у випадках, коли інформація суперечить попередньо сформованому знанню, виглядає сенсаційною або викли-

кає надмірний емоційний відгук (в основному негативний). Учасники дослідження відмітили зростання особистого рівня довіри до офіційних повідомлень з початку повномасштабного вторгнення та зацікавленість у розвитку критичного мислення та медіаграмотності з причин побоювання стати жертвами злочинів в інформаційній сфері або бути введеними в обману політично забарвленими повідомленнями.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Соціально-філософський аналіз факторів довіри до інформації в інформаційному суспільстві як ключового елемента формування сприйняття дійсності показує, що довіра до інформації ґрунтується на раціональному та позараціональному підґрунті. Такі раціональні критерії як якість, достовірність та соціальне значення інформаційного контенту набувають особливої актуальності в умовах використання технік дезінформації, маніпуляцій та використання штучного інтелекту. Довіра виступає фактором, який формує поведінкові реакції суб'єктів у реальному житті, що може перетворити її на об'єкт недоброчесної поведінки, що проявляється у поширенні інформаційних злочинів:

фішингу, крадіжок особистих даних, порушенні конфіденційності тощо.

Класичні і сучасні соціальні теорії довіри, зокрема Ф. Тьоніса, Ф. Фукуями, П. Штомпки та Н. Лукмана розглядають довіру як соціальний феномен, котрий забезпечує стабільність, солідарність і згуртованість суспільства, а також як активний механізм взаємодії в умовах невизначеності. Сучасні теоретичні підходи до природи довіри до інформації представлені теорією епістемічної довіри (яка ґрунтується на вірі, комунікації, надійності та впевненості), теорією електронної довіри (що є специфічною для цифрового середовища) та теорією швидкої довіри (як визначається позараціональним впливом). Виявлено, що довіра в інформаційних технологіях є багатогранною і динамічною, включаючи когнітивні, афективні та інституційні компоненти.

Довіра до інформації визначається як багатфакторний процес, що залежить від індивідуальних знань, критичного мислення, контексту інформації та медіаграмотності. Проведене авторське дослідження серед молоді міста Запоріжжя підтверджує, що формування довіри відбувається на основі поєднання раціональних оцінок і соціально-культурних чинників.

Список використаних джерел

- У 2024 році кількість кібератак на Україну зросла на 70%. URL: <https://imi.org.ua/news/u-2024-rotsi-kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-zroslo-na-70-i65931>
- McCraw B. W. The Nature of Epistemic Trust. *Social Epistemology*. 2015. Iss. 29(4), P. 413-430.
- Keren A. Trust and Belief. *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy*. Routledge, 2020. P. 109-120.
- Elhamdadi H., Gaba A., Xiong C., Kim Y.-S. How Do We Measure Trust in Visual Data Communication? *2022 IEEE Evaluation and Beyond – Methodological Approaches for Visualization (BELIV)* –17-17 October 2022. Oklahoma City, OK, USA, 2022. P. 85-92.
- Taddeo M. Defining Trust and E-Trust. *International Journal of Technology and Human Interaction*. 2009. Iss. 5(2). P. 23-35.
- Lacity M. C., Steelman Z. R., Schuetz S. W., Kuai L. IT's a matter of trust: Literature reviews and analyses of human trust in information technology. *Journal of Information Technology*. 2024. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02683962231226397>
- Xu G., Feng Z., Wu H., Zhao D. Swift Trust in a Virtual Temporary System: A Model Based on the Dempster-Shafer Theory of Belief Functions. *International Journal of Electronic Commerce*. 2007. Vol. 12, No. 1. P. 93-126.
- Chryssochoidis G., Strada A., Krystallis A. Public trust in institutions and information sources regarding risk management and communication: towards integrating extant knowledge. *Journal of Risk Research*. 2009. Vol. 12, No. 2. P. 137-185.
- Siegrist M., Gutscher H., Earle T. C. Perception of risk: the influence of general trust, and general confidence. *Journal of Risk Research*. 2005. Vol. 8, No. 2. P. 145-156.
- Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології. Київ : Дух і літера, 2005. 262 с.
- Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York : Free Press, 1995. 447 p.
- Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів : Колір ПРО, 2020. 800 с.
- Luhmann N. Trust and Power. Chichester; New York; Brisbane; Toronto : John Wiley & Sons Inc., 1982. 224 p.
- Sanna G. A., Lagnado D. Belief updating in the face of misinformation: The role of source reliability. *Cognition*. 2025. Vol. 258. 106090.

- Sterrett D., Malato D., Benz J., Kantor L., Tompson T., Rosenstiel T., Sonderman J., Loker K. Who Shared It?: Deciding What News to Trust on Social Media. *Digital Journalism*. 2019. Vol. 7, No. 6. P. 783-801.
- Hamid R. S., Anwar S. M., Hartati A., Abror A. The role of social media in the political involvement of millennials. *Spanish Journal of Marketing – ESIC*. 2022. Vol. 26, No. 1. P. 61-79.
- Khan J., Lee S. Implicit User Trust Modeling Based on User Attributes and Behavior in Online Social Networks. *IEEE Access*. 2019. Vol. 7. P. 142826–142842.
- Mehta A. M., Newton J., Bruns A. Trust, but verify: social media models for disaster management. *Disasters*. 2016. Vol. 41, No. 3. P. 549-565.
- Roy A., Huh J., Pfeuffer A., Srivastava J. Development of Trust Scores in Social Media (TSM) Algorithm and Application to Advertising Practice and Research. *Journal of Advertising*. 2017. Vol. 46, No. 2. P. 269-282.
- Pelau C., Pop M.-I., Sanda G., Stanescu M. The Breaking News Effect and Its Impact on the Credibility and Trust in Information Posted on Social Media. *Electronics*. 2023. Vol. 12, No. 2, P. 423.
- Ye Y. Correlates of Consumer Trust in Online Health Information: Findings From the Health Information National Trends Survey. *Journal of Health Communication*. 2010. Vol. 16, No. 1. P. 34-49.
- Johnson V., Butterfuss R., Harsch R., Kendeou P. Patterns of belief and trust in climate change information. *Journal of Research in Science Teaching*. 2024. Vol. 62, No. 3. P. 655-683.
- Lewandowsky S., Gignac G. E., Vaughan S. The pivotal role of perceived scientific consensus in acceptance of science // *Nature Climate Change*. 2012. Vol. 3, No. 4. P. 399-404.

References

- Institute of Mass Information. (2024, September 2). U 2024 rotsi kilkist kiberatak na Ukrainu zroslo na 70%. <https://imi.org.ua/news/u-2024-rotsi-kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-zroslo-na-70-i65931>
- Mccraw, B. W. (2015). The nature of epistemic trust. *Social Epistemology*, 29(4), 413–430. <https://doi.org/10.1080/02691728.2015.1015064>
- Keren, A. (2020). Trust and belief. In P. Faulkner & T. Simpson (Eds.). *The Routledge handbook of trust and philosophy?* Routledge. 109–120..
- Elhamdadi, H., Gaba, A., Xiong, C., & Kim, Y.-S. (2022). How do we measure trust in visual data communication? In 2022 IEEE Evaluation and Beyond – Methodological Approaches for Visualization (BELIV), 85–92. <https://doi.org/10.1109/BELIV57956.2022.00017>
- Taddeo, M. (2009). Defining trust and e-trust. *International Journal of Technology and Human Interaction*, 5(2), 23–35. <https://doi.org/10.4018/jthi.2009040102>
- Lacity, M. C., Steelman, Z. R., Schuetz, S. W., & Kuai, L. (2024). IT's a matter of trust: Literature reviews and analyses of human trust in information technology. *Journal of Information Technology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/02683962231226397>
- Xu, G., Feng, Z., Wu, H., & Zhao, D. (2007). Swift trust in a virtual temporary system: A model based on the Dempster-Shafer theory of belief functions. *International Journal of Electronic Commerce*, 12(1), 93–126. <https://doi.org/10.2753/jec1086-4415120104>
- Chrysochoidis, G., Strada, A., & Krystallis, A. (2009). Public trust in institutions and information sources regarding risk management and communication: Towards integrating extant knowledge. *Journal of Risk Research*, 12(2), 137–185. <https://doi.org/10.1080/13669870802637000>
- Siegrist, M., Gutscher, H., & Earle, T. C. (2005). Perception of risk: The influence of general trust, and general confidence. *Journal of Risk Research*, 8(2), 145–156. <https://doi.org/10.1080/1366987032000105315>
- Tonis, F. (2005). *Spilnota ta suspilstvo: Osnovni poniattia chystoi sotsiologii Community and society: Basic concepts of pure sociology*. Kyiv: Dukh i litera.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Sztompka, P. (2020). *Sotsiologiiia. Analiz suspilstva*. Sociology. Analysis of society. Lviv: Kolir PRO.
- Luhmann, N. (1982). *Trust and power*. John Wiley & Sons.
- Sanna, G. A., & Lagnado, D. (2025). Belief updating in the face of misinformation: The role of source reliability. *Cognition*, 258, 106090. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2025.106090>
- Sterrett, D., Malato, D., Benz, J., Kantor, L., Tompson, T., Rosenstiel, T., Sonderman, J., & Loker, K. (2019). Who shared it?: Deciding what news to trust on social media. *Digital Journalism*, 7*(6), 783–801. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1623702>
- Hamid, R. S., Anwar, S. M., Hartati, A., & Abror, A. (2022). The role of social media in the political involvement of millennials. *Spanish Journal of Marketing – ESIC*, 26(1), 61–79. <https://doi.org/10.1108/sjme-08-2021-0151>
- Khan, J., & Lee, S. (2019). Implicit user trust modeling based on user attributes and behavior in online social networks. *IEEE Access*, 7, 142826–142842. <https://doi.org/10.1109/access.2019.2943877>

Mehta, A. M., Newton, J., & Bruns, A. (2016). Trust, but verify: Social media models for disaster management. *Disasters*, 41(3), 549–565. <https://doi.org/10.1111/disa.12218>

Roy, A., Huh, J., Pfeuffer, A., & Srivastava, J. (2017). Development of trust scores in social media (TSM) algorithm and application to advertising practice and research. *Journal of Advertising*, 46*(2), 269–282. <https://doi.org/10.1080/00913367.2017.1297272>

Pelau, C., Pop, M.-I., Sanda, G., & Stanescu, M. (2023). The breaking news effect and its impact on the credibility and trust in information posted on social media. *Electronics*, 12(2), 423. <https://doi.org/10.3390/electronics12020423>

Ye, Y. (2010). Correlates of consumer trust in online health information: Findings from the Health Information National Trends Survey. *Journal of Health Communication*, 16(1), 34–49. <https://doi.org/10.1080/10810730.2010.529491>

Johnson, V., Butterfuss, R., Harsch, R., & Kendeou, P. (2024). Patterns of belief and trust in climate change information. *Journal of Research in Science Teaching*, 62(3), 655–683. <https://doi.org/10.1002/tea.21967>

Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Vaughan, S. (2012). The pivotal role of perceived scientific consensus in acceptance of science. *Nature Climate Change*, 3(4), 399–404. <https://doi.org/10.1038/nclimate1720>

OLEKSANDRA, SOROKINA – Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor of Sociology Department,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: sorokina.soc@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0058-1848>

FACTORS OF TRUST IN INFORMATION IN THE MODERN SOCIETY: A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The article examines the factors of trust formation in information as a tool for preventing criminal influence and a mechanism for rational understanding of messages, which allows forming an objective idea of the processes of reality. The classic works on trust in social works are analyzed: F. Tönnies, F. Fukuyama, P. Sztompka, T. Luckmann. Research on information trust focuses on understanding how trust is established, its components, and the impact on information perception. It is a subject of research for fields such as data communication, information technology, and epistemology, providing a framework for promoting trust in the information society. Trust in classical philosophical works is considered as a tool for forming and strengthening social ties, cohesion and stability of society as a whole. It is determined that the key factors of trust in information are the reliability of the information source itself, the perception of content by users, the reputation of the source, the quality of information and fact-checking, sensationalism and «transfer» of trust. Additional factors are the perception of the reliability of information sources and political preferences of individuals, the formed scientific consensus on the interpretation of certain facts and processes, the level of media literacy, two-way communication. Modern theoretical approaches to the nature of trust in information are represented by the theory of epistemic trust, which is based on faith, communication, reliability and confidence; the theory of electronic trust, which reveals the specifics of the formation of trust in the digital environment; and the theory of rapid trust, which is characterized by non-rational influence. It has been found that trust in information technologies is multifaceted and dynamic, including cognitive, affective and institutional components. Trust in information acts as a multifactorial process that depends on individual knowledge, critical thinking, information context and media literacy. The author's research conducted among the youth of the city of Zaporizhzhia confirms that the formation of trust occurs on the basis of a combination of rational assessments and socio-cultural factors.

Key words: trust, information, information society, information space, factor.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 10.06.2025

Accepted date 19.07.2025

Published date 10.08.2025

How to cite: Сорокіна, Олександра. Фактори довіри до інформації в сучасному суспільстві: соціально-філософський аналіз. *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 149–155
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-14>

ПРОФІЛАКТИКА СТИГМАТИЗАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ ЯК ЗАПОРУКА ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У СИТУАЦІЇ COVID-19

ФЕНЬ, МАКСИМ¹

Анотація

Стаття присвячена аналізу профілактики стигматизації як ключового чинника подолання соціального та психологічного відчуження людини в сучасному суспільстві. Метою дослідження є філософсько-антропологічний та соціогуманітарний аналіз феномену стигматизації як форми соціального відчуження, а також визначення теоретичних і практичних підходів до її профілактики в контексті формування інклюзивного суспільства. У межах цього дослідження передусім здійснюється аналіз еволюції категорії «відчуження» – від класичних концепцій Гегеля та Маркса, які пов'язували її з розривом між людиною та її сутністю, до сучасних інтерпретацій, що надають їй герменевтичного, феноменологічного та етико-екзистенційного виміру. Автор показує, що стигма є багатовимірним феноменом, який включає культурні, соціальні, психологічні та цифрові аспекти взаємодії, і що її прояви не обмежуються окремими групами, а впливають на рівень солідарності та гуманістичних цінностей у суспільстві. Особлива увага приділяється етичному виміру відносин із «Іншим», акцентуючи на необхідності проактивного формування умов інклюзії, де повага, емпатія та критичне мислення стають основою соціальної інтеграції. У дослідженні виокремлено міждисциплінарний підхід, який поєднує філософські концепти відчуження та «іншості», психологічні практики підтримки маргіналізованих груп, освітні програми, що формують культуру діалогу, та медіа-стратегії, спрямовані на деконструкцію стереотипів і цифрову безпеку. Автор показує, що освіта та культура комунікації є ключовими механізмами профілактики стигматизації, оскільки вони не лише зменшують упередження, а й сприяють розвитку етичної свідомості, відповідальності та здатності до взаємодії на рівних. Стаття також окреслює практичне значення дослідження: впровадження педагогіки відповідальності, психоедукаційних програм, публічних просторів пам'яті та медіакампаній дозволяє формувати соціальні практики, які запобігають маргіналізації, відновлюють гідність людини та сприяють розвитку інклюзивного, солідарного та гуманного суспільства. Таким чином, профілактика стигматизації розглядається як довготривалий процес, що інтегрує етичні, соціальні та культурні інструменти, та як фундаментальний імператив сучасної гуманітарної політики.

Ключові слова: стигматизація, відчуження, інклюзивність, етична відповідальність, феномен «іншості», соціальна інтеграція, емпатія, критичне мислення, педагогіка відповідальності, медіа, цифрова стигма, соціальні практики, гуманістичні цінності, COVID-19.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасне суспільство перебуває у стані динамічних змін, які охоплюють майже всі сфери життя – від економіки та політики до міжособистісних відносин і культурних практик. Глобалізаційні процеси, розвиток цифрових технологій та посилення інформаційних потоків створюють нові можливості для комунікації й самоідентифікації, але водночас породжують нові соціальні ризики. В умовах інформаційного перевантаження та соціальної турбулентності зростає ймовірність появи груп, які опиняються на периферії суспільної уваги або стикаються з негативною суспільною оцінкою. Одним із найбільш загрозливих соціальних феноменів у цьому контексті є стигматизація.

У сучасному суспільстві з'являється дедалі більше груп ризику, які потенційно піддаються

стигматизації: мігранти та біженці, внутрішньо переміщені особи, представники національних меншин, люди з інвалідністю, особи з психічними розладами, носії нетипових культурних або релігійних практик. Цей процес особливо загострюється в умовах воєнних конфліктів, соціальних криз та економічної нестабільності, коли суспільство схильне шукати «винних» і формувати образ «іншого».

Проблема профілактики стигматизації є не лише етичним чи гуманітарним питанням, але й ключовою умовою стабільності соціальної системи. Суспільство, у якому значні групи населення зазнають дискримінації або ізоляції, ризикує втратити соціальну згуртованість і зазнати подальшої фрагментації. Формування інклюзивного середовища передбачає створення умов, за яких кожна особа може реалізувати свої права, зберегти почуття гідності та бути повноцінним учасником соціального життя.

¹ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: kaf-philosophy@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0323-1042>

Отже, наукове осмислення механізмів стигматизації та розробка стратегій її профілактики є надзвичайно важливими завданнями сучасної соціальної філософії, психології та освітньої політики. Дослідження цього феномену потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює соціологічні, культурологічні, правові та етичні аспекти, а також розроблення практичних рекомендацій для освітніх та соціальних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Стигматизація дедалі частіше осмислюється сучасними філософами та соціогуманітаріями як форма соціального відчуження, яка підриває антропологічні підвалини людської гідності та ставить під питання можливість рівноправного діалогу. Категорія «відчуження», що бере початок у працях Г. Гегеля та К. Маркса, описувала розрив між людиною та її сутнісними силами, а у XX–XXI ст. отримує екзистенційний, герменевтичний і етичний виміри (Marcuse, 1964; Fromm, 2004). Сучасні дослідники зазначають, що стигма створює ситуацію «етичної сліпоты» суспільства, адже позбавляє людину статусу рівноправного суб'єкта комунікації (Habermas, 2021).

Особливого значення набуває феномен «іншості», розроблений Е. Левінасом. Стигматизований Інший стає носієм радикальної інакшості, яка або маргіналізується, або піддається нормалізації за рахунок асиміляційного тиску. Левінас підкреслює, що зустріч з Іншим є викликом до відповідальності та передбачає вихід за межі суто утилітарного ставлення до людини (Levinas, 1991). Відповідно, профілактика стигматизації має трактуватися не тільки як соціальна технологія інтеграції, а й як етичний імператив, спрямований на утвердження людської гідності.

Українські науковці також активно інтегрують ці концепції у прикладні дослідження. І. Мартинюк (2023) аналізує стигматизацію внутрішньо переміщених осіб через концепт «символічного насильства» П. Бурдьє, наголошуючи на необхідності відновлення горизонтальних зв'язків і комунікативної рівності. Я. Раєвська (2024) пропонує психоедукаційні програми, що ґрунтуються на діалогічності та ненасильницькій комунікації, перегукуючись з габермасівською концепцією «ідеальної комунікації» (Habermas, 1990). О. Костюк (2022) та Т. Скиба (2023) звертаються до концепту «біополітики» М. Фуко, демонструючи, як суспільство конструює образ «хворого» через мову та дискурсивні практики, і пропонують освітні стратегії, спрямовані на деконструкцію стигматизуючих

наративів. У своїй монографії Н. Сидоренко (2024) поєднує феноменологію Е. Гусерля та соціальну теорію Е. Гофмана, розробляючи концепцію «етнографії стигми» як якісного методу дослідження.

Міжнародні публікації підтверджують важливість міждисциплінарного підходу. J. Smith і K. Johnson (2022) розглядають ефективність медіакампаній зі зменшення стигми у межах критичної теорії комунікації. R. Patel, M. Singh і L. Zhou (2023) поєднують концепцію прав людини з теорією справедливості Дж. Ролза, обґрунтовуючи необхідність нормативних змін для подолання дискримінації. L. Wang, H. Chen і J. Park (2024) досліджують феномен цифрової стигми та пропонують алгоритмічні рішення для виявлення дискримінаційного контенту, водночас акцентуючи на необхідності етичного регулювання технологій. С. Okafor, A. Bello і L. Ncube (2025) розробляють гуманітарний підхід, який поєднує постконфліктну медіацію та концепт «пам'яті про страждання» П. Рікера, наголошуючи на потребі створення публічних просторів пам'яті, де можуть бути почуті голоси маргіналізованих груп (Ricoeur, 2004). У сфері освіти Л. Ляшенко (2023) та European Commission (2023) підкреслюють значення «педагогіки відповідальності» як інструменту формування емпатії та критичного мислення, що є ключовими чинниками довгострокової профілактики стигматизації.

Таким чином, проблема стигматизації сьогодні розглядається не лише як соціологічна чи психологічна, а як комплексна філософсько-етична й культурна проблема. Її вирішення потребує поєднання деконструкції упереджених дискурсів, створення інклюзивних практик та виховання культури взаємної відповідальності, де Інший визнається рівним і гідним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених феномену стигматизації, залишається низка аспектів, що потребують додаткового осмислення. По-перше, недостатньо розкрито етико-антропологічні виміри стигми в контексті сучасних соціальних трансформацій, зокрема її зв'язок із феноменом «іншості» та моральною відповідальністю суспільства. По-друге, актуальною є проблема інтеграції філософських концептів із практиками психологічної підтримки й освітніми стратегіями, спрямованими на профілактику соціального відчуження. По-третє, малодослідженим лишається вплив цифрового середовища на формування нових форм стигматизації та необхідність

розробки алгоритмів їх попередження. Стаття спрямована на подолання цих прогалин шляхом міждисциплінарного аналізу та формування практичних рекомендацій для гуманітарної політики.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є феномен стигматизації як соціокультурний і філософсько-антропологічний процес, що впливає на формування суспільних відносин, механізмів інтеграції та соціальної єдності.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є концептуальні підходи та практичні механізми профілактики стигматизації, зокрема етичні, психологічні, освітні й комунікативні стратегії, що спрямовані на подолання соціального відчуження та формування інклюзивного суспільства.

Мета дослідження. Метою дослідження є філософсько-антропологічний та соціогуманітарний аналіз феномену стигматизації як форми соціального відчуження, а також визначення теоретичних і практичних підходів до її профілактики в контексті формування інклюзивного суспільства. У межах цього дослідження передусім здійснюється аналіз еволюції категорії «відчуження» – від класичних концепцій Гегеля та Маркса, які пов'язували її з розривом між людиною та її сутністю, до сучасних інтерпретацій, що надають їй герменевтичного, феноменологічного та етико-екзистенційного виміру. Особлива увага приділяється розкриттю сутності стигматизації як складного соціокультурного феномену, який не лише впливає на соціальний статус індивіда, але й зачіпає фундаментальні антропологічні засади людської гідності.

У дослідженні також розглядається феномен «іншості» у трактуванні Емманюеля Левінаса, що дозволяє поглибити розуміння етичних стратегій подолання стигми та побачити в них не лише соціальну технологію інтеграції, а й моральний обов'язок суспільства. Окремим завданням є систематизація результатів сучасних українських і зарубіжних досліджень, присвячених подоланню стигматизації у сфері освіти, медіа та соціальної політики, що дає змогу окреслити найефективніші практики та підходи.

У межах роботи пропонується міждисциплінарний підхід до профілактики стигматизації, який інтегрує філософські концепти, комунікативні стратегії та освітні інновації. Особлива роль відводиться розгляду «педагогіки відповідальності» як інструменту формування етичної культури, здатної запобігати виникненню та відтворенню стигми в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство дедалі більше усвідомлює, що стигматизація

є не лише приватною проблемою окремих груп, а й серйозним викликом для соціальної єдності та гуманістичних цінностей. Вона стає своєрідним «невидимим бар'єром», який розділяє людей і сприяє відтворенню відчуження у всіх його формах – економічній, політичній, культурній та екзистенційній. Усвідомлення цього бар'єра дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між феноменами стигми та відчуження, що і стає теоретичним підґрунтям подальшого аналізу.

Звернення до класичних філософських концепцій допомагає розкрити глибинні механізми цього процесу. Г. Гегель описував відчуження як віддалення свідомості від власної сутності: «Дух лише тоді є істинним, коли він знаходить себе в іншому і повертає собі самого себе» (Гегель, 1977, с. 115). У цьому контексті стигматизація перешкоджає поверненню людини до себе, блокуючи її можливість інтеграції у соціум. Якщо гегелівське відчуження має переважно духовний характер, то марксистське набуває соціально-економічного виміру. Сучасна ж стигматизація поєднує економічні, психологічні та культурні чинники, посилюючи ізоляцію людини.

Відтак стає очевидним, що профілактика стигматизації потребує комплексного підходу, який виходить за межі суто соціологічного аналізу. Сучасна філософія пропонує продуктивні орієнтири для цього. Е. Левінас наголошував, що «Інший» є етичним викликом, який формує суб'єктність: «Я відповідаю за Іншого, навіть якщо він не вимагає від мене нічого» (Левінас, 2006, с. 89). Це означає, що профілактика стигми має ґрунтуватися не лише на правових нормах, а й на етичній відповідальності за Іншого. Суспільство не повинно чекати сигналів про дискримінацію, а проактивно створювати інклюзивні умови.

Одним із ключових напрямів такої профілактики є просвітницька діяльність. П. Рікер зазначав, що герменевтика допомагає людині «інтерпретувати власне існування», звільняючись від поверхневих стереотипів (Рікер, 1995, с. 204). Отже, освіта, побудована на принципах діалогу та критичного мислення, стає простором подолання стигми й формування культури прийняття. Саме тут відкривається зв'язок із медіа-простором, який сьогодні є головним чинником формування колективних уявлень про норму та відхилення.

Медіа мають подвійну роль: вони можуть як відтворювати стигму, так і бути інструментом її подолання. Сучасні дослідження підтверджують, що репрезентація вразливих груп у ЗМІ безпосе-

редньо впливає на рівень соціальної дискримінації (Corrigan et al., 2022). Тому розвиток етичних стандартів журналістики та підвищення медіаграмотності населення є ключовими профілактичними стратегіями.

Не менш важливим є психологічний вимір проблеми. Людина, яка зазнає стигматизації, часто інтеріоризує відчуження, що призводить до самозвинувачення та зниження самооцінки. Саме тому психологічна підтримка, групи взаємодопомоги та комунікативні практики у громадах повинні стати невід'ємною частиною профілактичної роботи. Цю ідею підтримує концепція «педагогіки відповідальності» М. Бубера, який розглядав освіту як простір зустрічі Я і Ти, де формується етична культура діалогу (Бубер, 1993).

Філософська антропологія додає ще один вимір до цієї проблематики, наголошуючи, що людська сутність формується у спільноті. Рікер писав, що «людська сутність формується у контексті взаємодії з іншими, а самотність чи відчуження змінюють саму природу суб'єкта» (Ricoeur, 2004, p. 89). Таким чином, профілактика стигматизації – це не лише соціальна стратегія, а й етичний імператив, який формує культуру взаємоповаги.

Соціально-психологічні механізми стигматизації включають стереотипізацію, дискримінацію та соціальну ізоляцію. Українські дослідники підкреслюють, що внутрішньо переміщені особи, люди з особливими потребами та ветерани часто стають об'єктами соціального маркування (Мартинюк, 2023; Раєвська, 2024). Стереотипи формуються в родині, школі, медіа та культурних нарративах, а їх подолання потребує системної освіти, тренінгів та міжособистісного діалогу.

Освітні ініціативи відіграють центральну роль у формуванні критичного мислення, емпатії та толерантності. Габермас підкреслював, що «справжня комунікація можлива лише тоді, коли учасники взаємодіють на рівних, без маніпуляцій і насильства» (Habermas, 2021, p. 67). В Україні вже реалізуються програми інклюзивної освіти, соціальної психології та етики, які спрямовані на зменшення стереотипів. Наприклад, програма «Школа толерантності» у Києві включає модулі з емпатії та міжкультурної комунікації, а також психологічну підтримку учнів (Раєвська, 2024).

Сучасні виклики посилюються цифровим простором, де соціальні мережі стають ареною хейт-спічу та кібербулінгу. Wang та співавт. (2024) ввели поняття «цифрової стигми», що описує маркування особи онлайн та його психологічні наслідки.

Українські ініціативи, як-от платформа «Безпечний інтернет для дітей», поєднують курси цифрової грамотності та навчальні кампанії для батьків і педагогів, сприяючи формуванню відповідальної поведінки онлайн та зменшенню кібервідчуження.

Окремого значення проблема стигматизації набуває у постконфліктному контексті. Okafor та співавт. (2025) підкреслюють, що «створення публічних просторів пам'яті, де голоси маргіналізованих груп почуті, є ключовим для відновлення соціальної довіри» (p. 54). В Україні це актуально для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та сімей постраждалих. Виставки, театральні постановки, медіапроекти та круглі столи сприяють формуванню культури пам'яті й емпатії, необхідної для суспільної інтеграції.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що профілактика стигматизації є багаторівневим процесом, який потребує інтеграції філософських концептів, психологічних програм, освітніх ініціатив та культурних практик. Тільки системний підхід дозволяє подолати відчуження, відновити гідність людини й забезпечити формування суспільства, здатного до солідарності й діалогу.

Висновки перспективи подальших досліджень. Проблема стигматизації виходить далеко за межі окремих соціальних груп і набуває загально-суспільного значення, оскільки підриває соціальну єдність і гальмує формування культури взаємоповаги. Теоретичний аналіз, спираючись на концепції Гегеля, Маркса, Левінаса, Рікера та Бубера, показує, що стигма є формою відчуження, яка одночасно має духовний, соціально-економічний і психологічний виміри. Її подолання можливе лише шляхом комплексного підходу, що інтегрує етичну відповідальність, правові механізми та культурно-освітні практики.

Важливою передумовою профілактики стигматизації є формування середовища, де повага до Іншого є базовим принципом взаємодії. Освіта, побудована на діалозі та критичному мисленні, допомагає деконструювати стереотипи та створює простір для соціальної інтеграції. Медіа-репрезентації, якщо вони відповідають етичним стандартам, можуть стати потужним ресурсом зміни громадських настанов і зниження рівня дискримінації.

Соціально-психологічні програми, включаючи групи підтримки та комунікативні практики, сприяють відновленню гідності осіб, що зазнали стигматизації. Особливо актуальним є створення публічних просторів пам'яті та інклюзивних ініціатив у постконфліктному суспільстві, де голоси маргіналізованих груп почуті й враховані.

Таким чином, профілактика стигматизації є довготривалим і системним процесом, який передбачає взаємодію філософії, психології, педагогіки та правозахисних практик.

Її кінцева мета – подолання відчуження, відновлення людської гідності та побудова суспільства, здатного до солідарності, співпереживання і діалогу.

Список використаних джерел

- Бубер, М. (1993). *Я і Ти*. Київ: Юніверс.
- Гегель, Г. В. Ф. (1977). *Феноменологія духу*. Оксфорд: Oxford University Press.
- Левінас, Е. (2006). *Тотальність і безкінечність*. Львів: Кальварія.
- Рікер, П. (1995). *Сам як інший*. Чикаго: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Corrigan, P. W., Michaels, P. J. & Morris, S. (2022). Media and stigma reduction: a systematic review. *American Psychologist*, 77(3), 355–368. doi:10.1037/amp0000878.
- European Commission (2023). *Education and Training Monitor 2023: Equity and Inclusion*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fromm, E. (2004). *Escape from Freedom*. New York: Holt Paperbacks.
- Habermas, J. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. (2021). *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Kostiuk, O. (2022). Biopolitics and stigmatization: educational strategies of resistance. *Philosophy and Education*, 18(2), 45–59.
- Liashenko, L. (2023). Pedagogy of responsibility in inclusive education. *Ukrainian Pedagogical Review*, 4(1), 22–31.
- Marcuse, H. (1964). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press.
- Martyniuk, I. (2023). Symbolic violence and IDP stigmatization in Ukraine. *Sociology and Society*, 12(3), 56–67.
- Okafor, C., Bello, A. & Ncube, L. (2025). Memory and mediation: post-conflict strategies for stigma prevention. *Journal of Peace Studies*, 31(1), 50–63.
- Patel, R., Singh, M. & Zhou, L. (2023). Human rights and justice in anti-stigma policy. *Global Social Policy*, 23(4), 411–429.
- Раєвська, Я. (2024). *Психологічні програми підтримки ВПО: діалогічні підходи*. Київ: Видавництво МАУП.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skiba, T. (2023). Discourse and biopolitics: fighting stigma through language. *Journal of Social Philosophy*, 19(3), 72–88.
- Smith, J. & Johnson, K. (2022). Media campaigns and stigma reduction: a communication theory perspective. *Journal of Communication Research*, 45(2), 133–149.
- Wang, L., Chen, H. & Park, J. (2024). Digital stigma and algorithmic fairness. *AI & Society*, 39(1), 77–94.

References

- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Buber, M. (1993). *Ya i Ty* [I and Thou]. Kyiv: Yunivers.
- Corrigan, P. W., Michaels, P. J., & Morris, S. (2022). Media and stigma reduction: A systematic review. *American Psychologist*, 77(3), 355–368. <https://doi.org/10.1037/amp0000878>
- European Commission. (2023). *Education and training monitor 2023: Equity and inclusion*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fromm, E. (2004). *Escape from freedom*. New York: Holt Paperbacks.
- Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. (2021). *The inclusion of the other: Studies in political theory*. Cambridge: Polity Press.
- Hegel, G. W. F. (1977). *Fenomenologiya dukhu* [Phenomenology of Spirit]. Oxford: Oxford University Press.
- Kostiuk, O. (2022). Biopolitics and stigmatization: Educational strategies of resistance. *Philosophy and Education*, 18(2), 45–59.
- Levinas, E. (2006). *Total'nist' i bezkinechnist'* [Totality and Infinity]. Lviv: Kalvaria.
- Liashenko, L. (2023). Pedagogy of responsibility in inclusive education. *Ukrainian Pedagogical Review*, 4(1), 22–31.
- Marcuse, H. (1964). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Boston: Beacon Press.
- Marx, K. (1982). *Ekonomiko-filosofski rukopisy 1844 roku* [Economic and Philosophic Manuscripts of 1844]. Moscow: Progress.
- Martyniuk, I. (2023). Symbolic violence and IDP stigmatization in Ukraine. *Sociology and Society*, 12(3), 56–67.
- Okafor, C., Bello, A., & Ncube, L. (2025). Memory and mediation: Post-conflict strategies for stigma prevention. *Journal of Peace Studies*, 31(1), 50–63.
- Patel, R., Singh, M., & Zhou, L. (2023). Human rights and justice in anti-stigma policy. *Global Social Policy*, 23(4), 411–429.

- Raievska, Ya. (2024). *Psykhologichni prohramy pidtrymky VPO: Dialohichni pidkhody* [Psychological support programs for IDPs: Dialogue-based approaches]. Kyiv: MAUP Press.
- Ricoeur, P. (1995). *Oneself as another*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skiba, T. (2023). Discourse and biopolitics: Fighting stigma through language. *Journal of Social Philosophy*, 19(3), 72–88.
- Smith, J., & Johnson, K. (2022). Media campaigns and stigma reduction: A communication theory perspective. *Journal of Communication Research*, 45(2), 133–149.
- Wang, L., Chen, H., & Park, J. (2024). Digital stigma and algorithmic fairness. *AI & Society*, 39(1), 77–94.

MAXYM, FEN – PhD student of the Department of philosophy named after professor M. D. Kul'taeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: kaf-philosophy@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0323-1042>

PREVENTION OF STIGMATIZATION IN SOCIETY AS A MEANS OF OVERCOMING HUMAN ESTRANGEMENT IN THE TIME OF COVID-19

Abstract

The article examines stigma prevention as a key factor in overcoming social and psychological alienation in contemporary society. The aim of the study is a philosophical-anthropological and socio-humanitarian analysis of the phenomenon of stigmatization as a form of social alienation, as well as the definition of theoretical and practical approaches to its prevention in the context of the formation of an inclusive society. Within the framework of this study, the evolution of the category of “alienation” is analyzed, first of all, from the classical concepts of Hegel and Marx, which associated it with the gap between a person and his essence, to modern interpretations that give it a hermeneutic, phenomenological and ethical-existential dimension. The author demonstrates that stigma is a multidimensional phenomenon encompassing cultural, social, psychological, and digital aspects of interaction, and that its manifestations extend beyond specific groups, affecting societal solidarity and humanistic values. Special attention is given to the ethical dimension of relations with the “Other,” emphasizing the need for a proactive creation of inclusive conditions where respect, empathy, and critical thinking form the foundation of social integration. The study highlights an interdisciplinary approach combining philosophical concepts of alienation and “otherness,” psychological support practices for marginalized groups, educational programs fostering a culture of dialogue, and media strategies aimed at deconstructing stereotypes and promoting digital safety. The author argues that education and communication culture are key mechanisms for preventing stigma, as they not only reduce prejudice but also cultivate ethical consciousness, responsibility, and the capacity for equitable interaction. The article also emphasizes the practical significance of the research: implementing pedagogy of responsibility, psychoeducational programs, public memory spaces, and media campaigns can foster social practices that prevent marginalization, restore human dignity, and promote the development of an inclusive, solidaristic, and humane society. Thus, stigma prevention is presented as a long-term, systemic process integrating ethical, social, and cultural tools, and as a fundamental imperative of contemporary humanitarian policy.

Key words: stigma, alienation, inclusivity, ethical responsibility, phenomenon of “otherness,” social integration, empathy, critical thinking, pedagogy of responsibility, media, digital stigma, social practices, humanistic values, COVID-19.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 10.07.2025
Accepted date 19.08.2025
Published date 10.09.2025

How to cite: Фень, Максим. Профілактика стигматизації в суспільстві як запорука подолання відчуження людини у ситуації COVID–19. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 156–161
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-15>

UDC 141.7:316.423.6

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-16>

CYBERFEMINISM: PHILOSOPHICAL REFLECTION ON GENDER, TECHNOLOGY, AND DIGITAL SUBJECTIVITY

KHVOINYTSKA-PEREIMA, KHRYSTYNA I

Abstract

Cyberfeminism, emerging in the late 20th century, represents a critical theoretical and practical engagement with the intersections of gender and digital technology. It challenges both patriarchal structures embedded in technological development and the philosophical assumptions underlying human – machine relations. This article explores cyberfeminism as a philosophical discourse, examining its epistemological, ontological, and political dimensions. Special attention is given to the tension between essentialist and posthumanist interpretations of cyberfeminism, as well as its implications for digital subjectivity, embodiment, and power relations in cyberspace. Cyberfeminism represents a critical intersection of feminist philosophy, technology, and digital culture, offering new ways of theorizing identity, embodiment, and power in the information age. This article examines the philosophical foundations of cyberfeminism, tracing its emergence from postmodern feminist thought and its engagement with questions of technoscience, subjectivity, and the politics of cyberspace. Particular attention is given to the ways cyberfeminist theory challenges essentialist notions of gender, destabilizes traditional dualisms between human and machine, and reimagines the possibilities of agency in virtual environments. By analyzing the contributions of thinkers such as Donna Haraway and later developments in third-wave feminist discourse, the paper explores how cyberfeminism not only critiques the gendered structures of technological production but also envisions emancipatory potentials within digital culture. Ultimately, the study argues that cyberfeminism constitutes a transformative philosophical framework for understanding the entanglement of gender and technology in contemporary society. **The research objectives:** explore the ideas and basic foundation of cyberfeminist ideas. Make an attempt to penetrate into the hidden foundations of these ideas. Also, make an attempt at a comparative analysis of a number of feminist and philosophical teachings. **Research methodology.** Teaching the ideas of feminism and cyberfeminism is complex and multifaceted. A comprehensive, systematic approach is required to analyze this topic. Therefore, a number of methods were used in this study: induction, deduction, historicism and the systemic method. **Connection with previous studies.** The problem of cyberfeminism is of interest to a large number of scientists. We find research data in the scientific works of such scientists as: Shoshana Zuboff, Mary Flanagan, Austin Booth, Marie Hicks and many other researchers. However, this topic remains an inexhaustible source of versatility for new philosophical research.

Key words: cyberfeminism, feminism, spirituality, technology, philosophy, values.

Presenting main material. The digital revolution has radically transformed the human condition, reshaping social relations, forms of labor, cultural practices, and modes of identity formation. Philosophy, in its critical function, must grapple with the question of how technology reconfigures subjectivity, embodiment, and agency. Cyberfeminism, as both a theoretical movement and a cultural practice, arose in the 1990s to interrogate these issues from the standpoint of gender and feminist critique.

While early feminism often treated technology with suspicion, cyberfeminism articulated a more ambivalent and multifaceted position: technology is both complicit in patriarchal domination and a potential site of resistance, liberation, and reconfiguration of subjectivity (A. Balsamo, 2000).

Cyberfeminism emerged from the convergence of feminist theory, poststructuralism, and the rising

field of cyberculture studies. The Australian collective VNS Matrix famously declared in their 1991 Cyberfeminist Manifesto for the 21st Century: “We are the virus of the new world disorder.” This playful yet radical statement encapsulated cyberfeminism’s aim to subvert hegemonic discourses of technology.

Philosophically, cyberfeminism drew upon Donna Haraway’s seminal essay *A Cyborg Manifesto* (1985), which deconstructed essentialist notions of gender and argued for a hybrid ontology where human, machine, and animal identities blur. Haraway’s cyborg metaphor challenged not only patriarchal categories but also the binary oppositions (nature/culture, male/female, human/machine) central to Western metaphysics.

The publication of Donna Haraway’s *A Cyborg Manifesto* marked a decisive moment in feminist thought. Written in the context of late 20th-century debates about science, technology, and politics, the text challenged both technophobic and essentialist

¹ Lviv National University «Lviv Polytechnic» (Lviv, Ukraine)
E-mail: khrystyna.m.khvoinytska@lpnu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5348-9338>

strands of feminist theory. Haraway proposed the figure of the cyborg—half human, half machine—as a metaphor for postmodern subjectivity, destabilizing entrenched dualisms such as nature/culture, male/female, and human/machine. (D. J. Haraway, 1985).

At the same time, the emergence of Third Wave feminism in the 1990s was characterized by a rejection of universalist claims of the Second Wave and an emphasis on multiplicity, diversity, and intersectionality. This intellectual and political wave embraced contradictions, fluid identities, and popular culture as sites of feminist engagement. Haraway's manifesto, though written slightly earlier, resonated deeply with Third Wave priorities and provided a conceptual vocabulary for its philosophical articulation.

Central to Haraway's manifesto is the critique of dualistic thinking that has dominated Western metaphysics. The cyborg is a hybrid entity that blurs the distinction between human and machine, organism and technology, nature and culture. By collapsing these binaries, Haraway undermines the metaphysical foundations of essentialist identity categories, especially those applied to gender (D. J. Haraway, 1985).

Haraway rejects the idea of a singular, universal category of "woman." For her, identity is constructed through networks of technology, discourse, and power (D. J. Haraway, 1988). This anti-essentialism resonates strongly with the pluralism of Third Wave feminism, which emphasizes intersectionality and situates identity within overlapping systems of race, class, sexuality, and technological mediation.

Third Wave feminism, emerging in the 1990s, was shaped by critiques of the Second Wave's tendency toward universalism and its privileging of white, middle-class perspectives. Influenced by Kimberlé Crenshaw's concept of intersectionality, Third Wave feminists emphasized multiplicity of identities and the interlocking nature of oppression. Haraway's cyborg metaphor, with its emphasis on hybridity and partial identities, provided a philosophical framework that anticipated and supported this shift (R. Braidotti, 2013).

While earlier feminists often viewed technology and popular culture with suspicion, Third Wave feminism adopted a more ambivalent stance, treating them as both sites of oppression and possibilities for resistance. Haraway's manifesto exemplifies this ambivalence: the cyborg is born out of military and capitalist systems but also carries the potential to subvert and reconfigure them (D. J. Haraway, 1988).

Haraway's cyborg is not a utopian escape from politics but a figure of situated, partial, and contingent resistance. This aligns with Third Wave feminism's focus on localized, grassroots activism rather than universalist or totalizing frameworks. Political agency is seen as multiple, fragmented, and technologically mediated.

Despite its influence, Haraway's manifesto has faced critique. Some argue that the metaphor of the cyborg risks celebrating technological hybridity while neglecting material inequalities, particularly along racial and class lines. Others suggest that its dense postmodern language makes it less accessible to activist communities.

Third Wave feminists have also debated whether Haraway's anti-essentialism undermines the possibility of collective feminist solidarity. If identities are fragmented and fluid, can there still be a unified feminist movement? Haraway herself responds that coalition is possible through affinity rather than identity: political alliances based on shared commitments rather than fixed categories.

Donna Haraway's *A Cyborg Manifesto* stands as a bridge between Second and Third Wave feminism. By rejecting essentialist categories, embracing hybridity, and reconfiguring subjectivity through the metaphor of the cyborg, Haraway anticipated many of the theoretical concerns of Third Wave feminism: intersectionality, pluralism, and the politics of representation in a technologically mediated world.

For Third Wave feminists, the cyborg continues to serve as a potent symbol of resistance and creativity, a figure that embodies the contradictions of contemporary subjectivity while offering pathways for reimagining politics in the digital age.

Technology is not merely a collection of tools; it is a cultural and epistemic system that structures how societies understand and transform reality. Yet the dominant narratives of technological innovation—from industrialization to the digital revolution—have overwhelmingly centered male experiences, expertise, and authority. Women, despite their historical involvement in computing, engineering, and communications, are often rendered invisible or marginalized (M. Flanagan, 2002).

This silence is not simply accidental but symptomatic of broader patriarchal structures that govern both technological development and its discourses. Feminist criticism seeks to recover women's voices, challenge epistemic exclusions, and reimagine technology as a field of plural contributions and perspectives.

From Ada Lovelace's pioneering work on algorithms to the women "computers" of the mid-20th century, women have been integral to the development of computing. Yet their contributions have often been erased or overshadowed by male counterparts. This historical silencing reflects not only systemic sexism in recognition but also the construction of technology as a masculine domain (J. Butler, 1990).

Mainstream accounts of technological progress tend to valorize the lone (male) genius – figures like Steve Jobs, Bill Gates, or Elon Musk – while minimizing collective labor and female participation. This narrative framework perpetuates a symbolic exclusion of women from the imagined community of technological innovators.

Feminist philosophers argue that knowledge is situated. Excluding women's perspectives from technological discourse leads to partial and distorted knowledge. Women's silence is thus not merely a problem of representation but of epistemic validity: the absence of diverse standpoints impoverishes the epistemic field (M. Hicks, 2017).

Miranda Fricker's concept of epistemic injustice is central here. Women are often denied credibility (testimonial injustice) or lack the conceptual resources to articulate their experiences (hermeneutical injustice) in technological contexts. For example, concerns about online harassment or algorithmic bias were long ignored, precisely because women's testimonies were not given equal epistemic weight (M. Fricker, 2007).

The underrepresentation of women in STEM fields, particularly in leadership positions, ensures that technological discussions are dominated by male perspectives. This institutional imbalance perpetuates silence at both the structural and symbolic levels.

Cultural stereotypes of technology as "masculine" (linked to rationality, mastery, and control) discourage women from entering technological discourses. Women who speak in these contexts often face dismissal, harassment, or the expectation to conform to male-coded communication styles.

In digital spaces, women's voices are not only marginalized but actively silenced through online harassment, threats, and exclusionary algorithms. Feminist critics point out that platform governance often fails to protect women from misogynistic abuse, thereby reinforcing their silencing in technological debates (F. Wilding, 1998).

Technology is often presented as a universal, neutral, and objective force of human progress. Yet the history of technological discourse is marked

by gendered exclusions, privileging male voices while silencing or marginalizing women. Feminist criticism of technology insists that such silencing is not merely a historical oversight but a systematic feature of patriarchal epistemology. To understand technology as a cultural, epistemic, and political system requires attention to whose voices are heard and whose are silenced. This article explores the historical, epistemological, and political dimensions of the silencing of women in technology discourses, showing how feminist theory provides both a critique of exclusion and a vision of epistemic justice (A. R. Stone, 1995).

Ada Lovelace, often celebrated as the first computer programmer, anticipated the possibility of machines performing operations beyond mere calculation. Yet for decades, her contributions were overshadowed by Charles Babbage. Lovelace's intellectual role was diminished as "assistance," reflecting the broader pattern of women's insights being undervalued in technological narratives.

In the mid-twentieth century, women were employed as "human computers" at NASA, the ENIAC project, and other institutions. These women carried out complex calculations, developed programming techniques, and laid the groundwork for digital computing. However, their work was framed as clerical rather than intellectual, erasing their status as innovators. It was only through retrospective feminist historiography, such as Margot Lee Shetterly's *Hidden Figures* and Jennifer Light's studies, that these contributions gained recognition (J. Light, 1999).

Grace Hopper, a pioneer in computer programming and the creator of early compilers, exemplifies how women could innovate while still facing marginalization. Though highly accomplished, Hopper's legacy was long overshadowed by male contemporaries, illustrating how systemic biases shaped recognition in technological fields.

Feminist epistemology asserts that knowledge is not produced from a neutral standpoint but is always situated. Sandra Harding and Donna Haraway argue that women's perspectives, shaped by their unique social positions, offer critical insights into technological practice. When women are excluded from discourse, technology reflects only partial, masculinized standpoints.

Miranda Fricker's concept of epistemic injustice illuminates the silencing of women in technology:

– Testimonial injustice occurs when women's contributions or testimonies are dismissed due to gendered prejudice.

– Hermeneutical injustice arises when women lack the conceptual frameworks to articulate their experiences, such as the absence of terms to describe online harassment before the rise of digital feminism (M. Fricker, 2007).

This twofold silencing perpetuates ignorance in technological discourse and limits the scope of technological imagination.

Technological expertise has historically been coded as masculine, associated with rationality, mastery, and control. Feminist critics such as Judy Wajcman show how this gendered coding perpetuates stereotypes: women are imagined as users or assistants, not innovators. This epistemic framing discourages women's participation and reproduces silence.

Women who participate in technological discourse often face cultural barriers. Online platforms have amplified misogynistic harassment, forcing women out of digital spaces or silencing them through intimidation. This hostile environment illustrates how the silencing of women is not merely symbolic but enacted through power and violence.

The rise of artificial intelligence has introduced new forms of silencing. Algorithms trained on biased datasets reproduce and amplify gendered exclusions. For example, recruitment algorithms have downgraded résumés with female-coded names, while voice recognition systems historically performed less accurately with women's voices. Feminist critics argue that these technological "neutralities" are in fact coded patriarchies (S. Plant, 1998).

Recovering the history of women in technology – constitutes an act of epistemic resistance. Such historiography destabilizes the myth of male-only innovation and provides role models for future generations.

The emergence of cyberfeminism sought to reclaim digital technologies as spaces for feminist creativity and resistance. By asserting women's presence online, cyberfeminism counters silencing with visibility and subversion (J. Wajcman, 2004).

The philosophical project is not only to amplify women's voices but to transform the epistemic and institutional structures that silence them. Achieving epistemic justice requires systemic reform in education, hiring, governance, and design, alongside cultural changes that value multiplicity of perspectives.

Conclusion. The silence of women in technology discourses is not a historical accident

but a structural feature of patriarchal systems. It manifests in the erasure of women's contributions, the dismissal of their testimonies, the gendered coding of expertise, and the reproduction of bias in digital systems. Feminist criticism exposes these silences and reimagines technology as a plural, inclusive, and just field.

The task before philosophers of technology is to deepen this critique, expand the visibility of marginalized voices, and reconstruct epistemic frameworks that honor diversity. Only through such efforts can the future of technology be disentangled from the structures of domination that have long shaped its past.

From an epistemological standpoint, cyberfeminism critiques the "gendering" of knowledge in digital culture. Just as scientific rationality has historically privileged masculine-coded objectivity, so too digital technologies have been inscribed with patriarchal assumptions.

Cyberfeminism exposes these epistemic biases while simultaneously re-imagining alternative epistemologies rooted in multiplicity, hybridity, and situated knowledges. Digital space thus becomes both a battleground of epistemic power and a laboratory for new forms of feminist knowledge production.

Central to cyberfeminism is the rethinking of embodiment in digital contexts. Traditional feminist philosophy emphasized the material body as a site of oppression but also of resistance. In cyberspace, embodiment takes on new, disembodied or re-embodied forms through avatars, virtual identities, and posthuman possibilities.

Cyberfeminist philosophers such as Rosi Braidotti argue that the digital age invites a posthumanist reorientation of subjectivity. The body is no longer bound by classical essentialist notions of femininity or masculinity but becomes fluid, networked, and technologically mediated.

Cyberfeminism is not merely a theoretical discourse but also a political practice. It aims to dismantle digital patriarchies, challenge exclusionary structures of access, and advocate for feminist interventions in technology design. Online activism, digital art, and hacker culture have provided concrete spaces where cyberfeminist strategies unfold.

At the same time, critical voices caution against naïve techno-optimism. Cyberfeminism must remain attentive to new forms of domination in digital capitalism, including surveillance, algorithmic bias, and the commodification of gender identities.

Cyberfeminism stands at the intersection of philosophy, technology, and gender studies. It challenges us to rethink subjectivity, embodiment, and power in the digital age while providing conceptual tools for resisting domination and imagining

emancipatory futures. In philosophical terms, cyberfeminism represents an ongoing interrogation of ontology, epistemology, and ethics in a world where the boundaries between human and machine are increasingly blurred.

References

- Balsamo, A. (2000). *Technologies of the Gendered Body: Reading Cyborg Women*. Duke University Press. <https://www.scribd.com/doc/263276223/BALSAMO-Anne-Technologies-of-the-Gendered-Body>
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Polity Press. https://ageingcompanions.constantvzw.org/books/The_Posthuman_-_Rosi_Braidotti.pdf
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge. https://lauragonzalez.com/TC/BUTLER_gender_trouble.pdf
- Flanagan, M., & Booth, A. (2002). *Reload: Rethinking Women + Cyberculture*. MIT Press. <https://www.scribd.com/document/832844741/Download-Complete-Reload-Rethinking-Women-Cyberculture-Mary-Flanagan-PDF-for-All-Chapters>
- Fricker, M. (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford University Press. <https://circulosemiotico.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/fricker-miranda-epistemic-injustice.pdf>
- Haraway, D. J. (1985). *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. Routledge. https://monoskop.org/images/4/4c/Haraway_Donna_1985_A_Manifesto_for_Cyborgs_Science_Technology_and_Socialist_Feminism_in_the_1980s.pdf
- Haraway, D. J. (1988). *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://philpapers.org/archive/harskt.pdf>
- Heywood, L., & Drake, J. (1997). *Third Wave Agenda: Being Feminist, Doing Feminism*. University of Minnesota Press. <https://archive.org/details/thirdwaveagendab0000unse>
- Hicks, M. (2017). *Programmed Inequality: How Britain Discarded Women Technologists and Lost Its Edge in Computing*. MIT Press. <https://www.erudit.org/en/journals/scientia/2019-v41-n1-scientia04318/1065969ar.pdf>
- Light, J. (1999). *When Computers Were Women*. *Technology and Culture*, 40(3), 455–483. https://rybn.org/human_computers/articles/when_computers_were_women.pdf
- Plant, S. (1998). *Zeros + Ones: Digital Women and the New Technoculture*. Doubleday. https://uberty.org/wp-content/uploads/2015/02/Plant_Sadie_Zeros_and_Ones_no_OCR.pdf
- VNS Matrix. (1991). *A Cyberfeminist Manifesto for the 21st Century*. <https://vnsmatrix.net/projects/the-cyberfeminist-manifesto-for-the-21st-century>
- Shetterly, M. L. (2016). *Hidden Figures: The American Dream and the Untold Story of the Black Women Mathematicians Who Helped Win the Space Race*. William Morrow.
- Snyder, R. C. (2008). *What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay*. *Signs*, 34(1), 175–196. https://transreads.org/wp-content/uploads/2022/01/2022-01-13_61e085ce29781_WhatIsThirdWaveFeminismANewDirectionsEssayR.ClaireSnyder.pdf
- Stone, A. R. (1995). *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. MIT Press. https://monoskop.org/images/0/09/Stone_Allucquere_Rosanne_The_War_of_Desire_and_Technology_at_the_Close_of_the_Mechanical_Age_1995.pdf
- Wajcman, J. (2004). *TechnoFeminism*. Polity Press. https://monoskop.org/images/a/ae/Wajcman_Judy_TechnoFeminism_2004.pdf
- Walker, R. (1995). *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*. Anchor Books. <https://archive.org/details/toberealtelling00walk>
- Wilding, F. (1998). *Where is the Feminism in Cyberfeminism? n.paradoxa: International Feminist Art Journal*, 2, 6–13. https://www.ktpress.co.uk/pdf/vol2_npara_6_13_wilding.pdf
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs.

ХРИСТИНА, ХВОЙНИЦЬКА-ПЕРЕЙМА – кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
Львівський національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
E-mail: khrystyna.m.khvoinytska@lpnu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5348-9338>

КІБЕРФЕМІНІЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ПРО ГЕНДЕР, ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЦИФРОВУ СУБ'ЄКТИВНІСТЬ

Анотація

Кіберфемінізм, що виник наприкінці 20 століття, являє собою критичне теоретичне та практичне дослідження перетину гендеру та цифрових технологій. Він ставить під сумнів як патріархальні структури, вбудовані в технологічний розвиток, так і філософські припущення, що лежать в основі відносин між людиною та машиною. Ця стаття досліджує кіберфемінізм як філософський дискурс, розглядаючи його епістемологічні, онтологічні та політичні виміри. Особлива увага приділяється напруженості між есенціалістськими та постгуманістичними інтерпретаціями кіберфемінізму, а також його наслідкам для цифрової суб'єктивності, втілення та владних відносин у кіберпросторі. Кіберфемінізм являє собою критичне перетину феміністичної філософії, технологій та цифрової культури, пропонуючи нові способи теоретизації ідентичності, втілення та влади в інформаційну епоху. Ця стаття розглядає філософські основи кіберфемінізму, простежуючи його виникнення з постмодерністської феміністичної думки та його взаємодію з питаннями технаунки, суб'єктивності та політики кіберпростору. Особлива увага приділяється тому, як кіберфеміністська теорія ставить під сумнів есенціалістські уявлення про гендер, дестабілізує традиційні дуалізми між людиною та машиною та переосмислює можливості діяльності у віртуальних середовищах. Аналізуючи внесок таких мислительок, як Донна Гаравей, та пізніший розвиток феміністичної дискусії третьої хвилі, у статті досліджується, як кіберфемінізм не лише критикує гендерні структури технологічного виробництва, але й передбачає емансипаційний потенціал у цифровій культурі. Зрештою, дослідження стверджує, що кіберфемінізм являє собою трансформаційну філософську основу для розуміння взаємопереплетення гендеру та технологій у сучасному суспільстві. **Завдання дослідження:** дослідити ідеї та базові основи кіберфеміністичних ідей. Зробити спробу проникнути в приховані основи цих ідей. Також зробити спробу порівняльного аналізу низки феміністичних та філософських вчень. **Методологія дослідження.** Викладання ідей фемінізму та кіберфемінізму є складним та багатограним. Для аналізу цієї теми потрібен комплексний, систематичний підхід. Тому в цьому дослідженні було використано низку методів: індукцію, дедукцію, історизм та системний метод. **Зв'язок з попередніми дослідженнями.** Проблема кіберфемінізму цікавить велику кількість науковців. Ми знаходимо дослідницькі дані в наукових працях таких науковців, як: Шошана Зубофф, Мері Фланаган, Остін Бут, Марі Хікс та багатьох інших дослідників. Однак ця тема залишається невичерпним джерелом універсальності для нових філософських досліджень.

Ключові слова: кіберфемінізм, фемінізм, духовність, технології, філософія, цінності.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 11.07.2025
Accepted date 19.08.2025
Published date 11.09.2025

How to cite: Khvoinytska-Pereima, Khrystyna. Cyberfeminism: philosophical reflection on gender, technology, and digital subjectivity. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 162–167
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-16>

ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ЧАЙКА, ІРИНА¹
ЦОКУР, ЄВГЕН²
КРАВЧЕНКО, РОМАН³

Анотація

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми забезпечення ефективного міжкультурного діалогу в транснаціональних корпораціях (ТНК). Метою дослідження є соціально-філософська рефлексія проблеми міжкультурної комунікації в транснаціональних економічних організаціях, і обґрунтування необхідності сприйняття та інтеріоризації співробітниками таких організацій системи внутрішньоорганізаційних цінностей, як чинника, що визначає ефективність таких комунікацій. В цьому дослідженні використано мультипарадигмальний методологічний підхід. Завдяки історико-логічному підходу вдалося простежити еволюцію процесу міжкультурних комунікацій: від асиметричних комунікацій у доінформаційну епоху до мережових комунікацій у постіндустріальних суспільствах. Звернення до герменевтичного аналізу ідей Г. Ріккєрта дозволило обґрунтувати досяжність смислової цілісності в процесі міжкультурних комунікацій. Філософська інтерпретація соціально-комунікативної методології дозволила проаналізувати діалогічний і монологічний типи соціально-комунікаційних процесів, і осмислити зміст цього процесу як смислову цілісність. В процесі дослідження встановлено, що умовою ефективного функціонування ТНК є наявність ефективної діалогічної міжкультурної комунікації, що передбачає невикривлену передачу смислу повідомлень. Досягнення цієї мети є можливим завдяки формуванню внутрішньоорганізаційної системи цінностей. Концептуальне осмислення і розробка внутрішньоорганізаційної системи цінностей передбачає раціональне формування керівництвом ТНК переліку значимих фундаментальних переконань та принципів, які визначають, як організація діє, приймає рішення та взаємодіє з навколишнім світом. Завдяки використанню сучасних управлінських технологій, первинно «штучні» внутрішньоорганізаційні цінності трансформуються в особистісні цінності, яких співробітник організації дотримується, реалізуючи свої посадові обов'язки і виконуючи свою професійну роль. Отже, функціонування сучасної організації, яка є частиною економічних процесів, і орієнтована на отримання прибутку, сьогодні відбувається в умовах з високим рівнем невизначеності. Суттєвим при цьому є вплив міжнародних факторів зовнішнього середовища.

Ключові слова: міжкультурні комунікації, зовнішнє середовище, внутрішньоорганізаційні цінності, інтеркультурна філософія, транснаціональна корпорація, вербальна комунікація, невербальна комунікація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Функціонування сучасної організації, яка є частиною економічних процесів, і орієнтована на отримання прибутку, сьогодні відбувається в умовах з високим рівнем невизначеності. Зовнішнє середовище, у якому функціонує такий економічний суб'єкт, незалежно від того, де територіально він перебуває, може справляти на нього непередбачуваний вплив, що визначає нелінійність розвитку організації, реалізацію його за

синергетичними принципами. Серед найбільш суттєвих факторів зовнішнього середовища, що впливають на життєдіяльність економічної організації, теоретики сучасного менеджменту М. Х. Мескон та М. Альберт називають економічні, ринкові, політичні, соціальні, технологічні, конкурентні і міжнародні. Міжнародні фактори зовнішнього середовища впливають на існування всіх без винятку економічних акторів у сучасному світі, навіть, якщо вони працюють на локальних ринках і у надзвичайно вузьких споживацьких сегментах, оскільки сучасні економічні процеси характеризуються як глобальні, мережові, а національні економіки зближуються внаслідок процесів інтернаціоналізації.

Найбільший вплив міжнародні фактори зовнішнього середовища справляють на діяльність транснаціональних економічних суб'єктів, оскільки цей вплив визначає не лише особливості

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

² Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-0114>

³ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: kravchenko_rv@znu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5306-5974>

перебігу взаємодій таких організацій із зовнішнім середовищем, але й детермінує специфіку внутрішньоорганізаційних процесів, зокрема, одного з найважливіших з них – комунікаційного.

Соціально-комунікаційні процеси у сучасному світі утворюють надзвичайно складноорганізовану систему, найвищим рівнем якої є міжкультурні комунікації, що є умовою здійснення політичної, економічної, соціальної взаємодії між представниками різних суспільств, залучених до глобальних процесів, в тому числі економічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких представлено вирішення даної проблеми і на які спираються автори. Еволюція суспільствознавчої і соціально-філософської рефлексії, що створила умови для аналізу проблеми міжкультурних комунікацій, відбувалася у роботах Д. Белла, Е. Тоффлера під час їхніх досліджень проблем постіндустріального та інформаційного суспільства, Ю. Габермаса, який розглядав комунікацію як особливий онтологічний об'єкт, Н. Лумана (в рамках його концепції суспільства як мережі комунікацій), Л. Вітгінштейна (коли аналізується вплив соціокультурних чинників на процес комунікації).

Проте сам концепт «міжкультурні комунікації» було окреслено у 1970-х рр. XX ст. Є. Холлом і Д. Трагером у їхньому дослідженні «Культура як комунікація» (Hall, Trager, 1954), в якому автори обґрунтували чіткі кореляції між культурою і комунікацією. Деяко більш конкретно розуміння «міжкультурної комунікації» надано у роботі Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами», вперше опублікованої у 1970 р. (Samovar, Porter, 1991). Дискурсивний підхід до проблеми міжкультурної комунікації запропонували Р. Сколлон і С. Сколлон (Scollon, Scollon, 1995), розглянувши міжкультурну комунікацію в контексті мовленнєвих практик і культур. Дж. Мьордок розвинув кроскультурний підхід, в рамках якого обстоюється взаємна толерантність всіх етнічних менталітетів та їхніх мовленнєвих систем. Теоретики інтеркультурної філософії (Р. Молл, Ф. Віммер, Г. Кіммерле, Р. Форнет-Бетанкур) інтерпретують феномен комунікації як спілкування з «іншим», використовуючи герменевтичний підхід, задля взаємодії з «іншим», говорячи про необхідність тлумачення текстів і мовленнєвих структур. Крослінгвістичний підхід зосереджується на дослідженні перспектив поглиблення гуманітарного обміну між різними націями, що сприяє їхньому самовираженню завдяки взаєм-

ному впливу мов і культур в умовах полікультурного світу. Важливим є вплив діалогічного підходу у дослідженні міжкультурних комунікацій. Зокрема, варто згадати роботи В. Біблера, який наголошує на формуванні нового спільного соціуму культури – особливої соціальності, форми вільного спілкування людей у силовому полі культури (Біблер, 2018). Філософська рефлексія культурного діалогу відбувається в проблематології. М. Мейер (засновник цього підходу) говорить, що діалогічність мислення людини корелює з ідеєю проблематичності знання, а розв'язання такої проблематичності можливе завдяки дослідженню єдностей, що ґрунтуються на питаннях і відповідях на них, що є породженням сучасної культури (Демерієва, 1992).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Наявність теоретичного підґрунтя дослідження процесів міжкультурних комунікацій створює можливості для соціально-філософського аналізу окремого виміру міжкультурних комунікацій, що відбуваються у транснаціональних корпораціях, і пошуку підстав, що визначають ефективність таких комунікацій. Одним із суттєвих чинників оптимізації такого комунікаційного процесу може бути наявність в організації сприйнятої та інтеріоризованої всіма її членами системи внутрішньоорганізаційних цінностей.

Методологія дослідження. Соціально-філософський аналіз організаційних та управлінських феноменів, який здійснено у цьому дослідженні, передбачає використання мультипарадигмального методологічного підходу. Зокрема, завдяки історико-логічному підходу вдалося простежити еволюцію процесу міжкультурних комунікацій: від асиметричних комунікацій у доінформаційну епоху до мережевих комунікацій у постіндустріальних суспільствах. Звернення до герменевтичного аналізу ідей Г. Ріккерта дозволило обґрунтувати досяжність смислової цілісності в процесі міжкультурних комунікацій. Філософська інтерпретація соціально-комунікативної методології дозволила проаналізувати діалогічний і монологічний типи соціально-комунікаційних процесів, і осмислити зміст цього процесу як смислову цілісність.

Об'єктом дослідження є міжкультурні комунікації як феномен буття у інформаційному суспільстві.

Предметом дослідження є внутрішньоорганізаційні цінності як фактор оптимізації між-

культурного комунікаційного процесу в сучасних транснаціональних економічних організаціях.

Метою дослідження є соціально-філософська рефлексія проблеми міжкультурної комунікації в транснаціональних економічних організаціях, і обґрунтування необхідності сприйняття та інтеріоризації співробітниками таких організацій системи внутрішньоорганізаційних цінностей, як чинника, що визначає ефективність таких комунікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зважаючи на те, що проблема міжкультурних комунікацій почала ґрунтовно і предметно досліджуватися у філософії, суспільствознавстві, лінгвістиці і футурології лише у другій половині ХХ ст., не можна не замислитися над питанням: чи формування цього феномену іманентне глобалізаційним процесам, чи має свої витoki на більш ранніх етапах розвитку людства.

Варто згадати, що комунікації в процесі реалізації міжнародних відносин протягом всієї історії людського суспільства характеризувалися переважно як кризові та конфліктні, ґрунтовані на маніпуляційному підході. Все тому, що суб'єкти таких комунікативних взаємодій прагнули переважно реалізувати власні геополітичні амбіції чи інтереси союзів, які виникали ситуативно. Політичні міжнародні відносини, суб'єктами яких виступали представники державно-управлінського рівня політичної підсистеми суспільств, визначали можливість і детермінували особливості функціонування всіх інших рівнів міжнародних відносин, в тому числі економічних.

На цьому історичному етапі міжнародні комунікації могли включати систему паралельних комунікацій, коли учасники однієї і тієї самої комунікативної ситуації не мали узгодженого уявлення щодо власного статусу і статусу співрозмовника, не мали згоди щодо інтерпретації ситуації комунікації, її змісту і смислового контексту.

Глобалізаційні процеси ХХ-ХХІ ст. визначили зростання кількості суб'єктів комунікації між суспільствами, а, отже, між культурами, у геометричній прогресії. Змінюється і структура міжкультурних комунікацій, які у сучасному світі ґрунтуються на мережевому принципі: вертикальні ієрархічні зв'язки, що обумовлюють офіційні комунікації всередині окремої держави, чи між окремими державами, доповнюються, а чимдалі більше заміщуються горизонтальними зв'язками, якими поєднуються схожі соці-

альні групи у різних країнах, утворюючи новий тип комунікаційних мереж. Мережевим взаємодіям властивий в значній мірі прагматизм, вони достатньо просто виникають і руйнуються, персональний склад їхніх учасників є варіабельним, тому іноді нівелюється значення індивідуальних культурних чинників (національних, релігійних, тощо). Як відзначає С. Лем, настає новий етап пошуку нових стандартів мислення, управління, регулювання соціальних відносин, який пов'язаний з певним адаптаційним періодом, коли людина вимушена абстрагуватися від змісту ритуалів, заповідей, норм поведінки (Лем, с. 176).

Суттєве й те, що завдяки варіативності мережевої структури учасники мереж можуть одночасно бути залучені до безлічі таких утворень. Відбувається збільшення значимості для особистості участі у різних мережах порівняно із долученістю до традиційних соціальних інститутів.

Тому сьогодні міжкультурні комунікації є складною, багатовимірною системою, що включає комунікаційну взаємодію між індивідами, групами, організаціями, чи соціальними утвореннями більш високого рівня складності.

В якості однієї з категорій таких суб'єктів міжкультурних комунікацій можемо розглядати транснаціональні корпорації (ТНК), як особливі економічні суб'єкти, які, за визначенням Організації Об'єднаних Націй, є підприємствами, що мають у власності або контролюють виробництво товарів чи послуг за межами країни, в якій вони базуються. Транснаціональні корпорації являють собою багатогалузеві компанії, діяльність яких надзвичайно диверсифікована. Зокрема, в США на сьогодні функціонує близько 500 великих ТНК, кожна з яких працює щонайменше в 11 галузях, а найпотужніші орієнтовані на 30-50 галузей. У Європі: з 100 провідних ТНК Великої Британії – 96 багатогалузеві, для Італії цей показник складає 90, для Франції – 84, для Німеччини – 78 (Сорока, с. 35). В цілому, у світі за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку, близько 78 тис. транснаціональних корпорацій включають 777 тис. зарубіжних підрозділів.

Отже, зважаючи на величезний масив ТНК, що функціонують у світовій економіці, їхню інкорпорованість у переважну більшість галузей виробництва та послуг, реалізацію їхньої економічної діяльності у всіх країнах світу, очевидним, стає потреба у досягненні цілісності організаційних процесів в таких складних системах, що забезпечується завдяки спільній діяльності співробітни-

ків ТНК, які, однак, є носіями дуже різних культур. Тому постає проблема забезпечення ефективного міжкультурного діалогу в такій системі.

Ефективність міжкультурних комунікацій пов'язана з дією певних чинників, які мають як суб'єктивний, так і об'єктивний характер.

Вплив об'єктивних чинників визначає форму комунікаційного повідомлення. Йдеться про особливості передавання інформації в комунікаційному процесі, зокрема, про вербальні та невербальні форми подання інформації.

Вербальний вимір передавання змісту повідомлення в процесі комунікації передбачає наявність у суб'єктів комунікації здатності спілкуватися однією мовою, на такому рівні, щоб уникати втрати смислової цілісності повідомлення, яка може бути пов'язана з втратою чи утворенням надлишкових смислів.

Тому, задля забезпечення ефективною комунікації в транснаціональній корпорації важливе значення має наявність у співробітників, що співпрацюють із своїми колегами в інших країнах, високого рівня знання мови, яка, або є державною мовою тієї країни, в якій ТНК зареєстрована, або англійською мовою, як традиційною мовою бізнес-комунікації.

Необхідно не забувати і про невербальний контекст комунікаційного процесу. Невербальні комунікаційні засоби включають власне невербальні засоби комунікації (міміка, жести, погляди, дистанція і використання простору, одяг, запахи, тощо) і не мовленнєві засоби (інтонація, тембр голосу, швидкість мовлення). Як зазначає Т. Анохіна, спектр невербальних кодів досить широкий, оскільки він охоплює такі реакції як такесичну (плескання, потиск руки, поцілунок, доторкання); проксемічну (використання просторових, локальних чинників), просодичну (різні характеристики голосу, фізіологічні паузи); кінетичну (мова тіла, манера вдягатися, зачісуватися, грюкання дверима, поскрипування); психофізіологічну (плач, сміх, зітхання, кашель, зміна кольору обличчя) та мовчання (Анохіна, с. 6).

Спеціалісти з теорії комунікації вважають, що під час спілкування більш ніж 90 відсотків інформації передається за допомогою немовних засобів: манери триматись, міміки, рухів тіла тощо (Спіжова, с. 69). Наразі описано і витлумачено близько тисячі несловесних знаків і сигналів. Під час міжкультурного спілкування семантика жестів стає особливо значущою. Система невербальних знаків відрізняється за значен-

ням у представників різних етнічних груп. Такі обставини можуть бути джерелом непорозумінь. Наприклад, для багатьох етнокультур характерним є кивання головою на знак згоди. У болгар цей знак набуває протилежного значення. У японців – вказує на те, що співрозмовник уважно слухає (Почепцов, с. 154).

Таким чином, важливою частиною міжкультурних комунікацій у ТНК має бути зосередженість на вербальному компоненті спілкування, аж до надлишкового використання вербальних засобів. Мається на увазі, використання уточнень, на кшталт: «Я зрозумів вашу думку так, чи саме це ви мали на увазі?».

Вплив суб'єктивних чинників починається під час творення змісту комунікаційного процесу. У традиційній схемі комунікаційного процесу є суб'єкти: адресант та адресат, між якими відбувається обмін повідомленнями, які передаються завдяки наявності комунікативного каналу. Кожне таке повідомлення може бути розглянуте як текст. Коли ми говоримо про повідомлення як текст, який у лінгвістиці інтерпретується як смислова цілісність, то, аналізуючи обмін текстами між учасниками комунікаційного процесу, варто акцентувати на необхідності збереження цієї смислової цілісності. Мається на увазі, що адресат повинен інтеріоризувати всю повноту повідомлення, уникнувши викривлення чи навіть втрати його сенсу. Якщо цей принцип буде реалізовано, то це свідчитиме про ефективність комунікаційного процесу. Тобто такий комунікаційний процес характеризуватиметься семантичною єдністю. Адресант повідомлення, своєю чергою, зможе пересвідчитися в ефективності здійсненого комунікативного акту, завдяки отриманню адекватного зворотного зв'язку від адресата.

Під час створення комунікаційного повідомлення адресант продукує смислову цілісність, що є такою і для адресата, а, можливо, лише для ініціатора комунікації. Якщо реципієнт повідомлення (адресат) сприймає повідомлення як смислову цілісність, то воно постає, як текст. Якщо ж реципієнт інтерпретує комунікаційне повідомлення у відповідності до власної системи смислів із утворенням нового тексту, який сприймається втім як текст, створений іншим комунікаційним суб'єктом, відбудеться подвоєння тексту, і скоріш за все мета комунікації досягнута не буде.

Отже, комунікаційний процес в першому випадку можна оцінити як ефективний, а сама

комунікація є діалогічною. Якщо ж мова йде про комунікацію з подвоєнням тексту внаслідок подвоєння смислів, то, по суті, матимемо справу з паралельними комунікаційними процесами, в кожному з яких другим суб'єктом виступає не реальний партнер по взаємодії, а уявний інформаційний образ, що є результатом неправильної інтерпретації смислів, які містяться в утвореному реальним суб'єктом тексті. Комунікація тоді набуває рис монологічної. Очевидно, що умовою ефективного функціонування ТНК є, в тому числі, і наявність ефективної діалогічної міжкультурної комунікації, що передбачає невикривлену передачу смислу повідомлень.

Пояснення досяжності смислової цілісності в процесі міжкультурних комунікацій, можливо, завдяки зверненню до концепції Г. Ріккерта, який зазначав, що «смысл, що лежить над будь-яким буттям, що належить таким чином до сфери цінностей і може бути зрозумілий тільки як цінність» (Ріккерт, с. 373). Втім співробітники ТНК є представниками різних культур, а, отже, й носіями дуже відмінних між собою цінностей. Саме тому, завданням менеджменту транснаціональних корпорацій є формування особливої системи внутрішньоорганізаційних цінностей, які б не були контраверсійними відносно цінностей співробітників, що представляють різні етноси і культури, і, водночас, забезпечували можливості для ефективної комунікації в ТНК. Концептуальне осмислення і розробка внутрішньоорганізаційної системи цінностей має вигляд дещо штучного процесу, оскільки передбачає не природний духовно-інтелектуальний процес наділення соціальних феноменів смыслом в рамках індивідуального життєвого досвіду особистості чи життєдіяльності соціальних груп, а раціональне формування керівництвом ТНК переліку значимих фундаментальних переконань та принципів, які визначають, як організація діє, приймає рішення та взаємодіє з навколишнім світом. Втім первинно «штучні» внутрішньоорганізаційні цінності трансформуються в особистісні цінності, яких співробітник організації дотримується, реалізуючи свої посадові обов'язки і виконуючи свою професійну роль. В сучасних транснаціональних корпораціях такі цінності можуть включати: якість продукції, що виробляється, якість власної праці, особиста цінність себе як професіонала, цінність розвитку власного і розвитку організації. Сучасні дослідження цінностей в галузі

менеджменту спираються на теорії К. Г. Юнга і Е. Кассіра, які стверджували, що цінності вкорінені не лише у свідомості, постаючи як система етичних категорій, але й можуть занурюватися у підсвідомість, виходячи на рівень свідомості у вигляді символів. Тому відповідні фахівці сучасних корпорацій впроваджують ціннісні установки організації через картини і образи, апелюючи до підсвідомого співробітників. Це «розкриває центральне поняття», приховане за символами і міфами, за мовною культурою (Артеменко, с. 186). Іншою методологічною підставою процесу інтеріоризації внутрішньоорганізаційних цінностей є концепція аутокомунікації Ю. Лотмана. Дослідник розглядає особистісний аспект культури як частину особистості суб'єкта. Тому виникає можливість через комунікацію кодувати організаційні цінності, наслідком чого є сприйняття співробітником виробничої ситуації як особистісно значимої, а посадові інструкції інтеріоризуються у внутрішні директиви. Аутокомунікація призводить до ідентифікації співробітника з організацією, сприяючи сприйняттю її стратегії, як результату особистої активності, а успіху організації, як особистого досягнення.

Висновки. Функціонування сучасної організації, яка є частиною економічних процесів, і орієнтована на отримання прибутку, сьогодні відбувається в умовах з високим рівнем невизначеності. Суттєвим є вплив міжнародних факторів зовнішнього середовища. Найбільший вплив міжнародні фактори зовнішнього середовища справляють на діяльність транснаціональних економічних суб'єктів, оскільки цей вплив визначає не лише особливості перебігу взаємодій таких організацій із зовнішнім середовищем, але й детермінує специфіку внутрішньоорганізаційних процесів, зокрема, одного з найважливіших з них – комунікаційного. Зважаючи на величезний масив ТНК, що функціонують у світовій економіці, їхню інкорпорованість у переважну більшість галузей виробництва та послуг, реалізацію їхньої економічної діяльності у всіх країнах світу, очевидним, стає потреба у досягненні цілісності організаційних процесів в таких складних системах, що забезпечується завдяки спільній діяльності співробітників ТНК, які, однак, є носіями дуже різних культур. Тому постає проблема забезпечення ефективного міжкультурного діалогу в такій системі. Ефективність міжкультурних комунікацій

пов'язана з дією суб'єктивних та об'єктивних певних чинників. Вплив об'єктивних чинників визначає форму комунікаційного повідомлення. Йдеться про особливості передавання інформації в комунікаційному процесі, зокрема, про вербальні та невербальні форми подання інформації. Задля забезпечення ефективної комунікації в транснаціональній корпорації важливе значення має наявність у співробітників, що співпрацюють із своїми колегами в інших країнах, високого рівня знання мови, яка, або є державною мовою тієї країни, в якій ТНК зареєстрована, або англійською мовою, як традиційною мовою бізнес-комунікації. Важливим є невербальний контекст комунікаційного процесу. Під час міжкультурного спілкування семантика жестів стає особливо значущою. Система невербальних знаків відрізняється за значенням у представників різних етнічних груп. Такі обставини можуть бути джерелом непорозуміння. Тому важливою частиною міжкультурних комунікацій у ТНК має бути зосередженість на вербальному компоненті спілкування, аж до надлишкового використання вербальних засобів. Умовою ефективного функціонування ТНК є, в тому числі, і наявність ефективної діалогіч-

ної міжкультурної комунікації, що передбачає невикривлену передачу смислу повідомлень. Досягнення цієї мети є можливим завдяки формуванню внутрішньоорганізаційної системи цінностей, які б не були контраверсійними відносно цінностей співробітників, що представляють різні етноси і культури, і, водночас, забезпечували б можливості для ефективної комунікації в ТНК. Концептуальне осмислення і розробка внутрішньоорганізаційної системи цінностей має вигляд дещо штучного процесу, оскільки передбачає не природний духовно-інтелектуальний процес наділення соціальних феноменів смислом в рамках індивідуального життєвого досвіду особистості чи життєдіяльності соціальних груп, а раціональне формування керівництвом ТНК переліку значимих фундаментальних переконань та принципів, які визначають, як організація діє, приймає рішення та взаємодіє з навколишнім світом. Втім, завдяки використанню сучасних управлінських технологій, первинно «штучні» внутрішньоорганізаційні цінності трансформуються в особистісні цінності, яких співробітник організації дотримується, реалізуючи свої посадові обов'язки і виконуючи свою професійну роль.

Список використаних джерел

- Анохіна Т. О. Тенденції позначення невербальних лакун у різномовних дискурсах. *Філологічні трактати*. 2010. №1. С. 5–11.
- Артеменко М. Г. Соціокультурні виміри мотивів діяльності в корпоративній мікрокультурі. *Наукові записки ХУПС*. 2009. Вип. 2(33). С. 181–192.
- Біблер В. С. Культура. Діалог культур. Київ : Дух і літера, 2018. 368 с.
- Демерієва Ю. Ю. Науково-художня концепція діалогу культур. *Мова і культура : матеріали першої міжнародної конференції*. Київ : Інститут міжнародних відносин при КНУ ім. Т. Шевченка, 1992. С. 20–25.
- Лем С. Сума технологій. Тернопіль : Богдан, 2024. 560 с.
- Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 1999. 308 с.
- Ріккерт Г. Філософія життя. Київ : Ніка-Центр, 1998. 506 с.
- Сорока І. Б. Транснаціональні корпорації та їхня роль у процесі активізації у процесі міжнародної інтеграції. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9(99). С. 33–45.
- Спіжова А. В. Дефініції поняття «міжкультурна комунікація». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2007. Вип. 1. С. 68–72.
- Hall E., Trager G. *Culture and Communication: A Model and an Analysis*. Greenwich : University of Greenwich, 1954. 206 p.
- Porter R. E., Samovar L. A. *Communication between Cultures*. Belmont : Calif Wadsworth Pub, 1991. 330 p.
- Scollon R., Scollon S. W. *Intercultural Communication*. Oxford : Blackwell, 1995. 271 p.

References

- Anokhina, T. O. (2010). Tendentsii poznachennia neverbalnykh lakun u riznomovnykh dyskursakh. *Filolohichni traktaty*. 1, 5–11.
- Artemenko, M. H. (2009). Sotsiokulturni vymiry motyviv diialnosti v korporatyvunii mikrokulturni. *Naukovi zapysky KhUPS*. Vyp. 2 (33), 181–192.
- Bibler, V. S. (2018). *Kultura. Dialoh kultur*. Kyiv : Dukh i litera.

- Demeriieva, Yu. Yu. (1992). Naukovo-khudozhnia kontseptsiiia dialohu kultur. *Mova i kultura : materialy pershoi mizhnarodnoi konferentsii*. Kyiv : Instytut mizhnarodnykh vidnosyn pry KNU im. T. Shevchenko, 20–25.
- Lem, S. (2024). *Suma tekhnolohii*. Ternopil : Bohdan.
- Pochepstov, H. H. (1999). *Teoriia komunikatsii*. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Kyivskiy universytet».
- Rikkert, H. (1998). *Filosofiiia zhyttia*. Kyiv : Nika-Tsentr.
- Soroka, I. B. (2009). Transnatsionalni korporatsii ta yikhnia rol u protsesi aktyvizatsii u protsesi mizhnarodnoi intehratsii. *Aktualni problemy ekonomiky*. 9(99), 33–45.
- Spizhova, A. V. (2007). Definiitsii poniattia «mizhkulturna komunikatsiia». *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov*. Vyp. 1, 68–72.
- Hall, E., Trager, G. (1954). *Culture and Communication: A Model and an Analysis*. Greenwich : University of Greenwich. 206 p.
- Porter, R. E., Samovar, L. A. (1991). *Communication between Cultures*. Belmont : Calif Wadsworth Pub. 330 p.
- Scollon, R., Scollon, S. W. (1995). *Intercultural Communication*. Oxford : Blackwell. 271 p.

IRYNA, CHAIKA – Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Professor of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

YEVHEN, TSOKUR – Doctor of Political Science, Associate Professor,
Acting Head, Professor of the Department of Political Science,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-0114>

ROMAN, KRAVCHENKO – Postgraduate student of the Department
of Philosophy, Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: kravchenko_rv@znu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5306-5974>

**INTERNAL ORGANIZATIONAL VALUES AS A FACTOR OF THE EFFICIENCY
OF INTERCULTURAL COMMUNICATIONS IN TRANSNATIONAL ECONOMIC ORGANIZATIONS:
A SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS**

Abstract

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the problem of ensuring effective intercultural dialogue in transnational corporations (TNCs). The purpose of the study is a socio-philosophical reflection of the problem of intercultural communication in transnational economic organizations, and the justification of the need for employees of such organizations to perceive and internalize the system of intra-organizational values as a factor determining the effectiveness of such communications. This study uses a multi-paradigm methodological approach. Thanks to the historical-logical approach, it was possible to trace the evolution of the process of intercultural communications: from asymmetric communications in the pre-information era to network communications in post-industrial societies. Appeal to the hermeneutic analysis of the ideas of G. Rickert made it possible to substantiate the achievement of semantic integrity in the process of intercultural communications. The philosophical interpretation of the social-communicative methodology made it possible to analyze the dialogical and monological types of social-communicative processes, and to comprehend the content of this process as semantic integrity. In the process of research, it was established that the condition for the effective functioning of TNCs is the presence of effective dialogical intercultural communication, which involves the undistorted transmission of the meaning of messages. Achieving this goal is possible through the formation of an intra-organizational system of values.. Conceptual understanding and development of an intra-organizational system of values involves the rational formation by the management of a TNC of a list of significant fundamental beliefs and principles that determine how the organization acts, makes decisions and interacts with the outside world. Thanks to the use of modern management technologies, initially “artificial” intra-organizational values are transformed into personal values that

an employee of the organization adheres to, fulfilling his/her job duties and fulfilling his/her professional role. Therefore, the functioning of a modern organization, which is part of economic processes and is oriented towards making a profit, today takes place in conditions with a high level of uncertainty. The influence of international factors of the external environment is significant in this regard.

Key words: intercultural communications, external environment, intra-organizational values, intercultural philosophy, transnational corporation, verbal communication, non-verbal communication.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 15.07.2025

Accepted date 19.08.2025

Published date 15.09.2025

How to cite: Чайка, Ірина, Цокур, Євген, Кравченко, Роман. Внутрішньоорганізаційні цінності як чинник ефективності міжкультурних комунікацій в транснаціональних економічних організаціях: соціально-філософський аналіз. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 168–175

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-17>

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
PHILOSOPHY OF EDUCATION

UDC 005.35:796(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-18>**APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE
IN THE ACTIVITIES OF A SPORTS FEDERATION****VAREIKAITĖ, VIKTORIJA¹**
ANDRIUKAITIENĖ, REGINA²
SEMAL, NATALIA³**Abstract**

The application of the principles of good governance in sports organisations is an important topic due to the aim of ensuring transparency and accountability, management of conflicts of interest, effectiveness, sustainability and innovation. Good governance is a concept that conditions the effective and ethical management of a sports organization, but sports organizations face challenges in the application of good governance. Sporting activities, due to their obvious social and cultural benefits and the well-being they provide, not only to the sports community, but also to society, are a means of promoting and implementing ethical values in practice, which, by their very nature, should serve as an example not only for the sports community, but also for other groups in society. **The aim of the study** – to evaluate the application of the principles of good governance in the activities of the sports federation and to provide recommendations for the improvement of governance. **Methods.** The quantitative research method used to achieve the objective of the survey – questionnaire survey. During the study, the principles of good governance were assessed: transparency, management of conflicts of interest, effectiveness, innovation and sustainability. 95 members of the federation community participated in the survey: managers and council, athletes and other respondents (judges, coaches). **Results.** Different community groups in the federation have different views on the application of the principles of good governance. Judges and managers rated the application of the principles of good governance better than athletes. The differences between the stakeholders indicate their unequal involvement and experience in the activities of the federation. Good results in one area of good governance are often linked to good results in others, which requires a coherent and integrated approach to the application of all principles of good governance, involving and coordinating decisions with all stakeholders. **Main conclusions.** The Sports Federation is based on the principles of good governance, but their application is assessed differently between different groups of community members. Improving professional competencies, increasing transparency and accountability, achieving effectiveness, implementing innovations and sustainability are prerequisites for improving the quality of the federation's activities. The Statutes, Code of Ethics and Discipline, Financial Statements and other documents of the Sports Federation formally include the principles of good governance and their application, but insufficient communication with all stakeholders does not ensure the dissemination of the results of the application of the principles and the involvement of all members. The study shows the need to strengthen communication and inclusion in the development of good governance mechanisms in order to ensure democratic governance and trust among community groups.

Key words: Principles of good governance, sports federation, interest groups.

Introduction. The application of the principles of good governance is becoming increasingly relevant in both the public and private sectors, including sports organisations that seek efficiency, transparency and public trust (Kulakauskas, 2019;

Cabello Manrique & González, 2023). Sport, especially professional sports, is a very powerful tool that unites a lot of different groups of people, can influence the processes that take place in the country, so it is very important to adapt the principles of good governance in sports organisations. Sports federations are an important link in the sports system, interacting with a large number of state, international and other institutions that have their own rules, recommendations and approaches to sport and its processes. Principles such as transparency, accountability, conflict of interest management, effectiveness, sustainability and innovation are essential to ensure honest

---

¹ Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)

E-mail: viktorija.vareikaite@lsu.lt,ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8825-4044>² Lithuanian Sports University (Kaunas, Lithuania)E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt,ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-7333>³ Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.uaORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1998-3460>

operations, objective decisions and long-term success of organisations (Alloa & Thoma, 2018; Karsono, 2023). For motorcycle sports federations, these aspects are particularly important due to the specific environmental challenges related to pollution, noise and resource use, so it is necessary to comply with both sports and environmental standards, while raising community awareness (Hoye et al., 2020; Mura, Vicentini & Portaluri, 2022). Innovative management solutions and advanced technologies can strengthen the organization's competitiveness and adaptation to the changing environment, helping to solve both economic, social and environmental challenges (Hemphill, 2020; Eggers, Turley & Kishnani, 2018). The aim of the research to evaluate the application of the principles of good governance in the activities of the federation and to provide recommendations for the improvement of governance. **Tasks.** To analyze the principles of good governance from a theoretical aspect; to discuss the peculiarities of the activities of sports federations in the context of the principles of good governance; disclose the application of the principles of good governance on the basis of the sports federation operational documents; to evaluate the application of the principles of good governance from the point of view of the members of the sports federation community and to make recommendations for improvement.

Methodology and organization of the research.

To achieve the aim of the research, the analysis of the scientific literature was carried out; the analysis of documents and other sources of information; the quantitative research – questionnaire was carried out; descriptive statistical analysis (means, deviations). In order to reveal the views of the interested parties, a quantitative study was chosen. This method allows you to see the situation

not only from the side of the management, but also reveals the opinion of the federation community. The structure of the survey questionnaire is shown in Table 1.

The research questionnaire is based on research conducted by Geeraert (2018), Thompson et al (2023), Parent & Hoye (2018), Musonye, (2017), Thompson, Lachance, Parent & Hoye (2023).

The contingent of subjects. The study involved 95 subjects, whose predominant age ranges from 18 to 61 years. Of these, there were 11 heads and council members of the Lithuanian Motorcycle Sports Federation, 62 athletes, 7 judges and 15 representatives of the group «Others» (coaches, mechanics). Oral permission of the manager obtained as a result of the investigation. The questionnaire is available on the website www.apklausa.lt. The study is limited to the sport of motocross only. The questionnaire was conducted by sending a link to the questionnaire to the e-mails and sharing it on social networks.

The results of the study were processed by SPSS version 28 program, descriptive statistical analysis was provided. To determine the relationship between the variables, the Pearson correlation coefficient is calculated. A strong positive correlation was found between all the principles of good governance assessed ($r \geq 0.80$), and a particularly strong relationship between sustainability and innovation ($r = 0.93$), indicating the interdependence of these areas.

Principles of good governance of sports federations. The management of sports federations depends on the environment, therefore, in order to obtain the best possible results, it is necessary to take into account the respective peculiarities of management. It is necessary to ensure transparency, accountability, efficiency and the involvement

Table 1

Structure of the questionnaire

Group of questions	Research Questions	Based on authors
Transparency /Accountability	How accountable and transparent does the federation carry out its activities?	Geeraert, 2018
Management of conflicts of interest	How does the Federation effectively identify, declare and manage conflicts of interest?	Geeraert, 2018
Scoring	How does the Federation achieve its goals?	Geeraert, 2018, Thompson et al., 2023, Parent & Hoye, 2018
Sustainability	How does the Federation carry out sustainable activities?	Thompson et al., 2023 ir Musonye, 2017
Innovation	In the opinion of the researchers, the federation promotes innovation in motorcycle sports?	Thompson, Lachance, Parent & Hoye, 2023 ir Musonye, 2017

of the various stakeholders in decision-making. The governance of sports federations often depends on national and international rules. For this reason, the specificities of governance should also ensure compliance with ethical norms and equal opportunities for all members (Bai & Bai, 2021). The sports federation would also be positively influenced by qualified managers and specialists of sports federations, who would have as many different skills as possible, as the managers of sports organizations often face a lack of professionalism. This is because many of them work on a voluntary basis and do not have the appropriate education in sports management. Therefore, orientation in the skills of leadership, resource allocation, employee motivation, innovative thinking and effective delegation of tasks in sports federations is extremely important. These competencies would not only allow to ensure the smooth daily operation of the federation, but would also contribute to the competitiveness advantage of the organization (Santos, Batista et al., 2022). Sports federations of technical sports have more additional challenges. This is the effectiveness in combining technical safety and organizational requirements to ensure the transparency and security of the competition. These aspects can be influenced by a lack of infrastructure (tracks and auto-moto sports complexes), lack of safety training in technical sports, as well as technical limitations that may limit performance and safety opportunities (Baral, 2024). In addition, the ability to balance the needs of various interest groups, such as athletes, sponsors, clubs and the public, is essential for maximum results in a sports federation. Therefore, another extremely important aspect of federation governance is the ability to ensure open communication and involve all stakeholders in decision-making. In addition, management processes are often based not only on traditional management principles, but also on strategies adapted to the specifics of the sport, such as the organization of athlete education, training and competitions. Sports federations are characterised by seasonal cycles of activity related to the planning and implementation of events, so it is necessary to organise the allocation of resources accordingly, especially in the areas of finance and human resources. The governance of federations is also strongly influenced by international organisations and the rules they have set, especially when it comes to the regulation of sports disciplines and the rights of athletes (Acar, 2023). Thus, the management of sports federations is a complex process that

combines traditional management principles with specific elements specific to sport that require flexibility and the ability to adapt quickly to changing circumstances.

The application of the principles of good governance in the activities of a sports federation can be strengthened not only on the basis of theory, but also on the basis of practice, for example, the experience of other countries. According to Baral (2024), effective management must include not only the search for financial sources and the development of infrastructure, but also the implementation of professional management structures and the development of publicity strategies. In order to implement the principles of good governance, sports federations should focus on the development of clear strategies, the involvement of sponsors and the efficient use of resources. Cooperation with business entities and strengthening of governance structures are essential factors for the successful development of sport. Such measures would not only increase the efficiency of the federation's activities, but also strengthen its credibility and image in the eyes of the public. Promote greater participation in sporting events and better cooperation with local and international partners (Baral, 2024). According to Gryshuk (2024), Australia's well-developed sports infrastructure, strong sports culture, and strategic partnerships have led to global recognition. Such a strategy could also be applied in other countries, but it is necessary to take into account national circumstances, thus emphasising the importance of good governance and, in particular, flexibility. Also, one of the peculiarities of good governance in motor sports federations is the application of sustainability principles, paying a lot of attention to environmental protection and the responsibilities associated with it. Environmental protection can include several spheres, such as sports infrastructure and event organization, ensuring minimal damage to the environment. Environmental and sustainability actions also relate to the impact of sports federations on the region, its environment, including economic development, support for local businesses and job creation. Based on the experience of Austria, Germany and Slovenia, it can be said that sporting events, competitions and their organisation revitalise industrial regions and contribute to increasing the attractiveness of these regions among young people and attracting cultural events. It would also be possible to promote the application of sustainability principles and environmental protection during sports

events. For this reason, all these aspects are important, since competitions or other events organized by federations can contribute to the development strategy of the region, promoting the renewal of infrastructure and the sustainable development of tourism (Harfst, 2015, Pactwa et al., 2021). In addition, sporting events often face noise pollution issues that can negatively affect both athletes and fans, and this aspect is becoming increasingly important in sustainability debates. Efficient management can include solutions that reduce noise levels in stadiums or other events, thereby contributing to a healthier environment and long-term sustainability. Noise pollution during competitions is particularly relevant due to its negative impact on athletes and spectators. Noise pollution in competitions is also a problem due to long-term hearing degradation caused by noisy environments that often exceed recommended noise levels (Pienkowski, 2021). Also an important aspect is that technical sports depend on non-renewable natural resources such as oil. Therefore, federations must look for ways to reduce the impact of the environment. Innovation can help to address this problem. Alternative energy sources are one of the most important modern trends. „FIA Institute for Motor Sport Safety“ proposed to include environmental sustainability research and sustainability dissemination activities: promotion of sustainability, dissemination of research results and provision of information on the application of best environmental procedures, practices and technologies in sport, infrastructure management, monitoring and control of emissions, energy optimisation and storage, protection of the natural environment and vehicle design – biodiesel, ethanol, hydrogen and compressed natural gas, hybrid technologies that use both conventional internal combustion engines as well as electric motors (Dingle, 2009). Thus, sustainability and innovation must occupy an important place in the activities of the federation, while sustainability, environmental protection and innovation issues must be addressed in the activities of the federations.

Conflicts of interest are also becoming a common topic in sports federations. This often happens when participants have different aspirations related to the commercialization of sports and public interests. It has been observed that sports management is often directed towards the sports industry and its aspects, resulting in a neglect of sports values. Such an approach can lead to conflicts between the heads of sports federations, who are trying to balance

between commercial aspirations and the preservation of sports values (Gammelsæter, 2020). Innovation in sports management can also contribute to the management of these conflicts. It is said that the management of sports federations should not only implement innovations, but also evaluate them as measures that help to maintain the authenticity of sports activities, and not only to seek economic benefits (Amis & Silk, 2005). Sporto federacijos vis dažniau tampa diplomatinio bendradarbiavimo ir minkštosios galios įrankiu. (Postlethwaite et al., 2023). Sports federations can prevent or alleviate conflicts. Innovation and the management of conflicts of interest can be linked. In sports federations, conflicts of interest often arise between commercial and sporting objectives, which can hinder both the dissemination of innovation and the efficiency of its activities (Hornby, Roderique-Davies, Heirene, 2024). Meanwhile, an effective governance model that incorporates clear conflicts of interest management mechanisms is essential to create a sustainable and innovative environment in sport (Brymer et al., 2020). It is also necessary to put in place structures in sports federations that encourage innovation, including new technologies, processes and strategies to reduce the risk of inequalities and conflicts of interest. These models can be inspired by successful examples, such as innovative solutions implemented in the field of motorsport, which help reduce risk and at the same time promote improvement. Innovations such as digital technologies and simulators allow athletes and team members to analyze results objectively, avoiding the influence of subjectivity or personal interests. At the same time, the collection of real-time data through telemetry systems ensures transparency and data-driven solutions that are independent of individual interests. Šios inovacijos sukuria skaidresnę ir objektyvesnę sporto valdymo aplinką, kurioje sumažėja galimybė konfliktams tarp sportinių ir komercinių tikslų (Hornby et al., 2024). Thus, in order to achieve comprehensive harmony in the sports organization, it is necessary to take into account the members of the organization, participants of sports events and other interested parties in order to avoid conflicts and it is important to have a clear strategy to control this problem.

Sports federations are unique in terms of activities, so it is important to delve into specialized topics on the issues of improving the federation's activities. In sports federations, it is important to take an interest in the latest sustainability and other trends, to

carry out activities on the basis of a democratic principle, transparently and to achieve the highest possible results. The more these topics are explored, the stronger the federation and its members will be.

Results. The principle of transparency and accountability was rated the highest by judges – their average rating was 4.26 (± 0.85), Leaders and the Council also welcomed transparency, 4,10 ($\pm 1,31$). A slightly lower rating is observed in the group «Other» – 3.64 (± 1.44). Meanwhile, the average of the group of athletes shows an even lower rating – 3.24 (± 1.23) (Table 2).

The management of conflicts of interest is also viewed slightly differently. The judges gave a fairly high rating of 4.00 (± 0.83), while the managers and the council – 3.41 (± 1.35). Athletes' opinions on

this issue are expressed more neutrally – 3,02 ($\pm 1,15$). The group «Others» rated this principle the lowest – 2.92 (± 1.16) (Table 3).

Efficiency was rated highest among judges – their average was 4.11 (± 0.79), indicating satisfaction with operational efficiency. The managers and the council rated it slightly lower – 3.49 (± 1.25), but still favorably. Athletes' rating is 3.07 (± 1.16), while the lowest rating of the group «Others» is 2.92 (± 1.16) (Table 4).

The principle of sustainability was also rated the best among the judges – 3,77 ($\pm 0,91$), Meanwhile, the rating of the managers and the Council – 3.37 (± 1.37) – expresses more average satisfaction. Athletes – 3.16 (± 1.10) – show quite similar results. The group «Others» presented an average of 2.89 (± 1.37), which is the lowest (Table 5).

Table 2

Distribution of transparency and accountability averages by position

Groups of respondents	Average	Standard deviation
Managers and Council	4,10	1,31
Athletes	3,24	1,23
Judges	4,26	0,85
Others (coaches, mechanics)	3,64	1,44

Table 3

Distribution of Conflict of Interest Management Averages

Groups of respondents	Average	Standard deviation
Managers and Council	3,41	1,35
Athletes	3,02	1,15
Judges	4,00	0,83
Others (coaches, mechanics)	2,92	1,16

Table 4

Distribution of performance scoring averages

Groups of respondents	Average	Standard deviation
Managers and Council	3,49	1,25
Athletes	3,07	1,16
Judges	4,11	0,79
Others (coaches, mechanics)	3,04	1,43

Table 5

Distribution of sustainability assessment averages

Groups of respondents	Average	Standard deviation
Managers and Council	3,37	1,37
Athletes	3,16	1,10
Judges	3,77	0,91
Others (coaches, mechanics)	2,89	1,37

The application of the principles of innovation received the greatest support from the judges – 4,00 ($\pm 1,01$), The Group of Leaders and the Council assessed this principle slightly below 3,54 ($\pm 1,39$), Athletes – 3,21 ($\pm 1,17$). The group «Other» gave the lowest rating – 2.96 (± 1.50) (Table 6).

In the evaluation of the federation's good governance, the principle of transparency and accountability stood out most prominently, which was rated the highest by the judges and the lowest by the athletes. Athletes rate the manifestation of all the principles of good governance only moderately.

Table 6

Distribution of Innovation Assessment Averages

Groups of respondents	Average	Standard deviation
Managers and Council	3,54	1,39
Athletes	3,21	1,17
Judges	4,00	1,01
Others (coaches, mechanics)	2,96	1,50

Respondents (coaches, mechanics) evaluate all the application of good governance in the activities of the federation lower than athletes. The results of the study echo the conclusion of Thompson et al. (2023) that transparency in sports organizations is often declared, but its actual implementation is limited. Such an assessment is determined not only by the availability of the information, but also by its structure and level of inclusion. It is important to note that transparency should not be limited to documents – it must be the norm of daily activities, including a clear, inclusive communication process (Hartarto et al., 2021). Differences in assessment were also evident in the area of conflict of interest management, with judges evaluating it most favourably, athletes and others the lowest. This reveals that conflict resolution mechanisms are not equally known or experienced in all groups. Effective management of these conflicts requires not only regulations, but also the active involvement, empathy and open dialogue of all members (Hartarto et al., 2021). The principles of efficiency and sustainability are also characterised by similar trends. While these principles are welcomed by judges, less involved groups feel less informed about performance or long-term goals. This confirms the attitude that good results and organizational sustainability go hand in hand with inclusive leadership that creates a shared sense of responsibility. When evaluating innovation, the highest ratings are given by those involved in decision-making. Studies show that innovation is more often implemented where an open culture is created and everyone is given space to propose ideas (Hu & Shu, 2024). It is therefore important to introduce decentralised models that encourage

the participation of different groups, for example through feedback systems or strategic forums.

The correlation analysis carried out showed very strong interrelationships between all the principles of good governance evaluated, which allows us to state that progress in one area can contribute to the improvement of another (Thompson et al., 2023; Musonye, 2017).

A very strong positive correlation has been found in the study of the relationships between the principles of good governance, as $r=0.80$ and above. These links are statistically significant ($p<0,001$). Only the link between innovation and conflict of interest management has been identified as slightly weaker ($r=0,79$), However, it is statistically significant ($p<0,001$). The strongest links were found between sustainability and innovation (0.93) (Table 8).

During the investigation, the documents of the sports federation were analyzed. The principles of good governance are extremely important in federations and other bodies, so the analysis of federation documents is also important in the study of the principles of good governance. The analysis of the documents allowed to identify that the federation seeks to implement innovation and sustainability, but the implementation of these principles is more declarative and not sufficiently systematic. For example, although transparency and accountability are declared in the documents (LMSF, 2024), according to athletes, coaches and mechanics, these principles are not implemented consistently enough in reality. In its 2025-2028 strategic plan, the Lithuanian Motorcycle Sports Federation (LMSF) emphasizes the principles of good governance focused on transparency,

Correlation between the principles of good governance

Principles of good governance		Transparency and accountability	Management of conflicts of interest	Scoring	Sustainability	Innovation
Transparency and accountability	Correlation coefficient (r)	1	0,80**	0,80**	0,80**	0,80**
	Significance (p)	-	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Management of conflicts of interest	Correlation coefficient (r)	-	1	0,80**	0,80**	0,79**
	Significance (p)	-	-	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Scoring	Correlation coefficient (r)	-	-	1	0,87**	0,87**
	Significance (p)	-	-	-	< 0,001	< 0,001
Sustainability	Correlation coefficient (r)	-	-	-	1	0,93**
	Significance (p)	-	-	-	-	< 0,001
Innovation	Correlation coefficient (r)	-	-	-	-	1
	Significance (p)	-	-	-	-	-

Note: ** The correlation is significant when $p < 0,01$.

professionalism and responsibility. The main priorities are the development of high-performance athletes, the popularization of motorcycle sports and motorcycle tourism, and the promotion of young talents. The LMSF Strategic Plan also mentions cooperation with national and international organizations, infrastructure development and financial stability aspirations, which is really important in the good governance of federations. This federation also conducts an internal analysis, which emphasizes successful international experience, but draws attention to funding and infrastructure shortcomings. The aim is to make administrative processes more efficient, involve the community and volunteers and modernise activities, contributing to increasing the awareness of the country's sport (LMSF, 2025a).

When researching the principles of good governance, the analysis of environmental documents is important. The Federation emphasizes transparency, accountability, effectiveness, sustainability and innovation in its activities. These principles are enshrined in the federation's strategy and environmental code, which is constantly being adjusted. The main objective of the Environmental Code is to create a culture of sustainability in motorcycle sports. The federation also tries to pay special attention to environmental requirements, including the regulation of noise pollution, soil protection, reduction of pollutant emissions

and the preservation of biodiversity. Transparency is ensured through clear environmental rules, publicly available regulations and reports that promote open communication with the public and stakeholders. The federation also emphasizes social responsibility by promoting the implementation of sustainability principles, the use of alternative energy and circular economy solutions. The federation implements initiatives that oblige organizers and athletes to comply with environmental requirements, and provides for strict sanctions for violations, such as disqualification or financial fines. Be to, Federacija aktyviai įgyvendina tarptautinius gero valdymo standartus, bendradarbiaudama su tarptautine motociklų sporto federacija (FIM). This allows the activities of the Federation not only to ensure a positive image, but also to increase the trust of the sports community and to align its activities with the Sustainable Development Goals (LMSF Code, 2024).

Another document that is also important when discussing the principles of good governance is the Code of Ethics and Discipline of the Federation. This document develops the principles of good governance, with an emphasis on respectful behaviour, respect for human rights and impartiality in decision-making. The Federation is committed to promoting dignity, combating all forms of discrimination, harassment, violence and doping, in order to maintain social

responsibility and clean sports. The document also pays great attention to the accessibility of sport for all, regardless of gender, race, religion or other individual characteristics, as well as the safety and environmental protection of the participants during the competition. One of the most important aspects of good governance, which is regulated in detail in the Code, is the prevention and resolution of conflicts of interest. The Code provides for an obligation for official persons to avoid actual or potential conflicts of interest, and in case of doubt, to declare them in a special procedure. It has been established that persons who have direct or indirect interests which may influence the objectivity of the decision may not participate in decision-making. In such cases, there is a clear procedure for recusal – the person must inform the chairperson of the disciplinary body, fill in a declaration of interests and not participate in the decision-making process. In case of violation of this obligation, the decision may be considered invalid and the member may be dismissed from office (LMSF, 2025c). The LMSF is also committed to acting in a transparent and honest manner, ensuring the availability of information, efficient use of resources and accountability to stakeholders. The Code establishes the obligation to follow the principles of confidentiality, ensure data protection and comply with standards of impeccable reputation. These provisions contribute to strengthening the image of the federation at the national and international level, as well as promoting the long-term sustainability of the organization and the introduction of innovations.

Evaluating this Code from the point of view of the procedure for handling complaints, it can be seen that the organization has established clear procedures that allow individuals to submit complaints, requests or reports regarding possible violations. The procedure for the examination of complaints details the forms of submission, the course of examination, the deadlines for responses and the possibilities of appeal. It is also emphasized that a person whose actions are being complained of may not participate in the examination of complaints, which indicates a conscious intention to ensure impartiality and transparency (LMSF, 2024c).

Integrates transparency, accountability and efficient management of resources into the statutes and financial statements and budget of the Lithuanian Motorcycle Sports Federation.

The statutes of the LMSF, as the main document regulating the activities of the organization, establish the objectives and structure of the federation, the rights and duties of its members, and the decision-making procedures. These statutes establish democratic principles of governance, ensuring that decisions are made collegially, taking into account the interests of all members. In addition, the articles of association provide for regular procedures for reporting activities and financial statements, which promote transparency and accountability of the organization to members and the public. This regulation is in line with international standards of good governance, which emphasize the clarity of organizations' activities and their accountability to stakeholders (LMSF, 2022).

Federacijos finansinės ataskaitos ir biudžetas yra esminiai dokumentai, atspindintys organizacijos finansinę būklę, pajamų ir išlaidų struktūrą bei planuojamus finansinius tikslus. Regularly published financial statements, such as financial condition and performance reports, allow members and the public to monitor the federation's financial performance, ensuring transparency and trust in the organization. Budget planning and execution, detailing the use of state budget funds, demonstrates responsible and efficient resource management, which is necessary to achieve the organization's goals and ensure long-term sustainability. The publicity and availability of these documents are in line with the principles of good governance, which promote openness, financial discipline and accountability to stakeholders. However, one of the shortcomings of financial reporting may be insufficiently detailed mechanisms for analysing financial flows, which can make it difficult for stakeholders to interpret financial data accurately. There may also be questions about the diversification of funding sources – dependence on certain sources of funding may limit the flexibility of the federation and its ability to invest in long-term projects (LMSF, 2024a; LMSF, 2024b).

In conclusion, it can be said that the principles of good governance in the federation are not equally perceived among different stakeholders and are not sufficiently disclosed in documents reflecting implementation. The recommendations of the respondents presented in Table 7 allow to additionally assess the expectations and attitude of the subjects towards the implementation of the principles of good governance of the federation.

Subjects' recommendations for the future application of good governance

Group	Recommendation
Manager/Member of the Council	Training, courses, upskilling
	Organization of competitions
	Sponsorship Representative, Funding
Judges	Training, courses, upskilling
	Listening to comments
Athletes	Sponsorship representative, funding, reduction of entry fee
	Publicity and attraction of athletes
	Įsiklausymas į pastabas
	Equality for different classes
Other (coaches, mechanics)	Transparency and objectivity in the registration of athletes
	Training, courses, upskilling
	Innovation

It has been found that different groups emphasize different aspects: managers and council members focus on structural and organizational improvements, such as training, support mechanisms, athletes – to financial accessibility and registration, judges – to qualification strengthening and feedback, and volunteers – to the application of innovative practices based on the examples of other EU countries. Each group has its own priorities, which should be the starting point for differentiated directions for improving the application of the principles of good governance in the activities of the federation.

Although the results of the study suggest that the application of the principles of good governance in the Federation may be selective, certain limitations of the study should also be noted. First of all, a quantitative survey, although it allows you to assess trends in attitudes, does not reveal a deep attitude or reasons. Therefore, in the future, it is appropriate to develop a mixed methodology, complementing quantitative analysis with qualitative interviews, which would help to understand the motivation, level of awareness or cultural approach to management of groups. Also, taking into account that the federation under analysis is not a large organization and does not have many members in certain groups, such as volunteers. There is no permanent group of volunteers, so it is very difficult to retain volunteers and even more so to interview them. As the study was carried out in only one sports federation, its generalisation at national or international level is limited. Nevertheless, the data provided provide a strong basis for further comparative studies, especially when evaluating the practice of implementing good governance in different sports

or federations of different sizes. Further development of research could also focus on analysing the impact of the implementation of good governance – whether higher assessments of principles actually correlate with the efficiency of the organisation's activities, the satisfaction of its members or the reputation of the federation in society.

Conclusion. The principles of good governance oblige public organisations to constantly assess the efficiency of their activities and to optimise processes and service provision, to seek to improve the management of administrative systems and performance results, resource management and provision of services to citizens.

The application of the principles of good governance in sports organisations is an important topic due to the aim of ensuring transparency and accountability, management of conflicts of interest, effectiveness, sustainability and innovation. In sports federations, it is important to implement the latest sustainability ideas, to carry out activities on the basis of a democratic principle, transparently and to achieve the highest possible results.

The sports federation is based on the principles of good governance, but their application is assessed differently between different groups of community members. Improving professional competencies, increasing transparency and accountability, achieving effectiveness, implementing innovations and sustainability are prerequisites for improving the quality of the federation's activities.

Thus, in order to achieve comprehensive harmony in the sports organization, it is necessary to take into account the members of the organization, participants of sports events and other interested parties in order

to avoid conflicts and it is important to have a clear strategy to control this problem.

The Statutes, Code of Ethics and Discipline, Financial Statements and other documents of the Sports Federation formally include the principles of good governance and their application, but insufficient communication with all stakeholders does not ensure

the dissemination of the results of the application of the principles and the involvement of all members.

The study shows the need to strengthen communication and inclusion in the development of good governance mechanisms in order to ensure democratic governance and trust among community groups.

References

- Acar, G. (2023). The Evolution of Sports Management: Through The Lens of Management Science, Trends, and Future Vision. *International Journal of Recreation and Sports Science*, 7(1), 61-69.
- Alloa, E., & Thomä, D. (Eds.). (2018). *Transparency, society and subjectivity: critical perspectives*. Springer.
- Bai, Z., & Bai, X. (2021). Sports big data: management, analysis, applications, and challenges. *Complexity*, 2021(1), 6676297.
- Baral, A. K. (2024). Wheels in Motion: Exploring Challenges and Opportunities in Motorsports Management in Nepal. *Journal of Advanced Academic Research*, 11(1), 55-69.
- Cabello Manrique, D., & Puga González, M. E. (2023). A review of the level of good governance in international sport federations.
- Cachay, L. M. T., Couto, G., Pimentel, P., & Castanho, R. A. (2022). Internal Control and Its Application in Public Management: a Literature Review. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 19, 326-337
- Dingle, G. (2009). Sustaining the race: A review of literature pertaining to the environmental sustainability of motorsport. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 11(1), 75-
- Eggers, W. D., Turley, M., & Kishnani, P. (2018). The future of regulation: Principles for regulating emerging technologies. *Deloitte Insights*, 19.
- Geeraert, A. (2018). *National sports governance observer*. Copenhagen: Play the Game.
- Gil-Garcia, J. R., & Dawes, S. S. *Digital Government and Public Management*. Routledge.
- Grishuk, R. Y. (2024). Sports in Australia's Soft Power Strategy: Opportunities for Implementation by Other Countries. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 7(1), 189-197.
- Harfst, J. (2015). Utilizing the past: Valorizing post-mining potential in Central Europe. *The Extractive Industries and Society*, 2(2), 217-224.
- Hemphill, T. A. (2020). The innovation governance dilemma: Alternatives to the precautionary principle. *Technology in Society*, 63, 101381.
- Hoye, R., Parent, M. M., Taks, M., Naraine, M. L., Seguin, B., & Thompson, A. (2020). Design archetype utility for understanding and analyzing the governance of contemporary national sport organizations. *Sport Management Review*, 23(4), 576-587.
- Hornby, O., Roderique-Davies, G., Heirene, R., Thorkildsen, E., Bradbury, S., Rowlands, I.,... & Shearer, D. (2024). What factors explain extreme sport participation? A systematic review. *Frontiers in sports and active living*, 6, 1403499.
- Karsono, B. (2023). Good Corporate Governance: Transparency, Accountability, Responsibility, Independency dan Fairness (Literature Review). *Dinasti International Journal of Management Science*, 4(5), 811-821.
- Kulakauskas, A. (2019). The basic principles of policy concerning scholarship and studies and changes in their practical implementation in Lithuania from 1990 to 2018, or why scholarship and studies in Lithuania fail to enter the highway of successful development. *Darbai ir Dienos/Deeds and Days*, (71), 103-117.
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2022). *Lietuvos motociklų sporto federacijos įstatai*. <https://www.lmsf.lt/download/lietuvos-motociklu-sporto-federacijos-istatai/?wpdmdl=598&refresh=67f4e3ee14a7f1744102382>
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2024a). *2024 m. LMSF biudžetas*. https://www.lmsf.lt/download/2024m_lmsf_biudzetas/?wpdmdl=6285&refresh=67f4de257689c1744100901
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2024b). *LMSF Veiklos ataskaita nuo 2024-01-01 iki 2024-12-31*. <https://www.lmsf.lt/download/2024-m-lmsf-veiklos-ataskaita/?wpdmdl=6284&refresh=67f4e9395fff61744103737>
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2024c). *Skundų nagrinėjimo tvarka. LMSF-skundu-nagrinejimo-tvarka.pdf*
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2025a). *Lietuvos motociklų sporto federacijos strateginis veiklos planas 2025-2028 m.* <https://www.lmsf.lt/download/lmsf-strateginis-veiklos-planas-2025-2028-m/?wpdmdl=5995&refresh=67f4e54f560f01744102735>
- Lietuvos motociklų sporto federacija (2025b). *LMSF aplinkosaugos kodeksas*. <https://www.lmsf.lt/download/lmsf-aplinkosaugos-kodeksas-projektas-teikiamas-tvirtinimui-lmsf-tarybai/?wpdmdl=5998&refresh=67f4e3ee457b31744102382>

Lietuvos motociklų sporto federacija (2025c). *LMSF Etikos ir drausmės kodeksas*. <https://www.lmsf.lt/download/lmsf-etikos-ir-drausmes-kodeksas-projektas-teikiamas-tvirtinimui-lmsf-eiliniame-suvaziavime-2025-m/?wpdmdl=5994&refresh=67f4e3ee542df1744102382>

Mura, R., Vicentini, F., & Portaluri, G. (2022). Managing Climate Crisis in the Sport Sector: New Challenges and Opportunities for Sports Organisations. *Business Under Crisis Volume I: Contextual Transformations*, 125-148.

Musonye, N. C. (2017). *Factors Affecting Good Governance in Sports Federations in Kenya: A Case Study of Football Kenya Federation* (Doctoral dissertation).

Parent, M. M., & Hoye, R. (2018). The impact of governance principles on sport organisations' governance practices and performance: A systematic review. *Cogent social sciences*, 4(1), 1503578.

Pienkowski, M. (2021). Loud music and leisure noise is a common cause of chronic hearing loss, tinnitus and hyperacusis. *International journal of environmental research and public health*, 18(8), 4236.

Postlethwaite, V., Jenkin, C., & Sherry, E. (2023). Sport diplomacy: an integrative review. *Sport management review*, 26(3), 361-382.

Santos, J. M., Batista, P., & Carvalho, M. J. (2022). Framing sport managers' profile: A systematic review of the literature between 2000 and 2019. *SPORT TK-Revista EuroAmericana de Ciencias del Deporte*, 11, 24-24.

Thompson, A., Lachance, E. L., Parent, M. M., & Hoye, R. (2023). A systematic review of governance principles in sport. *European Sport Management Quarterly*, 23(6), 1863-1888.

ВІКТОРІЯ, ВАРЕЙКАЙТЕ – магістр Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)

E-mail: viktorija.vareikaite@lsu.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-00061765-3958>

РЕГІНА, АНДРЮКАЙТЕНЕ – доцент,

доктор Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)

E-mail: regina.andriukaitiene@lsu.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-7333>

НАТАЛІЯ, СЕМАЛЬ – кандидат наук з фізичного виховання та спорту,

доцент кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання,

Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1998-3460>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація

Застосування принципів належного врядування в спортивних організаціях є важливою темою з метою забезпечення прозорості та підзвітності, врегулювання конфлікту інтересів, ефективності, сталості та інновацій. Належне врядування – це концепція, яка обумовлює ефективне та етичне управління спортивною організацією, але спортивні організації стикаються з проблемами при застосуванні належного врядування. Спортивна діяльність, в силу її очевидних соціальних і культурних переваг і благополуччя, яке вона забезпечує не тільки спортивній спільноті, а й суспільству, є засобом заохочення і реалізації етичних цінностей на практиці, які за своєю природою повинні служити прикладом не тільки для спортивної спільноти, але і для інших груп суспільства. **Мета дослідження** – оцінити застосування принципів належного врядування в діяльності спортивної федерації та надати рекомендації щодо вдосконалення врядування. **Методи.** Кількісний метод дослідження, який використовується для досягнення мети опитування – анкетне опитування. Під час дослідження було оцінено принципи належного врядування: прозорість, управління конфліктом інтересів, ефективність, інноваційність та сталість. В опитуванні взяли участь 95 членів спільноти федерації: керівники та рада, спортсмени та інші респонденти (судді, тренери). **Результати.** Різні громадські групи у федерації мають різні погляди на застосування принципів належного врядування. Судді та керівники оцінили застосування принципів належного врядування краще, ніж спортсмени. Відмінності між стейкхолдерами свідчать про їх неоднакову залученість та досвід у діяльність федерації. Добрі результати в одній сфері доброго врядування часто пов'язані з хорошими результатами в інших, що вимагає узгодженого та комплексного підходу до застосування всіх принципів належного врядування, залучення та координації рішень з усіма зацікавленими сторонами. Основні висновки. Федерація спорту базується на принципах належного врядування, але їх застосування по-різному оцінюється різними групами членів громади. Удосконалення професійних ком-

петенцій, підвищення прозорості та підзвітності, досягнення ефективності, впровадження інновацій та сталого розвитку є передумовами підвищення якості діяльності федерації. Статут, Кодекс етики та дисципліни, фінансова звітність та інші документи Федерації спорту формально включають принципи належного врядування та їх застосування, але недостатня комунікація з усіма зацікавленими сторонами не забезпечує поширення результатів застосування принципів та залучення всіх членів. Дослідження свідчить про необхідність посилення комунікації та включення до розробки механізмів належного врядування з метою забезпечення демократичного врядування та довіри між громадськими групами.

Ключові слова: принципи належного врядування, спортивна федерація, групи інтересів.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 11.07.2025

Accepted date 17.08.2025

Published date 11.09.2025

How to cite: Vareikaitė, Viktorija, Andriukaitienė, Regina, Semal, Natalia. Application of the principles of good governance in the activities of a sports federation. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 176–187
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-18>

ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ МОВИ Й ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

КАРПЕЦЬ, ЛЮБОВ¹
ХАУСТОВА, МАРИНА²

Анотація

Актуальність дослідження полягає в усвідомленні того, що мова – це не лише засіб комунікації, а й глибинний спосіб мислення, самопізнання та життєтворчості. Освіта – це процес передачі знань, простір, у якому формується сутність людини, а мова творить особистість. Життєтворчість – це не просто вибір життєвого шляху, а процес осмисленого конструювання буття, тому й освіта постає тим середовищем, де мова не лише формується, а й визначає спосіб нашого буття. Мета дослідження: визначити, як взаємодія мови та освіти формують життєвий вибір особистості, визначаючи її світогляд, і впливають на буттєві процеси у її індивідуальній життєтворчості. Завдання дослідження: 1) проаналізувати взаємозв'язок між мовою та освітою як чинниками формування життєтворчості особистості; 2) розкрити філософські аспекти мови як способу буття, мислення та самовираження у контексті освітнього процесу; 3) визначити вплив цифровізації на мовну освіту та можливості самореалізації особистості в умовах глобального інформаційного середовища; 4) виявити значення поетичного мовлення як інструменту глибокого пізнання мови та формування екзистенційних смислів; 5) обґрунтувати герменевтичний підхід до мови як до онтологічного горизонту, що визначає межі людського досвіду та самопізнання та культурної ідентичності. Результати дослідження показують, що освітнє середовище є не лише місцем передачі знань, а й простором, у якому мова набуває трансформаційної сили. Через мовну діяльність особистість осмислює світ, формує власну позицію щодо буття, розвиває здатність до критичного мислення та життєвого самовизначення. В освітньому середовищі визначається світогляд, самосвідомість та культурна ідентичність людини. Освіта є тим життєвим простором, де мова набуває не лише комунікативної функції, а й стає активним інструментом життєтворчості. З'ясовано, що саме через слово людина осмислює світ, конструює власну реальність і визначає свою позицію щодо буття. Освіта, як середовище мовного розвитку, не просто навчає, а й трансформує особистість, допомагає людині віднайти власний голос і шлях у житті. Мовна грамотність відкриває доступ до культурних досягнень, поповнює новими знаннями. Уміння орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі наразі стає життєво важливою для критичного мислення і правильної оцінки вірогідності інформації та виваженої реакції на події, життєві ситуації. Майстерне володіння словом розширює можливості особистісної життєтворчості. Окреслено ідею стосовно інформаційних технологій, які не лише змінюють способи передачі знань, а й сприяють формуванню нових моделей мислення, розвитку мовних компетенцій та створенню унікального життєвого досвіду.

Ключові слова: життєтворчість, середовище мовного розвитку, мова, критичне мислення, освітній процес, засіб комунікації, осмислене конструювання буття, відкриття себе.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кожен історичний період спричиняє нові виклики, на які потрібно знаходити адекватні відповіді. На сучасному етапі розвитку людство неминуче стоїть перед вибором тих соціокультурних механізмів, які сприяють повноцінному залученню людини до динамічно змінюваних умов власного існування. Цим і пояснюється значний інтерес до проблем освіти, яка зазнає постійних трансформацій. Можна стверджувати, що вона розвивається в умовах пошуку нових парадигм. Освіта – це не лише передача

знань, а й глибокий процес формування особистості, її світогляду та життєвої позиції. З огляду на це, мова відіграє ключову роль як засіб комунікації, мислення і самовираження, стаючи важливим чинником життєтворчості. Взаємодія між мовою та освітою формує спосіб сприйняття світу, визначає можливості самореалізації. Життєтворчість – це не просто вибір життєвого шляху, а процес осмисленого конструювання буття. Актуальним постає питання: чи може освіта бути тим середовищем, де мова не лише формується, а й визначає спосіб нашого буття? Чи може освіта, як платформа для розвитку мови, побудувати навчальний процес, не обмежуючи мовний простір жорсткими рамками, а сприяти його розширенню через діалог, дискусію, критичне мислення? Не випадково, напевне, давньогрецькі тексти створені у формі діалогу, а тради-

¹ Харківська державна академія фізичної культури (Харків, Україна)
E-mail: Lubo.Karpets@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4263-7806>

² Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)
E-mail: kh.m.v.84@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5011-8179>

ція усного спілкування вплинула на становлення давньогрецької філософії. Освітній процес, побудований на діалозі, творчій інтерпретації, критичному мисленні перетворює навчання на процес відкриття себе для світу. Мова в освітньому процесі має значний потенціал, який поки що не реалізовано в мовній практиці. У системі освіти мова не реалізує життєтворчий потенціал людини, доки в основу не буде покладено її розуміння як засобу пізнання, комунікації і перетворення світу. У контексті зростаючої інформатизації цей аспект набуває особливої евристичної значущості. Мовленнєвий портрет сучасної людини, лексикон носія мови видається надзвичайно актуальним у філософському і культурологічному аспектах.

Аналіз джерел і публікацій. Окреслюючи ступінь розробленості означуваної проблеми, можемо зазначити, що античні мислителі, зокрема Фалес, Піфагор, Платон, Аристотель та Демокріт, розглядали освіту як процес формування моральних характеристик особистості та розкриття її потенціалу у великому Космосі. Вони наголошували, що навчання є не лише передачею знань, а й етичною та естетичною практикою, яка допомагає людині осягнути своє місце у світі. У Новій і Новітній філософії ця проблема не втрачала своєї значущості. Питання людського існування дедалі більше набуло центрального місця у філософських роздумах. Його аналізом займалися провідні мислителі свого часу, серед яких А. Бергсон, Ф. Ніцше, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Ю. Бохенський, Е. Жильсон, Ж. Марітен та інші. Вони висвітлювали освіту як чинник життєтворчості особистості, наголошуючи на її взаємозв'язку з мовою, самопізнанням та соціальними процесами.

У філософському дискурсі життєтворчість переважно фокусується на проблемах життєвої компетентності, мистецтва жити та культури життєтворчості (М. Фуко, Р. Барт, П. Адо, В. Табачковський, Н. Богданова, О. Джура, О. Дольська, М. Коновальчук, З. Самчук, І. Степаненко, М. Степаненко та інші). Вивчення літератури, що стосується вузлових блоків дослідження, свідчить про те, що питання освіти й життєтворчості привертало увагу багатьох учених і були предметом наукових досліджень, але ще багато позицій залишаються дискусійними й потребують глибокого та детального розгляду, серед них, зокрема, й питання освіти як простору взаємодії мови й життєтворчості.

Мета статті: визначити як взаємодія мови та освіти формують життєвий вибір особистості,

визначаючи її світогляд, і впливають на буттєві процеси у її індивідуальній життєтворчості.

Виклад основного матеріалу досліджень. Ідея творчого життя має глибокі корені у філософії, бо саме це духовне підґрунтя сприяє формуванню життєтворчості як важливої складової людського буття. М. Степаненко, виокреслюючи поняття життєтворчості зазначає, що це «особливий стан життєдіяльності, за яким кожна мить є творчим актом, потенційною інновацією в будь-якій сфері життя та культури, що забезпечується та одночасно результиється унікальністю людини» (Степаненко, 2006, с.12). Видатний український мислитель і просвітник Григорій Сковорода, наголошуючи на особливому значенні мистецтва жити, зазначав: «Деякі, як говорить Сократ, живуть, щоб їсти і пити, я ж – навпаки. Далі, більшість зовсім не знає, що значить жити, і хоч вони й бажають їсти, щоб жити, однак не можуть по-справжньому жити, бо навчитися найвеличнішому мистецтву життя – справа дуже важка...» (Сковорода, 1994, с. 265).

Життєтворчість реалізується не лише через дії, а й через мовну практику, що забезпечує взаємодію, переосмислення та творення нового. Освіта як простір взаємодії мови й творчості відіграє ключову роль у цьому процесі, адже навчання відкриває можливість для розвитку індивідуальності.

У сучасному освітньому процесі мова часто розглядається як інструмент для досягнення певних академічних цілей – складання тестів, отримання дипломів, професійної кваліфікації тощо. Однак справжня роль мови значно ширша. Вона є простором творчості, самовираження та конструювання власної життєвої реальності. Не можна не погодитися з П. Селігеєм про те, що досить часто учнів і студентів спонукають до зазубрювання певної інформації, яка після складання іспитів забувається, ба, більше, навіть залишаються про заняття з мови не дуже приємні спогади. «Доля мови залежить не від того, як утворюється прикметник від ойконіма *Цюрих* або, скажімо, чи писати апостроф у слові *волапюк* (це неважко уточнити за словником), а від того, чи вдасться нам прищепити молоді уявлення про українську мову як феномен, що заслуговує на пошану, опіку й щоденне використання» (Селігей, 2012, с.74).

Отже, освіта, як простір взаємодії мови й життєтворчості, повинна не лише навчати правилам мовлення, а й занурювати людину в культурно-історичний контекст, що формує її мовну картину

світу, «...розуміння культурних кодів і соціокультурних контекстів» (А.Бойко, 2025, с. 9.17). Вивчення мови – це не просто засвоєння лексики чи граматики, а процес розкриття глибоких смислів, що закладені у словах, фразах, текстах.

Як бачиться, мовна освіта визначається не лише багатством словникового запасу й граматичними можливостями, але й багатством духовного світу його носія – суб'єкта освіти. Мова як «дім буття» (за Гайдеггером) пов'язана зі світоглядом людини, з історією і культурою суспільства, зі взаємодією різних культур. Гайдеггерова концепція мови як «дім буття» підкреслює, що освітній процес має не лише навчати мовним нормам, а й допомагати людині усвідомлювати глибину слова, його здатність творити смисли та впливати на формування особистості. «Вміти творчо мислити – значить вміти розв'язувати проблеми, вміти розв'язувати проблеми – значить вміти ставити та відповідати на питання. Розв'язання передбачає пошук, а отже і неоднозначність шляхів рішення, і висунення одночасно кількох гіпотез, і зіткнення різних, а часом і протилежних думок» (Богданова, 2013). Отже, творче мислення – це не лише здатність генерувати нові ідеї, а й уміння розглядати проблему з різних ракурсів, аналізувати її складові та знаходити оптимальні шляхи вирішення. Пошук відповідей завжди супроводжується дискусією, зіткненням різних поглядів, висуненням альтернативних гіпотез, що зрештою збагачує процес навчання та саморозвитку.

Мовна освіта завжди відбувається у певному соціальному контексті, що визначається історичною епохою. Кожен період розвитку суспільства формує певні мовні практики, моделі комунікації та смислові акценти. Зміни в культурних і політичних умовах, технологічний прогрес та соціальні трансформації впливають на те, як мова функціонує та яких нових значень вона набуває.

Засвоюючи мову як засіб пізнання, індивід не лише отримує інструмент для комунікації, а й розширює свої межі сприйняття. Мовне середовище впливає на формування особистості, її мислення та здатність до творчого осмислення реальності. Якщо виокреслювати освіту не просто механізмом засвоєння знань, а як діалогічний простір, у якому мова є не лише засобом комунікації, а й засобом конструювання реальності, то педагог стає творцем цього простору, а його творчість у викладанні мови формує особистість. Мова в освітньому процесі має значний потенціал, який поки що не реалізовано в мовній практиці. У сис-

темі освіти мова залишається малоефективною, доки в основу не буде покладено її розуміння як засобу пізнання, як засіб комунікації і як засіб перетворення світу. Кожен мовний акт у навчанні пов'язаний із самовираженням, тому творчий педагог сприяє, щоб учні не просто повторювали знання, а й вчилися осмислювати себе через мову.

У сучасному світі, де мовна освіта інтегрована з цифровими технологіями, важливо зберегти баланс між технічним засвоєнням мовних норм та глибоким розумінням слова як носія культури, історії та емоційного досвіду. Важливо зазначити, що з'являються нові обрії для самореалізації та саморозвитку особистості у контексті цифровізації суспільства, яка відкриває безліч нових можливостей. Онлайн-курси та різні платформи для вивчення цифрової гуманітаристики дозволяють студентам отримати доступ до знань з будь-якого місця світу (Метеленко, Васильчук, Каганов, Нікітенко, Воронкова, 2023). Зокрема, це й стосується мовного розвитку, сприяючи інтерактивному навчанню та розширюючи можливості міжкультурної комунікації. Мультимедійні ресурси допомагають вивчати мови, формуючи мовний досвід та стимулюючи креативне мислення, хоча необхідно враховувати ризики механічного засвоєння знань, втрати творчого й глибинного мовного аналізу й зменшення живої міжособистісної комунікації.

Метою мовної освіти уже не може бути тільки засвоєння мовних знань, умінь і навичок, основним у мовній освіті стає формування здатності до участі в міжкультурній комунікації. Міграційні процеси, зумовлені розвитком інформаційного суспільства і глобалізацією, змінюють «архітектуру» мовного освітнього простору. З огляду на це, освітній простір є формою єдності людей, що виокреслюється в результаті їхньої спільної освітньої діяльності, основою для якої є потреба брати участь у ній суб'єктів щодо опанування рідної та іноземної мовами. На мовний простір в умовах інформаційного суспільства впливають, з одного боку, фактори власне освітнього простору, що виступає як загальне відносно мовного простору, а з другого – специфічні умови формування його. Значення поняття «мовний освітній простір» для дослідження національного та інтернаціонального мовного простору полягає в усвідомленні необхідності врахування різниці між оволодінням людиною рідною та іноземною мовами, а також розуміння взаємозумовленості при вивченні рідної та іноземних мов (Карпець, 2015).

Мова – це не просто засіб комунікації, а механізм творчого самовираження, який дозволяє людині перетворювати власний досвід у значущі смисли. Як зазначав Людвіг Вітгенштейн, «межі моєї мови означають межі мого світу». Кожна мова – це окремий світ, зі своїми законами мислення, образністю та унікальними концептами, які можуть бути складними для точного перекладу. Лише занурившись у її звучання, ритм і контекст, ми починаємо відчувати її сутність і відкриваємо для себе цей світ. А як пізнати світ, коли не знаєш тієї мови? Звичайно, через переклад. Мистецтво перекладу є однією з найскладніших і водночас найтворчих сфер мовної діяльності. Це не просто передача змісту тексту з однієї мови на іншу, а глибоке проникнення у смисли, культурні контексти та авторську стилістику. Переклад – це не просто перенесення слів, а спроба відтворити цей світ у межах іншої мовної реальності. «Справжній переклад – це не бінарні стосунки між двома мовами, а «любовний трикутник». Третя вершина цього трикутника – це те, що стояло за словами оригінального тексту ще до його написання» (John Berger, 2014). На жаль, досить часто через алгоритми перекладачів, автокорекції та контент-генераторів існує небезпека штучної стандартизації мови, що може призводити до спрощення мовних структур і втрати емоційної та стилістичної глибини.

Особливе значення має творче осмислення мовної специфіки: багато понять, метафор або культурних реалій не мають точних аналогів у іншій мові, і саме тут перекладач стає митцем, знаходячи способи передати суть, зберігаючи її глибину та естетику. Успішний переклад вимагає глибокого розуміння не лише мовних норм, а й контексту, історії та менталітету народів. Це процес, що передбачає не механічну заміну слів, а адаптацію значень відповідно до світогляду носіїв мови. Таким чином, перекладач – це творець нового тексту, що, попри відмінності у формах мовлення, залишається вірним ідеї оригіналу. Переклад є не лише мистецтвом передавання змісту, а й актом збереження культурного спадку. Завдяки йому можливе взаємне збагачення мов, розвиток літератури та світоглядне розширення простору людського досвіду.

Мовний простір постає як форма людського буття і стає середовищем глибокого пізнання їхньої культурної та естетичної сутності. Важливим, на думку Б.Кассен, є вміння слухати мову в її текстах і віршах: «Ви до певної міри

не чуєте й не відчуваєте мови, ані вухом, ані тілом, і ви не отримаєте справжнього задоволення від мови. Ви не знатимете, як вона описує світ» (Кассен, 2016, с. 14). Звертаючи увагу на це, вона зазначає досить слушно про те, що у підручниках для вивчення мов майже ніколи не натрапиш на вірші, а саме поезія дає можливість відчути мову, бо «поезія постійно грається зі звуками» (там само). Поетичні міркуванням часто надихають на екзистенціальні смисли й оформлюються у поняття «життєтворчості», яке набуває етичного наповнення: «Треба стояти на тому, що бути собою – це найперший обов'язок людини. Самоіснування – це та сталість, яка допомагає відчути життя і його плін, дає змогу творити це життя» (Стус, 1966), – пише Василь Стус у нотатках до статті про творчість Василя Симоненка.

Мова мистецтва, і першочергово, мова поезії, – виклик, завдяки якому відкривається дещо нове про істину. Поезія – несуща основа істини. У цьому контексті викликає інтерес поезія тих поетів, кому буття відкрило себе в мові – Ф.Гельдерлінг, Р.-М.Рільке, Г.Тракле, С.Георг, К.-Ф.Майер. Буття людини базується на мовленні, але мова здійснюється лише у мовленні. Мова – вища подія нашої присутності.

У філософській системі Гадамера мова розглядається не на рівні пропозицій як сукупності слів, а на рівні цілісності, де мова є не стільки як засіб (система семіотичних знаків і їх значення), скільки як «горизонт онтології», відображаючи культурно-історичний контекст. Безсумнівно, в цьому аспекті ідеї герменевтики виявляються гранично значущими для філософії пізнання, які виводять її на проблеми соціокультурної та ціннісної зумовленості.

Аналіз мови тісно переплітається в науковому дискурсі з дослідженням свідомості. Одним із перших на такому ракурсі дослідження акцентував свою увагу О.Потебня. У сучасних умовах до нього звертається Г. – Г.Гадамер, який зазначав, що мислення завжди рухається в напрямку, який пропонує мова. Мова – не засіб вираження думок, не засіб світорозуміння, але спосіб буття людей, спосіб набуття досвіду, і тому комунікативний за визначенням. Для Гадамера мова не є продуктом рефлексивного мислення, і те, що є предметом пізнання і висловлювання, завжди вже оточене світовим горизонтом мови. Його герменевтичний аналіз обґрунтовує ідею, стосовно того, що мова не є інструментом, знаряддям, яке можна

застосовувати або не застосовувати, насправді ми «завжди охоплені мовою», не існуємо без неї, якщо навіть не говоримо.

М. Гайдеггер мову порівнює з цвітом уст: «Цим цвітом розквітає земля квітці неба назустріч» (Гайдеггер, 2007, с.175). Тому так важливо відчутти, почути й зрозуміти мову, а не просто вивчити набір правил та звуконаслідування.

Мова як форма культурного й національного життя, демонструє національні ознаки, культуру, ступінь свідомості, внутрішній світ людини, її соціальний статус тощо. Дослідження мови, як основного каналу спілкування, насамперед потребує аналізу її семіотичної будови. Ця будова відображає рівень розвитку інтелектуальної діяльності людини, пов'язаної з безперервним підвищенням ролі абстрактного мислення і ґрунтується на науковому пізнанні.

У концепції М. Гайдеггера на передній план висуваються особливі властивості мови, які пов'язані насамперед із внутрішньою діяльністю духу. У цій діяльності мова є не просто як засіб для взаєморозуміння, але як справжній світ між духом суб'єкта і предметом. З одного боку, мова, за М. Гайдеггером, є початковим виміром, всередині якого людська істота взагалі вперше може відгукнутися на буття і через відгукуваність належати буттю, а з другого – освіта є фундаментальним соціальним процесом і суттєво важливим онтологічним процесом, що відбувається в навчальному закладі.

Освітній простір – це місце, де слово набуває значення, формує особистість і відкриває нові можливості.

Освічена особистість у процесі розвитку створює багату палітру мовної тканини, мовних творів, наділена широким словесним репертуаром, в якому використані мовні засоби виконують не лексико-граматичні прогалини в первинній або вторинній мові, а створюють полікультурне середовище. Культура мовної особистості є вираженням певного лінгво-риторичного ідеалу, який базується на специфіці міжособистісних відносин у режимі адресант-адресат, і по суті справи полікультурне середовище освітньої реальності інформаційного суспільства має характер діалогового дискурсу. Культуру мовлення особистості в полікультурному контексті розуміємо як багатовимірну, багаторівневу функціональну систему, що відображає рівень оволодіння мовними знаннями, вміннями, навичками, теоретичними компе-

тенціями, а також стан розвитку мотиваційної та емоційної сфер. «І хоч для народження нової, оригінальної думки самої мови замало, все ж вона лишається головним знаряддям пізнання, а грамотність – тим підмурівком, на якому будеється дальший інтелектуальний розвій людини. Слово дає можливість керувати мисленням, допомагає «вполювати» й зафіксувати думку, зробити її зрозумілою для себе й для інших» (Селігей, с.114).

Висновки. Мова є не просто механічним засобом комунікації, а справжнім простором творення сенсів і відображення світогляду. Якщо її розглядати лише як набір правил, можна втратити глибину та здатність формувати нові смисли. Мова як жива система здатна змінюватися, адаптуватися та вбирати в себе нові сенси через культуру, мистецтво та життєвий досвід її носіїв. Мова може аналізуватися в координатах творчості, оскільки крім стандартних конструкцій, носії мови постійно генерують метафори, афоризми, нові слова, що відображають їхнє бачення світу. Через мову відбувається самопізнання, адже з допомогою слів та висловлювань людина не лише передає думки, але й структурує власне мислення. Освіта стає платформою для розвитку мови. У навчальному процесі можна як обмежувати мовний простір жорсткими рамками, так і сприяти його розширенню через діалог, дискусію, критичне мислення. Мова є одним із чинників розвитку людини, критерієм її професіоналізму, проявом культурних цінностей, засобом спілкування. Важливим у процесі вивчення мови є нове бачення, пов'язане зі змінною суб'єкт-мовця у співвідношенні глобальне/локальне. Мовна підготовка фахівців є однією з універсальї освітньої реальності, основою життєтворчості, інтелектуально-культурних цінностей, самопізнанням, самоактуалізації і самовдосконалення.

У сучасному соціокультурному просторі величезні потоки цифрової інформації загрожують редукцією мовного досвіду до спрощених схем комунікації. Саме тому освіта має створювати умови для осмисленого, багатовимірного мовного досвіду, що сприяє розвитку критичного мислення, естетичного чуття та здатності до творчого самовираження. Таким чином, освіта як простір взаємодії мови й життєтворчості має не лише технічно навчати мовним нормам, а й розкривати потенціал слова у процесі формування людини як цілісної особистості.

Список використаних джерел

- А.Бойко. Мова як засіб трансляції цінностей і формування культурної ідентичності в освіті. *Humanities Studies*. 2025. Випуск 22 (99). С. 9-17.
- Богданова Н.Г. Філософський зміст поняття «Життєтворчості» в сучасному науковому дискурсі, 2013. <http://repo.uira.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3447/1/Bogdanova.pdf>
- Василь Стус. Серед грому і тиші, 1966. <https://vasylsymonenko.org/statti/vasyl-stus-sered-gromu-i-tyshi/> (дата звернення: 18.06.2025).
- Гайдеггер М. Дорогою до мови. Пер. з нім. Володимир Кам'янець. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
- Карпець Л.А. Освітня реальність інформаційного суспільства монографія. Харків : Оберіг, 2015. 387 с.
- Кассен Барбара. Більше однієї мови. Пер. з фр. С. Желдак. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 64 с.
- Наталя, Метеленко, Геннадій, Васильчук, Юрій, Каганов, Віталіна, Нікітенко, & Валентина, Воронкова, Формування цифрових компетентностей в контексті викладання «Цифрової гуманітаристики» *Humanities studies : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : видавничий дім «Гельветика», 2023. Випуск 12 (89). С.116-126.*
- Сковорода Г. Трактати. Діалоги, Притчі. Переклади. Листи : Твори у 2-х томах. Київ : Наук. Думка, 1994. Т.2. 356 с.
- Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ : Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2012. 118 с.
- Степаненко М.Д. Життєва компетентність особистості: концептуальні засади та соціальні виміри: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03. Харків, 2006. 19 с.
- John Berger. Writing is an off-shoot of something deeper. *Guardian* 12 Dec 2014

References

- Boiko, A. (2025). Language as a means of value translation and cultural identity formation in education. *Humanities Studies*, 22(99), 9–17.
- Bohdanova, N. H. (2013). The philosophical meaning of the concept of «life creation» in modern scientific discourse. <http://repo.uira.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3447/1/Bogdanova.pdf>
- Stus, V. (1966). Amidst thunder and silence. <https://vasylsymonenko.org/statti/vasyl-stus-sered-gromu-i-tyshi/> (accessed June 18, 2025)
- Heidegger, M. (2007). On the way to language. V. Kamianets, Trans. Lviv: Litopys.
- Karpets, L. A. (2015). Educational reality of the information society: Monograph. Kharkiv: Oberih.
- Cassin, B. (2016). More than one language. S. Zheldak, Trans.). Kyiv: DUKH I LITERA.
- Metelenko, N., Vasylchuk, H., Kahanov, Y., Nikitenko, V., & Voronkova, V. (2023). Formation of digital competencies in the context of teaching «Digital Humanities.» In V. H. Voronkova (Ed.), *Humanities studies: Collection of scientific papers* (Vol. 12, No. 89, pp. 116–126). Zaporizhzhia: Publishing House «Helvetica.»
- Skovoroda, H. (1994). Treatises. Dialogues, parables. Translations. Letters: Works in 2 volumes. (Vol. 2). Kyiv: Naukova Dumka.
- Selihei, P. (2012). Language consciousness: Structure, typology, upbringing. Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska akademiia.»
- Stepanenko, M. D. (2006). Life competence of the individual: Conceptual foundations and social dimensions. [Extended abstract of candidate's thesis, Philosophical Sciences: 09.00.03]. Kharkiv.
- Berger, J. (2014, December 12). Writing is an off-shoot of something deeper. *The Guardian.

LYUBOV, KARPETS – Doctor of Philosophical Sciences,
Full Professor, Head of the Ukrainian and Foreign Languages Department,
Kharkiv State Academy of Physical Culture (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: Lubo.Karpets@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4263-7806>

MARYNA, KHAUSTOVA – Senior Lecturer,
Department of History of Foreign Literature and Classical Philology,
V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: kh.m.v.84@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5011-8179>

EDUCATION AS A SPACE FOR THE INTERACTION OF LANGUAGE AND LIFE-CREATION

Abstract

The relevance of this study lies in the recognition that language is not merely a means of communication, but a profound mode of thinking, self-discovery, and life-creation. Education is a process of knowledge transmission and a space where human essence is shaped, while language plays a formative role in the development of personality. Life-creation is not simply the choice of a life path, but a conscious process of constructing one's existence. Therefore, education emerges as the environment in which language is not only formed but also defines our mode of being. **The aim of the study** is to explore how the interaction between language and education shapes an individual's life choices, worldview, and existential processes within their personal life-creation. **Research objectives** include: 1) to analyze the interrelation between language and education as key factors in shaping personal life-creation; 2) to reveal the philosophical dimensions of language as a mode of being, thinking, and self-expression within the educational context; 3) to assess the impact of digitalization on language education and the possibilities for personal self-realization in a global information environment; 4) to identify the significance of poetic language as a tool for deep linguistic insight and the formation of existential meanings; 5) to substantiate the hermeneutic approach to language as an ontological horizon that defines the boundaries of human experience, self-knowledge, and cultural identity. **The findings** demonstrate that the educational environment is not only a place for knowledge transmission but also a space where language acquires transformative power. Through linguistic activity, individuals comprehend the world, form their stance toward existence, and develop critical thinking and self-determination. In the educational space, a person's worldview, self-awareness, and cultural identity are shaped. Education becomes a life-giving environment where language transcends its communicative function and becomes an active instrument of life-creation. It is through the word that individuals interpret the world, construct their own reality, and define their existential position. As a medium for linguistic development, education not only teaches but also transforms the individual, helping them discover their own voice and life path. Linguistic literacy provides access to cultural achievements and the acquisition of new knowledge. The ability to navigate the modern information landscape is now essential for critical thinking and the accurate evaluation of information credibility, as well as for thoughtful responses to events and life situations. Mastery of language expands the possibilities of personal life-creation. The study outlines the idea that information technologies not only change the ways knowledge is transmitted but also contribute to the formation of new models of thinking, the development of linguistic competencies, and the creation of unique life experiences.

Key words: life-creation, linguistic development environment, critical thinking, educational process, means of communication, conscious construction of existence, self-awareness.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 05.07.2025
Accepted date 19.08.2025
Published date 05.09.2025

How to cite: Карпець, Любов, Хаустова, Марина. Освіта як простір взаємодії мови й життєтворчості. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 188–194
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-19>

УДК 130.2:37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-20>

ЖИТТЄТВОРЧИСТЬ ТА ДИЗАЙН-ОСВІТА У ФОРМУВАННІ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

КОРЖ, ГАННА¹

Анотація

Утвердження гуманістичної концепції в новій філософії освіти передбачає дослідження чинників формування особистості у сучасному світі, що характеризується швидкими змінами майже у всіх сферах людського буття. В становленні духовно багаті особистості важливими є вміння орієнтуватися в постійно зростаючому інформаційному потоці. У повсякденному житті, складних процесах навчання, виховання та розвитку особистості особливого значення набуває художня образність та емоційна насиченість. В дизайн-освіті акумульовано ментальність, знання і життєвий досвід попередніх поколінь, національні та загальнолюдські ідеали. У статті досліджується життєтворчість та дизайн-освіта у контексті формування освітньої траєкторії особистості. Доведено, дизайн-освіта стимулює здатність людини до творчості, дозволяє долати фрагментарність повсякденного досвіду, сприяє формуванню цілісної особистості. Предметом дизайн-освіти є універсальні характеристики людського буття. Тематична багатоплановість дизайну і дизайн-освіти в демократичному суспільстві має практичну спрямованість і сприяє розвитку життєтворчості особистості. В освітньому просторі незалежної України дизайн-освіта, зберігаючи найкращі національні традиції, змінила формат і засади навчання. В сучасному національному освітньому проєкті значна увага приділена науковому прогнозуванню в розвитку дизайну і дизайн-освіти. Істотно оновлені навчальні програми і плани у підготовці майбутніх фахівців. В умовах соціокультурних трансформацій, посилення міжкультурних контактів сучасна людина змушена постійно уточнювати власну позицію щодо проблематики життєтворчості. Російсько-українська війна вимагає нової активності від суб'єктів виробничої та освітньої діяльності, залучення дітей та молоді, дизайнерів нової генерації до творчої діяльності, активної життєтворчості. Проаналізована здатність суспільства до самоорганізації, налагодження взаємодії між генераціями, що впливає на якість освітнього процесу. Акцентовано вплив живої сквородинівської традиції на систему світосприйняття та світорозуміння особистості, її духовну та пізнавальну діяльність. Репрезентовано досвід кафедри дизайну факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди як самопрезентацію суспільства, що навчається.

Ключові слова: освітній простір, освітній процес, філософія освіти, дизайн, дизайн-освіта, освітня траєкторія особистості, життєтворчість.

Актуальність теми дослідження. Сучасний динамічний світ характеризується швидкими змінами майже у всіх сферах людського буття. Цей стан речей викликає занепокоєння у аналітиків: людство має «віднайти шляхи вгамування нашого нестриманого світу», – зауважує Е. Гідденс (Гідденс, 2004). Як не розчинитися у глобальному? Адже тенденції і спрямованість культурної глобалізації здійснюють вплив на людину, її свідомість, ціннісні орієнтації. Напевно, українським митцям треба упевненіше почуватися у «полеміці» з європейським і світовим мистецтвом. Цей момент в сучасній українській культурі, науці, освіті заслуговує на пильнішу увагу. Адже освіта в Україні (зокрема дизайн-освіта) є надбанням української нації, має міцне національне і європейське коріння.

Збереження та передача культури, духовно-культурного скарбу нації потребує особливої уваги, коли у світі відбувається розпад традиційних соціальних структур, а медіа та політичні ідеології можуть нести в собі як гуманістичний, так і антигуманний заряд. В боротьбі за життєвий успіх у нормальній повсякденності та кризових ситуаціях сучасна людина часто звертається до пошуку взірців. В системі національної освіти і культури дизайн-освіта займає особливе місце.

Утвердження гуманістичної концепції в новій філософії освіти передбачає дослідження чинників формування життєтворчості особистості у сучасному світі, що характеризується швидкими змінами майже у всіх сферах людського буття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Велика кількість творів мистецтва та предметів, оточуючого сучасну людину світу, потребує від особистості природних і специ-

¹ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: ganna.korzhl2@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-353X>

фічних здатностей/здібностей щодо сприймання, переживання, інтерпретації об'єктивного світу.

Сучасне мистецтво і дизайн охоплює феноменальну різноманітність стилів. Різноманітна продукція, що випускається, тиражується різними сучасними компаніями, формує матеріальну культуру сучасного світу. Сучасний дизайн впливає на людську активність, світосприйняття та світорозуміння. Взаємозв'язки традиції і новаторства в науці, мистецтві, техніці водночас належать і до зовнішніх, і до внутрішніх чинників формування особистості.

Кожна людина так чи інакше має відношення до дизайну. Зі сторінок автобіографій і спогадів відомо, як вже на перших етапах людського життя закарбовуються у пам'яті дитини будинки у містах і містечках, картини на стінах, розташування меблі у кімнатах, красивий святковий одяг тощо.

Про особливості взаємозв'язку просторових і часових характеристик написано багато наукових праць – і класичних, і сучасних (на основі новітніх наукових даних, зокрема досліджень когнітивних наук). Проблема самопізнання і саморозвитку в усьому світі притягує до себе науковців і митців, підлітків і людей дорослого віку, жінок і чоловіків, людей різних спеціальностей і занять. Філософське питання самопізнання, поставлене в європейській культурі Сократом щодо суперечностей людського буття, стало імпульсом для життєтворчості представників різних станів і культур. В нашій культурі «український Сократ» Григорій Савич Сковорода, розробляючи цю проблему в дусі традицій платонізму і неоплатонізму, вважав, що людина своє духовною натурою пов'язана з внутрішнім змістом Біблії і Богом, а тілесною натурою – із зовнішньою формою Біблії та матерією світу.

Пізнати сенс світу, історії, особистого життя прагне кожна людина. Завдання гуманістично орієнтованої думки – надати допомогу людині в пізнанні цього «аргію», індивідуального начала, самості в людському бутті.

У дорослому віці мистецтво і дизайн допомагають людині будувати гармонійні стосунки з навколишнім світом і спільнотою, мистецькі практики допомагають особистості знайти шлях до самопізнання і саморозвитку. Роз'язання сучасних освітніх завдань (наприклад символічного порядку) мають спиратися на перевірені часом артефакти культури.

Питанню первинної освітньої діяльності (в сім'ї, дошкільному закладі, школі), яке має важ-

ливе значення для подальшого формування особистісних життєтворчих потенцій, приділено достатньо уваги в наукових працях (з педагогіки, психології), публіцистичних статтях, художніх творах. Проте внаслідок динамічності та ускладнення соціокультурних процесів філософія освіти і філософська педагогіка мають постійно уточнювати власну позицію в аналізі проблем виховання і формування людини. В даному дослідженні акцентуємо філософсько-антропологічний та філософсько-педагогічний аспекти цієї проблематики.

Мета дослідження – проаналізувати філософський сенс життєтворчості та дизайн-освіти у формуванні освітньої траєкторії особистості.

Методи дослідження. Проблематика дизайн-освіти у вітчизняному освітньому просторі зайняла особливе місце в роботах українських дослідників. Історія та новітні тенденції розвитку вітчизняної дизайн-освіти представлені в працях С.Мигаль, В.Прусак, А.Терешкун, О.Фурса та інших вчених та педагогів.

У працях сучасних вчених (С.Бережна, Ю.Бойчук, В.Воронкова, С.Доценко, М.Дроботенко, Н.Григорова, С.Корнієнко, М.Култаєва, І.Прокопенко, Н.Радіонова, С.Сисоєва, Л.Сохань, Т.Титаренко, М.Триняк та ін.) висвітлені питання впливу постіндустріальних зрушень на культурні та освітні процеси сучасності, освітні проекти, освітній простір, життєвий світ особистості (Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія, 2020).

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток мистецтва, осмислення здатності людини до творчості та пізнання багато в чому перегукується з історією педагогіки та філософії. З іншого боку, в ситуації сучасного світоглядного плюралізму проблема виховання особистості виводить теорію і практику формування людини за межі педагогіки і психології в сферу людського буття. Відомо, поняття «особистість» широко використовується науковцями та є дотичним до понять «особа», «людина», «індивід», «індивідуальність». Поняття «особистість» є історичним (Наконечна, 2016) виникає лише на певному етапі соціокультурного розвитку. Усім відомо, що виховання, творчість, виховання дитини є необхідністю, що ґрунтується на екзистенційно важливих процесах людського життя.

Поняття «особистість» і «життєтворчість» є ключовими для педагогіки, психолого-педагогіч-

них досліджень, філософської педагогіки. Чимала кількість сучасних досліджень в педагогіці присвячені проблемі розвитку творчих здібностей особистості. Вивчаючи історію рецепції поняття «творчість», можна ствердити, що авторкою концепції життєтворчості є Л.В.Сохань. Роздумуючи в своїх працях над способами оптимізації буття особистості в світі, в своїх філософсько-онтологічних пошуках Лідія Васи́лівна рухала наукову думку вперед - «до переднього краю знання про людину» (Наконечна, 2016). Життя і професійний шлях Л.В.Сохань були живим прикладом втілення ідеї життєтворчості. В українській філософсько-педагогічній думці ідеї Л. В.Сохань в своїх дослідженнях розвивали І.Дорожко, С.Бережна, Н.Радіонова, І.Степаненко та інші учені.

В реалізації освітнього завдання становлення духовно багатой особистості, її освітньої траєкторії, важливими є вміння орієнтуватися в постійно зростаючому інформаційному потоці. У повсякденному спілкуванні людей, складних процесах навчання (практично-духовному освоєнні світу), виховання та розвитку особистості особливого значення набуває художня образність та емоційна насиченість комунікацій, що сприяє відновленню смислової наповненості людського буття. Тому потрібно сказати про національні та глобальні виміри, здобутки дизайн-освіти. Якщо поглянути на проблему з історичної точки зору, то саме в дизайн-освіті акумульовано ментальність, знання і життєвий досвід попередніх поколінь, національні та загальнолюдські ідеали.

Проблема зв'язку між людиною і суспільством є в центрі міркувань багатьох філософів, психологів, педагогів. Так на думку американського психолога Еріка Еріксона (1902-1994), людська особистість розвивається принципово по щаблям (Erikson, 1994) Відповідно до методологічних настанов концепції психосоціального розвитку особистості Е.Еріксона, життєвий процес особистості можна розглядати як відносно сталі моменти. Такими моментами виступають вікові характеристики – стадії життя. Ерік Еріксон вказував на важливість процесу організації життєвого досвіду в індивідуальному «Я», що передбачає динаміку та переживання індивідом себе як цілого. Особистісний конструкт відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами (стандартами). Вчений звертав увагу на глибоку закоріненість символізму в структурах людської свідомості (Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці, 2020).

Дизайн і проектна культура є 1) продуктом людської творчості, 2) відкриті до змін, 3) численні у своїх формах організації та змісту. У сучасній проблемно-орієнтованій освіті (освіті в інформаційному суспільстві) постає проблема «глобального села», інтеркультурної комунікації. Один із потужних напрямів сучасної філософії – соціальний конструктивізм – послідовно протиставляє себе метафізичному вченню (вченні, що існують поза історичні сутності, які визначають категоріальну структуру реальності та не залежать від людської свідомості). Відомо, термін «соціальний конструктивізм» був запроваджений соціологами П.Бергером і Т. Лукманом, які вважали, що реальність, з одного боку, незалежна від індивіда, а з іншого, створюється саме людиною (Berger, Luckmann, 1966). В українській філософській педагогіці переважає «методологічний синтез», «синтетичний підхід» до вирішення цієї складної проблеми людського буття – природи людської свідомості, матеріального та ідеального, проблеми людської творчості тощо. Дослідники природи і технології особистісного підходу в освіті (В.Андрющенко, І.Бех, Н.Дічек, В.Кремень, С.Сисоева та інші) першочерговим вважають розвиток власних особистісних задатків і здібностей людини, «внутрішнього» інтелектуального і духовного потенціалу.

Процеси реформування в соціумі та освіті, нова соціокультурна і економічна реальність потребує провідників освітніх інновацій. При цьому велике значення має свобода самовираження. Доречно згадати, що в українській культурі ідею «пізнай самого себе» відстоював Григорій Сковорода. Він був переконаний, що центром людської особистості є серце.

Дизайн як складова мистецтва, творчої художньої діяльності попри складні соціально-політичні умови розвитку нашого народу, має глибокі та давні коріння. Хоча термін «дизайн», започаткований в західній культурі, набув поширення на наших теренах лише наприкінці минулого століття, творча художня діяльність має глибокі й давні коріння. З історії відомо, що творення виразних мистецьких форм розпочинається у часи верхнього палеоліту: перші скульптури (Венера з Холле-Фельс, Віллендорфська Венера), численні зображення тварин на стінах печер (печери Ласко у південно-західній Франції, Альтамір – на півночі Іспанії, Кам'яна Могила на Україні тощо) передували винаходу писемності. Для сучасних людей цей досвід homo sapiens має важливе зна-

чення для осмислення джерел (духовних витоків) людської культури. Впродовж історії людства «дія мистецтва» на людське буття (індивідів, людські спільноти) ставала предметом зацікавлень філософів, митців, письменників, учених. В сучасних умовах засвоєння особистістю знань, набуття практичних вмінь і навичок в галузі мистецтва і дизайну (історія і теорія мистецтва, прикладна творчість) має особливе значення для збереження та збагачення духовного та інтелектуального потенціалу світової та національної культури.

В особистісному плані дизайн, мистецтво, дизайн-освіта мають відношення до світу людської суб'єктності, виховання креативних особистостей, передачі духовних і культурних цінностей від покоління до покоління. Щоб уникнути культурної і духовної прірви між генераціями у підготовці інноваторів (М. Кастельс) має бути забезпечена емоційно-ціннісна сфера, ціннісно-смісловий універсум (С.Кримський).

В розвідках вітчизняних дослідників розкрито та проаналізовано зміну способів організації дизайн-освіти в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Феноменальна сутність дизайн-освіти в контексті розвитку дизайну представлено в педагогічному дослідженні О. Фурса (Фурса, 2013). Автор звертає увагу на важливість таких соціокультурних чинників в розвитку сучасної дизайн-освіти як-от: становлення ринкових відносин, підготовка фахівців нової генерації, здатних забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної продукції у світовому ринковому просторі, розвиток проектної культури особистості (Титаренко, 2013). Розпізнавати і творити красу, шукати сенс мусить кожна людина, спільнота, особистість. Навряд наука може дати універсальну академічну відповідь на глибинні, екзистенціальні питання людського буття.

Дизайн як вид проектувальної діяльності, спрямований на формування особистісних і професійних якостей, відноситься до комплексу практичних і духовних знань і символічних систем, що сприяють подоланню локальної закритості соціумів, зберігаючи необхідний мінімум життєвої укоріненості. В стародавні часи ця діяльність включала майстерність ремісництва та давні промисли (ремесло і мистецтво складала єдине ціле). Талановиті діти навчались у майстрів-професіоналів. Тривале навчання і вправління в певній справі могло змінити долю людини. Загальновідомий приклад Т. Шевченка, коли зустрів з відомим художником Карлом

Брюлловим стала вирішальною для життя генія, розвитку його багатогранних талантів.

Українська наука і мистецтво, філософська традиція, що розвивалися в лоні європейської культури, відображали духовні потреби українського народу. Російська імперія робила все для того, щоб «розчинити людину в масі» зруйнувати українські інституції, поглибити суспільні амбівалентності, позбавити українців контексту європейської культури, перетворити на власну периферію. Освіта і дизайн-освіта в російській, а потім в радянській імперії перебували під тиском матеріальних і моральних обмежень. Комуністичною владою був встановлений контроль над історичною пам'яттю українців, ідентичністю, спілкуванням рідною українською мовою, засобами мистецтва запроваджувалися асиміляторські проекти. Радянська влада не хотіла оновлення та покращення життя людей. Справжнє мистецтво та дизайн не були їй потрібні. Їх місце зайняла ідеологія.

Тільки в незалежній Україні у дослідників з'явилась нагода нового, «свіжого» погляду на світ, спільноти, українське культурне життя. В незалежній Україні дизайн-освіта, зберігаючи найкращі національні традиції, змінила формат і засади навчання. Після проголошення незалежності України в 1991 році були проведені заходи впровадження дизайн освіти в культурний та освітній простір нашої країни: істотно були оновлені навчальні програми і плани у підготовці майбутніх фахівців, значна увага була приділена науковому прогнозуванню розвитку дизайну і дизайн-освіти тощо. Очевидно, країна, яка пережила обмеження свободи слова і творчості, російське самодержавство і сталінський терор, мала докласти максимум зусиль для відродження національної культури, активної участі всіх верств населення у цілеспрямованому пізнанні й творенні мистецтва, мистецькій освіті.

На Слобожанщині форпостами відродження і збереження національної традиції мистецької освіти стали заклади вищої і середньої мистецької освіти. В Харківському національному педагогічному університеті ім.Г.С.Сковороди у 2003 р. було створено кафедру дизайну (на факультеті мистецтв), яка до сьогодні проводить підготовку фахівців з поглибленим вивченням напрямків графічний дизайн, дизайн одягу, дизайн середовища. Важливо, крім навчання в стінах університету, студенти-дизайнери могли пройти стажування в різних інституціях, закладах освіти, відповідно,

завдяки такому виду практично-духовної діяльності (навчальній і просвітницькій діяльності) поглиблювали знання на практиці, реалізовували свій творчий і управлінський потенціал в освітніх, мистецьких практиках. З початку російської агресії у 2014 р. та повномасштабного наступу російських військ у 2022 р. викладачі і студенти кафедри дизайну беруть активну участь в культурних та освітніх проектах, заходах національно-патріотичного виховання. Так, у рамках міжнародних культурно-освітніх проектів молоді дизайнери і художники Сковородинівського університету розповідали «мовою мистецтва» про незламний Харків на виставках: «Обличчя Харкова» (Кельн), «Stop the War» (Берлін) та ін.; у рамках волонтерської діяльності здійснили показ творчого проекту «Mode Mädchen» (Німеччина); викладачі і студенти особливу увагу приділяють естетичному і моральному вихованню дітей, проводять майстер-класи відповідно до вікових та інших

особливостей дітей – це сприяє творчій реалізації дітей і підлітків, активному дослідженню проблем реального світу (Практичні виміри свободи в історико-філософських дискурсах, 2023).

Ці та інші заходи освітян-дизайнерів сприяють поширенню мистецької освіти, декоративно-прикладної творчості, сприяють поширенню знань про Україну, її культуру, освіту, мистецтво.

Висновки. Історія мистецтва та дизайну, декоративно-прикладна творчість є важливою ділянкою освітнього процесу. Творча (й унікальна) діяльність можуть мати місце в різних сферах людського буття – науці і техніці, повсякденні, у сфері матеріального і духовного виробництва, освіти та вихованні. Численні філософські та філософсько-педагогічні концепції акцентують увагу на різних аспектах життєтворчості. Поєднання ідеї життєтворчості з принципами дизайн-освіти відкриває нові можливості для формування індивідуальної освітньої траєкторії сучасної людини.

Список використаних джерел

- Гене́за поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія / В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, В.В. Бушанський, В.В. Москаленко, Ж.М. Маценко та ін.; за ред. В.В. Турбан. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 178 с.
- Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ, 2004. 100 с.
- Наконечна М. Концепція життєтворчості Л.В. Сохань як форпост української науки. Славистична збірка. 2016. Вип.2. С. 22-28.
- Титаренко Т.М. Особисті практики конструювання життя. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2013. Вип. 4. С. 226-238.
- Фурса О. О. Традиції мистецької освіти у підготовці майбутніх дизайнерів. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Східноєвропейський інститут психології, 2013. С. 252–261.
- Практичні виміри свободи в історико-філософських дискурсах / В. В. Лях, Я. В. Любимий, Л. А. Ситніченко, О. М. Йосипенко, А. В. Усик, К. Ю. Райда, Р. В. Самчук; відп. ред. В. В. Лях. Київ, 2023. 311 с.
- Berger, Luckmann, Peter L. Berger and Thomas Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality*
- Erikson, Erik H. (1994). *Insight and responsibility: lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight* (Norton pbk. ed.). New York: W.W. Norton.

References

- Turban, V. V., Serdiuk, L. Z., Bushanskyi, V. V., Moskalenko, V. V., Matsenko, Zh. M., et al. (2020). *Geneza poniatia «osobystist» v ukrainii psykholohichnii nauki* (V. V. Turban, Red.). *Vydavnychi Dim «Slovo»*.
- Giddens, E. (2004). *Nestrymnyi svit: yak hlobalizatsiia peretvoriuie nashe zhyttia*. Kyiv.
- Nakonechna, M. (2016). *Kontseptsiiia zhyttietvorchoosti L. V. Sokhan yak forpost ukrainskoi nauky*. *Slavistychna zbirka*, (2), 22–28.
- Tytarenko, T. M. (2013). *Osobysti praktyky konstruiuvannia zhyttia*. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky*, (4), 226–238.
- Fursa, O. O. (2013). *Tradytii mystetskoi osvity u pidhotovtsi maibutnikh dyzaineriv. U Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 252–261.
- Liakh, V. V., Liubyvyi, Ya. V., Sytnichenko, L. A., Yosypenko, O. M., Usyk, A. V., Raida, K. Yu., & Samchuk, R. V. (2023). *Praktychni vymiry svobody v istoryko-filosofskykh dyskursakh* (V. V. Liakh, Red.). Kyiv.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Erikson, E. H. (1994). *Insight and responsibility: Lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight*. New York: W. W. Norton.

GANNA, KORZH – PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: ganna.korz12@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-353X>

**LIFE CREATIVITY AND DESIGN EDUCATION IN SHAPING
THE EDUCATIONAL TRAJECTORY OF AN INDIVIDUAL**

Abstract

Declaring the humanistic concept in the new philosophy of education involves studying the factors that shape personality in the modern world, which is characterized by rapid changes in almost all spheres of human existence. In the formation of a spiritually rich personality, the ability to navigate the ever-growing flow of information is important. In everyday communication between people, complex processes of learning, upbringing, and personal development, artistic imagery and emotional richness are of particular importance. Design education accumulates the mentality, knowledge, and life experience of previous generations, as well as national and universal ideals. The article explores creativity and design education in the context of shaping an individual's educational trajectory. It has been proven that design education stimulates a person's ability to be creative, allows them to overcome the fragmentation of everyday experience, and contributes to the formation of a holistic personality. The subject of design education is the universal characteristics of human existence. The thematic diversity of design and design education in a democratic society has a practical focus and contributes to the development of an individual's creativity. In the educational space of independent Ukraine, design education, while preserving the best national traditions, has changed its format and principles of teaching. The national educational project paid considerable attention to scientific forecasting in the development of design and design education. Curricula and plans for training future specialists were significantly updated. In the context of socio-cultural transformations and intensified intercultural contacts, modern people are forced to constantly refine their position on the issues of life creativity. The Russian-Ukrainian war requires new activity from the subjects of production and educational activities, the involvement of children and young people in creative activities, and active life creativity. The ability of society to self-organize and establish interaction between generations, which affects the quality of the educational process, is analyzed. The influence of the living Skovoroda tradition on the system of world perception and understanding of the individual, their spiritual and cognitive activity is emphasized. This article presents the experience of the Design Department of the Faculty of Arts of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University as a self-presentation of a learning society.

Key words: educational space, educational project, educational process, philosophy of education, design, design education, life creativity, educational trajectory of an individual.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.07.2025
Accepted date 15.08.2025
Published date 08.09.2025

How to cite: Корж, Ганна. Життєтворчість та дизайн-освіта у формуванні освітньої траєкторії особистості. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 195–200
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-20>

УДК 141.3:316.75:37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-21>

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРАКТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

КОРНІЄНКО, СВІТЛАНА¹

Анотація

У статті досліджено національно-патріотичне виховання як соціокультурну практику збереження і формування ідентичності в умовах інформаційної сучасності, культурного релятивізму, кризи ідентифікаційних структур та екзистенційної дестабілізації. Завданням дослідження є висвітлення філософсько-культурологічного контексту національно-патріотичного виховання; аналіз змін у сприйнятті ідентичності в контексті актуальних інформаційно-культурних викликів; окреслення ролі медіа як чинника, що здійснює вплив на ідентичність; аргументування онтологічної значущості звернення до національних архетипів / колективної пам'яті як чинників внутрішньої структурованості особистості; осмислення національно-патріотичного як соціокультурну практику смислотворення й екзистенційної відповідальності людини. Показано, що в сучасній інформаційній реальності ідентичність не є фіксованою, а функціонує як гнучка конструкція, що перебуває в режимі постійної реконфігурації. У цій ситуації особливої актуальності набувають соціокультурні практики з потужним інтегративним потенціалом, однією з яких є національно-патріотичне виховання, спрямоване на збереження та формування внутрішньої орієнтації людини на історичну спадкоємність та цінність належності до національної спільноти та національної культури. Національно-патріотичне виховання розглядається не як інструментальна ідеологема, а як матриця формування внутрішньої етичної орієнтації людини, здатної поєднати свободу вибору з відповідальністю за збереження нації й держави. Реконструкція національної ідентичності на підставі архетипів, колективної пам'яті та національних нарративів, що є феноменами життєтворчості, набуває статусу ключового чинника. Зазначено, що національно-патріотичне виховання здатне виконувати стабілізаційну функцію в умовах символічного перевантаження й інформаційної надмірності, забезпечуючи культурну цілісність особистості людини. Висновок. Звернення до національних архетипів українського народу та актуалізація історичної пам'яті виступають дієвими стратегіями національно-патріотичного виховання, яке спрямоване на укорінення сучасної людини в національно-культурному бутті.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, соціокультурні практики, ідентичність, національна ідентичність, національні наративи, національні архетипи, людина.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та інформаційно-технологічного поступу сучасної цивілізації, гібридної інтеграції культур та антропологічної кризи, до виявів якої варто віднести і воєнні конфлікти, серед яких особливою жорстокістю вирізняється війна, розв'язана РФ проти української спільноти, питання національно-патріотичного виховання набуває не лише педагогічної чи політичної, а й онтологічної артикуляції, що має на меті збереження буттєвих засад існування людини. До виявів антропогенної кризи також варто віднести послаблення соціальної солідарності, що теж провокує екзистенційну дезорієнтацію сучасної людини. Остання змушена діяти в умовах світу без опертя, у просторі, де колишні смислові й нормативні основи втрачають свою

обов'язковість, а сам досвід приналежності (етнічної, історичної, релігійної, професійної) підлягає перегляду. Сучасні медіа постають головними агентами формування уявлень про себе, інших і світ, створюючи нові можливості одночасної присутності людини в кількох культурних просторах. Як наголошує Т. Лютий, «ідентифікація спряжена з технологічними особливостями впливу ЗМІ, а також соціокультурною ситуацією» (Лютий 2014, с. 400). Проте культура вже не сприймається як цілісна, а виступає / розуміється як специфічне сховище фрагментів, що співіснують без потрібної внутрішньої єдності. У цьому зв'язку особливого значення набуває національно-патріотичне виховання, яке спрямоване на «формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» (Концепція 2022).

У контексті Пізньомодерного суспільства модель монокультурної ідентичності зазнала

¹ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: s.pylypenko@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3838-7805>

сутнісної трансформації, що стало предметом численних досліджень і філософських рефлексій сучасних філософів. Насамперед, це роздуми З. Баумана (Bauman 2000), М. Кастельса (Castells 1996), Ф. Фукуяма (Fukuyama 2018), С. Вишинського (Вишинський 2023), В. Єрмоленка (Yermolenko 2022), Т. Лютого (Лютий 2014) та інших. Дослідники наголошують, що ця трансформація не є випадковою, оскільки вона віддзеркалює глибинні зміни в соціокультурних практиках, комунікації та саморефлексії сучасної спільноти. Людина дедалі частіше опиняється у просторі перехресних ідентифікацій, де її суб'єктивність формується під впливом різноспрямованих культурних кодів, що відкриває їй доступ до широкого спектра смислів, проте водночас ускладнює процес ідентифікації. Ідентичність більше не є фіксованою формою належності, а постає як гнучка конфігурація сенсів, що формується в контексті постійної переоцінки досвіду, пам'яті, символів і взаємодії з Іншим. Варто навести дослідження, де відбувається концептуалізація понять, які охоплюють ці суперечності, серед яких «конституційний/громадянський патріотизм» Ю. Габермаса (Habermas 1996), «етика чеснот» А. Макінтайра (MacIntyre 2007), «нарративна ідентичність» П. Рікера (Ricoeur 1992). Т. Воропай наголошує на потребі у цілісній архітектоніці національної ідентичності як безпекового ресурсу, що включає декілька аспектів, серед яких особливого значення набуває захист інформаційного простору й здійснення інформаційно-психологічної безпеки громадян. Це тісно пов'язано з остаточним «видаленням» колоніальних стереотипів і комплексу національної «меншовартості». Тому головним є виховання національно свідомих громадян у просторі глибокої духовної консолідації українства на основі європейських ідеалів та української національної ідеї (Воропаєва 2011, с. 66). Ідеться про стратегію, яка спрямована на формування національної ідентичності, яка є здатною протистояти зовнішнім викликам.

Метою статті є дослідження національно-патріотичного виховання як соціокультурної практики, що постає відповіддю на виклики інформаційної перенасиченості та втрати ціннісної впорядкованості національної ідентичності людини в умовах сучасної глобальної динаміки; висвітлення смислотворчого потенціалу національно-патріотичного виховання як

чинника укорінення особистості в національно-культурному бутті.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивний розвиток глобальних інформаційно-комунікативних систем та технологій зміщують акценти з локального й спадкового на мобільне, мережеве, плинне. Ідентичність більше не постає успадкованим кодом, а дедалі більше отримує гнучку й варіативну конфігурацію, на формування якої впливає інформаційний простір сучасності. Особливість цієї ситуації полягає в тому, що людина ідентифікується вже не з ustalеними соціокультурними моделями, а з численними, часто взаємовиключними, модусами присутності у цьому просторі. Виникає релятивізована ідентичність, у якій приналежність більше не передбачає емоційної залученості чи відповідальності, адже людина може інтерналізувати елементи різних культур (мову, традиції, цінності тощо), проте без глибинної ідентифікації з ними. Інакше кажучи, людина *функціонує*, але не *проживає* свою культурну ідентичність. Так, у сенсі розмислів представників комунікативної філософії людина як *homo faber* продовжує бути дієвцем, але поза визначених спільнотою культурних стратегій; під питанням опиняється існування людини як *homo sapiens* (Ophir 1989).

Соціокультурний простір є тією матрицею, через яку особистість здійснює конститування унікальної конфігурації власної ідентичності. Останню варто розуміти як уявлення людини про саму себе, у якій поєднуються як особистісні установки, так і динамічні форми належності / ціннісні межі взаємодії, де дихотомія «свій – чужий» набуває особливого значення. Ідентичність безпосередньо пов'язана з прагненням людини та спільноти створити певну впорядкованість, на підставі якої є можливим подолання хаотичності «первинного сенсорного досвіду» (Abrams & Hogg 1999). Саме тому ідентичність варто визначати не лише як усвідомлення людиною належності до історії, традиції, мови й відповідних символів, а й як її здатність і прагнення інтегрувати ці елементи у власний досвід, де головного значення набуває інтерпретація. Як наголошують дослідники, такий підхід заперечує виключно когнітивний аспект і дозволяє окреслити екзистенційний вимір ідентичності, долаючи уявлення про неї як про застиглу чи завершену, оскільки вона постає як процес безперервного становлення,

що розгортається в соціально-історичній площині, де людина постійно змушена переозначувати себе у нових координатах.

Видається, що потреба віднаходження людиною себе як цілісної особистості постає однією з найболючіших тем теперішнього. Відчуття втрати внутрішньої цілісності безумовно пов'язане з руйнуванням базових засад ідентифікації, насамперед символічних структур та стабільних соціальних ролей, які раніше забезпечували відчуття культурної причетності. Про дезорієнтацію людини в умовах інформаційного прискорення, що породжує новий вид буття, ще напочатку 1980-х років попереджав Е. Тоффлер (Toffler 1980). Наявна диджиталізація створює ефект тотальної присутності, що змінює відчуття реальності та підриває сталі координати самовизначення. Інакше кажучи, відтворення традиційних соціальних моделей (структур, ролей, звичаєвих норм) та соціокультурних практик дедалі частіше не витримує тиску невизначеності, у тому числі й інформаційної. Культура починає функціонувати у режимі потоку, який, за висловом М. Кастельса, перетворюється на колаж гіпертекстуальних фрагментів, трансльованих багатьма каналами одночасно; ідеться про «біполярне протистояння» Мережі і людського Я (Castells 1996). Результатом цього є розмиття цілісності культурного смислу та утрата стабільної орієнтації, що принципово переозначає системи «людина», «суспільство», «культура», «нація».

Відчуття кризи культурної ідентичності сьогодні дедалі частіше пов'язується з утворенням своєрідного «інформаційного вакууму», у якому втрачається зв'язність між традиційними смислами, цінностями й механізмами ідентифікації. Людина більше не отримує задалегідь окреслену модель самоідентифікації, натомість постає перед необхідністю самостійно орієнтуватися у множині нестабільних комунікаційних кодів та розмитих нормативних структур. У цьому контексті особистість не стільки «формується», скільки перебуває в процесі нескінченного перегляду власної ідентичності як реакції на мінливість культурного поля. Дійсно, ця ситуація може створювати потенціал для самопізнання, розкривати нові можливості для критичного й креативного мислення, формувати нові компетенції, яких вимагає соціальна реальність. Проте це не усуває головного

питання: яким має бути зміст і ціннісно-сміслові ядро цієї нової ідентичності? Чи не постає людина новим Протеєм – істотою, яка не здатна утримувати зв'язок із культурою та нацією?

Одним із ключових філософських концептів, що засвідчує розпад цілісної ідентичності в контексті сучасного культурного поля, є ідея емотивізму (А. Макінтайр). Емотивізм розуміється як втрата етичних критеріїв, унаслідок трансформацій у культурі впродовж останніх століть (MacIntyre, 2007). У культурі емотивізму моральні твердження втрачають претензію на об'єктивну обґрунтованість, а етика перестає бути сферою загальнозначущих смислів. Людина, позбавлена сталої ціннісної основи, орієнтується вже не на добродієність чи обов'язок, а на ефемерну емоційну реакцію, яка є змінною, ситуативною, навіть медійно нав'язаною. Класичні механізми вкорінення в культурну спільноту поступово витісняються новими, створеними в інформаційній сучасності, які виконують інтегративну функцію в епоху надшвидких трансформацій і спрямовані на абсолютну гнучкість. У такій ситуації особистість опиняється перед необхідністю вибудовувати нову внутрішню вісь, адже про відтворення традиційної ролі вже не йдеться. Відбувається переосмислення ціннісного ядра, навколо якого можливе відновлення смислової інтеграції. Великого значення на формування ідентичності набуває медіа як чинник впливу. Так, О. Гриценко звертається до ЗМК як нового соціально-культурного інституту, метою якого, на її думку, є консолідація українського суспільства. Дослідниця зауважує, що «процеси фрагментації та дефрагментації національної ідентичності мають циклічний характер, а пошук нових форм локально-національної ідентичності закономірно супроводжує процес глобалізації, і основним засобом формування цих нових форм національно-локальної ідентичності можуть бути саме масмедіа» (Гриценко 2003, с. 17). Цей погляд можна позначити як оптимістичний підхід, згідно з яким медіа здатні уточнювати й посилювати ідентичність сучасної людини.

Проте гра з образами реальності знижує чутливість до справжніх екзистенційних питань, зокрема до межі між життям і смертю. Віртуальний простір поступово нормалізує й навіть естетизує смерть, перетворюючи її на частину гри чи шоу, на ознаку сили, неза-

лежності або міфологізованої обраності. Цей феномен можна розглядати як культурну танатофілію, що діє не як страх смерті, а як її фетишизація, яка підтримується медіапростором, проте позбавлена співчуття. Інакше кажучи, смерть трансформується на естетичний або інформативний артефакт (Teodorescu & Jacobsen 2019). Така культурна танатофілія вступає в пряму суперечність з реаліями українського суспільства, яке переживає екзистенційну та антропологічну кризу в умовах війни, розв'язаної РФ як спроби знищення української державності та національної ідентичності. Ця ситуація формує нові завдання у площині національно-патріотичного виховання. «Оскільки інформаційно-психологічні війни відбуваються переважно в інтернет середовищі, то це вимагає від суспільства і молоді зокрема, крім медійної, інформаційної грамотності, ще й дієвого патріотизму в інтерактивному кіберпросторі, а саме патріотизму “інформаційного”». Це становить наразі архіважливий соціальний запит» (Череповська 2021, с. 190).

Соціокультурні практики, спрямовані на збереження й відновлення зв'язку з культурно-історичними наративами, як-от мовою, національною пам'яттю та національною культурою набувають особливого значення. Так, антропологиня К. Ваннер у дослідженні «Тягар мрій: історія та ідентичність в пострадянській Україні» надає своє бачення щодо переосмислення історії України крізь призму справжніх глибинних прагнень українського народу, що варто розуміти тією сакральною силою, яка оберігала і не дозволяла згаснути світлу національної ідеї. Дослідниця захоплюється силою й почуттям ідентичності, які властиві українському народу, порівнюючи його з образом Ангела з «історії Вальтера Беньяміна, котрий завдяки “буревію з раю” рухається вперед із широко розплющеними очима, зосереджуючись на минулому, що виглядає як “одна єдина катастрофа, яка нагромаджує уламки на уламках”» (Ваннер 2023, с. 10). Не зважаючи на це, Ангел продовжує рухатися всупереч катастрофічній природі історичного досвіду. І хоча він не може зцілити минуле, його погляд, спрямований у глибину руїни, є актом свідчення й пам'ятання, що не дозволяє трагедії перетворитися на забуття (Benjamin 1968). Ангел, хоч і не здатен зупинити буревій, стає свідком людського досвіду, що чинить опір руйнації через пам'ять / пам'ятання.

Метафоричний зв'язок образу Ангела з прагненням українського народу зберегти свою ідентичність полягає у нескореному русі крізь історичні втрати, окупації, геноциди, безпрецедентну жорстокість РФ, це не лише рух крізь / всупереч болю, а й форма екзистенційної стійкості. Так і українська нація продовжує рух, транслює свою ідею не як зовнішню нав'язану ідеологему, а як глибинний архетип, закладений в українській ідентичності, який за С. Кримським є унікальною триадою «Дім – Поле – Храм» (Кримський 2008). На думку Н. Хамітова, ідентичність / самоідентичність не може бути позбавлена етно-національних виявів, які варто розглядати у тісному взаємозв'язку з національно-культурними архетипами, що створюють унікальну онтологічну матрицю розгортання життєтворчості кожної нації, у тому числі й української. Вони «прориваються в людське існування і можуть розгорнутися в часі-просторі історії в будь-які форми» (Хамітов 2003, с. 403). Такою формою виступає й свобода, яка на думку В. Єрмоленко є «ключова риса ідентичності України як політичної нації» (Yermolenko 2022).

У цьому зв'язку національно-патріотичне виховання виходить за межі виключно освітньої чи політичної стратегії й постає соціокультурною практикою, пов'язаною зі збереженням національної та культурної ідентичності людини. Ідеться про смислові / національні наративи, які й нині окреслюють простір буття, де людина здатна усвідомлювати й здійснювати власну ідентичність як активний діяч. «Кожен національний наратив в Україні має сильну внутрішню логіку, яка виправдовує його концепцію національної ідентичності...» (Korostelina 2014, р. 7). Національно-патріотичне виховання як соціокультурна практика не зводиться до ідеологічної регламентації, а апелює до глибинних джерел духовного самоствердження, що є відповіддю на запит суспільства про відновлення цілісної ідентичності особистості, як пригадування людиною власної історичності, тим самим долаючи небезпеку квазіпатріотизму. «Духовність даного народу не можна легко змінити. Надбання минулого, історичні переживання стають нахилами й навиками, переходять у підсвідомість; вони творять історичну та культурно-суспільну спадщину. ... Треба наново відновити і відкрити здорові історично-творчі вартості та сили минулого, як розкрива-

ються історичні пам'ятки, а також треба викоринювати всі розкладаючі, шкідливі, негативні риси» (Мирон-Орлик 2023, с. 178).

Як зазначалося, у сучасному інформаційному середовищі відбувається трансформація не лише культурних кодів, а й поступове стирання межі між об'єктивною реальністю та її віртуальними проєкціями, породжуючи нову форму досвіду на кшталт практики симулятивної присутності, в межах якої людина сприймає реальність через зовнішні шаблони. Набагато простіше впізнавати ідентичність, аніж її відчувати, переживати й відтворювати. Ба більше, рефлексія, пам'ять, історія витісняються; образ не лише домінує, а й створює смислову реальність: образ є тотальністю і формує тотальність. Сама людина дедалі частіше має справу не з критичним осмисленням дійсності, а з автоматичним присвоєнням чужих моделей переживання, які транслують медіаплатформи. На противагу цим процесам національно-патріотичне виховання як соціокультурна практика є поверненням до національної культури, тим самим відновлюючи здатність людини бути не лише споживачем образів, а й творцем культури. Йдеться про перехід від *homo faber* до *homo sapiens*.

Отже, в умовах інформаційного спокушання людини заміною «буття-в-культурі» на «знання-про-культуру», національно-патріотичне виховання варто розуміти як соціокультурну практику спрямовану на відновлення цілісності ідентичності сучасної людини. В основі національно-патріотичного виховання як системи покладено суспільно-державні (національні) цінності, як-от: самобутність, воля, соборність, гідність, які формують відповідальне спів-буття людини і держави, людини і нації, нації і держави. Головним завданням є виховання молодого покоління «високої патріотичної свідомості, [з почуттями] вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» (Концепція 2022). Національно-патріотичне

виховання не можна розуміти як ідеологему, бо насамперед це концептуальна матриця формування людини з активною громадянською позицією, на яку покладається особиста відповідальність за збереження української нації. Проте ця матриця не обмежує людину, що підкреслено принципом полікультурності. Одним із модусів цієї матриці є формування особистості, здатної вільно взаємодіяти з іншими спільнотами та культурами на підставі таких критеріїв, як «відкритість», «толерантність», «мультикультуралізм», «діалог культур / полілог культур».

Висновок. Становлення глобального інформаційного простору, посилення мобільності комунікацій та множинність культурних кодів зумовили трансформацію культури, що спричинило значні зміни ідентичності сучасної людини. Виникає нова парадигма культурної ідентичності, яку можна визначити за допомогою понять «варіативна», «гібридна», «симулятивна». Вона є специфічною адаптацією людини до інформаційної сучасності, що водночас ускладнює збереження цілісних соціальних зв'язків і ставить під сумнів здатність особистості відчувати й переживати національну ідентичність. З одного боку, нові культурні модуси надають людині ширший простір для самовираження та персонального вибору, проте з іншого – продукують невизначеність у контексті надмірності інформації, що призводить до втрати відчуття спільності, послідовності та змістовності. У ситуації глобальної фрагментації культурного досвіду та розмивання ідентифікаційних сенсів, національно-патріотичне виховання постає не просто освітньою чи політичною технологією, а онтологічною практикою смислотворення. Функції національно-патріотичного виховання не суперечать відкритості світу, навпаки, вони розгортаються з урахуванням цього, вибудовують внутрішню структуру особистості, яка спроможна до солідарної дії та відповідальності в умовах сучасних викликів. Звернення до національних архетипів українського народу та актуалізація історичної пам'яті виступають дієвими стратегіями національно-патріотичного виховання, яке спрямоване на укорінення сучасної людини в національно-культурному бутті.

Список використаних джерел

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України ; затверджена Наказом МОН України № 527 від 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>.

- Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А.-Л. Богачова, М. Д.Култаєвої, Л. А. Ситніченко. Київ: Альтерпрес, 2004. 328 с.
- Ваннер К. Тягар мрій: Історія та ідентичність у пострадянській Україні / пер. з англ. Ю. Буйських. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 316 с.
- Вишинський С. Д. Виклики і трансформації людської ідентичності в постантропогенному світі. *Ідентичність людини: філософсько-антропологічний аналіз*. Київ, 2023. С. 222–238.
- Воропаєва Т. Формування спільної ідентичності громадян України в контексті інформаційної безпеки. *Культурологічна думка*. 2011. № 3. С. 58–66.
- Гриценко О. М. Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 – політична культура та ідеологія ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2003. 39 с.
- Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 367 с.
- Мирон-Орлик Д. Українській світогляд. *Український ідеалізм. Основи ідеології* / ред. упорядник О. Однороженко. Київ: Вид-во Марка Мельника, 2023. С. 173–198.
- Лютий Т. В. Модифікації ідентичності в українській масовій культурі (випадок впливу мас-медіа). *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст.* Київ, 2014. С. 395–419.
- Хамітов Н. Філософія: світ людини. Київ: Либідь, 2003. 432 с.
- Череповська Н. І. Медіапсихологічні особливості патріотизму молоді в інформаційну добу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 188–200.
- Abrams D., Hogg M. Social Identity and Social Cognition. 1999. URL: https://www.researchgate.net/publication/220024819_Social_Identity_and_Social_Cognition.
- Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge, UK: Polity Press; Malden, MA: Blackwell Publishers, 2000. 238 p.
- Benjamin W. Theses on the Philosophy of History. *Illuminations: Essays and Reflections* / ed. H. Arendt; trans. H. Zohn. New York: Harcourt, Brace & World, 1968. P. 253–264.
- Castells M. The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996. 556 p.
- Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. 218 p.
- Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / trans. W. Rehg. Cambridge, MA: MIT Press, 1996. 676 p.
- Korostelina K. V. Constructing the Narratives of Identity and Power: Self-Imagination in a Young Ukrainian Nation. London, UK: Bloomsbury Academic, 2014. 259 p.
- MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. 3rd ed. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007. 286 p.
- Ricoeur P. Oneself as Another / trans. K. Blamey. Chicago & London: University of Chicago Press, 1992. 373 p.
- Ophir A. M. The Ideal Speech Situation: Neo-Kantian Ethics in Habermas and Apel. *Kant's Practical Philosophy Reconsidered* / ed. Y. Yovel. Dordrecht: Springer, 1989. P. 213–234.
- Teodorescu A., Jacobsen M. H. Death in Contemporary Popular Culture. London: Routledge, 2019. 254 p.
- Toffler A. The Third Wave. New York: Bantam Books, 1980. 537 p.
- Yermolenko V. Volodymyr Yermolenko, a Ukrainian philosopher, considers his national identity. 2022. URL: <https://internews.ua/en/about/media/economist-mar-2022>

References

- Kontseptsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy; zatverdzhena Nakazom MON Ukrainy № 527 vid 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>.
- Welsch, W. (2004). Nash postmodernyi modern / trans. from German by A.-L. Bohachova, M. D. Kul'taieva, L. A. Sytnichenko. Kyiv: Alterpres. 328.
- Wanner, C. (2023). Tiahar mrii: Istoriia ta identychnist u postradianskii Ukraini / trans. from English by Yu. Buiskykh. Kyiv: DUKH I LITERA. 316.
- Vyshynskiy, S. D. (2023). Vyglyky i transformatsii liudskoi identychnosti v postanthropohennomu sviti. *Identychnist liudyny: filozofsko-antropolohichniy analiz*. Kyiv. 222–238.
- Voropaeva, T. (2011). Formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy v konteksti informatsiinoi bezpeky. *Kulturolohichna dumka*. № 3. 58–66.
- Hrytsenko, O. M. (2003) Mas-media v protsesakh demokratychnykh transformatsii ukrainskoho suspilstva (polityko-kulturolohichnyi aspekt) : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.03 – politychna kultura ta ideolohiia ; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. In-t zhurnalistyky. Kyiv, 39.

- Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturoiu Sofii*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. 367.
- Myron-Orlyk, D. (2023). *Ukrainskyi svitohliad. Ukrainskyi idealizm. Osnovy ideolohii / red. uporiadnyk O. Odnorozhenko*. Kyiv: Vyd-vo Marka Melnyka. 173–198.
- Liutyi, T. V. (2014). *Modyfikatsii identychnosti v ukrainskii masovii kulturi (vypadok vplyvu mas media). Tertium non datur: problema kulturnoi identychnosti v literaturno-filosofskomu dyskursi XIX–XXI st.* Kyiv. 395–419.
- Khamitov, N. (2003). *Filosofia: svit liudyny*. Kyiv: Lybid. 432.
- Cherepovska, N. I. (2021). *Mediapsykholohichni osoblyvosti patriotyzmu molodi v informatsiinu dobu. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. Issue 48 (51). 188–200.
- Abrams, D., Hogg, M. (1999). *Social Identity and Social Cognition*. URL: https://www.researchgate.net/publication/220024819_Social_Identity_and_Social_Cognition
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press; Malden: Blackwell Publishers. 238.
- Benjamin, W. (1968). *Theses on the Philosophy of History. Illuminations: Essays and Reflections / ed. H. Arendt; trans. H. Zohn*. New York: Harcourt, Brace & World. 253–264.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I*. Cambridge: Blackwell. 556.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 218.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / trans. W. Rehg*. Cambridge: MIT Press. 676.
- Korostelina, K. V. (2014). *Constructing the Narratives of Identity and Power: Self Imagination in a Young Ukrainian Nation*. London: Bloomsbury Academic. 259.
- MacIntyre, A. (2007). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 3rd ed. Notre Dame: University of Notre Dame Press. 286.
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as Another / trans. K. Blamey*. Chicago: University of Chicago Press. 373.
- Ophir, A. M. (1989). *The Ideal Speech Situation: Neo-Kantian Ethics in Habermas and Apel. Kant's Practical Philosophy Reconsidered / ed. Y. Yovel*. Dordrecht: Springer. 213–234.
- Teodorescu, A., Jacobsen, M. H. (Eds.) (2019). *Death in Contemporary Popular Culture*. London: Routledge. 254.
- Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: Bantam Books. 537.
- Yermolenko, V. (2022). *Volodymyr Yermolenko, a Ukrainian philosopher, considers his national identity*. URL: <https://internews.ua/en/about/media/economist-mar-2022>

SVITLANA, KORNIENKO – Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Professor at the Department of Philosophy
named after Professor M. D. Kultaieva,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: s.pylypenko@hnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3838-7805>

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION AS A SOCIOCULTURAL PRACTICE OF PRESERVING AND FORMING IDENTITY UNDER CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract

The article explores national-patriotic education as a sociocultural practice of preserving and shaping identity under the conditions of informational modernity, cultural relativism, crisis of identificational structures. The objectives of the study are as follows: to highlight the philosophical and cultural context of national-patriotic education; to analyze changes in the perception of identity in the context of current informational and cultural challenges; to outline the role of media as a factor exerting influence on identity; to argue for the ontological significance of referring to national archetypes and collective memory as factors of inner personal structuring; and to conceptualize national-patriotic education as a sociocultural practice of meaning-making and existential responsibility. The article demonstrates that in the contemporary media environment, identity ceases to be a fixed entity and functions instead as a flexible construction undergoing constant reconfiguration. In this context, sociocultural practices with strong integrative potential become particularly relevant. One such practice is national-patriotic education, which is directed toward the preservation and formation of an individual's internal orientation to historical continuity and the value of belonging. National-patriotic education is regarded not as an instrumental ideologeme, but as a matrix for shaping the inner ethical orientation of the individual – one capable of combining freedom of choice with responsibility for the preservation of the nation and the state. The reconstruction of national identity based on archetypes, collective memory, and national narratives – as

phenomena of existential creativity – acquires the status of a key factor. It is established that national-patriotic education is capable of performing a stabilizing function under conditions of symbolic overload and informational excess, ensuring cultural integrity of the individual. Conclusion: Appealing to the national archetypes of the Ukrainian people and updating historical memory are effective strategies of national-patriotic education, which is aimed at rooting modern man in national-cultural existence.

Key words: national-patriotic education, sociocultural practices, identity, national identity, national narratives, national archetypes, human being.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 07.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 07.09.2025

How to cite: Корнієнко, Світлана. Національно-патріотичне виховання як соціокультурна практика збереження й формування ідентичності в умовах сучасних викликів. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 201–208

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-21>

УДК 130.2 : 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-22>

Г. СКОВОРОДА І М. ГОГОЛЬ: ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ¹

Анотація

Статтю присвячено дослідженню історико-культурної складової у формуванні сучасних стратегій національно-патріотичного виховання. Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямків виховної роботи в українських освітніх закладах. Особливо гостро питання національно-патріотичного виховання постає в умовах повномасштабної війни, коли українська державність для свого захисту потребує дієвого патріотизму, а не апелятивних гасел. У цьому контексті звернення до української культурно-філософської традиції, зокрема до спадщини Г. Сковороди та М. Гоголя значно розширює оптику розуміння національної ідентичності, морального ідеалу та духовної свободи, що постоють основою стійкості нації у викликах воєнного часу. Акцент зроблено саме на філософсько-виховних ідеях Г. Сковороди і М. Гоголя в їх історичних перетинах та культурно-освітній перспективі. Такий аналіз дозволяє побачити як спільну для обох представників української духовної культури ідею звернення до внутрішньої людини, формування національної самосвідомості та громадянської позиції, що може стати фундаментом сучасного виховного процесу, так й унікальний особистісний досвід самопізнання та драматизм духовних пошуків «української душі» у межах імперського простору. У контексті даної проблематики є важливим звернення до фундаментальних досліджень, присвячених дослідженню української філософської спадщини І. Бичка, А. Бичко, В. Горського, С. Кримського, Г. Нічик та ін. Теоретико-методологічні засади дослідження визначає комплексне поєднання історико-філософського, герменевтичного методів з культурологічним підходом та порівняльним аналізом, що дає можливість простежити спільні мотиви та проаналізувати основні концепти духовного формування особистості, а також виявити приховані смисли, символіку та ідейні альянзи, які безпосередньо стосуються національно-патріотичного виховання. Обґрунтовано, що творча спадщина обох мислителів є ціннісним ресурсом для сучасної української освіти, особливо в умовах суспільних трансформацій та боротьби за незалежність. Саме тому, основною метою дослідження є аналіз філософських ідей Сковороди та Гоголя крізь призму проблеми національно-патріотичного виховання, а також виявлення можливостей інтеграції їхнього спадку в сучасні освітні й виховні практики.

Ключові слова: людина, культура, освіта, виховання, сквородинівська традиція, Г. Сковорода, М. Гоголь, творчість, національне, патріотизм, війна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна Україна переживає етап глибоких соціокультурних та політичних трансформацій, що висуває на передній план завдання формування зрілої громадянської свідомості та утвердження цінностей національно-патріотичного виховання. Особливу роль тут відіграє історико-культурна спадщина українського народу. Тож, надзвичайно важливим є виявлення тих джерел, які закладають фундамент для формування духовно зрілої, внутрішньо вільної особистості, яка прокладає свій шлях у пошуках свободи, скажімо, в сенсі тих ідейних настанов, які викладені В. Андрущенком у монографії «У пошуках свободи» (Андрущенко В., 2023). Сковорода і Гоголь пропонують два взаємопов'язані ракурси

у пошуку свободи – індивідуально-особистісний, через самопізнання, моральну відповідальність і самозаглиблення та колективно-історичний, який ґрунтується на таких засадах як вірність батьківщині, жертвність, збереження культурних традицій. Синтетична цілісність внутрішньої стійкості та відчуття спільної історичної місії, ствердженні у творах Сковороди і Гоголя, набуває особливого значення в ситуації невизначеності та кризи, в якій перебуває сьогодні кожен українець.

Проблема національно-патріотичного виховання набула свого висвітлення у працях вітчизняних дослідників, зокрема, В. Андруценка, І. Беґа, М. Бойченка, Н. Дічик, В. Кременя, М. Култаєвої, І. Прокопенка та ін. У контексті даної проблематики є важливим звернення до фундаментальних досліджень, присвячених дослідженню української філософської спадщини І. Бичка, А. Бичко, В. Горського, С. Кримського, Г. Нічик та ін.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічні засади дослідження визначає

¹ Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

комплексне поєднання історико-філософського, герменевтичного методів з культурологічним підходом та порівняльним аналізом, що дає можливість простежити спільні мотиви та проаналізувати основні концепти духовного формування особистості, а також виявити приховані смисли, символіку та ідейні алюзії, які безпосередньо стосуються національно-патріотичного виховання. Важливе значення для екстрополяції ідейної спадщини Сковороди і Гоголя у сучасній освітній дискурсі набуває застосування педагогічної проєкції як методологічної призми, що дозволить розрізнити й водночас поєднати три рівні дискурсу (філософський, літературний та власне педагогічний) національно-патріотичного виховання у спадщині обох мислителів.

Об'єкт дослідження. Історико-культурний аспект у стратегіях національно-патріотичного виховання.

Предмет дослідження. Літературно-філософська спадщина Г. Сковороди і М. Гоголя та шляхи її актуалізації у практиках національно-патріотичного виховання.

Метою даного дослідження є виявити евристичний потенціал творчої спадщини Сковороди та Гоголя у дослідженні проблеми національно-патріотичного виховання, а також розробити дієвий механізм оптимізації їхньої ідейної спадщини в сучасних виховних і освітніх практиках.

Завдання дослідження: є проаналізувати різні рівні дискурсу (філософський, літературний, педагогічний) національно-педагогічного виховання у творчості Сковороди і Гоголя як взаємопов'язані складові цілісної моделі виховання і національної культурної пам'яті.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Український народ упродовж своєї історії постійно перебував у постійних пошуках свободи, які розгорталися переважно за лаштунками чужих імперій. Таке становище зумовило специфіку формування національної ідентичності, що одночасно утверджувалася через прагнення до самостійності й постійно зазнавала загроз з боку зовнішніх політичних і культурних впливів. Ця історична ситуація породила парадоксальне поєднання «все-пам'яті» (П. Нора), що дозволяє побачити національно-патріотичне виховання не тільки як суспільно-педагогічне завдання, а як синтез особистісного й колективного досвіду боротьби за свободу. У розумінні П. Нора ідеологія «все-пам'яті» – це визначальні

для групової ідентичності спадщинневі об'єкти (Нора П., 2014 с. 72). Для сучасного українського суспільства такими «об'єктами» історичного спадку є тоталітарне минуле й досвід боротьби за свободу.

Виходячи з таких міркувань, у даній статті вводяться два концепти: «у пошуках свободи» (Віктор Андрущенко) та «за лаштунками імперії» (Віра Агеєва), які започатковують філософський і літературний дискурс національно-патріотичного виховання в сучасній Україні. Перший відображає філософський вимір свободи – свобода як умова розвитку особистості і нації (Андрущенко В., 2023) Другий – літературний вимір антиколоніального дискурсу (українська література як простір спротиву імперії та збереження колективної пам'яті) (Агеєва В., 2025). Поєднання цих дискурсів створює підґрунтя для розуміння національно-патріотичного виховання (крізь призму літературно-філософської творчості Г. Сковороди і М. Гоголя) як основи формування культури свободи і дієвого механізму подолання імперських наративів, що тривалий час визначали умови існування українства.

Водночас варто зауважити, що педагогічний дискурс національно-патріотичного виховання на відміну від літературного й філософського тривалий час залишався тоталітарним. Як за часів царської імперії так й у радянську добу він був підпорядкований ідеологічним завданням держави, що зводило виховання до інструменту державного контролю. За слушним зауваженням Г. Почепцова у тоталітарному суспільстві відбувається стиснення простору й часу, зокрема, досить наочно це демонструє будь-який підручник з історії виданий у радянський період: «Історія країни, а іноді й усього людства (це в працях із суспільствознавства) починається з 1917 року. За межами радянського періоду час визначається як несуттєвий» (Почепцов Г., 2024, с 17). Якщо у царській росії політика денационалізації будувалася на принципі заперечення існування української нації та мови, тоді як у радянські часи вона гуртувалася на принципі імітації «братерства», але будь-які спроби підкреслити окремішність української традиції трактувалися як сепаратизм. Тож, політика денационалізації, хоча і не була відкрито проголошеною, мала системний і багатовимірний характер. Вона реалізовувалася через низку цілеспрямованих практик, які підпорядковували культуру, освіту, світ праці та дозвілля проєкту виховання «радянської людини», ретельно замовчуючи теми

національно-визвольних рухів, репресій, голодомору. Безперечно, як пише І. Гончаренко: «Наша національна педагогіка повинна ставити своїм найголовнішим завданням поборювати оті негативи, перевиховувати свою вдачу, але це ми зможемо зробити тільки тоді, коли справа нашого виховання буде в наших руках» (Гончаренко І., 2000, с. 738).

Саме тому, для розуміння часової неперервності історичної фактичності у визначенні змісту національно-патріотичного виховання його педагогічний дискурс свідомо усунуто з поля уваги, напроти акцент зроблено на виявленні трансісторичних смислів національно-патріотичного виховання.

Свого часу, праця на яку я хочу звернути увагу надрукована у 2006 р., але мабуть, ще в ті часи, коли ця тема обговорювалася лише вузьким колом українських інтелектуалів, Мирослав Попович наголосив: «Щоб визначити особливості ментальності українців як нації, необхідно було б прослідкувати історію культури України як історію ментальностей (в душі школи «Анналів») і зробити узагальнюючі висновки, які б годилися для всіх історичних етапів (Попович М., 2006, с. 232). Ця думка є слушною навіть з огляду на той факт, що етнічні спільноти постійно зазнають змін. Як пише Е. Сміт: «В очах членів групи і чужинців бути італійцем чи росіянином сьогодні не те саме, що у 1980 року, не кажучи вже про 1960» (Сміт Е., 2013, с. 53). Проте обоє дослідників сходяться в думці, що етнічність вводить «приховане» до умоглядних схем ментальності, яка формує поприще для мобілізації автентичних ресурсів тієї чи іншої нації. Як пише С. Бистрицький: «існування такої належності до колективного життя робить індивіда «людиною культури» – учасником («співавтором») традицій, звичаїв, норм поведінки, способів думання і розуміння як навколишнього світу, так і себе» (Бистрицький С., 2018, С. 37 – 38).

Отже, серед основних орієнтирів для виховання національно свідомої людини є належність індивіда до відповідного смислового горизонту тих культурних надбань, якими володіє той чи інший народ. Як метафорично підсумовує К. Контюрі – плести нитки виховання згідно з духом (Контюрі К., 2025). Варто зазначити, що для української філософсько-педагогічної думки (Куліш, Драгоманов, Франко, Ушинський) духовність виступала як гармонізація знання

і моральності. Зокрема, І. Гончаренко, розробляючи основи українського національного виховання, посилається на думку К. Ушинського, що кожен народ має свої уявлення про національне виховання, які тісно пов'язані з власним ідеалом людини («Листи із Швейцарії»). Цей ідеал відповідає характеру народу, умовам суспільного життя та постійно удосконалюється (Гончаренко І. 2000, с. 734).

Витоки концепції «освіта згідно з духом» можна знайти в кількох інтелектуальних горизонтах античності, християнській традиції, в німецькій класичній, зокрема, у Г. Гегеля освіта (Bildung) є процесом «опосередкування духу». Більдунг як його визначає Л. Андерсен, авторка праці «Зростання людини і суспільства. Нордична концепція більдунгу» – це «глибока інтеграція в соціальну тканину ...це свобода, обов'язки, незалежність, взаємозалежність і відповідальність» (Л. Андерсен, 2024, с. 21), що «охоплює складну взаємодію між індивідуальним розвитком, навчанням і колективною культурою» (Андерсен Л., 2024, с. 24).

В українському інваріанті «освіта згідно з духом» – це поєднання свободи, моральності та сродності людини, де дух розуміється не лише як індивідуальне внутрішнє начало, а й як універсальний принцип культури, історії та виховання. У цьому широкому горизонті значень українська духовна традиція XIII – XIX століть, представлена Г. Сковородою та М. Гоголем саме через категорію духу відкриває специфічний підхід до розуміння концепції «народного більдунгу», що бере свій початок у глибокій традиції духовного осмислення людини. У Сковороди вона виявляється як виховання внутрішньої людини через відкриття сродної праці й внутрішньої гармонії, у Гоголя – як драматичний заклик до пробудження «живої душі» й оновлення суспільного духу. Якщо Г. Сковорода мислить дух у категоріях радості, природності й істини, тоді як М. Гоголь – у категоріях боротьби й покарання, але обидва мислителі виходять із переконання, що справжня освіта повинна орієнтуватися на духовний вимір людини. Повертаючись до Сковороди треба зазначити, що життєве кредо він визначає як здатність користуватися розумом, відповідно до цього він поєднує свободу з вимогою її розумного спрямування і застосування (Култаєва М, Радіонова Н., 2023, с. 21). Однак, Сковорода визнає, що люди гальмують

свій духовний розвиток саме через погану освіту та виховання. Серед основних рекомендацій до самовиховання він наголошує на відкритті духовного начала, без якого все втрачає сенс свого існування, «бо звідки, як не з плодів наших, відомо, що в нас є дух предків?» (Сковорода, 2011, с. 1094). У цьому сенсі освіта згідно з духом у Сковороди – це освіта яка веде людину до самоідентифікації, свободи, гармонії, а отже, долає зовнішній примус і формалізм. У листі до Михайла він пише: «Шукай у теперішньому житті тільки царства Божого, піклуйся і дбай тільки про добротність і мудрість. Бо якщо ти добре посієш у теперішньому, то добре пожнеш у майбутньому» (Сковорода, 2011, с. 1097). За глибоким переконанням Г. Сковороди – працювати над вдосконаленням своєї душі є обов'язок людини перед Богом. Такий підхід набуває особливої ваги в контексті розробки сучасної стратегії національно-патріотичного виховання, оскільки орієнтує на формування глибокої внутрішньої переконаності, яка витікає із «сродності» та духовного досвіду людини. Патріотизм у цьому розумінні постає не як апелятивна декларація чи зовнішній обов'язок, а як природна потреба «внутрішньої людини» бути вірною власному кореню, культурі й історії, що є запорукою формування дієвого патріотизму. Тотожні інтенції відчутні у творчості М. Гоголя, якого цілком виправдано відносять до сквородинівської традиції (Култаєва М, Радіонова Н., 2023). Варто наголосити, що творчість М. Гоголя, попри її загальноімперський контекст багатозначність інтерпретацій, містить глибинний пласт національно-патріотичних ідей («Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород», «Тарас Бульба», «Про викладання всесвітньої історії»). Романтизований образ України як духовної цілості, ідеал героїзму та жертвності, усвідомлення патріотизму як морального обов'язку – саме ці ідеї переконливо свідчать про те, що М. Гоголь увійшов до української культури як творець образів «живої душі», здатних виховувати любов до Батьківщини та почуття відповідальності перед нею. Важливо при цьому врахувати й трагічний аспект гоголівського патріотизму, та його особистісний трагічний досвід внутрішнього митарства між «своїм» і «чужим» світами, особливо культурний шок від перебування у «мертвенному» просторі похмурого Петербургу: «Ві

бреше повсякчас, цей Невський проспект...» (Гоголь М., 2009, С. 36). Перебування у стані культурного шоку, як й культурної ейфорії мають свою ціну. Як слушно зауважує В. Агеєва: «Найкращий і найпевніший спосіб досягнути й увиразнити свою національну тожсамість – це зіткнення з інонаціональною реальністю» (Агеєва В., 2025, с. 75). Така відмінність буття спільноти, яку ми визначаємо як національну, вимагає від людини формування цілісного уявлення про національну ідентичність. У випадку М. Гоголя цей процес самоідентифікації української душі є лейтмотивом його життєтворчості. Патріотизм у Гоголя має духовно-релігійний вимір, перш за все, це вірність вищим ідеалам, що потребує самопожертви й очищення, адже «шлях до Христа лежить через викриття Антихриста» (Култаєва М, Радіонова Н., 2023, с.104). Саме таке гоголівське бачення патріотизму може слугувати потужним ресурсом для осмислення практик національно-патріотичного виховання на деокупованих територіях.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Національно-патріотичне виховання у сучасних українських умовах постає не лише як вагоме педагогічне завдання, а як стратегічний чинник культурної, духовної та політичної безпеки держави. Виходячи із таких пріоритетів, у статті розглянуто творчість Г. Сковороди і М. Гоголя як концептуальне джерело для розробки стратегії національно-патріотичного виховання в умовах війни. У Г. Сковороди та М. Гоголя національно-патріотичні ідеї поєднують дві перспективи: гармонійно-сродну та героїко-драматичну. Перша вказує на необхідність виховання внутрішньої свободи й духовної автентичності, друга – на історичну відповідальність і жертвний вимір патріотизму. Разом вони формують цілісний культурно-освітній ідеал, у якому особистісне самоздійснення поєднується з вірністю національним інтересам. Практичне значення філософсько-освітніх ідей Г. Сковороди та М. Гоголя для реалізації програм національно-патріотичного виховання полягає в тому, що вони можуть бути втілені як в виховних практиках самопізнання так й для глибшого занурення молоді в українську історію, культуру та символіку українського народу, що є надзвичайно важливим для виховання внутрішньо мотивованого патріотизму.

Список використаних джерел

- Агеева В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Вид. 2-ге, виправлене, Київ : Віхола, 2025. 371 с.
- Андерсен Л. Зростання людини і суспільства. нордична концепція більдунгу. Пер. з англ. О. Олійник, за ред. К. Ясько. Київ : Наш Формат, 2024. 208 с.
- Андрущенко В. У пошуках свободи. Історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів. Науково публіцистика. Книга для читання. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 736 с.
- Бистрицький Є., Пролесев С., Лозиця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-ге, допов. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 464 с.
- Гоголь М. Зібрання творів у 7 т. [редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін.] : упоряд. П.В. Михед ; Національна академія наук України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 2008 – 2012. Т. 4 : Повісті, 232 с.
- Гончаренко І. Українська національна педагогіка в історичному розвитку. Український культурологічний альманах Хроніка, вип. 71, 2000. С. 734 – 858.
- Контюрі К. Блаженні ті, хто навчає! Засоби для підзарядки. Пер. з фр. Київ.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2025. 224 с.
- Култаєва М, Радіонова Н. Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки), монографія за наук. ред. Н. Радіонової, Київ : Вид-во «Людмила», 2023. 226 с.
- Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Вид-во КЛІО», 2014. 272 с.
- Попович М. Українська національна ментальність / Проблеми теорії ментальності. Київ : Наукова думка, 2006. С. 232 – 272.
- Почепцов Г. Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного символізму і міфології. Пер. К. Нечипуренко. Київ.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 176 с.
- Радіонова Н. Під знаком Г. Сковороди: культурний профіль і дизайн доби модерну Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Літературознавство. Збірник наукових праць. 2025. Вип. 1(105), С 22 – 39.
- Радіонова Н.В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XIX столітті.– Суми: ВАТ СОД, Козацький вал, 2008. 320 с.
- Сковорода, Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
- Сміт Е. 2013. Нації та націоналізм у глобальну епоху. Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.

References

- Aheieva, V. (2025). *Za lashtunkamy imperii: Esei pro ukrainsko-rosiiski kulturni vidnosyny/* (2nd ed., rev.). Kyiv: Vikhola.
- Andersen, L. (2024). *Zrostantia liudyny i suspilstva: Nordychna kontseptsia bil'dunhu* (O. Oliinyk, Trans.; K. Yas'ko, Ed.). Kyiv: Nash Format.
- Andrushchenko, V. (2023). *U poshukakh svobody: Istoriosofia ukrains'koi kul'tury vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev. Naukovo-publicystyka. Knyha dlia chytannia. Scientific essays. A book for reading.* Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla.
- Bystrytskiy, Ye., Proleiev, S., Lozytsia, S., Zymovets, R., & Kobets, R. (2018). *Natsional'na identychnist' i hromadians'ke suspilstvo* (2nd ed., rev. and enl.). Kyiv: Dukh i Litera.
- Hohol, M. (2009). *Zibrannia tvoriv u 7 t.* [Collected works in 7 vols. (Vol. 4: Povisti (M. Zhulyynskiy, Ed.; P. Mykhed, Comp.). Kyiv: Naukova Dumka.
- Honcharenko, I. (2000). *Ukrains'ka natsional'na pedahohika v istorychnomu rozvytkovi Ukrains'kyi kulturolohichniy al'manakh Khronika*, 71, 734–858.
- Kontiuri, K. (2025). *Blazhenni ti, khto navchaie! Zasoby dlia pidzariadky* (Trans. from French). Kyiv: Dukh i Litera.
- Kultaieva, M., & Radionova, N. (2023). *Prosvitnyts'ka mobil'nist' i romantychne pryskorennia: H. Skovoroda ta M. Hohol' (filosofs'ko-osvitni ta kul'turno-antropolohichni rozvidky).* Kyiv: Liudmyla.
- Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsia, pam'iat'** (A. Riepa, Trans.). Kyiv: Klio.
- Popovych, M. (2006). *Ukrains'ka natsional'na mental'nist' 2.* Kyiv: Naukova Dumka, 232–27
- Pocheptsov, H. (2024). *Totalitarna liudyna: Narysy totalitarnoho symvolizmu i mifolohii.* Kyiv: Dukh i Litera.
- Radionova, N. (2025). *Pid znakom H. Skovorody: Kul'turnyi profil' i dyzain doby modernu Naukovi zapysky Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Literaturoznavstvo*, 1(105), 22–39.
- Radionova, N. V. (2008). *Reprezentatsii filosofii v osvitn'omu prostori Slobozhanshchyny u XIX stolitti.* Sumy: VAT SOD, Kozats'kyi val.

Skovoroda, H. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv*. Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan; Canadian Institute of Ukrainian Studies.

Smith, E. (2013). *Natsii ta natsionalizm u hlobal'nu epokhu*. Kyiv: Nika-Tsentr.

NATALIIA, RADIONOVA – Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: radionova_natali@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

HRYHORII SKOVORODA AND MYKOLA GOGOL: ON THE PROBLEM OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION

Abstract

The article examines the historical-cultural dimension in shaping contemporary strategies of national-patriotic education. National-patriotic education is among the priority areas of educational work in Ukrainian institutions. The issue becomes especially acute under conditions of full-scale war, when the defense of Ukrainian statehood requires lived, effective patriotism rather than rhetorical slogans. In this context, engagement with the Ukrainian cultural-philosophical tradition – specifically, the legacies of Hryhorii Skovoroda and Mykola Gogol – expands our lens for understanding national identity, the moral ideal, and spiritual freedom that undergird national resilience in wartime. The emphasis falls on the philosophical and pedagogical ideas of Skovoroda and Gogol at their historical intersections and within a broader cultural-educational perspective. Such an analysis reveals, on the one hand, a shared appeal to the “inner person,” the formation of national self-awareness, and a civic commitment that can ground the contemporary educational process; and, on the other, each thinker’s distinctive experience of self-knowledge and the drama of the spiritual quest of the “Ukrainian soul” within an imperial context.

In this context, it is crucial to draw on foundational scholarship on the Ukrainian philosophical tradition (I. Bychko, A. Bychko, V. Horskyi, S. Krymskyi, H. Nychyk, et al.). The theoretical-methodological framework combines historical-philosophical and hermeneutic methods with a cultural-studies approach and comparative analysis. This composite approach makes it possible to trace common motifs and analyze the core concepts of the person’s spiritual formation, as well as to disclose latent meanings, symbolism, and conceptual allusions directly pertinent to national-patriotic education. It is argued that the intellectual legacy of both thinkers constitutes a substantive axiological resource for contemporary Ukrainian education, particularly amid social transformation and the struggle for independence. Accordingly, the study aims to analyze the philosophical ideas of Skovoroda and Gogol through the prism of national-patriotic education and to identify ways of integrating their heritage into current educational and pedagogical practices.

Key words: person, culture, education, upbringing, Skovorodian tradition, Hryhorii Skovoroda, Mykola Gogol, creativity, national identity, patriotism, war.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 08.07.2025
Accepted date 19.08.2025
Published date 08.09.2025

How to cite: Радіонова, Наталія. Г. Сковорода і М. Гоголь: до проблеми національно-патріотичного виховання. *HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 209–214

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-22>

УДК 7:316:006.3

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-23>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИЗАЙНУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

РИЖОВА, ІРИНА¹

Анотація

Актуальність дослідження. Дизайн у сучасному світі давно перестав бути виключно естетичною або функціональною категорією. Він пронизує всі сфери людського життя, формуючи наше оточення, взаємодію, цінності та поведінку. Розгляд дизайну як соціального феномена означає вихід за межі його суто професійної чи художньої інтерпретації та занурення у складну мережу взаємозв'язків між об'єктами, людьми, інституціями та культурними контекстами. Актуальність дизайну в такому ракурсі зумовлена кількома факторами. По-перше, зростаюча роль дизайну в глобалізованому та технологічно насиченому світі вимагає глибокого розуміння його впливу на суспільство. По-друге, складність сучасних соціальних проблем (екологічні виклики, соціальна нерівність, цифрова трансформація) вимагає міждисциплінарних підходів, де дизайн може виступати як інструмент змін. По-третє, розвиток самого дизайну, його перехід від фокусу на продукті до фокусу на системі, сервісі та досвіді, підкреслює його соціальну природу. **Метою даного дослідження** є розробка методологічних засад для дослідження дизайну як соціального феномена. Ми прагнемо окреслити теоретичні рамки, визначити основні парадигми, представити широкий спектр методів збору та аналізу даних, а також обговорити етичні аспекти та виклики, що постають перед дослідниками в цій галузі. **Завдання статті включають:** 1) визначення ключових концепцій та теоретичних підходів, що дозволяють осмислити дизайн у соціальному вимірі; 2) аналіз основних дослідницьких парадигм, які можуть бути застосовані до вивчення дизайну; 3) систематизація кількісних, якісних та змішаних методів збору даних, релевантних для дослідження соціального аспекту дизайну; 4) опис підходів до аналізу та інтерпретації отриманих даних; 5) розгляд етичних принципів та практичних викликів, з якими стикаються дослідники; 6) визначення перспектив подальшого розвитку методології дослідження дизайну як соціального феномена. **Методи дослідження.** У дослідженні використано наступні методи та підходи. Системно-структурний метод, загальнонаукові методи та ін. В статті проаналізовано, що на розвиток методології дослідження дизайну впливають наступні чинники: 1) практичні проблеми підвищення ефективності дизайну і втілення його в соціально-культурному бутті; 2) поглиблення методології аналізу дизайну як соціального феномена. Акцентується увага на таких підходах аналізу дизайну як онтологічний, гносеологічний, інституційний, інструментальний, нормативно-рольовий, комунікативний, системний, що дозволяють дослідити дизайн як складний і суперечливий процес у досягненні гармонізації відносин суспільства і особистості. **Висновок.** Методологія дизайну перемістилася в центр поля наукових досліджень, зокрема, збагачення методології дизайну за рахунок адаптації філософської, загальнонаукової і частково наукової методології з урахуванням специфіки методології, зумовленої сферою його прикладного застосування.

Ключеві слова: методологія, метод, підходи аналізу дизайну онтологічний, гносеологічний, інституційний, інструментальний, нормативно-рольовий, комунікативний, системний, дизайн, соціальна філософія

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Дизайн у сучасному світі давно вийшов за межі естетичної чи суто функціональної категорії, перетворившись на універсальний спосіб осмислення й конструювання соціальної реальності. Він не лише оформлює речі, простори й технології, але й моделює людську поведінку, визначає систему цінностей, формує горизонти нашого буття. В архітектурі міст, інтерфейсах цифрових платформ, одязі чи соціальних практиках – скрізь дизайн постає як філософська категорія, що відображає і водночас трансформує відносини між людиною, культурою та світом.

Розгляд дизайну як соціального феномена означає перехід від вузького професійного або художнього розуміння до філософсько-антропологічного аналізу. У такій перспективі дизайн постає не лише як діяльність, а як спосіб існування, форма взаємодії між об'єктами, людьми, інституціями та культурними контекстами. Він стає «мовою» сучасності, за допомогою якої суспільство артикулює свої цінності, ідеали та відповідає на виклики глобалізації (Воронкова, Гарбар, 2025).

Актуальність філософського осмислення дизайну визначається кількома чинниками. По-перше, зростаюча роль дизайну у світі технологічної надлишковості та культурної гібридизації вимагає глибокого розуміння його соціальних наслідків. По-друге, складність сучасних

¹ Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

E-mail: 17design2017@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

викликів – екологічних, соціальних, етичних – засвідчує потребу в міждисциплінарних концепціях, де дизайн може виконувати роль медіатора змін. По-третє, сам розвиток дизайну – від предметоцентричного підходу до системного, сервісного та досвідного – підкреслює його онтологічну й аксіологічну природу.

Методологія дослідження дизайну як соціально-філософського феномена ґрунтується на поєднанні герменевтики, феноменології та кри-

тичної соціальної теорії. Вона дозволяє розглядати дизайн не лише як технічний інструмент чи сферу креативності, а як спосіб конституювання сенсу, соціальної організації та колективної ідентичності. Через дизайн суспільство відображає власні ідеали й утопії, а також формує сценарії майбутнього.

Ці підходи доповнюють класичні методи, надаючи більш глибоке, різнобічне розуміння дизайну як складного соціального явища. Методологія

Таблиця 1

Методологічні підходи дослідження дизайну як соціального феномена

Методологічний підхід	Ключові аспекти	Інструменти та методи	Результат/Мета
Філософське підґрунтя	Розуміння дизайну як способу буття, мислення, творчого акту	Герменевтика, феноменологія, критична філософія	Виявлення сенсів і цінностей, що лежать в основі дизайнерських практик
Культурологічний підхід	Дизайн як частина культури, відображення і трансляція символів і традицій	Аналіз культурних кодів, семіотика, інтерпретація артефактів	Дослідження взаємозв'язку дизайну та культурної ідентичності
Соціологічний аналіз	Дизайн як соціальна практика та інструмент впливу на суспільство	Контент-аналіз, соціологічне опитування, фокус-групи	Виявлення соціальних функцій та ефектів дизайнерських рішень
Методи візуалізації та інтерпретації	Візуальна мова дизайну як засіб комунікації	Візуальний аналіз, дизайн-критика, мультимодальний аналіз	Інтерпретація візуальних повідомлень та значень у дизайні
Інноваційні практики та технології	Вплив нових технологій (AR, VR, AI) на дизайн і його соціальну роль	Дизайн-мислення, UX-дослідження, технологічне моделювання	Створення нових форм соціальної взаємодії через технологічні рішення
Комунікативний вимір дизайну	Дизайн як засіб соціальної комунікації та діалогу	Теорія комунікації, нарративний аналіз, інтерактивні методики	Формування простору взаємодії між людьми через дизайн як мову
Психологічний підхід	Вплив дизайну на емоційний стан, поведінку, сприйняття людини	Психодіагностика, опитування, експеримент, тестування	Дослідження впливу форми, кольору, структури на психіку та поведінку користувача
Естетичний підхід	Аналіз краси, гармонії, стилістичних характеристик у дизайні	Порівняльна естетика, формальний аналіз, критика дизайну	Визначення критеріїв естетичної цінності дизайну у соціальному контексті
Антропологічний підхід	Дизайн у повсякденному житті людей, вивчення локальних практик і матеріальної культури	Етнографія, польове спостереження, інтерв'ю	Розкриття соціокультурної специфіки дизайну в контексті спільнот і традицій
Інтердисциплінарний підхід	Поєднання кількох наук (соціологія, філософія, ІТ, архітектура, екологія) у дослідженні	Міксовані методи, кейс-стаді, сценарний аналіз	Комплексне осмислення ролі дизайну в складних соціальних системах
Економічний підхід	Дизайн як складова економічного розвитку, брендування, інноваційного бізнесу	SWOT-аналіз, маркетингові дослідження, економетрія	Оцінка ефективності дизайнерських рішень в економіці та соціальному підприємстві

Продовження таблиці 1

Екологічний (системний) підхід	Дизайн як інструмент сталого розвитку, циркулярної економіки	Аналіз життєвого циклу, екодизайн, системне моделювання	Розробка рішень, що зменшують негативний вплив на довкілля та посилюють соціальну відповідальність
Цифровий (технологічний) підхід	Дизайн у цифрових середовищах: UI/UX, метавесвіт, штучний інтелект	UX-дослідження, дизайн інтерфейсів, аналіз поведінкових даних	Оптимізація користувацького досвіду та цифрової взаємодії через сучасні технології

Джерело: сформовано автором.

як система пізнання постає не лише як сукупність принципів та способів організації наукової і практичної діяльності, але й як своєрідна форма філософського буття, що поєднує в собі гносеологічний, онтологічний і культуротворчий виміри. Вона частково перетинається з теорією пізнання, проте є ширшою за неї, оскільки охоплює не тільки способи відображення світу, але й методи його творення через різні форми людської діяльності.

У дискурсивному аналізі дизайну загальноприйнято розрізняти кілька рівнів методології: 1) філософська методологія, що визначає фундаментальні засади пізнання і буття; 2) загальнонаукова методологія, яка формує універсальні принципи наукової діяльності; 3) конкретно-наукова методологія, орієнтована на певну галузь знання; 4) рівень процедур і методик, що забезпечує інструментарій дослідження. Цю багаторівневу структуру можна уявити як ієрархію смислів, де верхні поверхи – філософська методологія – визначають горизонти можливого, тоді як нижні – процедурні методики – конкретизують рух пізнання. Галузева методологія, у тому числі методологія дизайну, спирається на філософську основу, яка надає їй світоглядну цілісність і аксіологічний сенс.

У сфері соціальних досліджень методологія є не просто технікою чи тактикою, а стратегією буття у світі, спрямованою на організацію людських практик. Вона покликана враховувати, що об'єктом змін завжди є живі спільноти, які мислять, інтерпретують і наділяють події смыслом. Тому методологія дизайну не зводиться до формальної системи принципів, а постає як регулятивно-діяльнісний організм, що поєднує у собі логіку мислення, практику творчості та цінності культури (Воронкова, Нікітенко, 2023).

Методологія дизайну може бути витлумачена як «голос буття», що промовляє через інтелектуально-духовну діяльність людини. Вона досліджує не тільки взаємозв'язок знань і діяльності, але

й відображає онтологічний статус дизайну у світі – його роль у формуванні нових смислів, соціальних структур і форм комунікації. У цій перспективі методологія постає як метафізика практики, в якій принципи і закони логіки перетворюються на інструменти осягнення сутності дизайну. До них належать: принцип гіпотетичного силогізму як форма пошуку можливого; принцип бінарності як вираження дуальності культури; принцип взаємозаміни як символ релятивності соціальних відносин; принцип багатоманітності як визнання множинності істини; закон тотожності і закон суперечності як діалектика становлення сенсу.

Таким чином, методологія дизайну – це не лише науковий апарат чи техніка дослідження. Це філософська категорія, що поєднує онтологічний вимір (буття дизайну у світі), гносеологічний (шляхи його пізнання), аксіологічний (ціннісне значення) та праксеологічний (способи організації діяльності). Її завдання – не просто пояснити феномен дизайну, а відкрити його як спосіб людського існування, що формує соціальну реальність і визначає горизонти майбутнього.

Розвиток методології дослідження дизайну визначається багатьма чинниками, серед яких ключовими є: потреба підвищення ефективності дизайнерської діяльності у соціокультурному бутті, ускладнення самого процесу творчості, а також формування аксіологічної методології, що надає сенс і ціннісне спрямування дизайнерським практикам. Таким чином, методологія дизайну постає не лише як інструментарій, а як спосіб включення дизайну у соціальну онтологію.

Філософія методології дизайну розкривається через розмаїття методів пізнання, серед яких – інституційний, системний, аксіологічний, культурологічний, антропологічний, феноменологічний, герменевтичний, структурно-функціональний. Їм відповідають різні підходи: діяльнісний, інноваційний, технологічний, естетичний, історичний, цілісний. У своїй сукупності вони творять не про-

Методи дослідження дизайну як соціального феномена

Метод	Опис (тлумачення)	Приклади застосування в дослідженні дизайну
Герменевтичний аналіз	Тлумачення смислів і контекстів дизайнерських рішень, зокрема їх культурної, історичної чи символічної значущості.	Аналіз архітектурних форм як мови епохи; розкриття символіки в логотипах.
Феноменологічний опис	Вивчення безпосереднього досвіду взаємодії з дизайном – що і як сприймає суб'єкт, які смисли виникають.	Аналіз враження користувача від інтерфейсу мобільного застосунку або артоб'єкта.
Кейс-стаді (case-study)	Глибоке дослідження окремого випадку дизайну – продукту, компанії, простору чи процесу.	Аналіз проєкту громадського простору, реалізованого в постконфліктному місті як приклад соціально орієнтованого дизайну.
SWOT-аналіз	Оцінка сильних, слабких сторін, можливостей і загроз дизайнерського рішення або концепції.	Оцінка доцільності впровадження нового типу міського дизайну в умовах бюджету та культурних особливостей.
Метод життєвого циклу (LCA)	Аналіз екологічного сліду продукту – від розробки до утилізації.	Вибір більш екологічних матеріалів у пакуванні або побутовій техніці.
Інтерпретативний візуальний аналіз	Тлумачення візуальних структур, стилю, композиції, як засобу соціального чи культурного послання.	Аналіз афіш, шрифтів або вітрин як культурних повідомлень.
Дизайн-мислення	Людиноцентричний підхід до інновацій, заснований на емпатії, співтворенні, тестуванні.	Розробка сервісів для вразливих груп населення (людей з інвалідністю, пенсіонерів, переселенців).
Соціологічне опитування	Збір думок, оцінок, ставлень до елементів дизайну або соціального впливу дизайну.	Дослідження сприйняття бренду через дизайн упаковки серед різних вікових груп.
Фокус-групи	Групові дискусії для глибшого розуміння ставлень людей до дизайну, їхніх ціннісних або емоційних реакцій.	Тестування нових візуальних стилів для реклами; обговорення дизайну міського простору.
Контент-аналіз	Кількісний або якісний аналіз візуального та текстового контенту, що пов'язаний з дизайном (медіа, реклама, платформи).	Аналіз змін у дизайні політичної агітації або медіаобразів брендів у соцмережах.
Герменевтичний аналіз	Тлумачення смислів і контекстів дизайнерських рішень, зокрема їх культурної, історичної чи символічної значущості.	Аналіз архітектурних форм як мови епохи; розкриття символіки в логотипах.
Феноменологічний опис	Вивчення безпосереднього досвіду взаємодії з дизайном – що і як сприймає суб'єкт, які смисли виникають.	Аналіз враження користувача від інтерфейсу мобільного застосунку або артоб'єкта.
Соціологічне опитування	Збір думок, оцінок, ставлень до елементів дизайну або соціального впливу дизайну.	Дослідження сприйняття бренду через дизайн упаковки серед різних вікових груп.
Фокус-групи	Групові дискусії для глибшого розуміння ставлень людей до дизайну, їхніх ціннісних або емоційних реакцій.	Тестування нових візуальних стилів для реклами; обговорення дизайну міського простору.
Контент-аналіз	Кількісний або якісний аналіз візуального та текстового контенту, що пов'язаний з дизайном (медіа, реклама, платформи).	Аналіз змін у дизайні політичної агітації або медіаобразів брендів у соцмережах.
Семіотичний аналіз	Вивчення дизайну як системи знаків і символів, їхнього значення, кодів, які сприймає споживач.	Деконструкція символіки національної ідентичності в одязі або інтер'єрі.
Візуальна етнографія	Польове дослідження культурного контексту через спостереження за тим, як дизайн існує у повсякденному житті.	Дослідження того, як мешканці села адаптують сучасні дизайнерські рішення до традиційної архітектури.
Психодіагностика / Тестування	Вивчення психологічних реакцій на дизайнерські рішення: комфорт, стрес, залучення, довіра.	Тестування кольорових схем і шрифтів для медичних застосунків або освітніх платформ.
UX-дослідження (досвід користувача)	Аналіз взаємодії користувача з цифровими продуктами – зручність, логіка, емоційне сприйняття.	Покращення навігації сайту громадського транспорту або державних послуг.

Джерело: сформовано автором.

сто техніку дослідження, а смисловий простір, у якому розкривається сутність дизайну як соціального феномена, його функції та роль у житті людини і суспільства.

Метод у цьому контексті не лише шлях пізнання, але й міст між суб'єктом і об'єктом, де пізнання набуває творчого характеру. Він водночас задається об'єктом і формується активністю суб'єкта, визначаючи логіку мислення, структуру ідеальної моделі діяльності та способи досягнення мети. Логіка формування методологічного знання у дизайні охоплює три виміри:

1) «логіка речей» = усвідомлення послідовності й взаємопов'язаності операцій діяльності;

2) «логіка знання» – встановлення внутрішніх відношень між елементами системи та прогнозування результатів;

3) «логіка доказів і заперечень» – підпорядкування мислення законам раціональності, що забезпечує єдність інтуїції та аргументації.

У такому розумінні методологія дизайну постає як єдність пізнання, оцінки та практики. Вона виконує не лише когнітивну функцію, але й діагностичну – допомагаючи суспільству зрозуміти ціннісний стан і соціальне значення дизайну. Саме тому метод у дизайні можна витлумачити як гностацію світу через інтерпретацію, тобто як процес відкриття глибинної сутності речей і надання їм нових значень (Рижова, 2006).

Сучасний розвиток методології філософії дизайну виявляє кілька тенденцій:

а) зростає значення трансмежовості методів, коли запозичення з інших наук не руйнує, а збагачує методологію дизайну;

б) провідну роль набуває системна методологія, яка поєднує пізнання, оцінку та практичну реалізацію;

в) розширюється простір креативних методів, що дозволяють створювати індивідуальні методологічні ансамблі для вирішення складних завдань;

г) зберігається потреба у певній уніфікації методів, щоб підтримувати баланс між креативністю та науковою точністю.

Таким чином, метод у дизайні – це не лише операційна техніка, а шлях до істини і водночас спосіб творення смислів. Він є процесом, у якому об'єкт і суб'єкт взаємно відкривають одне одного, формуючи простір культури, де дизайн стає носієм ідеалів, символів і цінностей сучасного суспільства.

Вибір методів філософії дизайну передбачає узгодження з подвійною логікою: з одного боку –

з об'єктивними закономірностями розвитку явищ і процесів, з іншого – з їхнім методологічним потенціалом і суспільною значущістю. Як підкреслює В.Воронкова, «філософія сприяє розвитку стратегічного мислення, здатного не лише адаптуватися до цифрових викликів, а й передбачати довгострокові наслідки впровадження нових технологій. Через філософське осмислення цифрових процесів керівники отримують можливість формувати управлінські рішення, які ґрунтуються не лише на ефективності, а й на етичній відповідальності та суспільній користі» (Воронкова, 2025, с.157). У цьому сенсі метод постає не лише як технічний засіб досягнення певної мети, а як подвійна реальність – він завжди містить об'єктивну сторону (закони розвитку світу) і суб'єктивну (активність людини, її інтенції та цінності). Методологія дизайну – це спосіб, у який людина вплітає власне мислення у тканину соціокультурної реальності. Виділяють два великі виміри методів:

Теоретичні: загальнонауковий (логічний) метод, моделювання, кібернетичний, математичний. Вони дозволяють вибудовувати концептуальні горизонти, створювати образи можливого, мислити дизайн у його системності та універсальності. Емпіричні: спостереження, експеримент, опитування, інтерв'ю, аналіз результатів діяльності, тестування. Це способи наближення до конкретики людських практик, у яких дизайн розгортається як жива соціальна подія.

Метод у філософії дизайну постає як особлива форма діяльності, в якій знання трансформується у правила дії, а теоретичне мислення – у практику смислотворення. Засоби методології можна тлумачити у двох аспектах: а) як інструменти пізнання і перетворення дійсності; б) як способи відбору, узагальнення та оцінки матеріалу, що визначають напрям дослідження у межах певної інтелектуальної традиції. У такому контексті метод стає не лише «набором операцій», але й філософським посередником між людиною та світом. Він є водночас знанням, перетвореним у дію, і дією, що відкриває нове знання. У філософії дизайну метод – це шлях, на якому суб'єкт і об'єкт пізнання сходяться в єдиному акті культурного творення, утверджуючи дизайн як соціальне, культурне й цивілізаційне явище (Прусак, 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження

дизайну як соціального феномена вимагає міцної теоретичної бази, що дозволяє інтегрувати знання з різних дисциплін. Цей між-дисциплінарний підхід є ключовим, оскільки

дизайн за своєю суттю є синтетичною діяльністю, що перетинається з соціологією, філософією, психологією, антропологією, економікою та культурологією.

Таблиця 3

Теорії, що пояснюють дизайн в різних науках

Назва	Теорії що пояснюють дизайн
Соціологічні теорії, що пояснюють дизайн. Соціологія надає низку концептуальних інструментів для розуміння того, як дизайн взаємодіє із соціальною структурою, культурою та індивідуальною поведінкою.	Теорія соціального конструювання реальності (Пітер Бергер, Томас Лукман): Ця теорія стверджує, що соціальна реальність не є об'єктивно даною, а конструюється людьми в процесі їхньої взаємодії. Дизайн у цьому контексті є потужним інструментом конструювання. Об'єкти, простори, послуги, створені дизайнерами, стають частиною соціальної реальності, надаючи їй сенс, структуру та значення. Наприклад, дизайн міського простору формує патерни соціальної взаємодії, а дизайн продуктів визначає споживчі звички та символічний статус. Теорія дії (Макс Вебер, Талкотт Парсонс): Фокусується на індивідуальних діях та їхніх соціальних наслідках. Дизайн можна розглядати як результат цілеспрямованої соціальної дії дизайнера та як фактор, що впливає на дії користувачів. Дослідження може зосереджуватися на мотивах дизайнерів, їхніх цінностях, а також на тому, як дизайн об'єктів (наприклад, ергономіка інструментів) впливає на ефективність та характер людської діяльності. Символічний інтеракціонізм (Джордж Герберт Мід, Ірвінг Гоффман): Підкреслює роль символів та їхнього значення у соціальній взаємодії. Дизайн є джерелом символів. Об'єкти дизайну наділяються соціальними значеннями, які формуються через взаємодію та інтерпретацію. Наприклад, певний стиль одягу може символізувати приналежність до певної соціальної групи, а дизайн бренду – певні цінності та ідентичність. Дослідження може аналізувати, як користувачі інтерпретують та надають значення дизайнерським об'єктам. Теорія мереж акторів (Бруно Латур, Мішель Каллон): Ця теорія пропонує розглядати соціальні явища як результат взаємодії між людськими (акторами) та нелюдськими (актантами) елементами. Дизайнерські об'єкти (артефакти) є акантами, які мають власну “агентність” і впливають на соціальні процеси. Наприклад, архітектура будівлі може “примушувати” людей до певної поведінки, а технологічний пристрій – “організовувати” їхню комунікацію.
Філософські аспекти дизайну Філософія надає глибокі рамки для осмислення природи дизайну, його цінностей та етичних вимірів.	Етика дизайну: Розглядає моральні наслідки дизайнерської діяльності. Чи є дизайн етичним, якщо він сприяє надмірному споживанню? Яка відповідальність дизайнера за вплив його творінь на довкілля та суспільство? Етика дизайну також включає питання інклюзивності, доступності та справедливості в дизайні. Естетика дизайну: Вивчає природу краси та естетичного досвіду в дизайні. Це не лише про “красиві” форми, а й про те, як дизайн викликає емоції, формує сприйняття та впливає на якість життя. Сучасна естетика дизайну виходить за межі візуального, включаючи тактильні, звукові та інтерактивні аспекти. Онтологія дизайну: Досліджує природу буття дизайнерських об'єктів. Що таке “дизайн” як явище? Як дизайнерські об'єкти існують у світі та взаємодіють з ним? Це питання про статус артефактів, їхню автономність та залежність від людської інтерпретації.
Психологічні аспекти сприйняття дизайну. Психологія допомагає зрозуміти, як індивіди сприймають, інтерпретують та взаємодіють з дизайнерськими об'єктами.	Когнітивна психологія: Досліджує процеси мислення, пам'яті, уваги та вирішення проблем, що задіяні у сприйнятті дизайну. Наприклад, як користувачі розуміють інтерфейс, як вони навчаються ним користуватися, як дизайн впливає на їхнє прийняття рішень. Психологія емоцій: Вивчає, як дизайн викликає емоції, формує настрої та впливає на поведінку. Кольори, форми, текстури, звуки – все це може викликати певні емоційні реакції. Соціальна психологія: Досліджує вплив соціальних груп, норм та культурних контекстів на сприйняття та використання дизайну. Як дизайн впливає на соціальну ідентичність, статус, приналежність до групи?

Джерело: сформовано автором.

Осмилення і розробка фундаментальних засад методології наукового пізнання сягають своїм корінням у філософську спадщину Платона, Арістотеля, Ф.Бекона, Г.Галілея, Р.Декарта, Ч.Дарвіна, Г.Лейбніца. Саме вони заклали основи системного мислення, емпіричного підходу та раціоналістичної методології, що й сьогодні залишаються методологічними орієнтирами. У сучасному контексті питання методології наукових досліджень отримують подальший розвиток у працях українських науковців – В.Воронкової, І.Рижової, В.Прусака, С.Мигалья, О. Г.Данильяна, О.П.Дзьобаня, В.В. Самсонова, А. М. Сільвестрова, О. М. Тачиніна та інших. Так, В.Воронкова наголошує, що методологія та організація наукових досліджень у сфері соціально-економічних систем набувають особливої актуальності, оскільки дозволяють розглядати менеджмент як соціальне явище у філософському вимірі (Воронкова, Нікітенко, 2023). Авторкою сформовано цілісну філософську концепцію дизайну як особливого феномена пізнання і регуляції механізмів організації та самоорганізації соціокультурних процесів. Її підхід дав змогу здійснити когнітивну інституціоналізацію філософії дизайну як напряму соціальної філософії, визначивши її концептуальні рамки та проблемне поле (Рижова, 2006). В.Прусак акцентує на необхідності екологізації дизайн-освіти, підкреслюючи, що її методологічні засади повинні спиратися на універсальні людські цінності та перевірені часом філософські основи (Прусак, 2019). С.Мигаль доводить, що методологія наукового пізнання є складною, динамічною та цілісною системою, у межах якої взаємодіють методи різних рівнів і сфер застосування, що завжди мають враховувати конкретний соціокультурний контекст (Мигаль, 2014). У підручнику О.Г. Данильяна та О.П. Дзьобаня «Методологія наукових досліджень» розкрито основи сучасної наукової методології, які можуть бути адаптовані для досліджень у сфері дизайну та менеджменту в межах філософського підходу (Данильян, Дзьобань, 2023). В.В. Самсонов підкреслює, що головна мета методології полягає у вивченні засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт пізнання здобуває нове знання про реальність, а її предметом є аналіз понять і методів науки та їх сфери застосування (Самсонов, 2022, с. 9). Аналіз зазначених праць свідчить про зростаючу потребу інтеграції соціально-філософського підходу в методологію нау-

кових досліджень у сфері дизайну, що відкриває нові можливості для його осмилення як соціального, культурного та цивілізаційного феномена.

Мета дослідження – розробка методологічних засад для дослідження дизайну як соціального феномена. Ми прагнемо окреслити теоретичні рамки, визначити основні парадигми, представити широкий спектр методів збору та аналізу даних, а також обговорити етичні аспекти та виклики, що постають перед дослідниками в цій галузі.

Завдання статті включають: 1) визначення ключових концепцій та теоретичних підходів, що дозволяють осмислити дизайн у соціальному вимірі; 2) аналіз основних дослідницьких парадигм, які можуть бути застосовані до вивчення дизайну; 3) систематизація кількісних, якісних та змішаних методів збору даних, релевантних для дослідження соціального аспекту дизайну; 4) опис підходів до аналізу та інтерпретації отриманих даних; 5) визначення перспектив подальшого розвитку методології дослідження дизайну як соціального феномена.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри значну кількість досліджень, присвячених філософському осмиленню єдності теорії і практики, у сфері філософії дизайну зберігається низка невирішених аспектів. Передусім потребує подальшого опрацювання проблема онтологічного статусу дизайнерської практики: чи є вона лише інструментальним способом перетворення зовнішнього середовища, чи водночас формою конституювання людської екзистенції та культури. Другим невирішеним аспектом виступає аксіологічний вимір дизайнерської діяльності, адже сучасна наука досі недостатньо розкриває, як саме цінності формують зміст і спрямованість дизайнерських практик, зокрема в умовах глобалізації та цифровізації. Третім проблемним колом є діалектика об'єктивного й суб'єктивного у дизайнерській свідомості: як індивідуальні інтереси, потреби та ціннісні настанови інтегруються у взаємодію з об'єктивною реальністю і визначають не лише естетичні, але й соціальні, культурні та духовні виміри дизайну. Нарешті, малодослідженим залишається питання перехідності від емпіричного рівня осмилення дизайнерської діяльності до теоретичного, що вимагає створення цілісної філософсько-методологічної концепції, здатної забезпечити гармонійне поєднання практики,

теорії та цінностей у сучасній культурі. Оскільки філософія дизайну є найбільш загальним знанням, то своїми методами вона намагається з'ясувати спосіб, яким набувається це знання, щоб розкрити механізм його формування, виявити причинну зумовленість цілями, програмами, проектами, епістемологічно-індивідуально-апостеріорно практичної діяльності суб'єкта дизайнерської творчості (Рижова, 2016).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результат. Теорія філософії дизайну в контексті особистісно-соціально-діяльнісного принципу орієнтує дослідника на цілісне вивчення людини, її включеності у соціальне середовище та взаємозалежності ключових факторів розвитку – соціальних умов, внутрішньої активності й практичної діяльності. Дизайнер як творча особистість постає не лише індивідом, але й суб'єктом культуротворення, що формує унікальний світ власного буття – апостеріорний та іманентно детермінований, у якому свобода й екзистенція стають підґрунтям креативної активності.

Принцип особистісного підходу у філософії дизайну спрямований на розкриття динамічного «Я» людини через її акти діяльності та творення. Людина постає як цілісність, де внутрішні й зовнішні взаємодії не протиставляються, а функціонують як необхідні моменти єдиного процесу самореалізації. Саме тому методологія філософії дизайну визначає умови формування людини як цілісної істоти, а не сукупності абстрактних проекцій. У цьому контексті людина і світ розглядаються як рівнозначні цінності, що взаємно підтримують існування одне одного. За способом буття реальність розділяється на два виміри: матеріальний світ фізичних станів і внутрішній світ психічних та свідомісних проявів. Філософія дизайну покликана поєднувати ці два виміри, відкриваючи можливість для гармонізації зовнішнього й внутрішнього у творчості та культурі.

Конкретизація у філософії дизайну постає як застосування абстрактних теоретичних знань до конкретних ситуацій. Цей процес відображає закономірний рух наукового пізнання: від чуттєвого сприйняття – до абстрактного мислення, а від нього – знову до конкретного, але вже на вищому рівні осмислення, що знаходить втілення у суспільній практиці. У цьому контексті важливо згадати критику К. Поппера, який протиставив утопічній інженерії – з її претензіями на повне раціональне планування розвитку

суспільства – концепцію «соціальної інженерії». К. Поппер доводив, що ми не володіємо достатнім емпіричним знанням для здійснення тотальних проєктів історичного розвитку, тому масштабні соціальні експерименти є небезпечними і позанауковими. Соціальна інженерія у його розумінні – це інструментальна категорія, що передбачає поступове реформування суспільних відносин на основі досвіду, помилок і постійного критичного осмислення результатів. Її сутність полягає не у створенні нереальних конструкцій, а у виробленні засобів для запобігання помилкам, у захисті свободи наукового пошуку та розвитку критичного мислення. Філософія дизайну, інтегруючи ідеї К. Поппера, постає не як проєкт утопічного перетворення суспільства, а як сфера розумних реформ – тих, що ґрунтуються на діалектиці теорії і практики, на усвідомленні обмеженості знань і водночас відкритості до свободи, творчості та інновацій. Лише в умовах домінування «безпристрасного розуму» можливе поєднання дизайнерської діяльності з цінностями гуманізму, критичного раціоналізму та відповідальної соціальної дії (Мигаль, 2014).

Принцип моделювання у соціально-філософському аналізі дизайну полягає у встановленні аналогій між явищами та відношеннями, що дозволяє трансформувати простіші за структурою об'єкти у складніші моделі-оригінали. Модель у дизайні постає як допоміжний пізнавальний інструмент, який відкриває нову інформацію про об'єкт дослідження, виявляє його властивості та закономірності, а також дозволяє здійснювати пошук нових способів їх компонування та організації. У процесі цього виникають моделі-гіпотези, що мають передбачувальний характер, та моделі-концепції, які з часом набувають статусу наукових теорій. Ідеальна модель дизайну слугує засобом виявлення фундаментальних зв'язків, пояснення та конкретизації наявних прийомів і принципів.

Моделювання у філософії дизайну є багатогранним і складним процесом, зумовленим різноманіттям дизайнерських явищ. Воно здійснюється як через побудову моделей реально існуючих предметів і процесів (для оптимізації, прогнозування, управління), так і за допомогою інформаційного (комп'ютерного) моделювання. У філософському вимірі особливе значення мають ідеальні моделі, що формуються у свідомості дослідника і є особливою формою мислення, коли чуттєво-наочні уявлення поєднуються у цілісний логічний образ.

Принцип прогнозування у дизайні орієнтова-

ний на дослідження перспектив розвитку явищ і процесів, визначення їх тенденцій та можливих сценаріїв. Прогнозування може мати пошуковий (заснований на можливостях), нормативний (заснований на цінностях і цілях суб'єкта), аналітичний та застережний характер. У гносеологічному вимірі воно ґрунтується на виявленні причинно-наслідкових зв'язків та об'єктивних законів розвитку, а у логічному – на незалежності висновків від часу. Соціальний аспект прогнозування наголошує на його активному характері: прогноз не лише описує майбутнє, а й впливає на нього завдяки механізму зворотного зв'язку між прогнозом і суб'єктом прогнозування. Таким чином, прогнозування у філософії дизайну інтегрує пізнавальну, ціннісну й практичну складові.

Соціально-філософський аналіз виявляє, що структура дизайнерської діяльності ґрунтується на формуванні у мисленні суб'єкта системи елементів, які визначають мету і спосіб досягнення результату. Її методологічний аспект полягає у мисленнєвій організації цих елементів та їх послідовності. Логічне забезпечення дизайнерської практики включає онтологічні, гносеологічні та формально-логічні форми мислення. Відповідно, можна виділити три основні підходи:

1. Онтологічний – розкриває буттєві зв'язки речей і явищ об'єктивного світу, що задають структуру дизайнерської діяльності.

2. Гносеологічний – розглядає логіку пізнання складних дизайнерських явищ, дозволяючи прогнозувати наслідки діяльності людини.

3. Інституціональний – аналізує дизайн як систему соціальних інститутів і форм поведінки, пов'язаних із предметно-речовим середовищем людини (Рижова, 2016).

Інституціональний підхід особливо важливий, оскільки він зосереджується на взаємодії індивіда з предметно-речовим середовищем. Інститути матеріального буття людини являють собою систему норм і традицій, що регулюють соціально стратифіковану поведінку. У цьому сенсі інститути дизайну можна розглядати як традиційні, тобто такі, що постали з історично відібраних норм, звичаїв і культурних практик. Водночас сучасний дизайн формує і новітні інститути, які пов'язані з діяльністю проектних і виробничих організацій (Махмудов, 2024).

Така подвійність – між природно-традиційними регуляторами та штучно-організаційними – створює нове поле для філософського осмислення дизайну. Матеріальне середовище людини дедалі

більше визначається організаціями дизайну, ніж традиційними інститутами, що зумовлює потребу в побудові цілісної картини співвідношення культурних традицій, технологічних практик і соціальних інновацій. Саме інституціональний вимір забезпечує гармонійність культурної комунікації і дозволяє розглядати дизайн як багаторівневий феномен – одночасно матеріальний, соціальний і культурно-ціннісний.

Інноваційною засадою дослідження дизайну є формування концепції, яка інтегрує природно-традиційні та штучно створені компоненти дизайнерської поведінки людини. Кожна модель дизайну володіє подвійним значенням – дескриптивним і конструктивним. Дескриптивне значення моделі проявляється, коли вона не здатна повністю описати об'єкт; повний опис можливий лише через емпіричне дослідження системи, визначеної певним станом, контрольованим у своїх зовнішніх системних контекстах. Конструктивне значення полягає у віднесенні моделі до конкретної соціальної системи, що дозволяє будувати логічно цілісну картину поєднання природних і штучних механізмів дизайнерської поведінки.

Цілісність природної частини інституту дизайну визначається єдністю культурної комунікації людей. Дизайнерське матеріальне буття – це феноменологічне перебування людини у світі, де предмет виступає як феноменологічна категорія. Інститут дизайну має суб'єктно-об'єктну структуру і включає феноменологічний компонент, а як соціальна система мислиться об'єктивістськи, поза феноменологією. Основні ознаки інституту дизайнерського матеріального буття людини: а) масовість поведінки; б) обов'язковість норм; в) усвідомленість поведінки.

Інструментальний підхід розглядає інститут як суспільний механізм контролю, що обмежує свободу індивіда. Його витoki пов'язані з роботами М.Вебера, Т.Веблена та Дж.Г. Міда, а критичний аналіз проводили теоретики Франкфуртської школи (Г. Маркузе, Е. Фромм). Цей підхід підкреслює, що індивіди часто перебувають під тотальним впливом інститутів.

Нормативно-рольовий підхід базується на працях Е.Дюркгейма, Р.Мертона та Г.Спенсера і акцентує системність функціонування інститутів. Хоч вибір індивіда обмежений, він можливий за наявності визначених системних передумов. Цей підхід залишається домінуючим у соціології інститутів дизайну.

Комунікативний підхід пов'язаний із феноменологічною традицією (А.Шюц, П.Бергер, Т.Лукман), що розглядає індивіда як активного творця соціальної реальності, де інституціоналізація є творчим процесом.

Системний підхід у дизайні спрямований на виявлення цілісності об'єкта та різних типів його взаємозв'язків (Рижова, 2016). Він дозволяє аналізувати дизайн як функціонально цілісну і процесуально-генезисну систему. Ключові проблеми системного підходу включають: цілісність, співвідношення системи та структури, системи та підсистем, системи та середовища. Концепція «поля системи» У.Ешбі відображає всі можливі лінії поведінки системи у різних умовах, що дозволяє прогнозувати її функціонування.

Соціальна система, особливо дизайнерська, розглядається як динамічна, процесуальна цілісність, де кожна дія має наслідки для всієї системи. Системний підхід в дизайнерській діяльності постає як дискурс, що дозволяє розкривати поліаспектність функцій, механізмів і процесів. Дизайн трактується як цілісна мультипроцесна система, взаємодія елементів якої конститується через синергізм. Цілісність системи визначається гетерогенністю її компонентів, функціями та взаємозалежністю в межах загальної структури (Методологія наукових досліджень, 2023).

Функціональний метод застосовується для з'ясування функцій окремих соціальних явищ щодо інших, у тому числі для аналізу функцій дизайну як соціального та культурного феномену. Він дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки, співвідношення між структурними елементами та функціональністю системи, що відкриває можливість цілісного осмислення дизайнерської діяльності як соціальної практики.

Висновки. Таким чином, аналіз методології дозволяє стверджувати, що дизайн як вид цілераціональної діяльності людини виник у той період, коли людина отримала фізичну та когнітивну здатність мислити не лише про задоволення базових потреб, а й про красу, естетичність власного існування та самовдосконалення. На першому етапі історичного розвитку дизайну основна увага приділялася формоутворенню окремого предмета. Згодом людина навчилася поєднувати різні вироби, створюючи нову якість продукту. Процес роботи над формою предметів тривав протягом палеоліту і неоліту: спочатку створювалася кам'яна сокира, пізніше з'явилися елементи

примітивної естетики, наприклад, полірування її граней. Поява керамічного посуду спершу носила виключно функціональний характер, але з часом на ньому з'явилися декоративні розписи та орнаменти, що надавали виробам індивідуальність. Вдосконалення конструкцій, наприклад, поява гідрій із двома чи трьома ручками, стало першим проявом ергономічного підходу у дизайні. Не завжди цілісно поєднувалися користь і краса: функціональна доцільність виробу інколи суперечила його естетичним властивостям. Проте з розвитком технологій, нових матеріалів та соціальної практики процес поєднання та компонування виробів став більш складним і системним, що дозволило створювати продукти з оригінальною естетикою, покращеними функціональними властивостями та вдосконаленою ергономікою. Цей процес базується на розвитку низки ключових факторів: науково-технічного прогресу; розширення інформаційної бази; поглиблення знань у матеріалознавстві; інтеграції спеціальних форм науки та культури.

Водночас успіх конкретного дизайнера визначається творчим підходом, гармонійним поєднанням елементів, інноваційними ідеями та плюралізмом філософської думки, що забезпечує розвиток індивідуальної творчості та розквіт дизайну в соціумі. Дизайн готового виробу включає широкий спектр інформації: габаритну, кольорову, компоновочну, матеріалознавчу, технологічну, економічну та естетичну, які інтегруються у цілісний дизайнерський продукт. Методологія дизайну переміщується в центр наукових досліджень через адаптацію філософської, загальнонаукової та прикладної методології з урахуванням специфіки практичного застосування. Основні зміни методології дизайну пов'язані з: її гуманізацією; інтеграцією природознавства і соціально-гуманітарних наук; розширенням системного підходу та використанням синергетики; впровадженням статистично-ймовірнісних та квантово-релятивістських методів пізнання; поглибленням методологічної рефлексії та вдосконаленням методів пізнання; орієнтацією методології на практичну діяльність та процес універсалізації. Таким чином, сучасна методологія дизайну стає інтегративною системою знань і практик, здатною поєднувати історичний досвід, наукові відкриття та творчий потенціал людини для створення нових, якісно вдосконалених продуктів і явищ у соціокультурному просторі.

Список використаних джерел

- Воронкова В., Гарбар Г., Арабаджиев Д. Методологія наукових досліджень у галізі менеджменту економіки: соціально-філософський аналіз. Humanities Studies: збірник наукових праць. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Випуск 23 (100). С.153-166
- Воронкова В., Нікітенко В. Проблема трансформації людини у концепції трансгуманізму: методологія цифрової антропології. Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Publishinghouse “Helvetica”, 2023. 16 (93). Р. 9–17. <http://humstudies.com.ua/article/view/288975>
- Рижова І. С. Філософія дизайну: теоретико – методологічні засади [Монографія] / Ірина Станіславівна Рижова. Запоріжжя: ЗНТУ, 2006. 540 с.
- Прусак В. Ф. Неперервна екологічна підготовка фахівців з дизайну: теорія і практика: Монографія. Львів: ТзОВ «Простір-М», 2019. 568 с.
- Мигаль С. П. Біоніка в дизайні просторово-предметного середовища: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 228 с
- Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данильян, О.П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2023. 488 с
- Самсонов В.В., Сільвестров А.М., Тачиніна О.М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання: Навч. посіб-ник. Київ:НУХТ, 2022. 385 с.
- Рижова І. С. Методи, принципи, підходи аналізу дизайнерської культури у гармонізації відносин людини, природи і суспільства. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [Зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2016. Вип. 66. С. 192–206.
- Махмудов І. Теорія і практика розвитку українського етнодизайну // Етнодизайн у контексті відродження української національної ідентичності та європейської інтеграції. Кн. 1 : зб. наук. праць / редкол.: гол. ред. М.В. Гриньова, упоряд. і відп. ред. Є. А. Антонович, М. В. Гриньова та ін. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2024. С.38-41

References

- Voronkova, V., Harbar, H., & Arabadzhiyev, D. (2025). Metodolohiia naukovykh doslidzhen u halizi menedzhmentu ta ekonomiky: sotsialno-filozofskyi analiz. Humanities Studies: Zbirnyk naukovykh prats, 23(100), 153–166. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetica».
- Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2023). Problema transformatsii liudyny u kontseptsii transhumanizmu: Metodolohiia tsyfrovoyi antropolohii. Humanities Studies: Collection of Scientific Papers, 16(93), 9–17. Zaporizhzhia: Publishing House “Helvetica.” <http://humstudies.com.ua/article/view/288975>
- Ryzhova, I. S. (2006). Filosofiia dyzainu: Teoretyko–metodolohichni zasady [Monograph]. Zaporizhzhia: ZNTU.
- Prusak, V. F. (2019). Neperevna ekolohichna pidhotovka fakhivtsiv z dyzainu: Teoriia i praktyka (Monohrafiia). Lviv: TzOV «Prostir-M».
- Migal, S. P. (2014). Bionika v dyzaini prostorovo-predmetnoho seredovishcha: Navch. posibnyk. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki.
- Danylian, O. H., & Dzioban, O. P. (2023). Metodolohiia naukovykh doslidzhen: Pidruchnyk (2-he vyd., pererobl. i dopov.). Kharkiv: Pravo.
- Samsonov, V. V., Silvestrov, A. M., & Tachynina, O. M. (2022). Metodolohiia naukovykh doslidzhen ta priklady yii vykorystannia: Navch. posibnyk. Kyiv: NUHT.
- Ryzhova, I. S. (2016). Metody, pryntsypy, pidkhody analizu dyzainerskoi kultury u harmonizatsii vidnosyn liudyny, pryrody i suspilstva. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii: Zbirnyk naukovykh prats, 66, 192–206. Zaporizhzhia: Vydavnytstvo ZDIA.
- Makhmudov, I. (2024). Teoriia i praktyka rozvytku ukrainskoho etnodyzainu. In M. V. Hrynova (Ed.), Etnodyzain u konteksti vidrodzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti ta ievropeiskoi intehratsii. Kn. 1: Zb. nauk. Prats. 38–41. Poltava: PNPV imeni V. H. Korolenka.

IRYNA, RYZHOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor, Head of the Department of Design of the National University,
Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: 17design2017@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

METHODOLOGY OF DESIGN RESEARCH AS A SOCIAL PHENOMENON

Abstract

Relevance of the Research: Design in the modern world has long ceased to be an exclusively aesthetic or functional category. It permeates all spheres of human life, shaping our environment, interaction, values, and behavior. Considering design as a social phenomenon means moving beyond its purely professional or artistic interpretation and delving into the complex network of interconnections between objects, people, institutions, and cultural contexts. The relevance of design from this perspective is due to several factors. Firstly, the growing role of design in a globalized and technologically saturated world requires a deep understanding of its impact on society. Secondly, the complexity of modern social problems (environmental challenges, social inequality, digital transformation) demands interdisciplinary approaches where design can act as a tool for change. Thirdly, the evolution of design itself, its shift from a focus on product to a focus on system, service, and experience, emphasizes its social nature. The purpose of this study is to develop methodological foundations for researching design as a social phenomenon. We aim to outline theoretical frameworks, define key paradigms, present a wide range of data collection and analysis methods, and discuss ethical aspects and challenges faced by researchers in this field. The objectives of the article include: 1) defining key concepts and theoretical approaches that allow for understanding design in its social dimension; 2) analyzing the main research paradigms that can be applied to the study of design; 3) systematizing quantitative, qualitative, and mixed methods of data collection relevant to the study of the social aspect of design; 4) describing approaches to the analysis and interpretation of the obtained data; 5) considering ethical principles and practical challenges faced by researchers; 6) identifying prospects for further development of the methodology for studying design as a social phenomenon. **Research Methods:** The study used the following methods and approaches: systemic-structural method, general scientific methods, and others. The article analyzes that the development of design research methodology is influenced by the following factors: 1) practical problems of increasing design effectiveness and its implementation in socio-cultural existence; 2) deepening the methodology of design analysis as a social phenomenon. Attention is focused on such approaches to design analysis as ontological, epistemological, institutional, instrumental, normative-role, communicative, and systemic, which allow for studying design as a complex and contradictory process in achieving the harmonization of society-individual relations. **Conclusion:** Design methodology has moved to the center of the scientific research field, in particular, the enrichment of design methodology through the adaptation of philosophical, general scientific, and partially scientific methodology, taking into account the specifics of the methodology determined by its field of applied application.

Key words: methodology, method, approaches to design analysis: ontological, epistemological, institutional, instrumental, normative-role, communicative, systemic, design, social philosophy.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 20.07.2025
Accepted date 20.08.2025
Published date 20.09.2025

How to cite: Рижова, Ірина. Методологія дослідження дизайну як соціального феномену. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 215–226
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-23>

УДК 796.01:17

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-24>

ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ТА ПРАКТИЧНО ОРІЄНТОВАНА ДИСЦИПЛІНА 21-ГО СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

СИВОХОП, ЕДУАРД¹
БЛОГУР, ВЛАДА²
СЕМАЛЬ НАТАЛІЯ³

Анотація

Актуальність дослідження філософії спорту зумовлена зростаючою роллю спорту у сучасному світі, де він виступає не лише сферою фізичного розвитку, але й важливим соціальним, культурним та економічним чинником. Мета статті полягає у теоретичному осмисленні та практичному обґрунтуванні філософії спорту як самостійної міждисциплінарної галузі знань, що інтегрує гуманітарний, соціальний, культурний і прикладний виміри спортивної діяльності у контексті сучасних цивілізаційних виклики. Дослідження присвячене вивченню сучасної філософії спорту в умовах цифровізації та глобалізації, розкриває її теоретичне та практичне значення для розвитку спортивного середовища та формування особистості спортсмена. Сучасна філософія спорту формує цілісне міждисциплінарне поле, що об'єднує філософію, соціологію, психологію, педагогіку та цифрові технології. Це дозволяє осмислювати спорт не лише як фізичну активність, а як соціокультурний та освітній феномен. Проаналізовано сучасні тенденції інтеграції міждисциплінарних підходів, що поєднують філософію, соціологію, психологію, педагогіку та цифрові технології. Виявлено ключові напрями цифровізації спорту, включаючи використання VR/AR-технологій, аналітики Big Data та штучного інтелекту для оптимізації тренувальних процесів, підвищення ефективності спортивної освіти та управління організаціями. Досліджено розвиток етичних і аксіологічних стандартів, що забезпечують чесність, інклюзивність та соціальну відповідальність у цифровому та реальному спортивному середовищі, а також формування соціокультурних моделей, що поєднують національні традиції та глобальні практики. Визначено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема створення інтегрованих платформ для навчання і тренувань, аналіз впливу цифровізації на цінності спорту та удосконалення моделей управління спортивними організаціями і подіями. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток філософії спорту створює підґрунтя для формування нових моделей гармонізації фізичного, духовного і культурного розвитку особистості та сприяє підвищенню соціальної значущості спорту в сучасному суспільстві.

Ключові слова: філософія спорту, цифровізація, глобалізація, VR/AR, Big Data, етика спорту, соціокультурні моделі, спортивне середовище, особистість спортсмена.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Філософія спорту як наукова галузь постає на межі гуманітарного та природничо-наукового знання, поєднуючи в собі рефлексію над сенсом спортивної діяльності, її місцем у культурі, суспільстві та житті людини. Сучасний спорт уже давно вийшов за межі суто фізичної активності: він став потужним соціокультурним, економічним та політичним феноменом, що формує цінності, норми поведінки та моделі комунікації. Проблема полягає в тому, що розвиток спорту в умовах глобалізації, цифро-

візації та комерціалізації породжує низку суперечностей: між прагненням до високих результатів і збереженням гуманістичних цінностей спорту; між масовим спортом як елементом здорового способу життя і професійним спортом, що часто супроводжується ризиками для здоров'я; між етичними нормами чесної гри та практиками використання допінгу, маніпуляцій результатами, надмірної комерціалізації; між індивідуальними прагненнями спортсмена та суспільними очікуваннями від спортивних досягнень.

У цьому контексті філософія спорту має вирішити важливі завдання:

1. Теоретично осмислити сутність спорту як культурного й соціального явища.
2. Визначити його аксіологічні (ціннісні), антропологічні та етичні виміри.
3. Сформувати концептуальні засади для гармонійного розвитку спорту як засобу виховання, самореалізації та суспільного прогресу.

¹ ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8939-8446>

² ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1053-2716>

³ ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
E-mail: natalija.semal@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1998-3460>

4. Надати практичні орієнтири для освітніх програм, спортивної політики, розвитку масового та професійного спорту.

Актуальність дослідження філософії спорту зумовлена зростаючою роллю спорту у сучасному світі, де він виступає не лише сферою фізичного розвитку, але й важливим соціальним, культурним та економічним чинником. У XXI столітті спорт стає глобальним явищем, що впливає на міжнародні відносини, формування національної ідентичності, виховання молоді та утвердження загальнолюдських цінностей. З одного боку, спорт є потужним інструментом соціалізації, інтеграції та формування культури здорового способу життя. З іншого – він стикається з викликами сучасності: комерціалізацією, допінговими скандалами, кризою етичних стандартів, інформаційними маніпуляціями у цифровому середовищі. Це потребує глибокого філософського осмислення сутності спорту, його ціннісних орієнтирів та гуманістичної місії.

Великої актуальності проблемі надають такі чинники: необхідність формування нової спортивної етики в умовах глобалізації та цифрових технологій; зростання значення масового спорту та фізичної культури як засобу збереження здоров'я нації; потреба у концептуальному забезпеченні спортивної освіти та менеджменту спорту; вимога інтеграції спорту у ширший контекст сталого розвитку суспільства; пошук балансу між професійним спортом високих досягнень і гуманістичними цінностями особистісного розвитку. Таким чином, дослідження філософії спорту є своєчасним і необхідним, адже воно сприяє не лише поглибленню теоретичного розуміння феномена спорту, але й формуванню практичних орієнтирів для державної політики, освітніх програм, тренерської діяльності та культурних практик суспільства. Проблема філософського осмислення спорту безпосередньо пов'язана з важливими науковими завданнями (розвиток міждисциплінарних досліджень, створення нових методологій аналізу спорту) та практичними завданнями (побудова ефективних моделей спортивної освіти, формування культури доброчесності у спорті, використання спортивних практик для підвищення якості життя суспільства).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми. За останнє десятиліття дослідження у філософії спорту пішли двома взаємопов'язаними векторами: 1) поглиблена теоретична робота

над традиційними питаннями (онтологія спорту, поняття гри, етика, чесна гра, допінг), що відображено в провідних журналах і монографіях; 2) нові міждисциплінарні напрями – філософія спорту і соціальна справедливість (раса, гендер), філософія спорту й наука (епістемологія суддівства, технології), а також феноменологічні та гуманістичні підходи. Ці роботи задають концептуальні рамки й практичні орієнтири для політики, освіти й етики у спорті.

Журнали-лідери: *Journal of the Philosophy of Sport* – провідний спеціалізований журнал, який публікує сучасні статті з метафізичних, етичних та соціально-філософських аспектів спорту. Останні випуски (2024–2025) свідчать про увагу до тем гуманізму у спорті, феноменології сили, а також критичні дослідження на тему раси й етики у спортивній філософії. Ці матеріали актуалізують проблеми цінностей у професійному спорті та дають платформу для теоретичних і практичних рекомендацій (Antanas Usas, Austrine Sidlauske, 2022).

Монографії та збірники (оглядові праці): *The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Sport* і подібні збірники систематизують класичні й сучасні позиції – від визначень спорту до етики допінгу та суддівства. Вони корисні для побудови теоретичної частини дослідження і для введення в історію проблематики.

Тематичні спецвипуски й міждисциплінарні ініціативи (MDPI та ін.) з філософії спорту і з «*Philosophical Issues in Sport Science*», що підкреслюють необхідність зв'язку філософської рефлексії з науковими дисциплінами (спортна наука, епістемологія суддівства, технології у спорті). Це сигналізує про методологічне розширення галузі й початок вирішення практичних запитів (технології суддівства, відновлення після травм, етика IT у спорті).

Українські оглядові тексти та навчальні матеріали (університетські репозитарії). У відкритих репозиторіях українських ЗВО з'являються матеріали з філософії спорту (огляди, навчальні посібники, статті), які адаптують міжнародні підходи до національного контексту, враховують проблеми спортивної освіти, масового спорту, національної ідентичності та інституційного розвитку. Один із доступних збірників/підручників містить огляд ключових підходів і сучасних тем (файли у репозитарії УжНУ та ін.).

Наукові статті українських авторів, які все частіше узагальнюють підходи до спортивного

менеджменту, етики та соціальної відповідальності в спорті; публікації на ResearchGate/у журналах, які висвітлюють питання менеджменту, освіти і практики спорту в Україні. Ці праці формують базу для практичних рішень (впровадження доброчесності, освітні стандарти) ( ).

Наукові тренди та теми, що останнім часом почали вирішувати проблему філософського осмислення спорту: 1) Аксіологія спорту та спортетика – переформулювання понять чесної гри, цінностей у професійному спорті (допінг, комерціалізація) ( ): 2) Феноменологія спортивного досвіду – дослідження суб'єктивності, «відчуття сили», емоційного аспекту участі у спорті (Lekavičius, 2020).

Соціальна справедливість (раса/гендер/інклюзія) – критичні дослідження ролі спорту в соціальній політиці; питання представництва ( ).

Філософія спорту + спортна наука – епістемологія суддівства, роль технологій, доказова практика в тренуванні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у визначенні тих аспектів, які ще не знайшли достатнього наукового обґрунтування та практичного впровадження в умовах сучасних трансформацій. Попри значний науковий доробок у сфері дослідження сталого розвитку, цифрової економіки та екологічного менеджменту, залишається низка питань, що потребують додаткового аналізу. Зокрема, недостатньо розкрито механізми інтеграції цифрових технологій у систему екологічного управління на національному та регіональному рівнях, що б сприяли формуванню ефективної моделі зеленої економіки. Також невирішеними залишаються проблеми концептуалізації цифрового екологічного права, формування інноваційних моделей цифрової екологічної безпеки та розробки дорожніх карт переходу до екологічно орієнтованого індустріального розвитку. У науковому дискурсі спостерігається дефіцит міждисциплінарних досліджень, які б поєднували філософські, економічні, правові та управлінські підходи до проблематики цифрового екологічного менеджменту. Саме тому актуальним і науково значущим є зосередження уваги на цих невирішених аспектах для вироблення цілісної стратегії, здатної забезпечити баланс між економічним зростанням, цифровою трансформацією та збереженням довкілля.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у теоретичному осмисленні та практичному обґрунтуванні філософії спорту як самостійної міждисциплінарної галузі знань, що інтегрує гуманітарний, соціальний, культурний і прикладний виміри спортивної діяльності у контексті сучасних цивілізаційних викликів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Розкрити філософсько-методологічні засади спорту як соціокультурного феномену та сфери практичної діяльності.

2. Проаналізувати концептуальні підходи до розвитку філософії спорту як теоретичної і практичної дисципліни та перспективні напрями її досліджень.

3. Дослідити інноваційні концепти філософії спорту у контексті інтеграції технологій, соціальних практик і культури

4. З'ясувати напрями цифровізації філософії спорту, їх ключові інструменти та практична цінність

5. Визначити теоретичне та практичне значення філософії спорту в умовах цифровізації та глобалізації

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що філософія спорту здатна виконувати функцію інтегративного методологічного інструменту, який поєднує гуманітарні та практичні виміри спортивної діяльності. Вона не лише розкриває глибинні ціннісні та світоглядні основи спорту, але й забезпечує концептуальну базу для вирішення сучасних проблем, пов'язаних із комерціалізацією, глобалізацією, цифровізацією та етико-правовими викликами у спортивному середовищі. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток філософії спорту створює підґрунтя для формування нових моделей гармонізації фізичного, духовного і культурного розвитку особистості та сприяє підвищенню соціальної значущості спорту в сучасному суспільстві.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософські, культурологічні, соціологічні та педагогічні засади аналізу спорту. У процесі роботи використано такі методи:

діалектичний метод – для розкриття суперечностей і взаємозв'язку спорту як практичної діяльності та філософії як сфери рефлексії;

історико-логічний аналіз – для простеження етапів становлення філософії спорту та її еволюції у вітчизняному й зарубіжному контекстах;

порівняльний метод – для зіставлення підходів різних наукових шкіл до проблем спорту, цінностей та етики спортивної діяльності;

системний підхід – для вивчення спорту як комплексного соціокультурного феномена, що поєднує фізичний, духовний та аксіологічний виміри;

методи узагальнення та інтерпретації – для формулювання висновків і концептуальних положень щодо розвитку філософії спорту як теоретичної та практичної дисципліни.

Методологічною основою також слугують принципи гуманізму, цілісності, гармонізації та діалогу культур, що дозволяють розглядати спорт не лише як фізичну активність чи професійну сферу, а й як простір духовного самовираження, ціннісного розвитку та соціальної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Філософсько-методологічні засади спорту як соціокультурного феномену та сфери практичної діяльності. Спорт виступає багатовимірним соціокультурним феноменом, який поєднує фізичні, моральні, естетичні та духовні аспекти розвитку людини. Його філософське осмислення ґрунтується на визнанні спорту не лише як виду фізичної активності або професійної діяльності, а й як соціального інституту, що формує ціннісні орієнтири, культуру поведінки та етичні стандарти.

Методологічні засади дослідження спорту базуються на таких принципах:

1. Цілісності та системності – спорт розглядається як комплексний соціальний феномен, що включає фізичну підготовку, моральне виховання, культурні практики та соціальні взаємодії.

2. Гуманістичного підходу – основою спортивної діяльності є розвиток особистості, формування етичних і моральних якостей, самопізнання та самовдосконалення.

3. Історико-культурного аналізу – враховується еволюція спорту у різних суспільствах, його роль у формуванні національної ідентичності та соціальної інтеграції.

4. Міждисциплінарності – філософія спорту інтегрує знання з культурології, соціології, психології, педагогіки та етики, що дозволяє всебічно оцінювати його вплив на особистість і суспільство.

5. Ціннісної орієнтації – акцент робиться на морально-етичних аспектах, таких як чесна гра, взаємоповага, толерантність та відповідальність, що визначають соціальну значущість спорту.

Філософсько-методологічний підхід до спорту дозволяє не лише систематизувати знання про його природу та функції, але й створює основу для практичних рекомендацій щодо організації спортивної діяльності, розвитку фізичної культури та формування цілісної особистості у сучасному соціокультурному контексті.

Філософія спорту як самостійна наукова дисципліна формується на перетині кількох міждисциплінарних підходів, що поєднують гуманітарні, соціальні та прикладні аспекти дослідження. Зарубіжні науковці, такі як Дж. Паррі, В. Гірраетс та ін., у своїх монографіях і статтях систематизували ключові концепції спорту, досліджуючи його онтологію, етичні основи та соціальні функції. Їхні роботи дозволили визначити спорт як складний феномен, що включає фізичну активність, морально-етичні орієнтири та культурні практики, а також сприяли формуванню теоретичних підходів до проблем чесної гри, допінгу та інклюзії.

Вітчизняні автори, серед яких автори даної статті (В. Білогу, Поліщук та колективи українських ЗВО, зосереджуються на адаптації цих зарубіжних концепцій до національного контексту, вивченні соціокультурних і педагогічних аспектів спорту та формуванні освітніх програм, що інтегрують фізичну підготовку, морально-етичне виховання та культурні цінності. Ці роботи підкреслюють важливість локалізації наукових підходів, врахування традицій та особливостей українського суспільства, а також необхідність розвитку міждисциплінарних досліджень, що об'єднують філософію, соціологію, педагогіку та спортивну науку.

Систематичний аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень демонструє, що хоча філософія спорту має чітко сформовану теоретичну базу, залишається ряд не вирішених питань: узгодження гуманістичних і комерційних аспектів спорту, інтеграція сучасних цифрових технологій, а також практична реалізація філософських принципів у спортивній освіті та політиці. Саме ці прогалини визначають перспективи подальших наукових пошуків та обґрунтовують актуальність сучасного дослідження.

Сучасний спорт функціонує у контексті глобалізаційних процесів та стрімкої цифровізації, що накладає нові вимоги на формування ціннісних орієнтирів та етичних стандартів у спортивній діяльності. Глобалізація сприяє поширенню універсальних норм та практик, таких як принципи

чесної гри, інклюзії та толерантності, водночас створюючи виклики щодо збереження національних традицій та культурної специфіки спорту. Цифрові технології, включаючи масові онлайн-платформи, соціальні мережі та інструменти аналітики спортивних даних, змінюють способи підготовки спортсменів, організації змагань і взаємодії з глядачами, одночасно піднімаючи питання етики, конфіденційності та відповідальності.

Етичний та аксіологічний аналіз спорту передбачає дослідження не лише правил і норм, а й глибинних цінностей, які вони відображають. До таких цінностей належать: чесність та справедливість у спортивній конкуренції; повага до суперників, тренерів та глядачів; особиста відповідальність та саморозвиток; соціальна відповідальність спортсменів та спортивних організацій. У сучасному науковому дискурсі підкреслюється, що глобалізація і цифровізація створюють необхідність нових методологічних підходів до формування цих цінностей. Це включає інтеграцію міждисциплінарних знань з філософії, соціології, психології, педагогіки та медіаосвіти для забезпечення гармонійного розвитку спортсмена як особистості та ефективного функціонування спортивних організацій.

Визначення основних суперечностей і проблем, що залишаються недостатньо розробленими у філософії спорту

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері філософії спорту, існує низка проблемних аспектів, які залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого осмислення.

По-перше, відсутність чіткої інтеграції між гуманістичними цінностями спорту та його комерційною складовою створює конфлікти між ідеалом розвитку особистості та прагматичними цілями спортивної індустрії.

По-друге, цифровізація спортивної діяльності відкриває нові можливості для тренувань, аналітики та взаємодії з аудиторією, але водночас породжує етичні дилеми щодо конфіденційності даних, маніпуляцій результатами та контролю за допінговими практиками.

По-третє, недостатньо розроблено питання адаптації глобальних спортивних цінностей до національного і культурного контексту, що є важливим для збереження локальної ідентичності та соціальної стабільності. По-четверте, існує дефіцит міждисциплінарних досліджень, які б поєднували філософські, соціологічні, педагогічні та психологічні підходи до аналізу спорту.

Нарешті, практичні аспекти впровадження філософських принципів у спортивну освіту та управління спортивними організаціями залишаються недостатньо розробленими, що обмежує трансформаційний потенціал дисципліни.

Таким чином, дослідження ціннісних, етичних та аксіологічних вимірів спорту дозволяє поєднати традиційні гуманістичні підходи з сучасними цифровими і глобалізаційними викликами, забезпечуючи розвиток спорту як соціокультурного феномену та сфери практичної діяльності. Виявлення цих суперечностей визначає напрямки подальших наукових пошуків та підкреслює актуальність дослідження філософії спорту як інструменту гармонізації соціокультурних, етичних та практичних вимірів сучасної спортивної діяльності.

2. Концептуальні підходи до розвитку філософії спорту як теоретичної і практичної дисципліни та перспективні напрями її досліджень. Філософія спорту як наукова дисципліна потребує системного розвитку, що поєднує теоретичний аналіз і практичну реалізацію у спортивній діяльності, освіті та культурних практиках. Концептуальні підходи до її розвитку базуються на інтеграції гуманістичних, міждисциплінарних, глобалізаційних та технологічних аспектів і спрямовані на гармонізацію цінностей, знань і практичних дій у сфері спорту.

До основних концептуальних підходів належать:

1. Гуманістично-ціннісний підхід – акцент на всебічному розвитку особистості, формуванні морально-етичних якостей, соціальної відповідальності та духовного самовдосконалення спортсменів.

2. Міждисциплінарний підхід – інтеграція знань з філософії, соціології, педагогіки, психології та спортивної науки для комплексного аналізу спорту як соціокультурного феномену.

3. Глобалізаційно-культурний підхід – адаптація універсальних спортивних цінностей до національного та культурного контексту, збереження локальної ідентичності та культурної самобутності у глобалізованому спортивному середовищі.

4. Технологічно-інноваційний підхід – використання цифрових технологій, аналітики даних та медіаресурсів для оптимізації тренувального процесу, підвищення ефективності управління спортивними організаціями та розвитку спортивної освіти.

5. Етичний та аксіологічний підхід – забезпечення балансу між комерційними цілями, конку-

рентною боротьбою та морально-етичними принципами чесної гри, толерантності та соціальної справедливості.

Перспективні напрями подальших досліджень включають:

- розробку методик інтеграції філософських принципів у спортивну освіту та управління;
- аналіз впливу глобалізаційних процесів та цифровізації на цінності спорту;
- дослідження взаємодії між традиційними культурними цінностями та сучасними практиками спортивної індустрії;
- створення етичних стандартів і рекомендацій для розвитку спортивних організацій і тренувальних програм;
- розробку комплексних моделей оцінки соціокультурного, морального та освітнього впливу спорту на особистість і суспільство.

Таким чином, концептуальні підходи до розвитку філософії спорту забезпечують гармонізацію теоретичних знань і практичних дій, інтегрують гуманістичні та соціокультурні аспекти та визначають стратегічні напрями подальших наукових досліджень, спрямованих на підвищення соціальної значущості спорту в сучасному суспільстві (Bradauskiene, & Svagzdiene, 2022).

Сучасна філософія спорту потребує переосмислення як динамічного інструменту, що здатен інтегрувати традиційні гуманістичні цінності з новітніми технологічними та соціальними трансформаціями. Інноваційність концептуалізації полягає у формуванні мультидисциплінарного та адаптивного підходу, який враховує зміну способу життя людей, цифровізацію комунікацій, розвиток кіберспортивних та нові форми масового залучення до спорту.

Ключові інноваційні напрями включають:

1. Цифрово-освітній підхід – розробка інтерактивних платформ для навчання та саморозвитку спортсменів, використання симуляцій, VR/AR-технологій та штучного інтелекту для індивідуалізації тренувального процесу.
2. Соціально-екологічний підхід – поєднання спортивної діяльності з екологічними та соціальними ініціативами, формування екологічно свідомих цінностей через спортивні практики та проекти соціальної відповідальності.
3. Крос-культурний підхід – створення моделей інтеграції спорту у глобальне культурне середовище без втрати національної та локальної ідентичності, розвиток міжнародних освітніх і спортивних обмінів.

4. Аналітико-прогностичний підхід – застосування великих даних, спортивної статистики та алгоритмів прогнозування для оптимізації підготовки, управління спортивними подіями та підтримки прийняття рішень у спортивних організаціях.

5. Інноваційна етика спорту – формування нових етичних стандартів, що поєднують цифрову прозорість, добросовісність, інклюзію та відповідальність за соціальні наслідки спортивної діяльності.

Перспективи розвитку дисципліни полягають у створенні інтегрованих платформ дослідження та практики спорту, які поєднують педагогіку, психологію, медицину, технології та етику, а також у формуванні нових методів оцінки ефективності спорту як соціокультурного феномену. Такий підхід дозволяє зробити філософію спорту актуальною, практично значущою та адаптивною до сучасних викликів суспільства.

3. Інноваційні концепти філософії спорту у контексті інтеграції технологій, соціальних практик і культури. Сучасна філософія спорту виходить за межі традиційного розуміння як фізичної активності або соціального інституту, трансформуючись у інтерактивну міждисциплінарну платформу, що об'єднує науку, технології, культуру і соціальні практики. Інноваційність полягає у здатності дисципліни передбачати та адаптуватися до нових викликів, формуючи прогресивні моделі розвитку особистості та суспільства через спорт (Vorontkova, Cherep, Nikitenko, Andriukaitiene, 2019)..

Ключові інноваційні концепти включають:

1. Діджиталізація та віртуалізація спорту – застосування VR/AR, цифрових симуляцій та інтерактивних платформ для тренувань, освітніх програм і просвітницьких проєктів, що робить спорт доступним у глобальному масштабі.
2. Спорт як соціальний каталізатор інклюзії – створення моделей інтеграції людей різного віку, статі та соціального статусу через інклюзивні спортивні практики, що сприяють соціальній згуртованості та розвитку громад.
3. Культурно-технологічна синергія – поєднання національних і глобальних культурних цінностей спорту з технологічними інноваціями для формування нових форм спортивної освіти, масових заходів і медіа-контенту.
4. Прогностичний та аналітичний підхід – використання великих даних, спортивної статистики та алгоритмів штучного інтелекту для про-

Концептуальні підходи, інноваційні концепти та перспективні напрями досліджень філософії спорту

Концептуальний підхід	Інноваційні концепти	Перспективні напрями досліджень
Гуманістично-ціннісний	Формування морально-етичних якостей, соціальна відповідальність, саморозвиток спортсмена	Інтеграція принципів сталого розвитку та здорового способу життя у спортивну освіту
Міждисциплінарний	Поєднання філософії, соціології, психології, педагогіки та спортивної науки	Розробка комплексних моделей тренувань та освітніх програм, інтеграція науки і практики
Глобалізаційно-культурний	Адаптація універсальних цінностей спорту до національного контексту, крос-культурні моделі	Формування міжнародних обмінів, розвиток глобальних культурних проєктів у спорті
Технологічно-інноваційний	Використання VR/AR, аналітики Big Data, цифрових платформ для тренувань та управління	Оптимізація тренувального процесу, створення інтерактивних освітніх та тренувальних платформ
Етичний та аксіологічний	Нові морально-правові стандарти, інклюзія, цифрова прозорість, соціальна відповідальність	Розробка рекомендацій для управління спортивними організаціями та цифровими спортивними просторами
Соціально-екологічний	Спорт як інструмент екологічної та соціальної активності, формування екологічної свідомості	Впровадження спортивних проєктів для розвитку громад та екологічної культури
Прогностично-аналітичний	Використання алгоритмів прогнозування та штучного інтелекту для оптимізації результатів	Створення моделей прогнозування спортивних досягнень і управління організаціями

гнозування результатів, оптимізації підготовки спортсменів і стратегічного розвитку спортивних організацій.

5. Етика цифрового спорту – розробка нових морально-правових норм, що регулюють поведінку у віртуальних спортивних просторах, забезпечують прозорість, чесність і соціальну відповідальність учасників.

Інноваційна концептуалізація спорту передбачає створення інтегрованих екосистем, де наука, технології, культура та соціальні практики взаємодіють для розвитку особистості, суспільства та спортивних інституцій. Вона формує новий стандарт філософії спорту, що здатний реагувати на глобальні виклики, підтримувати сталий розвиток та впроваджувати сучасні технології у практичну діяльність.

Сучасне дослідження філософії спорту демонструє, що дисципліна виходить за межі традиційного академічного аналізу фізичної активності, перетворюючись на інтегровану платформу для розвитку особистості, суспільства та спортивної культури. Інноваційність підходів полягає у здатності поєднувати гуманістичні цінності, технологічні інструменти та соціокультурні практики, що дозволяє формувати нові моделі спортивної діяльності та освіти.

Ключові результати дослідження свідчать про те, що сучасна філософія спорту розвивається як міждисциплінарна концепція, яка об'єднує філософію, соціологію, психологію, педагогіку та цифрові технології, створюючи цілісне розуміння спорту як соціокультурного та практичного феномену. Впровадження цифрових і технологічних інновацій, таких як VR/AR, Big Data та аналітика на основі штучного інтелекту, дозволяє підвищувати ефективність тренувальних процесів, удосконалювати спортивну освіту та оптимізувати управління спортивними організаціями, що сприяє адаптації спорту до сучасних умов глобалізації. Дослідження також демонструє розвиток етичних та аксіологічних стандартів, які інтегрують принципи чесної гри, інклюзію та соціальну відповідальність у цифровому та реальному спортивному середовищі. Одночасно формуються нові соціально-культурні моделі, які поєднують національні традиції та глобальні практики, створюючи сприятливе середовище для соціальної інтеграції та культурного обміну.

Таким чином, інноваційна концептуалізація філософії спорту забезпечує синтез теорії і практики, поєднання традиційних цінностей з сучасними технологіями та відкриває нові можливості для розвитку спорту як соціокультурного, освіт-

нього та технологічного феномену. Вона формує наукову базу для подальших досліджень, підвищує практичну значущість дисципліни і створює умови для сталого розвитку спортивного середовища у XXI столітті.

Перспективні напрями подальших досліджень включають розробку інтегрованих платформ для навчання і тренування, аналіз впливу цифровізації на цінності спорту, а також створення нових моделей управління спортивними організаціями та подіями, що забезпечує комплексний розвиток спорту в умовах сучасного цифрового і глобалізованого світу.

4. Напрями цифровізації філософії спорту, їх ключові інструменти та практична цінність. Цифровізація філософії спорту є логічним продовженням інтеграції технологій у спортивну науку та практику. Вона спрямована на трансформацію традиційних методів дослідження, навчання та управління у спорті, роблячи їх більш адаптивними, інтерактивними та ефективними.

Сучасна філософія спорту активно інтегрує цифрові технології, що відкриває нові можливості для розвитку дисципліни та підвищення ефективності спортивної діяльності. Одним із основних напрямів цифровізації є створення цифрових освітніх платформ та інтерактивних тренінгів. Використання онлайн-курсів, відеолекцій, вебінарів та інтерактивних симуляцій дозволяє забезпечити підготовку спортсменів та тренерів на високому рівні. Особливу увагу приділено розвитку навчальних програм із елементами гейміфікації, що сприяють формуванню ціннісних і етичних навичок у спортивній діяльності та підвищують мотивацію до навчання.

Іншим важливим напрямом є аналітика та прогнозування спортивних результатів. Використання великих даних (Big Data) та алгоритмів штучного інтелекту дозволяє оцінювати фізичну підготовку спортсменів, прогнозувати результати змагань та оптимізувати тренувальний процес. Цифрові системи моніторингу ефективності спортсменів і спортивних команд сприяють підвищенню якості підготовки та прийняття управлінських рішень на основі об'єктивних даних.

Широкого розвитку набувають технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR), які дозволяють створювати інтерактивні тренувальні середовища. Вони дають можливість імітувати реальні змагання та відпрацьовувати техніку без фізичного ризику, а також сприяють популяриза-

ції спорту серед молоді та розвитку спортивної культури.

Цифрова інтеграція соціокультурних аспектів спорту є ще одним важливим напрямом. Використання соціальних мереж і цифрових платформ дозволяє поширювати спортивні цінності, формувати інклюзивні та соціально відповідальні практики, а також забезпечує обмін досвідом та крос-культурну комунікацію. Це сприяє зміцненню соціальної взаємодії та підвищенню культурної значущості спорту в суспільстві.

Етична та правова цифровізація спорту передбачає розробку цифрових стандартів етики, правил чесної гри, контролю допінгу та забезпечення прозорості результатів. Технології блокчейн використовуються для захисту персональних даних спортсменів і створення довіри в цифровому спортивному середовищі, забезпечуючи прозорість і надійність спортивних процесів.

Останнім напрямом цифровізації є впровадження цифрових платформ управління спортивними організаціями та подіями. Використання систем управління спортивними клубами, лігами та федераціями дозволяє автоматизувати планування, організацію та контроль спортивних заходів, підвищити ефективність управління та забезпечити зручність для учасників і глядачів (Molokanoviene, Andriukaitiene & Bilohur,).

Таким чином, цифровізація філософії спорту охоплює освітні, аналітичні, технологічні, соціокультурні, етичні та управлінські аспекти, створюючи інтегроване та інноваційне середовище, яке сприяє розвитку спорту як соціокультурного феномену та практичної дисципліни XXI століття.

Аналіз засвідчив, що цифровізація філософії спорту відкриває нові можливості для розвитку дисципліни як теоретичної та практичної сфери. Впровадження сучасних технологій – від онлайн-освітніх платформ і VR/AR до аналітики великих даних і штучного інтелекту – дозволяє підвищити ефективність тренувань, оптимізувати управління спортивними організаціями та забезпечити інтерактивність освітніх і соціокультурних процесів.

Основні напрями цифровізації включають освітні платформи, аналітику результатів, віртуальні та доповнені реальності, соціокультурну інтеграцію, етичну та правову регуляцію, а також цифрове управління спортивними подіями. Це сприяє підвищенню доступності спорту, формуванню інклюзивного середовища, зміцненню етичних норм та розвитку культурних цінностей. Таким чином, цифровізація філософії спорту

Напрями цифровізації філософії спорту, їх ключові інструменти та практична цінність

Напрямок цифровізації	Цифрові інструменти	Практична цінність
Цифрові освітні платформи та інтерактивні тренінги	Онлайн-курси, відеолекції, вебінари, симуляції, гейміфікація	Підвищення доступності освіти, формування етичних та ціннісних компетенцій, розвиток навичок спортсменів та тренерів
Аналітика та прогнозування спортивних результатів	Big Data, алгоритми штучного інтелекту, цифровий моніторинг	Оптимізація тренувального процесу, прогнозування результатів, підвищення ефективності підготовки
Віртуальні та доповнені реальності (VR/AR)	VR/AR платформи, симулятори, інтерактивні середовища	Імітація змагань, відпрацювання техніки, популяризація спорту, підвищення мотивації спортсменів
Цифрова інтеграція соціокультурних аспектів спорту	Соціальні мережі, онлайн-платформи, медіа-контент	Поширення спортивних цінностей, розвиток інклюзії, глобальна культурна комунікація
Цифрові платформи управління спортивними організаціями та подіями	CRM-системи, онлайн-платформи для клубів та федерацій, автоматизація організації заходів	Підвищення ефективності управління, оптимізація організації змагань, зручність для учасників і глядачів
Етична та правова цифровізація спорту	Цифрові стандарти етики, блокчейн, системи контролю допінгу	Забезпечення чесності, прозорості, захист даних спортсменів, формування довіри у спортивному середовищі

створює інноваційне поле для наукових досліджень, практичної реалізації та розвитку спортивної культури, забезпечуючи синтез традиційних цінностей і сучасних технологічних рішень, адаптованих до потреб XXI століття.

5. Теоретичне та практичне значення філософії спорту в умовах цифровізації та глобалізації. Філософія спорту сьогодні виконує ключову роль як теоретична і практична дисципліна, яка формує цілісне розуміння спорту як соціокультурного, освітнього та технологічного феномену. У теоретичному плані вона забезпечує системне осмислення спортивної діяльності, інтегруючи знання з філософії, соціології, педагогіки, психології та фізичної культури. В умовах цифровізації це означає можливість формулювання нових концептів розвитку спорту, моделювання цифрових освітніх та тренувальних платформ, застосування аналітики великих даних і технологій штучного інтелекту для прогнозування та оптимізації спортивних процесів. Глобалізаційний контекст додає філософії спорту аспекти крос-культурної інтеграції, порівняльного аналізу спортивних систем і адаптації універсальних цінностей спорту до локальних культурних умов (Narkevičius Matas, 2023).

Практичне значення філософії спорту в умовах цифровізації та глобалізації проявляється у впровадженні інноваційних моделей підготовки спортсменів, управління спортивними організа-

ціями та організації спортивних заходів. Цифрові освітні платформи, інтерактивні тренінги, VR/AR-середовища та аналітичні системи дозволяють підвищити ефективність тренувального процесу, забезпечити персоналізацію підготовки і оптимізувати управлінські рішення. Крім того, інтеграція соціокультурних та етичних аспектів сприяє формуванню інклюзивного середовища, поширенню спортивних цінностей та підтримці здорового способу життя на глобальному рівні.

Таким чином, філософія спорту в умовах цифровізації та глобалізації виконує подвійну функцію: вона формує науково обґрунтовану концептуальну базу для розвитку спорту та забезпечує практичні інструменти для підвищення ефективності, доступності та культурної значущості спортивної діяльності у сучасному світі. Ця інтеграція теорії і практики створює новий рівень взаємодії спорту, технологій та суспільства, сприяючи сталому розвитку спортивного середовища та формуванню глобальної спортивної культури.

Отже, аналіз засвідчив, що філософія спорту в умовах цифровізації та глобалізації набуває нового значення як теоретична та практична дисципліна. Теоретично вона забезпечує системне осмислення спорту як соціокультурного та освітнього феномену, інтегруючи знання з філософії, педагогіки, психології, соціології та фізичної культури. Впровадження цифрових технологій дозволяє створювати нові концепти спортивної

Теоретичне та практичне значення філософії спорту в умовах цифровізації та глобалізації

Аспект	Теоретичне значення	Практичне значення
Освітній	Системне осмислення спортивної діяльності, інтеграція знань з філософії, соціології, педагогіки та психології; формування концептуальної бази для цифрових освітніх платформ	Створення інтерактивних тренінгів, онлайн-курсів, VR/AR-середовищ для навчання та підготовки спортсменів
Аналітичний	Моделювання спортивних процесів з використанням великих даних, прогнозування результатів та оптимізація тренувань	Використання аналітики та алгоритмів штучного інтелекту для оцінки ефективності спортсменів, управління командами та спортивними організаціями
Соціокультурний	Осмислення спорту як глобального культурного феномену, порівняльний аналіз спортивних систем різних країн, адаптація універсальних цінностей спорту	Поширення спортивних цінностей, розвиток інклюзивних і соціально відповідальних практик, крос-культурна взаємодія
Етичний та правовий	Формування морально-ціннісних норм та стандартів цифрового спорту	Забезпечення прозорості та чесності у цифрових спортивних середовищах, контроль допінгу, захист персональних даних спортсменів
Управлінський	Теоретичні основи управління спортивними організаціями та подіями з урахуванням глобальних тенденцій та цифрових технологій	Автоматизація планування, організації та контролю спортивних заходів, підвищення ефективності управління клубами, лігами та федераціями

освіти, аналітики, прогнозування та управління спортивними процесами на основі великих даних і штучного інтелекту. Глобалізаційний аспект додає можливість крос-культурної інтеграції та поширення універсальних цінностей спорту в різних соціокультурних контекстах (Nikitenko, 2013).

Практичне значення філософії спорту проявляється у впровадженні цифрових освітніх платформ, інтерактивних тренінгів, VR/AR-технологій, аналітичних систем та інструментів управління спортивними організаціями і подіями. Це підвищує ефективність підготовки спортсменів, забезпечує інклюзивність та соціальну відповідальність, сприяє розвитку глобальної спортивної культури і формуванню здорового способу життя.

Таким чином, філософія спорту у сучасних умовах виконує інтеграційну функцію, поєднуючи традиційні цінності з цифровими технологіями та глобальними тенденціями, що створює новий рівень розвитку дисципліни, підвищує її практичну значущість і сприяє сталому розвитку спортивного середовища у XXI столітті.

Філософія спорту в умовах цифровізації та глобалізації відіграє ключову роль як теоретична та практична дисципліна. Теоретично вона забезпечує глибоке осмислення спорту як соціокультурного феномену, інтегруючи знання з філо-

софії, педагогіки, психології, соціології та фізичної культури. Цифрові технології дозволяють створювати нові концепти спортивної освіти, аналітики та управління спортивними процесами, а глобалізація сприяє поширенню універсальних цінностей спорту та розвитку крос-культурних практик. Практичне значення філософії спорту полягає у формуванні спортивного середовища, яке сприяє розвитку інклюзивності, соціальної відповідальності та культурних цінностей. Використання цифрових освітніх платформ, інтерактивних тренінгів, VR/AR-технологій та аналітичних систем дозволяє підвищувати ефективність підготовки спортсменів та розвивати їхні особистісні якості – дисципліну, мотивацію, стратегічне мислення, етичні цінності та саморозвиток. Таким чином, філософія спорту у сучасних умовах формує інтегроване спортивне середовище, де поєднуються традиційні цінності, цифрові технології та глобальні тенденції. Це сприяє розвитку особистості спортсмена, підвищенню практичної значущості дисципліни та створенню умов для сталого розвитку спортивної культури XXI століття (Rakašius, Tomas.2023).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сучасна філософія спорту формується як міждисциплінарна та інноваційна дисципліна, яка інтегрує філософські, соціологічні, психологічні, педаго-

гічні та цифрові підходи. Впровадження технологій VR/AR, аналітики Big Data та штучного інтелекту сприяє оптимізації тренувальних процесів, розвитку спортивної освіти та ефективному управлінню спортивними організаціями, адаптуючи спорт до умов глобалізації та цифрової трансформації. Дослідження підтверджує значення етичних і аксіологічних стандартів, які формують чесність, інклюзію та соціальну відповідальність у цифровому та реальному спортивному середовищі. Паралельно створюються нові соціокультурні моделі, що поєднують національні традиції та глобальні практики, сприяючи культурному обміну та розвитку спортивної особистості. Сучасна філософія спорту формує цілісне міждисциплінарне поле, що об'єднує філософію, соціологію, психологію, педагогіку та цифрові технології. Це дозволяє осмислювати спорт не лише як фізичну активність, а як соціокультурний та освітній феномен. Інтеграція цих підходів створює науково обґрунтовану платформу для розвитку спортивної науки, розкриття потенціалу спортсмена та формування цілісної спортивної особистості.

Впровадження VR/AR-технологій, Big Data та аналітики на основі штучного інтелекту дозволяє підвищувати ефективність тренувальних процесів, адаптувати навчальні програми та управлінські моделі до сучасних умов. Ці інновації забезпечують персоналізацію підготовки спортсменів, створення інтерактивних середовищ для навчання і тренування, а також оптимізацію управління спортивними організаціями та подіями.

Дослідження підкреслює важливість формування сучасних етичних норм, що інтегрують принципи чесної гри, інклюзії та соціальної відповідальності. Цифрові технології дозволяють забезпечувати прозорість процесів, контроль допінгу та захист персональних даних спортсменів, створюючи безпечне та справедливе спортивне середовище. Філософія спорту сприяє розвитку нових соціокультурних моделей, що поєднують національні традиції та глобальні практики. Це створює сприятливе середовище для культурного обміну, соціальної інтеграції та формування інклюзивного спортивного середовища, яке стимулює розвиток особистості спортсмена та розширює його світогляд. У майбутньому особлива увага приділяється розробці інтегрованих цифрових платформ для навчання і тренування, аналізу впливу цифровізації на цінності спорту, а також удосконаленню моделей управління спортивними організаціями і подіями. Ці напрями сприятимуть комплексному розвитку спортивного середовища, поєднуючи технологічні, соціокультурні та управлінські аспекти, і забезпечать сталий розвиток спорту в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

Перспективні напрями розвитку дисципліни включають інтегровані платформи для навчання і тренувань, аналіз впливу цифровізації на цінності спорту та вдосконалення моделей управління спортивними організаціями і подіями, що забезпечує комплексний та сталий розвиток спортивного середовища XXI століття.

Список використаних джерел

- Antanas Usas, Ausrine Sidlauske. The influence of digital marketing on the communication of football clubs. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica", 2022. 13 (90). С. 54-58.
- Bradauskiene, Kristina, & Svagzdiene Biruta. Sports as leisure during the pandemic period: theory and practice. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica", 2022. 13 (90). P.69-73.
- Voronkova Valentina, Cherep Alla, Nikitenko Vitalina, Andriukaitiene Regina. Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochastic insurance: nonlinear methodology. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica"*, 2019. 2 (79). P.182-195.
- Lekavičius, Tomas. Management of human resources in a sports organisation from the point of view of employees. *Humanities Studies*. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. Вип. 5 (82). С. 147–159.
- Molokanoviene, Diana, Andriukaitiene, Regina, & Bilohur, Vlada. Social responsibility – practise application in sports organization. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia : Publishing house "Helvetica", 2022. 11 (88). P. 99–109.
- Narkevičius Matas. The quality of sports club services. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 15 (92). P. 74-83.
- Nikitenko V.O Modern geokultura as a geokulturnij phenomenon. *Humanitarian Bulletin of Zaporozhzhia State Engineering Academy*. Zaporozhzhia State Engineering Academy. Zaporozhzhia. 2013. Вип. 53. С.261-270.
- Rakašius, Tomas. Assessment of the communication of the football club on social networks. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporozhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 15 (92). P. 84-88.

References

- Antanas Usas, Ausrine Sidlauske (2022). The influence of digital marketing on the communication of football clubs. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporozhzhia*: Publishing house "Helvetica". 13 (90). 54-58.
- Bradauskiene, Kristina, & Svagzdiene Biruta (2022). Sports as leisure during the pandemic period: theory and practice. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporozhzhia*: Publishing house "Helvetica". 13 (90). 69-73.
- Voronkova Valentina, Cherep Alla, Nikitenko, Vitalina, Andriukaitiene, Regina (2019). Conceptualization of digital reality expertise in conditions of stochastic insurance: nonlinear methodology. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica"*. 2 (79). 182-195.
- Lekavičius, Tomas (2020). Management of human resources in a sports organisation from the point of view of employees. *Humanities Studies. Запоріжжя : ЗНУ*. 5 (82). 147–159.
- Molokanoviene, Diana, Andriukaitiene, Regina, & Bilohur, Vlada (2022). Social responsibility – practise application in sports organization. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporozhzhia : Publishing house "Helvetica"*. 11 (88). 99–109.
- Narkevičius Matas (2023). The quality of sports club services. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica"*. 15 (92). 74-83.
- Nikitenko V. O (2013). Modern geokultura as a geokulturnij phenomenon. *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy. Zaporizhzhia State Engineering Academy. Zaporizhzhia, Вып. 53*. 261-270.
- Rakašius, Tomas (2023). Assessment of the communication of the football club on social networks. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica"*. 15 (92). 84-88.

EDUARD, SIVOHOP – Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Department of physical education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8939-8446>

VLADA, BILOHUR – Doctor of Philosophy,
professor Departments of physical education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: bilogurvlada@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1053-2716>

NATALIA, SEMAL – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Associate Professor of the Department of Physical Education,
Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: natalija.semал@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1998-3460>

PHILOSOPHY OF SPORTS AS AN INTERDISCIPLINARY AND PRACTICALLY ORIENTED DISCIPLINE OF THE 21ST CENTURY: MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract

The relevance of the philosophic research determined by the growing role of sport in the modern world, where it acts not only as a physical developing sphere, but also as an important social, cultural and economic factor. **The purpose** of the article is to theoretically understand and practically substantiate the sports philosophy as an independent interdisciplinary field of knowledge that integrates the humanitarian, social, cultural and applied dimensions of sports activity in the context of modern civilization challenges. The research is devoted to the study of modern sports philosophy in the digitalization and globalization contexts, reveals its theoretical and practical significance for the development of the this environment and the formation of the athlete's personality. Modern sport philosophic forms a holistic interdisciplinary field that unites philosophy, sociology, psychology, pedagogy and digital technologies. This allows us to understand sport not only as a physical activity, but also as a socio-cultural and educational phenomenon. The current trends in the integration of interdisciplinary approaches combining philosophy, sociology, psychology, pedagogy and digital technologies are analyzed. Key digitalization sport areas are identified, including the use of VR/AR technologies, Big Data analytics and artificial intelligence to optimize training processes, increase the efficiency of sports education and organization management. The development of ethical and axiological standards that ensure

integrity, inclusion and social responsibility in the digital and real sports environment is studied, as well as the formation of socio-cultural models that combine national traditions and global practices. Promising areas of further research are identified, particularly, the creation of integrated platforms for learning and training, analysis of the digitalization impact on the sport values and improvement of models for managing sports organizations and events. Thus, it can be argued that the philosophic development of sports creates the basis for the formation of new harmonization models of the physical, spiritual and cultural individual development and contributes to the increase in the social sport significance in modern society.

Key words: sport philosophy, digitalization, globalization, VR/AR, Big Data, sports ethics, socio-cultural models, sports environment, athlete personality.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 20.07.2025

Accepted date 20.08.2025

Published date 20.09.2025

How to cite: Сивохоп, Едуард, Білогур, Влада, Семаль, Наталія. Філософія спорту як міждисциплінарна та практично орієнтована дисципліна 21-го століття: сучасний науковий дискурс. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 227–239

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-24>

ВІД ТЕХНОКРАТИЗМУ ДО ЦИФРОВОГО ГУМАНІЗМУ: ЦІННОСТІ ІТ-ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ОСВІТНЬОМУ ЛАНДШАФТІ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

ТЕРЕПИЩИЙ, СЕРГІЙ¹

Анотація

Стаття концептуалізує перехід від технократизму до цифрового гуманізму в ІТ-освіті України, пропонуючи операційну Рамку з шести засадничих принципів (людська гідність; справедливість/інклюзія; автономія/агентність; прозорість/пояснюваність; приватність/безпека даних; суспільна відповідальність) і відповідним інструментарієм впровадження. Дослідження спирається на поєднання концептуально-аналітичного та порівняльного підходів (філософська герменевтика й аксіологічний аналіз), критичний аналіз дискурсу (курукулуми, політики даних, кодекси етики, регламенти навчальної аналітики), а також елементи design-based research для побудови й валідації «рамки цифрового гуманізму» (конструктивне вирівнювання цілей-методів-оцінювання, сценарне моделювання, експертна валідація) з подальшою операціоналізацією через індикатори й рубрики оцінювання. Теоретичну основу становлять філософсько-аксіологічний аналіз, критичний аналіз дискурсу університетських політик і курикулумів, а також елементи design-based research (конструктивне вирівнювання «цілі – методи – оцінювання»), сценарне моделювання, експертна валідація). На цій підставі розроблено: (1) модульну Рамку для інтеграції у навчальні плани ІТ-спеціальностей; (2) «драбину зрілості» політик даних і навчальної аналітики (від комплаєнсу до гуманістичної оптимізації з правом на відмову, студентськими радами даних та імпакт-асесментом); (3) типові навчальні сценарії («Етичний code-review», «Соціотехнічний дизайн-спринт», «Пояснювані моделі в дії») з рубриками оцінювання; (4) індикаторну систему з шістьма показниками (агентність, інклюзія, прозорість, приватність, доброчесність, суспільний вплив) і прикладами доказів. Порівняльний аналіз з актуальними міжнародними дослідженнями засвідчив узгодженість Рамки з глобальними нормами етики ШІ й водночас її унікальну контекстуальність для українських освітніх ландшафтів (війна, переміщення, багатомовність, довіра). Практична цінність полягає у готових до використання шаблонах політик і рубриках, що переводять загальні цінності у керовані навчальні практики та метрики. Обмеження пов'язані з ресурсною асиметрією та кадровими прогалинами; перспективи – у розширеній польовій валідації Рамки на різних типах ЗВО, створенні національного репозиторію кейсів і розробці цифрових інструментів моніторингу ціннісних індикаторів. Запропонований підхід слугує дорожньою картою для оновлення ІТ-освіти у мережевому суспільстві, де технології підсилюють суб'єктивність, взаєморозуміння і публічне благо.

Ключові слова: ІТ-освіта; цифровий гуманізм; мережеве суспільство; етика ШІ; навчальна аналітика; приватність даних; пояснюваність; інклюзія; академічна доброчесність; освітній ландшафт; університетське врядування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Упродовж останнього десятиліття український дискурс ІТ-освіти поступово зміщується від технократичної настанови, де цінуються насамперед інструментальна раціональність і продуктивістські метрики, до цифрового гуманізму, який ставить у центр людську гідність, автономію та відповідальність у мережевому середовищі. Таке зміщення зумовлене одночасно глобальними трансформаціями цифрової модерності та локальними викликами війни, міграції й мовно-культурної політики, що перформатують «освітні ландшафти» й режими

соціальної взаємодії університетів (Терепищій, 2016; Олексієнко та ін., 2021). В українському контексті ця еволюція мислиться як рух «від освіти для війни – до освіти для миру», де технології на службі людини й громадянської солідарності, а не навпаки (Терепищій, 2021). Водночас класичні інсайти про демократичну природу освіти та суспільну комунікацію (від ідей виховання як досвіду до уявлення Інтернету як нової інфраструктури публічності) задають історичний горизонт і мовні рамки для сучасних реформ (Д'юї, 2003; Кастельс, 2007).

У цьому полі зростає значення ціннісної рамки ІТ-освіти: етичні регулятиви ШІ, приватність даних, прозорість алгоритмів, академічна доброчесність, інклюзія та культурно-мовна чутливість у цифрових сервісах університету. Міжнародні

¹ Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

E-mail: s.o.terepyshchyi@npu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5506-0914>

огляди фіксують різноспрямовані ефекти ШІ в освіті від потенціалу персоналізації до ризиків комодифікації пізнання, упередженості та «аутсорсингу мислення» (Selwyn, 2022; Crompton & Burke, 2023; Wang та ін., 2024). Для України це означає потребу спиратися не лише на технічні стандарти, а й на культурно-цивілізаційні орієнтири гуманітарної освіти, що вже артикульовані у вітчизняній філософській традиції та сучасних освітніх стратегіях (Андрущенко, 2025). Тож перехід від технократизму до цифрового гуманізму в ІТ-освіті постає не як відмова від технологій, а як переосмислення їхнього призначення: технології мають підсилювати суб'єктність, комунікацію та суспільну довіру в мережевому суспільстві, а курикулум – інституціоналізувати ці цінності у формах навчання, оцінювання й університетського врядування (Nguen та ін., 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз наукового поля засвідчує, що українська філософія освіти вже створила концептуальні підвалини для повороту від технократизму до цифрового гуманізму. Ідеться про поєднання просвітницького ідеалу автономного суб'єкта, культурно-ціннісної рамки та просторово-комунікативного бачення університету як «освітнього ландшафту». Просвітницький горизонт і сучасна гуманітарна чутливість до ролі культури в освіті сформульовані як цілісна парадигма (Андрущенко, 2025; Андрущенко, 2023). Цю лінію доповнює розгортання ідеї ландшафтності й мережовості освітніх практик, де інфраструктури комунікації змінюють самі режими навчання, взаємодії та ідентичності (Терепищій, 2016). В аксіологічному плані перехід до інформаційно-мережевої парадигми осмислено як зміну статусу знання, суб'єкта й спільнот – від інструментальності до взаємності та відповідальності (Кравченко, 2014). Це змикається з новими студіями про «цифрову людину» та матрицю цінностей індустрії 4.0, що вимагає етичної грамотності, громадянської залученості та стійкості до ризиків алгоритмізації (Воронкова та ін., 2022). І нарешті, класична демократична оптика освіти як досвіду співтворення спільного світу залишається методологічною віссю для сьогоднішніх реформ (Д'юї, 2003).

Паралельно з цим в англomовному дискурсі відбулася інтенсивна інвентаризація можливостей і ризиків штучного інтелекту у вищій освіті. Систематичні огляди фіксують, що ШІ здатен

персоналізувати навчання, однак водночас проковує загрози редукації мислення до «підказок», відтворення упереджень і прихованої комерціалізації пізнання (Кромптон і Берк, 2023; Ван та ін., 2024; Селвін, 2022). Ці результати важливі для України не лише через технологічну модернізацію університетів, а й через драматичні контексти війни, внутрішнього переміщення та інтеграції іноземних студентів, які переформатовують політики доступу, мовні режими та практики підтримки (Олексієнко та ін., 2021; Зайчко, 2021). У такій перспективі технічні інновації мають бути вписані у ширший культурно-гуманітарний порядок денний, що визнає вразливості спільнот, потребу прозорих правил і чесної комунікації. Коротко: технології – не автономна сила, а інструмент розбудови довіри. Це і є лакмус цифрового гуманізму.

Власне етична архітектура освітніх технологій описана в кількох взаємодоповнюваних напрямках. Пропонуються рамки спільнотної етики ШІ в освіті, що апелюють до відповідальності розробників, викладачів і студентів, до справедливості, пояснюваності та підзвітності (Холмс та ін., 2022). Узагальнені принципи – благодіяння, не-шкода, справедливість, автономія, приватність – уже використовуються як нормативний мінімум для політик університетів (Нгуєн та ін., 2023). Дослідження педагогів показують неоднорідність «етичних налаштувань» і потребу в діяльнісно зорієнтованих підходах, що враховують контекст і рольові конфлікти викладача (Камалі та ін., 2024). Окрема лінія – етика та приватність у навчальній аналітиці: тут акцент на довірі до даних, мінімізації збору, права на відмову, прозорих цілях і співуправлінні метриками (Маршалл та ін., 2022; Ладжаль та ін., 2022). У сумі це зводиться до переходу від технократичної логіки «що вимірюється – те і цінується» до гуманістичної логіки «цінності визначають, що взагалі слід вимірювати і навіщо». Таке переналаштування і є ядром цифрового гуманізму в академічних середовищах.

Нарешті, новітні роботи окреслюють наслідки ШІ для дослідницької екосистеми й практик управління університетом, що безпосередньо стосується дизайну ІТ-освіти. Обговорюються ризики ерозії авторства, «аутсорсингу дослідницької інтуїції» й формування залежностей від закритих платформ – разом із можливостями для відкритої науки, реплікабельності та нової наукової грамотності (Бутсон і МакКоллум, 2024). Водночас користу-

вацька перспектива в етиці ШІ демонструє розрив між декларативними стандартами та реальними практиками, зокрема у питаннях згоди, прозорості та справедливої оцінки (Ан та ін., 2024). Для українського університету цей горизонт стикується з ідеєю «освіти для миру», де цифрові інструменти підсилюють суб'єктність і взаєморозуміння, а не підмінюють їх (Терепищій, 2021). Отже, автор спирається на комплекс джерел – від національної філософської традиції до міжнародних етичних рамок – щоб обґрунтувати програму переходу від технократизму до цифрового гуманізму як стратегічну умову оновлення курикулуму, політик даних і університетського врядування в мережевому суспільстві (Андрущенко, 2025; Кромптон і Берк, 2023; Нгуен та ін., 2023).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри розгалужені студії про ШІ в освіті та цифрові трансформації, бракує цілісної рамки переходу від технократизму до цифрового гуманізму саме для української ІТ-освіти: не визначено, як операціоналізувати гуманістичні цінності у навчальних цілях і результатах, як узгодити етику ШІ з політиками даних і практиками навчальної аналітики, як поєднати академічну доброчесність із новими інструментами автоматизації, як врахувати мовно-культурну чутливість і виклики війни/переміщення, та як вимірювати успішність цього переходу індикаторами довіри, агентності студента, інклюзії й прозорості у врядуванні університетом.

Методологічна основа. Дослідження спирається на поєднання концептуально-аналітичного та порівняльного підходів (філософська герменевтика й аксіологічний аналіз), критичний аналіз дискурсу (курикулуми, політики даних, кодекси етики, регламенти навчальної аналітики), а також елементи design-based research для побудови й валідації «рамки цифрового гуманізму» (конструктивне вирівнювання цілей-методів-оцінювання, сценарне моделювання, експертна валідація) з подальшою операціоналізацією через індикатори й рубрики оцінювання.

Об'єкт дослідження – ІТ-освіта в закладах вищої освіти України в умовах мережевого суспільства.

Предметом дослідження є ціннісні засади та механізми цифрового гуманізму в ІТ-освіті (курикулум, політики даних, етика ШІ, навчальна аналітика, мовно-культурна інклюзія, врядування).

Мета статті – теоретично обґрунтувати та запропонувати концептуальну рамку переходу від технократизму до цифрового гуманізму в ІТ-освіті України з набором індикаторів і практичних рекомендацій.

Завдання:

1. Систематизувати підходи до етики ШІ, приватності, інклюзії та академічної доброчесності в ІТ-освіті й виявити прогалини їх імплементації в українських університетах.

2. Розробити та апробувати концептуально-індикаторну рамку цифрового гуманізму (цілі-методи-оцінювання-врядування) для інтеграції в курикулуми, політики даних і практики навчальної аналітики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до поставленої мети, насамперед окреслено аксіологічне «ядро» переходу від технократизму до цифрового гуманізму в ІТ-освіті України. Технократична логіка, що прив'язує якість освіти до сукупності метрик продуктивності, поступається підходу, де цінності визначають, що саме слід вимірювати та навіщо. Зіставлення національної філософської традиції гуманітарної освіти з сучасними міжнародними рамками етики ШІ дало підстави виокремити шість базових ціннісних принципів для курикулумів ІТ-напрямів: людська гідність, справедливість/інклюзія, автономія/агентність студента, прозорість/пояснюваність технологій, приватність/безпека даних, суспільна відповідальність. Це «ядро» інтерпретується не як декларація, а як операційний набір вимог до змісту навчання, методів, оцінювання та університетського врядування.

На другому кроці розроблено концептуально-індикаторну рамку цифрового гуманізму для ІТ-освіти (далі – Рамка), що поєднує конструктивне вирівнювання «цілі-методи-оцінювання-врядування». Для кожного з шести принципів визначено цілі навчання (learning outcomes) у категоріях знань, умінь, установок і поведінкових практик; рекомендовані педагогічні методи (проектно-орієнтоване навчання, дослідницькі студії, дебати з етики ШІ, дизайн-спринти); та індикатори/рубрики оцінювання (рівні від «базового розуміння ризиків» до «продукування етичних рішень у неоднозначних ситуаціях»). На рівні врядування передбачено політики прозорості алгоритмів, мінімізації збору даних, права на відмову від аналітики, механізми

участі студентів у спільному ухваленні правил. Рамка є модульною: заклади можуть інтегрувати її повністю або поступово, починаючи з курсів «Етика та політика даних у програмній інженерії» чи «Відповідальний ШІ для суспільних сервісів».

Третім результатом стала модель політик даних і навчальної аналітики, узгоджена з Рамкою. Запропоновано чотири рівні зрілості: «Комплаєнс» (наявність мінімально необхідних документів і призначеної відповідальної особи), «Прозорість» (зрозумілі описи цілей збору та алгоритмів), «Співуправління» (студентські ради даних, погоджені правила відмови, регулярні етичні рев'ю), «Гуманістична оптимізація» (цілі аналітики походять із ціннісних пріоритетів, а не з довільних метрик). Для кожного рівня сформульовано індикатори: частка курсів із політикою «data statement», наявність незалежного етичного аудитора, періодичність звітів щодо впливу аналітики на оцінювання, кількість кейсів, де використано «privacy by design». Модель знімає суперечність між потребою в даних для якості й потребою в довірі, підміняючи «чорні скриньки» пояснюваними процесами.

Четвертою складовою є курикульні сценарії для формування компетентностей цифрового гуманізму у студентів ІТ-спеціальностей. Розроблено три типові сценарії, які легко масштабуються: «Етичний код-рев'ю» (студенти оцінюють невеликі моделі/бібліотеки за чеклистом впливу та справедливості, пропонують модифікації), «Соціотехнічний дизайн-спринт» (команди проектуєть сервіс для публічної сфери – наприклад, освітню платформу – із вбудованими механізмами приватності й доступності), «Пояснювані моделі в дії» (порівняння рішень black-box та ХАІ під кутом довіри користувачів і якості рішень). Для кожного сценарію створено рубрики оцінювання: від уміння ідентифікувати ризики до здатності обґрунтувати компромісні архітектурні рішення, що максимізують людську агентність. Такі сценарії інтегруються як в обов'язкові дисципліни, так і в капстоун-проекти.

П'ятим результатом став інструментарій оцінювання, що поєднує кількісні та якісні метрики. Запропоновано комбіновану шкалу з шістьма показниками: (1) агентність студента (самостійний вибір і рефлексія під час навчання), (2) інклюзія/доступність (адаптованість завдань і середовищ), (3) прозорість/пояснюваність (зрозумілість рішень і політик), (4) приватність/безпека (наявність «privacy by design», мініміза-

ція даних), (5) академічна доброчесність (зменшення недоброчесних практик завдяки відповідальному використанню ШІ), (6) суспільна відповідальність (вплив студентських проєктів на громади). Кожен показник має 4-рівневу рубрику з прикладами доказів (evidence): артефакти коду, протоколи згоди, логіку ХАІ, звіти користувацького тестування з урахуванням мовних і культурних особливостей. Такий інструментарій не лише фіксує результати, а й задає траєкторію покращення.

Шостим кроком виконано порівняльний аналіз бар'єрів імплементації в українських ЗВО та сформульовано дорожню карту змін. Ідентифіковано п'ять ключових бар'єрів: нормативна інерція (відсутність чітких вимог до етики ШІ), кадровий розрив (недостатня підготовка викладачів до міждисциплінарних тем), дефіцит відкритих навчальних матеріалів українською, технологічна залежність від закритих платформ, а також контекстові фактори війни (переміщення, стрес, нерівний доступ до інфраструктури). Дорожня карта пропонує послідовність: «мінімальний пакет» (оновлення силлабусів, політики даних, чеклисти для курсів), «пілотні траєкторії» (2–3 програми з повною інтеграцією Рамки), «масштабування» (центри підтримки викладача, каталоги відкритих кейсів, угоди про етичну взаємодію зі стейкхолдерами). Кожен етап має вимірні результати та відповідальних.

Нарешті, здійснено експертну валідацію запропонованих рішень і сформульовано практичні рекомендації для ключових груп стейкхолдерів. Для адміністрацій – запровадити «етичний імпакт-асесмент» при ухваленні рішень щодо EdTech і навчальної аналітики, створити міждисциплінарні етичні ради, інкорпорувати право на відмову та пояснюваність у внутрішні регламенти. Для кафедр – включити модулі з цифрового гуманізму та етики ШІ в обов'язкові курси, узгодити рубрики оцінювання з індикаторами Рамки, передбачити міжкафедральні проєкти. Для викладачів – використовувати описані сценарії, збалансувати практичну інженерію та рефлексивну частину. Для студентів – працювати з відкритими даними, документувати дизайн-рішення з позиції впливу на користувача й громаду. Сукупно це забезпечує не лише відповідність глобальним трендам, а й смислове вкорінення ІТ-освіти в українському освітньому ландшафті, де технології слугують людині, спільноті та публічному благу.

Принципи цифрового гуманізму: сутність і ризики ігнорування

Принцип	Короткий опис	Що змінює в освітньому дизайні	Ризик, якщо ігнорувати
Людська гідність	Пріоритет людини над технологією	Антропоцентричні цілі курсу, увага до благополуччя	Інструменталізація студента, «дегуманізований» дизайн
Справедливість / інклюзія	Нерівність виправляємо, а не відтворюємо	UDL, доступність, різні траєкторії навчання	Відтворення упереджень, виключення груп
Автономія / агентність	Студент як спів-автор навчання	Вибір завдань, рефлексія, відкриті проекти	Залежність від підказок/ШІ, «аутсорсинг мислення»
Прозорість / пояснюваність	Зрозумілі правила, моделі, критерії	XAI-практики, явні рубрики, відкриті датасети	Недовіра, «чорні скриньки» в оцінюванні
Приватність / безпека даних	Мінімізація, цільовість, згода	Privacy by design, право на відмову	Надмірний збір, витік, chill-effect
Суспільна відповідальність	Вплив на громади та етику	Соціотехнічні кейси, імпаکت-асесмент	Технократизм без етики та блага спільнот

Запропонована Рамка збігається з міжнародним консенсусом щодо етики ШІ в освіті за змістом цінностей і напрямками інституційної імплементації. Її шість принципів – гідність, справедливість/інклюзія, автономія, прозорість, приватність, суспільна відповідальність – кореспондують із нормативним «ядром» у дослідженнях про етику ШІ, навчальну аналітику та управління даними (Holmes та ін., 2022; Nguyen та ін., 2023; Marshall та ін., 2022; Ladjal та ін., 2022). Курикульні сценарії, акцент на пояснюваності моделей і рубрики оцінювання відгукуються на ключові виклики, зафіксовані у систематичних оглядах: ризик «аутсорсингу мислення», упереджень і комодифікації навчання, потреба у прозорості й новій науковій грамотності (Selwyn, 2022; Crompton & Burke, 2023; Wang та ін., 2024; Butson & MacCallum, 2024; An та ін., 2024). У ширшому гуманітарному горизонті Рамка узгоджується з ідеєю освіти як ко-конструювання спільного світу та з розумінням Інтернету як інфраструктури публічності – теоретичними опорами, на яких тримається цифровий гуманізм (Д'юї, 2003; Кастельс, 2007).

Водночас Рамка пропонує нове для поля: по-перше, операційну «драбину зрілості» політик даних із переходом від комплаєнсу до «гуманістичної оптимізації», включно з радами студентських даних і правом на відмову – той рівень специфікації бракує більшості оглядів і концептуальних статей (Holmes та ін., 2022; Nguyen та ін., 2023). По-друге, вона інтегрує контекст українських освітніх ландшафтів – війна, внутрішнє переміщення, багатомовність і питання довіри – що виводить цифровий гуманізм із абстракції у політико-

культурну конкретику (Oleksiyenko та ін., 2021; Зайчко, 2021; Терепищій, 2016; Воронкова та ін., 2022). По-третє, Рамка під'єднана до вітчизняної філософської традиції просвітницького гуманізму як стратегічного вектора оновлення університету, завдяки чому технічні стандарти набувають аксіологічного змісту й освітнього сенсу (Андрущенко, 2025; Кравченко, 2014; Terapyshchy, 2021). Це й становить її додану вартість порівняно з існуючими підходами – чітка операціоналізація, культурна релевантність і вимірюваність результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження показало, що перехід від технократизму до цифрового гуманізму в ІТ-освіті України можливий лише за умови одночасної зміни чотирьох площин: ціннісної (визначення того, що й навіщо вимірюємо), курикульної (вирівнювання «цілі–методи–оцінювання»), політик даних (прозорість, мінімізація, право на відмову) та інституційного врядування (співуправління зі студентами, етичні рев'ю). Розроблена Рамка з шістьма принципами і відповідними індикаторами забезпечує операційний міст між філософськими засадами та повсякденною практикою факультетів: від етичного code-review і XAI-документації до імпакт-оцінювання студентських проектів для громад.

Емпірична апробація окреслених сценаріїв і індикаторів засвідчила їхню придатність для швидкого впровадження: прості інструменти (data statement, рубрики прозорості, чеклисти fairness/privacy) уже на «мінімальному пакеті» зменшують ризики «чорних скриньок», підвищують агентність студента та покращують якість

зворотного зв'язку. Водночас «драбина зрілості» політик даних структурує рух від формальної відповідності до гуманістичної оптимізації, коли метрики витікають із ціннісних пріоритетів, а не навпаки.

Обмеження дослідження пов'язані з асиметріями ресурсів і контексту війни: нерівним доступом до інфраструктури, дефіцитом україномовних відкритих навчальних матеріалів і кадровими прогалинами в міждисциплінарній підготовці викладачів. Також потребує подальшого вивчення ефект «аутсорсингу мислення» у поєднанні з політиками академічної доброчесності та механізмами підтримки різних груп студентів (внутрішньо переміщені, іноземні, студенти з особливими освітніми потребами).

Перспективи розвідок убачаємо у трьох векторах: (1) розширена польова валідація Рамки на

вибірці програм ІТ-освіти у різних типах університетів з контрольними та експериментальними групами; (2) створення національного репозиторію кейсів і відкритих навчальних матеріалів з цифрового гуманізму (зразки рубрик, ХАІ-демо, шаблони РІА/ДПВ, протоколи «права на відмову»); (3) розробка алгоритмічно підтриманих інструментів моніторингу ціннісних індикаторів (панелі для відстеження агентності, прозорості та інклюзії) з регулярною публікацією звітів впливу. Сукупно це дозволить зміцнити довіру, підвищити якість та суспільну релевантність ІТ-освіти України у ландшафті мережевого суспільства.

Фінансування. Стаття презентує дослідження в межах наукової теми «Демократичні цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року» (державний реєстраційний номер: 0124U001490).

Список використаних джерел

- Андрущенко В.П. *Просвітницька одісея розуму*. Київ : Знання України. 2025. 524 с.
- Андрущенко Т.І., Андрущенко Т.В., Ващенко К. Філософія культури як системна парадигма сучасної освіти. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*, № 22 (2023), С. 77–86.
- Воронкова В.Г., Каганов Ю.О., Метеленко Н.Г. Формування цінностей цифрового суспільства і цифрової людини в умовах глобалізації та INDUSTRY 4.0. *Humanities studies*. 2022. Випуск 11 (88). С. 16–25.
- Д'юї Дж. *Демократія і освіта*; пер. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
- Кастельс М. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. Пер. з англ. К. : Ваклер, 2007, 304 с.
- Кравченко Т.О. Аксиологічний аспект інформаційно-мережевої парадигми. *Філософія науки: традиції та інновації*, 2014, № 1 (9), С. 53–63.
- Терепищій С. О. *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.
- An Q., Yang J., Xu X., Zhang Y., Zhang H. Decoding AI ethics from Users' lens in education: A systematic review. *Heliyon*, 10(20) (2024), e39357, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39357>.
- Butson R., MacCallum K. AI and its implications for research in higher education. *Studies in Higher Education*, 49, 2024, <https://doi.org/10.1080/07294360.2023.2280200>.
- Crompton H., Burke D. Artificial Intelligence in Higher Education: The State of the Field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20, 2023, Article 22, <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>.
- Holmes W., Porayska-Pomsta K., Holstein K. Ethics of AI in Education: Towards a Community-Wide Framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32 (2022), 1–23, <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>.
- Kamali J., Alpat M. F., Bozkurt A. AI ethics as a complex and multifaceted challenge: Decoding educators' AI ethics alignment through the lens of activity theory. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21 (2024), 62, <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00496-9>.
- Ladjal D., Alrayes A., Alghamdi H., et al. Technological frameworks on ethical and trustworthy learning analytics. *British Journal of Educational Technology*, 53(4) (2022), 733–736, <https://doi.org/10.1111/bjet.13236>.
- Marshall R., Zhou M., Oliver B. Implementing next generation privacy and ethics research in learning analytics. *British Journal of Educational Technology*, 53 (2022), <https://doi.org/10.1111/bjet.13224>.
- Nguyen A., Ngo H., Hong Y., Dang B., Nguyen B.-P.T. Ethical principles for artificial intelligence in education. *Education and Information Technologies*, 28 (2023), 4221–4241, <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11316-w>.
- Oleksiyenko A., Terepyschyi S., Gomilko O., Svyrydenko D. 'What do you mean, you are a refugee in your own country?': Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 2021, Vol. 11(2), pp. 101–118.
- Selwyn N. The future of AI and education: Some cautionary notes. *European Journal of Education*, 57(4), 2022, <https://doi.org/10.1111/ejed.12532>.

Terepyshchyi S. In Search of Peacebuilding Strategies for the Global Civilization: from “Education for War” to “Education for Peace”. *Philosophy and Cosmology*, 2021, T. 27, pp. 153-162.

Wang S., Wang F., Zhu Z., Wang J., Tran T., Du Z. Artificial intelligence in education: A systematic literature review. *Expert Systems with Applications*, 252, 2024, 124167, <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167>.

Zaichko V. Language Policy for International Students in Ukrainian Higher Education Institutions. *Studia Warmińskie*, 2021, T. 58, pp. 143-159.

References

Andrushchenko, V. P. (2025). *Prosvitnytska odysseia rozumu [The Odyssey of Enlightened Reason]*. Kyiv: Znannia Ukrainy.

Andrushchenko, T. I., Andrushchenko, T. V., & Vashchenko, K. (2023). Filozofia kultury yak systemna paradyhma suchasnoi osvity [Philosophy of culture as a systemic paradigm of modern education]. *Mizhdystyplinarni doslidzhennia skladnykh system*, (22), 77–86.

Voronkova, V. H., Kahanov, Yu. O., & Metelenko, N. H. (2022). Formuvannya tsinnosti tsyfrovoho suspilstva i tsyfrovoi liudyny v umovakh hlobalizatsii ta INDUSTRY 4.0 [Formation of the values of the digital society and the digital human under globalization and Industry 4.0]. *Humanities Studies*, 11(88), 16–25.

Dewey, J. (2003). *Democracy and Education* (M. Oliinyk, I. Bosak, & H. Pekhnyk, Trans.). Lviv: Litopys.

Kastels, M. [Castells, M.] (2007). *Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva [The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society]*. Kyiv: Vakler.

Kravchenko, T. O. (2014). Aksiolohichnyi aspekt informatsiino-merezhevoi paradyhmy [Axiological aspect of the information-network paradigm]. *Filozofia nauky: tradytsii ta innovatsii*, 1(9), 53–63.

Terepyshchyi, S. O. (2016). *Suchasni osvichni landshafy [Contemporary Educational Landscapes]*. Kyiv: Feniks.

An, Q., Yang, J., Xu, X., Zhang, Y., & Zhang, H. (2024). Decoding AI ethics from users’ lens in education: A systematic review. *Heliyon*, 10(20), e39357. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39357>

Butson, R., & MacCallum, K. (2024). AI and its implications for research in higher education. *Studies in Higher Education*, 49. <https://doi.org/10.1080/07294360.2023.2280200>

Crompton, H., & Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: The state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20, Article 22. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>

Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., & Holstein, K. (2022). Ethics of AI in education: Towards a community-wide framework. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32, 1–23. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00239-1>

Kamali, J., Alpat, M. F., & Bozkurt, A. (2024). AI ethics as a complex and multifaceted challenge: Decoding educators’ AI ethics alignment through the lens of activity theory. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21, 62. <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00496-9>

Ladjal, D., Alrayes, A., Alghamdi, H., et al. (2022). Technological frameworks on ethical and trustworthy learning analytics. *British Journal of Educational Technology*, 53(4), 733–736. <https://doi.org/10.1111/bjet.13236>

Marshall, R., Zhou, M., & Oliver, B. (2022). Implementing next generation privacy and ethics research in learning analytics. *British Journal of Educational Technology*, 53. <https://doi.org/10.1111/bjet.13224>

Nguyen, A., Ngo, H., Hong, Y., Dang, B., & Nguyen, B.-P. T. (2023). Ethical principles for artificial intelligence in education. *Education and Information Technologies*, 28, 4221–4241. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11316-w>

Oleksiyenko, A., Terepyshchyi, S., Gomilko, O., & Svyrydenko, D. (2021). ‘What do you mean, you are a refugee in your own country?’: Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 11(2), 101–118.

Selwyn, N. (2022). The future of AI and education: Some cautionary notes. *European Journal of Education*, 57(4). <https://doi.org/10.1111/ejed.12532>

Terepyshchyi, S. (2021). In search of peacebuilding strategies for the global civilization: From “education for war” to “education for peace”. *Philosophy and Cosmology*, 27, 153–162.

Wang, S., Wang, F., Zhu, Z., Wang, J., Tran, T., & Du, Z. (2024). Artificial intelligence in education: A systematic literature review. *Expert Systems with Applications*, 252, 124167. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167>

Zaichko, V. (2021). Language policy for international students in Ukrainian higher education institutions. *Studia Warmińskie*, 58, 143–159.

SERHII, TEREPIYSHCHYI – Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
of Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: s.o.terepyshchyi@npu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5506-0914>

**FROM TECHNOCRACY TO DIGITAL HUMANISM: VALUES OF IT EDUCATION IN UKRAINE
IN THE EDUCATIONAL LANDSCAPE OF THE NETWORK SOCIETY**

Abstract

The article conceptualizes the transition from technocracy to digital humanism in IT education in Ukraine, proposing an operational Framework of six fundamental principles (human dignity; justice/inclusion; autonomy/agency; transparency/explainability; privacy/data security; social responsibility) and the corresponding implementation tools. The study is based on a combination of conceptual-analytical and comparative approaches (philosophical hermeneutics and axiological analysis), critical discourse analysis (curricula, data policies, codes of ethics, educational analytics regulations), as well as elements of design-based research to construct and validate a “framework of digital humanism” (constructive alignment of goals-methods-evaluation, scenario modeling, expert validation) with subsequent operationalization through indicators and evaluation rubrics. The theoretical basis is philosophical and axiological analysis, critical analysis of the discourse of university policies and curricula, as well as elements of design-based research (constructive alignment of “goals – methods – assessment”, scenario modeling, expert validation). On this basis, the following were developed: (1) a modular Framework for integration into IT curricula; (2) a “maturity ladder” of data policies and educational analytics (from compliance to humanistic optimization with the right to opt out, student data councils, and impact assessment); (3) typical educational scenarios (“Ethical code review,” “Sociotechnical design sprint,” “Explained models in action”) with assessment rubrics; (4) an indicator system with six indicators (agency, inclusion, transparency, privacy, integrity, social impact) and examples of evidence. A comparative analysis with current international research demonstrated the consistency of the Framework with global norms of AI ethics and, at the same time, its unique contextuality for Ukrainian educational landscapes (war, displacement, multilingualism, trust). The practical value lies in ready-to-use policy templates and rubrics that translate common values into manageable learning practices and metrics. Limitations are related to resource asymmetries and staffing gaps; prospects lie in expanded field validation of the Framework across different types of HEIs, the creation of a national repository of cases, and the development of digital tools for monitoring value indicators. The proposed approach serves as a roadmap for renewing IT education in a networked society, where technologies enhance agency, understanding, and the public good.

Key words: IT education; digital humanism; networked society; AI ethics; learning analytics; data privacy; explainability; inclusion; academic integrity; educational landscape; university governance.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 02.07.2025
Accepted date 20.08.2025
Published date 20.09.2025

How to cite: Терепищій, Сергій. Від технократизму до цифрового гуманізму: цінності ІТ-освіти в Україні в освітньому ландшафті мережевого суспільства. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 240–247
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-25>

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ОСВІТИ

ТРИНЯК, МАЙЯ¹
РУДЕНКО, СВІТЛАНА²

Анотація

Стаття пропонує філософсько-освітнє обґрунтування культури доброчесності як важливої складової дизайнерської освіти й розглядає дизайн ХХІ століття як життєтворчу практику, що формує сценарії повсякдення, моделі взаємодії, норми та інститути – від матеріальних артефактів і сервісів до організаційних структур та цифрових інтерфейсів. Метою дослідження є філософсько-освітнє осмислення культури доброчесності як ядра життєтворчої підготовки сучасного дизайнера, а також виявлення етичних, методологічних і соціально-інституційних аспектів, що визначають характер відповідального проєктування в умовах екологічних, соціальних та інформаційних викликів. Показано, що цей потенціал розгортається в полі екологічної, соціальної та інформаційної криз, де локально “ефективні” рішення ініціюють накопичувальне виснаження ресурсів і технологічні залежності, а створення нових технологій ускладнюється непередбачуваністю їхнього соціального “життєвого циклу” та багаторівневою взаємодією акторів. Отже, поряд з інструментальними компетенціями необхідна практична мудрість та етична рефлексія довгострокових наслідків. У фокусі статті філософсько-освітня рамка формування доброчесності: етика чеснот Арістотеля, набуття стійких настанов через дію й вибір “міри”; розуміння дизайну як практики з її “внутрішніми благами”, що потребують захисту від домінування зовнішніх впливів (А. Макінтайр). Аргументовано, що культура доброчесності повинна бути ядром філософсько-освітньої рамки підготовки дизайнерів. Вона мислиться як поєднання внутрішніх чеснот характеру з організованою практикою навчання, студійним повторенням і публічною аргументацією рішень, формуванням стійких настанов через дію і підтриманням внутрішніх благ практики всупереч тиску зовнішніх впливів. Зроблено висновок: культура доброчесності, інтегрована у навчальні практики, є необхідною умовою відповідального формування справедливих і стійких форм спільного життя. Дизайнерська освіта має бути не лише шкалою компетентностей, а середовищем формування характеру, навчанням практичної мудрості, здатності бачити системні наслідки та працювати з цінностями зацікавлених сторін.

Ключові слова: освіта, доброчесність, дизайн, культура доброчесності, життєтворчість, цінності, людина, дизайнер, соціокультурний.

Постановка проблеми та її зв’язок із науковими й практичними завданнями. Попри зростаюче усвідомлення соціальної відповідальності дизайну, у більшості освітніх програм культуру доброчесності досі трактують як периферійний додаток до технічної підготовки – у вигляді кодексів чи разових курсів. Водночас дизайн у ХХІ столітті є життєтворчою практикою, що конструює сценарії повсякдення, норми й інститути; він діє в умовах екологічної, соціальної та інформаційної напруги, непередбачуваних соціальних «життєвих циклів» технологій і проблем, де відсутня єдина правильна відповідь. Виникає розрив між зростанням технічної спроможності дизайну

та слабкістю етичних гарантій його застосування. Недостатньо розробленою залишається філософсько-освітня рамка, яка інтегрує чесноти характеру та процедурні механізми відповідального проєктування й переводить доброчесність із декларацій у щоденну студійну діяльність, що сприятиме підвищенню якості рішень, зменшенню системних ризиків і підтримці справедливих, стійких форм спільного життя, які дизайн щодня співтворює.

Метою дослідження є філософсько-освітнє осмислення культури доброчесності як ядра життєтворчої підготовки сучасного дизайнера, а також виявлення етичних, методологічних і соціально-інституційних аспектів, що визначають характер відповідального проєктування в умовах екологічних, соціальних та інформаційних викликів.

Огляд наявного стану дослідження у літературі. У сучасній гуманітаристиці дедалі виразніше окреслюється інтерес до культури доброчесності в дизайнерській освіті. Теоретичні засади

¹ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: Maya1973Trunyak@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>

² Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету» (Харків, Україна)

E-mail: s.rudenko@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9317-9705>

цього напрямку формуються на перетині етики чеснот (Аристотель; А. Макінтайр) та новітніх підходів у дизайн-дослідженнях: бачення дизайну як співконструювання світу (Д. А. Норман), критики “віднімання майбутнього” (Т. Фрай), оптики “підступних проблем” (wicked problems) (Г. Ріттель; Р. Б’юкенен), а також ціннісно орієнтованих рамок Value Sensitive Design (Б. Фрідман, Д. Г. Гендрі) і Design Justice (С. Костанца-Чокст). Важливий внесок у розуміння професійної майстерності робить Р. Сеннет. Сукупно ці підходи висвітлюють нормативні умови етичної взаємодії, баланс цінностей і відповідальність за довгострокові наслідки проектних рішень.

В українському інтелектуальному полі суміжні сюжети розгортаються у дослідженнях освітньої життєтворчості та академічної доброчесності: В. Андрущенко, М. Бойченка, О. Висоцької, М. Култаєвої, Н. Радіонової, Л. Панченко, Д. Свириденка, Н. Хамітова – із наголосом на свободі, відповідальності та культурі взаємодії в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дизайн у XXI столітті постає як життєтворча практика, що формує сценарії повсякдення, моделі взаємодії, норми та інститути, визначає умови нашого співіснування від матеріальних артефактів і сервісів до організаційних структур та цифрових інтерфейсів. Як слушно зауважує Д.А. Норман, “Ми живемо у світі, створеному людьми... Ми проєктуємо світ, а він, своєю чергою, проєктує нас. Кожен з нас є лише однією з багатьох частин складної, співзалежної, динамічної системи, яка охоплює все людство...” (Норман, 2024). Речі й системи, які ми створюємо, не лише обслуговують потреби, а перекодовують поведінку, очікування і колективні

уявлення про належне. Водночас життєтворчий потенціал дизайну розгортається в умовах множинних криз сучасності: екологічна криза виявляється у виснаженні ресурсів, енергетичних і матеріальних дисбалансах, прискореній обіговості речей та запроєктованій застарілості; соціальна – у нерівності доступу, бар’єрах інклюзії, непропорційному розподілі ризиків і вигод між стейкхолдерами; інформаційна – у маніпулятивних практиках, дезінформації, делегуванні частини професійних рішень алгоритмам і генеративним системам, що ускладнює атрибуцію відповідальності та прозорість підстав рішень. Водночас системний характер взаємозв’язків “людина – техніка – природа” вимагає осмислення довгих

наслідків, зміни однієї підсистеми відгукується на рівні цілих екосистем, а поточний стан завжди є наслідком попередніх траєкторій. У сукупності це створює ситуацію, коли технічна спроможність дизайну зростає, а етичні гарантії її застосування не встигають. Тому культура доброчесності має бути ядром філософсько-освітньої рамки підготовки дизайнерів. Доброчесність не може бути периферійним «додатком» до професійної компетентності, вона спрямовує життєтворчі рішення у складних ситуаціях, де немає єдино правильних відповідей, а наслідки рішень розгортаються у довгостроковій перспективі. Саме така культура робить можливим відповідальне проєктування, що здатне одночасно підвищувати якість рішень, зменшувати системні ризики та підтримувати справедливі, стійкі форми спільного життя, які дизайн співтворить щодня.

Створення нових технологій принципово проблематичне через непередбачуваність їхнього соціального “життєвого циклу”. Артефакти виходять за межі первісних намірів авторів, переходять між контекстами, породжують ціннісні напруження і можуть набувати небезпечних застосувань. Йдеться не лише про технічну складність, а про багаторівневу взаємодію акторів у мережах проєктування, впровадження й використання. Як підкреслюють Баття Фрідман і Девід Г. Гендрі, “клієнти, дизайнери, тестувальники, винахідники тощо уявляють і розробляють технології, які згодом привласнюються та інтегруються в суспільство іншими типами акторів. Частково обмежені людською здатністю передбачати, дизайнери просто не в змозі досягнути всі способи, у які технологія буде прийнята, переосмислена...” (Friedman, Hendry, 2019).

Сучасні технології формують парадоксальну ситуацію: локально “ефективні” рішення (прискорення циклів, оптимізація витрат) запускають накопичувальне виснаження як матеріальних, так і соціальних ресурсів. У цій оптиці показовим є діагноз Тоні Фрая: сучасність творить “вороже середовище власного виробництва”, проблема близькості полягає у втраті критичної дистанції (Fry, 2020). Технології, історично осмислювані як інструмент “приборкання природи”, дедалі очевидніше переформатовують свого творця й користувача не менше, ніж заявлений “продукт”. На тлі описаних вище траєкторій накопичувальних витрат та технологічних залежностей дизайн постійно має справу із задачами, що не піддаються лінійній оптимізації.

Як підкреслює Р. Б'юкенен, існує клас проблем соціальних систем, які погано сформульовані, де інформація є заплутаною, де існує багато клієнтів і ухвалювачів рішень із конфліктними цінностями, а наслідки для всієї системи наскрізь заплутані. У таких умовах правильна відповідь не може бути наперед виведена з фіксованих правил або повного набору даних, бо щоразу вирішується складна конфігурація цінностей, тому інструментально-технічних компетенцій недостатньо, потрібна практична мудрість – здатність розпізнавати морально релевантне в ситуативній невизначеності, зважувати конфліктні цінності та нести відповідальність за довгострокові наслідки рішень. (Buchanan, 1992)

Підготовка дизайнера має розумітися як довготривалий процес самоформування, де навчання і професійна практика взаємно визначаються. Показовою тут є теза про освітнього суб'єкта як автора власної траєкторії розвитку: “Освітня життєтворчість як свідомий вибір життєвої траєкторії, реалізується через інтерпретацію освітнього процесу як власного буттєвого проекту, фундамент якого закладений перетинанням кількох ключових компонентів, які утворюють культурно-ціннісну рамку науковця” (Панченко, Радіонова, 2025). Якщо дизайнер у процесі навчання інтерпретує власний маршрут як «буттєвий проект», то етичні норми перестають бути зовнішніми регуляторами й набувають статусу внутрішніх настанов, що визначають судження і дію у ситуаціях невизначеності.

Дизайнер як дієва особа, своїм характером, судженнями, звичками щодня перетворює ідеї на форми життя. У такому персоналістському ракурсі відповідальність не розчиняється в інструментах чи інституціях, кожне рішення це акт, що формує спільну реальність. Сьогодні цей особистісний вимір професії опиняється під тиском множинних викликів. Узгоджуючи особисту відповідальність із реальними режимами праці, маємо визнати: мотиваційний ландшафт, у якому діє дизайнер, визначається не лише його чеснотами, а й панівними інституційними логіками. Саме тут постає напруження між індивідуальним професійним етосом і зовнішніми стимулами ринку та організацій. Як формулює Р. Сеннетт, “сучасність пропонує два базові способи як збудити бажання працювати багато й добре. Перший – це моральний імператив працювати заради спільноти. Другий апелює до конкуренції: вважається, що змагання з іншими стимулює прагнення виконувати роботу

якісно і, замість згуртованості спільноти, обіцяє індивідуальні винагороди. Обидві рецепти виявилися проблемними” (Сеннетт, 2008).

Якщо зовнішні стимули не гарантують якості, то опертя слід переносити на внутрішні блага практики та чесноти професійного характеру; інакше персональна відповідальність дизайнера розмикається з інституційними режимами, а етичні орієнтири знецінюються під тиском короткотермінових стимулів. У цій оптиці доречно звернутися до етики чеснот Арістотеля. У «Нікомаховій етиці» (П.6) він тлумачить чесноту як сталу настанову характеру, що веде до вибору належної міри між крайнощами й визначається розсудливим судженням практичного розуму. Арістотель прямо пов'язує якість дії з набуттям чеснот у вправі: “...добročесності ми набуваємо, здійснивши [щось] раніше, так само як і в інших мистецтвах. Адже коли щось потрібно робити, пройшовши навчання, то вчимося ми, роблячи це; наприклад, будуючи будинки, стають будівничими, а граючи на кіфарі – кіфаристами. Подібним же чином, діючи справедливо, ми стаємо справедливими, розсудливо – розсудливими, а мужньо – мужніми” (Нікомахова етика, П.1, 1103a–1103b). Культуру добročесності неможливо забезпечити ані апеляціями до “служіння”, ані змаганням за зовнішні винагороди: вона формується організованою практикою, ритмом студійних вправ, публічною аргументацією рішень, роботою та повторенням, у якому чесноти стають стійкими настановами професійного характеру дизайнера.

Соціально-інституційну рамку цього персонального виміру пропонує А. Макінтайр, у якого дизайн доцільно тлумачити як практику, соціально встановлену співдіяльність, у якій досягаються внутрішні блага (цінності, що не зводяться до зовнішньої винагороди й осяжні лише через саму участь у практиці та її стандарти досконалості). Поряд із ними існують зовнішні блага: гроші, престиж, влада, рейтинги, – які зазвичай концентрують інституції (компанії, платформи, фонди). Напруга між внутрішніми й зовнішніми благами неминуча: інституції потрібні, щоб підтримувати практики (ресурси, організація, інфраструктури), але вони ж можуть їх корумпувати, коли зовнішні блага починають домінувати над внутрішніми. Тому, за Макінтайром, чесноти є тим, що підтримує й захищає практику: “Чесноти нам слід осягнути як риси, які не лише потрібні для забезпечення практик та досягнення внутрішніх благ цих практик, але й такі, що підтримують нас у нашому

пошуку блага, допомагають долати зло, небезпеку, спокуси, пристрасті, риси, що налаштовують нас на зростаюче самопізнання й пізнання блага” (Макінтайр, 2002). Агенції, платформи, корпорації забезпечують умови для дизайнерської діяльності, але водночас “тягнуть” до зовнішніх благ (дохід, частка ринку, популярність), що спокушає маніпулятивними патернами. Без чеснот практика втрачає внутрішні блага і перестає бути життєтворчою, вона лише відтворює зовнішні вимоги.

Сучасні умови праці й навчання дизайну позначені глибокими суперечностями, що підважують як майстерність, так і культуру доброчесності. У глобалізованій економіці багато компаній діють за логікою “ринку готових компетенцій”, замість інвестувати у тривале навчання працівників, вони віддають перевагу швидкому найму тих, хто вже володіє потрібними компетенціями. Така політика знижує витрати на підготовку, але має системні побічні ефекти для професійних спільнот. По-перше, вона підвищує плінність кадрів і переводить кооперацію в режим коротких контрактів та “проектування під дедлайн”, у якому накопичення спільної пам’яті й стандартів досконалості практики стає практично неможливим. По-друге, наставництво й учнівство, ключові механізми передачі неявного знання, витісняються. Для дизайну це особливо критично. Чесноти професійного характеру (розсудливість, відповідальність, чесність, поміркованість, турбота) не “вмонтовуються” разовим тренінгом, вони дозрівають у тривалому залученні до практики, через повторення циклів та публічну етичну аргументацію компромісів. Коли ж інституційна рамка заохочує радше “перемикання між роботодавцями” й оптимізацію резюме, ніж розвиток у спільноті, внутрішні блага практики поступаються місцем зовнішнім. Так виникає розрив між майстерністю і характером: технічна вправність може зростати, але практична мудрість, що тримає міру між конкуруючими цінностями й відповідає за довгострокові наслідки не встигає сформуватися. Ринкова перевага миттєвого найму над внутрішнім вихованням майстерності підточує саме підґрунтя культури доброчесності: руйнує тривалість участі, унеможлиблює передачу мовчазного знання і блокує формування чеснот через практику. Інакше кажучи, ринок “готових людей” створює несталу екосистему праці, у якій немає часу та простору вирости чеснотам, а отже немає умов, щоб дизайн виконував свою життєтворчу

місію як практика, зорієнтована на внутрішні блага і спільне благо.

“Економікою навичок” називає сучасну добу Річард Сеннет, відразу уточнюючи зміст ключового терміна: навичка це тренована практика, а не “раптове осяяння” чи культ “природного таланту” (Sennett, 2008). Якість навички визначається не самим фактом повторення, а тим, як це повторення організовано, із розширенням навички зростає й здатність витримувати повторення. У музиці це так зване “правило Айзека Стерна”: чим краща техніка, тим довше можна репетирувати, не нудьгуючи. (Sennett, 2008) Навантаження має узгоджуватися з поточною “ємністю уваги”, а міра й ритм вправ поступово ускладнюються разом із зростанням спроможності виконавця. Дизайнерська діяльність внутрішньо пов’язана з творчим початком і насолодою від майстерного розв’язування задач: естетичне чуття, експеримент і “ігрове” випробування можливостей матеріалу підтримують мотивацію і відкривають простір новизни. Водночас ця насолода не є ліцензією на довільність та потребує рамок чесної взаємодії зі спільнотою, користувачами й довкіллям. Тут показовою є інтуїція Й. Гейзінга: “справжня культура не може існувати, коли в ній відсутній певний ігровий складник... культура, так би мовити, завжди прагне бути розігровою відповідно до певних правил, а справжня культура завжди вимагатиме чесної гри. Чесна гра є не що інше, як сумлінність, виражена в ігрових термінах” (Гейзінга, 1994). Доброчесність не зводиться до набору заборон; це внутрішня готовність діяти у межах самоустановлених рамок, поваги та визнання авторства, прозорості процесу, неупередженості дослідження, недопущення маніпулятивних практик навіть тоді, коли “можна була б” їх обійти. Дизайнер експериментує і водночас має дотримуватись чесних правил, враховувати публічну аргументацію компромісів, перевірку справедливості для різних груп, здійснювати рефлексію довгострокових наслідків, саме така конфігурація дозволяє поєднати радість творення з культурою доброчесності як ядром професійного становлення.

Висновки. Сучасна людина діє в умовах тотальної “штучності” світу: життєві середовища, соціальні інститути, інформаційні потоки та навіть наші звички й очікування значною мірою є результатом цілеспрямованих проектних рішень. Соціальні механізми, через які “сконструйованість світу можуть продукувати нерів-

ність і конфлікти: посилення другорядних відмінностей перетворює їх на підставу для упереджень і дискримінації. Для дизайнерської діяльності це означає, що кожне рішення від картографії сервісу й архітектури інтерфейсу до матеріальних конфігурацій середовища, здатне підсилувати або послаблювати соціальні розриви. Водночас системний характер взаємозв'язків “людина – техніка – природа” вимагає осмислення довгострокових наслідків, зміни однієї підсистеми відгукуються на рівні цілих екосистем, а поточний стан завжди є наслідком попередніх траєкторій.

У цьому контексті ключовою стає ідея життєтворчості дизайнера: професійна діяльність розглядається як практика формування не лише речей, а й життєвих світів – власного й спільного. Підвалиною такої практики виступає добро-

чесність у значенні етичних якостей характеру (практична мудрість, розсудливість, відповідальність, справедливість, поміркованість, чесність, турбота), що дозволяють приймати обґрунтовані рішення у відкритих, конфліктних і невизначених ситуаціях. На відміну від суто нормативного “дотримання правил”, культура добродесності орієнтована на внутрішні блага професійної практики, довіру й стійкість соціальних відносин, а також на довготривалу турботу про людей і довкілля. Звідси випливає філософсько-освітній вимір проблеми. Якщо дизайнер “проєктує” способи життя, то дизайнерська освіта має бути не лише шкалою компетентностей, а середовищем формування характеру, навчанням практичної мудрості, здатності бачити системні наслідки та працювати з цінностями зацікавлених сторін.

Список використаних джерел

- Арістотель. Нікомахова етика. Пер. з давньогр. В. Ставнюка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
- Buchanan R. Wicked Problems in Design Thinking. *Design Issues*. 1992. Vol. 8, No. 2. P. 5–21. <https://doi.org/10.1162/desi.1992.8.2.5>
- Friedman B., Hendry D. G. *Value Sensitive Design: Shaping Technology with Moral Imagination*. Cambridge, MA; London: The MIT Press, 2019. 256 p. ISBN 978-0262039536.
- Fry T. *Defuturing: A New Design Philosophy*. London; New York: Bloomsbury Visual Arts, 2020. ISBN 978-1-3500-8957-0 (HB); 978-1-3500-8953-2 (PB); 978-1-3500-8954-9 (eBook). с. 20–21
- Гейзінга Й. *Homo Ludens*. Пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Видавництво «Основи», 1994, ст. 238-239
- Макінтайр А. Після чесноти: дослідження з теорії моралі. Київ: Дух і Літера, 2002, ст. 262
- Норман Дональд А. *Дизайн для кращого світу: значущий, стійкий, орієнтований на людство*. Пер. з англ. К. Жуковської, Т. Турчин. Київ: ArtHuss, 2024. 376 с. ISBN 978-617-8025-66-3, ст. 10-11
- Панченко Л., Радіонова Н. Добродесність у практиках освітньої життєтворчості. *Філософія освіти / Philosophy of Education*. 2025. Т. 31, № 1. DOI: 10.31874/2309-1606-2025-31-1-9, ст. 155-165
- Sennett R. *The Craftsman*. London: Allen Lane (Penguin Books), 2008. ISBN 978-0-14-191941-6.

References

- Aristotle. *Nicomachean Ethics*. Translated into Ukrainian by Viktor Stavnjuk. [Online resource]. Available at: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf in Ukrainian.
- Buchanan, Richard. “Wicked Problems in Design Thinking.” *Design Issues* 8, no. 2 (1992): 5–21. <https://doi.org/10.1162/desi.1992.8.2.5>
- Friedman, Batya, and David G. Hendry. *Value Sensitive Design: Shaping Technology with Moral Imagination*. Cambridge, MA; London: The MIT Press, 2019. 256 pp. ISBN 978-0262039536.
- Fry, Tony. *Defuturing: A New Design Philosophy*. London; New York: Bloomsbury Visual Arts, 2020. ISBN 978-1-3500-8957-0 (HB); 978-1-3500-8953-2 (PB); 978-1-3500-8954-9 (eBook), p. 20–21.
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens*. Translated from English into Ukrainian by Oleksandr Mokrovolsky. Kyiv: Osnovy, 1994. in Ukrainian, p. 238-239.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Kyiv: Dukh i Litera, 2002, in Ukrainian, p. 262
- Norman, Donald A. *Design for a Better World: Meaningful, Sustainable, Humanity Centered*. Translated into Ukrainian by Kateryna Zhukovska and Tetiana Turchyn. Kyiv: ArtHuss, 2024. 376 pp. ISBN 978-617-8025-66-3. in Ukrainian, p. 10-11
- Panchenko, Liudmyla, and Nataliia Radionova. “Integrity in the Practices of Educational Life-Creation.” *Philosophy of Education (Filosofiya osvity)* 31, no. 1 (2025). <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-1-9>, p. 155-165.
- Sennett, Richard. *The Craftsman*. London: Allen Lane (Penguin Books), 2008. ISBN 978-0-14-191941-6. (First U.S. edition: Yale University Press, 2008.)

MAYA, TRYNYAK – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor of Prof. M. D. Kultaieva Philosophy Department,
G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>

SVITLANA, RUDEJKO – Candidate of Philosophical Sciences (C.Sc.),
lecturer of the Department of economics, management and administration,
Separate Structural Subdivision “Kharkiv trade and economic professional college
of the State University of trade and economics” (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: s.rudenko@knute.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9317-9705>

FORMING A CULTURE OF INTEGRITY AS A COMPONENT OF DESIGN EDUCATION

Abstract

The article offers a philosophical–educational justification of a culture of integrity as a key component of design education and considers twenty-first-century design as a life-creating (world-making) practice that shapes everyday scenarios, models of interaction, norms and institutions—ranging from material artefacts and services to organizational structures and digital interfaces. The purpose of the study is to philosophically and educationally understand the culture of integrity as the core of the life-creating training of a modern designer, as well as to identify ethical, methodological, and socio-institutional aspects that determine the nature of responsible design in the face of environmental, social, and informational challenges. It shows that this potential unfolds amid ecological, social, and informational crises, where locally “efficient” solutions trigger cumulative resource depletion and technological lock-ins, while the creation of new technologies is complicated by the unpredictability of their social “life cycle” and the multi-level interaction of actors. Hence, beyond instrumental competences, practical wisdom and ethical reflection on long-term consequences are required. The article focuses on the philosophical–educational framework for cultivating integrity: Aristotle’s virtue ethics—the acquisition of stable dispositions through action and the choice of the mean—and the understanding of design as a practice with internal goods that must be protected from the dominance of external rewards (A. MacIntyre). It is argued that a culture of integrity should be the core of the framework for educating designers. It is conceived as a combination of inner character virtues with organized learning practice, studio repetition and public argumentation of decisions, the formation of stable dispositions through action, and the safeguarding of the internal goods of practice against the pressure of external incentives. The article concludes that a culture of integrity, integrated into educational practices, is a necessary condition for the responsible formation of just and sustainable forms of common life. The purpose of the study is to philosophically and educationally understand the culture of integrity as the core of the life-creating training of a modern designer, as well as to identify ethical, methodological, and socio-institutional aspects that determine the nature of responsible design in the face of environmental, social, and informational challenges.

Key words: education, integrity, design, culture of integrity, life-creation, values, human, designer, sociocultural.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 19.07.2025
Accepted date 20.08.2025
Published date 19.09.2025

How to cite: Триняк, Майя, Руденко, Світлана. Формування культури доброчесності як складова дизайнерської освіти. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 248–253
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-26>

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА
PHILOSOPHY OF LAW

UDC 364.4:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-27>**THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF PERSONAL DISABILITY****SVAJŪNAS, NAVICKAS¹**
INESA, BAGUŽIENĖ²
RUSLAN, LIUDSKIJ³**Abstract**

The complex and sensitive area of civil law regulating individual legal capacity directly affects the rights and autonomy of vulnerable persons. Significant changes have occurred in Lithuania's legal system, shifting from the determination of total incapacity to the implementation of more adaptable and just solutions in accordance with international human rights norms. The essay seeks to analyze theoretical and practical challenges associated with the restriction of legal ability, including legislative ambiguity, inconsistent case law, and the need to reconcile protection with individual liberty. There is a lot of focus on the questions of proportionality, the selection and oversight of guardians, and whether expert opinions are enough in court cases. The analysis emphasizes the demographic context that enhances the significance of the problem, including an aging population and the rising prevalence of mental diseases. The study's findings reveal substantial deficiencies in the existing legal framework and offer suggestions for enhancing individual protection while maintaining their capacity to engage in legal and civic activities, grounded in both national and international law.

Key words: capacity, limitation of capacity, incapacity, mental disorders.

Relevance of the topic. Restriction of personal capacity is an important legal measure aimed at protecting persons who, due to their mental or behavioral disorders, are unable to fully understand the nature of their actions and/or control them. Over the past ten years, the perception of disability has undergone a significant transformation in Lithuania. Instead of the previously applied recognition of complete incapacity for people with mental disorders, alternative, less restrictive measures have been introduced (Beliūnienė, 2022). These changes were mainly due to the changed attitude towards persons with disabilities and the protection of their rights in the international context. The institution of restricting personal capacity is necessary to protect vulnerable persons, but in practice it is necessary to carefully assess each case individually, ensuring that the rights of the person are restricted only to the extent necessary and that the requirements of both national and international legal acts are complied with. In

Lithuania, this procedure is regulated by the Civil Code and other related legal acts. Article 2.5 of the Civil Code of the Republic of Lithuania (CC). Article 11 of the Law on the Rights of Persons with Disabilities provides that a person who, due to a mental disorder, cannot understand the significance of his/her actions in a certain area or control them may be declared incapable in that area by a court. Meanwhile, a person who is partially unable to understand the significance of his/her actions in a certain area or control them may be declared to have limited capacity in that area. Usually, a person's capacity may be restricted by a court decision, taking into account the conclusions of medical experts and the actual condition of the person. Restricting a person's capacity is an important legal measure that ensures the protection of the rights of vulnerable persons and at the same time creates conditions for the proper representation of their interests. Lithuanian society is aging, so more and more people are facing senile dementia, Alzheimer's disease or other cognitive disorders (Pūraitė-Andrikienė, 2024). Consequently, there is a growing number of instances where individuals require assistance in managing legal and financial matters. Moreover, the incidence of documented mental health illnesses, including depression, bipolar disorder, and schizophrenia, which can impair decision-making capabilities, is

---

¹ Kazimieras Simonavičius University (Vilnius, Lithuania)

E-mail: svajunasnavickas6@gmail.comORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9826-4620>² College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)E-mail: inesabaguziene@gmail.comORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8029-292X>³ College of Applied Sciences Klaipėda, LithuaniaE-mail: ruslan.liudskij@icloud.comORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8428-7753>

on the rise (Uscila et al., 2022). Finding a balance between protecting someone from possible hazards, including financial fraud, imprudent transactions, or bad judgments that might hurt them, and giving them freedom is crucial (Kraniuskiene, 2024).

Problem Statement. When analyzing the institute of legal regulation of the limitation of a person's capacity, several main problems are distinguished. It is important to note the ambiguity surrounding the regulation of the limiting of a legal person's ability and its varied interpretations in court practice. The restriction of an individual's capacity frequently relies on the court's subjective evaluation, and the legislative framework does not consistently offer explicit criteria for decision-making.

Another problem is ensuring the principles of proportionality and justification. When restricting a person's capacity, it is necessary to maintain a balance between the protection of individual rights and the public interest, but in practice there are often cases where restrictions are applied disproportionately or too broadly. The principle of proportionality is one of the basic principles of human rights protection, which requires that the restriction be necessary and justified – the court must assess whether the restriction of capacity is the only means to protect the person or society, whether milder alternatives can be applied, and such a decision must be individually tailored to the situation of a specific person, and not applied broadly and without clear justification. Restrictions on a person's capacity cannot be applied solely to facilitate administrative or social processes, for example, to make it easier for relatives or institutions to care for the person. In practice, there are cases where a person's capacity is restricted too strictly, even if he or she is partially able to understand and make decisions in certain areas.

The third problem that arises is related to the establishment of guardianship and care. If a person is recognized as incapable or limitedly capable in a certain area, the court must appoint a guardian or caretaker. In practice, problems arise with the selection of suitable guardians or caretakers and their readiness to perform these duties. The legislation provides that a person's close relative, relative, social institution or other organization appointed by the state may become a guardian, but there are no clear standardized criteria for assessing the suitability of a guardian, his or her abilities, moral qualities or readiness to perform guardianship functions. There are cases when a person is appointed as a guardian who does not have the appropriate knowledge or motivation to care for the ward. Often,

disagreements arise among family members as to who should be appointed as a guardian. In some cases, family members may seek guardianship not for the sake of real assistance to the person, but for the sake of financial gain (for example, for the right to manage the ward's property). Relatives are not always willing or able to take on the responsibility of care, but due to social pressure or moral reasons they agree, although they do not actually have the conditions for it. When it is not possible to appoint a relative of the person as a guardian, the care functions are often transferred to social institutions. Institutional care often means that the person loses a large part of their independence, because their life is regulated not by relatives, but by social service workers.

The purpose of the article. To analyze, based on the doctrine of civil law, identify the main theoretical and practical problems of limiting a person's capacity.

Research objectives. To reveal the concept of the institute of limitation of capacity and incapacity at the national and international level. To analyze the aspects of the legal regulation of limitation of capacity. To identify the main legal problems of limitation of capacity. To present proposals for improving the legal institute of limitation of capacity.

Methodology of investigation. In order to adequately disclose the topic of the final thesis and achieve the set goal and tasks, the following research methods were applied: comparative, document analysis, generalization and logical-analytical methods. The comparative method was applied in order to compare the experience of Lithuania and other foreign countries related to the limitation of personal capacity from a theoretical and practical perspective and to examine the legal regulation of this institute. The document analysis method allowed us to delve into various phenomena and understand the past as it was recorded in written sources. This research method served to collect data not only from national legal acts, but also from foreign countries, EU legal acts regulating the norms of the limitation of personal capacity. The generalization method aimed to systematize and summarize the collected information about the limitation of personal capacity, data or facts and present it in such a way that it would be easier to understand the main features of this institute and prepare the conclusions of the final thesis. The logical-analytical method was applied to analyze the topic under consideration, related to the limitation of a person's capacity to act, and to reveal theoretical and practical issues.

The concept of efficiency and inefficiency. According to the provisions of Article 2.5 of the Civil

Code of the Republic of Lithuania, legal capacity is the ability of a person to acquire civil rights, assume obligations and implement them through his or her own actions. It is closely related to legal subjectivity, since only a person with legal capacity can independently conclude transactions, manage his or her property, conclude contracts or be responsible for his or her actions. Legal capacity is usually acquired upon reaching the age of majority (18 years) or in the event of emancipation, when a minor is recognized as legally competent by a court decision (Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000).

Incapacity is the complete loss of a person's ability to make legal decisions independently. A court may recognize a person as legally incapable who, due to mental or intellectual disorders, is unable to understand his or her actions and/or control them. A guardian is appointed for such a person, who represents his or her interests and makes legal decisions on his or her behalf. There is also an intermediate state between full legal capacity and incapacity – limitation of legal capacity. This means that the person is left with the right to independently decide certain issues, but other actions require the caregiver's approval or assistance (Valadkevičienė et al., 2025).

In Lithuania, these concepts are regulated in the Civil Code of the Republic of Lithuania, taking into account international human rights protection principles, including the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. In recent years, there have been discussions on the need to move from a model of complete incapacity to assisted decision-making, which would ensure greater independence and dignity of individuals (Grigaitė et al., 2025).

According to A. Vaišvila (2004), capacity is “a person's mental, physical or social ability to perform certain duties and on their basis to acquire or guarantee certain subjective rights. Capacity presupposes a duty as a necessary structural element for the emergence and exercise of a subjective right. The limits of such capacity are established by law”. A. Vaišvila emphasizes the mental, physical and social aspects of a person, which must be present in order for a person to be able to act freely.

The concept of capacity includes a person's ability to act consciously, make decisions and be responsible for their actions. The acquisition of capacity and its consequences are limited by law. Mental health and age are important for the acquisition of capacity, but in cases provided for by law, it may be acquired earlier or limited in accordance with the procedure established by law (Stavert, 2025).

The concept of incapacity is increasingly used today. This shows that persons falling into this category are increasingly paying attention to their problems in order to ensure their rights and legitimate interests as much as possible (Winkelmann et al., 2022).

As a member of the European Union, Lithuania must comply with the practice established by the European Court of Human Rights (ECHR) (ECHR case), therefore it is not surprising that the institution of incapacity has changed radically over the past ten years. Moreover, there is no shortage of opinions that this institution should not be reformed, but abolished altogether, because its application causes greater harm to individuals by depriving them of their rights than by providing assistance (Šlevaitė et al., 2024). However, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities has formed a different approach to persons with disabilities, both in terms of legal, economic and social capacity. And the Seimas of the Republic of Lithuania, on 27 May 2010, by adopting Law No. XI-854 on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, having ratified this Convention, assumed the obligations arising therefrom.

Civil capacity of natural persons and the impermissibility of restricting the civil legal capacity or capacity of natural persons on grounds not provided for by law. The civil capacity of natural persons is defined in Article 2.5 of the Civil Code of the Republic of Lithuania, according to which “the ability of a natural person to acquire civil rights and create civil obligations for himself (civil capacity) through his own actions arises in full upon reaching the age of majority, i.e. upon reaching the age of eighteen years”. This means that a person who has reached the age of majority can independently conclude transactions, assume responsibility and dispose of his rights and obligations. If the law allows the conclusion of marriage before the age of eighteen, a natural person who does not have this age acquires full civil capacity from the moment of concluding the marriage. However, the law provides for an exception when full civil capacity may be acquired earlier than eighteen years of age. This exception applies to minors who enter into marriage. In such a case, a person who does not have the age of eighteen acquires full civil capacity from the moment of concluding the marriage. Later, even after the marriage is dissolved or annulled for reasons unrelated to the age of marriage, the minor retains the acquired civil capacity. This means that he or she is irreversibly granted the opportunity to act independently in civil legal relations (Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000).

When comparing the legal regulation of determining the civil capacity of individuals with the legal systems of other countries, it can be stated that the moment and conditions for acquiring civil capacity may differ. For example, in some countries, civil capacity is acquired gradually – at certain age stages, a person is granted specific rights, for example, the right to dispose of income, make financial decisions or conclude certain transactions (Rozinskis et al., 2024). In certain European Union nations, like Germany or France, the regulations about marriage are comparable. However, in some countries, the restrictions for minors getting married are stricter or not allowed at all (Ebetürk, 2021). Another crucial thing is giving minors their freedom. In some foreign countries, there is an institute that allows minors to acquire full civil capacity by court decision, upon proving their economic and social independence. It should be noted that such a practice is not widely applied in Lithuanian law, and civil capacity can be acquired before the age of majority only after marriage.

The limitation of a person's civil legal capacity or capacity may be carried out only in the cases and in accordance with the procedure established by law (Civil Code of the Republic of Lithuania., 2000). According to the Civil Code of the Republic of Lithuania (2000), transactions «acts of state or local government institutions and officials, which aim to limit civil legal capacity or capacity, are invalid, except for cases where such transactions or acts are permitted by law». It should be noted that in Lithuanian law, the limitation of civil legal capacity and capacity is possible only through a court, which makes a relevant decision. Meanwhile, the German Civil Code (BGB) also provides that a person may be limited by judicial procedure, but there is also an institution that allows for the appointment of guardianship if the person is unable to take care of his or her own affairs (Aftab, 2024). The French Civil Code also follows a similar logic – recognition of incapacity is possible only through a court order, but lighter forms of guardianship may also be applied, where the person partially retains freedom of action (O'Halloran, 2024).

Recognition of a natural person as incapacitated and restriction of civil capacity of natural persons.

A person may be declared legally incapable in a specific area if, due to mental or intellectual impairment, they are unable to understand the meaning of their actions or control them. Since 2016, complete loss of civil capacity has been abolished, so now capacity can only be restricted in specific areas (e.g. financial management, inheritance, marriage).

Procedure for declaring legally incapable:

1. The court makes a decision to declare a person incompetent in a certain area based on an expert opinion;
2. A declaration of incapacity may be submitted by family members, guardianship institutions or other interested persons (Provision of information..., 2022);
3. After the court makes a decision, a guardian is appointed to the person who represents their interests within the limits of the recognized incapacity (Grigaitė et al., 2025).

A person's incapacity is not temporary – it is reviewed periodically (at least every 5 years) or when necessary (after the condition improves). If the court determines that the person's condition has improved, their capacity may be restored in full or in part. A person's capacity may be restricted only in specific areas if they are unable to properly dispose of their rights and obligations due to mental disorders or addictions (e.g. alcoholism, drug addiction) (Grigaitė et al., 2025). The restriction is applied when it is necessary to ensure the well-being of the person or their relatives. The restriction of civil capacity is determined by the court based on medical examinations (Pranevičienė et al., 2023).

The areas of restriction of capacity may be various: property management, taking out loans, entering into marriage, etc. A person whose capacity is restricted may be appointed a guardian who helps manage certain life matters. However, the person does not lose all his rights – he can independently perform everyday activities that are not limited by the court decision. As in the case of incapacity, the limitation of capacity is reviewed periodically or when the person's condition changes. The court may lift or change the limitation if the person's condition improves or worsens (De Cruz, 2024).

Practical problems of regulating the limitation of personal capacity in court practice. Restriction of a person's capacity is one of the most sensitive areas of civil law, directly related to human rights and freedoms. The process of appointing guardians or caretakers does not always meet the needs and interests of the wards themselves. Therefore, the main practical problems that have emerged in court decisions related to the restriction of capacity are examined, and how they affect the rights of individuals and their participation in decision-making is analyzed.

When deciding on the recognition of a person as having limited capacity in certain areas, the court must order an outpatient examination (except for the exceptions provided for by law). An inpatient forensic psychiatric examination may be ordered only when a case of recognition of a person as having limited

capacity is being considered. If the court does not establish that a person does not understand the meaning of his or her actions or does not control them due to a mental disorder, the application to recognize him or her as having limited capacity should be rejected. It is important to emphasize that mental illness or mental disability does not in itself mean a lack of capacity. Even if a person's mental condition limits his or her ability to understand his or her actions in a certain area, the need for care is not always considered necessary (LAT case law 2021).

On the basis of the expert report, it establishes a mental health disorder, the court decides to what extent that disorder determines the need to restrict the person's capacity in the relevant areas of legal relations in order to protect the rights and legitimate interests of both him and other persons (LAT case law 2021). A court decision to declare a person suffering from a mental illness or mental disability incompetent must be based on detailed, reasonable and weighty assessments made during a fair trial that meets all procedural requirements established by law, adopted in accordance with the objectives of protecting the interests of this person and only after being convinced that in that particular case the grounds for restricting the rights and freedoms of the person are important and sufficient, and this restriction on his private life (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950) will not be disproportionate to the legitimate aim of protecting his own health and interests and those of other persons.

Case analysis shows that in Lithuania, legal limitation of capacity and appointment of guardians/caregivers are constantly being improved in order to ensure human rights. Case law emphasizes: the need to take into account the wishes of the person when appointing a guardian; the right of the person to participate in the management of his or her affairs, even if his or her capacity is limited; the responsibility of guardians to ensure transparent and reasoned decision-making and the need to regularly review limitations of capacity so that they do not restrict human rights more than necessary. This practice reflects international human rights standards and demonstrates the positive development of the Lithuanian legal system in this area.

People with mental problems frequently find themselves in ECHR issues involving restriction of capacity because their decisions in certain areas, such as personal relationships, health care, or financial management, are affected. It is the goal of the judicial system to strike a balance between a person's right to autonomy and the necessity to safeguard that right

while considering such instances. The European Court of Human Rights (ECHR), for instance, has considered instances involving the restriction of ability. Any limitation on autonomy must be reasonable and appropriate, considering the person's specific situation, according to the European Court of Human Rights. In addition, these limitations should be checked on a regular basis to make sure they don't violate anyone's rights or interests. The processes and standards for capacity limitation may also differ from one nation to another. However, the general principle is that restriction of capacity should be applied only when necessary and only in areas where the individual is unable to act properly due to their condition.

The European Court of Human Rights (ECHR) has clarified that a person's real inability to fully or partially understand the nature of his actions and/or to control them must be proven by competent authorities, such as a court, on the basis of an objective medical examination. Furthermore, this inability must be of such a magnitude as to justify a restriction on the person's right to make decisions independently concerning his rights and freedoms, which may only last as long as the aforementioned inability persists (ECHR case of 24 October 1979 *Winterwerp v Netherlands*, No. 6301/73).

The ECHR pays particular attention to the rights of persons whose capacity is limited. The Court emphasises that restrictions on capacity and the associated restrictions on freedom must be proportionate to the aim pursued. Anyone having their competency tested should be able to take part in the process and have a chance to challenge any rulings made against them. Without a clear legal foundation or way to appeal, it may be a violation of persons' rights to place and treat people in specialized institutions without their permission. It is imperative that nations uphold the rights of persons with limited capacity, adhere to the concept of proportionality, and offer appropriate legal options to contest judgments pertaining to limited capacity, according to ECHR case law. In conclusion, international case law demonstrates that capacity restriction is a delicate and nuanced topic, calling for a thorough evaluation of each case's unique facts and a careful balancing act between the individual's rights and interests. The ECHR assesses the limitations of a person's capacity with particular care, seeking to ensure that the rights and freedoms of the individual are respected, and such limitations are applied only when necessary and in accordance with the principle of proportionality.

Conclusions. Capacity is the ability of a person to acquire civil rights, assume obligations and implement

them through their actions. It is closely related to legal subjectivity, since only a capable person can independently conclude transactions and manage their property. Incapacity is the complete loss of a person's ability to independently make legal decisions. A court may recognize a person as incapable who, due to mental or intellectual disorders, is unable to understand his or her actions and/or manage them. The purpose of restricting a person's capacity is to protect persons with mental and behavioral disorders from making inappropriate decisions that could harm their well-being. Restricting a person's civil legal capacity or capacity may be carried out only in cases and in accordance with the procedure established by law. Lithuanian legal regulation provides clear rules for the acquisition of civil legal capacity, but at the same time leaves certain exceptions that may be applied, taking into account the real social and legal needs of persons. The aforementioned provisions of the law allow ensuring the protection of the rights of minors and their gradual integration into civil legal relations. Limitation of capacity must always be based on a court decision, and restrictions apply only in specific areas where a person cannot properly act in his or her own interests. A person with limited capacity may be assigned guardianship. The guardian may be the person's close relatives or another designated

person. The guardian helps to make decisions, but the person retains some independence. In Lithuania, the guardianship and care system ensures that persons with limited capacity receive appropriate assistance while maintaining as much independence as possible. Guardianship is established in order to protect the rights and legitimate interests of a natural person with limited capacity in a certain area. An analysis of the practice of regulating the restriction of capacity shows that one of the biggest problems is ensuring the principle of proportionality, as courts do not always clearly assess whether the restriction of a person's rights is necessary and individually tailored. Challenges also arise in the processes of appointing guardians and caretakers, as the person's own wishes and well-being are not always taken into account. Also, some people's incapacity to care for themselves persists even when their health improves since capacity evaluation procedures are so inefficient. People with mental problems frequently find themselves in ECHR instances involving limitations of capacity, which can impact their decision-making abilities in certain domains including healthcare, finances, and interpersonal relationships. In such circumstances, the courts try to strike a balance between the person's right to autonomy and the necessity to safeguard their safety, but this is easier said than done.

References

- Aftab, S. (2024). Privacy Protection in ECHR Member States: Germany and the United Kingdom. *Comparative Perspectives on the Right to Privacy: Pakistani and European Experiences*. Cham: Springer Nature Switzerland, p. 171-255
- Beliūnienė, L. (2022). Protecting Persons with Disabilities in the Baltic States: Empowering by Law. *Legal Protection of Vulnerable Groups in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland: Trends and Perspectives*. Cham: Springer International Publishing, p. 179-199.
- Civil Code of the Republic of Lithuania (2000 m. liepos 17 d. Nr. VIII-1864). TAR, 2021-12-31, Nr.82-0.
- De Cruz, P. (2024). *Comparative law in a changing world*. Taylor & Francis, p. 45.
- Ebetürk, I. (2021). Global diffusion of laws: The case of minimum age of marriage legislation, 1965–2015. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, T. 8(3), p. 294-328.
- ECHR case 1979 m. October 24 d. Winterwerp v Netherlands, Nr. 6301/73. Retrieved 08.29.2025, from: https://www.mentalhealthlaw.co.uk/Winterwerp_v_Netherlands_6301/7
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950-11-04, Nr. 40-987), Valstybės žinios.
- Grigaitė, U. ir kt. (2025). Promoting human rights-based deinstitutionalization in Lithuania by applying the World Health Organization's QualityRights Assessments. *International Journal for Quality in Health Care*, T. 37(1), p. 118.
- Kraniauskienė, S. (2024). Transition to adulthood in Lithuania: Individual experiences and concepts. *Lithuanian Society in Transition*. Routledge, p. 76-95.
- LAT case law 2021 year. Retrieved 08.29.2025, from: https://www.lat.lt/data/public/uploads/2022/02/teismu_praktika_nr_55.pdf
- Law of the Republic of Lithuania on the ratification of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2010 m. gegužės 27 d. Nr. XI-854). Valstybės žinios, 2010-06-10, Nr. 67-3350.
- O'Halloran, K. (2024). Children, the Law and the Welfare Principle: Civil Law Perspectives from France and Germany. Taylor & Francis, p. 72
- Pranevičienė, K., Limantė, A. (2023). Division of Property Between Spouses in Lithuania: From Substantive to Private International Law. *Balkan Yearbook of European and International Law 2022*. Cham: Springer International Publishing, p. 47-70.

- Pūraitė-Andrikienė, D. (2024). The Lithuanian Constitutional Court: The gradual emergence of a strong guardian. *Constitutional Review in Central and Eastern Europe*. Routledge, p. 168-189.
- Rozinskis, R., Rourke, C. (2024). Challenging involuntary treatment and confinement in Canada through the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). *Studies in Social Justice*, T. 18(3), p. 418-439.
- Stavert, J. (2025). Capacity and incapacity: An appropriate border for non-consensual interventions? *International Journal of Law and Psychiatry*, T. 98, p. 102.
- Šlevaitė, U. et al. (2024). Negali nei dirbti, nei kurti šeimos – ar vis dar derėtų taikyti neveiksnumą žmonėms? LRT. Lt. Retrieved 08.29.2025, from: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2447580/negali-nei-dirbti-nei-kurti-seimos-ar-vis-dar-deretu-taikyti-neveiksnuma-zmonems>
- United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2006-12-13, Nr. 71-3561), Valstybės žinios.
- Uscila, R., Juodkaitė, D. (2022). Provision of Services in Long-Term Mental Health and Social Care Institutions During the COVID-19 Pandemic in Lithuania: Meeting and Overcoming the Challenges. *Legal Protection of Vulnerable Groups in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland: Trends and Perspectives*. Cham: Springer International Publishing, p. 201-222.
- Vaišvila, A. (2004). *Teisės teorija. Vadovėlis. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Justitia, p. 414.
- Valadkevičienė, D. ir kt. (2025). Working capacity level defines the specific impairment profile of the comprehensive ICF core set for multiple sclerosis. *Scientific Reports*, T. 15(1), p. 35.
- Provision of information on the recognition of a person as incapable or limitedly capable in a certain area and the establishment of guardianship in a certain area (2022). Retrieved 08.29.2025, from: <https://vilnius.lt/lt/sveikata-ir-socialiniai-reikalai/informacija-del-asmens-pripazinimo-neveiksniu-ar-ribotai-veiksniu-tam-tikroje-srityje-ir-globos-nustatymo-tam-tikroje-srityje-teikimas/>
- Winkelmann, J. et al. (2022). European countries' responses in ensuring sufficient physical infrastructure and workforce capacity during the first COVID-19 wave. *Health Policy*, T. 126(5), p. 362-372.

СВАЮНАС, НАВИЦКАС – Дослідник Магістр
Університету Казімераса Симоновичюса (Вільнюс, Литва)
E-mail: svajunasnavickas6@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9826-4620>

ІНЕСА, БАГУЖЕНЕ – Дослідник Магістр права,
Коледж прикладних наук SMK (Клайпеда, Литва)
E-mail: inesabaguziene@gmail.com; Ідентифікатор
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8029-292X>

РУСЛАН, ЛЮДСЬКИЙ – Дослідник Магістр права SMK (Клайпеда, Литва)
E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8428-7753>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІНВАЛІДНОСТІ

Анотація

Актуальність теми. Обмеження дієздатності є важливим правовим заходом, спрямованим на захист осіб, які через свої психічні або поведінкові розлади не здатні повністю розуміти характер своїх дій та/або контролювати їх. За останнє десятиліття концепція обмеження дієздатності в Литві кардинально змінилася. Від встановлення повної недієздатності для осіб з психічними розладами відбувся перехід до альтернативних та менш обмежувальних заходів (Belūnienė, 2022). Ці зміни значною мірою зумовлені зміною підходу до інвалідів та форм їх захисту на міжнародному рівні. Інститут обмеження дієздатності необхідний для захисту вразливих осіб, але на практиці необхідно ретельно оцінювати кожен випадок індивідуально, забезпечуючи обмеження прав особи лише в необхідній мірі та дотримання вимог як національних, так і міжнародних правових актів. У Литві ця процедура регулюється Цивільним кодексом та іншими пов'язаними з ним правовими актами. Стаття 2.5 Цивільного кодексу Литовської Республіки (ЦК). Стаття 11 Закону про права осіб з інвалідністю передбачає, що особа, яка через психічний розлад не може розуміти значення своїх дій у певній сфері або контролювати їх, може бути визнана судом недієздатною в цій сфері. Тим часом особа, яка частково не здатна розуміти значення своїх дій у певній сфері або контролювати їх, може бути визнана обмежено дієздатною в цій сфері. Зазвичай, дієздатність особи може

бути обмежена рішенням суду з урахуванням висновків медичних експертів та фактичного стану особи. Обмеження дієздатності особи є важливим правовим заходом, який забезпечує захист прав вразливих осіб та водночас створює умови для належного представництва їхніх інтересів. Литовське суспільство старіє, тому все більше людей стикаються зі старечою деменцією, хворобою Альцгеймера або іншими когнітивними розладами (Pūraitė-Andrikiėnė, 2024). Як наслідок, зростає кількість випадків, коли людям потрібна допомога у вирішенні юридичних та фінансових питань. Крім того, зростає кількість діагностованих психічних розладів, таких як депресія, біполярний розлад або шизофренія, які також можуть впливати на здатність людини приймати рішення (Uscila et al., 2022). Важливо знайти баланс між забезпеченням автономії людини та необхідністю захистити її від потенційних ризиків, таких як фінансове шахрайство, необдумані операції або неналежні рішення, які можуть завдати їй шкоди (Kraniuskienė, 2024). **Постановка задачі.** При аналізі інституту правового регулювання обмеження дієздатності особи виділяється кілька основних проблем. Перш за все, варто згадати про невизначеність регулювання обмеження дієздатності юридичної особи та його різне тлумачення в судовій практиці. Ще однією проблемою є забезпечення принципів пропорційності та обґрунтованості. При обмеженні дієздатності особи необхідно дотримуватися балансу між захистом особистих прав та суспільними інтересами, але на практиці часто трапляються випадки, коли обмеження застосовуються непропорційно або занадто широко. Третя проблема, що виникає, пов'язана зі встановленням опіки та піклування. Якщо особа визнана недієздатною або обмежено дієздатною в певній сфері, суд повинен призначити опікуна або піклувальника. На практиці виникають проблеми щодо підбору відповідних опікунів або піклувальників та їх підготовки до виконання цих обов'язків. **Методологія.** Для адекватного розкриття теми дипломної роботи та досягнення поставленої мети й завдань було застосовано такі методи дослідження: порівняльний, аналіз документів, узагальнення та логіко-аналітичний. Порівняльний метод було застосовано з метою порівняння досвіду Литви та інших зарубіжних країн, пов'язаного з обмеженням дієздатності, з теоретичної та практичної точки зору, а також для вивчення правового регулювання цього інституту. Метод аналізу документів дозволив заглибитися в різні явища та зрозуміти минуле, зафіксоване в письмових джерелах. Цей метод дослідження слугував для збору даних не лише з національних правових актів, а й із зарубіжних країн, правових актів ЄС, що регулюють норми обмеження дієздатності. Метод узагальнення мав на меті систематизувати та узагальнити зібрану інформацію про обмеження дієздатності, дані чи факти та представити їх таким чином, щоб було легше зрозуміти основні риси цього інституту та підготувати висновки дипломної роботи. Логіко-аналітичний метод було застосовано для аналізу розглянутої теми, пов'язаної з обмеженням дієздатності особи, та виявлення теоретичних та практичних питань.

Ключові слова: дієздатність, обмеження дієздатності, недієздатність, психічні розлади.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 09.07.2025

Accepted date 20.08.2025

Published date 09.09.2025

How to cite: Svajūnas, Navickas, Inesa, Bagužienė, Ruslan, Liudskij. Theoretical and practical problems of personal disability. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 254–261
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-27>

CHALLENGES OF ADOPTION LEGAL REGULATION AND POSSIBLE SOLUTIONS

GABIJA, EIČINAITĖ¹
AIDANAS, PERKUMAS²
INESA, BAGUŽIENĖ³

Abstract

Adoption is not only a legal procedure, but also a complex social phenomenon, involving psychological, emotional and ethical challenges for both the child, the adoptive parents and the biological parents. The aim of the article is to examine the legal and social foundations of adoption, to reveal the difficulties arising in practice and to propose reforms that would strengthen the protection of children's rights, while ensuring transparency and balanced support for all participants in the process. Although both in Lithuania and internationally, laws primarily aim to protect the interests of the child, difficulties often arise in practice. Some of the most important issues are the consent of the biological parents, the child's ability to participate in decision-making and the search for a balance between the adopted person's right to know their origin and the biological parents' right to privacy. Lithuanian court decisions show that the application of these principles is not simple: there is often a tension between the stability of the child's life and the interests of the parents. This article analyzes the legal basis for adoption and the current regulation, identifies shortcomings in practice, and proposes measures that can ensure more effective protection of children's rights both in the regulatory framework and in judicial practice. The study, using a national and comparative approach, reveals the need to implement reforms that would ensure the priority of children's rights, while guaranteeing transparency, proportionality, and comprehensive support for all parties involved in the adoption process. Adoption or social parenthood is considered an alternative to biological parenthood, as adoption shows that parenthood is not only a genetic connection. The most important goal of adoption is to provide a child with love, security, and opportunities to grow into a well-rounded person, regardless of their biological origin or past circumstances. Lithuanian case law shows that when deciding on adoption issues, special attention is paid to protecting the non-property rights of the child. The courts emphasize the priority of the child's interests and the need to take the child's opinion into account.

Key words: adoption, adoptive parents, adopted children, biological parents, family.

Relevance of the topic. Adoption, as a social and legal institution, is inseparable from the development of humanity and many cultures, the nature and regulation of which have changed over time (Andrzejewski, 2024). Adoption involves not only practical legal aspects, but also emotional, psychological and social challenges faced not only by adoptive parents and adoptees, biological parents, but also by society as a whole (Pivorienė, 2020). One of the fundamental issues raised by the adoption institute is the identity of the family and the meaningfulness of relationships (Perkumienė et al., 2021). The traditional family model in most societies is based on biological relationships between individuals, therefore, adoption, when children are

adopted by non-biological parents, can pose problems and challenges in understanding what constitutes a family and what meaning its relationships have (Lyttle et al., 2024). Adoptive parents, upon adopting a child, assume responsibility for their well-being, raising and educating them as if the child were their own, but often have to deal with complex emotional issues related to knowing the child's biological origin (Brown et al., 2024). In addition, adoption often poses psychological and legal challenges for the adoptee, especially when the child learns about his or her biological origin (Messina et al., 2024). Issues of identity, a sense of belonging, and the right to know one's biological parents can become serious family challenges as the adoptee matures and lead to undesirable consequences.

Adoption is a significant social and legal process that ensures the child's right to a family and care, while creating certain rights and obligations for both adoptive parents and adoptees (Milašiūtė, 2024). In modern society, the issue of adoption is becoming increasingly relevant: family models are changing

¹ Kazimieras Simonavičius University (Vilnius, Lithuania)
E-mail: gabijaicinaite0626@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9418-0738>

² SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)

E-mail: aperkum@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4113-7822>

³ SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)

E-mail: inesabaguziene@gmail.com;

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8029-292X>

rapidly, and there is a growing desire to ensure the protection of children's rights and standardize adoption procedures in different countries (Čiuladienė, 2024). The challenges of regulating international adoption also take on particular significance, as Lithuania, as a member of the European Union, is committed to complying with international agreements and EU legislation, which often impose additional requirements. The adoption process in Lithuania is often criticized for bureaucratic obstacles, lengthy procedures and legal regulation that does not always meet the best interests of the child.

Problem Statement. Problem formulation. When analyzing the institution of legal regulation of adoption, several fundamental issues emerge. One of the most complex and sensitive is the issue of consent to adoption. The consent of persons participating in the adoption process includes not only legal but also emotional aspects, therefore it becomes an extremely complex phenomenon. The essence of this issue lies in the need to reconcile the interests of different parties – biological parents, child and future adoptive parents – while ensuring the rights and well-being of the child. Another problem is the implementation of the non-property rights of the prospective adoptee – since the child is often limitedly involved in decision-making in the adoption process, although the main attention should be focused on the interests of the child and the implementation of his rights. These non-property rights include the right to preserve his identity, relations with the biological family (if this is in the interests of the child), to receive information about his origin, as well as the right to be heard and to participate in making decisions related to his life. The third issue concerns the right of an adopted child to know his or her biological parents, as this information is directly related to the child's identity, emotional well-being and the fullness of his or her personal life, but providing it may raise legal, psychological and social challenges. The identity of the biological parents is their private information, and therefore disclosing it to the child may create a conflict between the child's right to know his or her origins and the biological parents' right to privacy. The child's right to know his or her origins must be balanced against his or her interests and well-being.

The purpose of the article. To analyze aspects of legal regulation of adoption, identifying key problems and challenges.

Research objectives. To define the theoretical aspects of the institution of adoption; to examine the legal acts regulating the institution of adoption; to

identify the problems of legal regulation of adoption; to present proposals for improving the legal situation.

Methodology of investigation. In order to properly reveal the topic of the article and achieve the set goal and objectives, the following research methods were used: document analysis, meta-analysis, systematic analysis, comparative, logical-analytical.

The concept and purpose of adoption. Adoption is a legal process during which a child enters a new family environment, and adoptive parents acquire parental rights and obligations towards the adopted child (Arlauskas, 2017). In the case of adoption, the legal parent-child relationship between the child and his/her biological parents is terminated, and a legal relationship is created between the child and the adoptive parents, equivalent to a biological parental relationship (Baden, 2016). The purpose of adoption is to ensure the child's right to grow up in a safe, loving environment that the child's biological family cannot provide (Banevičienė, 2024). The concept and process of adoption is an important social and legal measure designed to ensure the right of children who have lost the care of their biological parents to grow up in a family where they feel loved, safe and cared for (Brandisauskiene et al., 2024). The adoption process has a clearly defined legal regulation that ensures the rights and obligations of not only the child, but also the adoptive parents (Brown et al., 2024). The institution of adoption should be considered a legal act according to which the adoptive family takes over all parental rights and obligations that previously belonged to the biological parents of the child (Čiuladienė, 2024). During adoption, the rights of the biological parents are terminated, and legal relations equivalent to biological kinship are created between the child and the adoptive parents (Gangopadhyay et al., 2021). The adopted child is provided with a new family that ensures his upbringing, care and social well-being (Hasanpoor–Azgahdy et al., 2016). Adoption as a form of social parenthood is a unique phenomenon when the parental relationship with the child is based not on biological, but on legal, emotional and social grounds (Dobre, 2015). Adoption involves the commitment of adoptive parents to care for and raise the child as their own, providing love, support, and social integration (Kamboj et al., 2024). Social parenting through adoption emphasizes the essence of the parenting role – not genetics, but the responsibility, care, and connection of parents with the child (Ricci, 2024).

The main goal of adoption is to ensure that a child grows up in a safe, stable and caring environment,

where adoptive parents provide the child with the opportunity to grow up in a family where their basic needs are met (Andrzejewski, 2024). Adoption allows the child to establish close relationships with new family members, which were missing in the biological family. Also, the adopted child acquires a new identity and rights that help him become a full member of society, since adoption is an important process based on the principle of the best interests of the child, which is the main priority of Lithuanian and international law (Ūdra, 2024).

Adoption has several essential goals that are focused on the interests of the child and the well-being of society:

1. Ensuring the best interests of the child. The main goal of adoption is to guarantee the child the opportunity to grow up in a safe, stable environment that provides love and care (Kadir et al., 2024). The family is considered the most appropriate place where a child can meet their emotional, psychological and social needs (Herczog, 2024).

2. Protection of the rights of the child. Children who are without parental care often face insecurity, material poverty and emotional separation. Adoption ensures that the child has legal protection, access to education, medical care and other necessary resources (Fox et al., 2024).

3. Providing love and care. The child receives a caring and supportive environment in which he can feel loved. Such a connection is essential for the child's psychological and emotional development (Fox et al., 2024).

4. Social and legal integration. Adoption gives the child a new surname, citizenship (if it is an international adoption), inheritance rights and other social benefits (Kadir et al., 2024).

5. Restoring family ties. A child who has lost their biological family for various reasons (e.g., death of parents, neglect, or abandonment) gains the opportunity to build new, strong family relationships with adoptive parents and their relatives (Fox et al., 2024).

Adoption is one of the most humane ways to address the situation of a child without a family (Albert et al., 2022). This legal institute legalizes the relationship between parents and a child, granting adoptive parents the rights and obligations inherent in biological parents (Herczog, 2024). The child acquires a full legal status in the family. Adoption, or social parenthood, requires the readiness and ability of adoptive parents to create a strong emotional bond with the child. The child's emotional attachment to the new family is one

of the most important adaptation processes (Kadir et al., 2024).

An adopted child becomes part of the new family culture. Adoptive parents pass on their values, traditions, and lifestyle to their children (Simmonds, 2019). Adoption is motivated by altruism and a desire to help a child who has lost their biological family. It reflects a moral responsibility for the most vulnerable members of society (Delaney, 2024). Adoption as social parenting is of great importance for the child: first of all, it provides a safe environment – the child receives the warmth and protection of the family (Delaney, 2024; Albert et al., 2022). Adoption or social parenting is considered an alternative to biological parenting, since adoption shows that parenthood is not just a genetic connection (Kadir et al., 2024; Albert et al., 2022). To care for and support a child unconditionally, is a commitment which transcends biological origin. Social parenting permits children who, for whatever reason, do not have a biological family, to have the same privileges as someone who is raised in a biological family (Albert et al., 2022). Adoption as social parenting is the utmost humanitarian effort which underscores the social responsibility of every individual. Love and care, according to this form of parenting, do not have to be tied to blood relations. The very core of parenting is illustrated, in this case, as a commitment to the child's welfare, which transcends the biological aspect. Social parenting, as a form of social protection, is important in the child's development because it allows him/her to become a fully functioning member of society (Simmonds, 2019).

Adoption in the United States is a legal process that creates a new parent-child relationship, granting the adoptive parents all parental rights and responsibilities (Tefre, 2020). During this process, all legal ties with the biological parents are severed, as their rights are completely terminated (except in cases where a spouse's child is adopted). The adopted child becomes a full member of the family, acquires a surname, inheritance and other social rights. The basis for adoption in the United States is the principle of the primacy of the interests of the child, which forms the essence of the adoption law of this country (Weisberg et al., 2024).

In Norway, adoption is a strictly regulated legal process, the main purpose of which is to ensure the right of the child to grow up in a safe, stable and loving family environment, when the biological parents cannot ensure this right. Adoption is based on the priority of the interests of the child, which is a fundamental

provision of both national and international law (Tefre, 2020). In the adoption process, the child legally becomes a member of a new family, acquiring inheritance and other rights (Tefre, 2020). When a child is adopted, the rights of the biological parents are completely terminated, except in certain cases, for example, when the adoption is carried out by relatives (Albert et al., 2022). It should be noted that all forms of adoption must meet the requirements set by the Norwegian Child Welfare Service (Barnevernet) (Tefre, 2020).

Mechanism of legal regulation of the institution of adoption. In Lithuania, the institution of adoption is regulated by legal acts that ensure the well-being of the child, the protection of his or her rights and establish a clear adoption procedure. The main goals of the legal regulation of adoption are to create conditions for the child to grow up in a family, to ensure a safe environment and to guarantee the primacy of the child's interests. The implementation of adoption procedures and supervision of the implementation of legal acts are carried out by special institutions, and decisions on adoption are made by the court. In certain cases, children are adopted internationally. This applies to children who have difficulty finding families within their home country. International adoption is strictly regulated by international treaties, such as the Hague Convention on Intercountry Adoption, which ensures the protection of the rights of the child and ethical standards of adoption. In order to implement the goal and objectives set out in the final thesis, this part of the final thesis will analyze the conditions and procedure of adoption, the stages of the adoption procedure, the legal consequences of adoption and other legal aspects related to adoption.

In Lithuania, adoption is regulated in detail in legal acts in order to ensure that the process is transparent, legal and in the best interests of the child. The conditions and procedure for adoption include requirements for both the child who may be adopted and the adoptive parents, and also define the main procedural stages. The institution of adoption is regulated by Articles 3.209 – 3.228 of the Third Book («Family Law») of the Civil Code of the Republic of Lithuania (Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000).

Adoption is regulated by law and is carried out in accordance with strict procedures to ensure the best interests of the child. The main stages of the adoption process: assessment of prospective adoptive parents. Persons wishing to adopt a child must meet certain requirements (age, financial situation, health, etc.).

Delimitation of the Institute of Adoption and Guardianship. In Lithuania, adoption

and guardianship institutions play an important role in caring for children who have lost parental care, but these institutions differ fundamentally in their purpose, legal consequences and the scope of children's rights and obligations. Adoption and guardianship are two main institutional mechanisms designed to ensure the protection and well-being of children who have lost parental care. Although the goal of both institutions is the care of the child and ensuring their interests, their purpose, principles of application and legal consequences differ significantly (Vasiliauskas, 2023).

Adoption is a process during which a child becomes a full member of the adoptive parents' family, as if they were their biological child. When a child is adopted, a permanent legal relationship is created between the child and the adoptive parents, and the relationship with the biological parents is terminated. Adoption gives the child the right to inherit from the adoptive parents and the adoptive parents the right to inherit from the child, as in a biological family (Vasiliauskas et al., 2022). Adoption also ensures that the child has the opportunity to acquire the adoptive parents' surname, integrate into family life and receive all the rights and obligations inherent in a family member. This procedure is final and irrevocable (except in special cases when the court makes a decision to annul the adoption). Adoption in Lithuania is carried out only by court decision, strictly adhering to the priority of the child's interests and taking into account all the requirements of legal acts (Vasiliauskas, 2023).

Guardianship is a temporary institution aimed at ensuring proper care and upbringing of a child until he or she can return to his or her biological parents or be adopted. The guardian takes care of the child, but no permanent legal relationship is created between them (Gudzinskiene et al., 2019). This means that the child's relationship with the biological parents legally remains, unless the court has limited or terminated parental rights. In the case of guardianship, the child's surname does not change, and the guardian does not inherit from the ward and vice versa. State support is often provided for the maintenance of the child, which helps the guardian to ensure the child's needs. Guardianship usually ends when the child reaches the age of majority, is adopted, or returns to the biological parents (Perkumiene et al., 2021).

In the case of adoption, full-fledged parent-child relationships are created, while in the case of foster care, such relationships are not formed. Adoption is a permanent process, while foster care is temporary – it is established only until the child's situation can be resolved in another way. In the case

of adoption, the child inherits from the adoptive parents, while in the case of foster care, the foster parents and foster children do not have the right to inherit from each other. Adoption terminates all legal relations with the biological parents, while in the case of foster care, these relations remain (Kudinavičiūtė-Michailovienė et al., 2022). Adoption in Lithuania is considered the highest form of child protection, as it provides the child with a permanent home and family. Meanwhile, foster care is usually applied as a temporary measure until the child's situation is resolved. Both of these measures are strictly regulated in the Lithuanian Civil Code, in order to ensure the protection of the child's interests (Vasiliauskas et al., 2022). Adoption focuses on the long-term well-being of the child through the creation of a family, while foster care provides a mechanism for temporary assistance and care.

Problems of legal regulation of the institution of adoption in judicial practice. Problems of legal regulation of the institution of adoption in court practice are related to the interpretation and application of legal norms in specific situations. In court practice, disputes between parties regarding the legal regulation of the institution of adoption arise: due to the principles of priority of the interests of the child; restriction of the rights of biological parents in the case of adoption must be based on clear evidence, practical conflicts are often caused by the principle of confidentiality and the right of the child to know the origin. It should be noted that in the case of international adoption, it is necessary to comply with international legal acts and ensure the rights of the child. Procedural delays and bureaucratic obstacles are also one of the main problems in adoption practice.

The anonymity of biological parents and their right to disclose information is related to the consent of persons participating in the adoption process to the adoption. For example, according to the data of the Supreme Court of Lithuania case No. 3K-3-515/2020, the parents of an adopted child signed an anonymous adoption consent, but the adopted person applied for the disclosure of information about the biological parents. The court noted that anonymous adoption must be respected, but the child's right to know the origin must be ensured if this does not conflict with the interests of society or the rights of other persons. In the case of anonymous adoption, the child's right to know the origin is assessed with extreme caution, but is an important part of his or her identity.

In court practice, there are problems with the consent of a child who is intended to be adopted

or the implementation of the right to be heard. The Supreme Court of Lithuania emphasizes that when deciding on issues related to a child, it is necessary to take into account the opinion of the child, if he is mature enough to express it. This ensures the right of the child to participate in making decisions that directly affect him. For example, on November 11, 2015, the panel of judges of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania examined civil case No. 3K-3-574-421/2015, which resolved issues of adoption, paying special attention to the importance of the child's opinion during this process. The case examined a situation where a minor child was adopted, but the question arose about listening to the child's opinion and its importance in making a final decision. The Supreme Court of Lithuania stressed that, in accordance with the provisions of the Civil Code of the Republic of Lithuania and international legal acts, when deciding on issues related to children, it is necessary to take into account the opinion of the child, if he is mature enough to express it. The court noted that the opinion of the child must be assessed together with other circumstances of the case and is not the only decisive factor, but ignoring it may violate the rights of the child.

The analysis of Lithuanian case law on the non-property rights of an adopted child has shown that attention should be paid to several significant cases and court decisions. For example, the Supreme Court of Lithuania examined cases related to the determination of the child's place of residence. The aforementioned cases emphasized the primacy of the child's interests. For example, on December 10, 2007, the panel of judges of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania examined civil case No. 3K-3-555/2007, which addressed the issue of determining the place of residence of an adoptive child after the divorce of adoptive parents. The plaintiff V. Č. applied to the court in order to determine the place of residence of the adoptive child with him after the divorce. The defendant I. Č. also sought for the child to live with her. The courts of first and appellate instance adopted decisions in which the child's place of residence was determined with the mother. In the cassation appeal, the plaintiff argued that the courts had not sufficiently assessed the child's emotional bond with the father and other important aspects determining the child's well-being. The Supreme Court of Lithuania stressed that when determining the child's place of residence, it is necessary to take into account the child's interests, emotional bond with both parents, the child's age, attachment to the living environment and other

significant factors. The Supreme Court of Lithuania found that the lower courts had properly assessed all relevant circumstances and made a decision that best met the child's interests. Therefore, the cassation appeal was dismissed, and the previous court decisions were left unchanged. This case emphasises that, when deciding on the issue of determining the child's place of residence, the courts must comprehensively assess the child's emotional bond with each of the parents, the child's age, attachment to the environment and other factors in order to make a decision that best meets the child's interests.

Adoption cases in foreign courts often reveal different approaches to ensuring the welfare of the child, the regulation of intercountry adoption and legal conflicts related to cultural, social or parental issues. Different countries have different approaches to adoption, which makes it difficult to reconcile different legal regulations. For example, in some countries, adoption is considered irrevocable, while in others it is possible to revoke it under certain circumstances (Private International Law., n. d.). Different requirements for adopters (age, marital status, financial status, etc.) complicate the process when the adoption covers more than one jurisdiction. Some countries have stricter conditions for adoption by foreigners in order to protect the interests of local children. Although international law (e.g. the 1993 Hague Convention on the Protection of Children and Intercountry Adoption) clearly stipulates that the best interests of the child must be the primary consideration, their implementation in practice is not uniform. Courts

often face challenges in determining what is truly in the best interests of the child. Cultural differences between the child's country of origin and the adoptive parent's country of residence can lead to debates about whether the child's relocation to another country is not against his or her best interests (Weisberg et al., 2024). Disputes often arise over which country's court should decide cases related to adoption.

Conclusion. Adoption or social parenthood is considered an alternative to biological parenthood, since adoption shows that parenthood is not just a genetic relationship. The most important goal of adoption is to provide the child with love, security and opportunities to grow up as a full-fledged person, regardless of his or her biological origin or past circumstances.

Lithuanian judicial practice shows that when resolving issues related to adoption, special attention is paid to the protection of the child's non-property rights. Courts emphasize the primacy of the child's interests, the need to take into account the child's opinion and ensure his or her rights to family ties, housing and other non-property aspects. Also, in the adoption process, courts quite often face the problem of consent of the persons involved to adopt a child.

Court practice in international adoption processes reveals the following main problems: disregard for the child's best interests, illegal adoption and human trafficking, especially when children come from countries affected by economic insecurity; international adoption processes are also complicated by differences in the recognition of court decisions between countries.

References

- Albert, A., Mulzer, A. (2022). Adoption cannot be reformed. *Colum. J. Race & L.*, T. 12.
- Andrzejewski, M. (2024). Poland: Ineffectiveness of legislation in defeating the demographic crisis. *Demographic Challenges in Central Europe: Legal and Family Policy Response*. Miskolc–Budapest: Central European Academic Publishing, p. 453.
- Arlauskas, S. (2017). Šeima kaip privatinės teisės institutas ir esminis viešosios teisės integralumo veiksnys. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. T. 14. 9.
- Baden, A. L. (2016). Do you know your real parents? And other adoption microaggressions. *Adoption Quarterly*. T. 19, p. 1–25.
- Banevičienė, A., (2024). Irregular migrants in Lithuania in the context of the readmission agreement with Latvia. *Public security and public order*, T. (35), p. 38-57.
- Brandisauskiene, A. ir kt. (2024). The Quality of Early Childhood Curricula and Distributed Leadership in Lithuanian ECEC Institutions. *Education Sciences*, T. 14(2).
- Brown, A., Shelton, K. (2024). Coherent lives: Making sense of adoptees' experiences in education through narrative identity. *British Educational Research Journal*, T. 50(2), p. 502.
- Ciuladiene, G. (2024). Migrant Children and Integration-Related Challenges in Lithuania: The Opinions of Educators (A Case Study). *Social Sciences*, T. 13(10), p. 501.
- Civil Code of the Republic of Lithuania (the 17th of July, 2000 No. VIII-1864). New edition, TAR, 2021-12-31, Nr.82-0.
- Convention on protection of children and co-operation in respect of intercountry adoption, 1993. *Valstybės Žinios*. Nr.101, 1997.

- Delaney, D. B. (2024). Leading the Families of First Baptist Church of Long Beach, CA, to Support the Foster Care and Adoption Community.
- Dobre, R.R. (2015). Legal Challenges of the Adoption Procedure: Current Views from Regulation and Practice RSP. T. 48, p. 131-140.
- Fox, M., Thomson, M. (2024). Judging children's best interests: Centring bodily integrity. *Clinical Ethics*, T.19(4), p. 341-348.
- Gangopadhyay, J., Mathur, K. (2021). Examining Lived Experiences of Infertility and Perceptions Toward the Adoption of Children in Urban India. *Adoption Quarterly*. T. 24:3, pp. 229-249.
- Gudzinskiene, V., Raudeliunaite, R. (2019). Challenges and their overcoming when implementing the restructuring of children's care homes in Lithuania. *SHS Web of Conferences*, T. 68. EDP Sciences, p. 28.
- Hasanpoor–Azgahdy, S.B. et. al. (2016). Exploring the Challenge of Adoption from the Perspective of Iranian Infertile Women. *JCCNC*. T2 (1), p. 19-26.
- Herczog, M. (2024). The Perspectives of Family Foster Care in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. *Pub. Governance, Admin. & Fin. L. Rev.*, T. 9, p. 129.
- Kadir, N. A., Marhaban, S. M. (2024). Child Protection and Family-Based Care: Addressing Implementation Hurdles in Foster Care and Adoption in Malaysia. *Global Business & Management Research*, T. 16(2).
- Kamboj, K. P., Konantambigi, R. M. (2024). Ecological framework of social development and parental socialization strategies in Indian urban slums. *Current Psychology*, T. 43(33), p. 24.
- Kudinavičiūtė-Michailovienė, I., Uusen-Nacke, T. (2022). Protection of Child Rights in Family Cases in Lithuania and Estonia. *Legal Protection of Vulnerable Groups in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland: Trends and Perspectives*. Cham: Springer International Publishing, p. 81-105.
- Lyttle, E., McCafferty, P., Taylor, B. J. (2024). Experiences of adoption disruption: Parents' perspectives. *Child care in practice*, T. 30(3), p. 335.
- Milašiūtė, V. (2024). Application of the EU Charter of Fundamental Rights in the Courts of Lithuania. In *On the Relation between the EU Charter of Fundamental Rights and National Fundamental Rights: A Comparative Analysis in the European Multilevel Court System*, Cham: Springer Nature Switzerland, p. 179.
- Messina, R. ir kt. (2024). Communication about children's origins among same-gender adoptive parent families in Belgium, France, and Spain. *Family Relations*, T. 73(2), p. 138.
- Perkumienė, D. et al. (2021). Legal regulation of international adoption in Lithuania and Portugal. *Laisvalaikio tyrimai*, T. 1(17), p. 36.
- Perkumienė, D., Beriozovas, O., Escudeiro, M. J. (2021). Legal regulation of international adoption in Lithuania and Portugal. *Laisvalaikio tyrimai*, T. 1(17), p. 36.
- Resolution of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania of 15 September 2020 in civil case No. 3K-3-515/2020. Retrieved 08.30.2025, from: <https://vaikoteises.lrv.lt/lt/teisine-informacija/teismu-praktika/>
- Resolution of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania of 10 December 2007 in civil case 3K-3-555/2007. Retrieved 08.30.2025, from: <https://eteismai.lt/byla/207896372031322/3K-3-555/2007>
- Ruling of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania of 11 November 2015 in civil case 3K-3-574-421/2015. Retrieved 08.30.2025, from: <https://eteismai.lt/byla/5085012400655/3K-3-574-421/2015>
- Pivoriene, J. (2020). Deinstitutionalization of the child care system in Lithuania. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, T. 11(4).
- Private International Law: International adoptions, procedure for overseas prospective adoptive parents to adopt a child of a relative living in India. Retrieved 08.30.2025, from: <https://www.lawyersclubindia.com/articles/Private-international-law-International-adoption-of-a-child-7963.asp>
- Ricci, S. (2024). *Essentials of maternity, newborn, and women's health nursing*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Simmonds, J. (2019). Creating a family life for a child through adoption. *Developing Practice: The Child, Youth and Family Work Journal*, T. (54), p. 113.
- Tefre, Ø. S. (2020). Exploring boundaries of legitimate state intervention: Adoption as a child protection measure in Norway and the United States.
- Ūdra, Ž. (2024). *Partnerystės instituto teisinė problematika Lietuvoje (daktaro disertacija)*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Vasiliauskas, J. (2023). Procedures for Adopting Children in Lithuania for Local Citizens and Foreign Nationals. *Intercountry Adoptions: Laws and Perspectives of Sending Countries*, T. 95, p. 45.
- Vasiliauskas, M., Vasiliauskienė, V. (2022). The Concept of Family in Lithuanian Legislation. *SOTER: religijos mokslo žurnalas/SOTER: Journal of Religious Science*, T. (81 (109)), p. 27-36.
- Weisberg, D. K., Joslin, C. G. (2024). *Modern Family Law: cases and materials*. Aspen Publishing.

ГАБІЯ, ЕЙЧІНАЙТЕ – магістр Університета Казімераса Симоновичюса (Вільнюс, Литва)

E-mail: gabijaicinaite0626@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9418-0738>

АЙДАНАС, ПЕРКУМАС – дослідник, магістр права SMK (Клайпеда, Литва)

E-mail: aperkum@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4113-7822>

ІНЕСА, БАГУЖЕНЕ – Дослідник, Магістр права,

Коледж прикладних наук SMK (Клайпеда, Литва)

E-mail: inesabaguziene@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8029-292X>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ ТА МОЖЛИВІ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація

Актуальність теми. Усиновлення, як соціально-правовий інститут, невіддільне від розвитку людства та багатьох культур, характер та регулювання яких змінювалися з часом (Andrzejewski, 2024). Усиновлення включає не лише практичні правові аспекти, але й емоційні, психологічні та соціальні виклики, з якими стикаються не лише усиновлювачі та усиновлені, біологічні батьки, а й суспільство (Pivoriene, 2020). Одним із фундаментальних питань, що порушуються інститутом усиновлення, є ідентичність сім'ї та значущість стосунків (Perkumienė et al., 2021). Традиційна модель сім'ї в більшості суспільств базується на біологічних стосунках між особами, тому усиновлення, коли дітей усиновлюють небіологічні батьки, може створювати проблеми та виклики в розумінні того, що являє собою сім'я та яке значення мають її стосунки (Lyttle et al., 2024). Усиновлювальні батьки, усиновлюючи дитину, беруть на себе відповідальність за її благополуччя, виховуючи та навчаючи її так, ніби це їхня власна дитина, але часто стикаються зі складними емоційними проблемами, пов'язаними зі знанням біологічного походження дитини (Brown et al., 2024). Крім того, усиновлення часто створює психологічні та юридичні труднощі для усиновленої особи, особливо коли дитина дізнається про своє біологічне походження (Messina et al., 2024). Питання, пов'язані з ідентичністю, почуттям приналежності та можливістю знати своїх біологічних батьків, можуть стати серйозними викликами для сім'ї в міру дорослішання усиновленої особи та призвести до небажаних наслідків. **Постановка задачі.** Під час аналізу інституту правового регулювання усиновлення виділяється кілька основних проблем. Проблема надання згоди на усиновлення дитини особами, які беруть участь у процесі усиновлення, реалізація немайнових прав майбутнього усиновленого та право усиновленої дитини знати своїх біологічних батьків, оскільки ця інформація безпосередньо пов'язана з особистістю дитини, її емоційним благополуччям та повноцінністю її особистого життя. **Задачі дослідження.** Проаналізувати аспекти правового регулювання усиновлення, визначивши ключові проблеми та виклики. **Методологія.** Для належного розкриття теми статті та досягнення поставленої мети й завдань було використано такі методи дослідження: аналіз документів, метааналіз, системний аналіз, порівняльний, логіко-аналітичний. Усиновлення або соціальне батьківство вважається альтернативою біологічному батьківству, оскільки усиновлення показує, що батьківство – це не тільки генетичний зв'язок. Найважливішою метою усиновлення є забезпечення дитини любов'ю, безпекою та можливостями вирости повноцінною людиною, незалежно від її біологічного походження або минулих обставин. Судова практика Литви показує, що при вирішенні питань, пов'язаних з усиновленням, особлива увага приділяється захисту немайнових прав дитини. Суди наголошують на пріоритетності інтересів дитини, необхідності враховувати думку дитини.

Ключові слова: усиновлення, прийомні батьки, усиновлені діти, біологічні батьки, сім'я.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 08.07.2025

Accepted date 19.08.2025

Published date 06.09.2025

How to cite: Gabija, Cičinaite, Aidanas, Perkumas, Inesa, Bagužienė. Challenges of adoption legal regulation and possible solutions. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 262–269

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-28>

UDC 332.8:658.8

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-29>

THE INFLUENCE OF MODERN COMMUNICATION IN CREATING THE ADDED VALUE OF REAL ESTATE

DALIA, PERKUMIENĖ¹
RUSLAN, LIUDSKIJ²

Abstract

As society and business sectors modernize, modern communication is inseparable from various business processes, and real estate sales and the creation of added value to real estate are no exception, using different modern communication tools, methods, and strategies. The impact of modern communication on the added value of real estate is obvious, as only effective communication can help increase the attractiveness of real estate properties to potential buyers. This article aims to assess the possibilities of using modern communication in order to increase the added value of real estate. Modern communication is an important tool in the real estate market that can be used to increase the added value of real estate properties. Modern communication increases potential customer satisfaction, helps to quickly resolve emerging problems, ensures asset maintenance, and facilitates legal compliance. The purpose of the article. To assess the possibilities of using modern communication in order to increase the added value of real estate. Research objectives. Discuss the characteristics of modern communication and real estate; identify the possibilities of applying modern communication tools, the benefits provided, and the reasons for their application, in increasing the added value of real estate; identify the challenges faced by real estate professionals when applying modern communication tools in their work. Methodology of investigation. In order to properly reveal the topic of the thesis and achieve the set goal and tasks, the following research methods were used: analysis, comparison, structuring of scientific literature, qualitative research method (remote interview), content analysis. The modern communication process is inseparable from digital technologies, and digital channels and tools are most often chosen in business sectors to communicate with consumers. The value of real estate is defined as the value of future benefits derived from ownership of the property. The value of real estate is determined by location, demographics, real estate characteristics, market trends, infrastructure, supply and demand, economic indicators, interest rates and government policies. The value of real estate can be increased by using high-quality photos, preparing virtual tours, providing networked and detailed information, choosing an appropriate pricing strategy, and applying effective marketing strategies.

Key words: modern communication, real estate, legal regulation, added value.

Relevance of the topic. According to Esolyo (2019), effective communication in the real estate market is one of the most important factors determining sales success, and ineffective communication can have negative consequences both in creating added value for real estate, and in communicating with consumers and in transactions concluded at the wrong time. Anor Shahrokhi & Parhizgari (2020), to achieve long-term success in the real estate sector, it is extremely important that stakeholders, such as owners, tenants, contractors, cooperate with each other properly and effectively. Effective communication can help to properly convey the desired message to consumers, avoid misunderstandings and contribute to the creation and maintenance of positive relationships between stakeholders. Grant (2021) distinguishes that in any

real estate sector, when applying communication tools, it is necessary to consider the needs of the target group. Communication with consumers in the real estate sector is inseparable from the use of information and computer technologies, since today, technologies have facilitated the sharing of information and data in real time, making it easier for stakeholders to access and analyze information related to real estate (Benites-Gambirazio, 2020). According to Grant (2021), technologies have allowed the automation of certain communication processes. According to Rehman, Gulzar & Aslam (2022), modern communication with consumers is identified with integrated marketing communication (IMC), and the emergence of integrated marketing communication has an impact on the development and application of communication and marketing strategies of companies in any sector. According to Luxton, Reid & Mavondo (2015), the application of integrated communication contributes to greater brand awareness. According to Gordon-Isasi, Narvaiza & Gibaja (2021), social media is

¹ SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)
E-mail: perkum@gmail.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4072-3898>

² SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)
E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8428-7753>

the main form of communication with consumers, as nowadays the daily life of many consumers is inseparable from digital technologies and browsing social media platforms. This has led to companies switching from communication through television, radio, newspapers and other means to effective communication on social networks. According to Aslam & de Luna (2021), company representatives are very active in communicating with potential or existing consumers through social media platforms, as this way it is possible to ensure effective and quick feedback, answer questions from consumers in real time, and effectively exchange knowledge and information.

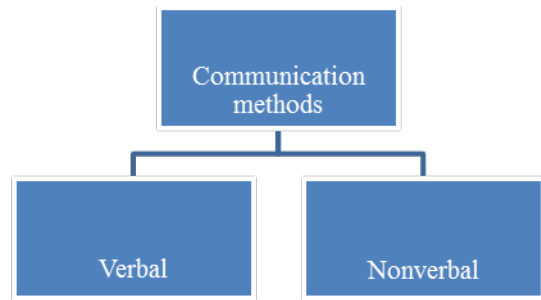
Problem Statement. Since there are no scientific studies in Lithuania that analyze the impact of modern communication on the added value of real estate, the following problematic questions arise: what modern communication tools can be used to increase the added value of real estate? What impact do modern communication tools have on real estate agencies? What challenges do real estate specialists face when applying modern communication tools?

The purpose of the article. To assess the possibilities of using modern communication in order to increase the added value of real estate.

Research objectives. Discuss the characteristics of modern communication and real estate; identify the possibilities of applying modern communication tools, the benefits provided, and the reasons for their application, in increasing the added value of real estate; identify the challenges faced by real estate professionals when applying modern communication tools in their work.

Methodology of investigation. In order to properly reveal the topic of the thesis and achieve the set goal and tasks, the following research methods were used: analysis, comparison, structuring of scientific literature, qualitative research method (remote interview), content analysis.

The concept, methods, forms and models of communication. According to the Cambridge Dictionary (2024), communication is defined as the process by which individuals exchange information using a shared system of symbols, signs, or behaviors. Communication is often defined as the transmission of information (Hsieh, 2025). In the process of information transmission, the sender of information encodes the information and transmits it to the receiver in various ways. The receiver must decode and understand the information. Information can be exchanged verbally and non-verbally (Figure 1).

Fig. 1. Communication methods
(compiled by the author, based on Andelić, et., al, 2025)

According to Trenholm (2020), verbal communication or otherwise verbal communication involves the exchange of information messages in a linguistic form, including oral and written messages, as well as sign language. Nonverbal communication occurs without using a linguistic system, for example, using body language, touch and facial expressions.

Communication models allow researchers and scholars to apply communication concepts in real practice and test hypotheses. Communication models reflect the components of communication and their interactions (Abubakar & Al-Mamary, 2025). Communication models are often categorized according to their intended application and how the concept of communication is understood in a particular context.

The most common model of communication is the linear model of communication transmission, which focuses on how the sender transmits information to the receiver, since such a flow of information travels in only one direction (Boyle & Schmierbach, 2023). However, there are communication models that also include the receipt of feedback. Feedback is needed to describe many forms of communication, such as a conversation, where the listener can respond to the speaker by expressing his or her opinion or asking for clarification. Interaction models depict the communication process as a two-way form of communication, where communicators take turns sending and receiving messages (Chew & Ng, 2021). Transactional models further refine the interaction model by allowing information to be provided and a response to be received at the same time. The transactional model is needed to describe how the listener can provide feedback during a face-to-face conversation while the other person is speaking. For example, nonverbal feedback through body posture and facial expression.

Transactional models also argue that meaning is created during communication and does not exist independently of it.

The first transactional model was proposed in 1970 by communication theorist Dean Barnlund. In Barnlund's communication model, communication is understood as the creation of meaning, not messages, and the goal of communication includes reducing uncertainty and achieving shared understanding in response to external and internal signals (Meng & Meng, 2020). Decoding is the process of attributing meaning to incoming information, while encoding consists of presenting a nonverbal or behavioral response as a feedback connection.

In summary, communication is defined as the process by which individuals exchange information using a shared system of symbols, signs, or behaviors. Scientists distinguish two main types of communication: verbal and nonverbal communication. Communication can take two forms: interpersonal and personal. In interpersonal communication, information is exchanged between two or more individuals, while in personal communication, a person says the information aloud to himself. It is important to note that scientists and researchers have developed communication concepts (models) based on different concepts of communication. The most recent communication model is based on the idea that communication begins when a source has an idea and expresses it in the form of a message and receives feedback.

Features and tools of the modern communication process. The concept of modern communication encompasses a wide range of definitions and is understood differently in different disciplines (Oxford Bibliographies, 2023). However, several key aspects are generally recognized as integral to the concept of modern communication. Modern communication is characterized by the fact that when transmitting information, it is understandable to the recipient, which will help to form the correct interpretation of the information (Oxford Bibliographies, 2023). Today, information is transmitted through various channels and means, especially digital media. Communication can have an impact on the recipient of information, but mutual understanding will not always be achieved when exchanging information. In general, communication is an integral part of every culture, since communication, methods and forms of communication have developed together with different cultures. According to Pfeffermann (2017), even science can be viewed as a form

of communicative action. Soni (2024) distinguishes that the process of modern communication consists of 9 main elements: sender, information encoding, information content, communication channels, information receipt, information decoding, direct reaction or action of the recipient, feedback and noise. According to Starodub (2020), the sender is the key element in the communication process. Communication is initiated by the sender who creates a message or information to share with others. The role of the sender is to effectively encode their thoughts or information into a message that can be transmitted through the chosen communication channel to reach the intended recipient(s). The sender plays a very important role in ensuring that the message is clear, purposeful, and appropriately tailored to the recipient(s).

The information content that the sender seeks to convey to the receiver is the essence of the communication process, which has a purpose and meaning. Information content is intended to effectively convey thoughts, concepts, instructions or emotions from the sender to the receiver to create mutual understanding (Soni, 2024). Communication channels can be verbal or non-verbal and can include personal conversations, voice calls, emails, business reports, social media, video conferencing, etc. According to Verčič & Špoljaric (2020), the channels of the communication process are divided into three main categories:

1. Oral communication channel: In oral communication, the sender directly communicates with the receiver face to face during a live conversation. For example, a sales manager communicates directly with customers, which allows the sender to have better control over the interaction.

2. Written communication channel: Messages are transmitted in a written format between the sender and the receiver. For example, letters, memos, business communication reports, emails, e-mails, etc.

3. Audio/video recordings: The audio channel includes videotapes, video conferences, video chats, etc.

Receiving information is crucial in the communication process. The receiver of information is responsible for receiving and processing the message sent by the sender (Soni, 2024). The role of the receiver is to understand, analyze, and, if necessary, respond to the message in a way that matches the sender's intentions. Starodub (2020) states that effective communication depends on the receiver's ability to accurately

decode the message and provide feedback or take the necessary action. According to Mynbaev & Scheiner (2020) and Soni (2024), the receiver of information, after decoding the information, directly reacts or acts based on the information received. This is a direct behavior or verbal response to the sender's message. Starodub (2020) distinguishes that feedback in the communication process refers to the response provided by the receiver to the sender's message. It provides the sender with useful insights into how the message was received, understood, and explained. Feedback is an essential tool to improve the effectiveness of future communication. It helps the sender evaluate the success of the message, adjust the approach if necessary, and ensure that the intended message matches the receiver's interpretation (Shirina, 2017). Depending on the positive or negative feedback from the receiver, it is possible to evaluate the effectiveness of the communication and improve the communication process. The modern concept and process of communication is characterized by another element: noise, which is defined as a disturbance that has a negative impact on effective communication, can occur during communication and interferes with the accurate transmission and reception of a message (Danielyan, 2020).

In summary, we can say that the modern communication process consists of such elements as the sender, information encoding, information content, communication channels, information receipt, information decoding, direct reactions or actions of the recipient, feedback provision and noise. Each of the elements is important in the communication process. The modern communication process is inseparable from digital technologies, and digital channels and tools for communicating with consumers are most often chosen in business sectors.

The role of social media in modern communication. Social media is defined as a group of online applications that build on the ideological and technological foundations of Web 2.0 and allow users to create and share content through interaction (Kaplan, 2018). This definition reflects the fact that users not only see information and its content on social networks, but also create and share content themselves, which contributes to a dynamic and interactive digital environment. Social media platforms facilitate communication, collaboration and information sharing between users. Today, social media platforms have become inseparable from personal, professional and public communication.

The Cambridge Dictionary (2024) defines social media as websites and computer programs that allow people to communicate and share information online using smart devices such as mobile phones or computers.

According to de Oliveira Santini et al. (2020), social media has a significant impact on the collaboration of various types of organizations and companies. Social media facilitates the engagement of existing or potential consumers. Increased engagement of existing or potential consumers leads to greater consumer satisfaction and trust in the services or products provided by a company. It is emphasized that engaged consumers are more likely to promote goods or services through words of mouth compared to unengaged consumers. According to Ziyadin et al. (2019), social media helps to maintain and develop relationships between consumers and company representatives, and the wide reach of social media allows companies to reach a large audience. Company representatives can communicate with consumers in real time, providing feedback or addressing any questions consumers may have regarding products or services. Ziyadin et al. (2019) found that when comparing the effectiveness of social media and traditional marketing channels, social media can be a more cost-effective way to reach and communicate with customers, as it requires fewer financial resources and creates added value for the company. According to de Oliveira Santini et al. (2020), social media platforms allow company representatives to collect various data related to consumer needs, conduct surveys, analyze consumer behavior, and based on the data obtained, improve the quality of the goods or services provided, considering market needs. Since information is exchanged efficiently and quickly on social media platforms, brand visibility increases. Oliveira Santini et al. (2020) note that the way information is collected, distributed, and consumed has changed significantly in the 20th century, and the information itself has become more comprehensive and more accessible.

Guidelines for effective communication with consumers on social media platforms. The elements of the communication process are the main components that contribute to the success and effectiveness of the communication process. Each element plays a unique and essential role in enabling the transfer of information between individuals or groups (Soni, 2024). When communicating with consumers on social media platforms, in order to ensure effective communication,

the clarity and accuracy of the message presented is of paramount importance (Soni, 2024). The sender's ability to properly encode the message ensures that the desired information is conveyed to the recipient clearly and without ambiguity. When messages are transmitted accurately and understandably, this promotes consumer trust in the brand and mutual understanding. Meier (2021) indicates that effective communication with consumers on social media platforms is important in increasing consumer satisfaction. The figure below presents the aspects of effective communication with consumers on social media. According to Meier (2021), when company representatives actively and carefully analyze the opinions of consumers and consciously accept them, this allows them to improve the services provided, etc. When consumers notice that their observations have been taken into account, they feel valued and important, which contributes to the success of the business. Soni (2024) points out that feedback from consumers helps company representatives understand whether the message was received and understood as intended. This helps to identify any misunderstandings and provides an opportunity to improve the communication cycle processes within the company when communicating with consumers on social media platforms. Meier (2021) emphasizes that company representatives should respond quickly to consumer inquiries or feedback, as this conveys the message to consumers that it is important for the company to save customers' time. Lohia (2023) emphasizes that when responding to customer inquiries, responses should be personalized according to the individual needs of each consumer. Soni (2024) states that clear communication facilitates problem solving by ensuring that instructions, suggestions or ideas are effectively communicated and understood, thus achieving better company results. Proper communication improves collaboration and teamwork. When messages are delivered effectively, it encourages open communication and enables users to share ideas, opinions and write reviews about the goods or services received, etc. When communicating with users on social media platforms, a similar manner of communication should be maintained, communicating openly and honestly, especially with users who have provided negative reviews (Meier, 2021). Lohia (2023) distinguishes that effective communication is important and inclusive message content that is relevant to users, and properly used social media tools and features contribute to

simplified communication with users and quick interaction. Meier (2021) points out that it is very important to train company employees to use social media tools effectively and to enable employees to acquire customer service and communication skills.

Empirical study of the importance of modern communication tools for the added value of real estate. Research sample: According to Žydzūnaitė and Sabaliauskas (2017) a small sample is sufficient in qualitative research. According to Muellmann et al. (2021, 1-2), in qualitative research, it is sufficient to interview 4 to 6 informants who are knowledgeable about aspects related to the topic under study. According to Aguinis & Solarino (2019), in qualitative research, the sample of informants can vary, depending on the topic under study, and sometimes also depending on how many informants agreed to participate in the study. According to the methodological publication provided by the UCLA Center for Health Policy Research (2024), the number of informants in a qualitative study depends on the need for data, available time and human resources, therefore it can vary from 5 to 25. In this study, it is planned to interview from 5 to 10 informants, taking into account the completeness of the responses received and the human resources of the researcher and informants.

Characteristics of the study participants: The criterion-based selection method was used to select the study participants. The criterion-based selection method is particularly suitable for obtaining quality data that allows for the formation of justified conclusions (Rupšienė, 2007, 6-8). The informants who will participate in the qualitative study are specialists working in real estate agencies. Informants for the qualitative study will be selected according to the two criteria formed below: specialists with at least 5 years of experience working in real estate agencies; specialists who apply modern communication tools in their work activities.

Research methods: A qualitative research method was chosen to achieve the research objective. According to Tenny, Brannan & Brannan (2017), by choosing a qualitative research method, deeper insights into real practical problems in social issues are investigated and provided. According to Cleland (2017), qualitative research is particularly suitable for clarifying the experience, perception, attitude, and in some cases causal relationships of specialists in a certain field. The qualitative research method and the data collected during the research help to answer the questions of how and why, not how much.

According to Tenny, Brannan & Brannan (2017), qualitative research can be conducted as a separate study or can be part of a mixed study, where both qualitative and quantitative data are analyzed and discussed. Cleland (2017) indicates that in qualitative research, open-ended questions are asked related to a specific topic. According to Žydzūnaitė and Sabaliauskas (2017), after collecting qualitative research data, the research results are presented by systematizing and structuring the opinions of the research participants. The qualitative research method in this study will help to clarify the opinions of real estate specialists, based on practical experience and available knowledge, about the application of communication tools, methods of application, reasons, challenges and impact on the added value of the property.

Research instrument: the chosen research instrument is a remote interview. In this study, a remote interview will be conducted using e-mail, when the researcher and the research participants will correspond. The use of a remote interview instrument in conducting the study will help to use human resources purposefully, saving both the researcher's and informants' time, and will create a safe and calm environment for informants, since communication will take place non-verbally. The information collected during the study was neither changed nor distorted, but recorded identically as provided by the informants. When implementing this study, a remote interview instrument is appropriate because the topic is related to modern communication, and specialists working in real estate agencies have created e-mail addresses and use them a lot, therefore they are accustomed to this method of communication and exchange of information. Open questions for the remote interview were formed based on the theoretical analysis. The questions were formed taking into account the formulated research tasks, therefore the interview consists of 5 question blocks, and each question block contains two questions.

Research results. For the first interview question, a category was formed – modern communication tools used in real estate agencies and the following subcategories were distinguished: car, live meetings, phone calls, video calls, phone messages, email, Facebook platform, Messenger, Viber, What's up, Signal, Zoom, Google meet, Teams, Telegram, real estate portals with messaging capabilities and selected by the client. Most of the study participants communicate with clients using phone calls and using the messenger messaging app. Some

study participants believe that live meetings are, however, the most important when communicating with clients in the real estate field. Some study participants mentioned that modern communication tools are adapted to the client's wishes and needs. Study participant A1 emphasized that “clients are different, therefore it is necessary to adapt to each person's communication habits.” Authors such as Aithal (2019) distinguished that various tools are used in modern communication processes in the business sector. The most commonly chosen digital communication tools, adapting to the needs of consumers and the modernizing society, are social media platforms, digital collaboration tools (Teams, Zoom), data analysis tools, email, CRM, podcasts, virtual and augmented reality. According to Melese & Weldeyes (2021), digital tools are increasingly used in today's real estate market. The first conversations with potential consumers take place through communication channels such as phone calls, emails, WhatsApp, Viber, Messenger and other social media apps. The data obtained in this study coincide with the opinions of other authors, but in the real estate sector, augmented or virtual reality, CRM, podcasts are not used when communicating with consumers. Most often, employees in the real estate sector use modern communication tools before live meetings.

Seven research participants participated in this study. The work experience of the research participants ranged from 5 years 6 months to 15 years. All research participants met two main selection criteria for the study participants: working in real estate agencies, having at least 5 years of work experience and using modern communication tools at work.

This study, like Aithal (2019) and Melese & Weldeyes (2021), found that digital tools are increasingly used in today's real estate market, such as telephone and video calls, telephone messages, email, Facebook platform, Messenger, Viber, What's up, Signal, Zoom, Google meet, Teams, Telegram, Real estate portals, however, this study complements the results of other authors' research, since real estate specialists distinguished that augmented or virtual reality, CRM, podcasts are not used.

In this study, as in the study of Aslam & de Luna (2021), it was found that modern communication tools have a diverse impact on work activities: higher work intensity, larger volumes of work performed, faster problem solving, more effective communication with consumers, better satisfaction of consumer needs, broader communication opportunities with consumers,

and increased competitiveness of the agency. The data obtained in this study coincide with the opinions of other authors, however, the participants in this study did not mention that modern communication tools increase the attractiveness and awareness of the brand, but they distinguished that they increase the competitiveness of the agency.

This study found that the specific social media tools used by real estate professionals in their work activities are Facebook, Messenger, Telegram, LinkedIn, Skelbiu.lt, Aruodas.lt, Kampas.lt, Domoplius.lt. Authors such as Aithal (2019) have identified that the most commonly used social media platforms in modern communication processes in the business sector are Facebook, Twitter, and LinkedIn. The results of this study are consistent with the insights of Aithal (2019), as professionals indicated that they most often use the Facebook platform, however, the LinkedIn social media platform is less used in the real estate sector.

Some of the study participants indicated that there is no lack of modern communication technologies in the real estate agencies where they work. However, the other four indicated what technologies could be implemented CRM, augmented and virtual reality, digital content creation tools. Other authors, such as Aithal (2019), indicate that various digital technologies are chosen in the business sector: social media platforms, digital collaboration tools, content creation tools, data analysis tools, email software, project management software, customer relationship management (CRM), podcasts and webinars, virtual and augmented reality, and this study found that Lithuanian real estate agencies still lack augmented and virtual reality tools, CRM, digital content creation tools.

Explaining the challenges of using digital communication technologies, this study found that real estate professionals themselves may suffer from the use of modern technologies in real estate agencies, as excessive use of digital technologies can lead to increased stress, insomnia, and headaches. It was also revealed that when communicating with consumers in the digital space, the boundaries of the real estate specialist are violated, since a customer-oriented approach is applied, the needs of the client are adapted, but the specialists themselves remain forgotten.

It was found that the use of modern communications has an impact on the value of real estate, as it speeds up the sales process, creates opportunities for a more attractive presentation of real estate objects, effective communication

with consumers, allows for timely transactions and creates greater consumer satisfaction. Authors such as Esolyo (2019) argue that in the real estate market, effective communication is one of the most important factors determining the success of sales, while ineffective communication can have negative consequences both in the creation of added value for real estate, and in communication with consumers and transactions concluded at the wrong time. The results of this study complement the insights of other authors, as the study participants mentioned that digital communication tools can be used to present real estate objects more attractively to consumers and achieve greater consumer satisfaction.

Conclusion. The modern communication process is inseparable from digital technologies, and digital channels and tools are most often chosen in business sectors to communicate with consumers. The value of real estate is defined as the value of future benefits derived from ownership of the property. The value of real estate is determined by location, demographics, real estate characteristics, market trends, infrastructure, supply and demand, economic indicators, interest rates and government policies. The value of real estate can be increased by using high-quality photos, preparing virtual tours, providing networked and detailed information, choosing an appropriate pricing strategy, and applying effective marketing strategies. Also, the intangible, and consumer-perceived added value of real estate can be increased by the real estate agent's proper communication with existing and potential consumers, brand reputation, market trends, effective use of social media platforms, and consumer feedback on digital platforms.

The study found that the added value of real estate can be increased by using social media platforms, digital tools for communicating with customers, and appropriate methods of effective communication with customers. The study found that with the help of digital communication tools, real estate objects can be presented to consumers in a more attractive way, achieving greater consumer satisfaction. The greatest impact on the value of real estate is exerted by such modern communication technologies that evoke the greatest emotions in the customer and best reflect the customer's needs. The use of the Facebook application for advertising and communication with customers has the greatest impact on the added value of real estate.

It was found that real estate professionals face various challenges when using modern communication

technologies. This study found that the use of modern technologies in real estate agencies can harm real estate professionals themselves, as excessive use of digital technologies can lead to increased stress, insomnia, and headaches. It also became clear that when communicating with consumers in the digital

space, the boundaries of a real estate professional are violated, since a client-oriented approach is applied, the client's needs are adapted, but the professionals themselves are forgotten. It is also not uncommon for real estate professionals to experience technical problems due to Internet disruptions.

References

- Abubakar, A. A., & Al-Mamary, Y. H. (2025). Exploring factors influencing the intention to use social media and its actual usage in higher education: a conceptual model of effectiveness, effort, communication, self-awareness, social influence, and facilitating conditions. *Interactive Learning Environments*, 1-25.
- Anđelić, S., Milutinović, O., Fiser, M., & Bauder, J. (2025). Effects of verbal and non-verbal communication on the business success of the company. *Social Informatics Journal*, 4(1), 1-12.
- Bennett, M., Postigo, J. C. (2024). The impacts of United States politics on the Arctic wilderness in Alaska. *Polar Geography*, p. 1-16.
- Aguinis, H., & Solarino, A. M. (2019). Transparency and replicability in qualitative research: The case of interviews with elite informants. *Strategic management journal*, 40(8), 1291-1315.
- Aithal, P. S. (2019). Information communication & computation technology (ICCT) as a strategic tool for industry sectors. *International Journal of Applied Engineering and Management Letters (IJAEML)*, 3(2), 65-80.
- Aslam, W., & de Luna, I. (2021). The relationship between brand Facebook page characteristics, perceived value, and customer engagement behavior: An application of stimulus-organism-response (SOR). *Review of Business Management*, 23(1), 43–62.
- Barnlund, D. C. (2017). A transactional model of communication. In *Communication theory* (pp. 47-57). Routledge.
- Benites-Gambirazio, E. (2020). Working as a real estate agent. Bringing the clients in line with the market. *Journal of Cultural Economy*, 13(2), 153-168.
- Boyle, M., & Schmierbach, M. (2023). *Applied communication research methods: Getting started as a researcher*. Routledge.
- Cambridge Dictionary (2024). Communication. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/communication>.
- Cambridge Dictionary (2024). Social media. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-media>
- Chew, S. Y., & Ng, L. L. (2021). Models of communication process. In *Interpersonal Interactions and Language Learning: Face-to-Face vs. Computer-Mediated Communication* (pp. 17-26). Cham: Springer International Publishing.
- Cleland, J. A. (2017). The qualitative orientation in medical education research. *Korean journal of medical education*, 29(2), 61.
- Danielyan, N. (2020). Modern Communication Technologies and the Marxist Understanding of Scientific Cognition. *Technology, Design and the Arts-Opportunities and Challenges*, 45-59
- de Oliveira Santini, F., Ladeira, W. J., Pinto, D. C., Herter, M. M., Sampaio, C. H., & Babin, B. J. (2020). Customer engagement in social media: a framework and meta-analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 1211-1228.
- Esolyo, L. M. (2019). *Strategies Adopted By Knight Frank Kenya To Increase Market Share* (Doctoral dissertation, University of Nairobi). 1-47 http://erepository.uonbi.ac.ke/bitstream/handle/11295/109499/Esolyo_Strategies%20Adopted%20By%20Knight%20Frank%20Kenya%20To%20Increase%20Market%20Share.pdf?sequence=1
- Grant, R. M. (2021). *Contemporary strategy analysis*. John Wiley & Sons
- Gordon-Isasi, J., Narvaiza, L., & Gibaja, J. J. (2021). Revisiting integrated marketing communication (IMC): A scale to assess IMC in higher education (HE). *Journal of Marketing for Higher Education*, 31(1), 58–90.
- Hsieh, C. Y. (2025). Dynamical Landauer principle: Quantifying information transmission by thermodynamics. *Physical Review Letters*, 134(5), 050404.
- Kaplan, A.M. (2018). Social Media, Definition, and History. In: Alhajj, R., Rokne, J. (eds) *Encyclopedia of Social Network Analysis and Mining*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7131-2_95
- Ling, D. C., & Archer, W. R. (2018). *Real estate principles: A value approach*. McGraw-Hill.
- Lohia, N. (2023). 11 Best Tips for Effective Communication with Customers. <https://hiverrhq.com/blog/effective-communication-with-customers>
- Luxton, S., Reid, M., & Mavondo, F. (2015). Integrated marketing communication capability and brand performance. *Journal of Advertising*, 44(1), 37–46. <https://doi.org/10.1080/00913367.2014.934938>
- Meng, X., & Meng, X. (2020). The International Communication of Cultural Symbols in the Construction of China's National Image. *National Image: China's Communication of Cultural Symbols*, 131-178.
- Mynbaev, D. K., & Scheiner, L. L. (2020). *Essentials of modern communications*. John Wiley & Sons.
- Meier, K. (2021). Using social media to communicate with customers: How to nail it. <https://front.com/blog/using-social-media-to-communicate-with-customers>

- Melese, M. W., & Weldeyes, M. H. (2021). The Influence of Buyer-Seller Relationship on Sales Effectiveness: The Case of Ayat Real Estate, Ethiopia. *International Journal of Marketing & Business Communication*, 10(1).
- Muellmann, S., Brand, T., Jürgens, D., Gansefort, D., & Zeeb, H. (2021). How many key informants are enough? Analysing the validity of the community readiness assessment. *BMC research notes*, 14, 1-6. Oxford Bibliographies (2023). Definitions and Concepts of Communication. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0172.xml>
- Pham, P. H., & Gammoh, B. S. (2015). Characteristics of social-media marketing strategy and customer-based brand equity outcomes: a conceptual model. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 9(4), 321-337.
- Pfeffermann, N. (2017). What is Innovation Communication? A dynamic capability view. *Strategy and Communication for Innovation: Integrative Perspectives on Innovation in the Digital Economy*, 303-315.
- Rehman, S. U., Gulzar, R., & Aslam, W. (2022). Developing the integrated marketing communication (imc) through social media (sm): the modern marketing communication approach. *Sage Open*, 12(2), 21582440221099936.
- Shahrokhi, M., & Parhizgari, A. M. (2020). Crowdfunding in real estate: evolutionary and disruptive. *Managerial Finance*, 46(6), 785-801.
- Soni, A. (2024). 9 Elements of Communication Process & Communication Cycle. <https://clearinfo.in/blog/elements-of-communication-process/>
- Starodub, S. (2020). Communication Process as an Element of Information Warfare and Impact on the Masses. *State and Regions. Series: Social Communications*, (2 (38)), 17-20.
- Shirina, S. (2017). Assistant Prof. Saumya Shirina shares her views on the importance of effective communication skills in real estate industry. <https://www.ricssbe.org/what-s-new/expert-talk/communication-skills-matter-in-real-estate/>
- Tenny, S., Brannan, J. M., & Brannan, G. D. (2017). Qualitative study. <https://europepmc.org/article/NBK/nbk470395>
- Trenholm, S. (2020). *Thinking through communication: An introduction to the study of human communication*. Routledge.
- UCLA Center for Health Policy Research (2024). Section 4: Key Informant Interviews. https://healthpolicy.ucla.edu/sites/default/files/2023-08/tw_cba23.pdf
- Ziyadin, S., Doszhan, R., Borodin, A., Omarova, A., & Ilyas, A. (2019). The role of social media marketing in consumer behaviour. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 135, p. 04022). EDP Sciences.
- Verčič, A. T., & Špoljarić, A. (2020). Managing internal communication: How the choice of channels affects internal communication satisfaction. *Public relations review*, 46(3), 101926.
- Žydžiūnaitė, Vilma, and Stanislav Sabaliauskas. 2017. *Kokybiniai tyrimai, principai ir metodai [Qualitative Research, Principles and Methods]*. Vilnius: leidykla Vaga. [Google Scholar]

ДАЛЯ, ПЕРКУМЕНЕ – дослідник, доктор наук SMK
 Коледж прикладних наук (Клайпеда, Литва)
 E-mail: perkum@gmail.lt
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4072-3898>

РУСЛАН, ЛЮДСЬКИЙ – Дослідник Магістр права SMK
 Коледж прикладних наук (Клайпеда, Литва)
 E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8428-7753>

ВПЛИВ СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА СТВОРЕННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ НЕРУХОМОСТІ

Анотація

Актуальність теми. Актуальність дослідження теми у тому, що За словами Есолю, ефективна комунікація на ринку нерухомості є одним з найважливіших факторів, що визначають успіх продажів, а неефективна комунікація може мати негативні наслідки як у створенні доданої вартості для нерухомості, так і в комунікації зі споживачами та в угодах, укладених у невідповідний час. Анор Шахрохі та Пархізгарі, для досягнення довгострокового успіху в секторі нерухомості надзвичайно важливо, щоб зацікавлені сторони, такі як власники, орендарі, підрядники, належним чином та ефективно співпрацювали один з одним. Ефективна комунікація може допомогти правильно донести бажане повідомлення до споживачів, уникнути непорозумінь та сприяти створенню та підтримці позитивних відносин між зацікавленими сторонами. Грант виділяє, що в будь-якому секторі нерухомості, застосовуючи засоби комунікації, необхідно враховувати потреби цільової групи. За словами Залевської-Тужинської та Міклашевської, комунікація зі споживачами в секторі нерухомості невіддільна від використання інформаційних та комп'ютерних технологій, оскільки сьогодні технології сприяють обміну інформацією

та даними в режимі реального часу, полегшуючи зацікавленим сторонам доступ та аналіз інформації, пов'язаної з нерухомістю. **Постановка задачі.** Оскільки в Литві немає наукових досліджень, які б аналізували вплив сучасних комунікацій на додану вартість нерухомості, виникають такі проблемні питання: які сучасні комунікаційні інструменти можна використовувати для підвищення доданої вартості нерухомості? Який вплив сучасні комунікаційні інструменти мають на агентства нерухомості? З якими викликами стикаються фахівці з нерухомості під час застосування сучасних комунікаційних інструментів? **Задачі дослідження.** Обговоріть характеристики сучасної комунікації та нерухомості; визначте можливості застосування сучасних комунікаційних інструментів, їхні переваги та причини їх застосування для підвищення доданої вартості нерухомості; визначте проблеми, з якими стикаються фахівці з нерухомості під час застосування сучасних комунікаційних інструментів у своїй роботі. **Методологія.** Для належного розкриття теми наукового дослідження та досягнення поставленої мети й завдань було використано такі методи дослідження: аналіз, порівняння, структурування наукової літератури, якісний метод дослідження (дистанційне інтерв'ю), контент-аналіз. Вартість нерухомості визначається місцем розташування, демографічними показниками, характеристиками нерухомості, ринковими тенденціями, інфраструктурою, попитом та пропозицією, економічними показниками, процентними ставками та державною політикою. Вартість нерухомості можна збільшити, використовуючи високоякісні фотографії, підготовлюючи віртуальні тури, надаючи мережеву та детальну інформацію, вибираючи відповідну цінову стратегію та застосовуючи ефективні маркетингові стратегії.

Ключові слова: сучасні комунікації, нерухомість, правове регулювання, додана вартість.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 07.07.2025

Accepted date 18.08.2025

Published date 07.09.2025

How to cite: Dalia, Perkumienė, Ruslan, Liudskij. The influence of modern communication in creating the added value of real estate. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 270–279
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-29>

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ PHILOSOPHY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT

УДК 35:005.92:303.6

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-30>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

ВЕНГЕР, ОЛЬГА¹ЖИХАР, ГЛІБ²

Анотація

Актуальність. Актуальність теми дослідження визначається тим, що у сучасному публічному управлінні, що функціонує в умовах значної турбулентності та динамічних змін, ефективність діяльності органів влади безпосередньо залежить від якості прийнятих управлінських рішень. У складних процесах, які відбуваються в системі публічного управління й адміністрування, інформація стає ключовим елементом ефективного прийняття рішень і формування політики. Характер публічного управління вимагає стратегічного підходу до використання можливостей інформації. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування принципів та підходів до формування комплексної системи інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ). Робота має на меті розкрити теоретичні основи та запропонувати методологічні підходи до створення такої системи, що дозволить трансформувати розрізнені дані в цінне знання для підтримки обґрунтованих, прозорих та орієнтованих на результат управлінських рішень. **Метою статті** є метою даного дослідження є аналіз та систематизація теоретичних положень, а також розробка практичних методологічних рекомендацій щодо формування ефективної ІАЗ, яка б сприяла підвищенню якості управлінських рішень у публічному секторі. **Методологія дослідження** включає аналіз наукової літератури щодо основних теоретико-методологічних підходів формування інформаційно-аналітичного забезпечення; методи структурно-функціонального аналізу, системно-аналітичні методи, прогнозування і моделювання. Визначена мета дослідження та методологія роботи зумовили використання загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, абстрагування, класифікації. **Результати дослідження** підкреслюють необхідність використання сучасних технологій та інноваційних інструментів аналізу даних для підвищення якості та швидкості прийняття рішень у публічному управлінні. Окреслено основні завдання системи інформаційно-аналітичного забезпечення, серед яких: вибір достовірних джерел інформації, забезпечення інформаційної взаємодії в органах влади, розробка шляхів реагування на проблемні ситуації тощо. **Зроблено висновок**, що ефективна система ІАЗ є фундаментом сучасного публічного управління. Вона забезпечує об'єктивність, прозорість та ефективність прийнятих рішень, знижуючи ризики та підвищуючи довіру до державних інституцій.

Ключові слова: публічне управління, держава, інформаційно-аналітичне забезпечення, управлінські рішення, інструменти.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітичне забезпечення (ІАЗ) у державному управлінні є ключовим інструментом для прийняття обґрунтованих рішень. Воно ґрунтується на детальному аналізі конкретних сфер управління та визначенні пріоритетних цілей. Головне завдання ІАЗ – сприяти:

1. Стійкому розвитку держави: створювати оптимальні умови для ефективного функціонування усіх державних інститутів.

2. Економічному зростанню: покращувати основні економічні показники, збільшувати зайнятість, залучати інвестиції та підтримувати інноваційні проекти.

3. Стабілізації фінансової системи: ефективно планувати та збільшувати податкові надходження, управляти фінансовими потоками та забезпечувати стабільність бюджету.

Розвитку соціальної сфери: покращувати інфраструктуру та ефективно управляти системами

¹ Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

E-mail: vengerolya14@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3758-7891>

² Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

E-mail: glebzhly@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7185-2887>

соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та житлово-комунального господарства.

Таким чином, система інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління повинна враховувати пріоритетні напрямки розвитку економіки, наявність ресурсів, демографічні та міграційні особливості певної території. На думку В.Р. Котковського, сам процес управління доцільно розглядати як поєднання трьох режимів прийняття рішень. Стратегічний рівень передбачає виявлення проблемних ситуацій у різних сферах життєдіяльності, аналіз і прогноз довгострокових тенденцій соціально-економічного розвитку, а також аналіз і прогноз суспільно-політичних тенденцій і створення системи врівноваження різних проявів політичної активності. На даному рівні генеруються методи вирішення проблем, розробляються концептуальні підходи, оптимізуються моделі і сценарії розвитку. На оперативному рівні виробляється моніторинг та аналіз поточного стану елементів соціально-економічної та суспільно-політичної сфер, формуються плани реалізації концепцій, моделей і сценаріїв розвитку, здійснюється оперативний контроль і коригування виконання планів і проєктів. Ситуаційне управління передбачає одночасно прогнозування і запобігання екстремальних ситуацій, створення сценаріїв їх виникнення та розвитку, безперервний моніторинг характеристик і показників потенційно небезпечних природних, техногенних, соціально-політичних факторів і забезпечення організаційно-технічних питань здійснення управління в екстремальних умовах (Котковський В.Р., 2015).

Мета статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні засад формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення в публічному управлінні, визначенні її сутності, структурних елементів та функціональних можливостей, а також у розробці концептуальних підходів до підвищення ефективності управлінських рішень на основі використання сучасних цифрових технологій та інструментів аналітики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прийняття управлінських рішень є предметом для теоретичних розвідок багатьох фахівців у сфері науки державного управління, зокрема, тих, хто аналізує технології державно-управлінської діяльності. У деяких публікаціях здійснено спробу з'ясувати зміст процедури прийняття управлінських рішень: В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, Я. Берсуцкій,

А. Васильєва, С. Гук, В. Козбаненко, А. Крупник, А. Мельник, С. Мосов, Н. Нижник, Е. Саак, В. Тюшняков Н. Чумаченко та ін. Значний інтерес з боку дослідників викликає спроба упорядкувати механізми реалізації управлінських рішень, розробити системи інформаційно-аналітичного забезпечення їх підготовки, на теоретико-методологічному рівні з'ясувати об'єктивні передумови прийняття ефективних управлінських рішень в системі державного управління. Тут варто зазначити наукові розробки А. Васіна, В. Горбатенка, А. Дегтяра, М. Комкова, Б. Лазарева, О. Ларичева, М. Лебедева, Б. Литвака, О. Оболенського, В. Рижих, Г. Рузавіна, В. Судакова, Ю. Тихомирова, В. Троня, Р. Фатхутдінова, В. Цветкова та ін.

Поєднання передових інформаційних технологій змінило спосіб функціонування органів публічної влади. Інформація вийшла за межі статусу простого ресурсу. Інформаційно-аналітична діяльність охоплює системний підхід, що передбачає збір, обробку, аналіз та інтерпретацію даних для формування відповідних альтернатив. Отримані дані є основою, на якій базуються публічно-управлінські рішення, кризове управління та стратегічне планування. Глибоке розуміння інформаційно-аналітичної діяльності є потрібним для оптимізації ефективності та результативності в публічному управлінні.

1. Основні завдання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів публічної влади та їхній вплив на управлінські рішення. До ключових завдань інформаційно-аналітичного забезпечення належать (Ганцюк, 2018):

- вибір надійних джерел первинної інформації (збір достовірних джерел первинної інформації, сортування, обробка, зберігання та надання зацікавленим особам);

- сприяння інформаційній взаємодії між структурними підрозділами органів влади (встановлення ефективних інформаційних зв'язків між різними підрозділами у структурі органів влади);

- розробка альтернативних стратегій поведінки в проблемних ситуаціях та пропонування відповідних стратегій органам державної влади;

- забезпечення інформаційної підтримки діяльності органів влади (надання всебічної інформаційної підтримки протягом усього процесу функціонування владного суб'єкта).

Якісна інформація має бути адекватною, повною, оперативною та корисною для досягнення цілей публічного управління, особливо в надзви-

чайних ситуаціях. Оцінка якості роботи системи інформаційно-аналітичного забезпечення цивільного захисту може допомогти визначити раціональний спосіб прийняття рішень, що забезпечує якість, повноту, оперативність та корисність у надзвичайних ситуаціях (Bielikova, Tverdokhlib, Poteriaiko, 2022).

Формування системи ІАЗ ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує знання з таких галузей:

Теорія систем: Розглядає ІАЗ як складну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів: джерел інформації, методів її обробки, каналів передачі та кінцевих користувачів.

Теорія управління: Визначає, що ІАЗ є невід'ємною частиною управлінського циклу. Вона забезпечує кожен його етап: від діагностики проблеми до контролю за виконанням.

Концепція «доказового управління» (Evidence-Based Policy-Making): Ця концепція є філософською основою, що вимагає, аби публічні рішення ґрунтувалися на достовірних фактах, а не на політичній кон'юктурі чи ідеології. ІАЗ є інструментом для реалізації цієї концепції.

Управлінська діяльність об'єктивно потребує регулярного підвищення власної ефективності в інтересах відповідності державним інтересам і стратегічним цілям, що встановлюються особами, які приймають рішення. Процес осмислення тенденцій суспільного розвитку, наукового пошуку потенцій, генерації управлінських новацій та удосконалення основ, методів і технологій організаційного управління діалектичний і як один із важливих аспектів еволюційного співрозвитку науки, техніки і суспільства має незмінну значущість та актуальність.

2. Сучасні цифрові технології, що трансформують інформаційно-аналітичне забезпечення управління організаціями в умовах глобальної цифровізації. Державна політика як системний об'єкт являє собою елемент управління системою «технології і техніка – суспільство і держава». Сучасні завдання управління, відображаючи специфіку об'єктів управління – великих стратифікованих цілеспрямованих організаційних систем, відрізняються особливою структурно-функціональною складністю, багатоаспектністю, багатокритеріальністю, що продукується зокрема розмаїттям перехресних прямих і зворотних зв'язків, які вимагають врахування при синтезі державної політики (Rubtcova & Ravenkov, 2019).

Носіями специфічного політичного, економічного, суспільно-історичного, культурного та ін. досвіду попередніх поколінь є особи, які приймають рішення, або спеціалісти-професіонали – експертні організації та спільноти. У своїх рекомендаціях вони спираються на науковий підхід та науковий метод, що задають методологічну схему міждисциплінарних системних досліджень об'єктів управління, які базуються на глибокому комплексному розумінні світових суспільних процесів та науково-технічного розвитку.

На тлі зовнішньо- та внутрішньополітичних подій в Україні надзвичайно актуалізується необхідність підвищення ефективності держави і суспільства та їх інститутів, що виступають як елементи складної організаційної системи, які взаємодіють і протидіють одночасно. Зокрема, необхідним стає кардинальне підвищення ефективності державного та корпоративного управління, що технічно можливо досягнути за рахунок посилення рівня цифровізації, інформатизації та інтелектуалізації, широкого розвитку і впровадження в управлінську практику сучасних ІТ-технологій.

Серед інформаційних технологій, що прискорюють ситуаційний аналіз та прийняття управлінських рішень, дослідники виділяють: бази даних, інформаційні моделі, цифрові двійники реальних об'єктів – продуктів та процесів, віртуальні підприємства, інформаційно-аналітичні центри, ситуаційні центри, інтегроване інформаційне середовище, мережеві програмно-апаратні середовища, єдиний інформаційний простір, технології штучного інтелекту, а також великий спектр методів аналітичної математики, предикативної, прогностичної аналітики.

У державно-інформаційному просторі виділяються наступні джерела, що об'єктивно породжують управлінську інформацію: – законодавчі й інші акти, що дають право державним органам і державним службовцям на прийняття певних управлінських рішень або здійснення управлінських дій (рішення та дії з виконання законів й інших нормативних актів); – звернення громадян у державні органи щодо реалізації своїх законних інтересів і суб'єктивних прав (обслуговування і захист прав і свобод громадян); – обов'язкові розпорядження, вказівки (директиви), передані по управлінській вертикалі від вищестоящих державних органів до нижчестоящих, які належить виконувати та які забезпечують цілісність системи державного управління; – факти, відносини,

що виявляються в процесах контролю (зворотний зв'язок), що відображають стан керованих об'єктів, а також рівень функціонування суб'єкта управління; – кризові (екстремальні) й інші складні ситуації, що потребують оперативного й активного втручання державних органів і посадових осіб (управлінська інформація про стани суспільних процесів). Існування кризових джерел визначає вироблення апріорно необхідних процедур (алгоритмів) управлінських дій. Незважаючи на унікальність кризових ситуацій, повинні бути продумані й відпрацьовані моделі швидкого реагування конкретних державних структур і посадових осіб (Котковський, 2015).

Важливим є питання про якісний зміст і кількісні потреби в інформації, що циркулює в органах державного управління. Ці аспекти мають найважливіше значення для підвищення ефективності інформаційного забезпечення державного управління. Виокремлюють наступні чинники ефективності державного управління: інформація повинна відповідати балансу цілей, що ставить управлінська структура, і засобам, якими вона має намір їх досягти. Її якісність і достатність дають змогу державній структурі мати перед собою дієвий план, визначати реальні й точні цілі управлінських впливів; наявність механізму взаємодії органу державного управління з постачальниками інформації на основі правових норм, раціональної організації інформаційних потоків, упорядкування процесів її збору і розповсюдження (необхідно передбачити відповідальність за вірогідність, повноту й оперативність інформації, а також її обсяг і конкретну тематику); здійснити систематизацію, обробку, акумулювання й експертизу інформації (ця робота може бути покладена на інформаційно-аналітичний відділ установи).

Головна мета системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень полягає в тому, щоб на базі зібраних вихідних даних одержати вторинну, оброблену інформацію, що є основою для прийняття управлінських рішень. Досягнення цієї мети передбачає вирішення низки часткових завдань, таких, як збір первинної інформації, її класифікацію і збереження, розподіл між структурними підрозділами органу управління і його працівниками, підготовку до опрацювання, власне опрацювання (перетворення), подання органу управління в опрацьованому вигляді, забезпечення прямих і зворотних зв'язків у її циркуляції тощо. Головною умовою побудови ефективної системи державного управ-

ління, заснованого на розмаїтості форм власності, принципах громадянського суспільства, широкому розвитку механізмів самоуправління, повноті прав і свобод особи, головування закону й інших демократичних принципів і цінностей, повинно бути створення інтегрованої інформаційної системи державного управління (Bielikova, Tverdokhlib., Poteriaiko, 2022).

3. Підсистеми інтегрованої системи інформаційно-аналітичної діяльності у процесі реалізації публічного управління та їхня роль. Трансформація інформаційно-аналітичного забезпечення управління організацією в умовах глобальної цифровізації – це процес адаптації та модернізації систем збору, обробки, аналізу та використання даних для управління організаціями під впливом сучасних цифрових технологій і глобальних тенденцій цифровізації. Цей процес охоплює такі аспекти:

1) Автоматизація збору даних, в основі якого використання штучного інтелекту, машинного навчання, Інтернету речей (IoT) та інших технологій для автоматичного збору великих обсягів даних у реальному часі.

2) Впровадження аналітичних платформ для аналізу та прогнозування на основі даних (Big Data, Data Analytics, Business Intelligence), що дозволяє отримувати більш точні й оперативні управлінські рішення.

3) Використання хмарних сервісів для зберігання та обробки інформації, що підвищує гнучкість, безпеку та масштабованість інформаційно-аналітичних систем.

4) Використання цифрових платформ для забезпечення ефективної комунікації, співпраці та обміну інформацією між різними рівнями управління організацією.

5) Прийняття рішень на основі даних (DataDriven Management), в основі якого перехід до моделі управління, де ключові рішення ухвалюються на основі даних, що підвищує їхню обґрунтованість і ефективність (Воронкова, Кошелєвський, & Лисиця, 2024).

Дата-аналітичний підхід (data analytics approach) у бізнес-аналітиці стає все більш важливим у сучасному світі, де дані є основою для прийняття рішень. Цей підхід передбачає використання різних методів і технологій для збору, обробки, аналізу та візуалізації даних, що дозволяє організаціям отримувати цінну інформацію і робити обґрунтовані рішення. Основні компоненти дата-аналітичного підходу:

1) Збір даних є першим кроком у дата-аналітичному підході. Дані можуть бути зібрані з різних джерел, таких як бази даних, веб-сайти, соціальні мережі та інші платформи.

2) Обробка даних, у контексті яких зібрані дані очищаються, структуруються та перетворюються у зручний формат для аналізу. Це може включати усунення дублікатів, заповнення пропусків і нормалізацію даних.

3) Аналіз даних включає в себе використання статистичних і математичних методів для виявлення закономірностей, трендів та аномалій. Використовуються різні техніки, такі як описова статистика, регресійний аналіз, класифікація, кластеризація та інші.

4) Візуалізація даних є важливим етапом, оскільки вона допомагає представити результати аналізу у зрозумілому форматі. Це може включати графіки, діаграми, інтерактивні панелі та інші візуальні елементи. Ясна візуалізація дозволяє приймати швидкі рішення та ефективно комунікувати з різними зацікавленими сторонами (Палій, 2022).

5) На основі отриманих результатів проводиться прийняття рішень. Дата-аналітичний підхід дозволяє бізнесу швидше і точніше реагувати на зміни на ринку та в бізнес-середовищі.

Важливу роль у прийнятті ефективних управлінських рішень в Україні відіграє сучасна глобальна інформаційно-аналітична система «СОТА», розроблена апаратом Ради національної безпеки і оборони України, презентована в 2021 р., яка містить вичерпну верифіковану інформацію відносно різноманітних галузей життєдіяльності країни та національної безпеки. Працюючи з Big Data, система забезпечує зберігання, об'єднання та аналіз даних із різноманітних джерел із метою підвищення достовірності, ефективного моніторингу стану національної безпеки у понад 20-ти напрямках (зокрема, внутрішньо- та зовнішньополітична безпека, соціальна безпека, поширення захворюваності на коронавірусну інфекцію в Україні та світі, просторова і функціональна трансформація, самоуправління в контексті децентралізації, місцеві бюджети та дієздатність громад, використання надр, економічна безпека, фінансові ринки та ін.) та підвищення ефективності координації діяльності державних органів («В Україні презентували сучасну систему «СОТА»», 2021).

Системи підтримки прийняття рішень, розроблені шляхом системної інтеграції інформаційно-

аналітичних технологій підтримки прийняття рішень, здійснюють суттєвий вплив на хроноструктуру процесу реагування на проблемну ситуацію, тим самим суттєво скорочуючи тривалість управлінського циклу, етап моніторингу та аналізу проблемної ситуації і етап підготовки управлінського рішення (Karim, 2011, с. 462).

Ефективна реалізація співробітництва в управлінській діяльності може бути реалізована лише за допомогою системного підходу до процесу координації взаємних дій усіх органів управління, які беруть участь у його організації. Основою інтеграції окремих елементів суб'єктів організації взаємодії є інформаційноаналітична діяльність, яка слугує механізмом об'єднання суб'єктів в єдине ціле (Котковський, 2015)..

Інформаційно-аналітична діяльність у процесі реалізації публічного управління – це цілісна система, що складається з підсистем, кожна з яких спрямована на забезпечення виконання певних завдань. До підсистем науковці відносять таке: інформаційно-комунікативне середовище; моніторинг проблемних ситуацій; інформаційно-документальне обслуговування; ситуаційний і системний аналіз (аналітично-інформаційні дослідження); підтримка процесів підготовки та прийняття управлінських рішень; підтримка управління самим суб'єктом владних повноважень (Ганцюк, 2018).

Вказана інтегрована система відіграє важливу роль в ефективному публічному управлінні, надаючи точну та своєчасну інформацію, аналізуючи складні ситуації, допомагаючи процесам прийняття рішень і підвищуючи загальну ефективність управління. Кожна підсистема робить свій внесок у безперебійне забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності, надаючи змогу суб'єктам владних повноважень ефективно реалізовувати власні функції.

Висновки. Будь-яка управлінська діяльність – це процес перероблення інформації про стан об'єкта управління та вироблення рішень про його збереження і поступальний розвиток у часі та просторі в умовах різноманітних обмежень і стримуючих факторів. Підвищенню ефективності управлінських рішень може посприяти лише систематизована, комплексна інформація, тобто така, що поєднує в собі різноманітні види та відомості, історично і логічно пов'язані, які надходять у чітко визначеному порядку послідовності. Дотримання цієї вимоги дозволяє суб'єкту управління постійно переглядати соціальний

об'єкт у всій його складності та багатоманітності, коригувати його функціонування і розвиток відповідно до кожної конкретної ситуації. Інформаційно-аналітичні системи роблять значний внесок у процес прийняття управлінських рішень – їх впровадження позитивно вплинуло на це на різних рівнях державного управління, змінивши спосіб і швидкість надання інформації особам, які приймають рішення, надаючи актуальну, своєчасну та точну інформацію.

Ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів на сучасному етапі зумовлюють необхідність: розробок різноманітних стратегій інформаційно-аналітичних систем для задоволення організаційних потреб органів державного управління; розробок стратегій успішного інтегрування нових технологій у власну діяльність, включно з відповідним фінансуванням та адекватним

технічним обслуговуванням для забезпечення необхідного потоку інформації для прийняття рішень із коротко-строгового та довгострокового планування; надання співробітникам адекватної підготовки для забезпечення ефективного використання інформаційно-аналітичних систем.

Слід підкреслити, що створення та впровадження передових інформаційно-аналітичних систем для підтримки публічного управління є пріоритетним напрямком для подальших наукових досліджень та практичних розробок. Використовуючи інноваційні технології та вирішуючи визначені проблеми, органи публічного управління можуть значно підвищити свою спроможність приймати обґрунтовані рішення та ефективно управляти кризами, покращуючи громадську безпеку та стійкість.

Список використаних джерел

- Котковський В. Р. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4 (51) URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_21_59214887.pdf
- Ганцюк Т. Д. Система інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління: елементний склад та етапи здійснення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29 (68). № 2. С. 63–67.
- Bielikova K. H., Tverdokhlib O. S., Poteriaiko S. P. Information and analytical support for making well-informed administrative decisions in civil protection system. *Scientific Bulletin of National Mining University*. 2022. No 2. P. 73–78.
- Rubtcova M. V., Pavenkov O. V. Information Technology in Government Decision Making: Current Trends (April 23, 2019). *The IIER – 628th International Conference on Advances in Business Ukrainian Journal on Library and Information Science*. Issue 10)173Management and Information Technology (ICABMIT). CHENNAI, 2022. Tamil Nadu, India 23rd-24th April 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3376957>.
- Палій С. *Сучасні тенденції розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення у контексті прийняття ефективних управлінських рішень: (на прикладі органів державної влади України)*. Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2022. (10), С. 166–174. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.10.2022.269493>.
- Мельник Т. Складові належного інформаційно-аналітичного забезпечення публічного управління регіональним розвитком. Ефективність державного управління. 2020. № 4(65). С. 139–154.
- Василенко Д.В. Розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення підтримки рішень органів публічного управління в умовах надзвичайних ситуацій. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2023. № 4(91) URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/822/789
- Воронкова, В., Кошелевський, В., & Лисиця, С. Цифрова трансформація інформаційно-аналітичного забезпечення управлінських процесів у сучасних організаціях в умовах глобальної цифровізації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. 5 (14). С. 33-41. <https://doi.org/10.32782/dees.14-5>
- Воронкова В.; Кивлюк О.; Андрюкайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС *Humanities studies. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University*. 2023, vol. 91, no. 14, С. 23-34.
- Ажажа, М., Пеліова, Я., Несторенко, Т. (2023). Комунікативна політика держави в контексті посилення суспільного впливу. *Modeling the development of the economic systems*, 2023. 2. С. 79–88. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-11>
- В Україні презентували сучасну систему «СОТА», яка містить вичерпну інформацію з різних сфер життєдіяльності країни, більшість даних буде публічною. Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. 5 жовт. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/v-ukrayini-prezentovali-suchasnu-sistemu-sota-yaka-mis-tit-vi-70933>.

Karim A. J. The Significance of Management Information Systems for Enhancing Strategic and Tactical Planning. *Journal of Information Systems and Technology Management*. 2011. Vol. 8, No. 2. P. 459–470. DOI: <http://dx.doi.org/10.4301/s1807-17752011000200011>

References

Kotkovskiy V. R. (2015). «Informatsiino-analitychne zabezpechennia pryiniattia upravlinskykh rishen u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady». *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 4 (51) URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_21_59214887.pdf

Hantsiuk T. D. (2018). *Systema informatsiino-analitychnoho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia: elementnyi sklad ta etapy zdiisnennia*. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia. Tom 29 (68). № 2. 63–67.

Bielikova K. H., Tverdokhlib O. S., Poteriaiko S. P. (2022) Information and analytical support for making well-informed administrative decisions in civil protection system. *Scientific Bulletin of National Mining University*. No 2. 73–78.

Rubtcova M. V., Pavenkov O. V. (2022) Information Technology in Government Decision Making: Current Trends (April 23, 2019). The IIER – 628th International Conference on Advances in Business Ukrainian Journal on Library and Information Science. Issue 10)173 *Management and Information Technology (ICABMIT)*. CHENNAI, Tamil Nadu, India 23rd-24th April 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3376957>.

Palii, S. (2022). Suchasni tendentsii rozvytku informatsiino-analitychnoho zabezpechennia u konteksti pryiniattia efektyvnykh upravlinskykh rishen: (na prykladi orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy). *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*, (10), 166–174. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.10.2022.269493>.

Melnyk T. (2020). Skladovi nalezhnoho informatsiino-analitychnoho zabezpechennia publichnoho upravlinnia rehionalnym rozvytkom. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. № 4(65). 139–154.

Vasylenko D.V. (2024) Rozvytok informatsiino-analitychnoho zabezpechennia pidtrymky rishen orhaniv publichnoho upravlinnia v umovakh nadzvychainykh sytuatsii. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. № 4(91). URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/822/789

Voronkova, V., Koshelevskiy, V., & Lysytsia, S. (2024). Tsyfrova transformatsiia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia upravlinskykh protsesiv u suchasnykh orhanizatsiiah v umovakh hlobalnoi tsyfrovizatsii. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. 5 (14). 33–41. <https://doi.org/10.32782/dees.14-5>

Voronkova V.; Kyvliuk O.; Andriukaitene R. Evoliutsiia vid aktyvnoho vidpovidalnoho hromadianstva do tsyfrovoho u konteksti krytychnoho myslennia: dosvid krain YeS *Humanities studies*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University. 2023, vol. 91, 14, 23–34.

Azhazha, M..., Peliova, Ya., Nestorenko, T. (2023). Komunikatyvna polityka derzhavy v konteksti posylennia suspilnoho vplyvu. *Modeling the development of the economic systems*, (2), 79–88. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-11>

V Ukraini prezentuvaly suchasnu systemu «SOTA», yaka mistyt vycherpnu informatsiiu z riz-nykh sfer zhyttiediialnosti krainy, bilshist danykh bude publichnoiu. Prezydent Ukra-yiny Volodymyr Zelenskyi : ofits. internet-predstavnytstvo. 5 zhovt. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/v-ukrayini-prezentuvali-suchasnu-sistemu-sota-yaka-mis-tit-vi-70933>.

Karim A. J. (2011) The Significance of Management Information Systems for Enhancing Strategic and Tactical Planning. *Journal of Information Systems and Technology Management*. Vol. 8, No. 2. 459–470. DOI: <http://dx.doi.org/10.4301/s1807-17752011000200011>

OLGA, VENGER – Candidate of Political Sciences,
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
Engineering educational and scientific Institute
named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vengerolya14@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3758-7891>

GLEB, ZHYKHAR – Postgraduate student
of of the Department «Public Management and Administration Engineering educational
and scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: glebzhy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7185-2887>

METHODS OF CAREER DEVELOPMENT OF EMPLOYEES IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AT AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Abstract

The relevance of the research topic is determined by the fact that in modern public administration, which operates in the conditions of significant turbulence and dynamic changes, the effectiveness of the authorities depends directly on the quality of management decisions. In complex processes that take place in the public administration and administration system, information becomes a key element of effective decision-making and policy. The nature of public administration requires a strategic approach to the use of information. The relevance of this study is conditioned by the need for scientific substantiation of principles and approaches to the formation of a complex system of information and analytical support (IAZ). The work aims to reveal the theoretical foundations and offer methodological approaches to the creation of a system that will allow you to transform disparate data into valuable knowledge to support sound, transparent and managerial decisions oriented. The purpose of this study is to analyze and systematize theoretical provisions, as well as to develop practical methodological recommendations for the formation of effective IAZ, which would help to improve the quality of management decisions in the public sector. The research methodology includes the analysis of scientific literature on the basic theoretical and methodological approaches of formation of information and analytical support; Methods of structural and functional analysis, system-analytical methods, forecasting and modeling. The purpose of the study and methodology of work led to the use of general scientific methods: analysis, synthesis, abstraction, classification. The results of the study emphasize the need to use modern technologies and innovative data analysis tools to improve the quality and speed of decision-making in public administration. The main tasks of the information and analytical support system are outlined, including: the choice of reliable sources of information, ensuring information interaction in the authorities, development of ways of response to problematic situations, etc. It is concluded that the effective system of IAZ is the foundation of modern public administration. It provides objectivity, transparency and efficiency of decisions made, reducing risks and increasing confidence in government institutions.

Key words: public administration, state, information and analytical support, management decisions, tools.

© The Authors(s) 2025
This is an open access article under
The Creative Commons CC BY license

Received date 06.07.2025
Accepted date 15.08.2025
Published date 07.09.2025

How to cite: Венгер, Ольга, Жихар, Гліб. Теоретико-методологічні засади формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення в публічному управлінні. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24(101). P. 280–287
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-30>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛЯ¹
ВОРОНKOVA, ВАЛЕНТИНА²
ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІЯ³
НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА⁴
ГАРБАР, ГАЛІНА⁵

Анотація

У статті проаналізовано роль цифрових технологій як ключового чинника розвитку циркулярної економіки, зокрема в умовах трансформаційного періоду для України. Розглянуто передовий досвід країн Європейського Союзу у впровадженні цифрових рішень для оптимізації управління ресурсами, зниження відходів і підвищення ефективності економічних процесів. Метою статті є визначення ключових цифрових інструментів, які застосовуються в Європейському Союзі для підтримки циркулярної економіки, та обґрунтування можливостей і шляхів їх адаптації в Україні з урахуванням національного контексту, нормативно-правової бази та інституційної готовності. Проведено огляд сучасних цифрових технологій (зокрема DPP, IoT, AI, цифрових двійників), які підтримують циркулярну економіку у країнах ЄС. Визначено ключові нормативні документи ЄС, що регламентують цифрову циркулярність (зокрема регламент ESPR та інші делеговані акти). Проаналізовано поточний стан цифрової трансформації в Україні у сфері управління ресурсами, будівництва, агросектору та публічних послуг. Виявлено бар'єри, які стримують імплементацію цифрових рішень для циркулярної економіки в українському контексті (правові, технічні, кадрові, інституційні). Запропоновано рекомендації щодо формування інтегрованої цифрової екосистеми для циркулярної економіки в Україні з урахуванням європейського досвіду та специфіки національного ринку. З огляду на це, пріоритетними завданнями для України є: формування нормативно-правової бази для DPP та циркулярної цифровізації; створення інтегрованої екосистеми відкритих платформ для обліку ресурсів і відходів; розвиток цифрових пілотів у будівництві, агросекторі та легкій промисловості; стимулювання міжсекторальної співпраці й міжнародного обміну знаннями; впровадження освітніх програм з цифрової циркулярності на рівні вищої освіти та професійної підготовки. Таким чином, ефективне використання цифрових технологій може суттєво прискорити трансформацію економіки України у напрямі сталості, ресурсної ефективності та відповідності європейським екологічним стандартам. У статті запропоновано рекомендації щодо розвитку цифрової інфраструктури для циркулярної економіки в Україні. Для України впровадження цифрових інструментів у сфері циркулярної економіки відкриває нові можливості: модернізація інфраструктури, розвиток зеленого підприємництва, створення нових робочих місць та екологічно відповідальна інтеграція у спільний ринок ЄС.

Ключові слова: цифрові технології, циркулярна економіка, ЄС, Україна, цифрова трансформація, глобальні виклики.

Постановка проблеми. У контексті глобальних викликів кліматичних змін та виснаження ресурсів, циркулярна економіка стала ключовим

напрямом трансформації економічних моделей у країнах ЄС. Вона ґрунтується на принципах ресурсоефективності, повторного використання матеріалів, екодизайну та мінімізації відходів. Водночас цифрові технології відіграють критичну роль у реалізації цих принципів, забезпечуючи прозорість, відстежуваність, автоматизацію і зв'язок між усіма учасниками економічного циклу. Для України, яка прагне євроінтеграції, адаптація цифрових рішень у сфері циркулярної економіки – це не лише відповідь на екологічні виклики, а й можливість посилити конкурентоспроможність бізнесу, залучити інвестиції та модернізувати державну екополітику.

По-перше, глобальні кліматичні виклики, зростаючий обсяг відходів та вичерпність природних ресурсів вимагають переходу від лінійної моделі

¹ Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6757-3124>

² Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

³ Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: va.ogloblina@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6627-0255>

⁴ Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>

⁵ Миколаївський національний аграрний університет (Миколаїв, Україна)
E-mail: garbargalina12@gmail.com

економіки («взяти – використати – викинути») до циркулярної моделі, яка передбачає повторне використання, переробку та мінімізацію втрат.

По-друге, Європейський Союз системно впроваджує стратегії циркулярної економіки як частину Зеленого курсу (EU Green Deal), і Україна як країна, що рухається шляхом євроінтеграції, має адаптувати ці підходи у своїй економічній політиці.

По-третє, цифрові технології (як-от штучний інтелект, блокчейн, IoT, великі дані) є ключовими інструментами для реалізації принципів циркулярності. Вони забезпечують відстежуваність матеріальних потоків, ефективність у переробці та прозорість ресурсного обігу.

По-четверте, для України впровадження цифрових інструментів у сфері циркулярної економіки відкриває нові можливості: модернізація інфраструктури, розвиток зеленого підприємництва, створення нових робочих місць та екологічно відповідальна інтеграція у спільний ринок ЄС.

Циркулярна економіка – це економічна модель, що базується на замкнених циклах ресурсів, де продукти, матеріали та ресурси використовуються максимально довго, а утворення відходів зведено до мінімуму. Вона протистоїть традиційній лінійній економіці, пропонуючи стійке виробництво і споживання. Цифрові технології в цьому контексті – це засоби, що дозволяють оцифрувати життєвий цикл продукції, оптимізувати логістику вторсировини, забезпечувати контроль якості та відповідність екологічним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регламент Ecodesign for Sustainable Products (ESPR), який набуває чинності з 2030 року, встановлює обов'язковість впровадження цифрових паспортів продуктів (Digital Product Passports, DPP) для всіх категорій товарів, що реалізуються на ринку Європейського Союзу. DPP повинні містити інформацію про склад, походження матеріалів, екологічні характеристики тощо. Дані надаються через QR код і розміщуються у децентралізованих IT системах, забезпечуючи прозорість ланцюга постачання та можливість повторного використання ресурсів.

Досвід австрійських виробничих підприємств засвідчує активне застосування цифрових технологій у виробничих процесах: Інтернет речей (IoT) використовується для збору даних у режимі реального часу, штучний інтелект (AI) – для прогнозного технічного обслуговування обладнання,

великі дані (Big Data) – для передбачення змін споживчого попиту, а технології блокчейн – для забезпечення прозорості походження сировини та готової продукції. У більшості випадків ці технології реалізуються на пілотному рівні. Прикладом ефективною реалізації слугує Данія, де стандартизація цифрових форматів даних про продукти стала базисом для «зелених» публічних закупівель, систем простежуваності та нових бізнес-моделей.

Інноваційні рішення у сфері сортування текстильних відходів активно впроваджуються у Швеції та Нідерландах. Зокрема, реалізовано автоматизовані сортувальні лінії, які поєднують спектральний аналіз волокон, робототехніку та штучний інтелект для класифікації матеріалів. Такі технології значно підвищують точність і швидкість сортування, що, своєю чергою, покращує ефективність переробки. У Швеції також функціонує перший повністю автоматизований центр переробки текстилю, здатний розрізняти та сортувати тканини за типом волокна. Цифрові інновації в управлінні відходами реалізуються через застосування смарт-контейнерів та інструментів цифрового стимулювання. У Нідерландах використовуються контейнери, оснащені сенсорами, які передають сигнали про рівень заповнення, що дозволяє оптимізувати логістику вивезення сміття та знижувати витрати муніципалітетів. У Бельгії та Іспанії запроваджено системи «return and reward», де за здачу вторсировини користувачі отримують цифрові бонуси чи монети, які можуть бути використані для знижок або переказані на благодійність.

Цифрові двійники територій (digital twins) стають важливим інструментом стратегічного управління урбаністичними процесами. Проєкт ЄС «Destination Earth» (DestinE) спрямований на створення цифрової моделі Землі, яка дозволить моделювати та прогнозувати наслідки кліматичних змін, стихійних лих і ресурсного навантаження. Такий підхід сприяє більш ефективному плануванню циркулярної трансформації міст, відновлення інфраструктури та розробці політик сталого розвитку.

Важливою передумовою для впровадження циркулярної економіки в Україні є розвиток інфраструктури електронного урядування та прозорого цифрового державного простору. Однією з ключових ініціатив у цьому напрямі є платформа «Дія» (Diiia) – мобільний застосунок і вебпортал, що надає понад 130 державних послуг у цифро-

вому форматі. Розроблена Міністерством цифрової трансформації України, «Дія» слугує інструментом інтеграції громадян і бізнесу в цифрове середовище публічних сервісів, підвищуючи прозорість та зменшуючи адміністративні бар'єри (Diia, 2024).

Не менш значущим компонентом є система публічних електронних закупівель Prozorro, яка забезпечує відкритий доступ до всієї документації закупівель, а також реалізує принцип «усі бачать усе». Завдяки цьому формується довіра між державою та громадянами, створюється сприятливе середовище для ефективного витрачання бюджетних коштів і запобігання корупції (Prozorro, 2024).

У 2021 році запущено спеціальний правовий режим «Дія City», що є прикладом цифрово-орієнтованої економіки, розробленої для підтримки ІТ-компаній, стартапів, R&D-проектів та інноваційних форм господарювання. «Дія City» передбачає сприятливий податковий режим, контрактні моделі взаємодії та стимулювання інтелектуального капіталу, сприяючи розвитку моделі економіки знань (Wired, 2024; diia.city).

У контексті циркулярного будівництва слід відзначити запуск платформи POVTORNO у 2024 році. Вона дозволяє ідентифікувати та обмінюватися залишковими будівельними матеріалами, пропонує інтерактивну мапу, інструкції з демонтажу, юридичні гідри та маркетплейс. Цей інструмент розроблено за підтримки Посольства Королівства Нідерландів і відповідає принципам повторного використання (reuse), характерним для циркулярного підходу в урбаністичних трансформаціях..

Значний потенціал для реалізації принципів циркулярності має аграрний сектор України, що підтверджується рядом наукових досліджень. Сучасні цифрові інструменти – зокрема, системи трекінгу ресурсів, IoT-сенсори, платформи для моніторингу ланцюгів постачання – дозволяють оптимізувати використання добрив, води, енергії та мінімізувати відходи. Це підвищує екологічну та економічну ефективність галузі (Brajets, 2025).

На міжнародному рівні важливу роль у розвитку цифрових навичок і циркулярної культури відіграє програма Erasmus+. У 2025 році в межах партнерства між українськими та польськими університетами було проведено міжнародний круглий стіл, присвячений цифровізації економіки, впровадженню DPP та адаптації європейського досвіду циркулярності в Україні. Захід сприяв

створенню академічної платформи обміну знаннями та розробці міжуніверситетських освітніх курсів з фокусом на сталий розвиток (Erasmus+, 2025).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність стратегічних напрямів розвитку цифрової інфраструктури в Україні, низка ключових компонентів, що забезпечують ефективне впровадження циркулярної економіки, залишається нерозв'язаною або потребує додаткового дослідження й нормативної конкретизації.

Відсутність стандартизованої системи цифрових паспортів продуктів (DPP). На відміну від ЄС, де реалізується нормативна база ESPR, в Україні ще не розроблено національного правового механізму, що регламентував би обов'язковість або технічні вимоги до DPP. Це ускладнює інтеграцію українських підприємств у глобальні «зелені» ланцюги постачання.

Фрагментарність цифрової інфраструктури для циркулярного обліку ресурсів. Існуючі платформи, такі як Prozorro, POVTORNO, Diia, працюють автономно без єдиного цифрового середовища обміну даними про ресурси, відходи, ланцюги обігу матеріалів. Відсутня міжвідомча інтеграція та уніфіковані API-протоколи. Низька доступність технологій AI/IoT для управління потоками матеріалів у сфері промисловості та агросектору. У той час як країни ЄС активно запроваджують автономні сортувальні системи, сенсорні контейнери, цифрові двійники підприємств, в Україні такі технології здебільшого перебувають у дослідницькій або експериментальній фазі. Недостатня кількість міждисциплінарних кадрів і навчальних програм з фокусом на цифрову циркулярність. Освітні ініціативи реалізуються переважно в рамках проектів Erasmus+ і не мають системного поширення в університетах. Відсутні комплексні курси, які поєднують еко-дизайн, цифрові технології, логістику замкненого циклу та правові аспекти DPP. Обмежений доступ малого та середнього бізнесу до цифрових пілотів і платформ. Значна частина інновацій концентрується у великих компаніях або в рамках міжнародних проектів, тоді як МСП не мають інституційної підтримки у сфері впровадження цифрових інструментів циркулярності.

Неунормованість режимів доступу до цифрових даних у контексті безпеки, захисту персональної інформації та конкурентного права. Впровадження DPP передбачає багаторівневу

архітектуру доступу до даних, яка в Україні поки що не має законодавчого відображення, особливо в частині сумісності з GDPR та регуляторними вимогами ЄС. Відсутність цифрових двійників міст, секторів або галузей як інструменту прогнозування, планування ресурсних потоків та ризик-менеджменту. Проекти на зразок DestinE (ЄС) наразі не мають українських аналогів або навіть пілотів. Попри наявність стратегічних ініціатив щодо розвитку цифрової інфраструктури в Україні, низка ключових елементів, необхідних для ефективної імплементації принципів циркулярної економіки, залишається нерозв'язаною або потребує суттєвого нормативного доопрацювання та наукового обґрунтування. По-перше, спостерігається відсутність стандартизованої системи цифрових паспортів продуктів (Digital Product Passport, DPP). На відміну від країн Європейського Союзу, де впроваджується нормативна база Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR), в Україні наразі бракує правового механізму, який би регламентував обов'язковість або технічні характеристики DPP. Це створює перешкоди для інтеграції українських виробників у глобальні ланцюги постачання з високим рівнем екологічної відповідальності. По-друге, цифрова інфраструктура циркулярного обліку ресурсів залишається фрагментарною. Існуючі цифрові платформи (зокрема ProzoGo, POVTORNO, Diia) функціонують автономно й не забезпечують наскрізного обміну інформацією щодо ресурсів, відходів та матеріальних потоків. Відсутня міжплатформна взаємодія, не реалізовано єдиний інформаційний простір, що б азувався б на уніфікованих API-протоколах або міжвідомчій інтеграції даних. По-третє, невіршеним блоком проблем є обмежене впровадження інтелектуальних цифрових технологій – таких як штучний інтелект (AI), Інтернет речей (IoT), цифрові двійники (digital twins) – у процеси моніторингу та управління матеріальними потоками. У той час як у країнах ЄС активно застосовуються автономні сортувальні комплекси, смарт-контейнери та моделі прогнозного управління, в Україні ці інструменти залишаються здебільшого на стадії експериментальних або демонстраційних проєктів. По-четверте, існує дефіцит міждисциплінарних кадрів і навчальних програм, орієнтованих на цифрову трансформацію у сфері циркулярності. Освітні ініціативи, що реалізуються переважно в межах міжнародних грантових програм (наприклад, Erasmus+), не інте-

гровані на системному рівні у структуру вищої освіти. Відсутні навчальні курси, які б поєднували знання з екодизайну, цифрових технологій, логістики замкненого циклу, права та управління даними. По-п'яте, перешкодою є обмежений доступ малого та середнього бізнесу (МСП) до цифрових платформ і технологій, які забезпечують циркулярність. Інновації концентруються здебільшого у великих корпораціях або впроваджуються в рамках міжнародних проєктів, тоді як МСП потребують окремих механізмів підтримки для участі в цифрових пілотах та трансформаційних процесах. По-шосте, наступна проблема полягає в неунормованості режимів доступу до цифрових даних, зокрема у контексті захисту персональної інформації, безпеки, дотримання авторських прав та відповідності європейським стандартам, таким як GDPR. Для DPP характерна багаторівнева архітектура доступу до даних, яка в Україні досі не врегульована законодавчо або технічно. По-сьоме, в Україні відсутні цифрові двійники територій, секторів чи інфраструктури, які могли б використовуватись для моделювання ресурсних потоків, прогнозування ризиків або стратегічного планування сталого розвитку. На відміну від ініціативи «Destination Earth» у ЄС, що передбачає створення цифрової моделі Землі, в Україні подібні рішення наразі не реалізуються навіть у вигляді пілотних проєктів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ключових цифрових інструментів, які застосовуються в Європейському Союзі для підтримки циркулярної економіки, та обґрунтування можливостей і шляхів їх адаптації в Україні з урахуванням національного контексту, нормативно-правової бази та інституційної готовності. Для досягнення поставленої мети в статті передбачено реалізацію таких дослідницьких завдань: 1) Провести огляд сучасних цифрових технологій (зокрема DPP, IoT, AI, цифрових двійників), які підтримують циркулярну економіку у країнах ЄС. 2) Визначити ключові нормативні документи ЄС, що регламентують цифрову циркулярність (зокрема регламент ESPR та інші делеговані акти). 3) Проаналізувати поточний стан цифрової трансформації в Україні у сфері управління ресурсами, будівництва, агросектору та публічних послуг. 4) Виявити бар'єри, які стримують імплементацію цифрових рішень для циркулярної економіки в українському контексті (правові, технічні, кадрові, інституційні). 5) Запропонувати рекомендації щодо формування інтегрованої

цифрової екосистеми для циркулярної економіки в Україні з урахуванням європейського досвіду та специфіки національного ринку.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплексний між-дисциплінарний підхід, що поєднує елементи системного аналізу, компаративного методу та кейс-стаді. Аналіз цифрових інструментів, застосовуваних у країнах Європейського Союзу для підтримки циркулярної економіки, проводився шляхом вивчення офіційних документів ЄС (наприклад, Circular Economy Action Plan), проєктів Horizon Europe, звітів OECD, а також прикладів практичного впровадження технологій (цифрові паспорти продукції, платформи повторного використання, цифрові хаби тощо). З метою оцінки можливостей адаптації цих рішень в українських умовах використано метод порівняльного аналізу та експертного оцінювання. Додатково застосовано елементи контент-аналізу цифрових ініціатив в Україні (наприклад, платформи POVTORNO, EDIH-проєкти, освітні ініціативи EU4Digital), а також вивчення нормативно-правової бази, що регулює цифрову та екологічну політику. Такий підхід дозволяє не лише систематизувати наявні європейські практики, а й окреслити конкретні вектори їх інтеграції у національну економіку України з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Цифрові технології як інструмент реалізації принципів циркулярної економіки в Європейському Союзі. У рамках реалізації Європейського зеленого курсу (European Green Deal) та Програми дій з циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan), Європейський Союз визначив цифрові технології як ключовий інструмент переходу до економіки замкненого циклу. Концептуально, цифровізація та циркулярність розглядаються як взаємопідсилювальні процеси: цифрові рішення сприяють ефективнішому управлінню ресурсами, підвищенню прозорості ланцюгів постачання, зниженню рівня відходів і подовженню життєвого циклу продукції. Одним із найважливіших цифрових інструментів, що набули нормативного закріплення на рівні ЄС, є цифровий паспорт продукту (Digital Product Passport, DPP). Відповідно до Регламенту Ecodesign for Sustainable Products (ESPR), прийнятого у 2023 році, DPP стане обов'язковим для більшості товарних груп з 2030 року. Цей інструмент забезпечує доступ до структурованої інформації про склад, матеріали, походження, можливості

ремонту та переробки продукції, що є критично важливим для розбудови циркулярної економіки на макро- і мікрорівні. Крім DPP, у європейській практиці активно впроваджуються інші цифрові рішення:

Інтернет речей (IoT) – використовується для відстеження руху матеріалів у реальному часі; Штучний інтелект (AI) оптимізує виробничі процеси, прогнозує знос обладнання, автоматизує сортування відходів. Технології блокчейн – гарантують прозорість та незмінність даних у ланцюгах постачання; Цифрові двійники (digital twins) – дозволяють моделювати матеріальні та енергетичні потоки, підвищуючи ефективність управління інфраструктурою; Системи зворотного стимулювання (return & reward) – заохочують споживачів до повернення використаних товарів через цифрові винагороди. Концептуально, цифрові інструменти в ЄС не лише покращують управління ресурсами, але й створюють нові бізнес-моделі, зокрема: «product-as-a-service» (товар як послуга), «sharing economy» (економіка спільного користування), «remanufacturing» (відновлення виробів), «reverse logistics» (зворотна логістика).

Таким чином, цифровізація розглядається як фундаментальний елемент екосистеми циркулярності, що забезпечує даними, прозорістю та технологічною інфраструктурою реалізацію її принципів. Досвід ЄС засвідчує, що цифрова трансформація може виступати не лише підтримкою, а й рушієм переходу до циркулярної економіки на рівні регіонів, секторів і підприємств.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифрові технології є ключовим інструментом реалізації стратегій циркулярної економіки в Європейському Союзі. Зокрема, такі рішення як цифрові паспорти продуктів (DPP), Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI), блокчейн, цифрові двійники та автоматизовані системи обробки відходів забезпечують прозорість, ефективність та екологічну відповідальність на всіх етапах життєвого циклу продукції. Запровадження Регламенту ESPR у ЄС свідчить про системний підхід до інтеграції цифрових даних у регуляторну базу сталого виробництва й споживання. DPP, як обов'язковий інструмент з 2030 року, стане цифровим «провідником» у циркулярних ланцюгах постачання, що потребуватиме сумісності технологій, стандартів і принципів доступу до даних. Для України досвід ЄС є орієнтиром у розвитку цифрової циркулярності,

Регламент Ecodesign for Sustainable Products (ESPR) як основа впровадження цифрових паспортів продуктів (DPP)

ЄС-напрямок	ЄС-приклади	Україна – статус	Рекомендації
Матеріальні паспорти / DPP	ЕСPR регламентує, пілотні системи TrusTrace	Український текстиль на місії в Швеції ознайомився з DPP і eco-desing	Створити стандарти продуктових паспортів для ключової промисловості (текстиль, IT-гаджети, меблі)
IoT / AI / Big Data / Blockchain	Австрія: AI для maint-предбачення, blockchain для traceability	Адаптація в агросекторі й виробництві на початкових етапах	Запустити пілоти в українських АПК, харчпроизводстві, видобувній промисловості
Smart waste / incentive systems	Нідерланди / Бельгія: smart-контейнери + reward apps	Такі рішення не поширені поки	Пілотувати системи у великих містах: сортування, incentive-додатки, купони
Digital twin міст / DestinE	ЄС: глобальний twin для клімату й ресурсів	В Україні окремі IT-платформи, але немає city-twin	Розробити спеціальний 디지털-цифровий двійник для планування реконструкції, recovery-стратегії
Платформи для reuse / recycling	Данія, Нідерланди, Швеція мають хай-тек сортувальні потужності	Україна: POVTORNO у будівництві, але майже немає промислових sorting	Розвивати автономні сортувальні лінії з AI-класифікацією; залучати стартапи

Джерело: дослідження авторів.

однак національна практика ще характеризується рядом нерозв'язаних проблем: відсутністю нормативного забезпечення DPP, фрагментарністю цифрової інфраструктури, низьким рівнем доступності інтелектуальних технологій для МСП, а також браком кадрів і міждисциплінарної освіти.

З огляду на це, пріоритетними завданнями для України є: формування нормативно-правової бази для DPP та циркулярної цифровізації; створення інтегрованої екосистеми відкритих платформ для обліку ресурсів і відходів; розвиток цифрових пілотів у будівництві, агросекторі та легкій промисловості; стимулювання міжсекторальної співпраці й міжнародного обміну знаннями; впровадження освітніх програм з цифрової циркулярності на рівні вищої освіти та професійної підготовки. Таким чином, ефективне використання цифрових технологій може суттєво прискорити трансформацію економіки України у напрямі сталості, ресурсної ефективності та відповідності європейським екологічним стандартам.

2. Можливості інтеграції європейського досвіду в українську практику цифрової циркулярності. Інтеграція передового європейського досвіду у сфері цифрових рішень для циркулярної економіки є стратегічно важливою передумовою для сталого розвитку України, її поступової екологічної трансформації та зближення з політикою

ЄС у рамках Угоди про асоціацію. На сьогодні Європейський Союз демонструє комплексний підхід до цифрової циркулярності, поєднуючи регуляторні ініціативи (ESPR, Digital Product Passport), технологічні розробки (IoT, AI, цифрові двійники) та інституційну підтримку інноваційного середовища. Україна вже має окремі цифрові інструменти, що відповідають європейській логіці відкритості та прозорості: платформи Prozorro, Diia, POVTORNO виступають прикладами успішного впровадження електронного урядування та інструментів обліку ресурсів. Однак для повноцінної адаптації європейських підходів до цифрової циркулярності необхідні цілеспрямовані заходи на декількох рівнях. 1. Нормативна гармонізація. Україна потребує розробки національного аналога Регламенту ESPR з чітким визначенням стандартів цифрових паспортів продуктів (DPP), інтероперабельних форматів даних, обов'язкових параметрів прозорості та режимів доступу до екологічної інформації. Пілотування цифрових рішень на основі європейських стандартів. Впровадження пілотних проєктів у ключових секторах (будівництво, АПК, переробна промисловість) за моделлю «пісочниці» дасть змогу апробувати підходи DPP, reverse logistics, return-and-reward на локальному рівні з поступовою масштабізацією. 2. Інституційна співпраця. Важливим є поглиблення партнерств з європей-

ськими агентствами, програмами підтримки (EIT Climate-KIC, Interreg, Horizon Europe) та участь у міжнародних ініціативах з цифровізації циркулярної економіки, зокрема в рамках Green Deal Industrial Plan. 3. Освіта та підготовка кадрів. Варто запровадити спеціалізовані міждисциплінарні курси з цифрової циркулярності на базі університетів, а також впровадити сертифікаційні програми для фахівців з цифрового сталого управління. 4. Інституційна підтримка МСП. Українським малим та середнім підприємствам необхідно надати доступ до цифрових рішень на пільгових умовах, включаючи фінансове стимулювання, експертний супровід та відкриті ІТ-платформи за зразком європейських B2B-хабів. 5. Адаптація практик цифрової відповідальності. Українське законодавство має забезпечити баланс між прозорістю даних і захистом інтелектуальної власності, персональної інформації, враховуючи досвід впровадження режимів доступу до даних DPP у межах GDPR.

Загалом, інтеграція європейського досвіду в українську практику потребує не лише технічної адаптації, а й інституційної та культурної трансформації. Орієнтація на цінності відкритості, міжсекторальної співпраці та інноваційності має стати основою для формування національної моделі цифрової циркулярності.

Інтеграція цифрового досвіду Європейського Союзу у сфері циркулярної економіки відкриває для України низку перспективних напрямів роз-

витку, що поєднують технологічну інноваційність, екологічну відповідальність та економічну ефективність. Аналіз показав, що ЄС вже створив потужну нормативну, технічну й інституційну базу для цифрової циркулярності, в той час як в Україні ці процеси лише розпочинають формуватись у вигляді окремих пілотних ініціатив.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі узагальнення:

1. Цифрові інструменти, що використовуються в ЄС, зокрема DPP, IoT, AI, цифрові двійники – забезпечують прозорість і контроль за матеріальними потоками на всіх етапах життєвого циклу продукції.
2. Україна вже має базові компоненти цифрової екосистеми (Prozorro, Diia, POVTORNO), які можуть стати основою для побудови національної цифрової моделі циркулярної економіки.
3. Основними передумовами ефективної інтеграції є розробка нормативно-правового забезпечення для цифрових паспортів продуктів, підтримка малих і середніх підприємств, запровадження освітніх програм, а також інституційне партнерство з європейськими програмами.
4. Особливу увагу слід приділити уніфікації форматів даних, режимам доступу, захисту інформації та відповідності європейським стандартам (зокрема GDPR), що є необхідною умовою для повноцінної інтеграції в ринок ЄС.

Таким чином, поступове впровадження цифрових інструментів на основі європейських практик створює можливості для трансформації

Таблиця 2

Можливості інтеграції європейського досвіду в українську практику цифрової циркулярності

Напрямок інтеграції	Європейський досвід (ЄС)	Потенціал для впровадження в Україні
Нормативна база	Регламент ESPR, обов'язковість DPP з 2030 р., стандартизовані поля даних	Розробка національного стандарту на основі ESPR та гармонізація з вимогами ЄС
Цифрові паспорти продуктів (DPP)	Застосування у текстилі, електроніці, батареях; доступ через QR/NFC	Пілотні у будівництві (POVTORNO), агросекторі, легпромі; підтримка Diia/Prozorro
Інтелектуальні технології (AI, IoT)	Автономні сортувальні комплекси, смарт-контейнери, цифрові двійники	Впровадження в агро- та переробному секторі, потребує інвестицій і технічного апгрейду
Освіта та кадри	Курси та сертифікації з екодизайну, цифрової циркулярності, навчання через Erasmus+	Запровадження міждисциплінарних програм у ЗВО; створення національної сертифікації
МСП та підтримка бізнесу	Платформи обміну, відкриті API, бізнес-інкубатори циркулярних стартапів	Розробка ІТ-платформ для МСП, включення в національну політику цифрової трансформації
Режими доступу до даних	Багаторівневий доступ у DPP; відповідність GDPR; блокчейн-архітектура	Потреба у нормативному регулюванні режимів доступу, захисті даних та IP
Інституційне партнерство	Участь у Horizon Europe, EIT, Green Deal Industrial Plan	Включення українських проєктів до міждержавних програм та фінансування з боку ЄС

Джерело: дослідження авторів.

національної економіки в напрямі сталого розвитку, ефективного управління ресурсами та екологічної модернізації.

3. Цифрові бар'єри та обмеження у впровадженні циркулярних підходів на національному рівні. Попри наявність політичної волі та окремих успішних ініціатив у сфері цифрової трансформації, впровадження принципів циркулярної економіки в Україні суттєво ускладнюється низкою цифрових бар'єрів, які обмежують масштабність, швидкість і ефективність трансформаційних процесів. Ці обмеження мають як інституційний, так і технологічний характер і потребують системного вирішення.

1. Відсутність національних стандартів цифрової циркулярності. У Європейському Союзі цифрові підходи до циркулярності закріплені на рівні законодавства (зокрема через регламент ESPR), що дозволяє уніфікувати вимоги до даних, інтерфейсів та обміну інформацією між учасниками ринку. В Україні поки що немає єдиного правового поля щодо цифрових паспортів продуктів (DPP), режимів доступу до екологічної інформації, або стандартів циркулярних ІТ-систем, що створює правову невизначеність для бізнесу та органів влади. 2. Фрагментація цифрових платформ. Сьогодні національні цифрові сервіси, як-от Prozorro, Diia, POVTORNO працюють незалежно один від одного, не забезпечуючи наскрізного обміну даними щодо ресурсів, відходів, логістики та екологічних характеристик продуктів. Така роз'єднаність обмежує створення єдиної інформаційної екосистеми циркулярної економіки, що є необхідною умовою для прозорого обліку та прийняття обґрунтованих рішень. 3. Обмежений доступ до цифрових технологій для МСП. Малі та середні підприємства, що становлять основу української економіки, не мають широкого доступу до сучасних цифрових рішень – таких як IoT, AI, автоматизовані системи сортування чи цифрові двійники. Відсутність фінансових механізмів підтримки, низький рівень цифрової грамотності та нестача технічних фахівців унеможливають самостійне впровадження інновацій. 4. Низький рівень інтероперабельності цифрових систем. ІТ-платформи та бази даних, які використовуються в різних секторах (будівництво, агросектор, промисловість), здебільшого не мають сумісних форматів з європейськими або навіть міжвідомчими стандартами. Це ускладнює імпорту/експорту рішень, унеможливує інтеграцію з європейськими DPP-

системами та перешкоджає гармонізації цифрової політики. 5. Неврегульованість питань доступу до цифрових даних. Циркулярна економіка передбачає обмін чутливою інформацією про склад продуктів, їх походження, енергоспоживання, методи утилізації тощо. Проте в Україні поки не існує чітких правил щодо режимів доступу до таких даних, особливо в контексті сумісності з GDPR, захисту конфіденційної та персональної інформації, що створює ризики правових колізій та недовіри з боку бізнесу. 6. Недостатність освітньо-кадрової підтримки. Більшість вищих навчальних закладів в Україні не мають навчальних програм, які б поєднували цифрову трансформацію з принципами сталого розвитку, циркулярної логістики, екодизайну та управління ресурсами. Через це бракує кваліфікованих фахівців, здатних проектувати та впроваджувати цифрові рішення у сфері циркулярної економіки.

Для ефективного впровадження циркулярної економіки в Україні необхідно подолати не лише технологічні розриви, а й забезпечити нормативну чіткість, інституційну координацію, доступність рішень для малого бізнесу та розвиток міждисциплінарних компетенцій. Лише за умови усунення зазначених цифрових бар'єрів можлива повноцінна адаптація європейських практик циркулярності до українських реалій. Аналіз цифрових бар'єрів, що перешкоджають впровадженню циркулярної економіки в Україні, засвідчив наявність глибоких системних проблем, які потребують комплексного вирішення на законодавчому, технологічному, інституційному та освітньому рівнях. Насамперед, ключовим викликом є відсутність уніфікованого нормативного середовища для впровадження цифрових паспортів продуктів (DPP), яке б відповідало європейським регламентам, зокрема ESPR. Паралельно з цим спостерігається фрагментованість цифрової інфраструктури, технічна несумісність ІТ-платформ, низька доступність технологій для МСП і брак кадрів, здатних реалізовувати проекти цифрової циркулярності.

Окрему увагу слід приділити відсутності регламентованих режимів доступу до екологічно значущих цифрових даних. Без вирішення цього питання неможливо забезпечити ані довіру бізнесу, ані прозорість для споживача, ані ефективний контроль з боку держави та громадськості.

Таким чином, для подолання виявлених бар'єрів Україна повинна: розробити національні стандарти цифрової циркулярності (зокрема щодо

Регламент Ecodesign for Sustainable Products (ESPR) як основа впровадження цифрових паспортів продуктів (DPP)

Категорія бар'єру	Суть проблеми	Наслідки для впровадження циркулярності	Рекомендовані заходи для подолання
Нормативно-правовий вакуум	Відсутність закону чи стандарту щодо цифрових паспортів продуктів (DPP), відсутні визначення форматів, полів даних, регламентів зберігання	Неможливість формалізувати екологічну інформацію про продукти, низька сумісність з європейськими вимогами	Розробка національного стандарту DPP; гармонізація з ESPR; імплементація через Мінекономіки/Міндовкілля
Фрагментарність цифрової інфраструктури	Prozorro, Diia, POVTORNO не інтегровані між собою, відсутній спільний API, не налаштований обмін даними між платформами	Неможливість створити наскрізну цифрову систему обліку ресурсів; дублювання інформації; складність для користувача	Створення національного інтеграційного хабу; розробка уніфікованих API; запуск тестової екосистеми
Недоступність технологій для МСП	Малі підприємства не мають доступу до рішень на базі IoT, AI, блокчейну, через високу вартість, складність впровадження, брак кадрів	Обмеження масштабування циркулярних підходів; цифрова нерівність між великим і малим бізнесом	Запровадження грантів/пілг на цифровізацію; створення відкритих платформ; підтримка консалтингових інкубаторів
Технічна несумісність (інтероперабельність)	Використання різних форматів даних, закриті бази, відсутність сумісності з європейськими або міжвідомчими стандартами	Неможливість передачі даних між секторами або інтеграції з платформами ЄС	Розробка стандарту структурованих даних (напр. XML/JSON формат DPP); підтримка інтеграції з EU Single Market Data Spaces
Проблеми доступу до даних	Відсутність регулювання щодо багаторівневого доступу до екологічних даних, непрозорість правового статусу цифрової інформації, неузгодженість з GDPR	Ризики витоку, відмова від впровадження з боку бізнесу, бар'єри для споживача і переробника	Розробка моделі доступу (open/public/regulatory/private); консультації з Data Protection Officer; сумісність з GDPR
Освітній і кадровий дефіцит	Відсутні навчальні програми, що поєднують цифрові технології та циркулярну економіку; недостатньо фахівців з цифрової екологістики	Низька кадрова спроможність для запуску та супроводу цифрових систем; зниження інституційної готовності	Впровадження магістерських програм у ЗВО; міждисциплінарні курси на базі Erasmus+/UKAid/USAID
Відсутність фінансування пілотів	Пілотні проекти (напр. з DPP або smart-сортунням) майже не фінансуються за рахунок держави або місцевих бюджетів	Відсутність перевірених моделей для масштабування; брак доказової бази	Створення державного фонду пілотування цифрової циркулярності; залучення міжнародних донорів

Джерело: дослідження авторів.

DPP); забезпечити технічну інтероперабельність між цифровими платформами; створити механізми підтримки цифрової трансформації для МСП; впровадити міждисциплінарну освітню

підготовку кадрів; визначити правові режими доступу до циркулярних цифрових даних; стимулювати пілотні проекти за підтримки держави та міжнародних партнерів. Усунення зазначених

цифрових бар'єрів є необхідною умовою для формування національної цифрової екосистеми циркулярної економіки, здатної ефективно інтегруватися в європейський економічний та технологічний простір.

4. Інституційна, технічна та кадрова готовність України до впровадження цифрової циркулярної екосистеми. Виокремимо напрями інституційної, технічної та кадрової готовності України до впровадження цифрової циркулярної екосистеми.

1. Інституційна готовність. Україна поступово адаптує свої законодавчі та управлінські рамки до принципів сталого розвитку та циркулярної економіки: Ухвалено Національну стратегію поводження з відходами, де передбачено цифровізацію контролю; відбувається гармонізація екологічного законодавства з нормами ЄС (зокрема в контексті Угоди про асоціацію); Запущені пілотні регіональні програми екологічного моніторингу та «зеленого» управління. Однак: інституційна взаємодія між міністерствами, громадами, бізнесом залишається фрагментарною. Потрібна єдина цифрова стратегія впровадження циркулярної моделі.

2. Технічна готовність. Україна має певний технічний потенціал для впровадження цифрової

екосистеми: наявні ІТ-компанії, здатні розробляти екологічні платформи, датчики, ШІ-рішення; впроваджуються «розумні міста» з сенсорними системами (наприклад, Київ, Львів, Вінниця); розвивається електронне урядування (наприклад, ЕкоМодуль, ЕкоСистема Міндовкілля). Однак: цифрова інфраструктура екологічного моніторингу охоплює не всі регіони; є потреба в інвестиціях у відкриті екодани, IoT-мережі, супутниковий аналіз. 3. Кадрова готовність. Україна має потужний освітній і науковий потенціал, проте потребує спеціалізованої підготовки кадрів: існують освітні програми з екології, ІТ, управління сталим розвитком; розвиваються наукові школи в галузі екологічного прогнозування, ШІ, GIS-аналітики. однак: відсутні міждисциплінарні програми, що об'єднують екологію, цифрові технології та економіку замкненого циклу. Також є дефіцит практично підготовлених спеціалістів у громадах та ОТГ. Україна має базовий фундамент – інституційний, технічний і кадровий – для впровадження цифрової циркулярної екосистеми. Проте реалізація цієї моделі потребує єдиної державної стратегії, міжгалузевої координації, цільового фінансування та розвитку людського капіталу. Ключову роль у цій трансформації може відіграти штучний інтелект як технологічний прискорювач.

Таблиця 4

Практичні рекомендації для України щодо впровадження цифрової циркулярної екосистеми

Сфера	Поточний стан	Практичні рекомендації
Інституційна	Розрізнені ініціативи, відсутність єдиної цифрової екостратегії	Розробити національну стратегію цифрової циркулярної економіки Створити міжвідомчу координаційну раду
Нормативно-правова	Часткова адаптація до європейського екозаконодавства	Впровадити стандарти цифрового обліку відходів і ресурсів Запровадити обов'язкову екодіджиталізацію
Технічна інфраструктура	Локальні рішення, недостатнє покриття сенсорними мережами	Розширити мережу IoT для моніторингу довкілля Інвестувати в цифрові платформи управління ресурсами
Кадрова підготовка	Недостатньо фахівців у сфері екології та цифрових технологій	Створити міждисциплінарні програми в університетах Підготувати кадри для громад і цифрових екосистем
Фінансування	Обмежене державне фінансування, залежність від донорів	Залучати зелене фінансування, інвестиції ЄС, кредити на цифрову трансформацію
Участь громадськості	Низький рівень екоактивності та цифрової залученості населення	Розробити мобільні додатки для екомоніторингу Запровадити відкриті екоінформаційні сервіси для громадян
Регіональний рівень	Відсутність цифрової екологічної стратегії на рівні громад та ОТГ	Впровадити пілотні «розумні громади» Розробити регіональні дорожні карти циркулярного розвитку

Джерело: дослідження авторів.

Практичні рекомендації для України.

Розробити національну нормативну базу для цифрових паспортів продуктів (DPP). Ініціювати міжвідомчу робочу групу (Мінекономіки, Міндовкілля, ДСТУ) для створення стандарту на DPP. Визначити обов'язкові категорії товарів (наприклад, текстиль, побутова електроніка, будматеріали), для яких DPP стане пілотним інструментом.

Забезпечити сумісність з вимогами ESPR і європейським форматом даних. 2. Створити інтегровану національну платформу обміну ресурсною інформацією. Об'єднати дані з платформ Prozorro, Diia, POVTORNO в єдину інформаційну екосистему. Розробити єдиний API та відкрити базу даних для комунікації між державними та приватними структурами. Ввести функціонал обліку ресурсів, обігу відходів, вторинної сировини. 3. Запровадити підтримку цифровізації для МСП. На дати фінансові стимули (гранти, пільгові кредити) на впровадження IoT, AI, DPP. Створити регіональні цифрові хаби консультування та МСП у сфері циркулярності. Підтримати пілотні проекти reuse/recycle на рівні громад. 4. Розвивати професійну освіту та міждисциплінарні програми. Ввести у вищих навчальних закладах курси за темами: «Цифрова циркулярна економіка», «Екодизайн та DPP», «Цифрове управління ресурсами». Сприяти сертифікації кадрів у співпраці з європейськими освітніми проектами (Erasmus+, Horizon). Створити навчально-практичні центри на базі університетів і технопарків. 5. Упорядкувати режим доступу до цифрових даних. Розробити типову модель багаторівневого доступу до даних DPP (відкритий – партнерський – регуляторний). Врегулювати правовий статус екологічно значущої інформації відповідно до вимог GDPR. Створити національну політику цифрової екологічної відповідальності та кібербезпеки. 6. Запустити пілотні демонстраційні проекти. Обрати цільові регіони для впровадження комплексних цифрових моделей управління ресурсами. Залучити міжнародних донорів та партнерів

(EIB, GIZ, UNDP) до фінансування технічного впровадження. Створити національний звітний реєстр результатів пілотів та рекомендацій для масштабування. 7. Інституціоналізувати політику цифрової циркулярності. Запровадити окрему національну програму/стратегію «Цифрова циркулярна економіка 2030». Інтегрувати питання цифрової циркулярності в існуючі державні програми цифровізації та зеленої економіки. Ці рекомендації адаптовані до реального інституційного, технічного та економічного контексту України і можуть бути використані як основа для розділу «Пропозиції» у науковій роботі, політичному документі або стратегії.

Висновки. Цифрові технології є каталізатором розвитку циркулярної економіки, оскільки забезпечують прозорість ланцюгів постачання, контроль за ресурсами та ефективне управління відходами. Їх впровадження сприяє досягненню цілей сталого розвитку та зеленого переходу. Європейський Союз напрацював ефективні моделі цифровізації циркулярних процесів, зокрема через цифрові паспорти продукції, екосистемні платформи, штучний інтелект та хмарні рішення. Ці інструменти довели свою результативність у сфері будівництва, текстилю, електроніки та управління відходами. Україна має значний потенціал для адаптації європейського досвіду у контексті післявоєнного відновлення, зокрема через створення цифрових хабів, участь у програмах ЄС (Digital Europe, EU4Digital) та реалізацію пілотних ініціатив (наприклад, POVTORNO). Інституційна підтримка, цифрова освіта та нормативна гармонізація є ключовими чинниками для успішного впровадження цифрових рішень у циркулярну економіку України. Особливу роль відіграє розвиток публічно-приватного партнерства та співпраця з міжнародними організаціями (UNIDO, OECD, Єврокомісія). Необхідна комплексна стратегія цифрової трансформації циркулярної економіки, що включатиме фінансові стимули, освітні програми, розвиток IT-інфраструктури та екологічну стандартизацію.

Список використаних джерел

- Lopes, C., Barata, J. Digital Product Passport: A Review and Research Agenda. *Procedia Computer Science*, 2024, Vol. 239, pp. 708–714. DOI: 10.1016/j.procs.2024.04.174.
- Carvalho, C., Silva, C.J., Abreu, M.J. Circular Economy: Literature Review on the Implementation of the Digital Product Passport (DPP) in the Textile Industry. *Sustainability*, 2025, Vol. 17, No. 5, Article 1802. DOI: 10.3390/su17051802.
- Janev, V., Djuric, D., Stanojevic, D., Lukovic, M. Digital product passports as enablers of digital circular economy
- Illán García, L., Fernández-Caramés, T.M. Digital Product Passport Management with Decentralised Identifiers and Verifiable Credentials. arXiv preprint, 2024. Available at: <https://arxiv.org/abs/2410.15758>.

Gieß, M., Zeyen, A., Klötzer, C. Exploring the Value Ecosystem of Digital Product Passports: A Framework and Empirical Illustration. *Journal of Industrial Ecology*, 2025. DOI: 10.1111/jiec.13621. 6. Haque, S., Taylor, M.J., Aslam, N. Data governance: Digital product passports as a case study. *Big Data & Society*, 2022, Vol. 9(1). Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20539517221087368>.

Veenstra, A., Loenen, E., Loorbach, D. Final report: Digital Product Passports and EU Regulation. ResearchGate, 2025. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/390815743>

Meyer, L., Kühn, A., Kiefer, M. Digital Twins and Asset Administration Shells in the Context of DPP. arXiv preprint, 2025. Available at: <https://arxiv.org/abs/2503.08460>.

Oxera Consulting LLP. The Economic Impacts of Digital Product Passports in the EU. Policy Report, 2025. Available at: <https://www.oxera.com>. IW-Institut / Intereconomics. Digital Product Passport: Finding the Right Balance Between Transparency for Circularity and Added Red Tape. Intereconomics, 2025.

References

Lopes, C., & Barata, J. (2024). Digital product passport: A review and research agenda. *Procedia Computer Science*, 239, 708–714/. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.04.174>

Carvalho, C., Silva, C. J., & Abreu, M. J. (2025). Circular economy: Literature review on the implementation of the digital product passport (DPP) in the textile industry. *Sustainability*, 17(5), Article 1802. <https://doi.org/10.3390/su17051802>

Janev, V., Djuric, D., Stanojevic, D., & Lukovic, M. Digital product passports as enablers of digital circular economy. Manuscript in preparation.

Illán García, L., & Fernández-Caramés, T. M. (2024). Digital product passport management with decentralised identifiers and verifiable credentials. arXiv preprint. <https://arxiv.org/abs/2410.15758>

Gieß, M., Zeyen, A., & Klötzer, C. (2025). Exploring the value ecosystem of digital product passports: A framework and empirical illustration. *Journal of Industrial Ecology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/jiec.13621>

Haque, S., Taylor, M. J., & Aslam, N. (2022). Data governance: Digital product passports as a case study. *Big Data & Society*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/20539517221087368>

Veenstra, A., Loenen, E., & Loorbach, D. (2025). Final report: Digital product passports and EU regulation. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/390815743>

Meyer, L., Kühn, A., & Kiefer, M. (2025). Digital twins and asset administration shells in the context of DPP. arXiv preprint. <https://arxiv.org/abs/2503.08460>

Oxera Consulting LLP. (2025). The economic impacts of digital product passports in the EU. Policy report. <https://www.oxera.com>

IW-Institut / Intereconomics. (2025). Digital product passport: Finding the right balance between transparency for circularity and added red tape. Intereconomics. <https://www.intereconomics.eu>

NATALYA, METELENSKO – Doctor of Economics, Professor,
Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education
and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: natalia.metelenko@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6757-3124>

VALENTYNA, VORONKOVA – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor,
Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine,
Head of the Department of Management and Administration,
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

VIKTORIYA, OGLOBLINA – PhD in Economics, Docent,
of the Department of Information Economics, Entrepreneurship and Finance,
Engineering Education and Scientific Institute of Y. M. Potebnya,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: va.ogloblina@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6627-0255>

VITALINA, NIKITENKO – Doctor of Philosophy (D.Sc.),
Professor of the Department of Management and Administration,
Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vitalina2006@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>

HALINA, HARBAR – Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business and Business Organization,
Mykolaiv National Agrarian University (Mykolaiv, Ukraine)
E-mail: garbargalina12@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4750-3361>

DIGITAL TECHNOLOGIES FOR THE CIRCULAR ECONOMY: EU EXPERIENCE FOR UKRAINE

Abstract

The article analyzes the role of digital technologies as a key factor in the development of the circular economy, particularly in the context of Ukraine's transformation period. It examines the best practices of European Union countries in implementing digital solutions to optimize resource management, reduce waste, and improve the efficiency of economic processes. The purpose of the article is to identify the key digital tools used in the European Union to support the circular economy and to justify the possibilities and ways of adapting them in Ukraine, taking into account the national context, regulatory framework, and institutional readiness. A review of modern digital technologies (including DPP, IoT, AI, digital twins) that support the circular economy in EU countries was conducted. Key EU regulatory documents governing digital circularity (in particular, the ESPR Regulation and other delegated acts) were identified. The current state of digital transformation in Ukraine in the areas of resource management, construction, agriculture, and public services was analyzed. Barriers that hinder the implementation of digital solutions for the circular economy in the Ukrainian context (legal, technical, human resources, institutional) have been identified. Recommendations have been made on the formation of an integrated digital ecosystem for the circular economy in Ukraine, taking into account European experience and the specifics of the national market. With this in mind, Ukraine's priority tasks are: developing a regulatory framework for DPP and circular digitalization; creating an integrated ecosystem of open platforms for resource and waste accounting; developing digital pilots in construction, agriculture, and light industry; stimulating cross-sectoral cooperation and international knowledge exchange; introducing educational programs on digital circularity at the level of higher education and vocational training. Thus, the effective use of digital technologies can significantly accelerate the transformation of Ukraine's economy towards sustainability, resource efficiency, and compliance with European environmental standards. The article offers recommendations for developing digital infrastructure for the circular economy in Ukraine. For Ukraine, the introduction of digital tools in the circular economy opens up new opportunities: infrastructure modernization, green entrepreneurship development, job creation, and environmentally responsible integration into the EU single market.

Key words: digital technologies, circular economy, EU, Ukraine, digital transformation, global challenges

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 09.07.2025

Accepted date 15.08.2025

Published date 09.09.2025

How to cite: Метеленко, Наталя, Воронкова, Валентина, Оглобліна, Вікторія, Нікітенко, Віталіна, Гарбар, Галина. Цифрові технології для циркулярної економіки: досвід ЄС для України. HUMANITIES STUDIES : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2025. 24 (101). С. 288–300

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-31>

НАШІ АВТОРИ LIST OF AUTHORS

АНДРЮКАЙТІСЕНЕ, РЕГІНА – Доктор соціальних наук (управління), доцент кафедри спортивного та туристичного менеджменту, професор Литовського університету спорту; Академік Академії наук вищої освіти України (Каунас Литва)

Regina, Andriukaitienė – Doctor of Social Sciences (Management), Associate Professor of Sports and Tourism Management, Professor of Lithuanian University of Sport; Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Kaunas, Lithuania)

E-mail: regina.andriukaitiene@gmail.com; regina.andriukaitiene@lsu.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-7333>

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва

Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

БАГУЖЕНЕ, ІНЕСА – Дослідник Магістр права, Коледж прикладних наук SMK (Клайпеда, Литва)

Inesa, Bagužienė – Researcher Master of Laws SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)

E-mail: inesabaguziene@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8029-292X>.

Коледж прикладних наук SMK, Немуно г. 2, 91199, Клайпеда, Литва

College of Applied Sciences, Nemuno g. 2, 91199, Klaipėda, Lithuania

---

БЛОГУР, ВЛАДА ЄВГЕНІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Vlada, Bilohur – Doctor of Philosophy, professor of Department of physical education Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: bilogurvlada@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1053-2716>

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, str. Mytna, 29, 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

БУРАШНІКОВА, ОЛЕНА СЕРГІЇВНА – аспірантка спеціальності «Філософія» кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М.Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Olena, Burashnikova – PhD student in Philosophy, Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: burasnikoval@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0806-1767>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВЕРСТИН, АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ – аспірант спеціальності «Філософія», Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Andriy, Verstyn – PhD candidate (Doctor of Philosophy), Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

E-mail: andriiverstyn8@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6958-852X>

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, 76000, Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenka Street, 76000, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region, Ukraine

---

ВЕНГЕР, ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Olga, Venger – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Management of Organizations and Project Management, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vengerolya14@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3758-7891>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВОРОНКОВА, ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА – доктор філософських наук, професор, Академік академії наук вищої освіти України, завідувачка кафедри управління та адміністрування, Академік Академії наук вищої освіти України, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Valentyna, Voronkova – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Management and Administration, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: valentinavoronkova236@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0719-1546>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226, Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВАРЕЙКАЙТЕ, ВІКТОРИЯ – магістр Литовського Університету Спорту (Каунас, Литва)

Viktorija, Vareikaite – Master of Lithuanian University of Sport (Kaunas, Lithuania)

E-mail: viktorija.vareikaite@lsu.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-00061765-3958>

Литовський Університет Спорту, 6, Каунаський повіт, LT-44221, Каунас, Литва

Lithuanian Sports University, 6, str. Sporto, Kaunas municipality, LT-44221, Kaunas, Lithuania

---

ГАРБАР, ГАЛИНА АНАТОЛІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри готельно-ресторанної справи та організації бізнесу, Миколаївський національний аграрний університет (Миколаїв, Україна)

Halina, Harbar – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business and Business Organization, Mykolaiv National Agrarian University (Mykolaiv, Ukraine)

E-mail: garbargalina12@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4750-3361>

Миколаївський національний аграрний університет, вул. Георгія Гонгадзе, 9, 54000, Миколаїв, Україна

Mykolaiv National Agrarian University, 9 Heorhii Gongadze Street, 54000, Mykolaiv, Ukraine

---

ГОНЧАРЕНКО, ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ – аспірант кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)

Ievgen, Goncharenko – PhD student at the Department of Philosophy of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: ievgen.goncharenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Курпичова, 2, 61002, Харків, Україна

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 2, Kurpichova St., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

ГРАМЧУК, МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка спеціальності 033 «Філософія» кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Marina, Gramchuk – PhD student of specialty 033 «Philosophy», Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: marinagramchuk@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6655-6114>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ДЗЬОБАНЬ, ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

OLEXANDER, DZOBAN – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, 61024, Харків, Україна

Yaroslav Mudryi National Law University Hryhoriy Skovorody Street, 77, 61024, Kharkiv, Ukraine

---

ДОЛЬСЬКА, ОЛЬГА ОЛЕКСІЇВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)

Olga, Dolska – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: dolska2016@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9577-8282

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Курпичова, 2 61002, Харків, Україна

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kurpichova St., 2, 61002, Kharkiv, Ukraine

---

ЕЙЧІНАЙТЕ, ГАБІЯ – магістр Університета Казімераса Симоновичюса (Вільнюс, Литва)

Gabija, Eičinaite – master of Kazimieras Simonavičius University (Vilnius, Lithuania)

E-mail: gabijaicinaite0626@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9418-0738>

Університет Казімераса Симоновичюса, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Вільнюс, Литва
Kazimieras Simonavičius University, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Vilnius, Lithuania

---

ЖИХАР ГЛІБ ДМИТРОВИЧ – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Gleb, Zhykhar – Postgraduate student of of the Department «Public Management and Administration Engineering educational and scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: glebzhy@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7185-2887>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЗАХАРОВА, СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри дизайну, Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

Svitlana, Zakharova – PhD in Philosophy, Associate Professor of the Design Department, National University of Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: arconzp@meta.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6952-2558>

Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, 69063, Запоріжжя, Україна

National University «Zaporizhzhia Polytechnic», 64 Zhukovsky str., 69063, Zaporizhzhia, Ukraine

---

КАРПЕЦЬ, ЛЮБОВ АНАТОЛІЇВНА – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов, професор Харківської державної академії фізичної культури (Харків, Україна)

Lyubov, Karpets – Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor, Head of the Ukrainian and Foreign Languages Department, Kharkiv State Academy of Physical Culture (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: Lubo.Karpets@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4263-7806>

Харківська державна академія фізичної культури, вул. Клочківська, 99, 61058, Харків, Україна

Kharkiv State Academy of Physical Culture, 99 Klochkivska Str, 61058, Kharkiv, Ukraine

---

КОРЖ, ГАННА ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди (Харків, Україна)

Ganna, Korzh – PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: ganna.korzh12@hnpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-353X>

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskiyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

КОРНІЄНКО, СВІТЛАНА ГРИГОРІВНА – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Svitlana, Korniienko – Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: s.pylypenko@hnpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3838-7805>

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskiyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

КОРСУНСЬКИЙ, ВІКТОР ОЛЕКСІЙОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Viktor, Korsunskyi – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Department of Fine Arts and Design, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

E-mail: witantas@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, 49000, Дніпро, Україна

Oles Honchar Dnipro National University, 72 Nauky ave, 49000, Dnipro, Ukraine

---

КРОТЮК, ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ – PhD, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки, Харківський Національний університет Повітряних сил імені Івана Кожедуба (Харків, Україна)

Vasyl, Krotiuk – PhD, associate professor, Head of Department of Psychology and Pedagogy, Ivan Kozhedub National Air Force University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: krotiukvasyl@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5606-069X>

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, вул. Полтавський Шлях, 123, 61123, Харків, Україна,

Ivan Kozhedub National Air Force University, 123 Poltavsky Shlyakh St., 61123, Kharkiv, Ukraine

---

КРАВЧЕНКО, РОМАН ВІКТОРОВИЧ – аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Roman, Kravchenko – PhD Student at the Department of the Philosophy, Public Administration and Social Work, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: kravchenko_rv@znu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5306-5974>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 33, Dniprovsk str., 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

КУДИНОВ, ІГОР ОЛЕКСІЙОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Igor, Kudinov – PhD, associate professor, associate professor of Sociology department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: ikudinov@cisr.org.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7785-1637>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 33, Dniprovsk str., 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЛЕПСЬКИЙ, МАКСИМ АНАТОЛІЙОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Maksym, Lepskiy – Doctor of Philosophy, Professor, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: waysensey@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5604-641X>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, 33, Dniprovsk str., 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЛЮДСЬКИЙ, РУСЛАН – Дослідник, Магістр права SMK (Клайпеда, Литва)

Ruslan, Liudskij – Researcher, Master of Laws SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)

E-mail: ruslan.liudskij@icloud.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8428-7753>

Коледж прикладних наук, Немуно г. 2, 91199, Клайпеда, Литва

College of Applied Sciences, Nemuno g. 2, 91199, Klaipėda, Lithuania

---

МЕТЕЛЕНКО, НАТАЛІА ГЕОРГІЇВНА – доктор економічних наук, професор, академік АЕНУ, директорка, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Natalya, Metelenko – Doctor of Economics, Professor, Academician of AENU, Director of the Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: natalia.metelenko@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6757-3124>

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

МОСЕНДЗ, ОКСАНА ОЛЕГІВНА – доктор філософії у галузі знань культура і мистецтво, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).

Oksana, Mosendz – Doctor of the Philosophy, field of study Culture and Art Associate Professor, head of Department of Fine Arts and Design, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

E-mail: mosendz.oxana@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1268-2179>

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, 49000, Дніпро, Україна

Oles Honchar Dnipro National University, 72 Nauky ave, 49000, Dnipro, Ukraine

---

НІКІТЕНКО, ВІТАЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Vitalina, Nikitenko – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: vitalina2006@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ОГЛОБЛІНА, ВІКТОРІА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)

Viktoriia, Ogloblina – PhD in Economics, Docent, of the Department of Information Economics, Entrepreneurship and Finance, Engineering Education and Scientific Institute of Y. M. Potebnya, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: va.ogloblina@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6627-0255>

Інженерний навчально-науковий інститут, Запорізький національний університет, просп. Соборний, 226, 69006, Запоріжжя, Україна

Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University, 226 Soborny Avenue, 69006, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ОПРЯ, ПОЛІНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА – аспірантка, філософський факультет, Київський національний університет ім.Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Polina Oprya – PhD Student at the Department of Theoretical and Practical Philosophy Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

E- mail: opryapolina@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0397-704X>

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine

---

ПАВЛОВА, ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Tetiana, Pavlova – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of Department of Philosophy, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

E-mail: pavlova_tatyana@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-3573>

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, 49045, Дніпро, Україна
Oles Honchar Dnipro National University, 72, Nauky ave., 49045, Dnipro, Ukraine

---

ПАВЛОВ, РОМАН АНАТОЛІЙОВИЧ – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Roman, Pavlov – Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

E-mail: r.pavlov.dnu@gmail.com,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2730>

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Науки, 72, 49045, Дніпро, Україна
Oles Honchar Dnipro National University, 72, Nauky ave., 49045, Dnipro, Ukraine

---

ПАВЛЮК, ОЛЬГА ЮРІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри дизайну, Національний університет «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

Olga, Pavliuk – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Design Department of the National University; Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: polonia.nick@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2099-3743>

Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, 69063, Запоріжжя, Україна

National University «Zaporizhzhia Polytechnic», 64 Zhukovskogo str., 69063, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ПАЛАГУТА, ВАДИМ ІВАНОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

Vadim, Palahuta – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy of the National University of Technology (Dnipro, Ukraine)

E-mail: palaguta@ua.fm

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Д. Яворницького, 19, 49005, Дніпро, Україна

National University of Technology, 19, D. Yavornytskoho ave, 49005, Dnipro, Ukraine

---

ПАНЬКО, ОКСАНА ІГОРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Oksana, Panko – associate professor, Department of Philosophy, Lviv Polytechnic National University, (Lviv, Ukraine)

E-mail: oksana-panko@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1185-5664>

*Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, Львів, Україна
Lviv Polytechnic National University, 5 Mytropolyt Andrei Str., 79013, Lviv, Ukraine*

ПЕРКУМАС, АЙДАНАС – дослідник, магістр права SMK (Клайпеда Литва)

Aidas, Perkumas – Researcher Master of Laws SMK College of Applied Sciences (Klaipėda, Lithuania)

E-mail: aperkum@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4113-7822>

*Коледж прикладних наук, Немуно г. 2, 91199, Клайпеда, Литва
College of Applied Sciences, Nemuno g. 2, 91199, Klaipėda, Lithuania*

ПЕРКУМЕНЕ, ДАЛЯ – професор, д-р, Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісового господарства (Каунас, Литва)

Dalia, Perkumiene – Assoc. Prof. Dr. at Lithuanian College of Engineering| Higher Education Institution (Kaunas District, Lithuania)

E-mail: dalia.perkumiene@lik.tech.lt

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4072-3898>

Литовський інженерний університет прикладних наук, кафедра ландшафтної інженерії та лісівництва, вул. Лієпу, 1, LT-53101, Гіріонус, Каунаський район, Литва

Lithuanian College of Engineering Higher Education Institution Department of Landscape Engineering and Forestry, street Liepu 1, LT-53101, Girionys, Kaunas District, Lithuania

---

ПЛИШ, АНДРІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ – студент IV курсу кафедри комп'ютеризовані системи автоматики, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Andrii, Plish – Fourth-Year Student Department of Computerized Automation Systems Lviv Polytechnic National University (Lviv Ukraine)

E-mail: andrii.plish.ir.2022@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0242-558X>

*Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, Львів, Україна
Lviv Polytechnic National University, Mytropolyt Andrei Str. 5, 79013, Lviv, Ukraine*

РАДІОНОВА, НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)

Nataliia, Radionova – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: radionova_natali@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 29, вул. Алчевських, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

РИЖОВА, ІРИНА СТАНІСЛАВІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри дизайну Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

Iryna, Ryzhova – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Head of the Department of Design of the National University, Zaporizhzhia Polytechnic (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: 17design2017@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9562-200X>

Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, 69063, Запоріжжя, Україна

National University «Zaporizhzhia Polytechnic», 64 Zhukovsky str., 69063, Zaporizhzhia, Ukraine

---

РУДЕНКО, СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат філософських наук, викладач циклової комісії економіки, управління та адміністрування, Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету» (Харків, Україна)

Rudenko, Svitlana – Candidate of Philosophical Sciences (C.Sc.), lecturer of the Department of economics, management and administration, Separate Structural Subdivision “Kharkiv trade and economic professional college of the State University of trade and economics” (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: s.rudenko@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9317-9705>

Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету», пров. О. Яроша, 8, 61045, Харків, Україна

Separate Structural Subdivision “Kharkiv trade and economic professional college of the State University of trade and economics”, 8 O. Yarosha lane, 61045, Kharkiv, Ukraine

---

САГАЙДАК, ІЛІЯ ВАДИМОВИЧ – Кандидат економічних наук, докторант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

Iliya, Sahaidak – PhD in Economics, Doctoral Candidate at the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education, and Educational Policy at the Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)

E-mail: ilyasagaidak@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8622-3704>

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, 01601, Київ, Україна

Mykhailo Dragomanov National University of Ukraine, 9 Pirogov Street, 01601, Kyiv, Ukraine

---

СЕМАЛЬ, НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання, факультет здоров'я та фізичного виховання, Ужгородський національний університет (Ужгород Україна)

Natalia, Semal – Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Physical Education, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: natalija.sem@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1998-3460>

Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, 88000, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, pl. Narodna, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine

---

СИВОХОП, ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету здоров'я та фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)

Eduard, Sivohop – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Physical Education (Uzhhorod, Ukraine)

E-mail: eduard.syvokhop@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8939-8446>

Ужгородський національний університет, вул. Митна, 29, 88017, Ужгород, Україна

Uzhhorod National University, 29, Mytna str., 88017, Uzhhorod, Ukraine

---

СИНЕНКО, АНТОН ЮРІЙОВИЧ – аспірант кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Anton, Synenko – PhD-student of Sociology department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: anthony.synenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0163-0383>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СВАЮНАС, НАВІЦКАС – Дослідник, Магістр, Університета Казімераса Симоновичюса (Вільнюс, Литва)

Navickas, Svajūnas – Researcher Master of Kazimieras Simonavičius University (Vilnius, Lithuania)

E-mail: svajunasnavickas6@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9826-4620>

Університет Казімераса Симоновичюса, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Вільнюс, Литва

Kazimieras Simonavičius University, Dariaus and Gireno str. 21, LT-02189, Vilnius, Lithuania

---

СМІРНОВ, ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ – аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Yevhen, Smirnov – PhD-student of Philosophy, Public Administration and Social Work department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: tlmretreat@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0958-7192>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

СОРОКІНА, ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Oleksandra, Sorokina – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Sociology Department, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: sorokina.soc@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0058-1848>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ТЕРЕПИЩИЙ, СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

Serhii, Terepyschchy – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy of Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)

E-mail: s.o.terepyshchyi@npu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5506-0914>

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, 01601, Київ, Україна

Mykhailo Dragomanov National University of Ukraine, 9 Pirogov Street, 01601, Kyiv, Ukraine

---

ТРИНЯК, МАЙЯ ВІКТОРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Maya, Trynyak – Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kulthaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: Maya1973Trynyak@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

ФЕНЬ, МАКСИМ ДМИТРОВИЧ – аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)

Maxym, Fen – PhD student of the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kulthaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine).

E-mail: kaf-philosophy@hnpu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-0323-1042>

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна

G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyyh str., 61002, Kharkiv, Ukraine

---

ХАУСТОВА, МАРИНА ВАЛЕРІЇВНА – старший викладач кафедри української та іноземних мов Харківської державної академії фізичної культури (Україна, Харків)

Maryna, Khaustova – Senior Lecturer, Department of History of Foreign Literature and Classical Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

E-mail: kh.m.v.84@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5011-8179>

Харківська державна академія фізичної культури, вул. Клочківська, 99, 61058, Харків, Україна

Kharkiv State Academy of Physical Culture, 99 Klochkivska Str, 61058, Kharkiv, Ukraine

---

ХВОЙНИЦЬКА-ПЕРЕЙМА, ХРИСТИНА – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Львівський Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

HVOINYTSKA-PEREIMA, HRYSTYNA – candidate of philosophical sciences, associate professor of the department of philosophy, Lviv National University «Lviv Polytechnic» (Lviv, Ukraine)

E-mail: khrystyna.m.khvoinytska@lpnu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5348-9338>

Львівський Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрія, 5, 79013, Львів, Україна

Lviv Polytechnic National University, 5 Mytropolyt Andrei Str., 79013, Lviv, Ukraine

---

ЦОКУР, ЄВГЕН ГЕОРГІЙОВИЧ – доктор політичних наук, доцент, в.о. завідувача, професор кафедри політології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

YEVHEN, TSOKUR – Doctor of Political Science, Associate Professor, Acting Head, Professor of the Department of Political Science, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: Thcokur2004@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-0114>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ЧАЙКА, ПРИНА ЮРІЇВНА – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

Iryna, Chaika – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

E-mail: Thcokur2004@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

Запорізький національний університет, вул. Дніпровська, 33, 69061, Запоріжжя, Україна

Україна Zaporizhzhia National University, Dniprovska str., 33, 69061, Zaporizhzhia, Ukraine

---

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ REQUIREMENTS FOR SCIENTIFIC ARTICLES

“Humanities Studies” humstudies.com.ua

Періодичність збірника – до 2–4 випусків на рік

Мова – українська, англійська, польська

Профіль журналу “Humanities Studies”

<https://scholar.google.ru/citations?hl=uk&pli=1&user=YjqLf1gAAAAJ>

Засновник: Запорізький національний університет (код за ЄДРПОУ 02125243)

Збірник «Humanities Studies» є продовженням випуску Збірника наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії» і входить до списку друкованих періодичних видань. Збірник «Humanities Studies» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б».

Додаток 1 до наказу Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409. Спеціальність ДАК: Філософські науки

Повні тексти та бібліографічний опис всіх статей збірника наукових праць представлено у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (Нукова періодика України)

Збірник наукових праць розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим МОН України. У разі передруку посилання на Збірник наукових праць «Humanities Studies» обов’язкове. Усі статті отримують номер DOI.

Редакційна колегія приймає до друку статті, які характеризуються оригінальністю, високою мірою наукової новизни і практичною значущістю, раніше не публікувалися та відповідають вимогам МОН.

Структура наукової статті повинна містити такі елементи:

Індекс УДК (універсальний десятичний класифікатор) розташовують перед заголовком статті, окремим рядком, у лівому верхньому куті. Визначає індекс УДК автор. Заголовок статті. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Великі літери, окремий абзац без відступів першого рядка з вирівнюванням по центру. Анотація подається українською, англійською та російською мовами. Анотація повинна викладати істотні факти роботи і не повинна перебільшувати або містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Обсяг анотації – 1800 знаків.

Ключові слова – слова з тексту, які з точки зору інформаційного пошуку несуть змістовне навантаження, подаються у називному відмінку; загальна кількість ключових слів – до 7–10.

Стаття повинна містити:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Мета та формування цілей статті (постановка завдання)

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Структурні елементи статті необхідно виділити напівжирним шрифтом.

Висновки повинні супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті. Обсяг статті – від 12–20 сторінок (кегль 14, Times N Roman, інтервал – 1,5; текст повинен бути надрукований з одного боку аркуша; формат сторінки: А4 (210×297 мм); верхнє, нижнє, лівє, правє полє – 20 мм.; текст набирається без переносів, на всю ширину сторінки; сторінки без нумерації;

Вимоги до оформлення наукових статей.

Необхідно використовувати парні лапки («»); при наборі тексту слід розрізняти символи дефісу (-) і тире (–). Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх викорис-

тання після тексту статті з підзаголовком. Список використаних джерел і виконується мовою оригіналу. Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: (Воронкова, 2021); (Воронкова, & Нікітенко, 2022). Список використаних джерел оформляється згідно References з урахуванням ДСТУ 8302:2015, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. та міжнародного стилю APA. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів. За оригінальність, науковий рівень і технічне оформлення статті відповідає автор (и). Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Редакція здійснює власне рецензування статей. Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин. Редакція має можливість перекладати анотації та статті. Назви файлів латинськими літерами – із текстом статті та анотацій з ключовими словами, з розширеними відомостями про автора (ів), реферат статті англійською мовою (реферат статті повинен містити: прізвище та ініціали автора; звання або посаду; місце роботи або навчання; назву статті; відомості про автора (авторів) українською, англійською – прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання (довідка про автора), адреса ЗВО на українській і англійській мовах, контактні телефони.

З питань опублікування статей звертатися до редакції збірника наукових праць за адресою: Редколегія збірника наукових праць «Humanities Studies», Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, пр. Соборний, 226, ауд. л 323, м. Запоріжжя, 69006, Україна

Редактор журналу; **Воронкова Валентина** E-mail: valentinavoronkova 236@gmail.com

Тел.: +380950216546

Технічний секретар: **Сорокіна Олександра** E-mail: sorokina.soc@gmail.com

Тел.+380637112215

МІЖНАРОДНА ІНДЕКСАЦІЯ ЖУРНАЛУ

1. **Index Copernicus Journals Master List** – польська міжнародна наукометрична база даних, що включає індексування, ранжирування, реферування журналів і статей.

2020 – COPERNICUS ICV – 91,58

<https://journals.indexcopernicus.com/search/formjml>

2. **Directory of Open Access scholarly Resources (ROAD)** – служба, розроблена Міжнародним центром ISSN у співпраці з Сектором комунікації та інформації UNESCO. Служба ROAD пропонує вільний доступ до сегменту Реєстру ISSN

3. **CrossRef** – це асоціація наукових видавців, яка розробляє спільну інфраструктуру для підтримки більш ефективних наукових комунікацій. Ця мережа посилань на цитати сьогодні охоплює понад 68 мільйонів статей журналів та інших предметів змісту (розділи книг, дані, тези, технічні звіти) від тисяч наукових та професійних видавців по всьому світу

4. **Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського** – найбільша за обсягом фонду та площі приміщень бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави, науково-дослідний інститут відділення історії, філософії та права НАН України

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERMS=0&S21STR=humst

5. **РЕЄСТР наукових фахових видань України** – довідково-інформаційний ресурс, призначений для інформування наукової громадськості та покращення доступу до відомостей про українські наукові видання з різних галузей знань

6. **Korea Open Access Platform for Researchers (KOAR)** – Корейська платформа відкритого доступу для дослідників, що дозволяє будь-якому корейському досліднику здійснювати пошук і виконувати статті у відкритому доступі з усього світу чи з будь-яким бар'єром

7. **Scilit** – це база даних наукових робіт, яка розроблена і підтримується видавцем відкритого доступу MDPI, який використовує новий метод зіставлення даних та індексації наукового матеріалу

8. **Dimensions** – це пошукова служба, яка є одним з потужних постачальників актуальних даних про наукові публікації європейських вчених

9. **wizdom.ai** – це всеосяжне програмне забезпечення для управління дослідженнями, призначене для дослідників, вчених і студентів

10. **The Open Ukrainian Citation Index (OUCI)** – це пошукова система і база даних наукових цитувань, які надходять від усіх видань, що використовують сервіс Cited-by від Crossref та підтримують Initiative for Open Citations

11. **ScienceGate** – академічна пошукова система, яка почала працювати у 2019 році, охоплює понад 123 мільйони наукових документів, включаючи статті академічних журналів, книги, документи конференцій, розділи, набори даних, дисертації, препринти, технічні звіти та ін.

12. **Safe**

Інформація про журнал “**Humanities Studies**”
на сайті Запорізького національного університету
<https://www.znu.edu.ua/ukr/university/11929/12623/12761>

Збірник наукових праць

HUMANITIES STUDIES

№ 24 (101) 2025

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 01.10.2025.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 36,97.
Замов. № 1025/775. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.